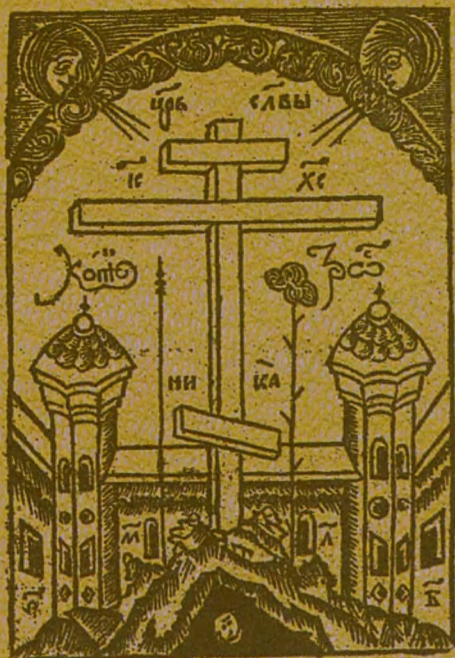

СЕРГІЙ ГОРІН

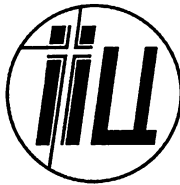
МОНАСТИРІ ЗАХІДНОЇ ВОЛИНИ

ДРУГА ПОЛОВИНА ХУ -
ПЕРША ПОЛОВИНА ХУІІ ст.

*Світлій пам'яті
моєї матері Оксани Йосипівни
присвячую*

Інститут Історії Церкви
Українського
Католицького Університету

Institute of Church History
Ukrainian
Catholic University

*Видання опубліковано завдяки сприянню
Канадського Інституту Українських Студій
Альбертського Університету*

Сергій Горін

**МОНАСТИРІ
ЗАХІДНОЇ ВОЛИНИ
(друга половина XV –
перша половина XVII століть)**

ВИДАВНИЦТВО
ОТЦІВ ВАСИЛІЯН «МІСІОНЕР»
ЛЬВІВ 2007

Горін Сергій. *Монастирі Західної Волині (друга половина XV – перша половина XVII століть)*. – Львів: Видавництво Отців Василян «Місіонер» 2007. – 336 с.

Книга присвячена інституційній історії чернецтва Західної Волині. В основу дослідження покладено унікальні свідчення про монастирі киевохристиянської та латинської традицій, виявлені автором головню в актових книгах Володимирського та Луцького гродського й земського судів, а також у монастирських фондах. У монографії описано обставини й механізми функціонування волинських обителів від часів пізнього Середньовіччя і до середини XVII ст. включно. Особливу увагу звернено на юридичні аспекти права подавання монастирів, простежено їхню кількісну динаміку та чисельність, соціальне походження й персоналії іноків, увиразнено релігійно-культурну адаптацію чернецтва до волинського соціуму. Скрупульозно вивчено обсяги й типи духовного землеволодіння, а також господарську діяльність як самих монастирів, так і їхніх патронів.

Для всіх тих, хто цікавиться минулим українського монашества та соціальною й культурно-релігійною історією Волині.

This book, *The Monasteries of Western Volyn (1450-1650)*, treats the institutional history of these monasteries. The core of the monograph is an analysis unique textual materials regarding Volynian monasteries of both the Kyivan and Latin traditions.

These materials consist of collections of the acts of the Volodymyr and Lutsk city and land courts, and also documents from monastery archives. The monograph describes the conditions and mechanisms of the functioning of the Volyn monasteries from the late Middle Ages to the middle of the 17th century. Special attention is given to the juridical aspects of the right to bestow ownership of monasteries; the quantitative dynamics and quantity of this bestowal are traced, as are the social background and personal histories of the monks and nuns. The religious-cultural adaptation of monks and nuns to the local society is also discussed. The extent and types of land-ownership by monastic communities is studied, as are also the agricultural activities of the monasteries themselves and their patrons.

For all those who are interested in the legacy of Ukrainian monasticism and the social and religious-cultural history of Volyn, the book will be an important resource.

Наукова редакція

Ігор Скочиляс за участі Олега Духа

Рецензенти

Микола Крикун, професор, доктор історичних наук
Наталія Яковенко, професор, доктор історичних наук

У книзі використано ілюстрації з наукового архіву проф. В. Александровича, а також з видань: *Волинська ікона: дослідження та реставрація*, вип. 10. Луцьк 2003;
Г. Н. Логвин. *Україна и Молдавия. Справочник-путеводитель*. Москва 1989;
Початки книгопечатання на землях України. Жовква 1924

© Сергій Горін, автор, 2007
© Інститут Історії Церкви УКУ, 2007
© Вид-во Отців Василян «Місіонер», 2007
Усі права застережено

ISBN 978-966-658-105-4

ЗМІСТ

Список ілюстрацій.....	7
Перелік скорочень	8
Передмова	11

Частина 1. РУСЬКЕ МОНАШЕСТВО ВОЛОДИМИРСЬКОГО КРИЛОСУ ВОЛОДИМИРСЬКО-БЕРЕСТЕЙСЬКОЇ ЄПАРХІЇ

17

Динаміка чисельности монастирів	19
Право подавання	26
Основні засади	26
Владичний патронат	31
Майнові прерогативи	36
Судове представництво патронів	42
Монастирське землеволодіння	47
Релігійно-культурне значення монастирів	51
Пожертви вірних	51
Поховання	52
Шпиталі	52
Школи	53
Чудотворні ікони	53
Іконопис	54
Книгописання	55
Друкарні	56
Чисельність ченців	56

Частина 2. МОНАСТИРІ КИЄВОХРИСТИЯНСЬКОЇ ТРАДИЦІЇ У СВІТЛІ АКТОВИХ ДЖЕРЕЛ (історичні нариси).....

59

Блаженицький монастир Св. Миколая Чудотворця, чоловічий	61
Вербський монастир Пресвятої Тройці, чоловічий	63
Володимирський монастир Св. Василя Великого, чоловічий	68
Володимирський монастир Св. Іллі Пророка, чоловічий	70
Володимирський монастир Різдва св. Йоана Хрестителя, чоловічий	79
Володимирський монастир Св. Михаїла Архангела, чоловічий	80
Володимирський монастир Св. Онуфрія Великого, чоловічий	90
Володимирський монастир Преображення Господнього, чоловічий	94
Володимирський монастир Пресвятої Богородиці, чоловічий	114

Загорівський монастир Різдва Пресвятої Богородиці, чоловічий	117
Зимнівський монастир Успення Пресвятої Богородиці, чоловічий	140
Літовизький монастир Св. Миколая Чудотворця, чоловічий	187
Милецький монастир Св. Миколая Чудотворця, чоловічий	197
Низкиницький монастир Покрову Пресвятої Богородиці, чоловічий	222
Монастир Св. Миколая Чудотворця у с. Попів Млин, жіночий	233
Монастир у с. Старий Порицьк	238
Турійський монастир Св. Остафія, чоловічий	238
Туропинський монастир Воздвиження Чесного Хреста, жіночий	240
Філонівський монастир Св. Филимона, чоловічий	242
Хрестовоздвиженський монастир у с. Чесний Хрест	244

**Частина 3. МОНАСТИРІ ЛАТИНСЬКОЇ ТРАДИЦІЇ
У СВІТЛІ АКТОВИХ ДЖЕРЕЛ (історичні нариси)..... 249**

Володимирський домініканський монастир Пресвятої Тройці	251
Затурецький августинський монастир Св. Марії Мадаліни (?)	274
Камінь-Кошарський домініканський монастир Св. Михаїла Архангела	284
Камінь-Кошарський францисканський монастир	286
Локачинський монастир	287

<i>Висновки</i>	289
<i>Бібліографія</i>	295
<i>Іменний покажчик</i>	303
<i>Географічний покажчик</i>	324

СПИСОК

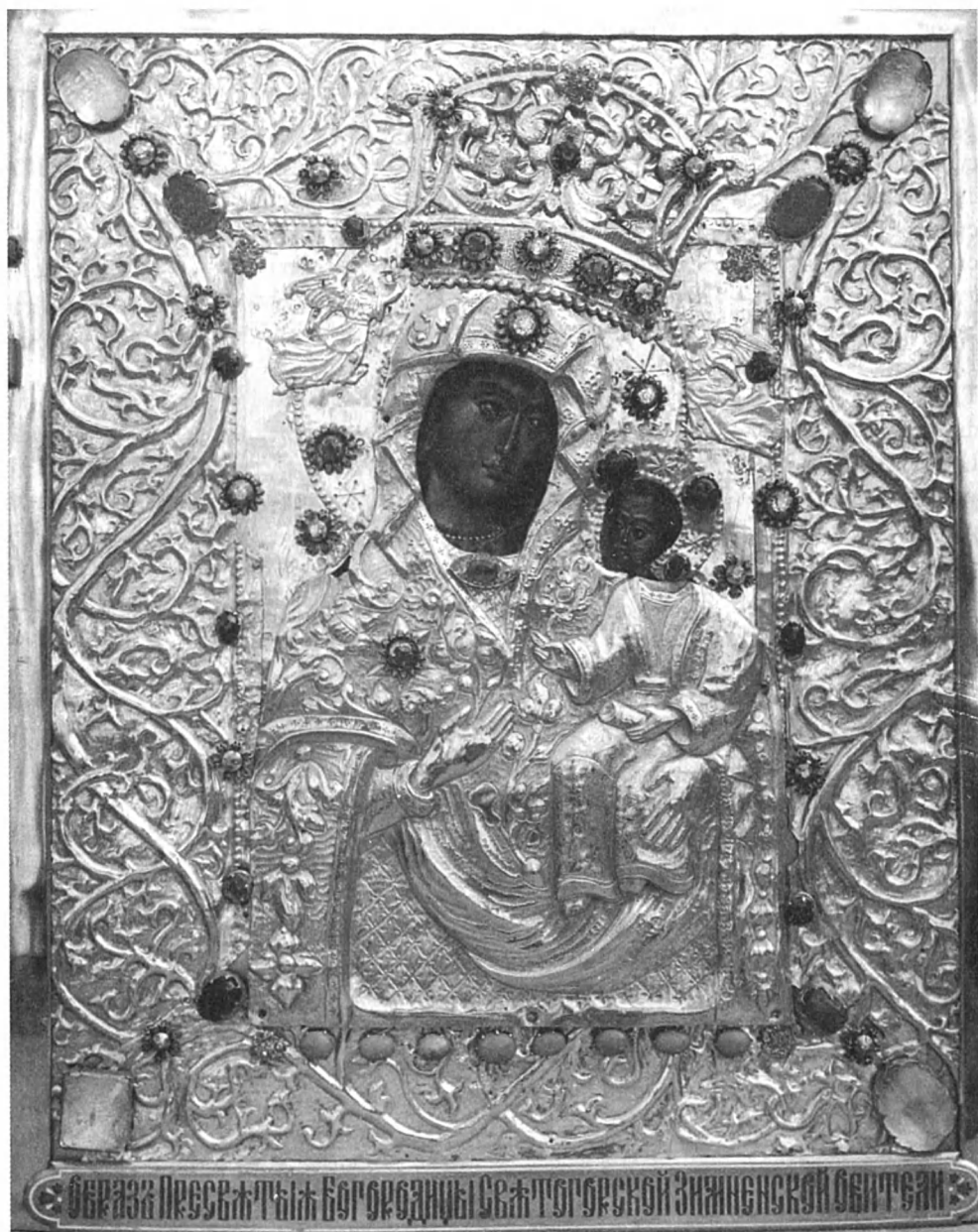
ДІАГРАМ, ІЛЮСТРАЦІЙ, КАРТ І ТАБЛИЦЬ

<i>Діаграма 1.</i>	Православні монастирі Володимирського крилосу Володимирсько-Берестейської єпархії (динамічна діаграма чисельности).....	19
<i>Діаграма 2.</i>	Православні монастирі Володимирського крилосу Володимирсько-Берестейської єпархії (позиційна діаграма чисельности).....	21
<i>Діаграма 3.</i>	Динаміка чисельности монастирів у Кременецькому повіті	23
<i>Діаграма 4.</i>	Динаміка чисельности монастирів у Луцькому повіті.....	23
<i>Діаграма 5.</i>	Динаміка чисельности православних монастирів у Волинському воєводстві.....	24
<i>Діаграма 6.</i>	Динаміка чисельности монастирів у Київському воєводстві ...	25
<i>Діаграма 7.</i>	Динаміка заснування православних монастирів у Великому князівстві Литовському у першій половині XVII ст.....	25
<i>Діаграма 8.</i>	Динаміка чисельности монастирських сіл у XVI – першій половині XVII ст.	48
<i>Ілюстрація 1.</i>	Зимненська чудотворна ікона Пресвятої Богородиці	10
<i>Ілюстрація 2.</i>	Василівська ротонда у Володимирі. Кінець XIII ст.....	16
<i>Ілюстрація 3.</i>	Богородиця на престолі. Фреска на східній стіні вівтаря Милецького монастиря. Середина XVI ст.	18
<i>Ілюстрація 4.</i>	Загальний вигляд Зимненського монастиря	58
<i>Ілюстрація 5.</i>	Григорій Босикович з Сучави. Святий Миколай Милецький. 1532 (?) р.	60
<i>Ілюстрація 6.</i>	Надгробок Адама Кисіля. Церква Покрову Богородиці у Низкиничях	93
<i>Ілюстрація 7.</i>	Загорівська чудотворна ікона Пресвятої Богородиці в шаті XVIII ст.	139
<i>Ілюстрація 8.</i>	Успенська церква Зимненського монастиря	186
<i>Ілюстрація 9.</i>	Миколаївська церква Милецького монастиря	196
<i>Ілюстрація 10.</i>	Церква Покрову Богородиці у Низкиничях. 1653 р.	221
<i>Ілюстрація 11.</i>	Ікона Пресвятої Богородиці. Перша половина XVI ст. Церква Різдва Богородиці у Камені-Каширському	250
<i>Ілюстрація 12.</i>	Троїцька церква Зимненського монастиря. Друга половина XV ст.	293
<i>Карта-схема.</i>	Монастирі Західної Волині (друга половина XV – перша половина XVII ст.)	294
<i>Таблиця.</i>	Типи подавання монастирів	46

ПЕРЕЛІК СКОРОЧЕНЬ

АВАК	→ Акты, издаваемые Виленской археографической комиссией для разбора и издания древних актов
АЗР	→ Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и издаваемые Археографической комиссией
Акты ЮЗР	→ Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археографической комиссией
арк.	→ аркуш
Архив ЮЗР	→ Архив Юго-Западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов
бл.	→ близько
б/н	→ без номерації
ВЕВ	→ Волынские епархиальные ведомости (Житомир)
Вестник ЮЗЗР	→ Вестник Юго-Западной и Западной России
вид.	→ видання
від.	→ відділ
ВКЛ	→ Велике князівство Литовське
Вм.	→ Ваша милість
див.	→ дивись
Записки НТШ	→ Записки Наукового Товариства імені Шевченка
ІР НБУВ	→ Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського НАН України
Й. К. М.	→ Його Королівська Милість
КЕВ	→ Киевские епархиальные ведомости (Киев)
кн.	→ князь, княгиня
кнз.	→ князь
Кр. мл.	→ королівська милість
м.	→ місто, містечко
мл., млст., млсти	→ милість, милости
о.	→ острів
обл.	→ область
оп.	→ опис
п.	→ пан, пані
п.	→ притока
пов.	→ повіт
Пам'ятки	→ Пам'ятки. Архів Української Церкви
Памятники	→ Памятники, издаваемые Временной комиссией для разбора древних актов
ПЕВ	→ Подольские епархиальные ведомости (Житомир)
прим.	→ примітка

ПСРЛ	→ Полное собрание русских летописей
р.	→ річка
р., рр.	→ рік, роки
репр.	→ репринт
РИБ	→ Русская Историческая Библиотека
р-н	→ район
с., сс.	→ село, села
св.	→ святий
смт.	→ селище міського типу
спр.	→ справа
ст.	→ століття
с-ще	→ селище
т.	→ том
ТКДА	→ Труды Киевской духовной академии
ф.	→ фонд
ЦДІА України у Києві	→ Центральний державний історичний архів України, м. Київ
ADS	→ Archiwum Domu Sapiehow, т. 1
AP w Krakowie	→ Archiwum Państwowe w Krakowie
AS	→ Archiwum Książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie
Je	→ jego
JM., JMSCI	→ Jego Mości
Ms., Msc.	→ miłość
P.	→ pan
PSB	→ Polski Słownik Biograficzny
S.	→ sancta, święty
S. P.	→ świętey pamięci
Wm.	→ Wasza miłość
zł.	→ złoty, złotych

Ілюстрація 1. Зимненська чудотворна ікона Пресвятої Богородиці

ПЕРЕДМОВА

Вивчення історії чернецтва киевохристиянської традиції (й, зокрема, реконструкція обставин і внутрішніх механізмів його функціонування, а також господарсько-економічних підстав діяльності монастирів) ускладнюється хронологічною віддаленістю цього періоду та браком документальних даних. Однак не лише цим детерміновано сучасний невідрадний стан студій руського монастицизму. Він є також результатом політики Радянської держави щодо Церкви, внаслідок чого протягом тривалого часу фахове опрацювання подібної проблематики не заохочувалося, а щодо низки історичних сюжетів взагалі існувала заборона. У зв'язку з цим на сьогодні маємо досить обмежену кількість праць з історії обителів і чернецтва, більшість яких написана до 1917 р. Дослідження, яке відтворювало б цілісну картину функціонування волинських монастирів у пізньому Середньовіччі та на початку ранньомодерної доби, серед них немає. Саме це й зумовило наш вибір теми монографії, сфокусованої на інституційній історії православного та унійного монашества Володимирського крилосу (офіціалату) Володимирсько-Берестейської єпархії (її межі назагал збігалися з територією Володимирського повіту Волинського воєводства і Берестейського повіту Берестейського воєводства), головний кафедральний собор котрої був у Володимирі. Концентрація дослідницької уваги на цій частині владцтва пояснюється передовсім тим, що збережений у Центральному державному історичному архіві України в Києві суцільний масив матеріалів судово-адміністративних установ Володимирського повіту дав змогу реконструювати переважно інституційну історію монастирів цієї території, тоді як аналогічні джерела з Берестейщини, на жаль, виявилися для нас недоступними.

Наявність і зміст архівних матеріалів не тільки визначили регіон дослідження, але й окреслили коло питань для вивчення. Головною джерельною базою для студювання історії волинських обителів XV–XVII ст. є актові книги Володимирського і Луцького ґродського та земського судів, а також матеріали монастирських фондів. Більшість документів складають судові протоколи й нотаріальні записи, значно менше відклатося інвентарів, заповітів, фундушних записів, орендних контрактів і податкових реєстрів. Зрозуміло, що на підставі цих документів, які містять небагато інформації про монастирі, важко відтворити цілісну картину їхнього функціонування. Тому наше завдання обмежилось встановленням кількісного складу й динаміки розвитку мережі обителів; соціального походження і персоналій фундаторів та патронів монастирів, а також з'ясуванням сутності «права подавання» як регулятора взаємин між патроном і послушниками, обсягу і типу духовного землеволодіння, ймовірної чисельності підданих; релігійного та культурного значення чернечих спільнот.

Нижня хронологічна межа праці – друга половина XV ст., тобто час, коли з'являється більш-менш достатня кількість писемних свідчень про монастирі.

Верхня межа сягає середини XVII ст., коли в Україні внаслідок Визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького істотно змінюється релігійна ситуація.

Хоча об'єктом дослідження є православні й унійні обителі, ми також наводимо виявлені джерельні відомості з історії римо-католицьких монастирів, які адміністративно належали до Володимирського деканату Луцько-Берестейської дієцезії. За своїм обсягом цей матеріал поступається інформації про чернечі осередки Київської митрополії, проте все ж дає певне уявлення про їхнє функціонування, що може бути вартісним для компаративних студій православного монашества.

Стосовно історіографічного доробку зазначимо, що наукове вивчення минулого волинських монастирів розпочалося ще в 60-х рр. XIX ст. У 1863 р. вийшла друком праця А. Добротворського¹ про бібліотеку Загорівської обителі, де автор виклав також певні історичні відомості. Того ж року побачило світ напрацювання Л. Омелянського² з історії Милецького монастиря. На відміну від попередньої роботи, воно спеціально зосереджувалося на функціонуванні обителі. Але зібраних свідчень, особливо щодо XVI – першої половини XVII ст., виявилося замало для реконструкції окремих історичних сюжетів. Те саме стосується опублікованої в 1867 р. статті Миколи Петрова³, де стисло поінформовано про давні волинські чернечі осередки. Хоча згадані дослідники використали доволі фрагментарні свідчення, та саме завдяки їм до наукового обігу було введено новий наратив.

1878 року видано фундаментальне дослідження архимандрита Амвросія, присвячене Почаївській Успенській Лаврі⁴. Однак історія обителі впродовж XVII ст., особливо її першої половини, залишилася недостатньо висвітленою за браком джерел. У подальшому науковці продовжували приділяти увагу цьому монастиреві, але в його вивченні, порівняно з працею Амвросія, помітних зрушень досягнуто не було⁵. У 70–80-х рр. XIX ст. друкуються розвідки з історії волинського монастицизму amatorів-краєзнавців, православних священиків А. Сендульського⁶

¹ А. Добротворский. Загоровский монастырь, его библиотека и сохранившийся в ней западно-русский литературный памятник XVII столетия // *Вестник ЮЗЗР*, кн. 1, від. 2. Киев 1863, с. 1-17; кн. 2, від. 2, с. 75-115; кн. 3, від. 2, с. 165-196.

² Л. Омелянский. Некоторые сведения из истории Милецкого монастыря // *Вестник ЮЗЗР*, кн. 4, від. 2. Киев 1863, с. 45-54.

³ Н. Петров. Краткие сведения о монастырях Вольнской епархии, в настоящее время не существующих // *ВВВ. Часть неоф.* 2-8 (1867).

⁴ Амвросий (архимандрит). *Сказание о Почаевской Лавре*. Почаев 1878.

⁵ Г. Крыжановский. Историческое и общественное значение Почаевской Лавры // *ВВВ. Часть неоф.* 14-19, 21-28, 30-32 (1899); Н. Теодорович. К истории Почаевской Лавры // там само 11-17, 20-23, 25, 28-33, 35 (1903); 1-2, 4, 12 (1904); 3-4, 9, 16-17, 19 (1905); А. Хойнацкий. *Почаевская Успенская Лавра. Историческое описание*. Почаев 1897.

⁶ А. Сендульский. Загаецкий Св. Иоанна Милостивого мужской третьеклассный монастырь // *ВВВ. Часть неоф.* 20 (1877) 845-875; його ж. Исторические сведения о православных церквях и монастырях в г. Луцке, ныне не существующих // там само 11, 13 (1872); його ж. Краткие

і Феодота Кудринського⁷. Маючи зазвичай компілятивний характер, вони інколи містили важливі документи з приватних архівів місцевих поміщиків, серед яких знаходимо й монастирські акти (земельні суперечки, купівля-продаж, оренда тощо). Їхня наукова цінність зростає у зв'язку з тим, що більшість приватних збірок до наших днів не збереглися.

У 1893 р. Микола Теодорович⁸ опублікував історію м. Володимира, де навіть чимало відомостей і про місцеві чернечі осередки. Базована на нових свідченнях про обителі, ця праця стала найбільш ґрунтовною у той час, хоча нині можемо говорити про її надмірну фрагментарність і відсутність відповідей на багато запитань. Ці недоліки притаманні й іншій його роботі – з історії м. Кременець⁹. Водночас заслуговує на увагу укладена цим дослідником статистика Волинської єпархії¹⁰, що розкриває доволі широку панораму релігійного життя в тогочасних парохіях. Часто при описах поселень і церковних інституцій М. Теодорович подає цікаву інформацію з минулого обителів.

Велике наукове значення має і розвідка Анатолія Малевича¹¹ – найбільш вагоме на сьогодні напрацювання з історії окремої чернечої спільноти Волині, яке справді дає загальне уявлення (нехай дещо спрощене і тенденційне) про функціонування Жидичинської архимандрії. Автор не лише залучив відомі на той час архівні матеріали, але й увів до наукового обігу низку нових документів, багато з яких подано повністю.

Згадаємо також статтю К. Левитського¹², присвячену будівництву християнських святинь на Волині. Однак стосовно монастирів нові дані у ній, на жаль, відсутні. Осібно відзначимо книгу В. Зверинського¹³, який зібрав довідковий матеріал про монастирі на території Російської імперії. Безумовно, вартої уваги інформації про волинські осередки ми тут не знайдемо. Окрім того, деякі обителі у роботі взагалі не вказані, трапляються й фактологічні помилки.

исторические сведения о православном Велевском монастыре, ныне не существующем // там само 3-4 (1872); його ж. Местечко Клевань Ровенского уезда // там само 13-14 (1880) 627-644; його ж. Местечко Корец Новоградволинского уезда // там само 19-20 (1880); його ж. Местечко Степань Ровенского уезда // там само 35 (1882) 1126-1142; його ж. Село Пересопница Ровенского уезда // там само 11 (1880) 548-559; його ж. Татаринецкий мужской монастырь, бывший вблизи с. Обычи, ныне не существующий // там само 14 (1873) 130-136.

⁷ Ф. Кудринский. Мелецкий монастырь // ВЕВ. Часть неоф. 5 (1887) 140-148.

⁸ Н. Теодорович. *Город Владимир Волынской губернии в связи с историей волинской иерархии*. Почаев 1893.

⁹ Н. Теодорович. *История города Кременца Волынской губернии* / 2-е вид. Седлец 1904.

¹⁰ Н. Теодорович. *Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии*: в 5 т. Почаев 1888-1903.

¹¹ А. Малевич. Древняя Жидичинская архимандрия на Волини // ВЕВ. Часть неоф. 22-30 (1899); 27-32, 35 (1900); 5, 11-14 (1901); 11-18, 21, 24, 27-33 (1902).

¹² К. Левитский. Храмовоздание на Волини // ВЕВ. Часть неоф. 29-46, 51-52 (1915); 2-4, 9, 12-15, 21-24 (1916).

¹³ В. Зверинский. *Материал для историко-топографического исследования о православных монастырях в Российской империи*: в 3 т. Санкт-Петербург 1890-1897.

Відомості з історії волинських монастирів подані у фундаментальній *Історії України-Руси* Михайла Грушевського, в працях Філарета (Гумилевського), Макарія (Булгакова), Антона Карташова, польських учених Казімежа Ходиницького й Александра Лапінського, проте вони уривчасті, тому мають допоміжне значення. Щодо видань Івана Власовського, Василя Ульяновського, Іларіона Чистовича¹⁴, то їхній наратив суто компілятивний і не додає нічого нового у висвітлення проблематики.

В останнє десятиліття в Україні з'явилися дослідження з церковної історії, де розкрито різні аспекти розвитку монастицизму Волині в зазначений період. Виділимо, зокрема, працю про економічну діяльність Православної Церкви Наталії Головатой¹⁵ та публікацію документів з історії Унійної Церкви на Волині, що супроводжується розлогою розвідкою Михайла Довбищенка¹⁶. Названі роботи, які великою мірою опираються на нововиявлені джерела, суттєво доповнюють наші знання, хоча, звісно, вони не дають відповідей на всі дослідницькі питання.

Загалом згадані праці містять обмежену інформацію про заснування волинських обителів, їхніх патронів та монастирське землеволодіння (за винятком хіба що праці А. Малевича) і тільки частково відображають розвиток тієї чи іншої чернечої спільноти. Неповними є відомості навіть щодо чисельності монастирів у XV–XVII ст. (так, скажімо, дані, які наводять М. Петров і В. Зверинський, виразно потребують суттєвих доповнень або уточнень).

Досі залишаються нез'ясованими масштаби і структура монастирського землеволодіння. Раніше дослідниками подавався лише розрізнений фактологічний матеріал, який не дозволяє встановити ані розмірів духовних посіlostей, ані кількості підданих, що унеможлиблює ширший порівняльний аналіз у межах усієї Волині. Не вирішено й питання про права обителів на землі, котре є засадничим для розуміння сутності взаємин між чернечою братією та їхніми фундаторами. Ця проблема свого часу вивчалася Михайлом Владимирським-Будановим¹⁷, але в

¹⁴ І. Власовський. *Нарис історії Української Православної Церкви*: у 4 т., т. 1. Нью-Йорк–Київ–Бавнд Брук 1955; М. Грушевський. *Історія України-Руси* / репр. вид.: в 11 т., т. 5. Київ 1994; Макарий (Булгаков). *История Русской Церкви* / 2-е вид.: в 12 т., т. 9-11. Санкт-Петербург 1879-1882; А. Карташов. *Очерки по истории Русской Церкви* / репр. вид.: в 2 т., т. 1. Москва 1991; В. Ульяновський. *Історія церкви та релігійної думки в Україні*: у 3 кн., кн. 1: *Середина XV – кінець XVI століття*. Київ 1994; Філарет (Гумилевський). *История Русской Церкви* / 5-е вид., періоди 1-4. Москва 1888; И. Чистович. *Очерки истории Западно-Русской Церкви*: в 2 ч. Санкт-Петербург 1872-1874; K. Chodynicki. *Kościół prawosławny a Rzeczpospolita Polska. Zarys historyczny 1370-1632*. Warszawa 1934; A. Łapiński. *Zygmunt Stary a Kościół Prawosławny*. Warszawa 1937.

¹⁵ Н. Головата. *Землеволодіння та економічна діяльність Православної Церкви в другій половині XVI – першій половині XVII ст. на Правобережній Україні*: Дис. ... канд. іст. наук. Київ 1997.

¹⁶ М. Довбищенко. Уніатська Церква на Волині кінця XVI – першої половини XVII ст. (регіональний, соціальний та духовний аспект). *Документи до історії унії на Волині і Київщині кінця XVI – першої половини XVII ст.* Київ 2001, с. 7-92 [= *Пам'ятки*, т. 3, вип. 1].

¹⁷ М. Владимирский-Буданов. Церковные имущества в Юго-Западной России в XVI в. // *Архив ЮЗР*, ч. I, т. 4. Киев 1907, с. 3-224.

його розвідці використані переважно опубліковані документи, тоді як звернення до нових архівних джерел дає змогу суттєво переглянути деякі висновки вченого.

Отже, на сьогодні наші знання про волинські монастирі упродовж другої половини XV – першої половини XVII ст. обмежуються окремими науковими спостереженнями. Ця інформація є занадто фрагментарною не тільки з перспективи реконструкції цілісної картини життя обителів, але й щодо різних аспектів їхньої діяльності. Безперечно, для аналізованого періоду годі й мріяти про залучення репрезентативної документальної бази даних. Стосовно окремих спільнот усі відомості зводяться до однієї, часто випадкової, згадки. Багатьох аспектів внутрішнього духовного життя збережені джерела просто не фіксують. Тому нині постала необхідність більш детального студіювання історії волинських монастирів і пропонуване дослідження є спробою бодай частково реалізувати таке завдання.

Насамкінець варто прокоментувати археографічні засади опрацювання фактологічного матеріялу й, зокрема, джерел. Власні імена та прізвища подаються в тексті згідно з сучасним українським правописом (наприклад, *Вільчопольський*, *Суходольський*). Написання географічних назв запозичено з праці Олексія Барановича *Залюднення Волинського воеводства в першій половині XVII ст.*, а у разі їхньої відсутності – орієнтовано на вже усталену номенклатуру поселень. Для передачі джерельних текстів використовувався спрощений варіант цитування: уривок розбивався на речення, відповідно до діючих правил пунктуації. Окремі слова писалися з великої літери, відсутні в сучасній українській абетці літери замінювалися фонетичними відповідниками (Ѡ > о; Ѣ > е; Ѥ > е або є), замість сполучення «кг» вживалася літера «г», не завжди передавався твердий знак. Цитати польською мовою наведені відповідно до джерела, подекуди поставлено розділові знаки.

Принагідно висловлюю щиро подяку всім, хто допомагав мені під час роботи над цією книгою. Передовсім, Наталії Миколаївні Яковенко – значення її численних консультацій і порад неможливо переоцінити; Володимирові Степановичу Александровичу, який люб'язно погодився надати зі своєї приватної колекції ілюстративний матеріял для книги; Олені Сазонівні Лук'янчук, яка здійснила початкове літературне редагування тексту; співробітникам Центрального державного історичного архіву України в м. Києві (директорові Ользі Володимирівні Музичук; заступникові директора Людмилі Ярославівні Демченко) за всіляке сприяння в опрацюванні документів. Осібно хочу згадати Євгенію Валентинівну Розумну, яка систематично надавала різноманітну допомогу – від роздрукування текстів до фінансової підтримки. Також дякую всім тим, кого тут не назвав, але хто зробив свій внесок у підготовку монографії до друку.

Ілюстрація 2. Василівська ротонда у Володимирі.
Кінець XIII ст. Сучасна світлина

Частина 1

РУСЬКЕ МОНАШЕСТВО
ВОЛОДИМИРСЬКОГО КРИЛОСУ
ВОЛОДИМИРСЬКО-БЕРЕСТЕЙСЬКОЇ
ЄПАРХІЇ

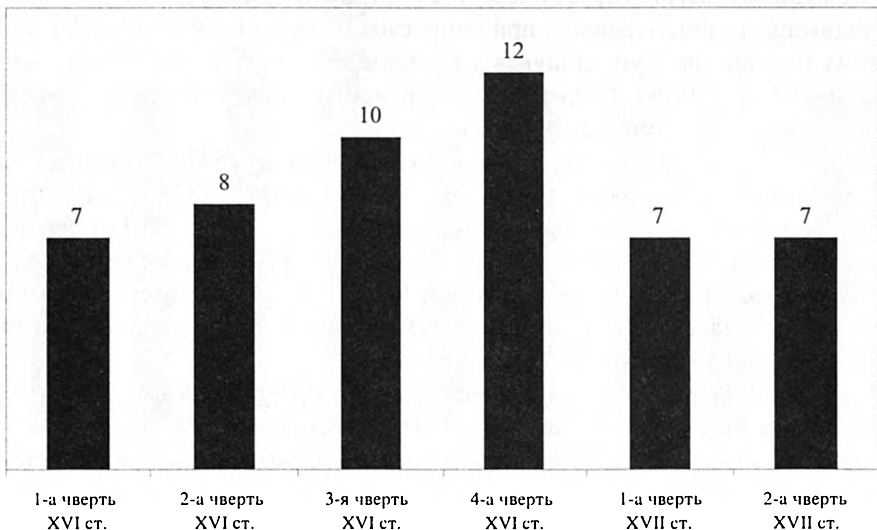

Ілюстрація 3. Богородиця на престолі. Фреска на східній стіні вітара Милецького монастиря. Середина XVI ст. Сучасна світлина

ДИНАМІКА ЧИСЕЛЬНОСТІ МОНАСТИРІВ

У Володимирському крилосі Володимирсько-Берестейської єпархії, територія якого практично збігалася з Володимирським повітом Волинського воєводства, протягом досліджуваного періоду функціонувало згідно з віднайденими свідченнями 20 монастирів. Динаміку їхньої чисельності спробуємо простежити, беручи за точки відліку кількісні показники за кожну чверть сторіччя і спираючись тільки на достовірні факти. Для прикладу, Блаженицький монастир останній раз фігурує в документах під 1547 р. Ймовірно, він існував деякий час і в третій чверті XVI ст., проте, не маючи про це свідчень, ми не будемо брати його до уваги після цього року. Так само Володимирська Василівська обитель, яка вперше занотована під 1558 р., могла існувати й перед 1500 р., однак враховуємо її лише з третьої чверти XVI ст. Водночас підкреслимо, що внаслідок неповноти інформації, наші підрахунки будуть до певної міри умовними. І все ж опрацьовані матеріали уможливають реконструкцію змін у чисельності монастирів.

Діаграма 1. Православні монастирі Володимирського крилосу Володимирсько-Берестейської єпархії (динамічна діаграма чисельности)

Діаграма 1 показує постійне, хоч і незначне зростання кількості обителей упродовж усього XVI ст., що опосередковано засвідчує певне пожвавлення релігійного життя православної спільноти в Польсько-Литовській державі. Натомість протягом першої чверти XVII ст. їхня чисельність різко зменшується і залишається практично незмінною до кінця досліджуваного періоду. Зупинимося на цьому процесі докладніше.

Ще в XV ст. у Володимирському повіті було чотири обителі: у Блаженику, Загоріві, Зимному і Мильцях. На початку XVI ст. вперше фіксуються володимирські Михайлівський (під 1502 р.), Спасо-Преображенський (під 1508 р.) і Літовизький (під 1511 р.) монастирі, причому перші два існували вже певний час до вказаних дат, а останній, цілком вірогідно, функціонував кілька років до першої згадки. Всього в цьому регіоні близько 1500 р. налічувалося, ймовірно, сім чернечих спільнот. Під 1543 р. уперше нотується Вербський Троїцький монастир. Його заснування відбулося згодом в 20-ті рр. XVI ст. Отже, близько 1525 р. тут діяли вісім монастирів.

До середини XVI ст. немає писемних згадок про інші обителі. Заповіт кн. Федора Андрійовича Сангушка з 1547 р. загалом підтверджує наші припущення про тогочасну кількість монаших осередків. Князь записав грошові суми низці церковних інституцій у Києві й на Волині, а серед монастирів Володимирського повіту вказані Блаженицький, Михайлівський і Спасо-Преображенський у м. Володимирі, а також Зимнівський і Милецький. Вірогідно, що Ф. А. Сангушко згадав більшість існуючих на той час монастирів (немає Вербського, Загорівського та Літовизького і, скоріш за все, це пов'язано із особистими стосунками князя з патронами цих монастирів).

1555 роком датується найдавніша нотатка про монастир у с. Чесний Хрест. Під 1558 р. маємо єдину згадку про Василівську обитель у м. Володимирі, яка, мабуть, була заснована у другій чверті XVI ст. Щодо Онуфріївського монастиря у Володимирі, то він, очевидно, припинив своє існування у 60-х рр. XVI ст., але в такому разі він ще функціонував у середині цього сторіччя. Таким чином, у середині XVI ст. у Володимирському повіті всього діяло одинадцять православних обителей, враховуючи вісім уже зазначених.

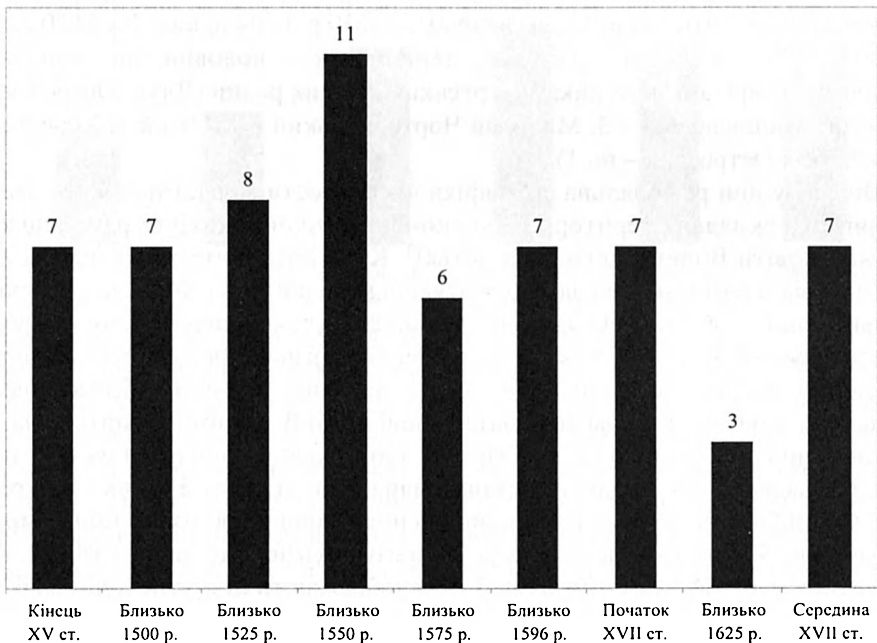
Наразі нічого невідомо про функціонування після 1547 р. Блаженицького (напевно, закrywся протягом 50–60-х рр. XVI ст.), а після 1558 р. – Володимирського Василівського (ліквідований, вірогідно, у 60–70-х рр. XVI ст.) чернечих осередків. Згодом, впродовж 60–70-х рр. цього сторіччя також перестала існувати Літовизька обитель разом з трьома у Володимирі – Михайлівською, Онуфріївською та Спасо-Преображенською. Як бачимо, близько 1575 р. в цьому регіоні залишилося тільки шість монастирів.

В останній чверті XVI ст. з'явилися два нові чернечі осередки – Іллінський у Володимирі та в Старому Порицьку. Під 1609 р. знаходимо єдину згадку про Турійську обитель, яка, очевидно, заснована після 1593 р. Водночас наприкінці сторіччя було, скоріш за все, ліквідовано Вербський монастир, у 1596 р. стала унійною Володимирська Пречистенська обитель, а також Онуфріївська і Спасо-Преображенська (якщо вони тоді ще існували). Отже, на зламі XVI–XVII ст. функціонували такі православні спільноти чернечого життя: Іллінська у Володимирі, Загорівська, Зимнівська і Милецька. Дуже ймовірно, що діяли і Порицька та Турійська обителі, але не знаємо, якої вони були юрисдикції – православної чи унійної. Щодо монастиря у с. Чесний Хрест, то він, на нашу думку, закrywся десь між 1599 і 1610 рр. Таким чином, на межі XVI–XVII ст. налічувалося не більше семи православних обителей і лише одна унійна.

Станом на 1625 р. існували щонайменше три монастирі: Загорівський, Зимнівський (у другій чверті XVI ст. довго був запустілим) і Милецький. Під 1627 р. уперше фігурує Низкиницька обитель, яка, ймовірно, була заснована між 1621 і 1627 рр. Це число (не враховуючи Порицьку і Турійську обителі, які також могли існувати в цей час) монаших спільнот не змінювалося до 40-х рр. XVII ст. Під 1641 р. джерела фіксують Туропинську обитель, а в 1646 р. – новозаснований монастир у с. Попів Млин. З урахуванням чернечої братії у Філонові, в середині XVII ст. у Володимирському повіті маємо свідчення про сім православних монастирів.

Упродовж першої половини XVII ст. згадується одна унійна обитель – Пречистенська у Володимирі (останнє документальне свідчення 1638 р.). Можливо, що до з'єднаної з Римом Руської Церкви належав і монастир Св. Йоана Хрестителя у цьому ж місті, який нотується 1637 р.

Діаграма 2. Православні монастирі Володимирського крилосу Володимирсько-Берестейської єпархії (позиційна діаграма чисельности)

Як бачимо, дані діаграм 1 і 2 досить суттєво відрізняються; у другій з них ми не зауважуємо різкого зменшення числа монастирів наприкінці XVI ст. Тож у такому разі немає підстав стверджувати про виразно негативний вплив запровадження унії в 1596 р. на кількісну динаміку православних обителей у досліджуваному регіоні. Згідно з даними діаграми 1, роль унії була помітнішою. Якщо володимирські Онуфрійський і Спасо-Преображенський монастирі у 1596 р. справді існували, то вони мали стати русько-католицькими. Також звернемо увагу на ту обставину, що зменшення числа православних чернечих осередків з

кінця XVI ст. пов'язане не тільки і не стільки з Берестейським поєднанням. На нашу думку, занепад багатьох обителей розпочався ще в середині цього сторіччя, головню внаслідок послаблення опіки над ними їхніх патронів. Ця тенденція спостерігається також у першій половині XVII ст. Тут можна виявити певний зв'язок між унією та збайдужінням ктиторів до своїх православних монастирів, багато з яких уже відійшли від «справжньої руської віри». Водночас протягом першої половини XVII ст. нам невідомі факти передачі обителей у Володимирському повіті католикам або уніятим. Релігійні конверсії знаті негативно впливали на життя руських чернечих спільнот насамперед через припинення матеріальної допомоги з боку патронів. Це неминуче призводило до занепаду, а згодом ліквідації діючих монастирів і, звичайно, не сприяло заснуванню нових (так, після перших згадок про Турійську обитель у 1609 р. і Туропинську у 1641 р., тобто за більш як 30 років, не задокументовано появи жодної нової монашої спільноти у Володимирському повіті). Сказане підтверджується, зокрема, динамікою чисельности римо-католицьких монастирів на Волині. Так, наприкінці XVI ст. тут зафіксовано лише один кляштор, заснований ще 1497 р. великим князем литовським Олександром¹, у 1610 р. їх було вже 7, у 1620 р. – 10, у 1630 р. – 17, а в 1648 р. – 23². Характерний факт – половина цих монастирів фундована неофітами-католиками з руських княжих родин (Януш Острозький – 4 обителі, Вишневецькі – 3, Миколай Чорторійський – 2, Самійло Корецький і Анна Алоїза Острозька – по 1).

Впадає у вічі регіональна специфіка чисельности монастирів у тій частині Волині, яка складала територію Луцько-Острозької єпархії (Кременецький і Луцький повіти Волинського воєводства)³. Кількість обителей залежала передовсім не від пастирської чи адміністративної діяльності владик, а від підтримки світської знаті, тобто від складу землевласників, а також інтенсивности процесу їхнього переходу на католицтво. А ця тенденція в різних повітах була відмінною. Зауважимо, що інформація про чисельність чернечих спільнот у Кременецькому і Луцькому повітах поступається матеріялові щодо Володимирського, однак дає уявлення про зміни їхньої кількості⁴. Загалом будемо спиратися на відомі нам дані (рік заснування, перші та останні віднайдені згадки), і тільки в окремих випадках робитимемо уможливлені припущення (наприклад, якщо монастир згадується під 1574 р., то будемо фіксувати його існування не лише в третій, але й четвертій чверті XVI ст.). Діаграми 3 і 4 відображають ці статистичні дані.

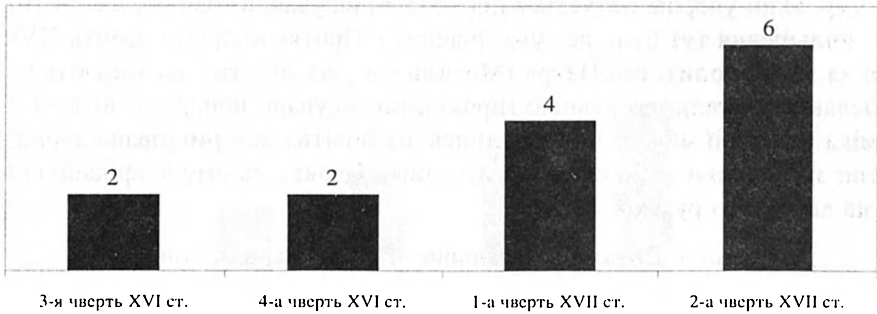
¹ L. Królik. *Organizacja diecezji tuckiej i brzeskiej od XVI do XVIII wieku*. Lublin 1983, с. 362.

² Там само, с. 359-398; П. Викторовский. *Западнорусские дворянские фамилии, отпавшие от православия в конце XVI и в XVII вв.*, вип. 1. Киев 1912, с. 176; Н. Петров. *Вольны. Исторические судьбы Юго-Западного края*. Санкт-Петербург 1888, с. 122.

³ Див. міркування щодо територіального розміщення структури руських єпархій на Волині: М. В. Довбищенко. *Регіональна та соціальна структура уніатської церкви кінця XVI – першої половини XVII ст. (на прикладі Волинського воєводства)*. Дис. ... канд. іст. наук, с. 19-20.

⁴ С. М. Горін. Православні монастирі на Волині в XVI – першій половині XVII ст. (аспекти чисельности) // *Збірник навчально-методичних матеріалів і наукових статей історичного факультету 3-4* (Луцьк 1998) 59-64.

Діяграма 3. Динаміка чисельності монастирів у Кременецькому повіті

Відомо, що два монастирі стали унійними: кременецький Спасо-Преображенський і полонський Успенський.

Діяграма 4. Динаміка чисельності монастирів у Луцькому повіті

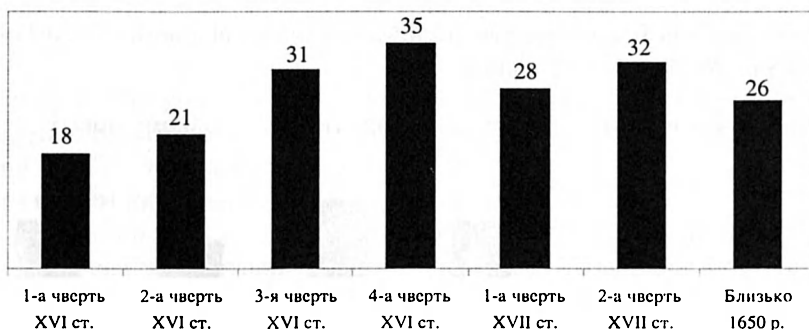

Маємо свідчення про перехід на унію шістьох обителей, більшість з яких визнали зверхність Риму в другій чверті XVII ст. Діяграма 4 демонструє, що кількість монастирів у цей період зросла на два. Та під час докладнішого розгляду з'ясується, що в 1630 р. чотири обителі стали унійними, дві було передано католикам, а православних фіксується вісім. Упродовж 30-х рр. XVII ст. зникли ще декілька чернечих спільнот (принаймні пізніше вони вже не згадуються). І хоча з урахуванням новозаснованих число православних монастирів у середині століття досягло дев'яти, загальна їхня кількість (порівняно з 1625 р.) зменшується на шість.

Спільною тенденцією для волинських обителей XVI ст. є зростання їхньої чисельності. Проте у Володимирському повіті лише в першій його половині можна простежити активізацію інституційного життя руського чернецтва. У першій чверті XVII ст. православних монастирів у Володимирському і Луцькому повітах стає помітно менше. У Кременецькому повіті, навпаки, виявляємо збільшення числа обителей. Можливо, це пов'язано з недостатньою репрезентативністю джерельної бази, бо впродовж другої половини XVI ст. тут фігурують тільки три обителі, а першої чверті XVII ст. – чотири. Якщо в Луцькому повіті редукція монастирів триває і в другій чверті XVII ст., то у Володимирському та Кременецькому повітах

цього часу фіксується їхнє зростання (у Кременецькому повіті Стожецький монастир, який уперше нотується під 1633 р., існував, ймовірно, ще до 1625 р., отже, збільшення тут було не дуже значним). Протягом другої чверти XVII ст., тобто за митрополитства Петра (Могили), в усіх повітах засновуються нові православні обителі, що певною мірою компенсувало попередні втрати. Різна динаміка фундації монастирів у волинських повітах детермінована двома чинниками: зміцненням становища Православної Церкви та інтенсифікацією переходу на латинство руської знаті.

Діаграма 5. Динаміка чисельности православних монастирів у Волинському воєводстві

Діаграма 5 показує динаміку чисельности обителів у Володимирському, Кременецькому та Луцькому повітах, що дає змогу відтворити загальну ситуацію у Волинському воєводстві.

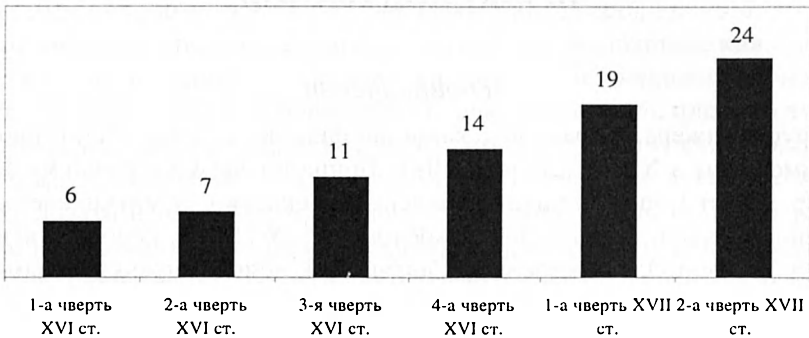
Для увиразнення картини наведено дані про кількість православних монастирів в окремі роки. Так, скажімо, у 1625 р. було 20 обителів (у Володимирському повіті – 3, Кременецькому – 2, Луцькому – 15), у 1630 р. – 15 (відповідно, 4, 3 і 8) і 1650 р. – 22 (7, 6 і 9).

Привертає увагу динаміка зміни числа православних обителів у Київському воєводстві (діаграма 6), де дослідники нараховують у другій чверті XVII ст. приблизно таку саму кількість шляхти, що й на Волині (відповідно, 14 100 і 14 880 осіб)⁵, натомість інтенсивність процесів, котрі впливали на статистику монастирів (насамперед перехід місцевої знаті на католицизм і поширення унії), тут була іншою⁶.

⁵ Н. Яковенко. *Українська шляхта з кінця XVI до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна)*. Київ 1993, с. 265.

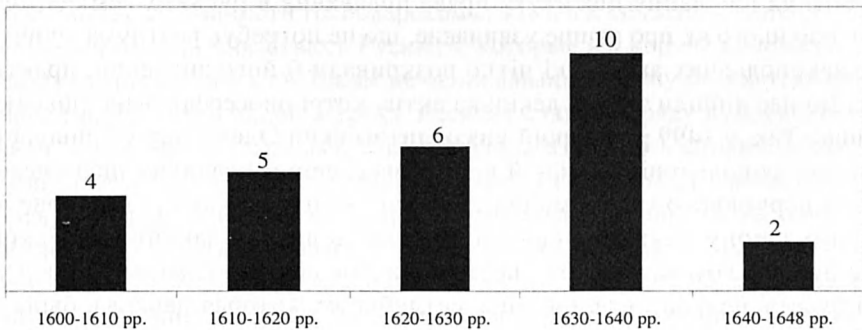
⁶ Амвросій (архимандрит). *История Российской иерархии: в 6 ч.* Москва 1807-1815; Н. Закревский. *Описание Киева: в 2 т.* Москва 1868; В. Зверинский. *Материал...*; Л. Похилевич. *Сказания о населенных местностях Киевской губернии*. Киев 1864; А. Ратшин. *Полное собрание исторических сведений о всех бывших в древности и ныне существующих монастырях и примечательных церквах в России*. Москва 1852; П. Строев. *Списки иерархов и настоятелей монастырей Российской Церкви*. Санкт-Петербург 1877; Н. Трипольский. *Базиліанские монастыри в Киевской губернии // КЕВ. Часть неоф.* 9-12, 20 (1872).

Діаграма 6. Динаміка чисельности монастирів у Київському воєводстві

За даними М. Петрова, у Великому князівстві Литовському (на тій його території, що наприкінці XIX ст. входила до складу Віленської, Вітебської, Гродненської, Ковенської, Мінської та Могилівської губерній) у першій половині XVII ст. було засновано 27 православних монастирів⁷. Динаміка функціонування обителів в окремі десятиріччя представлена у діаграмі 7.

Діаграма 7. Динаміка заснування православних монастирів у Великому князівстві Литовському в першій половині XVII ст.

Без спеціального дослідження історії монастицизму у Великому князівстві Литовському важко визначити число православних обителів до 1596 р. З огляду на те, досі невідомо, як прийняття унії вплинуло на динаміку їхньої кількості. Протягом першої чверти XVII ст. процес заснування нових обителів не тільки не призупинився, а й активізувався. «Вибух» спостерігається впродовж наступного десятиріччя (1630-1640). Можна припустити, що це пов'язано з відродженням Київської православної митрополії за часів Петра (Могили). Але як тоді пояснити різке зменшення чисельности новозаснованих монастирів у наступні вісім років? Для з'ясування цього явища необхідно взяти до уваги інтенсивність конверсій православної знаті, про які, на жаль, знаємо надто мало. Ймовірно, зі середини 30-х рр. XVII ст. цей процес стає досить помітним і невдовзі призводить до суттєвого зменшення числа потенційних ктиторів руських монастирів.

⁷ Н. И. Петров. *Белоруссия и Литва. Исторические судьбы Северо-Западного края*. Санкт-Петербург 1890.

ПРАВО ПОДАВАННЯ

Основні засади

Давньоруські джерела права подавання не фіксують, тому згадки про нього знаходимо лише з XV ст. Зокрема, Яків Война повідомляє у своєму заповіті (70-ті рр. XV ст.), що залишає Зимнівський монастир «у матки моеє воли, у подани и в опекани, якже было и в моей воли»¹. У 1510 р. король Жигимонт I писав кн. Андрію Олександровичу Сангушкові, володимирському наміснику: «Што пишеш к нам, поведаючи тот свой жаль, которыиждь тыми разы маеш, ижд есмо тот манастыр дали священнику нашему дворному и пишеш, ижд как заставляли есмо тебе замок наш Володимир в тысячи золотых, тогды и тот манастыр казали есмо в привили [...] и не жедаем тебе, абы [...] тому попу не переказалъ, бо не ведаючи есмо тот манастыр отдали для дворян наших, мнимаючи, ижд как епискупя Володимирская ест нашо поданье, такежды и тот манастыр. А прото от тых часов, естли над тым попом Божая воля станет ся и тыбы вжо тот манастыр въ своем подани имея и давал его от себе, кому хотел»². Аналогічних прикладів можна навести багато. Джерела XV–XVI ст., які вказують на існування інституту права подавання в руських землях, інформують про нього як про явище узвичаєне, що не потребує розтлумачення. Водночас законодавчих актів, які чітко розкривали б його значення, практично немає. До нас дійшли тільки декілька актів, котрі опосередковано пояснюють це явище. Так, у 1499 р. великий князь литовський Олександр у привілеї київському митрополитові Йосифу й усім православним владикам щодо недоторканости церковного суду і майна зазначав: «Которые князя и панове наши Римского закону мають по своимъ именьямъ церкви закону Греческого, и здавна будетъ, которая церковъ поданье митрополье або владычне, тая и тепер нехай будетъ церковъ ихъ поданья; естлибы жъ которая церковъ была в поданьи здавна державцы того именья, ино и теперь нехай тотъ державца подаетъ, з благословеньемъ митропольимъ, нижли вже не маеть моцы того священника отъ тое церкви рушити безъ осмотра и воли митрополичое оный державца»³. Цей привілей був підтверджений у 1511 р. Жигимонтом I⁴. У постановах Віленського митрополичого собору (1509 р.) інформацію стосовно права подавання виявляємо в трьох правилах: «О священникохъ князскихъ и паньскихъ», «О цркъвахъ, котории будутъ стояти без священниковъ и без петия», «О отлучении сана». Наведемо їхній зміст: «А по которымъ местом церкви нашего православия, паствы и благословения – князи и панове, сынове

¹ *Архив ЮЗР*, ч. VIII, т. 4, с. 27.

² *AS*, т. 3, с. 79.

³ *АЗР*, т. 1, с. 189-190.

⁴ *Там само*, т. 2, с. 81-83.

нашого смиренія, подадутъ у своихъ именехъ. Ино которого коли мы священника къ которому престолу съврѣшим, або съвершеного благословим пети и подтвердимъ листомъ нашимъ, – у того вже священника князе и панове никако црѣкви не мають отняти до его живота, без нашего ведома святителского. А если которій священникъ въ чомъ провинить, ино имъ тую вину узъявити намъ своимъ писаніемъ, а намъ съборне того обыскати, и аще достоинъ будетъ отлученія, тогды мы маем его отъ церкви отдалити, и иному церковь подати нашим благословеніемъ. А княземъ и паномъ самом у поповъ црѣквей не отнимати. Аще ли князь или бояринъ у священника црѣковь отойметъ без его вины и безъ веданья святительского, намъ къ той церкви священника другого не давати, поки ся тому справедливость станеть»; «А которій князь или бояринъ у своихъ именехъ црѣковь будетъ держати въ небреженіи безъ священника три месяце, дванадцать недель, ино намъ отъ себе попа къ той церкви послати, для хвалы Божеи и исправленія веры православныхъ христіянъ, живыхъ и мертвыхъ»; «А которій священникъ, по повеленію князя или боярина, учнетъ въ церкви священъствовати безъ нашего благословенія, таковій попъ, по правиломъ, да будетъ чюжь своего сана»⁵.

1568 року король Жигимонт II Август, відповідаючи на звернення київського митрополита Йони, зауважив: «Што просишь господаря его милости, абы въ панстве его милости господарскомъ, такъ въ князстве великомъ Литовскомъ, яко и въ тых князствахъ Рускихъ, которые къ коруне належатъ, достоинства духовные людемъ светским не были даваны; а кому бы светскому врьдъ духовный дано, а онъ далей в трехъ месяцахъ стану и врьду духовного на себе приняти не хотелъ, у таковыхъ абы епископы въ своихъ епископіяхъ, а архіепископъ в своей архіепископіи оные достоинства и хлебы духовные отбирали и людемъ духовнымъ подавали. Господаръ его милость, видечи въ томъ прозбу твоей милости слушную, призовити на то рачить, ведьже у тыхъ, хто бы стану духовного на себе приняти не хотелъ, не митрополитъ, а ни владыки мають врьды або достоинства духовные отбирати и подавати, але они, съ повинности врьду своего, о таковыхъ безъ омешканья мають знати давати королю его милости; а его королевская милость, отбираючи ихъ отъ таковых, отдавати будетъ инымъ, подлугъ воли своее господарской, кому ся будетъ годити»⁶.

Подібні приписи читаємо і в першому розділі Литовського статуту 1588 р. «О речь земленую межи именьями нашими князьскими, паньскими и шляхетскими, мы господаръ однимым правомъ судитися маем»: «Теж мы господаръ обещуем и хотим, абы то через нас и потомковъ нашихъ вечъне было деръжано, ижъ где бы се трафило в ыменьяхъ нашихъ спор и розница межи грунтами нашими и теж межи грунтами костелными подаванье нашего, а так же межи грунтами нашими и шляхетскими, и межи тыми именьями, которые вышли з данины

⁵ Деяния Виленского собора 1509 года // *Русская Историческая Библиотека*, т. 4. Санкт-Петербург 1878, стп. 13-14.

⁶ *АЗР*, т. 3, с. 144.

нашое дочасне, и жъ в той речи земленой маем мы и потомки наши великие князи литовские так же однимъ правомъ, яко и подданные наши великого князства судитися»⁷.

Як бачимо, наведені приклади не дають виразної відповіді на питання про походження права подавання в Руській Церкві та його значення для Київської митрополії XVI – першої половини XVII ст. Науковці по-різному тлумачили походження і сутність цього інституту. Перше спеціальне дослідження належить О. Конському⁸. Головними причинами появи права патронатства він у своїй загальному описовій праці вважав «владельческое і общественное начала». Серед тих, хто міг користуватися цим правом, автор називає приватних осіб (спадково або довічно), митрополитів і владик, монастирі, замки або воевод та братства. До обов'язків патронів віднесено побудову храмів, заснування при церквах і обителях шкіл, друкарень і шпиталів, усілякі надання на їхню користь, а також матеріальну опіку й оборону. Патрон мав право подавання (висування, номінування і затвердження кандидатів на духовні уряди), «заведыванье» (контроль за дотриманням норм церковного життя, право надавати статуту), «поминовения» (поховання в церкві або монастирі, молитви за спасіння душі ктитора)⁹. Таким чином, автор приділив увагу багатьом аспектам права подавання, але його праця лише накреслила напрямки подальшої наукової дискусії.

Тривалий час після цього в українській і російській історіографіях спеціальних студій щодо права подавання не проводилося. Ця проблема заторкувалася лише в фундаментальних працях з історії Руської Церкви. Скажімо, митрополит Макарій (Булгаков) доводив, що в основі права подавання лежить «владельческое право». Литовські великі князі, згідно з тогочасними юридичними уявленнями, виступали верховними власниками всіх земель у Великому князівстві Литовському, в т. ч. і церковних. Тому їм належав і протекторат над єпископськими катедрами, монастирями та церквами, які були на неprivатних землях. Інші землевласники (і світські, і духовні) також засвоїли право подавання щодо християнських святинь у своїх володіннях¹⁰.

Ще один російський дослідник І. Чистович уважав, що юридичним підґрунтям права патронату стало «загальне феодалне право» землевласників розпоряджатися власними маєтками й установами на їхній території. Це право «граничило», з одного боку, із загальним державним правом, якому підпорядковувалося місцеве, а також приватне «владельческое право», з іншого – загальне церковне право, яке зберігало свою силу і при праві патронату. Приватними формами права патронату були:

⁷ Статут Великого князства Литовского 1588 года. Новое издание Императорского московского общества истории и древностей Российских, s. 1., s. a., c. 19.

⁸ А. Конский. Право патронатства в Юго-Западной России в XVI в. // ПЕВ. Часть неоф. 15 (1869); 5-8, 11-14, 17-19 (1870).

⁹ Там само 15 (1869) 645-646; 5 (1870) 121; 6 (1870) 151-155; 7 (1870) 185; 11 (1870) 300; 17 (1870) 405-410; 18 (1870) 445; 19 (1870) 452-456.

¹⁰ Макарій (Булгаков). *История...*, т. 10, с. 13.

- 1) право протегування (опіки) [*jus patronatus*];
- 2) право подавання, або передачі церков і монастирів певним особам (*jus donandi*);
- 3) право презенту, або рекомендації певних осіб на посаду парохіяльних пресвітерів і настоятелів монастирів;
- 4) право управління й суду¹¹.

Орест Левицький стверджував, що право подавання сформувалося на основі «феодалного литовсько-державного устрою», відповідно до котрого для отримання церковного уряду потрібне було також підтвердження великого князя, яке й називалося правом «подавання»¹². Значно більше на цьому питанні зосередився Михайло Грушевський у своїй багатотомній *Історії України-Руси*. Він підкреслив, що брак джерел для XIV–XV ст. не дає змоги докладно простежити розвиток тогочасного права подавання. У XVI ст. цей інститут уже постає як сформоване і поширене явище в руських землях Корони Польської і Великого князівства Литовського. Тоді церкви і монастирі в приватних маєтностях перебували в подаванні відповідних дідичів чи державців (навіть якщо ті й не були їхніми фундаторами), а духовні бенефіції у королівщинах – у подаванні короля або його старост і намісників. Натомість митрополит і владика розпоряджалися тільки православними святинями у столових маєтностях або ж у приписаних до катедри як її власність і, таким чином, адміністрували ними не згідно зі своїм єрархічним титулом, а як «державці». Право подавання стало таким самим атрибутом володіння, як користування лісами чи рибними ловами, тобто виступало ще й джерелом прибутку¹³.

Грунтовне дослідження інституту подавання здійснив М. Владимирський-Буданов¹⁴. Автор нав'язує це право до візантійського ктиторства, в якому виокремлює такі характерні риси:

- 1) монарх (на Русі – великий князь) вважається ктитором тільки тих церков, які засновані ним самим або його предками;
- 2) ктитором може бути лише особа православного віровизнання;
- 3) механізм отримання права ктиторства передбачає заснування або відновлення храму, визнане церковною владою; інший спосіб – його надання єрархією певній особі;
- 4) ктитор має права й обов'язки церковного благоустрою;
- 5) пожертвувавши майно на користь храму, ктитор втрачає право власності на нього і стає лише його опікуном, тоді як Церква – фактичним власником; місцевий владика контролює діяльність ктитора¹⁵.

¹¹ И. Чистович. *Очерки истории...*, ч. 1, с. 196-197.

¹² О. Левицький. Внутрішній стан західно-руської церкви в Польсько-литовській державі в кінці XVI ст. та Унія // М. Грушевський, О. Левицький. *Розвідки про церковні відносини на Україні-Руси XVI–XVIII вв.* / репр. вид. Львів 1991, с. 20.

¹³ М. Грушевський. *Історія України-Руси...*, т. 5, с. 482-483.

¹⁴ М. Владимирский-Буданов. *Церковные имущества...*

¹⁵ Там само, с. 51.

Тимчасом у латинському християнстві, на думку М. Володимирського-Буданова, право патронату сформувалося внаслідок боротьби папства з імператорами Священної Римської імперії за інвеституру *jus patronatus*, яка передбачала заступництво (опікунство) над Церквою з боку держави чи приватних осіб без жодного права на неї¹⁶. Таким чином, інститут подавання поєднав у собі риси візантійського ктиторства з католицьким правом патронату¹⁷.

Дослідник наголошував, що своїми витокami право подавання належить державній владі, тому його головною дієюю особою стає король-католик (усупереч канонічним приписам про ктиторство візантійського типу). Право подавання короля стосувалося всіх церковних інституцій та їхнього майна. Будь-яка з релігійних установ, що перебувала під патронатом короля, могла бути передана монархом іншій особі тимчасово або довічно¹⁸. На переконання вченого, право подавання приблизно зі середини XVI ст. сприймалось як складова права власності на землеволодіння, котре охоплювало також церковні інституції¹⁹.

М. Володимирський-Буданов виділяє такі його складові:

- 1) законодавча – право надавати статuti (устапи) церковним інституціям і контролювати їхнє дотримання;
- 2) судова – здійснення судочинства і судового представництва;
- 3) надавча – призначення митрополитів, єпископів, настоятелів монастирів і парохів церков;
- 4) майнова – право патрона на церковне майно²⁰.

Інші історики права пізнішого періоду (наприклад, Микола Василенко) переважно повторювали основні тези М. Володимирського-Буданова²¹. На широкому порівняльному матеріалі базуються спостереження К. Ходиніцького. Його висновки такі:

- 1) поняття «право подавання» запозичено з терміна *collatio* (досл. з лат.: *внесок, пожертвування*), який вживався в Польщі для означення права короля номінувати певних осіб на духовні уряди;
- 2) у практиці Руської Церкви цей термін став асоціюватися з візантійським поняттям «ктиторства», яке відповідало означенню *mundium* (з лат.: *оніка над церковною установою*) у католицькому християнстві;
- 3) право «ктиторства» в Московській державі поширення не отримало;
- 4) ктиторство не трансформувалося в патронат – інститут опіки над Церквою, властивий католицизму, бо: а) Київська митрополія у взаєминах зі світською владою не могла опертися на такий централізований авторитет, як

¹⁶ М. Володимирський-Буданов. Церковные имущества..., с. 53.

¹⁷ Там само, с. 54.

¹⁸ Там само, с. 60.

¹⁹ Там само, с. 96.

²⁰ Там само, с. 107.

²¹ Н. Василенко. *Очерки по истории Западной Руси и Украины*, т. 3: *Добавления*. Киев 1916, с. 12-14.

- Папський престол; б) упродовж XV–XVI ст., коли Церкви грецького і латинського обрядів уперше почали співіснувати в одній державі, в Католицькій Церкві право патронату вже втратило своє первісне значення, перетворившись на форму опіки без права розпорядження власністю;
- 5) для устійнення взаємин між світською владою та Руською Церквою особливе значення мала адаптація західного розуміння власності: Церква та її інституції ставали суб'єктами майнових прав, а король – захисником духовного майна (за словами К. Ходиніцького, це вплинуло на становище Київської митрополії у Польсько-Литовській державі, яка тут була більш незалежною, ніж у Московії);
- б) діяльність польських королів як «опікунів і подавців» Церкви виявлялася у: а) впливі на призначення на духовні уряди; б) обороні непорушності володінь та судового імунітету; в) піклуванні про моральний рівень духовенства²².

Ці тези загалом підтримав Іван Власовський, дещо ширше зупинившись на західних правничих підставах патронату, які впливали з права феодалів розпоряджатись у своїх володіннях релігійними установами: патрон, збудувавши храм чи заснувавши обитель, зберігав за собою право опіки – як матеріальної, так і духовної, а також контролю над господарськими й адміністративно-судовими справами. Патронат мав різні форми: опіка над певними церковними інституціями, право подавання чи передачі святинь у користування певним особам. Цей інститут обмежувався нормами загальнодержавного законодавства (король, наприклад, не міг роздавати нерухомість іноземцям, а також не шляхтичам; патрони подавали маєтки або посади в церковних установах тільки за згодою короля)²³.

Останнім часом найбільше уваги праву подавання присвячено у книзі В. Ульяновського²⁴. Але це – синтетична праця, в якій автор не ставив собі за мету дослідження спірних моментів і обмежився оглядом основних положень.

З усього сказаного випливає, що, заторкуючи право подавання, дослідники здебільшого дискутували про його природу і головніші ознаки. Таким чином, на сьогодні найповніший аналіз зазначеної проблеми міститься в роботі М. Владимирського-Буданова. Проте зіставлення його висновків з конкретним матеріалом засвідчило, що далеко не всі випадки реальної практики збігаються з моделлю, запропонованою шановним істориком права. Тому далі ми розглянемо власне спірні моменти, пов'язані з практикою подавання монастирів на Волині.

Владичний патронат

Аналізуючи інститут подавання, дослідники зосереджувалися переважно на відповідній діяльності короля (великого князя) і приватних осіб. Адже саме монарх володів правом подавання на всі духовні установи та їхнє майно, якщо

²² К. Chodynicki. *Kościół prawosławny...*, с. 119-120.

²³ І. Власовський. *Нарис історії...*, т. 1, с. 179-180.

²⁴ В. Ульяновський. *Історія церкви...*, кн. 1, с. 172-174.

вони ще не були відчужені іншими суб'єктами, серед яких, як слушно зауважив М. Володимирський-Буданов, могли бути міські й сільські громади та приватні особи-землевласники²⁵. Причому більшість релігійних інституцій перебувала в подаванні приватних осіб, хоча існував і патронат міст (як, скажімо, щодо Іллінського монастиря та Іллінської церкви у Володимирі).

Історики фіксують і владичне право подавання, зазначаючи, що єпископат володів ним у столових маєтностях, тобто власних землях єпископій. Однак єрархи не тільки не розпоряджалися бенефіціями церков і монастирів не свого подавання, але навіть не мали права поставляти до них єреїв та ігуменів, лише висвячуючи тих осіб, яких запропонували власники маєтків. Відомі численні приклади вирішальної ролі патронів у номінації настоятелів. На це вказує, зокрема, звернення близько 1555 р. до кн. Романа Сангушка про надання «половицы манастыря светого Михайла у Володимери тому то чернцови Захарію», «лист привілею» від опікуна Милецької обителі кн. Владислава Домініка Заславського «отцу Дионизему Балабанови [...] на доживотное архимандрии Милецкое» (див. розділ «Володимирський монастир Св. Михаїла Архангела»).

Складнішим є питання про єпископську юрисдикцію над церковними інституціями, патронат над якими здійснював король. На думку М. Володимирського-Буданова, владики вважали себе зверхниками всіх церков у своїй єпархії, поєднуючи духовну владу з правом подавання. Таким чином, прерогативи митрополита і владик стосовно підлеглих їм храмів, особливо у міських і королівських поселеннях, вступали у суперечність з правом подавання верховного власника – короля чи великого князя. Проте співвідношення цих двох юрисдикцій точно визначити неможливо, бо й самим сучасникам не вдавалося їх розмежувати²⁶. Зупинимося на цій проблемі докладніше, опираючись на джерельні матеріали.

Розглянемо насамперед конфлікт між володимирським владикою Феодосієм і Т. Конаховичем у зв'язку з продажем Іллінської церкви у Володимирі. Свого часу о. Іван, який «держал» згаданий храм, передав його («спустил») своєму зятеві Тишку Конаховичу. Той, не маючи духовного сану, назвав себе священиком у королівській канцелярії й отримав на це підтвердження. Пізніше, не бажаючи виконувати душпастирські обов'язки, Конахович звернувся до владики Феодосія за дозволом призначити до церкви замість себе вікарія. Єпископ дав благословення, одночасно вирішивши дещо змінити текст привілею. Однак за відсутності Феодосія Конахович використав цей лист (без підпису і печатки) для продажу церкви В. П. Загоровському. Феодосій не визнав законності трансакції і розпочав судову справу за повернення храму під єпископську юрисдикцію, наводячи такі аргументи: «Штож дей которая церков светого пророка Или в мeste Володимерском з стародавна ест подаваня владык володимерских, а не чиего иншого [...], которую ж дей церков богомолец господарский свещеник зошлый Иван, держачи за поданем продка моего, владыки володимерского небожчика Геннадия, за живота своего за дозволенем пана Ивана Борзобогатого,

²⁵ М. Володимирський-Буданов. Церковные имущества..., с. 72.

²⁶ Там само, с. 60-70.

который нареченым владыкою володимерским был, зятю своему Тишку Конаховичу спустил, который дей Тишко [...], держачи тую церков светого Или ку церкви соборной володимерской Пречистой Богоматери и ку владыце яко старшому своему выполнял и послушенство чинил»²⁷.

У цій справі цікавою є та обставина, що Тишко Конахович залишився світською особою й здобув від владики право «тримати» замість себе вікарія. Тобто йдеться вже про передачу церкви у володіння, а не про поставлення священника. Аналогічну ситуацію маємо зі Спасо-Преображенським монастирем у Володимирі, коли Павло Оранський, після надання йому цієї обителі королем, також не захотів приймати духовного сану і випросив королівський дозвіл на вікарія.

У скарзі владики знаходимо й згадку про «богомолца господарского священника зошлого Ивана» та дізнаємося про звернення Конаховича до королівської канцелярії за підтвердженням свого ерейства. Зі свого боку, В. Загоровський для доведення законности продажу йому храму подає докази того, що Конахович отримав її від короля: «Попа тоє церкви, Тишка Конаховича, мы, Господар, яко подавца оноє церкви [...] его самого и потомков его вечно оставили и тым привилеем нашим ему то утвердили». Він також представив королівську апробацію продажу. («Которым листом мы, Господар, Василю Загоровскому оную церков светого Или зо всим, што к ней здавна належит, ему самому и потомком и счадком его потвердили и вечно его потомков и счади при ней оставили, а попа ему при оной церкви для отправованя справ духовных держати допустили»). Зауважимо, що Тишко продав не самий храм, а його «держане» – аналогічно як перед цим о. Іван «спустил тую церков» йому особисто.

Постає питання: які були підстави у єпископа стверджувати, що святиня «з стародавна ест подаваня владык володимерских, а не чиего иншого»? Ймовірно, річ у тім, що пресвітери Іллінської церкви, хоча й отримали її від короля, але, не маючи достатнього впливу, не могли ігнорувати юрисдикцію місцевих владик, які поступово зосереджували у своїх руках права патронів. Отже, єпископи стали фактичними «подавцями» церкви, а за це протегували її священникам. Так, зі скарги бачимо, що в о. Івана не було проблем при передачі храму своєму зятеві. Можна повірити Феодосію, який писав, що Конахович, «держачи тую церков светого Или, ку церкви соборной володимерской Пречистой Богоматери и ку владыце, яко старшому своему, выполнял и послушенство чинил». Водночас перипетії навколо Спасо-Преображенського монастиря показують, що ставлення архиєрея до втручання королів у його духовну юрисдикцію навряд чи було дуже доброзичливим. Це можна пояснити тим, що Сангушки та Оранські, які отримали обитель від короля, не мали потреби поступатися своїми правами патронів на користь єпископів заради їхньої підтримки. Звідси випливає, що православні пастирі були зацікавлені в позбавленні Оранських влади над монастирем. Щодо Іллінської церкви, то передача її Загоровському фактично позбавляла владик набутих ними прав патронату над нею. Тому не дивно, що Феодосій виступав категорично проти

²⁷ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 3, арк. 96-97.

продажу святині. Пізніше Іпатій (Потій) повернув Іллінський монастир під юрисдикцію володимирських унійних владик (хоча йому не вдалося відшукати привілей Жигимонта Августа, в якому було зазначено, що церква «fundowana od władcy Włodzimierskich»), бо Маруша Васильова Загоровська визнала за єрархами право подавати священників до Іллінської церкви.

Якщо Іллінський храм певною мірою залежав від володимирських владик до передачі її В. Загоровському, то стосовно Літовизького монастиря такої інформації не маємо. Як відомо, в 1603 р. Іпатій (Потій) разом з єпархіальним крилосом скаржився на Г. Колмовського, «иж ты манастира светого Николы в местечку Литовижу, до поданя яко и уживаня оного владыкам володимерским належачий, зничивши его [...], преосвященному архиепископови яко власному упривилеваному подавцы уступил». Свої майнові права Потій в іншій скарзі пояснює таким чином: «Иж ты имене церковное владыцтва володимерского Лешнюю [...], уфундованое и наданое през зошлого Яцка Казки, а през короля Жигмонта Первшого владыце володимерскому, небожчику Пахнотию, и по нем будучим владыкам володимерским на церков соборную головное володимерское Светое Пречистое упривилеваное». Якщо свідчення владыки Іпатія про надання Лішні володимирській катедрі правдиве, то це мало статися між 1513-1521 рр. (час, коли єрарх Пафнутії очолював місцевий престол²⁸). Тоді ж або дещо пізніше один з єпископів надав село обителі (можливо, ще Я. Казка відписав Лішню монастиреві). У кожному разі потрібно визнати її тогочасне підпорядкування володимирській катедрі. Чи владыки контролювали обитель ще до передачі її кн. Федору Чорторийському, чи отримали її в результаті домовлености з ним – сказати важко. Знаємо лише те, що в середині XVI ст. монастир уже напевно перебував у володінні Чорторийських. Отже, навіть якщо раніше існувала певна залежність обителі від владик, то з часом вона була скасована. І тільки значно пізніше Іпатій (Потій), який намагався підпорядкувати катедрі низку духовних осередків у своїй єпархії, згадав про давні права на Літовизький монастир володимирських святителів.

Інший приклад стосується П'ятницької церкви у Володимирі. 1594 року Якуб Лисаковський писав: «Сознаваю тым моим листом [...], иж што [...] Ипатей, єпископ володимерский и берестейский, с капитулою єпископства [...] позволили мне старатися о право доживотное у Его Кор. Милости на церковь Пятницкую и вси добра принадлежности ее, которую тепер держит некий Иван Малофеевич, особа светская, до духовенства неспособный [...], и человека духовного ку отправованю хвалы Божое не ховает». Далі зазначено: «Гды я одержу на тые добра право доживотное од Его Королевское Милости, теды Его Милости отцу владыце и капитуле [...] тым записом моим варую [...], иж через увесь час держаня моего маю и повинен буду в той церкви св. Пятницы завше человека духовного [...] ховати [...], который має быти под владзею и послушеством єпископов володимерских [...], и оную церков з добры ее от церкви

²⁸ Н. Теодорович. *Город Владимир...*, с. 47.

головное соборное володимерское отдаляти не маю и не буду мочи, гдыж то добра не суть землянские, але власные духовые церковные»²⁹.

Викликає сумнів твердження, що П'ятницька церква перебувала в єпископському подаванні. Так, у заяві Володимирського крилосу, зробленій в 1600 р. у зв'язку з конфліктом між Я. Лисаковським і нащадками Івана Малофейовича (останні успадкували володіння храмом, а Лисаковський відібрав у них церковний ґрунт), говориться, що згадана святиня «николи под жадною власностию владыков и нашою капитулною не бывали и не ест, а ґрунты пятницкие у нашим ґрунтом церковным не лучат [...], гдыж там о ґрунты месцкие идет»³⁰.

Приклад з П'ятницьким храмом виразно ілюструє один з шляхів (можливо, найпоширеніший) підпорядкування єпископській владі тих церковних бенефіціїв, які формально перебували в королівському подаванні. Це досягалося внаслідок домовлености про сприяння приватній особі в отриманні нею від короля привілею на володіння монастирем (або про забезпечення протекції з боку владики особі, яка вже отримала такий привілей). Зрозуміло, це вело за собою визнання певної залежності даної інституції від владики. Становище П'ятницької церкви може також служити аргументом на користь того, що скарги Іпатія (Потія) і крилосу щодо Володимирського Іллінського та Літовизького Миколаївського монастирів мали певні підстави. В усякому разі, у випадкові з П'ятницькою святинею позиція й рішення єпархіяльного крилосу були виваженими й аргументованими. Зауважимо, що Потій під час боротьби з Оранськими за володіння Спасо-Преображенською обителлю у Володимирі не згадував давні права на нього місцевих пастирів. Ймовірно, для цього не було підстав, щоб як Сангушки, так і Оранські були зацікавлені та, головне, могли не ділитися з владикою владою над монастирем. У свідченні «королевского дворянина» Якуба Лисаковського про передачу в 1595 р. обителі під юрисдикцію володимирського єпископа названа причина: його відібрали від Михайла Оранського «яко неслухного державци». Навряд чи варто сумніватися в тому, що король позбавив його монастиря внаслідок клопотання Іпатія (Потія). Скоріш за все, аргументом владики був саме занепад обителі, який, очевидно, використано в королівському привілеї (до нас не дійшов) і повторено Я. Лисаковським.

Згадаємо також суперечку Потія з Андрієм та Олександром Загоровськими щодо Василівської церкви у Володимирі. Загоровські, її власники, скаржилися на єпископа, який 4 січня 1601 р. «наслав» своїх підданих і жовнірів на храм. Ті забрали звідти антимінс, а священника силоміць привели до владики, котрий позбавив його духовного сану. Потій відповідав, що він «его милость отецъ митрополит форумъ в суде нынешнимъ земскимъ не маеть, бо не естъ справа о жадные имена, ани о кривду з ыменей походячую, ани о шкоды жадные з ґрунту идучые, в чом

²⁹ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 53, арк. 1141-1142 зв.; Н. Петров. Об учреждении Ипатием Поцеєм униатской капитулы во Владимире Волынском и первоначальных ее действиях // ТКДА 2 (1869) 518-519 (Приложения).

³⁰ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 53, арк. 1147-1148; Н. Петров. Об учреждении..., с. 524 (Приложения).

тылко суд земский, водъле артыкулу второго в разделе четвертомъ, позвы выдавати и вшелякого стану люды судити моц мает, але есть справа обвиненъя особы самое духовное в речах духовныхъ о скинине попа зъ стану его духовного и о взяте с церкви сакраментовъ насвятших. Которая справа [...] судови жадному свецкому не належитъ»³¹. Як бачимо, у ситуації з Василівською церквою Іпатій (Потій) намагався прилучити її до унії, тому й пішов на конфлікт із власниками – Загоровськими, які бажали залишити храм православним. Тут також не сказано про давні права володимирських владик на Василівську святиню, бо, ймовірно, в цьому не було жодної рації. Отже, приклади Спасо-Преображенського монастиря і Василівської церкви можуть свідчити на користь того, що покликання Потія на давні права щодо них володимирських єрархів мали певні підстави. Коли ж їх не було, єпископ шукав інше вмотивування.

Виявлені джерела доводять, що владики могли володіти певними правами на ті церковні інституції, подавцем яких був король. Проте, оскільки право подавання не мало усталеної юридичної процедури, важко чітко розмежувати, що підлягало юрисдикції єпископа як духовного зверхника, а що було виявом індивідуальних спроб більш енергійних владик охопити своїм контролем усі церковні бенефіції на теренах своєї єпархії.

Майнові прерогативи

На переконання М. Владимирського-Буданова, монастирі у своїх правах на нерухомість не відрізнялися від єпископій, тобто володіли, розпоряджалися та користувалися своїми маєтками самостійно, і тільки для найважливіших майнових операцій, пов'язаних із відчуженням, мали отримувати дозвіл короля-патрона³². Проводячи паралель між владичтвами та монастирями, вчений опирається на привілей 1582 р. Ним король Стефан Баторій передав Жидичинську обитель Феофанові Греку, менглинському єпископові, застерігаючи при цьому, що «безъ воли нашео никому именов, селъ и якихъ же колвекъ пожитковъ отъ того манастыря отдаляти, давать и уменъшивать, жаднымъ способомъ и обычаем, не маеть и не будетъ мочи»³³. На наш погляд, цей документ можна витлумачити й інакше. Якщо єпархії справді були цілком самостійними, то обителі, котрі перебували в королівському подаванні, не могли розпоряджатися своїм нерухомим майном «автономно», позаяк передавалися королем у патронат світській чи духовній особі. Інша річ, що монарх нерідко надавав права патрона (ктитора) настоятелю. Наведений М. Владимирським-Будановим факт якраз і належить до тих випадків, коли король затверджував архимандрита з повноваженнями патрона. Якими саме вони були щодо маєтків чернечої спільноти, інформує інший тогочасний документ: «Ижьбы преречоного Феофана Грека, епискупа

³¹ Архив ЮЗР, ч. I, т. 1, с. 322.

³² М. Владимирский-Буданов. Церковные имущества..., с. 173.

³³ Архив ЮЗР, ч. I, т. 1, с. 158-159.

Меглинського, за правдивого и власного державцу и справцу того манастыря мели и ему зо всихъ доходовъ, до того манастыря належачихъ, отповедали и досыть чинили»³⁴.

У разі, коли правами патрона наділявся настоятель обителі, можемо говорити про тотожність його повноважень на розпорядження монастирською нерухомістю з аналогічними прерогативами владики. Якщо ж король передавав святиню у патронат світській особі, то право користуватися духовними маєтками належало саме патрону, а не настоятелеві монастиря, хоча для здійснення певних операцій опікун мусив одержати дозвіл монарха. Так, зокрема, у 1596 р. до Володимирського земського суду позивали Михайла Оранського, «державцу именей Светого Спаса»³⁵. Інший приклад – у 1630 р. король Жигимонт III письмово дозволив кн. Миколаю Чорторийському передати обитель Різдва Богородиці в с. Пересопниця римо-католикам. У документі наголошено, що монастир було надано в подавання предкам цього князя, але вони не мали права без дозволу монарха запроваджувати там нововведення чи продавати його³⁶.

Щодо чернечих осередків приватного володіння (подавання) дослідники сходяться в тому, що вони (в особі настоятелів і братії) можуть бути визнані «правочинними» суб'єктами прав на майно, але в тому значенні, в якому такими визнаються особи, котрі перебувають під опікою, – майно належить їм, але за розпорядженням і користуванням наглядає патрон. Він може або користуватися частиною прибутків, або ні, а також відчужувати відповідний монастир разом з його землями (за винятком купівлі-продажу, бо патрон не володіє правом власності на обитель), які й при новому ктитори залишаються духовними³⁷. Цю тезу М. Владимирський-Буданов підтверджує багатьма прикладами³⁸. Коментуючи їх, історик тлумачить ужиті в них поняття «владане» і «справоване» як розпорядження (тому мова, підкреслює він, не йде про право власності або довічного володіння); поняття «прислухаючі» – як ті, якими вона володіє³⁹. На основі

³⁴ *Архив ЮЗР*, ч. I, т. 1, с. 140.

³⁵ ЦДІА України у Києві, ф. 27, оп. 1, спр. 10, арк. 102.

³⁶ Там само, ф. 2227, оп. 1, спр. 550, арк. 1-2.

³⁷ М. Владимирский-Буданов. Церковные имущества..., с. 182.

³⁸ Так, у 1555 р. кн. Олександр Чорторийський дарує своїй дружині Магдалені Деспотівні «замок Литовижъ з войтовствомъ его и манастыр светого Николы з селы манастырскими Лешнею и Осмиловичи», а також інші маєтки. 1571 року Магдалена Деспотівна заповіла синові Михайлу свої права на маєтки, надані їй чоловіком, «а особъливе владане и справоване половици манастыря Земенского»; за рік до того кн. Ганна Чорторийська скаржитись на кн. Олександра Чорторийського, брата свого покійного чоловіка Івана Федоровича, який позбавив її прав на половину Зимнівської обителі, і просить, аби він «половицу манастыря Земенского, такъже фолварковъ и пашен, млынов, ставовъ, сел и подданных, к тому манастыру прислухающих, в част ее милости з детми ее [...] належачих, в моц и шафунок ее милости выделил и поступил» (*Архив ЮЗР*, ч. VIII, т. 4, с. 30, 48; т. 6, с. 275-277; М. Владимирский-Буданов. Церковные имущества..., с. 178-180).

³⁹ М. Владимирский-Буданов. Церковные имущества..., с. 180-181.

цього вчений зробив висновок, що землі належали обителям, а патрони тільки розпоряджалися і користувалися монастирськими маєтками.

На нашу думку, інтерпретація цих понять є далеко не такою однозначною. Спробуємо довести це протилежними фактами. Незадовго до 1567 р. Петро Загоровський надав Загорівському монастиреві свою частину с. Воцатин⁴⁰. З кінця XVI і до середини XVII ст. маємо ряд документальних свідчень про межові суперечки стосовно цієї землі. Зокрема, у 1596 р. Федір, Андрій та Олександр Загоровські разом з ігуменом скаржилися на луцького і берестейського римокатолицького єпископа Бернарда Мацейовського. Супліку занесли «именем их милости панов своих и игумена», підстава для скарги – «наехавши на грунт восчатинский власный стародавний панов моих»⁴¹. У тому самому році єпископ, у свою чергу, подав дві скарги на Загоровських. В одній з них йдеться про «list działowy między ich mosciami Pany Zahorowskiemi uczyniony, i żoni wszyscy trzey wyiowszy tą część Woszczatynską przy inszych maietnosciach na manastyr Zahorowski nienarusznie nadali, a sami wszyscy dozorcami iako oyczynny swojei są»⁴². У скарзі Каспара Ходзинського на Загоровських від 1603 р. згадується «игумен, который тые добра (частину Воцатина. – С. Г.) до манастыра Загоровского водле наданя продков их держит»⁴³; у його ж скарзі від 1606 р. фігурує «игумен, яко певное части там (у Воцатині. – С. Г.) посесора»; в іншому документі мовиться про настоятеля, «который тые добра до манастыра Загоровского водле наданя продков их держит». Під 1619 р. маємо такий запис: «На жалобу [...] Александра, Романа и Михайла Загоровских, подавцов манастыра [...] в Загорове, и [...] отца Захария игумена [...], державцы части в селе Восчатине»; 1620 року ігумена Захарія названо «dzierzawcą części w siele Woszczatynie»; у 1625 р. нотується настоятель Захарій «iako posesor pewney części wsi Woszczatyna do tego manastyra należącego», а в ще одному джерелі про ігумена говориться як про «dzierzawcu części we wsi Woszczatynie»⁴⁴. У 1659 р., під час конфлікту між Загоровськими за право володіння обителлю, на бажання всієї братії, а також Яна, Стефана і Михайла Загоровських, «iako collatorow u podawcow Wolicy u Woszczatyna», ці маєтки відібрали від Миколая Загоровського і передали «do possessey czerncom». Водночас у тексті під 1641 р. йдеться про «Петра [...], Андрея [...], Романа Загоровских, подавцов и опекунов манастыра Загоровского [...], и Єзекиеля игумена [...], дедичов певное части

⁴⁰ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 98, арк. 263 зв.

⁴¹ Там само, ф. 2070, оп. 1, спр. 31, арк. 2.

⁴² Там само, спр. 13, арк. 2 зв. У другій скарзі читаємо: «Урожоным Федору [...], Андрею и Александру Загоровским, с предков ваших дедичом албо теж надавцом и подавцом манастыра Загоровского, до которого певная часть в селе Восчатине належит, также Денису игумену [...], дедичу и держачому того ж манастыра и части села Восчатина» (там само, ф. 27, оп. 1, спр. 10, арк. 109).

⁴³ Там само, спр. 16, арк. 97.

⁴⁴ Там само, арк. 95, 99 зв.; спр. 26, арк. 52; ф. 2070, оп. 1, спр. 19, арк. 9, 14; спр. 108, арк. 1.

села Восчатина», а 1644 р. Петра Загоровського названо «посесором» частини с. Вошчатина⁴⁵.

Підсумуємо: у наведених цитатах ігумена інколи названо «дедичом» частини Вошчатина, Петра Загоровського один раз – «посесором», однак більшість документів кваліфікує Загоровських «дедичами», тобто спадковими власниками, а ігуменів – «посесорами», тобто тими, які тримають частину села на умовному праві. Про те саме свідчить і приклад с. Волиця, котре в 1567 р. Петро Богданович Загоровський надав Загорівському монастиреві⁴⁶. Під 1579 р. зазначено про «грунты их млстей панов моих (Загоровських. – С. Г.) имену Загорова и Волицы манастырское», а в 1606 р. – про «добра верности твоей (Олександра Загоровського. – С. Г.) Загоровом и Волицею Загоровскою», а також про «игумена, который тые добра (частину села Вошчатина. – С. Г.) до манастыра Загоровского водле наданя продков их (Загоровських. – С. Г.) держит», та «ihumena, który iest possessorem tego sioła» (Вошчатина. – С. Г.)⁴⁷. 1608 року в скарзі О. Загоровського на кн. Януша Порицького, в межовому спорі Волиця названа «селом поводовим», а сам Загоровський – його «дедичом»⁴⁸. Вельми красномовною є також згадка про поставлення ігумена Дионісія («iz swiaszczennik Zahorowski w Zahorowie dzierzac cerkiew Bożą Uszenie Świętej Przczystey Ociec Dyonizy»), якого Загоровські «namowilismy na miejsce też duchowne do spraw cerkiewnych do monasteru naszego spolnego Zahorowskiego do cerkwi Bozey Narodzenia Świętej Przczystey, którą cerkiew z monastyrem y z ludzmi Wolaniskiemy, tak też y z folwarkiem y ludzmi Woszczatynskiemy [...], iak y przed tym ku temu monasteru naszemu należało, [...] dalismy temu ihumenowi w moc y dzierzanie [...] do żywota iego»⁴⁹.

Аналогічні свідчення маємо і щодо володінь Зимнівського монастиря: «У власный грунт пана моего князя Михайла его милости Чорторыского, воеводича волынского, манастыра Земенского горичовский» (під 1572 р.); «абы до селца Горечова, которое належит до маестности кнежати его милости Чорторыского» (під 1600 р.). У 1606 р. Адам Прусиновський, володимирський підкоморій, «позывает Абрама Лысаковского jako посесора [...], а Юря Чорторыского jako дедича села Менчич»⁵⁰. 1643 року фіксується позов до Володимирського земського суду, звернений «Миколаеви на Клеваню Чарторискому [...] jako дедичови [...] и Яну Лысаковскому jako посесорови добр села Маркового Ставу»⁵¹, котре Лисаковські тримали в заставі від Чорторійських. Подамо також

⁴⁵ ЦДІА України у Києві, ф. 27, оп. 1, спр. 37, арк. 58 зв.; ф. 28, оп. 1, спр. 96, арк. 257-258 зв.; ф. 2070, оп. 1, спр. 8, арк. 17.

⁴⁶ Там само, ф. 2070, оп. 1, спр. 103, арк. 1а-2 зв.

⁴⁷ Там само, ф. 27, оп. 1, спр. 4, арк. 151; спр. 16, арк. 97; спр. 17, арк. 119; ф. 2070, оп. 1, спр. 4, арк. 66.

⁴⁸ Там само, ф. 27, оп. 1, спр. 18, арк. 243 зв.

⁴⁹ Там само, ф. 2070, оп. 1, спр. 110, арк. 2-3.

⁵⁰ Там само, ф. 27, оп. 1, спр. 13, арк. 125 зв.; спр. 17, арк. 70; ф. 28, оп. 1, спр. 7, арк. 106 зв.

⁵¹ Там само, ф. 27, оп. 1, спр. 38, арк. 352 зв.

втяги, що стосуються маєтків Милецької обителі: «Село державы манастырское его млсти княжати Федора Романовича Сангушка Комарово» (під 1582 р.); «село Песочна, имения его млсти князя Романа Романовича Сангушка, з державы отца игумена манастыра Мелецкого» (під 1584 р.)⁵². Подібних відомостей існує ще багато.

Якими ж були права патрона й обителі на духовні землі? На наше переконання, патрон був її власником, але з обмеженими правами, бо маєтки перебували в довічному триманні обителі. Згадаємо випадок, коли 1600 р. Адам Прусиновський, згідно з судовим рішенням про повернення йому боргу Юрієм Чорторійським, повинен був одержати у володіння сс. Горичов і Зимно. Проте мати князя не дозволила зробити «увязаня» у володіння маєтками, обґрунтовуючи це тим, «иж тая маєтност ест маєтност манастырское»⁵³. Схожа ситуація виникла і з радочизьким ґрунтом (Спасо-Преображенський монастир у Володимирі), переданим у володіння Станіславові Кандибі Прокшичу (йому заборгував Ілляш Оранський). Але у 1601 р. Оранський, «наславши немало слуг, поля его власные ему от верности твоей присужонные» відібрав, пояснюючи це тим, що «гронты радочижские здавна сут церковные, до манастыра светого Спаса правом вечным належачие»⁵⁴. Тому в усіх документах про ці маєтки йдеться саме як про «монастирські», і вони не фігурують серед світських володінь патронів. 1584 року відбувся розподіл посіlostей між Федором, Андрієм та Олександром Загоровськими. У дільчому акті перечислено села кожного з братів й осібно вказано Загорівський монастир із селами (їхнє спільне володіння)⁵⁵. Те саме бачимо і при передачі в 1602 р. земель кн. Олександрю Сангушко своїм синам: бенефіції Михайлівської в м. Володимирі та Милецької обителей згадуються й окремо, і як «монастирські». Спочатку княгиня перераховує майнові посіlostі у Володимирському повіті: «Двор и село Задыбы [...] и при месте Володимерском манастыр светого Михайла [...] зо всеми ґрунтами того манастыра, з дворцем Янчинского, ку тому приналежачом». У Луцькому повіті йшлося про «село Грабово [...], село Серники [...], село Дедовичи [...], до того дедицтво манастыра Мелецкого [...] здавна [...] добре наданого, то ест манастыр Мелец из селом Мелцами, з селом Нецами» (далі – перелік духовних маєтків)⁵⁶. У 1626 р. Станіслав Любінський, латинський єпископ луцький і берестейський, позивав Олександра Загоровського, воцатинські піддані якого завдали кривд хочачівським людям біскупа: «То позов позваного не на добрах его власных, але на добрах, до манастыра належачих в селе Воцатине ест положоный»⁵⁷.

⁵² ЦДІА України у Києві, ф. 25, оп. 1, спр. 26, арк. 781; спр. 31, арк. 366 зв.

⁵³ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 33, арк. 367.

⁵⁴ Там само, ф. 27, оп. 1, спр. 14, арк. 114-115.

⁵⁵ Там само, ф. 2070, оп. 1, спр. 3, арк. 1-3.

⁵⁶ Там само, ф. 27, оп. 1, спр. 14, арк. 585-588.

⁵⁷ Там само, спр. 29, арк. 298.

Аналізуючи права патрона на монастирські маєтки, варто звернутися до свідчення возного про передачу в 1620 р. Милецької обителі Рафаїлові Лещинському і кн. Олександрові Пронському: «В той манастыр Милецкий, в грунты, села, дворы, фолварки и во все пожитки и приналежности, яко ест вышей поменено, увезал и подданым всем монастырским, до громады зобраным, о том ознаймивши, подданство, повинность и послушенство звыклое их милости яко паном своим оддати и полнити приказали»⁵⁸.

Зауважимо, що в документах монастирські люди часто тлумачаться як піддані патрона. Ось декілька прикладів. У 1568 р. кн. Дмитро Андрійович Козека скаржиться, що селяни Петра Загоровського «з Воли Хоровское манастырское» вчинили напад на його людей⁵⁹; під 1570 р. маємо справу «о забите служебника его (кн. Олександра Вишневецкого. – С. Г.), в котором забойстве дана вина подданым князя Михайла его млсти Александровича Чорторыского [...] мелнику маркоставскому (монастирське село Марків Став. – С. Г.)»; 1572 року нотується «подданый пана отца моего (Павла Оранського. – С. Г.) тутошний володимирский манастырский манастыра Светого Спаса»; у 1597 р. Гаврило Сенкевич із дружиною Мариною Радивонівною позивають М. Загоровську за напад на них «подданых в мти манастыра Илинского»⁶⁰.

Ми вже наводили тезу М. Володимирського-Буданова про те, що патрон мав право відчужувати свої монастирі з їхнім майном, але, вірогідно, за винятком купівлі-продажу. Однак відомо, що в 1604 р. кн. Юрій Михайлович Чорторійський продав дядькові, кн. Юрію Івановичу Чорторійському, свою половину Зимнівського монастиря. Так само 1625 р. кн. Юрій Заславський продав свою половину Милецької обителі кн. Адаму Сангушкові, а той, у свою чергу, в 1634 р. – цьому ж Заславському.

Патрони-власники позбавлялися й окремих духовних маєтків. Яскраві приклади – продаж володимирським владикою з крилосом підгаецького ґрунту (володіння Спасо-Преображенської обителі) чи Чорторійським – с. Грибовиці (Зимнівський монастир), відібрання с. Лагодовль у Милецької обителі при його обміні на інші маєтки. У джерелах знаходимо випадки, коли деякі села перестають фіксуватися як духовні, що, на нашу думку, дає підстави припускати про їхній продаж.

Наведені факти вказують на те, що безумовним власником монастирських маєтків був патрон, але його права обмежувались, оскільки землі вважались закріпленими за обителлю і мали задовольняти її господарські потреби. У 1612 р. ігумен Загорівської чернечої спільноти писав про «свою» частину Вошчатина, що її «от [...] Андрея [...] и Александра Загоровских в держаню ку выживаню и обрядом церковным мают»⁶¹. Права ж монастиря на ці землі нагадують права особи,

⁵⁸ Архив ЮЗР, ч. I, т. 6, с. 512.

⁵⁹ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 3, арк. 81.

⁶⁰ Там само, ф. 27, оп. 1, спр. 13, арк. 94; ф. 28, оп. 1, спр. 5, арк. 384; спр. 7, арк. 207.

⁶¹ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 21, арк. 42 зв.

яка тримає їх у довічному користуванні, проте з певним обмеженням, – розпоряджався і користувався маєтками патрон, і саме від нього залежала економічна самостійність обителі.

Таким чином, з погляду тогочасного права монастир не був ані «посесором», ані «дедичом» своїх бенефіціїв. Через цю невизначеність, обителі в документах інколи називаються «дедичами» маєтків. Це добре ілюструє випадок з 1596 р., коли луцький латинський єпископ Бернард Мацейовський, у зв'язку з межовим спором, позиває Федора, Олександра й Андрія Загоровських – «с предков ваших дедичов и подавцов монастыра Загоровского, до которого певная част в селе Воцатине належит также Денису, игумену монастыра Загоровского [...], дедичу и держачому того ж монастыра и части села Воцатина»⁶².

Ці попередні висновки є досить несподіваними, бо що ж тоді таке монастирське землеволодіння? Можемо обережно припустити, що право патрона розпоряджатись і користуватися духовними посілостями було порушенням номінальних прав обителі, але звичай узаконив цю практику. «Теоретична» модель патронату на Волині реалізувалася, по суті, в усіх своїх виявах, окрім найважливішого – власницького. Земля тут так ніколи і не належала церковним інституціям на безумовному праві, що посилювало залежність релігійного життя Православної Церкви від лайків. Це значною мірою прояснює особливості еклезіяльного дискурсу тих часів, рівночасно заперечуючи усталений в історіографії (зокрема, радянській) погляд на монастирі як на «феодалних землевласників». Винятком у цьому правилі, звичайно ж, завжди залишалася Києво-Печерська Лавра.

Судове представництво патронів

Зупинимося на таких аспектах права подавання, як уставодавчий, судовий і надавчий. Порівняно з правом патронів на духовні землі, у цьому питанні картина більш виразна. Збереглася низка джерельних свідчень того, що саме патрон пропонував церковній єрархії кандидатуру настоятеля монастиря для номінації. І все ж іноді засновник обителі зазначав у фундушевому записі, що ані він, ані його нащадки не повинні втручатись у процедуру обрання ігумена – це було право ченців, а поставляти кандидата мав київський митрополит. Отже, патрон передавав своє право призначення ігумена монастирській братії⁶³. Щодо судової влади патрона, судового представництва і надання чернечій спільноті статуту, то вони були пов'язані між собою з огляду на прерогативи, якими володів благодійник обителі. Право суду, очевидно, належало власне йому, хоча задокументованих фактів покарання послушників за порушення статуту та спільнотної дисципліни немає.

Не викликає сумнівів право патронів надавати статuti монастирям: Й. Башкевич зазначає, що в Середньовіччі, та й навіть ще в XVI ст. «уставодавство» було супутньою функцією судової влади⁶⁴. Свідченням цього можуть слугувати

⁶² ЦДІА України у Києві, ф. 27, оп. 1, спр. 21, арк. 42 зв.

⁶³ Там само, ф. 2227, оп. 1, спр. 218, арк. 3-3 зв.

⁶⁴ J. Baszkiewicz. *Historia doktryn polityczno-prawnych do końca XVII wieku*. Warszawa 1968, с. 229.

фундушеві записи кн. Ф. А. Сангушка 1542 р. Милецькому монастиреві («comunitatem zakonney braci w monasterze ustanowifem») і Адама Кисіля 1646 р. Миколаївській обителі у с. Попів Млин⁶⁵.

Якщо патрон уважався власником монастиря, то, звісно, він зберігав за собою і право судового представництва. Матеріяли монастирських фондів Центрального державного історичного архіву в м. Києві, актові книги Володимирського земського і гродського судів виразно розкривають роль патрона у функціонуванні обителі. Найбільше таких документів збереглося стосовно Загорівського чернечого осередку. Так, із с. Волиця Загорівська (або Монастирська) пов'язані шість скарг. Тричі – в 1568, 1570 і 1606 рр. – кн. Козеки позивають Загорівських⁶⁶ і один раз (1608 р.) Олександр Загорівський – кн. Януша Козеку⁶⁷. Суттю справ були межові спори за ґрунти сс. Волиця і Колонне та супутні їм сутички між селянами. Під 1579 р. маємо дві супліки Загорівських на кн. Олександра Порицького (спори щодо розмежування ґрунтів сс. Волиця і Грековичі)⁶⁸, а під 1606 і 1608 рр.⁶⁹ – на кн. Януша Порицького. В усіх восьми судових позовах ігумен Загорівського монастиря взагалі не фігурує.

Ще більше межових спорів стосуються тієї частини с. Воцатин, яка належала обителі. Упродовж 1595-1652 рр. відбувалися постійні конфлікти з луцькими єрархами, які володіли сусіднім с. Хотячів⁷⁰. У 18-ти випадках про ігумена взагалі не йдеться, в інших 32 – його названо серед позивачів або відповідачів, але завжди після патрона; наприклад, «на жалобу [...] Александра, Романа и Михайла Загоровских, подавцов манастыра [...], и богомыслного отца Захаряша, игумена Загоровского»⁷¹.

Відомо також про три конфлікти протягом 1603-1610 рр. з Каспаром Ходзинським, власником с. Бортнів⁷². У своїх супліках Ходзинський двічі позиває патронів і лише раз – настоятеля. Згадаємо ще скаргу в 1611 р. на ігумена (без патрона) від «презвитера церкви Святого Увєдєня в мєсте Володимерском»

⁶⁵ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 94, арк. 319; *Архив ЮЗР*, ч. I, т. 1, с. 6.

⁶⁶ ЦДІА України у Києві, ф. 27, оп. 1, спр. 3, арк. 80; спр. 17, арк. 119; ф. 28, оп. 1, спр. 3, арк. 81.

⁶⁷ Там само, ф. 2070, оп. 1, спр. 4, арк. 86.

⁶⁸ Там само, ф. 27, оп. 1, спр. 4, арк. 151; ф. 2070, оп. 1, спр. 4, арк. 9.

⁶⁹ Там само, ф. 27, оп. 1, спр. 4, арк. 86.

⁷⁰ Там само, спр. 9, арк. 358 зв.; спр. 10, арк. 109; спр. 26, арк. 52, 105 зв., 456, 856 зв., 976 зв.; спр. 36, арк. 865; спр. 37, арк. 58 зв.; спр. 39, арк. 583 зв., 584 зв.; спр. 40, арк. 297, 408, 754; ф. 28, оп. 1, спр. 29, арк. 171 зв.; спр. 51, арк. 569, 993; спр. 52, арк. 1533; спр. 53, арк. 79 зв.; спр. 59, арк. 686; спр. 60, арк. 775 зв.; спр. 81, арк. 384 зв.; спр. 83, арк. 571, 1488; спр. 88, арк. 195; ф. 2070, оп. 1, спр. 4, арк. 101; спр. 6, арк. 5, 8, 10; спр. 7, арк. 15, 27; спр. 8, арк. 17; спр. 12, арк. 12; спр. 13, арк. 1; спр. 18, арк. 37; спр. 19, арк. 3; спр. 20, арк. 1, 51, 55; спр. 21, арк. 11, 19, 26; спр. 28, арк. 33, 36, 62, 67; спр. 31, арк. 2; спр. 108, арк. 1; ф. 2073, оп. 1, спр. 2, арк. 7, 14.

⁷¹ Там само, ф. 27, оп. 1, спр. 26, арк. 856 зв.

⁷² Там само, спр. 16, арк. 97; спр. 20, арк. 120; ф. 2070, оп. 1, спр. 11, арк. 11.

(межовий спір)⁷³ і в 1635 р. володимирського протопopa Григорія Лозовицького на «учасників» с. Воцатин, серед яких зафіксовано й ігумена⁷⁴. Таким чином, із 55 скарг, пов'язаних із монастирськими маєтками Волиця і Воцатин, настоятель вказується у 35-ти випадках, з них тільки двічі – без патрона, тобто як самостійний суб'єкт поземельного права.

Водночас у справах з кримінальними сюжетами (пограбування, побиття підданих) спостерігаємо дещо іншу картину: у чотирьох випадках з восьми фігурує лише ігумен. У 1610 р. ченці від імени настоятеля позивали Войцеха Заньковського (побиття іноків і духовних підданих); 1612 року ігумен скаржився на Яна Соколовського, бо його селяни забрали монастирську худобу; під 1660 р. Якуб Глосковський позивав ігумена за сіно⁷⁵, а отець, відповідно, Глосковського (побиття воцатинського вїйта). З інших скарг у двох згадані самі патрони, в інших двох – патрони з ігуменом⁷⁶.

Про межові суперечки навколо маєтків Зимнівського монастиря віднайдено 18 свідчень⁷⁷. Тут архимандрит постає тільки раз, позиваючи Василя Загоровського за напад його людей на зимнівський ґрунт. Без участі патронів виявлено чотири скарги від настоятелів, пов'язані з кримінальними сюжетами (всього нам відомо 11 таких справ). Так, зокрема, у 1567 р. архимандрит скаржився на урядника кн. Миколая Андрійовича Збараського, який украв двох волів у монастирського підданого; у 1570 р. – на священника зі с. Хмілева Федора Горайна, котрий зі своїм братом побив «справцу» обителі; наступного року архимандрит подав супліку через побиття «хлопца», якого він надіслав до Володимира «для скупеня некоторых речей»; у 1586 р. – за пограбування духовного підданого. В інших семи випадках про ігумена не сказано⁷⁸.

Опрацьовані матеріяли однозначно засвідчують, що поземельними судовими справами монастиря реально займалися патрони, а участь настоятелів у судових процесах була швидше номінальною, чи принаймні, не обов'язковою. І це не дивно, бо патрони виступали фактичними власниками обителей, тож найважливіші справи, передовсім поземельні, не могли залишатися поза їхньою

⁷³ ЦДІА України у Києві, ф. 27, оп. 1, спр. 20, арк. 311.

⁷⁴ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 70, арк. 529.

⁷⁵ Там само, ф. 27, оп. 1, спр. 21, арк. 42 зв.-43; ф. 28, оп. 1, спр. 42, арк. 373 зв.; спр. 97, арк. 731.

⁷⁶ Там само, ф. 27, оп. 1, спр. 21, арк. 44, 45 зв.; спр. 24, арк. 198; ф. 28, оп. 1, спр. 44, арк. 338; спр. 98, арк. 21.

⁷⁷ Близько 50 згадок про ці конфлікти віднотовано у: там само, ф. 27, оп. 1, спр. 30, арк. 483 зв.; спр. 31, арк. 78 зв.; спр. 32, арк. 10, 265; ф. 28, оп. 1, спр. 5, арк. 255 зв.; спр. 7, арк. 106 зв., 140; спр. 7а, арк. 117 зв.; спр. 20, арк. 597 зв.; спр. 25, арк. 556; спр. 36, арк. 451; спр. 38, арк. 285 зв.; спр. 50, арк. 226 зв.; спр. 51, арк. 670; спр. 52, арк. 577; спр. 59, арк. 807; спр. 63, арк. 1297 зв.; спр. 83, арк. 93 зв.

⁷⁸ Там само, ф. 27, оп. 1, спр. 12, арк. 212; ф. 28, оп. 1, спр. 2, арк. 163; спр. 5, арк. 287; спр. 6, арк. 351; спр. 7, арк. 140; спр. 19, арк. 183 зв.-184; спр. 20, арк. 345, 395 зв.; спр. 28, арк. 700; спр. 86, арк. 7 зв., 9 зв.; спр. 95, арк. 38.

увагою. Втім, ця обставина тільки сприяла чернечим спільнотам, бо задіяність впливової особи істотно збільшувала шанси на успіх у судовому процесі. Зрозуміло також, що менш важливі справи, у т. ч. кримінальні (як-от, пограбування підданих), не потребували втручання патронів. Поодинокі випадки, коли настоятель заносив скаргу без патрона, є швидше винятком, аніж правилом. Але і в такому разі не виключалася участь ктитора в цій справі. Так, у 1612 р. ігумен Загорівської обители скаржився на Я. Соколовського, піддані якого «наехали» на воштинський ґрунт, і в той же день скаргу аналогічного змісту заніс до актових книг патрон⁷⁹. Зрештою, відсутність згадки про патрона в судових справах монастиря могла бути наслідком особистих непорозумінь між ним та ігуменом. Згадаємо хоча б Милецьку обитель та її архимандрита Йосифа (Чаплича Шпановського), який виступав у судових процесах у ролі позивача або відповідача, однак без участі патрона (наприклад, тривалий конфлікт з Сапігами щодо володіння озером у с. Синів). Стосунки ж між архимандритом і кн. Владиславом Заславським, нагадаємо, були доволі напруженими, але це той випадок, коли патрон не демонстрував свою владу, а просто ігнорував обитель.

*** **

Загалом монастирі, котрі перебували в приватному подаванні, цілковито залежали від своїх патронів, які надавали устава, фактично призначали ігуменів, були учасниками судових справ і, головне, розпоряджалися та користувалися духовними маєтками. Прикметно також, що з трьох обителей, подавцем яких був король (великий князь), дві передали у подавання приватних осіб ще на початку XVI ст., одну – в 1564 р.

⁷⁹ ЦДІА України у Києві, ф. 27, оп. 1, спр. 21, арк. 42 зв., 44.

Таблиця. Типи подавання монастирів

№	Монастирі	Перша згадка	Королівське (великокнязівське) подавання	Приватне подавання	Єпископське подавання
1	Блаженицький Миколаївський	1498 р.		+	
2	Вербський Троїцький	1543 р.	1543-1564 рр.	до 1543 р.; з 1564 р.	
3	Володимирський Василівський	1558 р.		+	
4	Володимирський Іллінський	1596 р.		+	
5	Володимирський Михайлівський	1502 р.		+	
6	Володимирський Онуфріївський	1578 р.			+
7	Володимирський Пресвятої Богородиці	1568 р.			+
8	Володимирський Св. Йоана Хрестителя	1637 р.			+?
9	Володимирський Спасо-Преображенський	1508 р.	до 1508 р.	з 1508 р.	з 1595 р.
10	Загорівський Різдва Богородиці	1500 р.		+	
11	Зимнівський Успенський	1460-ті рр.		+	
12	Літовизький Миколаївський	1511 р.	до 1511 р.	з 1511 р.	
13	Миколаївський у с. Попів Млин	1646 р.		+	
14	Милецький Миколаївський	1454 р.		+	
15	Монастир у с. Старий Порицьк	1595 р.		+?	
16	Низкиницький Покровський	1627 р.		+	
17	Турійський Остафіївський	1609 р.		+	
18	Туропинський Хрестовоздвиженський	1641 р.		+	
19	Філонівський Св. Филімона	1651 р.		+	
20	Хрестовоздвиженський у с. Чесний Хрест	1555 р.		+	

МОНАСТИРСЬКЕ ЗЕМЛЕВОЛОДІННЯ

При аналізі монастирського землеволодіння бралися до уваги як села, так і «ґрунти» (заселені й незаселені). Припускаємо, тільки вісім чернечих спільнот володіли селами, сім – самими «ґрунтами», а стосовно посіlostей п'яти обителей дані відсутні. Більшість духовних сіл належала трьом обителям – Вербській, Зимнівській та Милецькій (у їхньому розпорядженні було, відповідно, сім, дев'ять і десять поселень, що сукупно складало 26 маєтків із 32-х).

Якщо про «ґрунти» збереглося обмаль відомостей, то на підставі згадок про села легко з'ясувати динаміку чисельності монастирських бенефіціїв. За точку відліку візьмемо початок 40-х рр. XVI ст., тобто час, коли інформація втрачає свою надмірну фрагментарність. У цей період у власності Вербської, Милецької і, ймовірно, Зимнівської обителей було по сім сіл. Хоча сс. Лішня й Осмиловичі вперше згадуються як духовні маєтки під 1555 р., вірогідно, вони належали Літовизькому монастиреві ще раніше. Отже, у першій половині 40-х рр. XVI ст. налічувалося 23 монастирські поселення.

Певні зміни в землеволодінні простежуються упродовж 60-х рр. XVI ст. Суттєво зменшується число бенефіціїв Вербського монастиря (залишилося не більше трьох сіл). Натомість з'являються поселення у Володимирської Спасо-Преображенської та Загорівської обителей (відповідно, Янів і Волиця). Щодо Зимнівського чернечого осідку, то під 1570 р. нотуються найраніші свідчення про Кропивщину і Лазин. Отже, на той період можемо говорити про дев'ять сіл цього монастиря.

Стосовно Милецької обителі під 1547 р. маємо єдину згадку про монастирське с. Ковалі, а 1593 р. вперше у такому статусі подаються Мильці та Соколища. Даних про церковну належність цих трьох поселень у 1570 р. до нас, на жаль, не дійшло. Можливо, іноки володіли ними усіма або ж не мали жодного. Однак цілком вірогідно, що хоча б одне з них у 1570 р. було духовним. Таким чином у цей час монастир володів вісьмома селами.

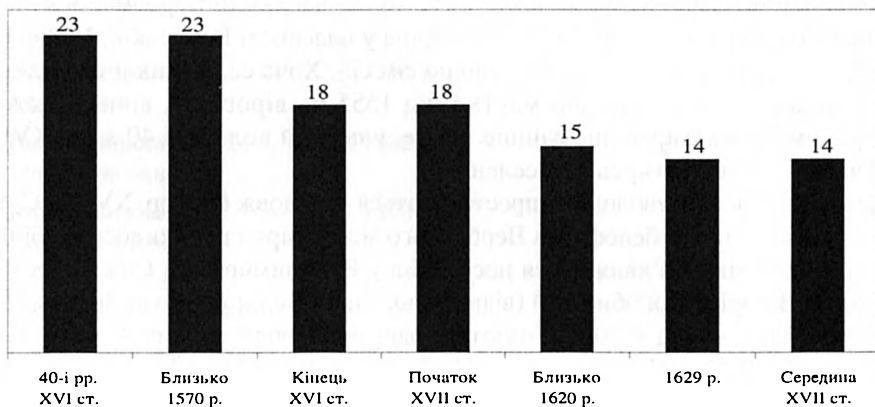
Складніше реконструювати бенефіції Літовизького монастиря, який позбувся своєї власності у другій половині XVI ст. Очевидно, це сталося внаслідок конфлікту між Олександром та Іваном Федоровичами Чорторійськими, що призвів до позбавлення Олександром свого брата прав на обитель та її маєтки, тобто в 60-х рр. XVI ст. Згадуваний при розгляді Хрестовоздвиженської обителі у селі Чесний Хрест запис під 1580 р. (див. відповідний параграф) дає підстави для припущення про володіння ченцями над селом: ймовірно, що монастирським маєток був уже певний час. Таким чином, на 1570 р. нам відома така сама кількість монастирських поселень, що й чверть сторіччя тому – 23.

Наприкінці XVI ст. припинили своє існування чернечі спільноти у сс. Вербка і Чесний Хрест. 1570 роком датується остання згадка про належність Зимнівському монастирю с. Тишковичі та єдине свідчення про Лазин. Припустимо, одне з них залишалось духовною власністю ще наприкінці століття. Незадовго до 1598 р. Зимнівська обитель втратила с. Грибовицю, і в неї зосталося сім поселень. На цей час також маємо інформацію про вісім сіл цього монастиря. Напевно, після 1593 р. було

засновано Турійський чернечий осередок (про нього та с. Кульчин джерела згадують під 1609 р.). Усього на зламі XVI–XVII ст. знаємо про 18 монастирських сіл.

До 30-х рр. XVII ст. документується с. Янів (Спасо-Преображенська обитель). Ймовірно, певний час після 1609 р. існував і Турійський монастир. До середини XVII ст. джерельно зафіксовано бенефіції Загорівського, Зимнівського та Милецького монастирів, а в 1646 р. новозаснована в с. Попів Млин Миколаївська обитель отримала цей маєток. Якщо Загорівський монастир протягом першої половини XVII ст. ще володів Волицею, то кількість поселень Зимнівського та Милецького чернечих осередків дещо зменшилася (діаграма 8).

Діаграма 8. Динаміка чисельности монастирських сіл у XVI – першій половині XVII ст.

Як бачимо, удвоєннє другої і третьої чверти XVI ст. число духовних сіл практично не змінюється. Проте в останню чверть сторіччя їхня чисельність зменшується і цей процес триває всю першу чверть XVII ст., після чого кількісна динаміка залишається стабільною. Порівняння статистики обителів (див. діаграму 2) і духовних маєтків показує, що монастирів у третій чверті XVI ст. і сіл в останній чверті помітно менше. Натомість число чернечих спільнот протягом другої чверти XVII ст. зростає, а от їхніх посілостей – ні. Ці розбіжності пояснюються тим, що далеко не всі обителі володіли селами – більшістю маєтків розпоряджалися лише три з них.

Станом на 1629 р. виявлено 14 духовних поселень: Волиця (Загорівський монастир); Горичів, Зимно, Кропивщина, Марків Став, Менчиці (Зимнівський); Комарів, Неці, Підсинівка, Пісочне, Синів, Соколища, Солов'їв (Милецький); Янів (Спасо-Преображенський). Згідно з тарифом подимного 1629 р., 12 з них налічували 352 дими. Кількість димів у Янові та Соколищах невідома, але загалом вона навряд чи перевищувала 50. Якщо в цей час продовжувала існувати Турійська обитель, котра володіла с. Кульчин (як у 1609 р.), то треба додатково врахувати ще 27 димів цього поселення¹. До сукупного числа димів у духовних маєтках додамо й певну кількість монастирських підданих, які мешкали у Володимирі, частині Воцатина

¹ О. Баранович. *Залюднення Волинського воєводства в першій половині XVII століття*. Київ 1930, с. 78.

тощо (наприклад, Володимирська Михайлівська обитель у 1540 р. мала 40 підданих у цьому місті). Однак проблема в тому, що про монастирських людей зазвичай маємо тільки загальні відомості нестатистичного характеру (як-от щодо Іллінської та Спасо-Преображенської обителей у Володимирі). Припустивши, що таких підданих було небагато, можемо уважати, то чисельність духовних димів становила щонайбільше 450. Максимально їхня кількість у 1629 р. не могла сягати більше як 500.

Водночас звертаємо увагу на ту обставину, що села Зимнівської обители, які в різні періоди становили близько 30-40 % від загальної кількості монастирських маєтків, з кінця XVI ст. фактично їй не належали і перебували в заставному володінні різних осіб. Зважаючи на запустіння у першій половині XVII ст. Спасо-Преображенської обители, загальне число духовних посіlostей на той час потрібно зменшити приблизно на третину.

Лева частка відомих нам надань руським інокам Західної Волині походила від їхніх власників. Йдеться, зокрема, про Вербський монастир (Сангушки), Володимирський Преображенський (ймовірно, підгаецький і радочизький «грунти» він отримав теж від Сангушків), Загорівський (Загоровські), Зимнівський (Я. Война і Чорторийські, хоча невідомо, хто надав Кропивщину і Лазин), Милецький (Сангушки; щодо трьох поселень інформація відсутня), Миколаївський у с. Попів Млин і Низкиницький (набули маєтки від свого фундатора Адама Кисіля). Нічого не знаємо про володіння Літовизького чернечого осередку. Лішня в XVI ст. перейшла племінникові Немири Резановича, а згодом до Чорторийських. Хтось із них, згодом, й передав село монастиреві. Поза тим маємо тільки одне свідчення про отримання землі не від власника, коли Вошатинські подарували Володимирській Спасо-Преображенській обители янівську посіlostь.

Кількість надань у різні часи була неоднаковою. Так, скажімо, Вербський монастир отримав села до 1542 р.; Володимирський Преображенський – між 1550 і 1563 рр. підгаецьку, в 1527-1563 рр. – радочизьку, а в 50-х рр. XVI ст. – янівську землю. Загорівська обитель набула посіlostі між 1562 і 1567 рр. (окремі «грунти» – ще раніше); Зимнівська – одне село в 60–70-х рр. XV ст., шість маєтків – до 1542 р. (про два поселення перші згадки датуються під 1570 р.); Літовизька – до 1555 р.; Милецька – вісім сіл до 40-х рр. XVI ст. (два з них уперше нотуються 1593 р.); Миколаївська (с. Попів Млин) і Низкиницька – в 40-х рр. XVII ст.

Таким чином, більшість надань припадає на другу чверть XVI ст. (або раніше), у другій половині сторіччя їхня чисельність знижується, а в першій половині XVII ст. зафіксовано лише один набуток, не рахуючи забезпечень новозаснованих монастирів, тобто динаміка отримання монастирями нерухомості збігається з динамікою загальної кількості обителей, а обидві тенденції є наслідком зміни ролі обителей у суспільстві і, відповідно, зміни ставлення до них світської знаті.

Монастирське землеволодіння у Володимирському повіті не було масштабним. Микола Крикун нараховує тут у 1629 р. 13 872 дими, з них 9 694 (69,8 %) – шляхетські, 2 997 (21,6 %) – старостинські, 1 181 (8,5 %) – духовні². Але він не зазначає, скільки серед останніх належало Руській Церкві східного обряду, а скільки –

² М. Крикун. Чисельність населення Волинського воєводства у першій половині XVII ст. // *Вісник Львівського університету: Серія історична* 24 (1988) 73-75.

латинського. За Олександром Барановичем, Київська митрополія володіла тут 887, а римо-католицькі дієцезії – 202 димами³. Відповідно до цієї пропорції, Руська Церква мала приблизно 950, а Латинська – 250 димів. 500 монастирських димів становили 3,6 % від усіх існуючих у Володимирському повіті, 46 % – від числа духовних димів і 56,4 % – від величини димів, якими володіла Церква східного обряду. У середині XVI ст., коли статистика монастирських бенефіціїв була вдвічі більшою, чисельність їхніх димів навряд чи перевищувала 5-6 % від загального числа. Отже, розміри чернечого землеволодіння протягом другої половини XVI ст. – першої половини XVII ст. зменшувалися. Великою мірою це зумовлювалося діями патронів, які відбирали духовні маєтки.

У Луцькому повіті в 1629 р. ситуація була дещо іншою. М. Крикун загальну кількість димів визначає у 60 395, серед них 2 980 – духовні⁴. О. Баранович, натомисть, наводить такі цифри: 60 658 і 3 044 (Церква латинського обряду – 1 794, східного обряду – 1 227)⁵. Звідси легко встановити, що духовні дими складали 5 % від сумарного числа, а співвідношення димів між Руською та Римо-Католицькою Церквами було на користь останньої. У Луцькому повіті на 1629 р. нами нараховано 19 обителів, а у Володимирському – 4 обителі. Тож чисельність монастирських димів у Луцькому повіті була принаймні у 3-4 рази більшою, ніж у Володимирському.

Цікаво порівняти дані по Волинському та Київському воєводствах. За податковим реєстром 1628 р., на Київщині духовні податки складали 10 % (з них на Православну Церкву припадало 60 %, а на Католицьку – 40 %)⁶. Наталія Яковенко зауважила, що на Волині посілости Руської митрополії несуттєво перевищували бенефіції Католицької (2 131 дим проти 2 094), а на Київщині ця перевага виявилася набагато виразнішою – 3 477 димів проти 1 492)⁷. Вірогідно, що й сума монастирських димів у Київському воєводстві була більшою. Лише один архимандрит Києво-Печерської лаври у податковому реєстрі 1628 р. посідав четверте місце (1 396 золотих, більше платили тільки Владислав Домінік Заславський, Кароль Корецький і Ярема Вишневецький). У середині реєстру бачимо ігуменів інших київських обителів – Пустинно-Миколаївської та Михайлівської Золотоверхої⁸.

Загалом монастирське землеволодіння у Володимирському повіті було дуже скромним. Починаючи зі середини XVI ст. і до кінця досліджуваного періоду його розміри зменшувалися. Станом на 1629 р. кількість монастирських димів становила, за нашими підрахунками, 3,6 % від усіх форм земельної власності, та 46 % – від сумарного числа духовних димів, і 56,4 % – від кількості димів, якими володіли Церкви східного обряду.

³ О. Баранович. *Залюднення...*, с. 15, 23.

⁴ М. Крикун. *Чисельність населення...*, с. 73-75.

⁵ О. Баранович. *Залюднення...*, с. 15, 23.

⁶ Н. Litwin. *Dobra ziemskie Cerkwi Prawosławnej i Kościoła Katolickiego obu obrządków na Kijowszczyźnie w świetle akt skarbowych i sądowych 1569-1648 // Rocznik Teologiczny 32/2 (Warszawa 1990) 196.*

⁷ Н. Яковенко. *Склад шляхти-землевласників Київського воєводства напередодні визвольної війни українського народу 1648-1654 рр. // Феодалізм на Україні: Зб. наук. праць. Київ 1990, с. 81.*

⁸ Н. Litwin. *Dobra ziemskie...*, с. 196.

РЕЛІГІЙНО-КУЛЬТУРНЕ ЗНАЧЕННЯ МОНАСТИРІВ

Ідеалом східнохристиянського чернецтва, який сформульовано св. Теодором Студитом, є особливе служіння Церкві, мета котрого – Царство Небесне, спасіння душі, що досягається лише шляхом відречення від світського життя¹. Попри це, монастирі не могли бути цілком ізольованими від суспільства. Саме тому необхідно вивчати не тільки релігійне, а й політичне, економічне та культурне значення руського монашества. Стосовно волинських обителів у період з XV і до середини XVII ст. збереглося небагато матеріалу, який відображає релігійні й культурні аспекти їхньої діяльності. Намагаючись з'ясувати окремі питання, розглянемо віднайдені свідчення про монастирські святині, шпиталі, школи, друкарні, осередки малярства, а також простежимо кількісний склад іноків. Інформація про пожертви обителям від вірних, поховання в них допоможуть краще зрозуміти, наскільки монастирі досліджуваного регіону були соціально й культурно адаптованими до тодішніх обставин і викликів часу.

Пожертви вірних

До нас дійшли джерельні згадки лише про окремі надання. Так, зокрема, Блаженницький Миколаївський монастир отримав одну пожертву не від патрона (зафіксована у заповіті); Вербський Троїцький – дві від патронів (одну – через духівницю); Володимирський Михайлівський – дві від патронів і одну від дружини патрона (всі – через заповіти); Володимирський Онуфрійський – одну від патрона (єпископа). З шістьох відомих надань Володимирській Спасо-Преображенській обителі три (одне напевно від патронів, два від інших осіб – ймовірно) також здійснені патронами (через тестаменти). Загорівський Різдва Богородиці монастир маєтки й десятини одержав від патронів, ще шість надань задокументовані у заповітах різних осіб. Зимнівській Успенській чернечій спільноті нерухомість також офірували патрони, однак більшість пожертв – від інших осіб (з них десять – у заповітах). Милецький Миколаївський монастир частину бенефіціїв здобув від патронів, серед інших надань (сім з них через духівниці) тільки чотири зроблені не патроном. Низкиницькій Покровській обителі всі пожертви, крім двох, здійснені патроном і його близькими родичами (чотири через тестаменти). Миколаївський монастир у с. Попів Млин усі надання отримав від патронів та їхніх родичів; Туропинський Хрестовоздвиженський – дві пожертви від сторонніх осіб (у заповітах), а Філонівський – усі вотивні записи від патрона.

Як бачимо, більшість відомих нам пожертв зроблено патронами монастирів та їхніми родичами. Цікаво, що багато надань, крім нерухомості, внесені до заповітів. Це зумовлено тим, що серед «богоугодних» справ чільне місце посідала матеріальна підтримка Церкви. Виконання таких обов'язків ставало особливо актуальним тоді, коли людина готувалася покинути земний світ. Водночас зауважимо, що в першій половині XVII ст. серед надань майже немає нерухомості.

¹ А. Шмеман. *Исторический путь Православия*. Москва 1993, с. 257.

Відписували, зазвичай, разові грошові пожертви або певну суму на якійсь маєтності, з котрої монастир одержував щорічний відсоток (видеркаф), найчастіше – 7 золотих з кожних 100.

Поховання

Багато пожертв були надані «на помин души» (як своїє, так і родичів). Серед мирян вважалося, що молитви ченців, які добровільно зреклися світського життя заради служіння Богові, мають особливу силу. Можна було замовити службу або вписатися до монастирського пом'яника – все залежало від розмірів матеріальної підтримки обителі. Ще більшого значення в тогочасних есхатологічних уявленнях набувало поховання у «святomu місці». Зрозуміло, що патрони прагнули забезпечити собі таку можливість (обителі засновувалися приватними особами часто саме з цієї перспективи). Так, із 37 відомих нам свідчень про поховання або намір бути похованим у монастирі 19 стосуються патронів та їхніх родичів, 4 – клієнтів патрона або його родичів, 1 – підданого патрона, 13 – осіб, чиї зв'язки з покровителями обителі не встановлені.

Шпиталі

Любов до ближнього й, відповідно, допомога йому є християнським обов'язком. Одним з практичних виявів цієї Божої заповіді було утримання (або підтримка) шпиталів, де знаходили притулок бездомні, каліки й убогі. Проте, як зазначає Наталія Яковенко, у ставленні до них простежується й інша позиція, відображена, зокрема, в побуті, де надмірного прагнення до такого великодушного милосердя не помітно². Саме тому цю функцію переймає на себе Церква, і найчастіше шпиталі організовуються при релігійних інституціях, хоча діяли вони, головним чином, завдяки підтримці лаїків. Щодо монастирів Володимирського крилосу, то маємо згадки про шпиталі у Загорівській обителі й у с. Зимному (останній, ймовірно, теж пов'язаний з місцевою чернечою спільнотою). Є підстави припускати про існування шпиталів при Вербській Троїцькій, Володимирській Іллінській та Милецькій Миколаївській обителях.

Нам відомі лише три надання (два – у заповітах) на шпиталі при монастирях (Загорівському і Зимнівському), по одному (також у тестаментях) – на такі самі притулки, які, вірогідно, існували при Вербській та Милецькій обителях. Ще один запис зроблено на шпиталь при Іллінській церкві у Володимирі. В усіх інших духівництвах, де фіксуються пожертви для ченців, шпиталі не згадано (за винятком подібної інституції при домініканському монастирі у Володимирі). Можна припустити, що такі притулки були настільки очевидною річчю, що у вотивних записах вони часто не виокремлювалися. Але пожертви шпиталям при різних церквах і вже згадуваному кляшторі все ж свідчать про протилежне. Отже, монастирські притулки, мабуть, не привертали значної уваги місцевого люду.

² Н. Яковенко. «Чоловік добрий» і «чоловік злий»: з історії ментальних установок в Україні-Русі кінця XVI – середини XVII ст. // *Mediaevalia Ucrainica* 1 (Київ 1992) 59.

Школи

У системі тогочасної освіти в руських землях початковим рівнем була парафіяльна школа, яка для більшості ставала першим і останнім ступенем навчання, а часто й основою спеціальних знань, необхідних для отримання сану священника або служби в судово-адміністративному апараті. Зазвичай заснування та діяльність освітніх осередків, у т. ч. і в церковному середовищі, були результатом приватної ініціативи окремих осіб³. Така школа, фундована В. Загоровським при Іллінській церкві у Володимирі, фігурує в його заповіті 1577 р. Є підстави думати, що подібний освітній заклад функціонував у 60-х рр. XVI ст. при Зимнівській обителі.

Священиків готували головним чином школи при єпархіяльних катедрах або великих монастирях, навчаючи основ богослов'я і готуючи до книгописання. Джерельних свідчень про існування таких шкіл у Володимирському повіті не виявлено. Певне уявлення про навчальні заклади дає фундушевий запис Семена Гулевича Воюгинського від 1636 р. на заснування монастиря Святого Духа в с. Білому Стоці (Луцький повіт). Тут вказано, що ченці повинні обирати «трох брати с посродку себе [...], абы един был годным казнодеею и проповедачем слова Божого, другий учителем читанем теологиеи законником, в том монастыре мешкающим, и хто бы ся учити хотел, а третий бы дети шляхецкие, яко и розное кондыции людей по руску и по латини, грамматики, синтаксис и поетыки учил»⁴. Перелік навчальних предметів наближає цю школу до латинського училища, де викладали сім вільних наук.

Чудотворні ікони

У православної традиції особливе місце посідає шанування ікон із зображенням Христа, Пресвятої Богородиці і святих. Через освячення, силою благодатної присутності в іконі відбувається зустріч того, хто молиться, з тим, хто на ній зображений. Так само через ікону вірний може отримати прощення і підтримку. У цьому сенсі будь-який освячений образ є чудотворним, але чудотворними у вужчому розумінні вважаються ті, котрі з надзвичайною виразністю свідчать про свою силу. Переважно такі образи присвячені Божій Матері⁵. У кожному регіоні є свої чудотворні ікони, деякі з яких були шанованими в сусідніх землях і навіть в інших країнах. Так, наприклад, щодо сусідніх з Волинню земель на особливу увагу заслуговує Холмська Богородиця, одна з найбільших руських святинь, і Ченстоховська ікона Божої Матері. Згідно з легендами, обидві потрапили на Русь із Царгорода, з ініціативи князя Володимира Великого⁶.

³ І. Мицько. *Острозька слов'яно-греко-латинська Академія (1576-1636)*. Київ 1990, с. 12.

⁴ *Архив ЮЗР*, ч. I, т. 6, с. 715-716.

⁵ С. Булгаков. *Православие. Очерки учения Православной церкви*. Киев 1991, с. 171.

⁶ Е. Ливотов. *Краткое сказание о Холмской чудотворной иконе Божей Матери и бывших от нее чудесах*. Холм 1899, с. 6; *Ченстоховская чудотворная икона Богородицы и церковь в городе Ченстохове*. Вильна 1881, с. 8, 17.

На Волині протягом досліджуваного періоду маємо згадки (в основному, перекази) про існування 22 чудотворних ікон⁷. Для порівняння: на території Великого князівства Литовського (на землях, які наприкінці XIX ст. входили до складу Віленської, Вітебської, Гродненської, Ковенської, Мінської та Могилівської губерній) М. Петров нараховує в першій половині XVII ст. сім таких образів⁸. Чи не найбільш відомі – Віленська ікона Божої Матері-Одигітрії («Провідниці») і Супрасльська ікона Богородиці. З 22 чудотворних образів на Волині 12 зберігалися в монастирях. Стосовно Володимирського повіту знаємо лише про побутування ікони в Загорівській обителі (найраніше задокументування – 1656 р.). Писемні джерела свідчать, що в Зимнівському і Низкиницькому монастирях, а також церквах у сс. Блаженник і Вербка чудотворні ікони існували в XIX ст. На підставі народних переказів науковці роблять припущення про їхнє перебування тут ще в XVI–XVII ст. Та навіть якщо й погодитися з такою гіпотезою (за висновками фахівців, образ Божої Матері із Зимного написаний у другій половині XVI ст.), все ж невідомо, чи шанувували їх тоді як чудотворні.

Іконопис

Дослідники підкреслюють значення Волинського регіону в розвитку національного малярства та іконопису XVI–XVII ст. Визнано, «що малярська спадщина Волині є однією з найяскравіших сторінок давнього українського мистецтва»⁹. Саме завдяки волинським пам'яткам можна скласти уявлення про характер українського іконопису цього періоду, який має чітко окреслені риси окремої національної школи в малярстві народів, котрі входили до сфери впливу візантійської культури¹⁰.

На Волині центрами образотворчого мистецтва в новий час були Володимир, Ковель, Луцьк, Острів, Степань, Турійськ. У другій половині XVI ст. найбільшим з них уважався Острів (у ньому в 1576 р. зафіксовано 6 малярів, тоді як наприкінці того ж століття у волинських містах працювали всього два майстри)¹¹. Наші ж відомості стосуються виключно світських митців, професійна діяльність яких відбувалася у системі міського цехового ремесла, бо у мистецькому житті Волині, як і інших українських земель, у XVI ст. вже домінували світські малярі¹². Згадок з даного періоду про художників з монастирського середовища наразі немає, але те, що вони були принаймні у великих обителях,

⁷ *Девятисотлетие православия на Волини. 992-1892*: в 2 ч., ч. 1. Житомир 1892, с. 292-375.

⁸ Н. И. Петров. *Белоруссия и Литва...*, с. 45-54 (Примечания).

⁹ В. Александрович. Джерела до історії монументального малярства та іконопису Волині XII–XVI століть // *Родовід* 8 (1994) 20.

¹⁰ В. Свенціцька. Крізь віки і канони // *Образотворче мистецтво* 4 (1988) 15.

¹¹ В. Александрович. Малярі та мережа малярських осередків Волині XVI століття // *Волинська ікона: питання історії вивчення, дослідження та реставрації. Тези та матеріали III Всеукраїнської наукової конференції*. Луцьк 1996, с. 6.

¹² Там само, с. 8.

сумнівів не викликає. Підтвердженням цього є особлива роль монастирського малярства на Волині на зламі XVII–XVIII ст., засвідчена групою тогочасних іконостасів чернечих церков з околиць Луцька.

Жодної інформації про діяльність осередків малярства в монастирях Володимирського повіту поки що не виявлено. Натомість маємо лише окремі нотатки про створення ікон для місцевих обителів. Так, зокрема, у 1523 р. Григорій Босикович, майстер із Сучави, написав ікону Миколая для милецьких ченців¹³. 1593 року в Мильці згадуються «образ 12 празник», ікони Св. Миколая, Богородиці, «Розп'яття», «Втілення Христа», «Деїсус»¹⁴. У 1577 р. Василь Загорівський у заповіті дав таке розпорядження щодо Іллінської церкви у Володимирі: «Образы празничные в церкви Святого Ильи велеть помалевать, а озли наместных икон, также в той церкви, по правой стороне вшедши в церковь, икону великую, абы тое все голое местце заступила, во имя трех святителей: Василя Великого, Григоря Богослова, Иоана Златоустого охандожне казавши вымалевать, там поставити»¹⁵. 1609 року Олександр Загорівський замовив ікони для Загорівського Рождественського монастиря.

Книгописання

Книгописанням займалися особи різного соціального стану. Віра Фрис наводить такі дані про переписувачів української книги в XVI – першій половині XVII ст.: фахові спеціалісти – 4 книги, священники – 40, дяки і диякони – 31, дидакалі і школярі – 11, поповичі – 19, ченці або особи, пов'язані з монастирями – 12, вища церковна ерархія – 3, представники ремісничого та міського середовища – 5, особи, які вказали лише своє ім'я – 39¹⁶. Останні, на думку дослідниці, належали до світського середовища, бо в XVI–XVII ст. свій зв'язок із духовенством, навіть опосередкований, обов'язково артикулювався. Сучасні студії показують, що найбільше книг переписували духовні особи¹⁷.

Марта Боянівська стверджує, що у соціальному плані переписувачі всього корпусу українських кодексів були вихідцями з трьох груп: світського середовища (близько 45 % для початку XV – середини XVII ст.), білого клиру (понад 39 %) і чернецтва (майже 11 %). Однак у різні періоди співвідношення між ними змінювалося. Так, скажімо, у XV ст. серед переписувачів книг переважали ченці (близько 50 %), у XVI ст. – світські особи (близько 52 %), а священники і монахи становили, відповідно, 38 і 10 %. У першій половині XVII ст. близько 40 % переписувачів належало до білого духовенства і близько 48 % – до мирян¹⁸.

¹³ В. Александрович. Малярі та мережа малярських осередків..., с. 5.

¹⁴ В. Александрович. Джерела до історії..., с. 24.

¹⁵ *Українська література XIV–XVI століть*. Київ 1988, с. 175.

¹⁶ В. Фрис. Зі спостережень над репертуаром, історією створення і розвитком української книги XVI – першої половини XVII століть // *Записки НТШ* 233 (Львів 1997) 219.

¹⁷ Там само, с. 236.

¹⁸ М. Боянівська. Світські переписувачі книжок в українській книгописній культурі XV – середини XVII століть // *Записки НТШ* 233 (1997) 240.

Отже, кількісно лаїки залучалися до процесу руського книгописання нарівні зі священиками¹⁹.

Як бачимо, роль духовенства у волинському монастирському книгописанні XVI – першої половини XVII ст. (переписування сакральних текстів трактувалося як Божа справа) була дуже вагомою²⁰. Збереглися свідчення про скрипторії при Зимнівській обителі (1565 р.) та Іллінській церкві у Володимирі (1577 р.). Знаємо також, що впродовж аналізованого періоду в Загоріві було створено шість книг (п'ять з них – у XVI ст.). Ймовірно, якась їхня частина з'явилася в місцевому монастирі. Проте фрагментарність зібраного матеріалу не дає достатніх підстав говорити про існування регулярних скрипторій у монастирях Західної Волині.

Друкарні

Припускають, що відомі друкарі – Павло Люткович-Телиця і Сильвестр, які протягом 20–30-х рр. XVII ст. працювали на Волині, були ченцями Загорівського монастиря. Правда, достовірних свідчень про друкування книжок у Загоріві немає.

Чисельність ченців

Релігійне і культурне значення монастиря великою мірою залежало від чисельности чернечої братії. В окремі періоди деякі обителі стояли пустками. Щодо оптимальної кількості послушників у діючих монастирях, то, на жаль, даних про це збереглося надто мало. Лише в уже цитованому фондушному запису Адама Кисіля під 1643 р. зазначено, що він заснував Покровський чернечий осередок у с. Низкиничаях для 12 послушників.

Обителі в інших повітах Волинського воеводства мали приблизно таку чисельність: Почаївський Успенський монастир був заснований у 1597 р. для 8 іноків і 2 дяків, Білостоцький Св. Духа у 1631 р. – для 12 монахів, Чорненський Спасо-Преображенський у 1631 р. – для 12 послушників, Туминський Хрестовоздвиженський у 1635 р. – для ігумена, двох еромонахів і послушника, Загаєцький Св. Йоана Милостивого в 1637 р. – для 3 братів²¹. Таким чином, протягом досліджуваного періоду максимальна чисельність ченців у монастирях Волині навряд чи перевищувала 10-12 осіб. Для порівняння: 1626 р. в Затурцях римо-католицький монастир було засновано для 10 ченців, а у XVIII ст. число латинників-монахів на Волині пересічно становило 10 осіб²². Вірогідно, і в першій половині XVII ст. воно залишалося приблизно таким самим, тобто загалом не відрізнялося від кількості чорноризців у православних та унійних обителях.

¹⁹ М. Боянівська. Світські переписувачі книжок..., с. 250.

²⁰ В. Фрис. Зі спостережень..., с. 237. Автор доводить, що на Волині значна частина книг була переписана саме в монастирях.

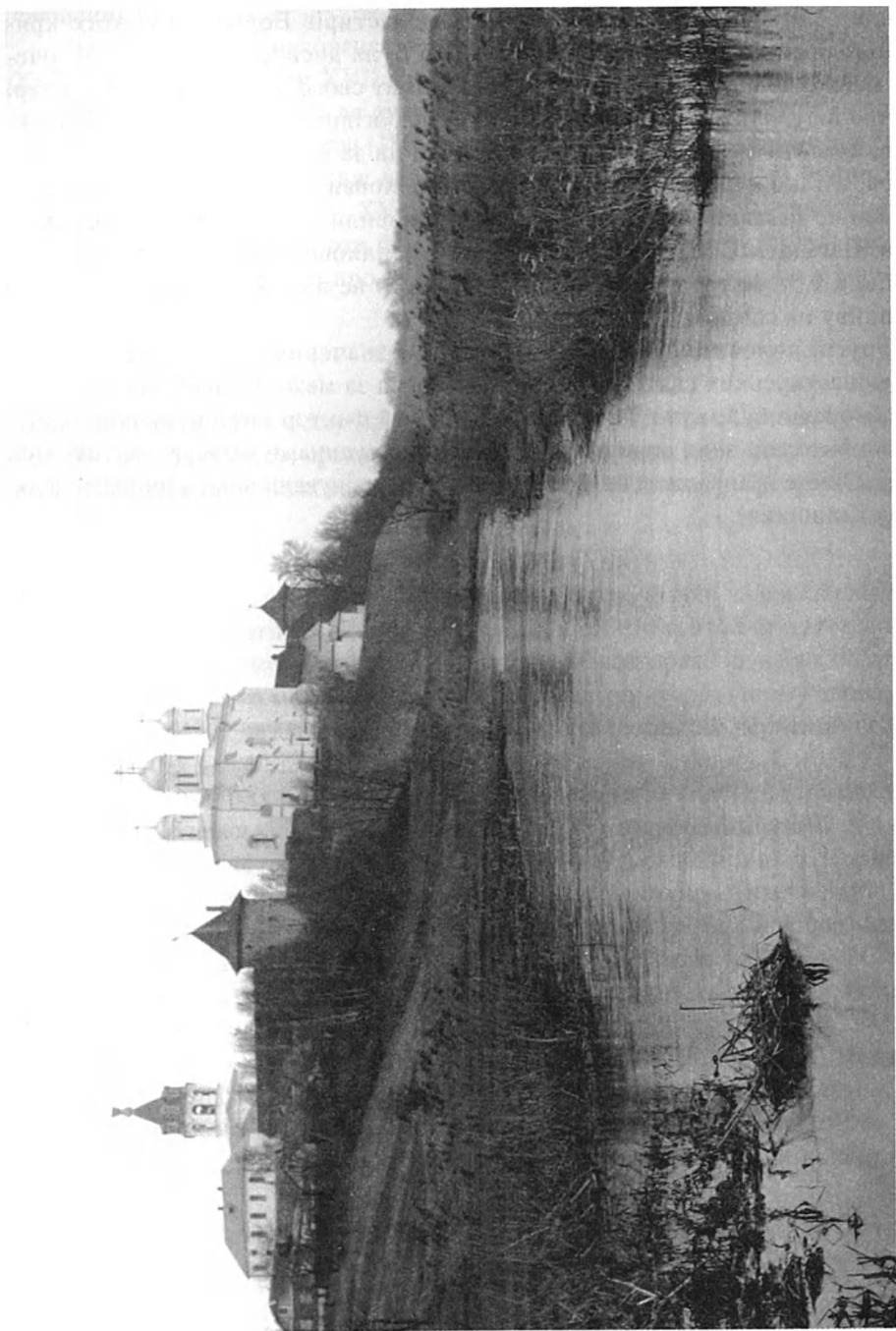
²¹ *Архив ЮЗР*, ч. I, т. 6, с. 639, 713; *Памятники...*, т. 4, від. 2. Киев 1845, с. 39, 63; Н. Петров. Краткие сведения... // *ВВВ. Часть неоф.* 8 (1867) 136.

²² L. Królik. *Organizacja diecezji...*, с. 359-398.

*** **

Публічна релігійно-культурна діяльність монастирів Володимирського кри-лосу Володимирсько-Берестейської єпархії була досить обмеженою й, оче-видно, майже не впливала на культурний клімат свого регіону. Обителі, котрі фактично існували як родинні бенефіції, мали, згідно з уявленнями їхніх фун-даторів, спасати душі патронів та їхніх родичів за посередництвом чернечих молитов, а також служили місцем їхнього поховання. Шпиталі, школи, дру-карні менше цікавили ктиторів, а якщо й цікавили, то поза монастирськими мурами. Нагадаємо, що обителі перебували в цілковитій залежності від своїх патронів, в т. ч. матеріальній, і, мабуть, просто не виробили традицій актив-ного впливу на соціум.

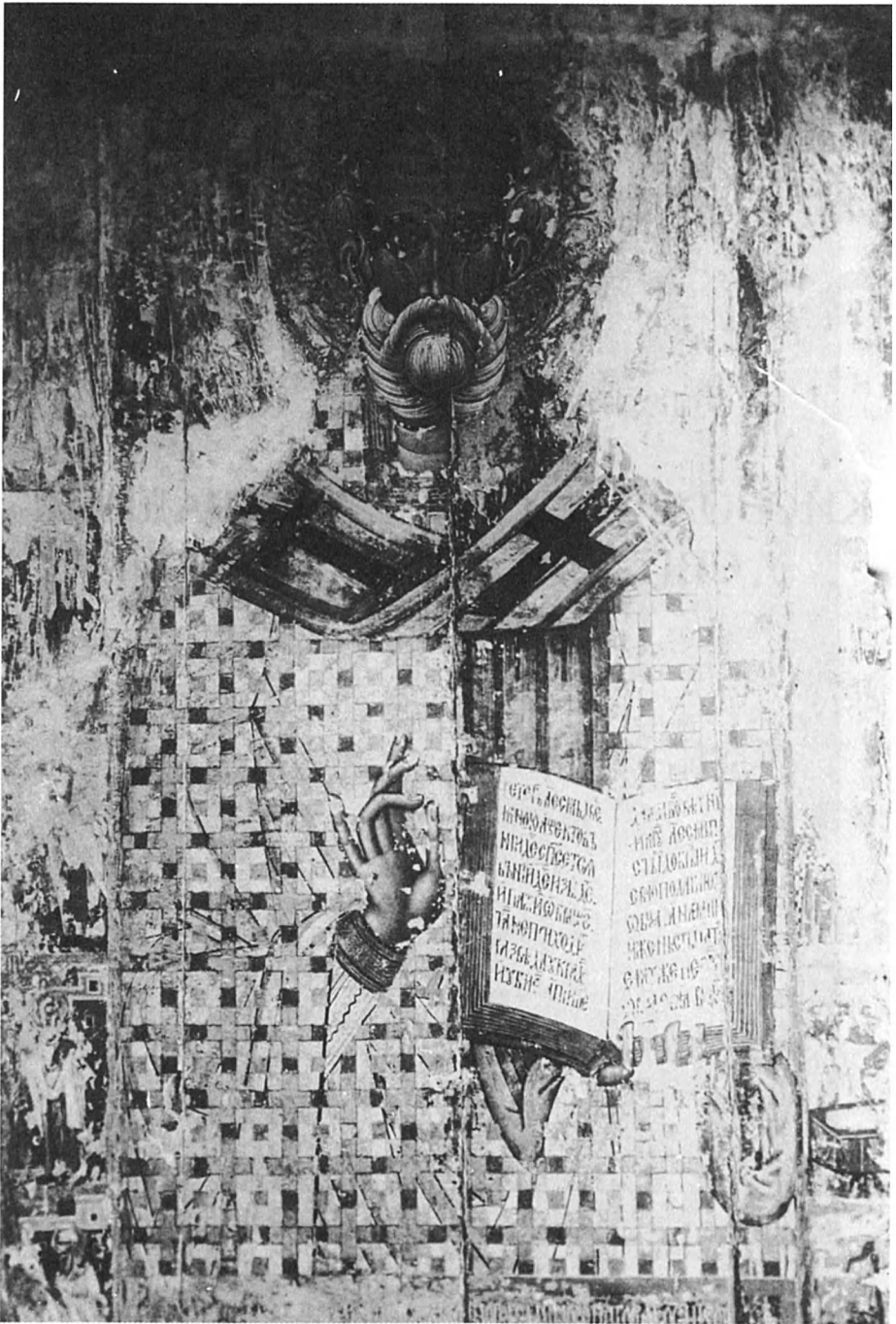
У другій половині XV–XVII ст. релігійне значення чудотворних ікон та інших монастирських святинь не поширювалося за межі Володимирського по-віту, тобто воно було суто локальним. Однак цей фактор загалом не применшу-вав ролі обителів: вони сприймалися місцевими русинами як «святі місця» (на-приклад, Зимне називали «Святою горою», яку відвідували вірні з інших земель, зокрема Київщини).

Ілюстрація 4. Загальний вигляд Зимненського монастиря. Сучасна світлина

Частина 2

МОНАСТИРІ
КИЄВОХРИСТІЯНСЬКОЇ ТРАДИЦІЇ
У СВІТЛІ АКТОВИХ ДЖЕРЕЛ
(історичні нариси)

*Ілюстрація 5. Григорій Босикович з Сучави.
Святий Миколай Милецький. 1532 (?) р.*

Блаженицький монастир Св. Миколая Чудотворця, чоловічий

[с. Блаженик; тепер – с. Блаженик Турійського р-ну Волинської обл.]

Час заснування обителі не встановлено. Відомо лише, що в середині XV ст. вона уже існувала. У 1610 р. кн. Юрій Михайлович Чорторійський позивав до Володимирського земського суду Януша Лисаковського, холмського войського, Фрідріха Подгороденського, холмського підсудка, кн. Яна Курцевича Булигу, Галшку Стужинську та її чоловіка Миколу Харлинського й Андрія Дахновича: «На жалобу [...] князя Юря Михайловича Чорторыского [...], яко потомок нигды велможного Немиры Резановича, луцкого старосты, и сукцесора добр по нем zostалых, [...] позывает о то, иж тот то впрод речоный Немира [...] заставил добра свое дедичные [...] села Вербое обедве, Гнойно, Могилно, манастыр Блаженик и Руды нигды урожоному Солтанови в трехстах копах грошей литовских, от которого Солтана потомков верность ваша тые добра заставные розными способами, не ведати яким правом и до сего часу держите». Кн. Ю. Чорторійський вимагав повернути йому ці маєтки, серед яких згадується «манастыр, называемый Блаженик»¹. Запис підтверджує, що обитель існувала за часів Немири Резановича, тобто в середині XV ст., але немає певности, чи функціонувала вона на момент укладання документа.

Інші два джерельні свідчення про монастир датуються 1498 і 1547 рр. – коли згадується «игумен Блаженицький»² і коли у заповіті кн. Федора Андрійовича Сангушка нотуються певні суми різним церквам і монастирям, зокрема й Блаженицькому³. У 1571 р. Марина Яковицька та її син Іван Гаврилович скаржаться на Миколая Лисаковського, любачівського каштеляна, який на той час володів цими маєтками: «Наехавши мощно гвалтом на власные грунты мои оваденские [...], то ест врочищом у манастырища за рекою Турею»⁴. Вживання слова «манастырище» на означення місця як обителі з певністю вказує на те, що у тогочасі монастиря вже не було. Вірогідно, йдеться саме про Блаженицький монастир, бо сс. Овадно і Блаженик розташовані поряд. Окрім того, інформації про існування поблизу якогось іншого духовного осередку не знайдено. Аргументами для доведення тези можуть бути також факти продажу в 1568 р. Іваном Олександровичем Солтаном Миколаєві Лисаковському сс. Блаженик, Верба, Гнойне, Могильне і Руда; передача в 1585 р. М. Лисаковським перелічених маєтків своїм повнолітнім синам; їхній розподіл 1595 р. між Станіславом Миколайовичем Лисаковським і його братом Якубом (с. Блаженик перейшло до Станіслава); їхній продаж у 1609 р.

¹ ЦДДА України у Києві, ф. 27, оп. 1, спр. 19, арк. 154-157.

² *Архив ЮЗР*, ч. VIII, т. 4, с. 119.

³ *AS*, т. 4, с. 563.

⁴ ЦДДА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 6, арк. 257 зв.-258.

кн. Яном Курцевичем Булигою Фрідріхові Подгороденському, холмському підсудку⁵, – в усіх цих документах с. Блаженик фігурує без монастиря. Під 1625 р. маємо запис, яким дружина Ф. Подгороденського, Олександра Потіївна, передає в заставу це село (на один рік за 1 500 золотих) кн. Петрові Козеці. В акті досить детально перераховано посілості маєтку, проте монаша спільнота не згадана⁶.

Припускаємо, що названі раніше власники с. Блаженик одночасно були й патронами обителі. 1547 року в цитованому вже заповіті кн. Федір Сангушко відписав Блаженицькому монастиреві 2 копи литовських грошів (Володимирській Спасо-Преображенській обителі – 20 кіп литовських грошів, Зимнівській – 10, Володимирській Михайлівській – 5). Подібні приклади певною мірою свідчать про релігійний авторитет цього духовного закладу серед вірних, однак він навряд чи був одним з найбільш шанованих у Західній Волині.

Ймовірно, Блаженицький монастир припинив своє існування у 50–60-х рр. XVI ст., а його занепад пов'язаний із заставою, а пізніше і продажем Солтанами с. Блаженик Миколаєві Лисаковському. Коли сталася передача села в заставне володіння, джерела не фіксують, але знаємо, що 1563 р. Лисаковський уже тримав його в своїх руках⁷. Можна висунути гіпотезу, що як католик чи протестант, він не дуже опікувався православною святинею, внаслідок чого вона й занепала. М. Лисаковський походив з Мазовії і був одним із перших німецьких шляхтичів, котрі стали власниками маєтків у Великому князівстві Литовському ще до Люблінської унії 1569 р. З 1567 р. він – любачівський каштелян, пізніше – холмський⁸.

Наприкінці XIX ст. у Миколаївській церкві с. Блаженик зберігалася чудотворна ікона Св. Миколая, яку, згідно з переказом, перенесли до цього храму із місцевої обителі, розташованої неподалік в урочищі «Монастирщина»⁹, але коли саме це сталося – невідомо.

⁵ ЦДІА України у Києві, ф. 27, оп. 1, спр. 2, арк. 176 зв.-177; спр. 5, арк. 22 зв.-24 зв.; спр. 9, арк. 23б; ф. 28, оп. 1, спр. 18, арк. 200 зв.-201.

⁶ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 59, арк. 1321-1322 зв.

⁷ Там само, ф. 27, оп. 1, спр. 3, арк. 95 зв.

⁸ Віровизнання М. Лисаковського нами визначено за інформацією в: *PSB*, т. XVIII/4, зош. 79, с. 600-601.

⁹ *Девятисотлетие православия...*, ч. 1, с. 296.

Вербський монастир Пресвятої Тройці, чоловічий

[с. Вербка; тепер – с. Вербка Ковельського р-ну Волинської обл.]

Про ранній період історії монастиря нам нічого невідомо. Микола Іванишев¹ і М. Петров² не вказують року його фундації та засновника. Натомість Ф. Кудринський не сумнівається в тому, що обитель постала швидше, ніж Милецький Миколаївський монастир³. Архимандрит Олексій у своїй історії Милецької обителі пояснює це припущення таким чином. Ченці Вербського монастиря, розташованого на острові на р. Турії, часто спускалися вниз за течією, їм сподобалася ця місцевість і ті, хто шукав усамітнення, заснували тут Милецьку обитель⁴. Щоправда, ці дослідники вважали, що найдавніша вістка про неї датується 1532 р., але є письмове свідчення про її існування ще до 1463 р. В. Зверинський вказує на функціонування Вербського монастиря вже 1528 р., однак не покликається на джерело, яке підтвердило б його думку⁵.

У документах фіксується ім'я фундатора монастиря. 1592 року Михайло Ласко намагався отримати компенсацію за половину с. Задиби, яке його батько в 1538 р. «князю Василю Ковелському в суме пенезей пустил». Описуючи передачу маєтності від однієї особи до іншої, він зазначає, що «манастыр над речкою, менованою Колодницею, зошлый княз Василей Ковелский, назвавши тот манастыр Вербкою, збудовал и поставил»⁶. Тут мова йде про кн. Василя Михайловича Сангушка, ковельського старосту, який помер бл. 1558 р.⁷ На жаль, джерело залишає відкритим питання про дату заснування обителі.

Найдавнішу письмову згадку про монастир маємо під 1543 р., коли він нотується у зв'язку з обміном володіннями між В. М. Сангушком і польською королевою Боною⁸. На наш погляд, обитель до того часу вже існувала принаймні декілька років. Про це опосередковано свідчить така інформація. Відомо, що В. М. Сангушко не сплатив річної «серебщизны», рішення про запровадження якої було ухвалене сеймом 1542 р.⁹ Наступного року князь обміняв свої ковельські маєтки з посіlostями королеви Бони. Не будемо це тлумачити як його скрутне матеріальне становище, але сплата «серебщизны» вимагала-таки сут-

¹ М. Іванишев. *Жизнь князя Андрея Михайловича Курбского...*, т. 2, с. 358.

² Н. И. Петров. *Краткие сведения...* // *ВЕС* 5 (1867) 81.

³ Ф. Кудринский. *Мелецкий монастырь* // *ВЕС* 5 (1887) 140.

⁴ Алексий (архимандрит). *Краткие сведения о Мелецком монастыре* // *ВЕС* 20 (1909) 414.

⁵ В. В. Зверинский. *Материал для историко-топографического исследования...*, т. 3, с. 185.

⁶ ЦДІА України у Києві, ф. 27, оп. 1, спр. 7, арк. 397 зв.

⁷ Н. М. Яковенко. *Українська шляхта...*, с. 296.

⁸ *AS*, т. 4, с. 339-341.

⁹ В. Пичета. *Аграрная реформа Сигизмунда-Августа в Литовско-русском государстве*, ч. 1. Москва 1917, с. 44.

тевих витрат. Напевно, це був не найкращий час для надання монастиреві шести сіл, якими ченці володіли у 1543 р. Щодо зазначеного обміну, то він планувався, мабуть, дещо раніше, тому монастир навряд чи було засновано на обмінних землях. Отож, маємо підстави датувати його фундацію не пізніше 1540 р., коли сейм затвердив «серебщизну». У 1508 р. Василь Сангушко фігурує як королівський дворянин, у 1511 р. помер його батько, 1516 р. – старший брат Януш¹⁰, після чого Василь став єдиним власником батьківських володінь на Волині. Зважаючи на рік відходу у вічність кн. Василя (близько 1558 р.), можна припустити, що на час смерти брата йому не виповнилося ще й 30 років. Зрозуміло, для заснування монастиря вік не є визначальним фактором, але частіше це чинять особи з більшим життєвим досвідом або ж за специфічних обставин. Такою нагодою в 1518 р. могло бути отримання Василем Михайловичем локаційно-магдебурзького привілею для свого спадкового володіння Ковеля¹¹. Фундація обителі мала увізразити культурно-релігійне значення нового міста, а також авторитет самого князя. Привертає увагу та обставина, що в 1523 р. Василь Михайлович став патроном Василівської церкви у Володимирі, хоча цього разу ми не знаємо точно, що більше цікавило князя, – опіка над храмом чи над його маєтками.

Найбільш ймовірним, як видається, є заснування Вербського монастиря після 1531 р., тобто внаслідок обміну володіннями між кн. Василем Ковельським і Федором Андрійовичем Сангушком, який був результатом тривалих (протягом майже 15 років) маєткових суперечок між ними. Згідно з угодою, перший передав другому Милецьку обитель. Після цього в подаванні родичів кн. Василя опинилося вже три монастирі (Михайлівський і Спасо-Преображенський у Володимирі, а також Милецький), і втрата святині могла спонукати його до компенсації.

Після обміну Василем Сангушком, першим патроном Вербського монастиря, маєтностями з королевою Боною, обитель перейшла у королівське подавання. У складі Ковельського староства вона, можливо, перебувала під владою старости або ж у заставному володінні якихось осіб. За даними М. Теодоровича, у цей період монахи втратили половину своїх сіл. Для неї настали, очевидно, важкі часи – і ковельські старости, і можливі заставні власники, певно, мало опікувалися чорноризцями. Існування монастиря за таких обставин було поставлено під загрозу, але Боже провидіння подарувало йому відданого патрона – кн. Андрія Курбського, якому в 1564 р. король Жигимонт Август надав у довічне володіння Ковельський маєток разом з монастирем¹² і відповідними правами патрона. Цей князь справді належно дбав про чернечий осідок, про що дізнаємося із тестаментів його першої дружини кн. Марії Юріївни Гольшанської (18 березня 1577 р.)¹³, самого вельможі (24 квітня 1583 р.)¹⁴ і одного з його клієнтів («приятелей»), які виїхали з ним до

¹⁰ *PSB*, т. XXXIV/4, зош. 143, с. 513-514.

¹¹ *AS*, т. 3, с. 182.

¹² Н. И. Теодорович. *Историко-статистическое описание...*, т. 5, с. 108.

¹³ ЦДІА України у Києві, ф. 27, оп. 1, спр. 4, арк. 45.

¹⁴ *Жизнь князя Андрея Михайловича Курбского...*, т. 1, с. 229.

Литви, Петра Васильовича Вороневецького (21 жовтня 1582 р.)¹⁵. Після смерти А. Курбського монастир разом з іншими маєтками успадкував його неповнолітній син Дмитро, опікуном якого стала мати «кнегиня Андреевая Курпская Александра Семашковна». Невідомо, наскільки вона переймалася долею обителі, але те, що Кирило Зубцовський, ще один «приятел» А. Курбського, у 1594 р. заповів поховати себе у Вербському монастирі¹⁶, вказує на його цілком задовільне функціонування в цей час. Проте вже в 90-х рр. XVI ст. становище монахів, мабуть, погіршилося, про що може свідчити конфлікт між Олександром, дружиною А. Курбського, і радомишльським каштеляном Андрієм Фірлеєм, якого вона в 1593 р. від імени свого сина позивала до Володимирського земського суду. Йшлося про те, що урядник наслав своїх людей на «замок и местецко Ковел того то князя Дмитра Курпского дедича» і відібрав цей замок з «спокойного держаня и зо всею волостю, до того замочку належачую, то ест з селы» (серед них згадується Вербка)¹⁷.

Ймовірно, чернечий осередок перестав функціонувати на зламі XVI–XVII ст. У 1609 р., під час «увязаня» пана «Щасна Криского з Дробцина, подканцлерого коронного» в Ковельське староство, Вербська обитель уже не згадується¹⁸. Згідно з протоколом візитації 1760 р., що зберігався в місцевій церкві, монастир був знищений пожежею¹⁹, за іншою версією, – зруйнований татарами²⁰.

Підсумовуючи, можемо припустити, що чернечий осередок був заснований між 1518 і 1540 рр., а припинив своє існування наприкінці XVI ст.

Землеволідіння

У 1543 р., під час обміну маєтками з королевою Боною, фіксуються «села манастырскии Гошин, Бахово, Лагодлево, Воля, Озерница, Облапы, Городищо»²¹. Щодо с. Воля, то в описі Володимирського замку (1545 р.) сказано про його передачу королем Казимиром кн. Михайлові Сангушку, батькові Василя Ковельського²². Збереглися дані про володіння в 1531 р. кн. Василем Михайловичем сс. Городище й Облапи²³, в 1540 р. – Лагодовлем²⁴. Отже, перелічені поселення монастир

¹⁵ *Жизнь князя Андрея Михайловича Курбского...*, т. 2, с. 135.

¹⁶ Там само, с. 294. К. Зубцовський був одружений з кн. Марією Полубенською, у 1586 р. згадується як «староста Ковельский», а під 1585, 1590, 1591 і 1593 рр. – як луцький городничий; ймовірно, йдеться про одну й ту ж особу, а саме «приятеля» князя (ЦДІА України у Києві, ф. 25, оп. 1, спр. 26, арк. 476 зв.; спр. 28, арк. 1017; спр. 40, арк. 118; ф. 28, оп. 1, спр. 20, арк. 46 зв.; спр. 23, арк. 641 зв.; спр. 28, арк. 280).

¹⁷ Там само, ф. 27, оп. 1, спр. 8, арк. 97.

¹⁸ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 41, арк. 410 зв.

¹⁹ Ф. Кудринский. Мелецкий монастырь // *ВЕС* 5 (1887) 141 (прим. 1).

²⁰ *Девятисотлетие православия...*, ч. 1, с. 60.

²¹ *AS*, т. 4, с. 341.

²² *Памятники*, т. 4, від. 2, с. 178.

²³ *Monografia XX. Sanguszków...*, т. 1, с. 235-236.

²⁴ *AS*, т. 4, с. 237.

отримав, правдоподібно, від свого фундатора або відразу при заснуванні, або невдовзі після цього. Вістки про Василя Михайловича як про власника сіл можуть бути також пов'язані з перебуванням монастиря (і, відповідно, його маєтків) у власності князя, який одночасно залишався дідичем духовних земель.

У 1564 р. ковельські маєтки Жигимонт Август передав у дожиттєве володіння Андрієві Курбському, «увязане» в які відбулося 1565 р.²⁵ М. Теодорович, не покликаючись на джерела, наводить перелік цих ковельських маєтків (3 замки і 28 сіл). Серед них фігурує і Вербка, де був розташований монастир, і три села, занотовані при обміні 1543 р., – Бахів, Гошин і Облапи²⁶. Невідомо, чи ці маєтки й надалі залишалися монастирськими, однак навряд чи обитель володіла бенефіціями, які не входили до Ковельського староства і до яких можна віднести чотири поселення, котрі називалися при обміні 1543 р. У копії королівського привілею кн. А. Курбському від 25 лютого 1567 р. маєтки не зазначені: «Дали есмо ему [...] замок наш Ковел [...] з дворы, фолварками, з месты, местечками, з ымени шляхетскими, ку Ковлю здавна прислухаючими»²⁷. Правда, інформацію М. Теодоровича підтверджує поданий М. Іванишевим перелік сіл, які згадуються при введенні у володіння ними кн. Курбської в 1583 р., після смерті її чоловіка, де з усіх духовних маєтків, вказаних в акті обміну 1543 р., бачимо лише Бахів, Гошин і Облапи²⁸. У такому разі до 1565 р. монастир втратив щонайменше 4 зі 7 своїх сіл, а, можливо, й більше, позаяк ми не знаємо, якими поселеннями він володів на час його передачі кн. Курбському. Проте монастир таки мав землі, бо 1582 р. Андрій Курбський скаржився на вербського ігумена Ісаю, котрий, «маючи от мене на руках своих все речи церковные, то ест книги евангелия, сребромъ оправные, келехи сребреные и иные речи церковные, к тому збоже молочное и немолочное в гумне церковномъ вербскомъ, тое все збоже помолотивши и попрадавши грошы, з собою также вси тые речи вышей менованые церковные побрал и от мене проч втек»²⁹.

Відомо, що в 1591 р. від с. Бахів збирали податки з 11 «полуланков по грошей полосма»; від Городища – «з домовъ десети по грошей полосма», з ремісника – 4 гроші; від Облапи – з 21 «полуланков по грошей полосма» і по 4 гроші з двох ремісників³⁰. Вірогідно, що й напередодні 1591 р. названі поселення могли мати приблизно таку саму кількість мешканців.

Пожертви вірних

У своєму заповіті (1583 р.) кн. А. Курбський офірував «на сорокоусть в том манастиру з маєтности моеє жона моя [...] и панове опекуны зараз при погребе

²⁵ Н. И. Теодорович. *Историко-статистическое описание...*, т. 5, с. 9.

²⁶ Там само, с. 10.

²⁷ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 13, арк. 294.

²⁸ *Жизнь князя Андрея Михайловича Курбского...*, т. 1, с. 247.

²⁹ Там само, с. 227-228.

³⁰ Там само, с. 316-317.

тела мого маюти дати п'ят коп'я грошей литовских [...], а на вечный синодик в том манастырю вербском игуменови десет коп'я грошей литовских»³¹.

Шпиталі

У цитованій щойно духівниці А. Курбський пише, аби його поховали «в манастыру Ковелскомъ, у Светои Тройцы у Вербце», а далі зазначає, що «в шпиталь ковельский маеть быти дано десет коп'я грошей литовских»³². Можна припустити, що згаданий тут «шпиталь ковельский» існував при монастирі, який також названо «Ковелским».

Поховання

У згадуваних заповітах кн. Курбський, його дружина кн. Марія Юріївна Гольшанська і два його клієнти («приятелі»): Петро Васильович Вороневецький і Кирило Зубцовський, просили поховати їх у монастирі.

Чудотворні ікони

Наприкінці ХІХ ст. у місцевій церкві була чудотворна ікона Св. Миколая Чудотворця, яка, за переказом, зберігалася в храмі на острові р. Турії, де був розташований монастир ще в давні часи³³.

Настоятелі

Олександр: у тестаменті Марії Гольшанської 1577 р. згадується «отец мой духовный священнонок манастыра вербского [...] Александро»³⁴. М. Іванишев³⁵ і М. Петров³⁶ уважають, що цей духівник був ігуменом обителі.

Симеон: фігурує під 1578 р.³⁷

Ісає: виступає у цитованій вже скарзі А. Курбського з 1582 р.

³¹ *Жизнь князя Андрея Михайловича Курбского...*, с. 229.

³² Там само, с. 229-230.

³³ *Девяτισотлетие православия...*, ч. 1, с. 315.

³⁴ ЦДІА України у Києві, ф. 27, оп. 1, спр. 4, арк. 45.

³⁵ *Жизнь князя Андрея Михайловича Курбского...*, т. 2, с. 237.

³⁶ Н. И. Петров. Краткие сведения... // *ВВВ* 5 (1867) 83.

³⁷ *Жизнь князя Андрея Михайловича Курбского...*, т. 1, с. 98.

Володимирський монастир Св. Василя Великого, чоловічий

[м. Володимир; тепер – м. Володимир-Волинський
Володимир-Волинського р-ну Волинської обл.]

Джерела локалізують монастир у місцевості «Василівщина», на передмісті «Засмочю». 1558 роком датується перше свідчення про те, що Василівська церква була кам'яною¹. Обитель у працях дослідників не фігурує, однак єдина письмова згадка про неї походить з 1570 р. Тоді господарський маршалок Петро Богданович Загоровський позивав до Володимирського земського суду кн. Миколая, Станіслава й Ольбрехта Миколайовичів Радзивилів. Річ у тім, що 1558 р. Миколай Радзивил, віленський воєвода, відібрав у позивача «церков святого Василя мурованую в мeste Володимерском з людми, землями» і приєднав до свого Фалеміцького маєтку. З цього приводу тривав процес, і князь, залишаючи за собою церкву, обіцяв дати за неї компенсацію. Але після смерті Радзивила його сини продовжували володіти духовним бенефіцієм без будь-якої винагороди: «Отмены жадное за тот манастыр не дано»². У 1569 р., з цього ж приводу, Петро Загоровський позивав старшого сина Миколая Радзивила, також Миколая, але тут йшлося тільки про церкву³. У пізніших документах також бачимо Василівський храм, а не обитель. Наприклад, 1582 р. володимирський владика Феодосій скаржився на Богдана Костюшка Хоболтовського, який наслав «сына своего [...] и с помочниками своими на дом священника паравхиве моее володимерское у Володимеру до попа на имя Прокопея церкви заложения Святого Василя»⁴. 1584 року возний відніс позов місцевого земського суду «тут у Володимеры, на Засмочью, на Василевщизне, у церков мурованую у дvery уткнул, писаный по Его Млсти отца Иону Красенского, владыку луцкого и остроцкого, в жалобе Его Млсти пана Федора Петровича Загоровского о грунты, ку той церкви належачые, и о подданных на том грунте мешкающих. [...] А уткнувши есми позов у дvery церковные, оповедал священнику тамошнему, отцу Прокопию, который на тот час в церкви был». З 1585 р. маємо нотатку про «церков мурованую святого Василя у Володимери»; під 1598 р. серед тих «попов володимерских», котрі не заплатили «побору Его Королевское Млсти» за цей рік, вказаний «поп церкви Василевское», який заборгував 2 золотих. Протягом 1600-1601 рр. храм означається як «церков Володимерское святого Василя» і як «церков их в мeste Володимерском будучой, заложения святого Василя»⁵.

¹ ЦДДА України у Києві, ф. 27, оп. 1, спр. 1, арк. 131 зв.

² Там само, арк. 131-135 зв. Це єдина згадка про Василівський монастир, яку вдалося віднайти. У цитованому документі щодо храму Св. Василя Великого декілька разів ужито означення «церква» і лише раз – «монастир».

³ Там само, спр. 3, арк. 36. (Також кілька разів ужито слово «церква» і тільки раз – «монастир»).

⁴ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 15, арк. 276 зв.

⁵ Там само, ф. 27, оп. 1, спр. 13, арк. 56 зв.; спр. 14, арк. 22 зв.; ф. 28, оп. 1, спр. 17, арк. 196; спр. 18, арк. 394; спр. 31, арк. 486.

Отже, Василівський монастир безпосередньо згадується лише один раз – у 1558 р. Обставини його заснування досі не з'ясовані. У 1523 р. великий князь Жигимонт I надав Василівську церкву у Володимирі в «подане» кн. Василеві Михайловичу Сангушку⁶. Ми не знаємо, за яких обставин і коли її (або вже монастир) отримав Петро Богданович Загоровський. Очевидно, обитель заснував хтось із них. Звернімо увагу, що Василь Сангушко домагався і здобув права патрона саме над церквою, посвяченою Василю Великому, його небесному покровителю. Ймовірно, він не тільки нею опікувався, а й фундував при храмі монастир на прославу свого патрона. Водночас аналогічні мотиви для заснування обители мав і П. Загоровський, син якого називався Василем.

На нашу думку, чернечий осередок перестав функціонувати через припинення опіки над ним кн. Радзивилами. І причина не лише в тому, що вони не були православними. Як впливає з уже наведеної скарги П. Б. Загоровського, М. Радзивил, відібравши монастир, дбав, передовсім, про власний матеріальний зиск. У 1570 р. Василівська церква (обитель?) ще належала Радзивилам. Проте 1585 р. возний оголосив про «ввод» ним Федора Загоровського у володіння храмом Св. Василя «яко во властную отчизну»⁷. У 1602 р. Андрій і Олександр Загоровські скаржилися на київського унійного митрополита та володимирського і берестейського владика Іпатія (Потія). Він попереднього року «наслав» своїх людей «гвалтовне на церковъ ихъ в мeste Володимерскомъ будучую, заложенъя святого Василъя», і ті схопили священника й відвезли його до катедри, а також забрали «антиминсъ з олтаря»⁸. Цей запис, гадаємо, також свідчить про те, що обитель тоді вже не існувала.

Отже, монастир був заснований між 1523 і 1558 рр. та припинив своє функціонування у 60–70-х рр. XVI ст. Цікаво, що в документі, де виявлено єдину згадку про Василівський чернечий осередок, він неодноразово окреслюється як «церква», – вірогідно, в той час монастирі нерідко документувалися і під такою назвою. Але може бути й інше пояснення – в очах сучасників ця обитель не дуже відрізнялася від парафіяльного храму, бо його клир міг складатися з еромонахів, тобто монастир виконував і свої звичайні функції.

Землеволодіння

Під 1558 р. знаходимо перше свідчення про духовні землі монастиря та його підданих («люди, к той церкви прислухаючие, з их полми, сеножатми»⁹). Ці посілости фіксуються й пізніше, але докладних відомостей про них немає. Ймовірно, обитель (церква) не володіла селами, а користувалася тільки «грунтами».

⁶ АЗР, т. 2, с. 154.

⁷ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 18, арк. 394 (навіть чи в цьому випадкові використовували б слово «церква», маючи на увазі «монастир»).

⁸ *Архив ЮЗР*, ч. I, т. 6, с. 320–324. У цьому випадкові навіть чи використовували б термін «церква», маючи на увазі «монастир».

⁹ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 18, арк. 394.

Володимирський монастир Св. Іллі Пророка, чоловічий

[м. Володимир]

Обитель була розташована на передмісті «Илинсчизна», на березі або неподалік р. Луги. Найдавнішу згадку про неї знаходимо під 1568 р. у скарзі володимирського і берестейського владика Феодосія, у зв'язку з незаконним продажем Тишком Конаховичем Василю Петровичу Загоровському Іллінської церкви. Фіксується також привласнення цим священиком матеріалу, який було придбано для нового храму: «И тое дерево церковное подле церкви светого Или на манастыри своволне» забрав¹. У 1579 р. кн. Катерина Чорторийська, дружина Василя Загоровського, скаржилась «о гвалтовное попалене свирна, который стоял подле пивницы в дворе Илинском, подле манастыра и при бок от светлицы»². Те, що обитель у 1568 р. не функціонувала, зрозуміло з наведеної далі супліки владика Феодосія. Не було тут послушників і в 1577 р., як бачимо із заповіту Василя Загоровського. Пояснення цих згадок про «монастир» є у фундушному записі (під 1608 р.) Маруші Загоровської для Іллінського храму: «А сеножат там же понад речку, коло гори, монастириска чили дворишча, албо помешканя давного священнического»³. Найбільш імовірними можуть бути два припущення: що клир Іллінської церкви складався з чорного духовенства, тобто це був монастир з функціями парафії, та що обитель існувала тут раніше й це відображено у відповідній назві «дворишча», де мешкав єромонах. Остання гіпотеза видається більш вірогідною.

Перше достовірне свідчення про монастир походить з 1596 р., коли кн. Маруша Збаразька, дружина померлого Василя Загоровського, скаржилася на володимирського унійного владика Іпатія (Потія), який «на властную маетность ее милости Илинскую, на дворець Илинский, а на манастырь церковъ Илинскую, домъ Божий, zaloження светого пророка Ильи, мощно кгвалтомъ нашолъ»⁴. Коли ж могла бути заснована обитель? Згідно з М. Петровим, найдавнішим документом, у якому фігурує монастир, є заповіт В. П. Загоровського 1579 р. За ним використав цю дату В. Зверинський⁵. Але в тестаменті 1577 р., внесеному до володимирських гродських книг у 1579 р., мова йде про Іллінську церкву, яку Загоровський 1568 р. купив у Тишка Конаховича⁶. Визначення «монастир» там не вживається. Те, що Загоровський, записуючи певну суму на утримання храму, нотує лише пароха, диякона і «доброто дяка»⁷, тобто звичайний склад клиру й причету парафіяльної

¹ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 3, арк. 96.

² Там само, спр. 12, арк. 335.

³ *Архив ЮЗР*, ч. I, т. 6, с. 387.

⁴ Там само, т. 1, с. 506.

⁵ В. Зверинский. *Материал...*, т. 3, с. 69. Н. Петров. Краткие сведения... // *ВВВ* 6 (1867) 92.

⁶ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 3, арк. 41; *Українська література...*, с. 167-184.

⁷ *Українська література...*, с. 176.

церкви, свідчить не на користь гіпотези про існування в цей час монашої спільноти (хоча, можливо, священиком був чернець). Отже, твердження про заснування обителі Василем Загоровським недостатньо переконливе.

У 1580 р., одразу після смерті Василя Загоровського, розпочався майновий процес між його першою дружиною Марушею Збаразькою і другою – Катериною Чорторійською. У 1583 р. другий шлюб було визнано недійсним, але наступного року це рішення скасували⁸, тому тоді навряд чи хтось із них фундував обитель.

У своєму заповіті В. П. Загоровський передав право опіки над маєтками і синами від другого шлюбу – Василем і Максимом – кн. Софії Іванівні Заславській, дружині свого дядька Олександра Загоровського. Серед його володінь називається і «дворец Илинский под Володимером»⁹. Унаслідок майнового процесу передмістя Володимира «Илинсчизна» перейшло до Катерини Чорторійської. Відомо, що у 1593 р. возний відніс позов до Володимирського земського суду «у дворцы Иленском [...], писаний по еє милость панюю Василевую Загоровскую, кашталяновую браславскую, княжну Катерину Чорторьскую, и по еє сына пана Василя Загоровского»¹⁰. Не пізніше 1596 р. кн. Юрій Іванович Чорторійський, брат Катерини, продав «тую Илинсчизну и церков Илинскую» Маруші Збаразькій [це вона підкреслює 1598 р. у скарзі на цього князя, в контексті майнових претензій до неї Іпатія (Потія)]¹¹.

Після Катерини Чорторійської в 1594 р. власником «именя Илинщина» уже бачимо М. Збаразьку. Возний, доповідаючи про передачу їй маєтку від Юрія Чорторійського («увязане» відбулося 23 липня), називає церкву, а не монастир¹², хоча це ще не означає, що обитель тоді не існувала. Документальне підтвердження про чернечий осередок, як власність М. Збаразької, маємо з 1596 р. Хто ж все-таки заснував його? Очевидно, не кн. Ю. І. Чорторійський, який, судячи з усього, не дуже цікавився маєтком «Илинсчизною». Ця теза може підтвердитися у разі з'ясування римо-католицького віросповідання Чорторійського. (П. Вікторовський зазначав, що на цей момент князь уже був латинником¹³, однак такий висновок ґрунтується лише на фактах підтримки Юрієм Івановичем єзуїтів. Наталія Яковенко, натомість, стверджує, що князь до 1596 р. залишався православним¹⁴). Не знаємо також, котра з княгинь – Катерина чи Маруша – була фундаторкою монастиря. Коли В. П. Загоровський перебував у

⁸ *Monografia XX. Sanguszków oraz innych potomków Lubarta-Fedora Olgerdowicza X. Ratnenskiego* / опр. Z. L. Radziwiński, B. Gorczak, т. 2, ч. 1. Lwów 1906, с. 10.

⁹ *Українська література...*, с. 169.

¹⁰ ЦДІА України у Києві, ф. 27, оп. 1, спр. 8, арк. 47.

¹¹ Там само, спр. 11, арк. 14.

¹² Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 45, арк. 1116.

¹³ П. Вікторовський. *Западнорусские дворянские фамилии...*, с. 125.

¹⁴ Н. Яковенко. *Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI–XVII ст.* Київ 2002, с. 73.

татарському полоні, Катерина покинула дім чоловіка і повернулася до своєї матері в Клевані¹⁵, не переймаючись, як видається, долею Іллінської церкви. Але на той час кн. Чорторийські володіли трьома обителями у Володимирському повіті, тобто патронат над ними був тривкою родинною традицією, і це могло мати певне значення для Катерини. Зокрема, відомо, що вона отримала від свого брата кн. Юрія в заставне володіння с. Пересопницю з монастирем. Правда, Катерина не дуже піклувалася про чернечу братію, бо в 1595 р. Юрій Іванович дозволив іншій своїй сестрі – Олені – викупити Пересопницю і надати село місцевій обителі, що й було зроблено наступного року¹⁶.

Щодо Маруші, то в акті возного про передачу в її володіння «Илинсчизны» у 1594 р. монастир не фігурує. Водночас првертає увагу та енергія, з якою княгиня захищала обитель від претензій з боку Іпатія (Потія) після 1596 р. Однак тут йшлося передовсім про відстоювання власного майна. З іншого боку, привезення Марушею з Константинополя антими́ну вказує на її прихильність до храму.

Цікаву інформацію про Іллінський сакральний комплекс можна почерпнути із судового запису від 4 серпня 1568 р., у якому володимирський владика Феодосій «оповедал, [...] штож дей которая церков светого пророка Или в мeste Володимерском з стародавна ест подаваня владык володимерских, а нечиего иншого [...], которую ж дей церков богомолец господарский свещеник зошлый Иван, держачи за поданем продка моего владыки володимер[ского] небожчика Геннадия, за живота своего за дозволенем пана Ивана Борзобогатого, который нареченым владыкою володимер[ским] был, зятю своему Тишку Конаховичу спустил, который дей Тишко [...], держачи тую церков светого Или ку церкви соборной володимер[ской] Пречистой Богоматери и ку владыце, яко старшому своему выполнял и послушенство чинил, и не будучи попом в канцелярии Его Кор млсти, поведился попом и потвержене Его Кор млсти себе попом написати дал, а потом не хотечи сам попом быти, просил мене, абых я ему викарию на местце его ховати дозволил». За відсутності владика, Тишко Коханович використав цей лист (був без печатки) і продав «церков светого Или [...] Василию Загоровскому»¹⁷. А той, своєю чергою, 21 квітня 1568 р. свідчив про цей продаж перед Володимирським гродським судом: «Которую церков светого пророка Или в мeste Володимерском держал есми на себе и зо всим вживал (мова йде про Т. Конаховича. – С. Г.), то пак маючи кривды а в тиснене з многих сторон в грунтех земеньх церковных за держаня своего, зачим ся немалое спустошене стало, а не могучи сам обороны чинити и постерегаючи того, жебы тая церков для кривд и втисков наконец ку знищеню не пришла», змушений був її продати¹⁸. Так виник конфлікт між володимирським владикою і В. Загоровським щодо права володіння Іллінською церквою. Незабаром у протистояння втрутилися володимирські міщани, які також висували

¹⁵ *Українська література...*, с. 169.

¹⁶ *Архив ЮЗР*, ч. I, т. 1, с. 472-478, 490-499.

¹⁷ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 3, арк. 95-96.

¹⁸ Там само, арк. 41.

свої претензії на храм. 13 березня 1571 р. було укладено «Декрет межі урожоньм Василем Загоровским, маршалком Єго Королевское Млсти, а межі мястом Володимирским о церков Светого Или». З документа довідуємося, що «доводечы того в суду нашого, войт и мещане володимерские, же оная церков светого Или в подаваню их местском была, положили лист владыки теперешнего володимерского Феодосия судовый до того у Володимери в року 1565, в котором владыка описует, же за жалобою войта и мещан володимерских з суду своего с попом тое церкви Тишком Кунаховичом справедливост им чинил и розсудком своим знашол быти оную церков у подавани их»¹⁹. Натомість Василь Загоровський «указал перед нами лист на паргамине писаный владыки володимерского а берестейского Даниля под датою в лето 6966 (1458 р. – С. Г.), в котором листе своем оным владыка описует, иж тая церков светого Или з грунтом ест надана через славное памяти продка нашего великого князя Швитрыгайла Єго Мл, а в тую церков и грунты яко земляне, так и мещане никоторого вступу мети не могли, одно на он час при той церкви и грунтех, до ней належачих, поп Андрей, а потом потомки его, попы тое церкви, вечне позостават мели»²⁰. Загоровський представив ще декілька документів, зокрема від 11 травня 1564 р. «под печатю и подписом» Михайла Козинського, луцького каштеляна, а на той час «маршалка нашого городничого володимерского». У цьому акті він «пишет, иж за росказанем нашим, помераючы, он грунты места нашего Володимерского, земли и сеножати владыки, а попов володимерских у волоки, так же и тое земли попа илинского Тишка Конаховича, которые продкове его, попы тое церкви, на себе держали, а нас господара был взял, а потом за жалобою владыки и попов володимерских, которую к нам, господару, доносили, з розказаня нашего выехавши Козинским на тые грунты, а взявши справу от шляхты, войта и мещан володимерских, которые перед нами сознавали, же тая церков светого Или з людми и грунты, к ней належачими, з давных часов через попы тамошние, илинские, спокойне держана была и ништо ся в нее и грунты, ку ней належачие, не вступовал [...]; оного попа илинского, Тишка Конаховича [...] при той церкви и грунтех и людех, ку ней здавна належачих, до воли и ласки нашео господарское зоставил»²¹. У королівському ж привілеї від 1 червня 1564 р. йшлося про те, що «попа тое церкви, Тишка Конаховича, мы, господар, якому подавца оное церкви [...], его самого и потомков его вечне зоставили и тым привилеем нашим ему то утвердили»²². Уже згадуваний лист Конаховича з 1568 р. уточнював, що «которым листом своим оный Тишко Конахович тую церков светого Или зо всим яко сам на себе держал, Загоровскому вечне пустил и все право свое, которое ему до тое церкви належало, на него влил»²³. Нарешті, збереглося «потвержене нашо господарское» цього продажу від 15 серпня 1568 р.: «Которым листом, мы, господар,

¹⁹ ЦДІА України у Києві, ф. КМФ-36, оп. 1, спр. 192, арк. 76 зв.

²⁰ Там само, арк. 77 зв.

²¹ Там само, арк. 78.

²² Там само, арк. 78-78 зв.

²³ Там само, арк. 78 зв.

Василу Загоровському оную церков светого Или зо всим, што к ней здавна належит, ему самому и потомком и счадком его потвердили и вечне его потомков и счади при ней zostавили, а попа ему при оной церкви для отправоваия справ духовных держати допустили»²⁴. На підставі цих документів В. Загоровський вимагав визнати за Тишком Конаховичем права на продаж храму і, відповідно, володільницькі прерогативи Загоровського. Йому це вдалося, і 29 січня 1572 р. з'явилося «Зезнане угоды, которая се стала mezi урожоным Василем Загоровским, маршалком Его Королевское Милости, а славным Михайлом Дубницким, войтом володимерским, о церков Светого Или», де засвідчена «перемога» В. Загоровського²⁵.

Пристрасті навколо Іллінської святині відновилися наприкінці XVI ст., коли Іпатій (Потій) здійснив спробу повернути храм (монастир) під юрисдикцію володимирських владик. 1 червня 1596 р. возний подав позов до Володимирського земського суду у зв'язку зі скаргою Потія та володимирського крилосу на кн. М. Збарзьку «о церков Святого пророка Или и о добра, к ней належачие»²⁶. Через три тижні, 22 червня, возний знову відніс аналогічний судовий позов. Він також клопотався, «оттвороный от ее милости панее браславское (М. Збарзької. – С. Г.) его милости кнежати Чорторискому, абы его милост [...] яко ест повинен водле запису своего вечистого ее милости на тые добра даного [...] у суду ее милости панюю брасласкую в тое справе и на той позов от особ вышпомененых (Іпатія (Потія) і крилосу. – С. Г.) заступил и оборонил»²⁷. Ще через два тижні, 4 липня, владика Потій з крилошанами скаржилися на М. Збарзьку, яка «неправне и неналежне добра власные церковные, то ест церков святого пророка Или [...], которая дей здавна [...] зо всеми своими приналежностями до церкви головное володимерское власне належит и во власном подаваню епископов володимерских ест [...], забравши на себе, держите и уживаете»²⁸. Мабуть, невдовзі після цього Іпатій (Потій) вирішив припинити спроби повернути церкву (монастир) судовим шляхом і перейшов до більш результативних дій. 10 серпня 1596 р. з'явилася скарга М. Збарзької про «напад» на Іллінський монастир. І все ж упродовж наступних двох років відібрати обитель Потію не вдалося. Іллінська святиня у цей період, мабуть, була не діючою. Як пізніше писав владика Іпатій у листі до литовського канцлера Лева Сапіги, він забрав з храму антимінс, але М. Збарзька привезла з Константинополя новий. Ймовірно, 1598 р. церква (монастир) почала функціонувати; в усякому разі, боротьба за неї розгорнулася з новою силою.

Першим вересня того року датовано позов Володимирського земського суду до М. Збарзької та Ю. І. Чорторійського у справі звинувачення їх владикою Потієм у незаконному володінні храмом²⁹. Через тиждень, 8 вересня, М. Збарзька

²⁴ ЦДІА України у Києві, КМФ-36, оп. 1, спр. 192, арк. 78 зв.

²⁵ Там само, арк. 66.

²⁶ Там само, ф. 27, оп. 1, спр. 10, арк. 43 зв.-44.

²⁷ Там само, арк. 79 зв.-80.

²⁸ Там само, арк. 59 зв.-60.

²⁹ Там само, спр. 11, арк. 24-25 зв.

позивала до суду Ю. І. Чорторийського, який продав їй «Илинсчизну», а тепер її звинувачують у незаконному володінні церквою. Ще один судовий позов аналогічного змісту возний передав князю 12 жовтня³⁰. Іпатій (Потій) «засипав» Збарзьку судовими скаргами: від 21 жовтня 1598 р., 1 грудня 1598 р., 1 травня 1599 р. і 9 вересня 1599 р.³¹ Після цього у справі Іллінської церкви (монастиря) настає деяке затишшя. Проте у листі Потія до Лева Сапіги (від 16 травня 1602 р.) єпископ зазначає, що М. Збарзька «i teraz tam (в Іллінському храмі. – С. Г.) wedle wolej swej popom i czerncom scyzmatyckim, którzymi się na wielkiej przeszkodzie służyc każe». Також владику згадує про земельну ревізію у Володимирі, яку в 1566 р. провів Лаврин Война, задокументувавши, що Тишко Конахович показав йому привілей короля Жигимонта Августа із записом, в якому сказано, що Іллінська церква «fundowana od władyk Włodzimierskich», і просить Сапігу знайти в метриці запис про цей привілей³². Напевно, виконати це прохання було нелегко, бо Потій ще тричі звертався з ним до канцлера (в 1602-1603 рр.)³³. Доказом існування в цей час монастиря можуть бути слова єпископа: «Рорów, czernców i czernic, która tam monastyr funduje». Останньою відомою нам нотаткою про обитель є свідчення возного від 27 травня 1603 р., котрий їздив «на справу» у зв'язку зі скаргою М. Збарзької на жовнірів «о гвалтовное починене шкод и кривд немалых подданым ее милости у маетностях ее», в т. ч. «грабеже сеножатея коло монастыря Илинского и о порубане дерева садового того ж саду монастырского илинского»³⁴.

Обитель припинила своє функціонування між 1603 і 1608 рр. У фондушному записі (від 14 серпня 1608 р.) М. Збарзької для Іллінської церкви монастир уже не фіксується: «Мне оную церков со всеми грунты и поддаными, до ней належачими, такъ декретом головным трибуналским Любелским присужоною, яко и за одобранем заменою сумы пенезей полчварта тисечи золотых полских за оную церковъ и маетност до ней належачую через преосвященного его милости отца Ипатея Потея, єпископа Володимерского и Берестейского, метрополиту Киевского и Галицкого, и капитулу его Володимерскую, мне теперь належачую церковъ, на которой фундую [...]. Также, подлугъ тогожъ декрету трибуналского, священници настаючи до помененой церкви ни от мене самои, а ни от сукцессоров моих не мают быти презентовани, толко от самих єпископов мают быти наставлени»³⁵. Отже, Іпатій (Потій) спромігся довести справедливість своїх претензій на володіння Іллінським монастирем (храмом). Право «презентования» парохів і юрисдикція над ними відтепер належали володимирсько-берестейським унійним владикам. За духовні маетки Іпатій (Потій) одержав матеріальну компенсацію від княгині.

³⁰ ЦДІА України у Києві, ф. 25, оп. 1, спр. 53, арк. 430-430 зв.; ф. 27, оп. 1, спр. 11, арк. 14-17 зв.

³¹ Там само, ф. 27, оп. 1, спр. 11, арк. 486-488; спр. 12, арк. 129-132, 314-320 зв.; ф. 28, оп. 1, спр. 31, арк. 542-542 зв.

³² ADS, т. 1, с. 321.

³³ Там само, с. 336-337, 365-369, 373-374.

³⁴ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 35, арк. 185 зв.

³⁵ Архив ЮЗР, ч. I, т. 6, с. 387-388.

Після продажу В. Загоровському Іллінської церкви вона, а пізніше і монастир, перебували в подаванні його родини, власників «Илинсчизны». 1608 року патронат над храмом поділили між Потієм і М. Збаразькою. Можливо, таке становище зберігалося аж до ліквідації монастиря. Про «Илинсчизну» до нас дійшло ще декілька згадок пізнішого періоду. У документі з 1622 р. йдеться про «Константина, отца (зять М. Збаразької. – С. Г.), и Януша, сына (онук М. Збаразької. – С. Г.), кнежат Корибутовичов Вишневецких, держачих маестности речоное Илинсчизны, при месте Володимерском лежачое»³⁶. Під 10 квітня 1643 р. вказано «пана Малхера Песельского, держачого добр церковных, Илинсчизною названых»³⁷, а 5 вересня 1644 р. – дітей кн. Януша Корибута Вишневецького: Барбару, Ганну, Дмитра, Костянтина, Юрія, котрі названі «дєдичами села Илинсчизны», тоді як Малхер Песельський – державцею³⁸. У червні 1646 р. ці дідичі з посесором скаржилися на володимирського унійного владику Йосифа (Мокосія Баковецького) та місцевий крилос, які насипали високу греблю в с. Хрипалічі, внаслідок чого сталося «затопеня млынов илинских на рице Лугу»³⁹. У грудні 1646 р. Баковецький позивав нащадків померлого кн. Януша Вишневецького і Малхера Песельського, «яко держачих без жадного слушного права добр церковных власных дєдичных, названых Илинсчизна, при месте Володимеру лежачих, и з давных часов до церкви Божое служачих, належачих и будованых, до привернення тых добр, яко власных фундат церковных, поводом и церкви их, до уступеня с тых добр през тых же их мл, яко неправне держачих, и о шкоды за тым походячие»⁴⁰. Але вже у квітні 1648 р. джерела знову іменують цих осіб дідичами і посесорами «Илинсчизны»⁴¹.

Землеволодіння

Коли в 1568 р. Тишко Конахович свідчив про продаж ним Іллінського храму В. П. Загоровському, він перелічував тамтешні духовні володіння: «Дворище и сад церковный з людми, з грунты земелными, полми, сеножатми, яко тыми, которыи ест при месте Володимерском, так теж которыи ест промежку именовей владыки его милости володимерского церковных Тишкович и Полупанцизны»⁴². Припускаємо, що ці посілості залишилися за обителлю, бо у скарзі Іпатія (Потія) на М. Загоровську з 1596 р. зазначаються «добра власные церковные (Іллінського монастиря. – С. Г.) [...] с поддаными и з грунты, з дворцами под Володимером и подле Бутятич»⁴³. Ці ж «добра церковные» фігурують у позові Потія 1598 р.⁴⁴

³⁶ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 58, арк. 371.

³⁷ Там само, спр. 78, арк. 177 зв.

³⁸ Там само, спр. 79, арк. 90.

³⁹ Там само, спр. 83, арк. 5 зв.

⁴⁰ Там само, арк. 52 зв.

⁴¹ Там само, спр. 84, арк. 1191.

⁴² Там само, спр. 3, арк. 41.

⁴³ Там само, ф. 27, оп. 1, спр. 10, арк. 59 зв.

⁴⁴ Там само, спр. 11, арк. 24.

Схоже на те, що монастирський бенефіцій був досить значним, бо владика Іпатій в одному з листів до Сапіги говорить про обитель «z niemałym padaniem gruntow i poddanych»⁴⁵. Протягом довшого часу Потій намагався відібрати храм, й економічний бік справи тут відігравав не останню роль (у своєму листуванні єрарх якось назвав цей конфлікт «sprawą moją z panią Zahorowską o dobra kościelne»⁴⁶). Водночас безуспішні намагання владики відібрати у Загоровських Василівську церкву у Володимирі не були такими тривалими та енергійними, як у випадку з іллінськими ченцями.

У 1597 р. джерела нотують «подданных ее же мл (М. Збараської. – С. Г.) манастыра Илинского, при месте Володимерском мешкающих [...], на грунте Илинского манастыра, в карчму на передместю за валком»⁴⁷. У фундушевому записі М. Збараської на Іллінський храм (1608 р.) читаємо: «Подлугъ давнего звичаю священници, при тоей церкви будучие, винницю мають тримати, если их будет на тое ставати»⁴⁸.

Наведені свідчення дають змогу з великою часткою вірогідності стверджувати, що до церковних маєтностей входили не села, а лише «грунти» з підданими.

Шпиталі

У вже згаданому заповіті В. П. Загоровського від 1577 р. знаходимо опис шпиталю, який він «збудовал и водлуг потребности уфундовал», а тепер дає розпорядження щодо нього: «То есть избу белую сажней трех, сень сажней трех, черную избу напротивку, сажней трех, вделати; сеней в бок на полтори сажня попереk переперити, то ест загородити, абы де коморки на схованье были: одна белой, а другая черной избе; двери з сеней, одни на улицу, а другие дверки в бок, в сад, к церкви ходити, и в сенях комин для варенья ест, с цеглы змуровать»⁴⁹. З цієї ж духівниці дізнаємося, що в іншому шпиталі, який В. Загоровський відкрив при Іллінській церкві у Володимирі, мали утримувати «на каждый год по дванадцати особ убогих а здоровья неспособного»⁵⁰. Ймовірно, цей монастирський притулок існував і пізніше.

Школи

Тестамент В. Загоровського мовить також про школу, засновану ним при Іллінському храмі: «А то для того дяку доброму больш, абы вставичне в той белой избе, против шпиталное черное избы мешкаючи, дети, которые на науку будут ему даваты, а богу и людем добрым вдячне учил, в церкви на книгах горазд читал и пел»⁵¹. Здогадно, школа функціонувала при обителі і в наступний період.

⁴⁵ ADS, т. 1, с. 320.

⁴⁶ Там само, с. 373.

⁴⁷ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 31, арк. 27 зв.-28.

⁴⁸ Архив ЮЗР, ч. I, т. 1, с. 387.

⁴⁹ Українська література..., с. 175.

⁵⁰ Там само, с. 176.

⁵¹ Там само.

Книгописання

В. Загоровський у 1577 р. заповідав, аби дяк «книги, яких церков пилне потребує, з доброго зводу, жебы уставичне писал, абы в кождый тыждень по три тетради дестных справедливе, а нефалшиве написывал»⁵².

Настоятелі

12 жовтня 1598 р., під час конфлікту кн. М. Збараської з Іпатієм (Потієм) за володіння Іллінським монастирем, возний передав кн. Юрію Чорторийському два судових позови – один від княгині, другий – від «отца Стефана володимерского». Вони скаржилися на князя у зв'язку з продажем ним церкви, на володіння якою висувала претензії третя сторона⁵³. Згаданий о. Стефан міг бути настоятелем або священиком Іллінської обителі.

⁵² *Українська література...*, с. 176.

⁵³ ЦДІА України у Києві, ф. 25, оп. 1, спр. 53, арк. 430-430 зв.

Володимирський монастир Різдва св. Йоана Хрестителя, чоловічий

[м. Володимир]

Монастир розташовувався на передмісті м. Володимира «Івановщизна». Про обитель маємо лише одну джерельну звістку. 9 вересня 1637 р., «становши очевисто [...], отец Євстафий Рукович, презбитер церкви Нароженья Святого Ивана Крестителя тут на передместю володимирском Ивановщизне будучое [...], протестовал се на уцтивых Васка, принципала, и Филипа, компринципала, Борисовичов и инших помочников их [...], поданных [...] кнежати Его Мл Владислава Доминика на Жаславю и Острогу [...] з передместя Михайловца [...] о то, иж они [...] с понеделку на вовторок [...] годин три в ночи нападша человека килка десят на манастыр менованый Святого Ивана, з саду яблка, грушки и ввес овоц, коло церкви будучий, з дерева поотресали и в воры забрали, а до того по учиненю такового эксцессу, гды протестуючий под церквою для одпочинку своего положил се ин сперате на него лежачого нападши, не респектуючи на его старост и сивый волос, били и мордовали [...] протестуючого, гды на всеночное на ден того свята Святого Ивана водлуг звичаю давного и повинности своеє капланское одзвонивши и до церкви вышол, они ничого на дом Божий не респектуючи на шию протестуючого узду до воды для утопеня тянули [...] и стол, гды уже люде почелисе збегати, поутекали». Натомість возний «на тот манастыр Святого Ивана, тут, на передместю будучим, ходил и все водлуг права и повинности своеє возновское огледавши» зламалу браму «на том же цминтару» та зламани дерева¹. Як бачимо, йдеться про звичайну парафіяльну церкву, але слово «монастир» вжив священник, який навряд чи помилився б. Можливо, святиню продовжували називати «монастирем», хоча вона уже певний час була запустілою. Її клир міг складатися з ченців або декілька їх мешкали при храмі.

20 жовтня 1633 р. датується нотатка про «священника ивановского Богдана Залузкого», володимирського унійного крилошанина². Ймовірно, мова про церкву Св. Йоана Хрестителя або ж Св. Йоана Золотоустого (здагується під 1600 і 1635 рр.³). Два Йоанівські храми у Володимирі були ще в 1569 р. – в переліку членів володимирського крилосу зазначено: «И вси священники крилошане ивановский, а други ивановский»⁴. Існування протягом тривалого часу церкви Різдва св. Йоана Хрестителя підтверджує наше припущення про те, що «монастирем» вона стала, очевидно, після входження еромонахів до її клиру або поселення при храмові кількох ченців. Зауважимо, що майже напевно обитель (церква) у 1637 р. була унійною.

¹ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 72, арк. 689-690.

² *Пам'ятки*, т. 3, вип. 1, с. 213.

³ ЦДІА України у Києві, ф. 27, оп. 1, спр. 13, арк. 167 зв.; ф. 28, оп. 1, спр. 70, арк. 529.

⁴ Там само, ф. 27, оп. 1, спр. 1, арк. 77.

Володимирський монастир Св. Михаїла Архангела, чоловічий

[м. Володимир]

Місцем локалізації цієї обителі було передмістя м. Володимира «Михайловец». Джерела повідомляють про одну чернечу церкву Св. Михаїла Архангела. Під 1598 р. фіксується й монастирська дзвіниця. М. Теодорович вказував (опираючись, мабуть, на результати археологічних досліджень), що «монастырь и церковь были деревянные, на каменном фундаменте»¹.

Найдавніша згадка про обитель датується 1268 р.: «Воишелкъ же боышетъся Лва и не хотышетъ ехати, но поеха на Василкови руке, и пріеха на святой неделе въ Володимеръ, и ста въ Монастыре святого Михаила великого»². Вдруге про монашу спільноту сказано 1502 р. в акті поділу маєтків між кн. Андрієм Олександровичем Сангушком і кн. Ганною, дружиною його брата Михайла, та її сином Андрієм Михайловичем: «А манастыр святого Михайла у Володимири, на полы обема князями»³. Не знаємо, чи обитель функціонувала безперервно з 1268 по 1502 рр., але все ж є підстави говорити про її існування ще до початку XVI ст. Цілком ймовірно, князі успадкували монастир від свого спільного предка Олександра Сангушка, батька Андрія Олександровича і діда Андрія Михайловича, який помер 1491 р.⁴ Чи був Олександр Сангушко відновлювачем Михайлівської обителі, чи отримав її іншим шляхом – невідомо. На користь останньої версії опосередковано свідчить те, що ім'я Михайло серед роду Сангушків упродовж XV–XVII ст. трапляється лише двічі: в одного з братів Олександра та в його старшого сина⁵. Очевидно, небесним покровителем роду Сангушків, св. Михаїл Архангел не вважався.

У 1502 р. монастирем спільно володіли Андрій Олександрович (†1534 р.) і Андрій Михайлович (†1560 р.) Сангушки, а пізніше – їхні нащадки. 1545 року володимирські міщани скаржилися на Федора Андрійовича й Андрія Михайловича Сангушків як на власників обителі⁶. З листа господарського маршалка Петра Загоровського (написаного між 1554 і 1557 рр.) дізнаємося, що в цей час обитель належала Андрієві Михайловичу та Романові Федоровичу Сангушкам⁷. У 1569 р. Лев Олександрович Сангушко (†1571 р.), онук Андрія Михайловича, продав двоюрідному братові Роману Федоровичу (†1571 р.) за 400 кіп литовських грошів свою частину володимирської спадщини «на передмести менованым Михайловци», де

¹ Н. Теодорович. *Город Владимир...*, Почаев 1893, с. 152.

² *ПСРЛ*, т. 2, с. 204.

³ *AS*, т. 1, с. 148.

⁴ Н. Яковенко. *Українська шляхта...*, с. 294.

⁵ Там само, с. 294–296.

⁶ *Monografia XX. Sanguszków...*, т. 3, с. 41.

⁷ *AS*, т. 7, с. 7.

існувала чернеча спільнота⁸. Він також продав своє право на обитель, бо в 1579 р. остання згадується як «маетность их милостей князей Сангушков, небожчика князя Романова и деток его». У 1585 р. вона перебувала у власності Федора Романа Романовича (†1592 р.)⁹. Цей князь помер бездітним, тому його маєтки успадкували сестри – Олександра (чоловік – кн. Януш Заславський) і Федора (чоловік – кн. Олександр Пронський), які в 1593 р. поділили між собою посілости, що залишилися після смерти їхнього брата. При цьому поділі «манастыр Светого Михайла, прозываемый Михайловец, зо всіми людми и грунтами того манастыра» відійшов до Олександри Романівни¹⁰. У 1602 р. Олександра Романівна (†1602 р.) заповіла своїм синам – Костянтинові, Олександрові та Юрію – маєтки, які вона тоді отримала, і 4 жовтня цього ж року «кнежат есмо увезали в моц держане в посесию и в спокойное уживане [...] подали»¹¹. Де-юре землями володів їхній батько, кн. Януш Заславський, котрий передав їх своїм синам тільки у 1606 р. (Михайлівський монастир припав Олександрові, який був його власником ще в 1615 р.)¹². Записом від 5 травня 1620 р. брати поділили між собою спадщину, і брацлавський воевода Олександр Заславський разом з іншими отримав «манастыр Светого Михайла при месте Володимерском, прозываемый Михайловец»¹³. Під цим роком виявлено останню документальну згадку про обитель. Таким чином, протягом XVI ст. патронами монастиря були кн. Сангушки, а з початку XVII ст. – кн. Заславські.

Федір Романович Сангушко залишався до кінця життя православним, про що свідчить його поховання в Милецькому монастирі¹⁴. Натомість Януш Заславський (†1629 р.) став римо-католиком¹⁵. Деякі дослідники його релігійну конверсію датують 1594 роком, проте Н. Яковенко доводить, що це сталося 1603 р. (до того він певний час був кальвіністом)¹⁶. Не менш важливою для нас є інформація про віросповідання його дружини Олександри, яка у заповіті відписала монастир своїм синам. Каспер Несецький зазначав, що, прийнявши католицтво, кн. Януш навернув до нього і членів своєї сім'ї – дружину та дітей¹⁷. Н. Яковенко припускає, що кн. Олександра вибрала аріяство, а її син Олександр –

⁸ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 4, арк. 207 зв.

⁹ Там само, спр. 12, арк. 176; спр. 18, арк. 359.

¹⁰ Там само, ф. 27, оп. 1, спр. 8, арк. 147 зв.

¹¹ Там само, спр. 14, арк. 585 зв.; ф. 28, оп. 1, спр. 34, арк. 734.

¹² Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 38, арк. 254 зв.; спр. 47, арк. 243 зв.

¹³ Там само, ф. 26, оп. 1, спр. 30, арк. 499.

¹⁴ АВАК, т. XIX, с. 330.

¹⁵ П. Викторовский. *Западнорусские дворянские фамилии...*, с. 46; К. Niesiecki. *Herbarz Polski* / вид. J. N. Bobrowicz, т. 10. Lipsk 1849, с. 93-94.

¹⁶ П. Викторовский. *Западнорусские дворянские фамилии...*, с. 48; Н. Яковенко. *Паралельний світ...*, с. 24, 65.

¹⁷ К. Niesiecki. *Herbarz Polski...*, т. 10, с. 94; пор.: П. Викторовский. *Западнорусские дворянские фамилии...*, с. 50.

Заславський – латинство¹⁸. Отже, з кінця XVI ст. патронами святомихайлівських послухників були протестанти і римо-католики.

Як бачимо, ситуація із патронами обителі впродовж більш як сто років є досить ясною. Однак щодо функціонування монастиря у цей період не все з'ясовано. На наш погляд, можна припустити запустіння обителі в 60-х рр. XVI ст., але досі майже нічого невідомо про її історію до середини цього століття. Далі вже маємо кілька свідчень про його настоятелів, які вказують, що монастир діяв. Так, зокрема, М. Теодорович посилаючись на документальні джерела під 1550 р. згадує михайлівського настоятеля Йону (Бережецького)¹⁹. У згадуваному листі Петра Загоровського до Романа Федоровича Сангушка (між 1554 і 1557 рр.) йдеться про надання «половицы монастыря светого Михайла у Володимери тому то чернѣцови Захарію, который тых часовъ в мене был и просилъ, абых я лист мой за ним ку Вашей Милости писал. И так милостивый княже, теперь в томъ монастыру Вашей Милости игумена нет, одно поп белый, который мает церковь свою в замку Светых Праведникъ и Якима и Анны, а тот монастыр, храм Божий, потребуе архимандрита, або игумена [...]; покорне прошу, абы Ваша Милость [...] тому священнику и свою част в том монастыру рачил бы Ваша Милост дати, жебы он богомолцом Вашей Милости был, а за Вашу Милость Бога просил»²⁰. Складається враження, що в цей час у монастирі не було не лише ігумена, але й ченців. Та якщо тоді обитель і стояла пустою, то ненадовго, адже в середині XVI ст., як уже сказано, вона мала настоятелів. Після цього є десятки нотаток про «монастир», але відсутня будь-яка інформація стосовно його діяльності. Щобільше, зміст документів ставить під сумнів тогочасне існування обителі. Цікаво, що в джерелах замість настоятелів постійно фігурує михайлівський священник. У 1576 р. судові акти фіксують «попа михайловского володимерского Гораина»²¹; 17 жовтня 1581 р. возний «державцу священника Михайловского, отца Хведора Гораиновича, который священник от князя Сангушка тую церковь Святого Михайла и людей держит, его есми увезал и ему тот увес грунт Михайловецкий у моц и в держане подал»²². 5 березня 1586 р., «пришедши на врьд [...] богомолца его мл велможного кнежати Романа Сангушка Йосиф Гораин, свещеник миколинский з Локач, именем сына своего Федора, свещеника тутошнего кнежати его мл михайловского»²³. 1591 роком датується згадка про «свещеника Федора Гораина, справцу монастыря Михайловского»²⁴; через два роки «свещеник михайловский Федор Гораинович» від імени кн. Януша

¹⁸ Н. Яковенко. *Паралельний світ...*, с. 66, 68.

¹⁹ Н. Теодорович. Город Владимир Вольнской губернии в связи с историей вольнской иерархии // *ВВВ. Часть неоф.* 3 (1893) 80.

²⁰ *AS*, т. 7, с. 7.

²¹ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 9, арк. 232 зв.

²² Там само, спр. 14, арк. 466 зв.

²³ Там само, спр. 19, арк. 86 зв.

²⁴ Там само, спр. 24, арк. 831 зв.

Заславського подав скаргу на слуг панів Лисаковських, які побили і пограбували «подданных Их Мл манастырских церкви Светого Михайла»²⁵. У 1598 р. в монастирі був укладений «лист свядечный»: Федір Гораїн, парох михайлівський, за участі підданих, «при манастыре мешкаючих», свідчили про те, що до них приходив пресвітер П'ятницької церкви Михайло Самсоцький і скаржився на Якуба Лисаковського, чиї люди напали на п'ятницькі землі²⁶. У цьому ж році Адам Ольшановський, «суколектор его милости пана Миколая Семашка, ключника луцкого, поборцы воеводства Волынского, покладал деляту зданя попов володимирских, которые побору Его Королевское Млсти» за 1598 р. не віддали²⁷. 10 травня 1600 р. возний «положил позов гродский володимирский в манастыре Святого Михайла, тут в месте у Володимери, в маестности велможного кнежати его мл Януша Жаславского, воеводы подляского, старосты житомирского, который позов девице свещенника михайловского оповедил» (цілком можливо, що настоятель мав доньку – згадаймо, як призначали ігумена Захарія, але навряд чи вона перебувала б у монастирі та ще й у такому статусі, щоб їй возний передав зміст позову)²⁸. Пізніше Федір Гораїн так само виступає як старший монастиря (церкви?). Так, наприклад, 12 листопада 1600 р. возний приїхав «в маестност его мл пана воеводы подляского на Михайловцу, в манастыру Светого Михайла был и будучи готов от подданных менованных присяги прислухат [...], и сам свою присягу выконат перед свещенником михайловским Федором Гораином пилност чинил»²⁹. 1602 року цей самий урядник «относил лист упоминальный [...] от того суду земского володимирского до велможного кнежати Януша Жаславского [...], в справе его мл велможного пана Андрея Лещинского з Лешны, воеводы брестского, яко опикуну детей, по малжонце его мл небожнице княжне Федоре Сангушковне позосталых [...], который тот лист тут на Михайловец до манастыра Михайловского отнесши и там свещенника тамошнего заставши, оному тот лист показал»³⁰. Знаємо також, що 31 січня 1603 р. він приїхав «до маестности [...] Михайловца, до манастыра Светого Михайла, там же заставши врядника тамошнего, отца Федора Гораина, свещенника михайловского»³¹. У зв'язку з побиттям 27 квітня 1615 р. підданих Яроша Павловича, володимирського гродського писаря, возний разом зі свідками «за приданем и посланем врядовым, ходил до манастыра того ж его мл пана воеводы браславского, тут у Володимери, до Светого Михайла, до велебного отца Еремияша Лисятицкого, презвитера тоє

²⁵ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 26, арк. 710 зв. У цьому випадкові мала виступати перша особа – священик від церкви або ігумен від монастиря.

²⁶ Там само, спр. 53, арк. 1144. І цього разу Федір Гораїн виступає в ролі старшого обителі (храму?); до того ж, як свідків ми бачимо підданих, котрі, мабуть, були присутніми під час візиту, натомість ченці тут не фігурують.

²⁷ Там само, спр. 31, арк. 486.

²⁸ Там само, спр. 33, арк. 109 зв.

²⁹ Там само, арк. 460.

³⁰ Там само, спр. 34, арк. 491.

³¹ Там само, спр. 35, арк. 27.

церкви [...], оповедаючи тоє збите и змордоване тому презвитерови и реквизиючи у него на тых своволников справедливости тым побитом [...], гды з тою шляхтою пришол, заставши в том манастыре того презвитера и о всем ему том ознаймивши [...], на што [...] презвитер поведил, ижем я о том добре слышал и жалую такового нещасного припадку тых людей, але иж идет о криминал, того мне, особе духовной, на себе брати и таковые суды удавати се негодит, зачим я тоє справедливости з обвиненых, яко особа духовная, чинити не могу»³². Останнім, у 1617 р., нотується «отець Феодоръ Темляковичъ, презвитръ манастыра Михайловского Володымерского»³³. Наведені джерельні свідчення дають підстави стверджувати, що протягом 1576-1617 рр. в обителі ченці не мешкали, а монастирська церква була, фактично, парафіяльною – зі своїм священиком, який міг одночасно бути посесором передмістя «Михайловца» або урядником. Що ж до ситуації з Гораїнами, то тут, мабуть, йдеться про династію пресвітерів. Батько Федора Йосиф фігурує під 1567 р. як «поп володимерский церкви святых праведных Якима и Анны еси ж Гораин». Федір Гораїн до того, як стати парохом Михайлівського храму, був душпастирем у с. Хмільів (1570 р.)³⁴.

Краще осмислити минуле обителі допоможе звернення до судових актів у справах її патронів. Так, 26 травня 1581 р. возний відніс позов Володимирського земського суду «по князя Костентина Костентиновича князя Острозкое [...], опекуна детей и всих имений небожчика князя Романа Федоровича Сангушка и по князя Федора Романовича [...], в жалобе пана Станислава Даменского, служебника Его Мл князя Григоря Лвовича Кошерского Сангушка [...], который есми позов положили на имени Их Мл Михайловцы, при месте Володимерском, у дворцы Их Мл, при церкви Светого Михайла, в дому у двери»³⁵. 29 лютого 1592 р. було видано чотири позови Володимирського гродського суду «у ворота манастыра Михайловца, тут на передместю лежачого, писаные в одно слово по Их Мл велможных кнежати Александра Пронского, каштеляна троцкого, и малжонку его млсти княжну Федору Сангушковну, кнежати Януша Жаславского, воеводу подляского, и малжонку его млсти кнежну Александру Сангушковну, в жалобе [...] пана Миколая Курбского о збеги подданые его»³⁶; 12 листопада 1593 р. урядник «положил [позов] на Михайловцы, в манастыре, писаный по [...] Януша Жаславского»³⁷. 25 березня 1596 р. возний «лист упоминальный [...], писаный по [...] пана Януша княжати Жаславского и малжонку его Мл [...] на маетности Их Мл тут в месте Володимерском лежачой, на Михайловцу, у ворота манастырские уткнул»³⁸. Через два роки урядник «позвы тут

³² ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 47, арк. 243 зв.-244.

³³ АВАК, т. 20, с. 247-248.

³⁴ ЦДІА України у Києві, ф. 27, оп. 1, спр. 1, арк. 3 зв.; ф. 2076, оп. 1, спр. 7, арк. 15.

³⁵ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 14, арк. 154.

³⁶ Там само, спр. 25, арк. 160 зв.

³⁷ Там само, спр. 26, арк. 736 зв.

³⁸ Там само, спр. 29, арк. 132 зв.

у месте Володимерском, в манастыре Светом Михайле уткнулом у звоннице, по их мл [...] кнежати Януша Жаславского [...] о три дворисча [...] на Михайловцу лежачих»³⁹; 10 вересня того ж року він «позвы земские володимерские [...] положил в манастыре светого Михайла в месте Володимерском [...], писаные [...] по их мл велможных кнежати Януша Жаславского [...], яко опекуна малжонки его и малжонку его [...] в жалобе панов Даменских [...] о тоест три дворища на Михайловцу»⁴⁰. 3 липня 1599 р. урядник знову «положил есми два позвы земские володимерские, писаные до его млсти пана Януша, княжати Жаславского, воеводы подляского, старосты житомирского, и малжонце его млсти княжне Александре Сангушковне во имену иї милости на Михайловци у ворота двора Михайловского есми уткнул»⁴¹.

У 1614 р. возний «припозвов головных трибуналских три отнесши до добр их мл пана Януша, воеводы волынского, панов Александра, воеводу brasлавского, и Юря з Острога, кнежат Жаславских, тут при месте Володимерском лежачих, названых Михайловца, один позов положил у дворе его мл пана воеводу волынского, а два позвы в манастыре Михайловском, по его мл пана воеводу brasлавского (Олександра Заславського, патрона обителі. – С. Г.), и его мл кнежати Юря Жаславских»⁴². З 1593 р. позови стосувалися лише частини патронів чернечої спільноти – кн. Олександри Романівни Сангушко та членів її родини, тимчасом як звернення до нащадків її сестри – Федори Романівни – передавали до інших маєтків⁴³. «Покладання» судових позовів обителі можна пояснити розташуванням там «канцелярії» власника маєтку. Згадаймо священика Федора Горайна, який був «державцею» Михайлівської церкви, пізніше – усього «Михайловца», а згодом – «справцею манастыра» і, врешті, урядником «Михайловца». Проте більш ймовірним є інше пояснення, пов'язане з фактичним перетворенням обителі у «двір». Підстави для цього знаходимо в документах: «именя Михайловца, манастыр светого Михайла, прозываемый Михайловец»⁴⁴; «Михайловца, на передместю Володимерском, за Смочю лежачого, манастыра»⁴⁵; «до двора або манастыра Михайловского»⁴⁶. Зрозуміло, що місцевий маєток, який складався з духовних ґрунтів, отримав свою назву («Михайловец») від обителі. Певний час саме вона була власником (посесором) цих земель. Потім Сангушки передали посілість у володіння світським особам, котрі почали використовувати комплекс будівель монастиря як «двір» – господарський центр і місце їхнього проживання.

³⁹ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 31, арк. 237.

⁴⁰ Там само, ф. 27, оп. 1, спр. 11, арк. 3-3 зв.

⁴¹ Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 55, арк. 603 зв. Див. також «Лист упоминальный» до кн. Януша Заславського з 1602 р. (там само, ф. 28, оп. 1, спр. 34, арк. 491).

⁴² Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 46, арк. 453 зв.

⁴³ Наприклад, у 1599 р. – до с. Павловичі (одночасно з уже згаданим віднесенням позовів кн. Я. Заславському та його дружині до «Михайловца») [там само, ф. 25, оп. 1, спр. 55, арк. 603 зв.].

⁴⁴ Там само, ф. 27, оп. 1, спр. 14, арк. 585 зв.

⁴⁵ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 38, арк. 254.

⁴⁶ Там само, ф. 27, оп. 1, спр. 7, арк. 473 зв.

Вірогідно, що обитель у той період уже не функціонувала, й нові обставини прискорили її занепад. А вживання у документах назви «монастир» було зумовлено тим, що для сучасників він залишався обителлю навіть у часи його запустіння і фактичного перетворення у парафіяльну церкву, попри перебування там окремих ченців. Аналогічний казус спостерігаємо і в Зимному.

Отже, «Михайловец» перейшов у власність світських осіб. У 1570 р. Роман Федорович Сангушко «оповедал», що він обміняв Михайлівці, з монастирськими землями і підданими, на «Сушично», а тому дав компенсацію в 400 кіп литовських грошів своєму службовникові Кирику Древинському, який тримав ці духовні посілости: «Што которыи люди мои отчизные у Володимири на Михайловцы з манастыром светого Михаила, зо всими пожитки, оттол приходячими, за верные и учтивые заслуги свои держал от мене старожитныи вечныи служебник дому моего Сангушкова пан Єнко Федорович Дривинский, а по нем служебник мой Кирик Дривинский, тые ж люди мои у Володимери на Михайловцы держачи ведлуг верное звыклости деда и отца своего»⁴⁷. Від Романа Федоровича Древинські могли одержати право на володіння лише половиною монастиря і його земель, бо тільки в 1569 р. Лев Олександрович Сангушко продав кн. Роману іншу, свою частку (також за 400 кіп литовських грошів). Найімовірніше, Роман Федорович міг позбутися прав на обитель після смерти свого батька в 1547 р., тобто близько 20 років монастир практично не користувався щонайменше половиною своїх земель. Мабуть, Древинські не дуже опікувалися братією. Її володіння вони отримали як матеріальну винагороду, і їх цікавили насамперед максимальні прибутки. Не цікавив монастир, напевно, і Романа Федоровича, який передав його Древинським, а потім обміняв. Такі великі втрати і нехтування чернечою спільнотою з боку патрона могли призвести до її занепаду, а пізніше – ліквідації. 1575 року Ганна Деспотівна, мати померлого в 1571 р. кн. Романа Федоровича Сангушка, зазначала в заповіті, що вона викупила із заставного володіння маєток «Михайловец» і «на церков светого Михайла надала».

На користь думки про те, що обитель принаймні в останній чверті XVI ст. уже запустила, а в джерелах під назвою «монастир» насправді виступав «двір», може свідчити скарга 1579 р. на кн. Івана, Юрія та Михайла Чорторійських від «пани Алехновой Загоровской, кнежны Зофеи Жеславского» – саме їй Василь Загоровський, потрапивши у татарський полон і не бажаючи залишати дитину в дружини Катерини Чорторійської, доручив опікуватися своїм нащадком: «Наехавши князи Чорторыские [...] на маестности [...] князей Сангушков [...] до светого Михаила, который ест у Володимери [...], приехавши гвалтом на манастыр помененый, детятка пана Василе Загоровского отняли и не ведаю где его подели»⁴⁸. В. Загоровський передав своїй родичці опіку над сином ще в 1577 р., і навряд чи той увесь цей час жив у монастирі, бо тамтешні умови для виховання спадкоємця Загоровського були далекими від ідеальних. Не схоже, що обитель мала достатньо могутні укріплення. Можливо, перебування серед послухників

⁴⁷ ЦДІА України у Києві, ф. 27, оп. 1, спр. 1, арк. 155 зв.-157 зв.

⁴⁸ Там само, спр. 12, арк. 176-177.

молодшого Загоровського було нетривалим, але навіщо тоді його тримали там? Усі ці запитання відпадають за умови, що в скарзі мова велася про двір Сангушків. Таким чином, Михайлівський монастир припинив своє існування в 60-х рр. XVI ст., принаймні в останній чверті цього сторіччя він уже не діяв.

До 1620 р. у виявлених нами актах про «Михайловець» досить часто фіксується монастир, рідше – церква, а от пізніше про них не знаходимо ні слова. Можливо, обитель перестала функціонувати значно раніше вказаної дати. Відсутність нотаток про храм також можна пов'язати з її ліквідацією або просто зменшенням його ролі (а саме священників) у господарському житті «Михайловця» (згадаємо Федора Гораїна – фактичного управителя маєтку впродовж довшого часу), яке сталося за нових заставних власників. 1620 року ним був «Фридрих Сапега, воеводич витепский»⁴⁹, у 1625 р. – Ярош Павлович, володимирський земський писар⁵⁰, у 1650 р. – Філон Єловицький, володимирський військний⁵¹. Щодо дідичів «Михайловця», то відомо, що в 1626 р. ним залишався кн. Олександр Заславський⁵², а під 1637 р. читаємо про підданих його сина, кн. Владислава Домініка Заславського «з передместя Михайловца»⁵³.

Майже немає інформації про те, яка форма чернечого життя побутувала в монастирі. М. Теодорович стверджував, що ігумен Йона (Бережецький) купив будинок, однак цей документ віднайти не вдалося. Швидше за все, таку операцію здійснив би її дідич (патрон). Ігумен Юхно (Бересцький) подається як «отчич Бересцький». На підставі цих фактів можемо обережно припустити, що в середині XVI ст. в обителі існувала напівпустельницька («особножитийная») форма чернецтва.

Землеволодіння

Перше джерельне свідчення про монастирські землі датовано 1567 р.: «Межи сеножатми церковными Михайловскую, Василевскую а Войтовскую»⁵⁴. Такими невизначеними є майже всі згадки про володіння Михайлівської обителі (церкви). Лише кілька з них містять деякі уточнення. Наприклад, у 1591 р. кн. Януш Заславський, «яко опекун и дозорца кнежати Єго Мл Романа Сангушка [...] особы самое, яко и всих добр Єго Мл», скаржить на Григорія, Гнівоша і Федора Петровичів Костюшків Хоболтовських. У середині цього ж року вони, «наехавши мощно гвалтом на грунт Єго Мл кнежати [...] манастирський церков Светого Михайла, прозываемый врочищом Рогачевку, который грунт от давных часов, ещо за предков Єго Мл [...] в спокойном держаню и уживаню манастирским и до сего часу был [...] косаров манастирских пят, который косари два дни на той сеножати косили [...], зогнавши и травы болшей косити не допустивши, так много

⁴⁹ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 52, арк. 314.

⁵⁰ Там само, спр. 59, арк. 741 зв.

⁵¹ Там само, спр. 86, арк. 165 зв.

⁵² Там само, спр. 60, арк. 856.

⁵³ Там само, спр. 72, арк. 689.

⁵⁴ Там само, ф. 27, оп. 1, спр. 1, арк. 3 зв.

зостало по тих десяти косарох на другу десет косаров травы». Крім цього, «на том же грунте Рогачовце жита сияного по шест мац гвалтовне пожавши» – сіно й жито відвезли до с. Хоболтова⁵⁵. У записі від 1602 р., яким кн. Олександра Романівна Сангушко передала свої маєтки синам, зазначено «монастир святого Михайла, прозываемый Михайловец, зо всим, из грунтами того монастыра, з дворцем Янчинского, ку тому приналежаком»⁵⁶. Відсутність свідчень про села (є тільки про «грунти») в цих актах підводить нас до думки, що обитель або храм володіли тільки землями на «Михайловцу».

Уперше про духовних підданих йдеться в угоді 1533 р. стосовно припинення маєткових конфліктів між Федором Андрійовичем і Василям Михайловичем Сангушками. Перший писав: «А што видела ся князю Василю кривда в ымени его Хвалемичком, в землях и в боех, въ грабежах, в гаи и в ынших речах от слуг и людей имени моего, монастыра святого Михайла, в том я маю князю Василю во всим справедливост вчинити»⁵⁷. 1545 року володимирські міщани скаржилися на Федора Андрійовича й Андрія Михайловича Сангушків, оскільки раніше Михайлівський монастир мав у м. Володимирі лише 24 підданих, «а teraz osadzili ich przeszło 40 na miejskiej ziemi»⁵⁸. Цікаві дані знаходимо в перелікові «побору» 1586 р., який було взято з маєтків Романа Сангушка. Щодо обителі наведено такі цифри: 11 городів, 7 халуп, 1 пекар, 2 ремісники, 5 городників, 25 міських городів, 25 димів, 1 священник⁵⁹. У 1601 р. волинський «поборца» свідчив про отримання доходу з «людей монастыра Михаловского под Володимером на Михаловцу» – 14 городників і одного пресвітера⁶⁰. Вірогідно, монастирські піддані мешкали на передмісті «Михайловец».

Пожертви вірних

У заповітах виявлено згадки про такі надання монастиреві: кн. Федора Андрійовича Сангушка (9 листопада 1547 р.) – 5 кіп литовських грошів⁶¹; кн. Андрія Михайловича Сангушка Кошерського (4 жовтня 1560 р.) – така ж сума⁶²; Ганни Деспотівни Миколаєвої Збараської (першим її чоловіком був Федір Андрійович Сангушко). Остання у духівниці від 9 квітня 1575 р. вказувала, «штом у Володимери имене Михаловец выкупила з заставы и на церков святого Михайла надала»⁶³. Отже, з трьох відомих нам надань два зробили патрони обителі, одне – дружина патрона.

⁵⁵ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 24, арк. 831 зв.-832.

⁵⁶ Там само, ф. 27, оп. 1, спр. 14, арк. 585 зв.

⁵⁷ AS, т. 3, с. 438.

⁵⁸ *Monografia XX. Sanguszków...*, т. 3, с. 41.

⁵⁹ AP w Krakowie, Zbiór Sanguszków, sygn. 37, s. 9.

⁶⁰ ЦДІА України у Києві, ф. 25, оп. 1, спр. 65, арк. 388 зв.-389.

⁶¹ AS, т. 4, с. 563.

⁶² *Monografia XX. Sanguszków...*, т. 3, с. 84.

⁶³ ЦДІА України у Києві, ф. 25, оп. 1, спр. 15, арк. 159.

Настоятелі

Йона (Бережецький): під 27 жовтня 1550 р. сказано, що він за 30 кіп литовських грошів купив будинок у Володимирі у місцевого міщанина Стецька Куделі⁶⁴.

Захарій: подається між 1554 і 1557 рр. як претендент на ігуменство, однак чи став він ним – невідомо⁶⁵.

Юхно (Бересцький ?): був ігуменом до 1566 р.⁶⁶ Під тим роком маємо скаргу кн. Юрія Федоровича Воронецького на кн. Романа Федоровича Сангушка: «Иждей тых часов недавно минувых» Сангушко запропонував йому обмін, «просечи мя за то, абых грунту своего земли имени моего Ворончинского и Стыденского заграничного себе две части оставил, а третю част его млости до имени Бересцкого (Березк у Луцькому повіті. – С. Г.) за пенязи спустил». Коли князі поїхали узгоджувати границі Березького маєтку, між ними виникло непорозуміння, під час якого називали місця, що раніше показав «небожчик игумен, отчич Бересцкий [...] Юхно Береский, игумен Михайловский». У документі не зазначено, що це за монастир, однак нам на той час відомі дві Михайлівські обителі – у Володимирі та Степані. Дуже ймовірно, що в цьому разі йдеться про Володимирський монастир. Привертає увагу подібність прізвищ: «Бересцкий» і «Бережецький», а також імен «Юхно» і «Йона», – якщо це одна і та ж особа, то вона могла бути настоятелем обителі декілька разів. Дата смерті Юхна «Бересцкого» – незадовго до 1566 р.

⁶⁴ Н. Теодорович. Город Владимир... // ВЕВ. Часть неоф. 3 (1893) 80.

⁶⁵ AS, т. 7, с. 7.

⁶⁶ ЦДІА України у Києві, ф. 25, оп. 1, спр. 8, арк. 139-140.

Володимирський монастир Св. Онуфрія Великого, чоловічий

[м. Володимир]

Монастир стояв на лівому березі р. Луги (за М. Теодоровичем – на «острове Волосов». Це урочище ще у XIX ст. мало назву «Онуфрієвщизна»¹. Найдавнішу згадку про Онуфріївську церкву маємо під 1569 р.: «Иж грунты, поля и сеножати, лежащие на Залужи, названыи остров Волослав, яко перед тым владыка держал ку церквам светому Онофрею, светому Прокопию и светому Пантелеймону, тые грунты, поля и сеножати, остров Волослав и тепер вечными а непорушне владыка ку тым вышеменованым церквам держати и вживати мает»². Два акти про обитель датуються 1573 р.: 12 червня «отец Павел, поп церкви онофреевске» подав скаргу у зв'язку з побиттям його сина, а 22 липня возний був «на потребе отца Павла, священника Онофреевского Гаевского». Останній «оповедал [...], иж дей покосил есми на себе власную сеножат свою церковную ув острове церковном онофреевском, прозываемом Волослав», але піддані кн. Курцевичів Булиг з Новосілок забрали сіно³. Віднотовано також свідчення про «онофреевского попа» під 1573 р. Наведені дані, на нашу думку, вказують на те, що йдеться про звичайну парафіяльну церкву. Однак уже в 1578 р., як стверджує М. Теодорович, уперше фіксується монастир⁴. Справді, в червні того року Григорій Васильович скаржився на згвалтування жовнірами його доньки: «Обтяжливое с плачем жаловал на жолнера з роты Его милости пана Станислава Пенкославского, ротмистра Его Королевское Милости, особу пана, которому дей имена не ведаю [...] и на слуг або помощников его о том, иж дей през бытности моей на тот час в монастырю святого Онофрия в гаю, где дочка моя, девка Овдотя, при детках малых сиротах, повинных брата моего, священника онофреевского отца Павла, мешкала»⁵. Якби не окреслення «монастир», було б складно припустити, що в документі мовиться не про парафіяльний храм (бо як тоді пояснити той факт, що діти пароха і донька позивача мешкали при монастирі?). Можливо, це була лише назва-спогод про існуючу колись обитель або ж під поняттям «монастир» насправді фігурувало помешкання священника. Здогадно обитель в 1578 р. функціонувала, а перетворення церкви на монастир сталося внаслідок появи серед парафіяльного клиру представників чорного духовенства.

Дві згадки про Онуфріївську обитель є у джерелах з початку 90-х рр. XVI ст. Цікаву інформацію маємо за грудень 1592 р., коли возний був «на справе [...] князя Юря Чорториского в манастыре, до церкви соборное Володимерское

¹ Н. Теодорович. *Город Владимир...*, с. 157.

² ЦДДА України у Києві, ф. 27, оп. 1, спр. 1, арк. 77 зв.

³ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 7а, арк. 137, 146 зв.

⁴ *Архив ЮЗР*, ч. I, т. 1, с. 90; Теодорович. *Город Владимир... // ВЕВ. Часть неоф.* 4 (1893) 111.

⁵ ЦДДА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 11, арк. 89.

Светое Пречистое принадлежачого, Святого Онофрия, де огледал есми збитя [...] слуги кнежати» Юрія Чорторийського, котрого побив підданий кн. Курцевича Булиги⁶. Зі судового акту дізнаємося, що ексцес стався «на добровольной дорозе» тоді, коли потерпілий їхав до Зимнівського монастиря, патроном якого був Ю. Чорторийський. Ймовірно, напад відбувся неподалік Онофріївської обителі, на шляху з Володимира до Зимна. Протягом двох місяців потерпілий одужував у цьому монастирі. Звідси можемо зробити висновок, що при храмі постійно хтось мешкав. Однак випадок з Онофріївською церквою (монастирем) був нетиповим: вона якраз була таким комплексом, до якого входили як мінімум храм і будинок священика (церква була розташована в безлюдному місці, в гаю, а те, що священик мешкав при ній, підтверджується інформацією із згаданого вище документа 1578 р.). Таким чином, відомості 1592 р. не дуже прояснюють ситуацію з функціонуванням Онофріївського монастиря у той час, як, до речі, і нотатка про нього в описі (квітень 1593 р.) церков і володінь Володимирської єпархії при їхній передачі Іпатію (Потію) [«манастыр в гаи святого Онофрия»]⁷.

Привертає увагу той факт, що в 1598 р. «архидякон с церкви Светого Онофрия» поданий у переліку тих «попов володимерских», які не сплатили «побору Его Королевское Милости»⁸. Це підтверджує існування наприкінці XVI ст. Онофріївської церкви, священик котрої віддавав усталений тоді для володимирських (?) парохів податок – два золотих. Ця обставина, звісно, не перешкоджала входженню до церковного клиру й ченців. Інші дві відомості про монастир походять з грудня 1632 р. Тоді «отец Теодор Гостилузский, священник онофренский, крилошанин церкви соборное Володимерское» позивав «Миска Тягликова» і двох його синів, які «розных часов, дней и мисяцев розмаитого дерева овоцового, грушок, яблоней, вишней, черешний и слив, в манастыре церкви святого Онофрия будучого, гвалтовным и безправным рубанем, але умыслие усадившисе на выпустошене досченту менованого манастыра, дня вчорашнего осмого месяца тепер идучого декабра [...], чоловіка до килканадцати [...] до менованого манастыра для рубаня и пустошения» приїхали, а коли отець із «парубком» намагалися втрутитися, то їх побили⁹. Тут знову виступає священик як старший у храмі і нічого не сказано про чорноризців. І, врешті, остання інформація – доведення володимирським унійним владикою Йосифом (Баконецьким) своїх прав на деякі церковні посілости. Разом із крилосом він подав позов на кн. Самуеля Курцевича Булигу («яко дедичови половици села Новоселок») і Вацлава з Козирад Боговитина («яко держачому» цієї половини села). У 1639 р. вони «на грунт власный старожитный вечистый церковный, названный остров Волослав, з давных часов до монастира Светого Онофрия, коляции епископской, през епископов володимерских наданный и фундованный, и теж на грунт

⁶ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 25, арк. 727 зв.

⁷ *Архив ЮЗР*, ч. I, т. 1, с. 373.

⁸ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 31, арк. 486.

⁹ *Пам'ятки...*, т. 3, вип. 1, с. 207-208.

Пантелимоновский, названий Дяконовсчизну, который дякон церковный трымает, а з грунтами их мл новоселецкими трибом стародавным, болотом идучий и разделяющий се, в котором завше перед тым в спокойной посесии zostавали, наславши гвалтовным способом на помененый остров Волослав, на грунты церкви Светого Онофрия и Светого Пантелеймона», відібрали ці грунти. У тому ж документі мовиться про напади новоселецьких підданих упродовж вересня 1641 р. «на сеножати тые церковные власные, названыє Пантелеймоновские, дяконовские, и Онофриевские на Волославлю [...], до епископии володимерское и до помененых церков належачие»¹⁰. Проте цитоване джерело не є доказом існування обителі в 1639 р., оскільки єпископ лише констатує, що спірний ґрунт з давніх часів був наданий Онуфріївському монастиреві, який перебував у владичому подаванні.

Таким чином, найдавніша згадка про чернечу спільноту датується 1578 р., а остання – 1632 р. Однак наведена інформація дає підстави твердити, що протягом цього періоду функціонувала лише Онуфріївська парафіяльна церква. Тому або обитель раніше існувала, залишивши по собі згадку в назві, або ж під цією святинєю потрібно розуміти звичайний храм, до клиру якого входили єромонахи. На наш погляд, більш вірогідним видається перше припущення. Адже єпископ Йосиф (Баковецький) заявляв, що «остров Волослав» «з давних часов до монастира Светого Онофрия [...] през єпископов володимерских наданий». Можливо, цей запис варто тлумачити буквально, тобто що ґрунти надано безпосередньо монастиреві, а пізніше вони перейшли у володіння церкви. Тоді згадаємо наведене вище найдавніше свідчення про Онуфріївську церкву з 1569 р., згідно з яким вона вже у той час володіла Волославом, тобто обитель функціонувала й у першій половині XVI ст., а можливо, навіть і раніше. Привертає увагу й та обставина, що навколо церкви немає заселених земель. Тому постає питання: чому саме тут заснували храм? Напевно, спершу було фіндовано обитель (подалі від людей, у «гаю»), яка після занепаду і запустіння стала церквою, що так і залишилася в безлюдному місці.

Опрацьовані матеріяли переконливо доводять, що монастир (церква) був власністю Володимирської єпархії. Отже, право подавання також належало місцевим владикам, один з яких, мабуть, був і засновником обителі.

Землеволодіння

Монастир (церква) володів ґрунтом «остров Волослав» або його частиною. У 1570 р. володимирський святий згадує про «ґрунт мой церковный онофриевский, в рочище на Волослав». Під 1577 р. читаємо «от границы и болота онофриевского попа». У центрі володінь Володимирського владичтва (1593 р.) зазначено, що до монастиря «ґрунтъ, островъ Волославъ, належит»¹¹. Ці та інші факти дають підстави вважати, що у досліджуваний період монастиреві (храму) належали тільки незаселені землі.

¹⁰ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 76, арк. 416 зв.-417 зв.

¹¹ Там само, спр. 5, арк. 215 зв.; *Архив ЮЗР*, ч. I, т. 1, с. 90, 373.

Пожертви вірних

Вже наводилися відомості про те, що землі («остров Волослав») були надані обителі одним з володимирських пастирів.

Священики

Павло Васильович Гаєвський: найраніша згадка від 12 червня 1573 р., остання – 26 червня 1578 р.¹²

Ілюстрація 6. Надгробок Адама Кисіля.
Церква Покрову Богородиці у Низкиничях

¹² ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 7а, арк. 137; спр. 11, арк. 89.

Володимирський монастир Преображення Господнього, чоловічий

[м. Володимир]

Монастир постав на «владычной горе» неподалік соборної церкви. Х. Корнаковський називає обитель серед тих, які існували у Володимирі ще за часів Гедиміна¹. Очевидно, йдеться про легендарну традицію, бо першу писемну згадку про чернечий осередок маємо з початку XVI ст. Згідно з даними М. Теодоровича, великий князь литовський Олександр передав у заставу (1 000 золотих) своєму секретареві Федору Янушовичу замок Володимир зі Спаським монастирем. У вдови Янушовича пізніше їх викупив кн. Андрій Сангушко². Польський дослідник Й. Гіжицький також відносить заснування обителі до початку XVI ст., коли її отримав у заставу від короля Ф. Янушович³.

Джерела відновлюють монастир під 1508 р. – у листі Жигимонта I, який передав кн. Андрієві Олександровичу Сангушку у заставне володіння «замокъ нашъ Володимир и з местечком нашимъ Литовижомъ и з манастиром нашим святого Спаса»⁴. Натомість М. Петров наводить додаткові аргументи на користь того, що обитель існувала ще перед цією датою. У 1599 р. Михайло Оранський, який 1580 р. одержав від короля Стефана Баторія обитель у довічне володіння⁵, скаржився на Григорія Кисіля за порушення кордонів духовних земель, встановлених ще за часів Григорієвого діда. Оскільки батько Григорія – Гнівощ Кисіль – загинув у 1514 р., таке розмежування мало відбутися або наприкінці XV ст. або ж на самому початку XVI ст.⁶ Певною мірою на користь гіпотези, що монастир існував до 1508 р., свідчить і той факт, що до передачі Володимира і Літовижа в заставне володіння Андрієві Сангушку вони були заставлені королем Федору Янушовичу⁷, а номінальний власник навряд чи заснував би тут чернечий осередок. М. Теодорович уважав, що у володінні Сангушків обитель залишалася до 1563 р.⁸ У такому разі після Андрія Олександровича (†1534 р.) вона мала перейти до Федора Андрійовича (†1547 р.), а пізніше – його синів: Дмитра (†1554 р.) і Романа (†1571 р.).

¹ Х. Корнаковский. Вольныя до времен Гедимина // *Вестник ЮЗЗР*, кн. 2, від. 2. Киев 1863, с. 161.

² Н. Теодорович. *Город Владимир...* // *ВВВ. Часть неоф.* 4 (1893) 112.

³ J. M. Giżycki. *Spis klasztorów unickich Bazylianów w województwie Wołyńskiem*. Kraków 1905, с. 102-103.

⁴ *AS*, т. 3, с. 56.

⁵ *Памятники*, т. 1, від. 2, с. 30.

⁶ Н. Петров. Краткие сведения... // *ВВВ. Часть неоф.* 5 (1867) 77.

⁷ *AS*, т. 3, с. 56.

⁸ Н. Теодорович. *Город Владимир...*, Почаев 1893, с. 159.

28 лютого 1563 р. король Жигимонт II Август видав привілей такого змісту: «Бил нам чолом дворанин наш Павел Григорович Оранский о том, што перво сего з ласки наше господарское дали есмо до живота его манастыр Светого Спаса в месте нашем Володимерском, подаваня нашего, з ымененком Яновом, из двема землями, назваными Подгайцы и на Радочежы, под местом нашим Володимерским, которого он манастыра з даниною нашою и до сего часу в держаню будучы, бил нам чолом, абыхмо ласку нашу господарскую учинили и тот манастыр по животе его трем сыном его, Михайлу, Григору а Или, такеж до их животов дали, ино мы бачачы на службу его, которыми он от немалого часу мешкаючи при дворе нашем и будучи посылан на некоторые послуги наши, пилне нам заслужовал [...]. Мает он сам, а по животе его сын его Михайло, а потом другой сын его, Григорей и потом третий сын его Иля, тот манастыр его Светого Спаса у месте Володимерском с тым именованком Яновом, з людьми, з землями и сеножатми и теж з двема землями Подгайцы и на Радочижи, под местом Володимерским, што до сего часу ку тому манастыру будет прислухало и со всеми доходы и пожитки, яко ся тот манастыр здавна и тепер а себе мает [...] держати и вживати до их животов, справуючи в том манастыру справы церковные слушне и рядне»⁹. Звернімо увагу на те, що Павло Оранський володів монастирем ще до надання цього привілею. На жаль, дата отримання ним обителі невідома. У складеному в 1612 р. реєстрі маєткових справ Оранських під 1551 р. знаходимо нотатку про спаського ігумена Йону¹⁰. Однак, чи пов'язано це із залежністю чернечого осередку від Оранських, чи із межуванням їхніх маєтків з монастирськими, чи ще з чимось – неясно.

Після 1563 р. кількість писемних свідчень про монастир зростає, як і загальом тогочасних документів, що дає змогу скласти певне уявлення про його функціонування. Так, у скарзі Якіма Васильовича на братів Семена і Павла Оранських, які 13 жовтня 1564 р. запросили його на бенкет («учту») до обителі, мовиться про те, що «а гды вже было вночи оден хотел до дому моего ехать, Оранский и дей тот Подоский мене в манастыри в себе задерживали и от себе не отпускали и задержавши мене в себе [...], збили, зшарпали [...], от них з манастыра до дому моего втек и в тот дей час в манастыри при том збитю и шарпаню моем згинуло десет золотых черлоных»¹¹. У 1575 р. Григорій Волчко і Михайло Оранський подали супліку, що 23 лютого того року, «маючи их мл пан Волчко, а пан Оранский и слуги их млсти великое зранене в невинности своей от пана Гневоша [...], Ивана [...], Яна Калусовских, от пана Демяна Гулевича, от слуг и помочников их в месте Володимери, которые дей будучи непомазу зранены и не будучи способны на здоровях, не могучи ехать до домов своих и для опатрени ран [...], были дей в манастыри светого Спаса у Володимери». Але 26 лютого пани Калусовський з Гулевичем, «пришодши

⁹ Пам'ятки, т. 3, вип. 1, с. 108-109.

¹⁰ ЦДІА України у Києві, ф. 27, оп. 1, спр. 20, арк. 378 зв.

¹¹ Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 6, арк. 236.

моцно гвалтом до монастыра Светого Спаса, велми зхоралых и зраненых гвалтом з постели побрали [...], до замку Володимерского отвели»¹². 18 квітня возний відніс позов від Михайла Павловича Оранського до Гнівоша Калусовського «о наите гвалтовное на монастыр светого Спаса у Володимери и побране их самих гвалтом форых, ранних с того монастыра и посажене до везеня в замку Володимерском»¹³.

Якщо наведені приклади можуть свідчити про використання Оранськими обителі у своїх приватних інтересах, то наступна інформація – про перетворення монастиря в їхню резиденцію у Володимирі. 6 червня 1577 р. урядник відніс Павлові Оранському «у монастыры Светого Спаса [...] лист упоминальный» від Володимирського земського суду «в жалобе пана Андрея Павловского учиненя справедливости» його синові¹⁴. Виявлено також відомості, які стосуються Оранських або монастиря опосередковано. Наприклад, 16 червня 1566 р. маємо свідчення про «вижа» й передачу ним «заручного листа» володимирському земському писарю Федорові Солтану Бутятицькому щодо особистої недоторканности Марини Кисілевої, її сина та урядника, – виж з нею зустрівся «тут у Володимери в монастыре светого Спаса»¹⁵. 28 січня 1567 р. цей же Федір Солтан Бутятицький подав скаргу на володимирського земського суддю Богдана Костюшковича Хоболтовського і земського підсудка Павла Шпаковського про образи і побиття під час виконання ним службових обов'язків: «Пришол есми до них пана суди и пана подсудка до монастыра светого Спаса, где они стояние мают, радячися и пытаючи их»¹⁶.

У грудні 1570 р. стався конфлікт між Василем Петровичем Загоровським і кн. Дмитром Васильовичем Курцевичем Булигою. Для його вирішення було домовлено взяти з кожної сторони по «двое приятелей» і зібратися у Спасо-Преображенському монастирі¹⁷. У 1572 р. через непорозуміння між володимирським війським Василем Гулевичем і кн. Ганною Деспотівною, дружиною Миколая Збаразького, розгляд справи знову відбувався в обителі: «Возный вызнал дей есми с паном Василем Гулевичем был дня вчорашнего, в неделю, в монастыре светого Спаса, там есмо застали пана Федора Солтана, писара земского, при его мл пану Василю Загоровском, маршалку Его Королевское Милости, при бытности пана Михала Загоровского, пана Павла Оранского, пана Григоря Волчка, пан Гулевич [...] при тых всех передо мною мовил пану Хведору Солтану»¹⁸. 29 червня 1573 р. Юхно Андрійович Оранський скаржився, що цього дня «отправовалемся в потребах и справах своих, то пак дей росказанем отца своего вышедши

¹² ЦДІА України у Києві, ф. 25, оп. 1, спр. 15, арк. 87.

¹³ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 9, арк. 84 зв.

¹⁴ Там само, ф. 27, оп. 1, спр. 4, арк. 25.

¹⁵ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 1, арк. 37.

¹⁶ Там само, спр. 2, арк. 4.

¹⁷ Там само, спр. 5, арк. 387 зв.

¹⁸ Там само, спр. 7, арк. 115 зв.-116.

из монастыря светого Спаса, тут у Володимери, в котором дей на тот час он сам есты з слугами его и своими, и пришедши до дому твоего»¹⁹.

6 червня 1578 р. король Стефан Баторій листом підтвердив надання обителі своїм попередником Павлові Оранському²⁰. А через два роки Оранський, у зв'язку з похилим віком, просив монарха передати чернечий осередок своєму синові Михайлу, «не могучи в кривдах и долеглостях утисках того монастыря от соседов околичных обороны учинити». 3 лютого 1580 р. передачу було затверджено. Відтепер Михайло Оранський мав обитель «на себе держати и всяких пожитков и доходов тому монастыру належачих уживати и в нем се слушне и порадне водле обычаю закону греческого справовати, фалу Божью розмножати ажъ до живота своего». Після нього право на володіння монастирем переходило до його братів Григорія та Ілляша²¹. Одночасно король повідомив про цей акт володимирського і берестейського владика, наказуючи, «абы верност твоя Михайла Оранского до вступеня в стан духовный и стриженя в игуменство не примушал [...] и трудности ему никоторое в том не чинил [...]; повинен он в том монастыре человека духовного, в Писме Святом добре научного, для справ церковных отпраовати»²². Розуміючи, що одного наказу єпископові може бути недостатньо, Стефан Баторій звернувся з аналогічним розпорядженням (лист від 6 лютого 1580 р.) до володимирського старости кн. Костянтина Острозького. Він наголосив, що ще його попередник Жигимонт Август звільнив Павла Оранського і його синів від обов'язку «вступеня в стан духовный и стриженя в игуменство», а тому князь має запобігти спробам місцевого пастиря змусити М. Оранського до прийняття монашества. Передача обителі завершилася 16 травня 1580 р. «вводом» останнього у володіння нею²³.

Свідчень про «игуменство» Оранського в монастирі практично немає, на відміну від маєткових справ. Ймовірно, Оранський продовжував використовувати обитель для власних потреб, що врешті-решт призвело до її занепаду і запус-тіння (хоча, ймовірно, це сталося й раніше). Можливо, саме цим занепадом і пояснюються наміри Іпатія (Потія) відібрати обитель від Оранського. Водночас її перебування під владою цього та інших володимирських владик якщо й не прискорило занепад, то, принаймні, не сприяло відродженню. Гадаємо, твердження Потія про недостатню опіку над монастирем з боку Оранського все ж відповідало істині. 20 серпня 1595 р. королівський дворянин Якуб Лисаковський, «маючи при себе возного [...], былом у монастыру Святого Спаса у Володимери [...], который монастыр зо всим его добры и приналежностями Его Королевская Милост взявши от пана Михайла Оранского, яко неслушного державци, до секвестру в Бозе велебного его мл отцу Адаму Потию, єпископу володимерскому

¹⁹ ЦДІА України у Києві, ф. 25, оп. 1, спр. 15, арк. 87.

²⁰ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 13, арк. 180 зв.-181 зв.

²¹ Там само, арк. 179-179 зв.; *Памятники*, т. 1, від. 2, с. 35.

²² ЦДІА України у Києві, ф. КМФ-36, оп. 1, спр. 216, арк. 196.

²³ *Памятники*, т. 1, від. 2, с. 37-47.

и берестейскому, подати розказати рачил». Коли Лисаковський «до церкви увол, там же в церкви образы, книги, хорогвы, свечи, на звоницы звоны на реестр списавши, также и подданных всих волде воли приказаня Его Королевское Милости его милости пану отцу Ипатию [...] до секвестру подал и ключи от церкви до рук его мл дал», наказавши священникові з підданими «во всем послушным быти отцу владыки». Як бачимо, за відсутности М. Оранського проблем при передаванні обителі не виникло. Однак, приїхавши наступного дня до монастирського с. Янова, аби «тое имене манастырское посполу з манастыром и иншие приналежности, яко грунт Подгайцы и грунт Радотеж его мл отцу владыки подати», урядники зустріли там М. Оранського, який цих маєтків «не поступил и мощно заборонил, мовечи, иж того до горла боронити буду и бороню»²⁴.

З цього ж документа дізнаємося, що коли Лисаковський з возним «до манастыра пришли, там же в притворе при церкви попа Спаского тамошнего и килку поданных тамошнеє церкви спаских нашли; пытали есмо, если бы пан Оранский был або хто [...] в манастыру ест, которые самого пана Оранского поведили в Янове, а церков и манастыр тот поп спаский в порученю быти поведил, а гдым тому попови спаскому Ермолаеви волю и розказане Его Королевское Милости поведил [...], на што нам тот поп отказал, иж я воли [...] Его Кор Млсти противити се не хочу, а теж такового розказаня от пана Оранского, жебых мел боронити не маю [...], а гды церков отомкнул, пытали есмо того попа, если бы в церкви маєтност або сховане якоє пана Оранского было, поведил перед нами, же жадное маєтности и схованя тут нет, кгдыж я и сусуд церковный сребрный аж у себе дома для небезпечности ховаю». Після цього Лисаковський з возним, «осветчивши [...], же яко в церкви самой, так и во всем манастыру жадное маєтности пана Оранского, ани схованя нимаш, але праве пустками будоване одно недобудованое, а другое старое розваленоє стоит»²⁵. Звідси випливає, що «поп» Ермолай був священником Спаської церкви, а не ігуменом монастиря, який тоді фактично не функціонував. Про Ермолая також згадується в тестаменті 1590 р. «панеє Куницы Каплянки», дружини Мартина Приборського, де заповідається «священником и отцу моему духовному, чернцу Ермоле, водле баченя своего за працу их нагородити»²⁶. А 1592 роком датована духовниця Мартина Приборського, в якій фігурує «свещеник Спаский володимерский, отец мой духовный Ермолай»²⁷. Отже, парохом храму був чернець, і схоже, що інших послушників у Спасо-Преображенській обителі не було. Очевидно, в цей час вона не діяла, функціонувала лише її церква, де душпастирював еромонах. Проте для сучасників навіть запустила святиня залишалася монастирем.

Повернемося до історії з передачею цієї обителі Іпатію (Потію) в 1595 р. Як пам'ятаємо, 20 серпня відбулося «увязане» його у володіння монастирем. Та, за

²⁴ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 28, арк. 569-570 зв.

²⁵ Там само, арк. 569 зв.-570.

²⁶ Там само, спр. 23, арк. 130 зв.

²⁷ Там само, ф. 27, оп. 1, спр. 8, арк. 7 зв.

свідченням владики, Михайло Оранський уже через місяць, 24 вересня, «безправне а праве гвалтовне наехавши на тот манастыр [...], з моци и держаня его мл отца владыки выгнал»²⁸. Не знаємо, як розгорталися події згодом, але, ймовірно, монастирем й надалі володів Оранський. Принаймні у позові Володимирського земського суду від 20 травня 1596 р. він виступає як «державца именной Светого Спаса»²⁹. У серпні конфлікт було вичерпано. Під 1 серпня 1596 р. маємо запис Михайла Оранського, яким той визнав, «иж што который манастыр Светого Спаса [...] держал есми правом доживотным [...], маючи на то особливые листы Его Королевское Милости, абы не совершаючи се на стан иноческий, тые добра церковные держал, толко викарию ховал, а иж Его Королевская Милост, пан наш теперешний, за показанем од старших наших давных, то ест од отца митрополита и всех епископов, прав таких же люде свецкие, которые бы до певного часу на стан духовный не совершались, добра церковные держати и уживати не мают, тот манастыр помененый [...] отцу Адаму Ипатю [...] ку церкви соборной володимерской вечно дал»³⁰. Це рішення було результатом компромісу між двома сторонами: де-юре обитель визнавалася за Потієм, а де-факто вона залишалася в Оранського. Вже через тиждень, 8 серпня, Іпатій (Потій) з крилосом передали монастир «зо всіми его приналежностями» в оренду Михайлові Оранському, який міг його «спокойне аж до живота своего держати, уживати и вшелякие пожитки на себе брати». Згоду було закріплено 10 серпня «увязанем» Потія і крилосу у володіння монастирем, а 15 серпня – Михайла Оранського як пожиттєвого орендаря³¹, причому в оренду духовні маєтки давали разом з обителлю. Це вказує на реальне зацікавлення Оранського монастирем (церквою) – окрім престижу, для нього важливим було й те, що оренда посіlostей поширювалася на саму обитель. Щодо Потія, то він був змушений передати обитель в оренду, до того ж, її відродження, як свідчать подальші події, не дуже цікавило єпископа.

Цей компроміс тривав недовго, бо записом від 20 лютого 1598 р. єпископ Іпатій віддав монастир на утримання володимирського крилосу, прохаючи короля затвердити акт: «Надалемъ имъ на тотъ урядъ капитульный и симъ листомъ моимъ надаю и фунъдую манастыръ Светого Спаса в месте Володимерскомъ, который певнымъ привилеем его королевское милости на школу и казнодию на церковь столечную епископии Володимерское естъ фунъдованъ, тотъ имъ на врьдъ капитульный с поддаными въ месте Володимерьскомъ, зъ селцомъ и фолваркомъ Яновомъ, з грунты речоными Подгайци и зъ другими грунты, назваными Радочижомъ, и зо всимъ на все даю и фунъдую вечно, съ которого они все пожитки на себе брати и оборочати маютъ вечно, толко на казнодею и урядъ казнодейский завше до рукъ кожного епископа на каждый рокъ по золотых

²⁸ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 28, арк. 661.

²⁹ Там само, ф. 27, оп. 1, спр. 10, арк. 102 зв.

³⁰ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 29, арк. 297 зв.

³¹ Там само, арк. 308 зв., 317, 331.

сороку полскихъ давати маюг. А што се дотычетъ в манастыръ церкви Светого Спаса, абы хвала Божая, ведле звыклого обычаю, порядне отправоана была, то они сами с тых доходовъ опатровати повинъны будутъ, которого манастыра и всехъ добръ его так огуломъ, яко и по части, никоторымъ способомъ утрачати и отъ церкви соборное отдаливати не маюгъ и мочи не будутъ; а съ тыми добры и съ тымъ урядомъ своим капитульнымъ завше подъ владзою и послушеньствомъ епископа Володимерского и подъ послушенствомъ зверхнего пастыра светое апостольское столицы Римское быти маюгъ». Король листом від 13 квітня 1598 р. затвердив передачу монастиря «в держане и уживане» крилосу³². Така активність владики, можливо, була спричинена тим, що на той час уже похилого віку Михайло Оранський був хворим (30 січня 1600 р. його згадано як покійного). Припускаємо також, що цією передачею Потій намагався формально узаконити новий статус обителі або й відібрати її в Оранського. Аргументом для такого висновку є, зокрема, запис від 27 липня 1599 р. про «иконома его мл манастырского, который от его мл (Іпатія Потія. – С. Г.) вси справы заведает»³³. І все ж Оранський залишився орендарем, про що довідуємося із свідчення возного, який 30 січня 1600 р., «пришедши до манастыра Светого Спаса [...], тот манастыр после смерти [...] Михайла Оранского, арендаря своего [...], его мл Ян Потей (економ епископії. – С. Г.) и капитула [...] на себе через мене, возного, до mocy и влады своее взял». Однак наступного дня кн. Федір Курцевич і Матіяш Іваницький від імени Ілляша Оранського не дозволили зробити «увязане» в село Янів³⁴. Під цією ж датою виявлено ще одне повідомлення урядника про те, що «по ввязаню в том манастыре, гды его мл пан Ян Потей, капитуле ключи отдавши, от церкви шли, теды служебник его мл пана Гелияша Оранского [...] увязаня в тот манастыр церков Светого Спаса нам не допускар и боронил»³⁵. Поспішність, з якою крилос хотів позбавити прав на обитель чи на оренду духовних маєтків Ілляша Оранського, після смерті його брата, є ще одним підтвердженням того, що 1598 р. Потій таки намагався відібрати обитель чи її посілості від Михайла Оранського.

Не дозволивши Потію та крилосові заволодіти монастирем, Ілляш Оранський негайно здійснив своє «увязане». Вже 31 січня 1600 р. возний підкреслював, що «будучи мне урядовне возваному од Его Мл пана Гелияша Оранского зараз по смерти и зейстю с того света негды уроженого Михайла Оранского, брата его роженого, на грунт села Янова, до манастыра церкви Светого Спаса в месте Володимерском лежачого, и иных прилеглостей, грунтов речоных Радочижа и Подгаец, и иных до них належачих». Далі возний заявив, що згідно з королівськими привілеями він Оранського у монастир «моцю тых привилев увезал»³⁶.

³² *Архив ЮЗР*, ч. I, т. 6, с. 210-211.

³³ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 32, арк. 260.

³⁴ *Пам'ятки*, т. 3, вип. 1, с. 105-106.

³⁵ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 33, арк. 27-27 зв.

³⁶ *Пам'ятки*, т. 3, вип. 1, с. 107.

Тим часом володимирські крилошани і надалі вважали обитель своєю. 2 лютого, як свідчив дякон Василій, «слуга небожчика пана Михайла Оранського», цього дня, «гды его мл пан Гелияш Оранский приехал тут до Володимера, абы ведле закону хрестиянского по зойстю с того света небожчика пана Михайла Оранского, пана моего, по церквам позвонено было, то пак я теж в церкви Святого Спаса, хотячы так яко и в ыншых церквах по небожчику [...] позвонити, яко державцы будучого тоє церкви», але єпископський урядник з помічниками «мене, яко человека ем николи не винно, на цвинтару церкви Святого Спаса гвалтовне и безправне збили и зранили и зекрвали и звонит по души пана моего не допустили [...], до везеня яко одного злочинцу всадили»³⁷. Таким чином, монастир було відібрано від Оранського. Правда, вже незабаром, 6 березня 1600 р., йому вдалося отримати королівський привілей на володіння обительлю: «Иля Оранский так, яко отец его и братья тот манастыр [...] держали, в таковом же порядке и опатрности мети оный мает»³⁸. Та це не допомогло Оранському повернути собі обитель. У листі від 7 вересня 1600 р. він писав: «Геды я, хотечи опатрити, абы служба Божая в том манастыру Светого Спаса во всем достаточне опатрона была, яко перед тым, зараз до посесии пришедши, так и тепер певныє добра, то ест подданые в месте Володимерском будучие, тому ж монастырови належачие, до того урочиско Радочиж, под местом Володимером лежачое, тому то монастырови и велебной капитуле володимерской способом аренды доживотноє пущаю и через аренду уступаю»³⁹. Виглядає на те, що ситуація складалася не на користь Оранського, тому він і був змушений віддати маєтки в оренду Потію, погодившись на розподіл повноважень: право подавання настоятелів залишилося за Потієм, маєтки – за ним (подібне ми спостерігали й у випадкові з Іллінською церквою). У документах з 1602 р. Ілляша Оранського названо «доживотным державцею добр грунту подгаецкого», а щодо радочизького зазначено: «через верност твою забраные в мои и держане» натомість дідичем цих земель уважався крилос. Загалом юридичний статус монастиря в цей час досить виразний: він перебував під зверхністю владики з крилосом, а посесором його маєтків був Ілляш Оранський.

До 1610 р. згадок про Спаську обитель в актових джерелах немає. Цього року, 5 вересня, після смерті Ілляша, останнього з синів Павла Оранського, Володимирський крилос її «в моц, властност, держане, уживане и посесию свою взяли»⁴⁰. Певний період крилошани спокійно володіли монастирем, але в 1633 р. на них чекало нове випробування. 1632 року король Володислав IV передав православному Жидичинську унійну обитель, призначивши її архимандритові Пахомію (Оранському), як довідуємося з королівського листа до коронного підскарбія від 16 березня 1633 р., щорічну пенсію в розмірі 2 000 польських золотих⁴¹. Через

³⁷ Пам'ятки, т. 3, вип. 1, с. 106-107.

³⁸ Там само, с. 108.

³⁹ Там само, с. 111.

⁴⁰ Там само, с. 137.

⁴¹ Там само, с. 209.

кілька місяців своїм листом монарх повідомив володимирського унійного владика Йосифа (Баковецького), що він «monastyr pusty u opadły Świętego Spasa, [...] który zdawna był w podawaniu nie ynszych, tylko nainieyszich antecessorow naszych, do inszey na potym przez nas naznaczony residentiey wieliebnemu w Panu Bogu oycu Pachomiemu Oranskiemu, archimandrycie zydczynskiemu ze wszystkiemu przynależnościami [...] naznaczyliśmy»⁴². Ймовірно, Пахомій (Оранський) у цій справі не був мовчазним спостерігачем, звертаючи увагу на досить тривале володіння Спасо-Преображенським монастирем його родичами. Існувала й вагома підстава для передачі обителі новому власникові – потреба її відновлення. На те, що монастир у цей час справді був «pusty u opadły», вказує передача його маєтків у заставу різним особам. У своєму заповіті від 3 березня 1631 р. унійний владика Йоаким (Мороховський) зазначив: «Церковъ Светого Spasa у Володимери, же барзо зветъшала, а отъцове капитула, през недостатъки свои, до оправы ее прийти не могут»⁴³.

7 липня 1633 р. датовано лист короля до Пахомія (Оранського): «Iż za ponievolnym ustąpieniem z monastyra Zydczynskiego wielebny ociec Pachomi Oranski, archimandryta Zydczynski, nie ma na ten czas mieysca takiego, gdzie by przystoynie przy cerkwi residował u służby bozey pilnował, przestregając my tego s powinności naszej krolewskiej, aby ludzie duchowni Religiey Greckiey, osobliwie ci, ktorzy w uniey s Kosciółem świętym Katholickim zostaią, w pomnożeniu chwały bozey nie ustawali [...], naznaczamy iemu na ten czas u daiemy dla residentiey w miesce naszym Włodzimierzy monastyr pusty Świętego Spasa nazwany, który monastyr ze wszystkiemi placami, tak w miesci, iako u na przedmiesciu, rolami, gruntami i ze wszystkiemi ynszemi przynależnościami do tegoż monastyra przynależącemi, iako iego przodkowie za przywilejami nainieyszich antecessorow naszych trzymali»⁴⁴. Збереглися ще два королівські листи: під цією ж датою – до володимирського єрарха з наказом передати монастир Пахомію Оранському, і від 9 липня – до королівського дворянина кн. Павла Курцевича із розпорядженням «увязать» Оранського в обитель, що було зроблено 18 жовтня⁴⁵. Під час інтродукції не обійшлося без бійки, у спровокуванні якої кожна зі сторін звинувачувала іншу.

За 18 жовтня маємо три документи. Один з них містить скаргу Оранського на володимирських крилошан, які перешкоджали його «увязаню» (возний свідчив, що бачив на Оранському і ченцеві Євгенію (Каменецькому) «пошарпаний» одяг)⁴⁶. Його опоненти тлумачили перебіг конфлікту інакше: «Противко урожоным Их Мл Паном Павлови Курцевичови, Михайлови Оранскому, Николаеви Киселеви, Павлови Ходзинскому, Янови Корбултови, Якубови Оранскому

⁴² *Пам'ятки*, т. 3, вип. 1, с. 210.

⁴³ *Архив ЮЗР*, ч. I, т. 6, с. 627-628.

⁴⁴ *Пам'ятки*, т. 3, вип. 1, с. 211.

⁴⁵ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 68, арк. 960-960 зв.; *Пам'ятки*, т. 3, вип. 1, с. 211-213.

⁴⁶ *Пам'ятки*, т. 3, вип. 1, с. 213-214.

и велебному Єго Мл отцу Пахомиушови Оранскому», які «гвалтовне [...] в килкудесят под сто человека рукою збройною на цминтар и церков Промененя Панского, а водлуг посполитого назвиска Светого Спаса названую [...], яко теж особы скаржачих духовные там на тот час при той церкви будучие из правами, привилеями своими себе на тую церков и манастыр» напали і побили позивачів⁴⁷. Як бачимо, Пахомій (Оранський) знайшов підтримку серед місцевої шляхти, напевно, за посередництвом своїх родичів. Третій документ – «Декрет в справе отцов капитулы церкви соборное володимерское и отца Пахомия Оранского» – також скрупульозно описує конфлікт⁴⁸.

Упродовж місяця Оранський був настоятелем монастиря, хоча й не мешкав у ньому. 19 листопада «отец Иосиф Баковецкий [...] з капитулою своєю [...] присылал до протестуючого по килка крот отцов духовных [...], розказуючи ему, абы до него пришед, который то протестанс будучи в том манастыру од велебного отца Пахомега Оранского [...], ити не хотел, а Єго Мл отец владыка [...], наславши мощно кгвалтом на тот манастыр Святого Спаса [...] до килка десят чоловека з стрелбою», протестанта «шарпали, пошиковали, псястями обуха били [...], ключи од тоє церкви манастыра преречоного, при нем будучие, а до колодок замка внутерного тамошних належачие, з поесом у него одорвавши и однявши, пенезей золотых шестдесят з мешком з кишени вырвавши [...], до отца владыки тутошнего на покой его впровадили, который то Єго Мл отец владыка [...] оного золжил и словами барзо ущипливыми до везеня всадити и замкнути приказал». Ченця Каменецького наступного дня випустили, а «болшая церков и манастыр Святого Спаса», вірогідно, залишилися за крилосом⁴⁹. 27 листопада Євгеній (Каменецький) скаржився на владыку Баковецького, що цього дня він прийшов до єпископського замочка «z listem urominalnym» від київського унійного митрополита, але його не прийняли⁵⁰. Отже, навіть підтримка архиєпископа Руської Церкви не допомогла Оранському. Володіння монастирем крилошанами підтверджує поведінка кн. П. Курцевича. За свідченням возного, 7 січня 1634 р. він не дав крилосові грошей, які владыка Йоаким (Мороховський) заповів на церковні потреби (П. Курцевич був «екзекутором» тестаменту): «Пятсот золотых полских на побудоване церкви Святого Спаса у Володимери, также золотых триста на аппарата до церкви соборное володимерское и золотых двести на крыж, до тоє церкви». Князь відповів, що грошей не дасть «и отцом капитуле справовати се о то не повинен»⁵¹. У березні обитель уже, очевидно, перебувала під контролем крилошан, які висунули претензії до «панов Павла Курцевича, Михайла и Якуба Оранских, Миколая Киселя, пана Яна Корбута, Павла Ходзинского [...] о гвалтовное найсте на церков Светого Спаса у Володимери, о

⁴⁷ *Пам'ятки*, т. 3, вип. 1, с. 214-217.

⁴⁸ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 69, арк. 613-616 зв.

⁴⁹ *Пам'ятки*, т. 3, вип. 1, с. 217-218.

⁵⁰ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 68, арк. 1239.

⁵¹ Там само, спр. 69, арк. 455 зв.-460.

поодбиване до церкви колодок, ланцюхов, замков и рам в окнах и побите и по-деспектоване их самых»⁵². Мабуть, ця спроба Оранського була безуспішною, бо 1 вересня він скаржився на єпископа Баковецького й крилос про відібрання у нього монастиря, який «єпископ с капитулою володимерское виолентер [...] захал и однял, привилеем Его Кор Мл спротивляючисе»⁵³. У пізніших документах монастирські маетки названі «церковними» або «володіннями капітули», і перебували вони в заставі у різних осіб. Таким чином, наведений матеріал дозволяє стверджувати, що в 60–70-х рр. XVI ст. обитель занепала і, фактично перетворившись на парафіяльну церкву, зберігала такий статус протягом першої третини XVII ст.

Монастир у досліджуваній період перебував у королівському подаванні. Про це виразно йдеться, зокрема, в листі Жигимонта I від 30 грудня 1510 р. до «наместника Володимерского» кн. Андрія Сангушка: «Што пишеш к нам, поведаючи тот свой жаль, которыйж тыми разы маеш, иж есмо тот манастыр дали священнику нашему дворному и пишеш, иж как заставляли есмо тебе замок наш Володимир в тысячи золотых, тогда и тот манастыр казали есмо, абы в привили на [...] и не жадаем тебе, абы [...] тому попу не переказал, бо не ведающе есмо тот манастыр отдали для дворян наших, мнимаючи, иж как епискупя Володимирская ест нашо поданье, такежбы и тот манастыр. А прото от тых часов, естли над тым попом Божая воля станет ся и ты бы вжо тот манастыр въ своем подани имея и давал его от себе, кому хотел»⁵⁴. Однак, чи отримали пізніше Сангушки й Оранські права патронів, напевно не знаємо.

Коли обитель стала унійною – невідомо. Ймовірно, це сталося 1596 р., коли М. Оранський передав монастир владиці Потію та крилошанам, натомість, одержавши його від них в оренду. Вперше унійний статус обителі зафіксовано в уже цитованому королівському привілеї (1600 р.) Ілляшеві Оранському: «Наказуючы, жебы хвала Божая уставичне там водлуг нынешних устав от столицы костела повшехного Римского [...], попы того манастыра под звирхностю того же костела Римского, а не иного была»⁵⁵.

Землеволодіння

Село Янів. Перше свідчення про с. Янів як монастирське маємо під 1563 р., коли Жигимонт Август передав обитель Павлові Оранському разом з її маєтками⁵⁶. У документі 1570 р. сказано, що янівську землю ченцям свого часу передали Вошчатинські: «И поведил пан Оранский, иж дей того грунту (Оранский говорит про землю «власную церковную, Яновскую монастырскую, подле села своего Яновского». – С. Г.), который тые панове первопомененые (пан Вошчатинский з

⁵² ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 69, арк. 457.

⁵³ Там само, арк. 1091 зв.

⁵⁴ AS, т. 3, с. 79.

⁵⁵ *Пам'ятки*, т. 3, вип. 1, с. 109.

⁵⁶ *Памятники*, т. 1, від. 2, с. 25.

дружиною. – С. Г.) и в томъ листе описаные продку моему игумену спаскому Вассяну отделили»⁵⁷. У цьому ж акті читаємо, що Вассян був ігуменом перед Павлом Оранським (але коли саме – не уточнено). Під 1551 р. нотується настоятель монастиря Йона⁵⁸. Отже, янівську землю було надано після 1551 р. і не пізніше 1563 р.

Село і надалі вважалося монастирським та разом з обителлю перебувало у володінні Оранських. Так, у 1575 р. вказується «во имену церковном церкви светого Спаса манастира володимерского Янове»; у 1580 р. – серед духовних володінь, що передавалися Михайлові Оранському⁵⁹. 7 липня 1593 р. Ілляш Оранський від імени свого брата Михайла подав скаргу на Федора Загоровського, який наслав свого воцятинського урядника «на грунт именя манастирского церкви Святого Спаса володимерское Яновский» (у 1594 р. Михайло Оранський передав Янів у заставу за 1 000 золотих своєму братові Ілляшу)⁶⁰. В уже коментованих матеріялах про передачу в 1596 р. Михайлом Оранським обителі Іпатію (Потію) вона фігурує спільно «з селом Яновым».

Як орендний власник цього поселення М. Оранський згадується до кінця свого життя. 1597 року він скаржився на луцького римо-католицького єпископа та капітулу, котрі спровадили хочаївських підданих «на власный грунт мой Яневский»⁶¹. Наступного року Оранський позивав Катерину Янову Рудницьку, яка «казала нагнати стадо свое коней дворных [...] на власный грунт его церковный церкви светого Спаса яновский»; під 1599 р. зазначено «двор пана Оранского у Янове»⁶².

Після 1600 р., впродовж десятиріччя до смерті Ілляша Павловича в 1610 р., знаходимо лише одне повідомлення про село. У позові до Володимирського земського суду від 6 липня 1604 р. мовиться про «маетност отца Ипатяя Потея, митрополита киевского, владыки володимерского, Яново»⁶³. У вересні 1610 р., після смерті І. Оранського, крилос узяв монастир у «моц», а вже у жовтні передав село в оренду Янові Потію, «економому владыцтва володимерского», на 12 років за 2 400 золотих⁶⁴. Формально поселення залишалось монастирським селом, що доводять записи від 29 грудня 1611 р. («межи добрами церковными манастирскими Спаскими, именем Яновом»); 5 січня 1615 р. («отцу Иоакимови Мороховскому, епископу володимерскому и берестейскому, [...] и капитуле володимерской, яко дедичом, а урожоному пану Янови Потееви, яко держачому за правом своим добр церковных села Янева»); 9 березня 1617 р. («добр, належачих до манастира Спаса Светого, учиненых [...] подданные ваши яновские»)⁶⁵. Востаннє Ян Потій як орендар цього

⁵⁷ Архив ЮЗР, ч. VIII, т. 6, с. 308.

⁵⁸ ЦДІА України у Києві, ф. 27, оп. 1, спр. 20, арк. 378 зв.

⁵⁹ Там само, спр. 9, арк. 148 зв.; *Памятники*, т. 1, від. 2, с. 45.

⁶⁰ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 26, арк. 327 зв.; спр. 27, арк. 13.

⁶¹ Там само, спр. 30, арк. 498 зв.

⁶² Там само, ф. 27, оп. 1, спр. 11, арк. 231; спр. 12, арк. 459 зв.

⁶³ Там само, спр. 15, арк. 591 зв.

⁶⁴ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 42, арк. 626.

⁶⁵ Там само, ф. 27, оп. 1, спр. 20, арк. 455 зв.; спр. 25, арк. 9; ф. 28, оп. 1, спр. 47, арк. 72.

бенефіцію виступає у джерелах за вересень 1616 р., а наступного року в документі читаємо: «отцов капитулы [...] jako дедичом и держачих села Янова»⁶⁶. У 1622 р. орендним або заставним власником села була «Гелзбета з Леженин, маршалкова коронная, старостиния ратенская», яка в лютому того ж року стала на захист своїх інтересів супроти кн. Юрія Заславського, «доводечи справедливости подданым державы своее [...] из Янова»⁶⁷.

У 1624 р. крилос передав село в оренду на три роки Войцехові Трецинському, проте оренда, вірогідно, продовжувалася, бо бачимо його орендарем також у 1629 і 1636 рр.⁶⁸ (У 1637-1639 рр. у цій ролі знову виступає родич володимирського владика Йосифа (Мокосія Баковецького)). 5 вересня 1637 р. возний був «на справе и потребе» Галшки Грабянки та її чоловіка Валента Орховського, котрі скаржилися, що посіяли овес на своїх ґрунтах, який «през велебного в пану Бога отца Бенедыкта Мокосия Баковецкого, архидиакона епископии володимерской [...], гвалтовне забраный и до маетности своее арендовное села Янова» відвезений. Той самий Бенедикт Баковецький іменується в актах як «посесор добр села Янова, до владыцтва володимерского належачого» у 1638 і 1639 рр.⁶⁹ У 1646 р. крилос надав бенефіцій в оренду Шимонові Беліцькому, а в 1647 р. київський унійний митрополит Антоній (Селява) затвердив цю трирічну оренду «пану Шымонови Белицкому и Анне Мокосеевне Новоселецкого Белицкой, малжонком, родичом того ж велебного отца Фурса (о. Захарія Афанасія (Фурса), василіянина. – С. Г.)»⁷⁰.

За весь досліджуваний період тільки раз джерела фіксують кількість димів у Янові. Згідно з даними Александра Яблоновського, 1583 р. у сс. Ласкові та Янові сукупно налічувалося 19 димів і 3 необроблені лани⁷¹. Натомість у тарифі подимного 1629 р., виданого Олександром Барановичем, Янів не згадано.

Ймовірно, лише дуже незначна частина прибутків з Янова надавалася Оранськими на утримання монастиря (це в кращому разі), адже для цих шляхтичів обитель з її маєтками була тільки джерелом прибутку («духовные хлеба»). Сказане добре ілюструється таким прикладом: у жовтні 1610 р. Овдотія «Зорон» Федорова Курцевичова, сестра померлого Ілляша Оранського, позивала Ганну, дружину Ілляша, яка заволоділа рухомим майном, що, на думку позивачки, було протизаконним актом: «Маетност всю рухомуую и спрят вшелякий, што одно колвек в фолварку села Янова через небожчика было набыто и при господаре, но от мала до велика забравши на себе побрала»⁷².

⁶⁶ ЦДІА України у Києві, ф. 27, оп. 1, спр. 25, арк. 406; ф. 28, оп. 1, спр. 47, арк. 964 зв.

⁶⁷ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 54, арк. 1009.

⁶⁸ Там само, ф. 27, оп. 1, спр. 30, арк. 352 зв.; ф. 28, оп. 1, спр. 57, арк. 66; спр. 71, арк. 1017.

⁶⁹ Там само, ф. 27, оп. 1, спр. 35, арк. 353; спр. 36, арк. 58 зв., 733 зв.

⁷⁰ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 84, арк. 196-196 зв.; *Пам'ятки*, т. 3, вип. 1, с. 281-282.

⁷¹ *Źródła dziejowe* / опис А. Jabłonowski, т. 19: *Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym. Ziemia Ruskie. Wołyń i Podole*. Warszawa 1889, с. 114.

⁷² ЦДІА України у Києві, ф. 27, оп. 1, спр. 20, арк. 60 зв.

Викликає здивування ставлення до обителі з боку володимирських єпископів і крилосу – зокрема майже безперервна передача Янова в оренду різним особам. Можна, звичайно, припустити, що це здійснювалося задля отримання прибутку на користь братії, однак, коли орендарями виступають родичі єпископів, тоді доцільно говорити про їхнє, а не монастирське збагачення. Занепад обителі через відчуження приватними особами змушений був визнати навіть унійний владика Йоаким (Мороховський)⁷³.

Як монастирське село Янів востаннє згадується під 1633 р., що може бути ще одним доказом припинення існування обителі в цей час не лише *de facto*, а й *de jure*, сучасники вже навіть за звичкою не називали Спаську церкву монастирем. Надалі про цей бенефіцій мовиться тільки як про володіння крилосу: «Села Янова, добр церковных, до епископии володимерской належачих» (1639 р.); «власных дедичных до капитулы володимерской належачих [...] з села Янова» (1644 р.); «добр капитульных села Янова» (1647 р.); «з сел капитульных Янова и Русович» (1650 р.). У 1654 р. Володимирський крилос за 480 золотих передав Янів в оренду панові Малащинському, а в 1657 р. – Анджею Гонсецькому⁷⁴.

Підгаецький ґрунт. Уперше як духовний він фігурує 1563 р., при передачі монастиря Павлові Оранському. Коли і від кого обитель набула цю землю – невідомо. У 1550 р. кн. Олександр Андрійович Сангушко Кошерський разом зі сестрою Ганною продали за 300 кіп литовських грошів «именъе нашо материстое Подгайцы в повете Володимерскомъ» Волчкові Якимовичу Жасковському. Той же 1563 р. подарував село дружині Ганні Василівні (уродженій Патрикєвній)⁷⁵. Очевидно, підгаецьку землю до 1550 р. дали на монастир Олександр і Ганна Сангушки, родичі тогочасних його власників, або, можливо, між 1550 і 1563 рр., Волчко Жасковський.

З 1563 і до 1633 р. підгаецький ґрунт належав обителі, перебуваючи у володінні його власників. З 1580 р. маємо першу згадку про конфлікт, який тривав майже 40 років навколо розмежування цієї землі з низкиницькими ґрунтами Кисілів Низкиницьких. Михайло Оранський скаржився, що 16 серпня 1580 р. Григорій Гнівошович Кисіль «сам особою своею, слугами, поддаными низкиницькими з возы на влостный ґрунт мой Подгаецкий, на острове врочищом Свинчицком [...] овес в копах подданных дей моих яновских пограбил»⁷⁶. 21 червня 1584 р. М. Оранський позивав Г. Кисіля за те, що він дав своєму янівському урядникові 500 золотих «для покупки некоторых речей». Коли ж той дібрався до підгаецького ґрунту, позваний з іншими особами, «наехавши мощно гвалтом на ґрунт мой манастырский заложеня Светого Спаса на Подгайцах», урядника побили і

⁷³ *Архив ЮЗР*, ч. I, т. 6, с. 627-628 («Церковъ Светого Спаса у Володимери, же барзо зветъшала, а отъцове капитула, през недостатъки свои, до оправы ее прийти не могут»).

⁷⁴ ЦДІА України у Києві, ф. 27, оп. 1, спр. 39, арк. 366 зв.; ф. 28, оп. 1, спр. 74, арк. 350; спр. 83, арк. 718; спр. 86, арк. 155 зв.; спр. 90, арк. 1012-1014 зв.; спр. 97, арк. 1648 зв.

⁷⁵ *Архив ЮЗР*, ч. VIII, т. 4, с. 139, 155.

⁷⁶ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 13, арк. 365.

забрали гроші, а «подданных от плугов и коней, бьючи их, поразгонял и пограбил»⁷⁷. 6 вересня датовано лист Якуба Крушинського, де йдеться про те, що М. Оранський «позвал позвом гродским володимерским пана Григоря Киселя [...], менуючи себе наехане гвалтовное на грунт неякий манастыра Светого Спаса, прозываемый Подгайцы, якобы его с того грунту спокойного держаня выбил»⁷⁸. 8 жовтня Володимирський гродський суд розглянув справу «о гвалтовное выбите з спокойного держаня грунту его (М. Оранського. – С. Г.), прозываемого Подгаец, принадлежачого до церкви манастыра Светого Спаса у Володимери», і цього ж дня Оранський та Кисіль узгодили межі між спірними землями⁷⁹. Проте вже 23 липня 1585 р., як свідчив М. Оранський, низкиницькі піддані знову здійснили напад «на грунте моем власном церковном, прозываемым Подгайцы»⁸⁰. У «Декрете межі Оранским а Киселем о грунты манастыра Спаского в Володимери» зазначено, що минулого року Г. Кисіль двічі «выбил его з грунту манастыра Светого Спаса в Володимери, названого Подгаец», потім, відповідно до судового рішення, повернув землю і виплатив компенсацію – 631 копу і 30 грошів, але в 1585 р. знову відібрав цей грунт⁸¹. Здавалося, що конфлікт було вичерпано, бо в січні 1586 р. М. Оранський ствердив: «Чиню сам от себе и пана брата и всех потомков моих, вечными часы [...] в жадной справе жадное трудности пану Киселю чинити не мают»⁸². Тим часом у червні 1599 р. Григорія Кисіля знову позивають у зв'язку зі скаргою Іпатія (Потія) і крилошан, «яко власных державцов манастыра Светого Спаса [...] и добр до него належачих, и уроженого пана Михайла Павловича Оранского яко того, который правом арендовным от духовенства на то менений манастыр и все добра, до него належачие, держит». Два місяці перед тим, у квітні, піддані Кисіля пограбували підгаецький грунт⁸³. Знаємо й про інші скарги М. Оранського – щодо нападів у серпні 1599 р.⁸⁴

Після смерті Михайла Оранського настала черга його брата Ілляша боронити підгаецьку землю, і йому вдалося домовитися з Кисілем. У 1602 р. вони провели розмежування спірних ґрунтів. В акті було вказано, що І. Оранський є «яко державца на сей час доживотный грунту, до церкви Светого Спаса належачого», а крилос – «яко дедичи того грунту церковного подгаецкого»⁸⁵. Після згаданого розмежування суперечки розпочалися знову лише в 1616 р. З королівського листа від 2 червня довідуємося, що владика Йоаким (Мороховський) і крилос скаржилися на Григорія Кисіля через межові сутички⁸⁶. А у вересні Ян

⁷⁷ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 17, арк. 320-320 зв.

⁷⁸ Там само, ф. 27, оп. 1, спр. 27, арк. 27.

⁷⁹ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 17, арк. 558-563 зв.; спр. 18, арк. 114-114 зв.

⁸⁰ Там само, спр. 18, арк. 427 зв.

⁸¹ Там само, КМФ-36, оп. 1, спр. 198, арк. 230 зв.-232 зв.

⁸² Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 19, арк. 73.

⁸³ Там само, спр. 32, арк. 285.

⁸⁴ Там само, арк. 397, 631.

⁸⁵ Там само, ф. 27, оп. 1, спр. 14, арк. 554.

⁸⁶ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 47, арк. 940 зв.-941.

Потій, орендар монастирських володінь Янова і підгаєцької землі, позивав крилошан, які, за умовою оренди, зобов'язалися його «от вшеляких трудностей грунтовых своим коштом боронити, тежары зносити, от них освобожати». Тож після того, як низкиницькі піддані Кисіля засіяли підгаєцьку землю, він вимагав від крилосу «шкоды заплатити» і допомогти повернути йому ґрунт⁸⁷. У зв'язку з цим владика Мороховський подав на Г. Кисіля до суду, однак у 1616 р. залагодити конфлікт не вдалося, і він продовжувався в наступному 1617 р. Спершу в березні Кисіль скаржився на єпископа⁸⁸, а в травні вже владика з крилосом – на Кисіля, котрий пошкодив розмежувальні знаки «на власных ґрунтах церковных монастырских Спаских подгаецких»⁸⁹. У вересні до цієї посілості їздив возний, «подлуг листу заручного его мл пану Григорю Киселю Низкиницькому», якого зобов'язали не забирати до свого маєтку «засев певный на ґрунтах церковных Спаских подгаецких»⁹⁰.

Тривалість конфлікту дає підстави припустити, що принаймні одна сторона постійно відчувала себе невдоволеною. Ймовірно, ініціатором непорозумінь найчастіше був Григорій Кисіль. Справа не лише в тому, що в такій ролі ми його бачимо в документах. На це, як гадаємо, вказує і продаж йому підгаєцького ґрунту. Владика Мороховський у листі від 8 листопада 1624 р. писав: «Иж капитула [...], ускажавшыся пред нами непоеднократ [...], их ґрунты, названые Подгайцы [...], з ґрунтом Радочижским, з селом Яновом, до монастыра Спаса Светого добрами належачими, даные, фундованые двумя милями так от монастыра [...], яко и от фолварку Янова отлеглие, не толко пожитков слушных не чынят, але и овшем болшую шкоду в уставичном попасеню збож и сеножатеи и забираню в копах при гостинцу, тудеж в преорываню меж, псованю копцов и забираню ґрунтов самых от соседов прилеглих [...], а особливе ґрунт Подгаецкий при ґрунтах маестности Низкиницькое лежит [...], зверхности и владзы нашео епископское, позволили им тые ґрунты Подгайцы албо на прилеглост ґрунт за ґрунт [...] заместити, албо [...] на голуу суму пенезей» з Адамом Кисілем обміняти або ж йому продати. У записі від 9 січня 1625 р. єпископ визначав, що підгаєцькі землі продали за 1 700 золотих, а 23 січня возний зробив «увязане» Адама Кисіля на цей ґрунт⁹¹.

У червні 1625 р. владика Мороховський дозволив отриману від продажу підгаєцького ґрунту суму «в плату певным жидам володимерским контрактом выдеркафовым пустити»⁹². Вони, зокрема, засвідчили: «Мы, Ленко Мошкович, Мордухай Мошкович, Ирш Лезарович, Шмурш Локирш [...], ознаймуем тым нашим листом [...], иж мы взяли и позычили за волею, ведомостью и позволенем [...] отца Иоакима Мороховского [...] суму пенезей церковных

⁸⁷ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 48, арк. 83 зв.-84.

⁸⁸ Там само, ф. 27, оп. 1, спр. 25, арк. 9; ф. 28, оп. 1, спр. 48, арк. 87 зв.

⁸⁹ *Пам'ятки*, т. 3, вип. 1, с. 146.

⁹⁰ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 49, арк. 687.

⁹¹ Там само, спр. 59, арк. 73-73 зв., 75, 80 зв.-81.

⁹² Там само, арк. 1158 зв.

подгаецких, Светому Спасу належачих, одну тисечу и сем сот золотых полских [...] способом и звычайем выдержкафовым, од которое сумы выдержкафу на кождый рок маем и будем по сту тридцат чотыри золотых полских, на две раты [...] платити»⁹³.

Тепер щодо заселености ґрунту. У 1584 р. підгаєцький ґрунт зазначений як безлюдний⁹⁴. У документах немає жодної нотатки про місцевих підданих. Отже, можемо вважати, що таким він залишався і в подальшому. Ймовірно, цю землю обробляли янівські селяни, адже Підгайці були відділені від Янова «двema милями». У скаргах неодноразово йшлося про напади підданих Г. Кисіля на підгаєцьку землю і пограбування янівських підданих, а також про приїзди янівського урядника до Підгайців.

Розміри цього ґрунту наведені в «Декрете межі Оранским а Киселем о ґрунты монастыра Спаского в Володимери» від 1585 р. З нього дізнаємося, що 1584 р. Кисіль «вибив» Оранського «з спокійного держаня двох ланов ґрунту монастыра Светого Спаса в Володимери, названого Подгаець»⁹⁵. А в записі єпископа Морховського від 9 січня 1625 р. про продаж цієї землі Адамові Кисілю сказано: «Змеривши их (підгаєцькі ґрунти. – С. Г.) мерою волочною, которая чынит волок дванадцат, моргов три и прутов пят»⁹⁶.

Радочизький ґрунт. У 1600 р. Станіслав Кандиба Прокшич показував «лист купна славноє памети князя Александра Сангушка имени Радочиж» (від 1527 р.) і «привилей потверження того купеня [...] короля Жигмонта Первого»⁹⁷. Як і Спасо-Преображенський монастир, який з 1508 р. був у заставному володінні Сангушків, радочизьку землю, мабуть, також надано обителі після 1527 р. кимось із цих князів – найвірогідніше, Олександром Андрійовичем Сангушком.

Уперше цей ґрунт як духовний документується у 1563 р. під час передачі монастиря Павлові Оранському. 1580 року він був незаселений⁹⁸, і впродовж першої третини XVII ст. згадок про радочизьких селян ми також не знаходимо. Правда, в 1572 р. Павло Оранський скаржився на хрипалицького урядника (с. Хрипаличі входило до посіlostей Володимирського крилосу) про напад, коли «вез пшеницу немолоченую с поддаными моими з ыменя моего Радочижа», проте мова тут про підданих Оранського загалом, а не конкретно радочизьких. Належність радочизької землі до монастиря і володіння нею відповідними власниками фіксується в 1598, 1600, 1602, 1616, 1624 і 1633 рр.⁹⁹

⁹³ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 59, арк. 1159 зв.

⁹⁴ *Пам'ятники*, т. 1, від. 2, с. 45.

⁹⁵ ЦДІА України у Києві, КМФ-36, оп. 1, спр. 198, арк. 231.

⁹⁶ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 59, арк. 75.

⁹⁷ Там само, ф. 27, оп. 1, спр. 13, арк. 402 зв.

⁹⁸ *Пам'ятники*, т. 1, від. 2, с. 45.

⁹⁹ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 7, арк. 165; спр. 34, арк. 234; спр. 48, арк. 87 зв.; спр. 59, арк. 73; спр. 68, арк. 962 зв.; *Архив ЮЗР*, ч. I, т. 6, с. 209; *Пам'ятки*, т. 3, вип. 1, с. 105.

Під 29 березня 1630 р. читаємо «об межу, з одное грунту и поля церковного Святого Спаса, а на тот час державы велебного в пану Бозе отца Григоря Лозовицкого, протопопы епископии володимерское, головою, зас из другою стороны»¹⁰⁰. Навряд чи це стосується с. Янів, яке в той час, гадаємо, перебувало в оренді Войцеха Трецинського. Підгаєцький грунт було продано в 1625 р. Адамові Кисілю, отже, ймовірно, йдеться про радочизьку посілість. 1647 року володимирський владика з крилосом дали Радочиж у трирічну оренду «Катарине Сестревитовского Стефановой Линевской, судиной гродской володимерской»¹⁰¹.

Скочковський грунт. Про нього маємо лише одну згадку в позові до Володимирського земського суду від 7 грудня 1645 р., у зв'язку зі скаргою унійного владика Йосифа (Баковецького) та крилошан «на всю братью кляштору доминиканского володимерского [...], о гвалтовное и безправное осягнутое грунту поводового власного церковного, до Светого Спаса належачого, в заведыванью и диспозиции поводов з давних часов будучого, названого Скочковского, а до грунту костелного доминиканского привласчене»¹⁰². Чи належав грунт монастиреві до 1633 р. – неясно, припускаємо, що його надано Спасо-Преображенській церкві пізніше.

Монастирські піддані у Володимирі. Перше свідчення про них датується 1569 роком, коли володимирський вїйт, «бурмистр и радцы» скаржились, «иж дей подданые князей панов духовных и светских, земаьские, плебанские и поповские, которые в том месте Володимерском мешкают, торгу, ремесла и всяк их волностей меских уживают и пожиток себе з места мают [...], а с того они никоторое повинности з местом не полнят и на податки, которые до скарбу господарского належат [...], шкоду скарбу [...] и месту [...] от часу давного непомерную чинят»¹⁰³. Серед цих «панов духовных» бачимо «и теж манастира светого Спаса». Монастирські піддані у Володимирі нотуються також у 1572, 1580, 1594, 1598, 1602 рр.¹⁰⁴

У 1610 р. Іпатій (Потій) з крилосом здійснили обмін з Володимирським домініканським монастирем: замість грунтів з підданими у Володимирі, котрі належали Пречистенській (2 особи) і Спасо-Преображенській (5 осіб) обителям, отримали «за грунт от церкви Светого Спаса [...] на передместю за Сможью сеножат, прозываемая Сенютинскую, лежащую над ставком попов ивановских противко островцови и подле дороги от Рылавици до Коилна идучое, на которой сеножати два подданных седят [...], зо всеми их повинностями»¹⁰⁵. Ця

¹⁰⁰ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 64, арк. 190 зв.

¹⁰¹ Там само, спр. 83, арк. 1105 зв.

¹⁰² Там само, ф. 27, оп. 1, спр. 40, арк. 145.

¹⁰³ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 4, арк. 20-20 зв.

¹⁰⁴ Там само, спр. 7, арк. 207; спр. 27, арк. 607; спр. 34, арк. 158; *Архив ЮЗР*, ч. I, т. 6, с. 209; *Памятники*, т. 1, від. 2, с. 32.

¹⁰⁵ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 42, арк. 558 зв.-560.

сіножать на передмісті «противко Островцови» названа під час «увязання» у володіння обителлю Пахомія (Оранського), яке 19 жовтня 1633 р. здійснив кн. Павло Курцевич: «Так же и поле и сеножат под Островцем лежачие од велебных отцов доминиканов володимерских заменою за грунты певные до манастыра того ж Светого Спаса належачие»¹⁰⁶. Під 19 листопада 1633 р., у згаданій вже скарзі Євгенія (Каменецького) на владику Баковецького, у зв'язку з відібранням обителі, виявлено останню вістку про володимирських «подданных манастырских»¹⁰⁷.

Пожертви вірних

Ми вже наводили свідчення про надання панами Вошатинськими монастиреві с. Янів. Хтось із Сангушків (ймовірно, Олександр Андрійович), припускаємо, записав обителі підгаєцький і радочизький грунти. Окрім того, Федір Андрійович Сангушко в заповіті від 9 листопада 1547 р. подарував інокам 20 кіп литовських грошів, луцький та острозький єпископ Феодосій (Гулевич) у духівниці від 16 листопада 1555 р. – 2 копи литовських грошів, а володимирський унійний владику Йоаким (Мороховський) у тестаменті від 3 березня 1631 р. – 500 золотих на «церковъ Светого Спаса у Володимери»¹⁰⁸.

Поховання

Пані «Куница Каплянка» 1 лютого 1590 р. та її чоловік Мартин Приборський у своїх тестаментах (1 лютого 1590 р. і 24 грудня 1592 р.¹⁰⁹) заповідали поховати їх у Спасо-Преображенському монастирі. У лютому 1590 р. тут знайшла свій вічний спочинок «паня Яцковая Бутовичовая, хоружиная киевская, бывшая паня Ждановая Коиленская, паня Ганна Михайловна Хренницкого»¹¹⁰.

Настоятелі

Йона: вказаний під 7 грудня 1551 р.¹¹¹

Вас'ян: був деякий час ігуменом між 1551 і 1563 рр.¹¹²

Пахомій (Оранський): отримав номінацію 4 липня 1633 р., «увязане» у володіння монастирем – 18 жовтня 1633 р., інтродукцію – 19 листопада 1633 р.¹¹³

¹⁰⁶ *Пам'ятки*, т. 3, вип. 1, с. 212.

¹⁰⁷ Там само, с. 218.

¹⁰⁸ ЦДІА України у Києві, ф. 26, оп. 1, спр. 40, арк. 740 зв.; *Архив ЮЗР*, ч. I, т. 6, с. 627-628; АС, т. 4, с. 563.

¹⁰⁹ ЦДІА України у Києві, ф. 27, оп. 1, спр. 8, арк. 5 зв.; ф. 28, оп. 1, спр. 23, арк. 130 зв.

¹¹⁰ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 23, арк. 124 зв.

¹¹¹ Там само, ф. 27, оп. 1, спр. 20, арк. 378.

¹¹² *Архив ЮЗР*, ч. VIII, т. 6, с. 305.

¹¹³ *Пам'ятки*, т. 3, вип. 1, с. 210-213, 217-218.

Ченці

Єрмолай: нотується під 1 лютого 1590 р. («свещенником и отцу моему духовному чернцу Єрмоле спаскому»)¹¹⁴.

Євгеній (Каменецький): фігурує між 18 жовтня і 19 листопада 1633 р.¹¹⁵

Священики

Єрмолай: згадується 1 лютого 1590 р., 24 грудня 1592 р. («свещеник Спаский володимерский, отец мой духовный Єрмолай») і 20 серпня 1595 р. («попови спаскому Єрмолаєви»)¹¹⁶.

Никита: задокументований під 30 січня 1600 р. («свещеник Никитей Святого Спа-са, от небожчика пана Михайла Оранского, яко арендаря их, уставлений»)¹¹⁷.

Диякони

Василій Давидович: зафіксований під 2 лютого 1600 р.¹¹⁸

¹¹⁴ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 23, арк. 130 зв.

¹¹⁵ *Пам'ятки*, т. 3, вип. 1, с. 214, 217-218.

¹¹⁶ ЦДІА України у Києві, ф. 27, оп. 1, спр. 8, арк. 7 зв.; ф. 28, оп. 1, спр. 28, арк. 569 зв.

¹¹⁷ *Пам'ятки*, т. 3, вип. 1, с. 106.

¹¹⁸ Там само.

Володимирський монастир Пресвятої Богородиці, чоловічий

[м. Володимир]

Обитель існувала при соборній Пречистенській церкві у м. Володимирі. Найдавніше опосередковане свідчення про неї дійшло до нас із 1568 р., коли називається «архимандрит дворный владыки володимерского и берестейского Феодосия Порфирей»¹. Наступного року знаходимо ще один запис про монастир: «Перфирей архимандрит, который в Земне архимандритом был и на он час при его мл владыце мешкал»².

Уперше чернечий осередок фігурує в акті від 28 лютого 1590 р., де володимирський крилос свідчить: «Иж што положоный сут поэвы зо Королевское Млсти в монастыри владыцтва володимерского в замочку володимерском при церкви соборной, писаные по Его Мл отца Мелентия Хребтовича, епископа володимерского»³. Після цього за 50 років у джерелах з'являється лише декілька згадок про обитель. Вони досить одноманітні за змістом, але формують певне уявлення про монастир. Так, зокрема, 20 вересня 1592 р. возний «дал очевисто в руки позов земский луцкий его млсти пану владыце володимерскому, отцу Мелентию Хребтовичу Богуринскому, в монастыре Святое Пречистое в жалобе жида луцкого»⁴.

¹ ЦДДА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 3, арк. 125 зв.

² Там само, спр. 4, арк. 217 зв.

³ Там само, спр. 23, арк. 146 зв.

⁴ Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 42, арк. 409. Нами виявлено й низку інших подібних дже-рельних свідчень. Так, 7 грудня 1594 р. возний «ходил [...] до монастыря в замочку, до отца Его Мл владыки володимерского»; 22 червня 1598 р. урядник відніс позов від Володимирського гродського суду «у ворота дворные у браму замочку албо монастыря при церкви соборной володимерской Светое Пречистое будучого [...], писаный по [...] отца Адама Потeya»; 7 грудня 1603 р. возний «положил позов гродский володимерский по Его Мл отца Ипатия, владыку володимерского и берестейского, который позов уткнул есми у ворота монастырские, где Его Мл сам мешкает, который позов челяди монастырской оповедал»; 13 травня 1605 р. урядник «уткнул есми у ворота замочку в монастыру церкви соборное Светое Пречистое, тут у Володимеры, позов трибунальский, писаный по Его Мл отца Ипатяя Потeya»; у 1608 р. володимирський владика та єпархіяльний крилос віддали в оренду Янові Потію с. Грушевичі (на 40 років, за 600 золотих польських), гроші від якої мали бути використані «на пилные потребности тоеж церкви соборное для направи муров еє и будованя замочку албо монастыря владычного и на аппараты церковные, гдыж все велми зветшало». 30 грудня 1611 р. возний відніс позов Володимирського земського суду «у ворота замочку монастыря Светое Пречистое тут у Володимери по [...] отца Адама Потeya»; у 1621 р. місцевий унійний владика Мороховський скаржився на якогось пана Минаковського «о гвалтовное с помощниками его нахожене на монастыр церкви катедральное и зневажене хвалы Божое»; 10 грудня 1637 р. возний відніс позов Головного трибуналу «в месте Володимеру в браме монастыра албо замочку церкви катедральное, резиденции епископской, воткнувши [...], по велебного Его Мл отца Иосифа Мокосия Баковецкого»; 9 березня 1638 р. урядник представив аналогічний позов «до монастыра албо замочку при церкви катедральной тут же у Володимери будучого» (там само, ф. 28, оп. 1, спр. 27, арк. 678; спр. 31, арк. 389 зв.; спр. 35, арк. 504 зв.; спр. 37, арк. 377; спр. 41, арк. 135; спр. 44, арк. 2 зв.; спр. 53, арк. 56 зв.; спр. 72, арк. 1208-1208 зв.; спр. 73, арк. 916).

Отже, обитель була резиденцією володимирських владик, тому і нотатка про «челядь манастырскую» не потребує коментування. Згадується архимандрит, однак невідомо, чи перебував він разом із послушниками постійно. Брак свідчень про ченців, яких при монастирі, ймовірно, було небагато, можна виправдати специфікою цитованих джерел. Саме тим, що обитель функціонувала як єпископська резиденція, очевидно, пояснюється поява у ній наведених документів, які мали проходити через владичу канцелярію. Для прикладу, в 1598 р. скаргу Олени й Анни (доньок померлого Івана Малафієвича, «поповича Пятницького») на Якуба Лисаковського укладено «тут в месте Володимери, в монастыри церкви Светое Пречистое»⁵. А в 1600 р. лист Володимирського крилосу щодо відібрання Я. Лисаковським «грунтов церкви Пятницкое» також «писан у Володимери у монастыре соборное церкви Пречистое»⁶.

Викликає зацікавлення згадка про «монастирський цвинтар». 1604 року «поданая Его Кор Млсти Мисковая Марина Кривопищанка» подала скаргу на шистовського урядника Грицька Буценю. 15 листопада вона ходила «до замочку владычного навежати сусиды своее Грицковое Бречъчиное, то пак уже гдым вышла с замочку владычного ку домови, теды тот то помененый Грицко Буцен [...], догонивши мене вже на цвинтару монастыру светое Пречистое, мене безвинне, безправне, гвалтовне збил и окрутне змордовал»⁷. Якщо мова справді йде про кладовище обителі, а не соборного храму, то це наштотує на думку про те, що там довгий час діяв і монастир, а не лише «владычний замочок», при якому формально він існував.

Загалом розміщення єпископського двору при обителі було звичайною практикою, бо владиками могли стати тільки представники чорного духовенства. Тому, зокрема, єрарх сусідньої Луцько-Острозької єпархії – Кирило (Терлецький), і крилос Луцької соборної церкви скаржилися на Миколая Семашка, брацлавського каштеляна, луцького ключника, який у березні 1604 р. «прыехал, кгвалтъ кгвалтови и кривду ку кривде прыдаваючы, на взгарду не толькы церкви Божой головной, але его милости епископу нашому и намъ капитуле Луцкой, чынечы згвалченъе, до светълицъ других владычныхъ, которые в том монастыру нашомъ пры церкви Божой суть, замки и дверы до нихъ поотбивати и поотмыкатъ казавши»⁸.

Землеволоніння

У 1610 р. Іпатій (Потій) разом з крилосом здійснили обмін маєтками з володимирським домініканським монастирем Пресвятої Тройці. Ця обитель отримала

⁵ Цит. за: Н. Петров. Об учреждении..., с. 520.

⁶ Цит. за: там само, с. 525.

⁷ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 36, арк. 680 зв.

⁸ Архив ЮЗР, ч. I, т. 6, с. 346-347.

грунти Пречистенського і Спасо-Преображенського монастирів у Володимирі: «Сем пляцов грунту, теєж до церкви Светое Пречистое, на которых седили два подданных [...], а пят церкви Светого Спаса». За «грунт от церкви Светое Пречистое взятый» крилос набув «на передместю за Пятничу грунт лежачий, до кляштора володимерского належачий [...], на которых грунтех два подданных сedyт [...] зо всими их повинностями». 25 серпня возний «в моц власност держане, уживане и посесию вечным правом способом замены все пляцы грунты, от тых кляшторных до тых манастыров Светое Пречистое и Светого Спаса взятоє, подали и поступили»⁹. Це – єдина джерельна згадка про монастирські землі, хоча, власне, вони могли й належати не обителі, а Пречистенському храмові.

Настоятелі

Порфирій: найраніша згадка – 11 вересня 1568 р.; остання – 8 вересня 1569 р.¹⁰

⁹ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 42, арк. 558 зв.-559 зв.

¹⁰ Там само, спр. 3, арк. 125 зв.; спр. 4, арк. 217 зв.

Загорівський монастир Різдва Пресвятої Богородиці, чоловічий

[с. Загорів; тепер – м. Старий Загорів
Локачинського р-ну Волинської обл.]

Монастир був розташований на горі. Згідно з переказом, його називали «Святою горою»¹. Про заснування і початковий період історії обителі нам нічого невідомо. За одним із припущень, її воздвигли київські ченці, які рятувалися від монголо-татарського погрому в середині XIII ст.² Деякі дослідники конкретизують дату заснування монастиря – 1548 р. – та імена засновників: Іван і Петро Загорівські³, але звідки взята ця дата – неясно. О. Добротворський, опираючись на переказ про чудотворну ікону Божої Матері, виявлений у монастирському інвентарі 1769 р., доходить висновку, що ікона й обитель (або церква на її місці) існували задовго до 60-х рр. XVI ст.⁴

Встановленню дати фундації монастиря може допомогти напис на дзвоні, який ще в 1892 р. був у монастирі: «З ласки Божої я, Олександр Юр'євич Загорівський із жоною своєю Настасією, лета 3 тися (7000 р. від створення світу, тобто 1492 р. – С. Г.) придалисмо сей звон к монастыру в Загорове ку чти ку хвале Пречистой Божии Матери»⁵. Вірогідно, йдеться про батька Михайла й Андрія Олександровичів, які згадуються під 1474 і 1486 рр. 1525 року джерела відновують Богдана Михайловича, у котрого були сини Іван, Олехно та Петро⁶.

У незасвідченому витягу з володимирських гродських книг від 3 листопада 1585 р. (оригінальний запис не зберігся) подано акт розподілу володінь між Петром та Іваном Богдановичами Загорівськими, де знаходимо найдавніше документальне свідчення про монастир з 1500 р.⁷ Про історію обителі в першій половині XVI ст. маємо лише загальне уявлення. Так, у 1539 р. Петро й Іван Загорівські уточнюють між собою розподіл володінь, які залишилися їм у спадок після батька. У цьому акті згадано також і монастир⁸. Однак з актів 1500 і 1539 рр. практично неможливо отримати відповідь на запитання про те, чи монастир перебував у спільному володінні братів, чи тільки в одного з них. Вірогідно, після смерті Івана Богдановича (заповіт датовано 14 лютого 1548 р.) його нащадки права на обитель не мали. Зокрема, у записі Гаврила Івановича

¹ А. Добротворський. Загорівський монастырь... // *Вестник ЮЗЗР*, кн. 1, від. 2. Киев 1863, с. 2.

² *Девятисотлетие...*, ч. 1, с. 302.

³ В. Зверинский. *Материал...*, т. 1, с. 114.; Фритче. *Военно-статистическое обозрение Российской империи*, т. 10, ч. 3: *Волинская губерния*. Санкт-Петербург 1850, с. 123.

⁴ А. Добротворський. Загорівський монастырь... // *Вестник ЮЗЗР*, кн. 1, від. 2. Киев 1863, с. 3.

⁵ *Девятисотлетие...*, ч. 1, с. 107.

⁶ *Monografia XX. Sanguszków...*, т. 2, ч. 1, с. 5.

⁷ ЦДІА України у Києві, ф. 2070, оп. 1, спр. 3, арк. 9 зв.

⁸ *Monografia XX. Sanguszków...*, т. 2, ч. 1, с. 7.

Загоровського під 7 грудня 1571 р., яким він передавав матері свою частину с. Загорів, монастир не вказано, хоча наведено докладний опис цієї частини села⁹. Більш вагомим аргументом на користь цього є акт поділу маєтностей між Олександром, Федором і Андрієм Петровичами Загоровськими: «Manastyr nasz Zahorowski Świętey Przczystey według ufundowania y nadania Oуca naszego [...], nie przypuszczając iego między siebie w dział tylko cało niwetym [...] y w potomkach naszych sprawy ważności y dzierzawy nierozdzielny w domu naszym na wieczne czasy zostawuiemy [...], do ktorego monastera my wszyscy trzy bracia, potomkowie y szczadki nasze, zgodny ihumenow y przezbiterow, ludzi godnych, w Pismie Bozym nauczonych podawc matу»¹⁰. Таким чином, ці відомості дають підстави припускати про перебування монастиря у володінні лише спадкоємців Петра Богдановича Загоровського.

У фундушевому записі Петра Загоровського 1567 р., крім Олександра, Федора й Андрія, перелічені три інші його сини: Василь, Іван і Михайло. Чи мали вони також право на подавання монастиря? Під 5 жовтня 1569 р. зберігся акт Петра Богдановича, котрим він відписав «детем своим, с кнежною Федорою Сангушковною спложоным, Ивану, Федору, Михалу, Андрею, Александру Загоровским, ни одного з них не похибляючи, але всем под ровністю даю, дарую и сим моим листом по животе своем записую» маєтки, серед яких «двор Загоров [...], ку тому двору местечко Загорово, а ку нему села Хорово [...], Воля Манастырская [...], част в селе Воцатине з дворцом»¹¹. Як бачимо, обитель не згадано, зазначені тільки її маєтки. 23 квітня 1588 р. Олександр Петрович Загоровський вніс до луцьких гродських книг свій запис, яким підтвердив позичку в своєї дружини Олександри Жоравницької 6 000 кіп литовських грошів і передачу їй за це у заставне володіння «имене незаведеноє Загоров и местечко Хоров [...], теж с церквами и манастыром и их уживанем и подаванем»¹². На жаль, з цього документа не зрозуміло, чи Олександр Петрович один на той час володів монастирем, чи спільно з братами. У 1593 р. пані Агнешка Левицька, дружина Михайла Петровича Загоровського, свідчила, «иж дей маючи поспол с детми моими по небожчику малжонку моему пану Михайлу Загоровском половицу манастыра Загоровского церкви заложеня Рожества Пречистое Светое, яко теж и вшелякого манастырского будованя и теж людей грунтов и всех пожитков к тому манастыру принадлежачих», вислала до обителі свого боярина, якого побили слуги Олександра Загоровського¹³. Ймовірно, йшлося про Михайла Петровича. В акті 1597 р. з нащадків Петра Богдановича Загоровського дідичами монастиря

⁹ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 6, арк. 338.

¹⁰ Там само, ф. 2070, оп. 1, спр. 3, арк. 1 (незасвідчена копія документа).

¹¹ Там само, ф. 26, оп. 1, спр. 1, арк. 405-406.

¹² Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 33, арк. 157-157 зв. (в оригіналі запис обривається, тому він не датований, а отже, подія відбулася незадовго перед занесенням акта до Луцької земської книги).

¹³ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 26, арк. 683 зв.-684.

названі троє. Так, зокрема, возний розповідав, що 9 листопада він, «будучи от велебного в Бозе его мл ксендза Берната Мацеєвского, з ласки Божей бискупа луцкого, и от капитулы луцкое посланий до Загоровского монастыра, абым я арештовал някого Хому поповича з Воцатина, который при том монастыре Загоровским з жоною, детми от часу немалого мешкает и там послуги церковные отпрауует, о которого то Хому поповича его мл пан Федор Загоровский, подстаростий володимерский, велебного в Бозе ксендза бискупа луцкого до Володимера иж килка крот позывал и тепер позывает, менуючи его быти в Хотачове, маетности его милости ксендза бискупа луцкого, чинечи я теды досыт повинности своей, того Хому поповича з детми, з жоною там же при монастыру Загоровским [...] очевисте заставши, так у Дионисия, игумена монастыра Загоровского, яко теж у его милости пана Александра Загоровского и у ее мл панее Михайловоє Загоровское, яко дедичов держачих так тоє маетности, арештовал и оного Хому поповича з детми и з жоною и з маетностю в тисечи гривен приручил»¹⁴.

У заповіті 1599 р. Федір Петрович Загорівський відписав «пану Андрееви, брату своему, взглядом того накладу его милост част свою монастыра Загоровского»¹⁵. Приблизно у цей час відбулася передача монастиря, разом з іншими маєтками, у володіння якогось Василя Васильовича Загорівського. З документа дізнаємося, що «пан Загоровский оставил того ж ро[...] [войтовство]»¹⁶ володимерское Островец, Апостолчизну [...] в Загоров увес и в монастыр Загоровский и в Хоров и в приселки належачие в село Воцатин, за розными правами его млсти слушне належачими, так же и в дом капланский в месте Володимерском в замку лежачий его мл пана Василя Василевича Загоровского увезали»¹⁷.

У 1611 р., як свідчив у середині XVII ст. Миколай Загорівський, стався розподіл маєтків між його дідом Олександром Петровичем і Яном Загорівським (можливо, мова про Івана Петровича), відповідно до якого монастир залишився у володінні першого. У 1619 р. фігурують «подавци» обителі Олександр, Роман і Михайло Загорівські¹⁸. Мабуть, Олександр – це син, а два інші – онуки Петра Богдановича. Не знаємо напевно, чи Роман і Михайло зберегли свої права на володіння обителлю, а Олександр Петрович залишився його власником. Запис від 2 квітня 1629 р. фіксує, що його сини – Петро, володимирський земський підсудок, і Андрій, «войт дедичный луцкий» – поділили між собою батьківські посілості: «Maieństwo sioła Woszczatyn i Wolica Zahorowska u grunty do nich należące u manastyr murowany s cerkwią, srebrem, złotem, apperatami u xięgami u ochen-dozstwem wszelakim cerkiewnym od przodkow Jego Msci Oyca Pana naszego u naszych, także osobliwe u strzelby przez Jego Msc Pana naszego samego do manastyra

¹⁴ ЦДІА України у Києві, ф. 25, оп. 1, спр. 52, арк. 767-767 зв.

¹⁵ Там само, ф. 27, оп. 1, спр. 12, арк. 355.

¹⁶ В оригіналі, припускаємо, помилково «воеводство».

¹⁷ Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 59, арк. 41 зв.

¹⁸ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 12, арк. 176; ф. 2070, оп. 1, спр. 55, арк. 1.

dla obrony od nieprzyjaciela koronnego i postronnego nadaney do tego manastyra ku chwale Bozey fundowanych y nadanych, tedy my iako tego manastyra, tak y tych dobr pomienionych [...], między siebie w dział niepuszczami y niebierzemy, ale owszem ieszcze że nie tylko abysmy co meli s tych dobr y tego manastyra uymowaty, odbierac y ihumenow terazniejszego oycza Zacharia y na potym będących także czerncow w czym krzywdzic [...], że mamy od wszelakich kriwd y przénagabania gruntowych y potocznych spolnie obadwa kosztem własnym bronic [...], a podawanie do nego ihumena spolnie y zgodnie podawac mamy [...], iednak przestrogą osobliwą aby to [murowanego] podawanie ihumena do manastyra pomienionego Zachorowskiego przy tych, ktory będą Religey starożytney Greckiey»¹⁹. Відзначимо, що монастир був «муrowаны».

Брати недовго спільними зусиллями боронили обитель від «гвалту, усчирбку жадного». 19 вересня 1641 р. возний відніс Петрові Загоровському позов до Володимирського земського суду. Його оскаржував Андрій, «дворянин Его Кор Млсти, войт дедичный луцкий: до положеня перед судом и до поданя до книг фундушу монастыреви Загоровскому од зошлого пана Петра Загоровского, маршалка земли Волынской, деда поводов и позваного, служачого, затым о заклад и о шкоды стол походячие»²⁰. Наступного дня возний їздив «з листом заручным и упоминальным од суду земского володимерского на жадане пана Андрея Загоровского, по урожоных их мл пана Петра Загоровского, подсудка володимерского, и панюю Барбару Удрыцкого Загоровскую, малжонков [...], вспоминаючи, абы их мл жадных кривд и шкод монастырови Загоровскому [...] не чинили и жебы игумена до того манастыра сполне з жалуючими обрали»²¹.

4 грудня 1641 р. Андрій Загоровський «именем всех законников чернцов манастыра Загоровского» скаржився на Петра, який, незважаючи на «лист заручный», продовжував чинити «шкоды» обителі. Він примушував духовних підданих «вшелякие послушенства и подданство их монастырови помененому належачие, не монастырови, але себе самым чинити и отдавати розказуют и гвалтом примушают, также в гумне и в пасеце монастырской великие и розные препедицие и перешкоды чинят и з них обе пожитки берут, и до того ж манастыра отца игумена водлуг запису делчого с протестантом списаного, сполне подавати не хочет и не подает, за которого небытностью монастырови и церкви Божой великая кривда деется». До того ж, 26 жовтня відповідачі «челяди своей [...] розказали в том же монастыре Загоровском законника лет килканадцет мешкаючого и в том же монастыре пострыжоного, на име Стефана Ткача, гвалтом взяти и оного стан законничий зневаживши, в ланцух всадити казали [...], там же в монастыру в ланцух за ногу всадивши, в цели приковали и през целый тыжден и болшей оного в ланцуху трымали, а потом его любе то з ланцуха выпустивши, проч з манастыра выгнали и уже до манастыра бывати не казали

¹⁹ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 63, арк. 352 зв.-356 зв.

²⁰ Там само, спр. 76, арк. 455.

²¹ Там само, арк. 454.

и загрозыли, твердячи тоє ж быти и другим»²². Петро Загоровський, зі свого боку, вже в грудні цього ж року поскаржився, що Андрій з дружиною, починаючи з 1634 р., «розные кривды монастырови и законником частокрот чинят», а саме забрали до своїх маєтків чотирьох підданих (один з них – швець) «Волицы Загоровское, которая то Волица водлуг помененого запису делового монастыром помененым мурованым в уживаню и шафунку Его Мл пана подсудка, пана протестующого, при маетности Хоровской оставлена ест и заставае»²³. У 1636 р. вони «гвалтовне и безправне с пасеки монастырское власное при монастыру том будучое, пчол власных монастырских улъев десет з пчолами взявши и пограбивши, оные до маетности своеє села Колпытова [...] забравши [...], на пожиток свой обернули и привласчили». Крім цього, «на другую маетност, до того монастыра належачую, село Восчатин, там же вышешпомененым записом деловым до уживаня и шафунку Его Мл пана подсудкового при маетности Хоровской [...] оставленую [...], помененыє малжонкове [...] з слугами своими наехавши, подданных всех там на части в селе Восчатине мешкающих, на голову з возами и сокирами до запусту тамошнего Восчатинского, до тоє части належачого, загнавши и запровадивши, част немалую там того запусту, то ест дерева дубового на направу шкут своих в селе Устилугу будучих, вырубавши [...] вывезли»²⁴. У 1637, 1639 і 1641 рр. вони щороку по одному «роботному» з підданих «власных дедичных з села тоє ж Волицы [...] побрали и по розных маетностях своих, яко и перших посажали»²⁵. І, врешті, 1641 р. Андрій Загоровський «до помененого монастыра Загоровского в ден Нароженя Насвятшое Панны, свято руское [...], на столу и обеду своего там же того дня в монастыре, гды ел обед, чарки срибренное, власное монастырское, пулгривны важачое, у старшого того монастыра способом позычаным упросивши, оноє назад не оддал и не вернул и при себе в способ грабежу якогос аж дотол затримал и оставил, котрое и до того часу не вернул, до того водлуг кондиции в том же помененом записе деловым выразне описаное, игумена до помененого монастыра будучи о то не поеднокротне реквизикус, сполне и згодне не хочет з части и особы своеє подавати и назначати и упорне през килка лет забороняет се, а през самого Его Мл пана протестующого се поданому и назначоному, вшелякими способами так сам его мл пан Андрей Загоровский, яко и особливе сама пани, которая ничого пенитус до подаваня игумена не належит, пречат и контрадикуют и розмаитыми погрозами и похвалками своими в том помененом монастыру мешкати забороняют и не допусчают, для чого тепер тот монастыр з их причины без игумена заставае»²⁶.

Конфлікт знайшов продовження в 1645 р., коли Роман Андрійович Загоровський купив у своїх племінників Вацлава й Андрія, нащадків Петра Михайловича

²² ЦДІА України у Києві, ф. 2070, оп. 1, спр. 76, арк. 479-480.

²³ Там само, арк. 492.

²⁴ Там само, арк. 492-492 зв.

²⁵ Там само, арк. 493. (У даному разі йдеться про селян, яких забрали з Волиці у 1636 р.).

²⁶ Там само, арк. 493 зв.

Загоровського, маєток Загорів і в купчій зазначив належність обителі до поселення. У зв'язку з цим, у жовтні 1645 р. Петро Олександрович Загоровський подав скаргу на Романа з племінниками: «В которые записы [...] пункт ку шкоде протестанта належачы жадным тытулом и претекстом [...] до манастыра Загоровского и добр до него належачых, даруючы при селе Загорове половицу того манастыра и добр до него належачих, хотечи неправне осести и привернути до села Загорова неслушне вложили, который манастыр з добрами своими николи до села Загорова не прислушал и не належал, але яко перед тым до села Хорова прислушал и належал, так и тепер належит водлуг моци и стародавное посесии у протестанта спокойне зостае»²⁷. Упродовж наступних десяти років обидві сторони так і не досягли порозуміння у вирішенні цієї проблеми. 26 серпня 1656 р. Миколай, син володимирського підсудка Петра Олександровича, висунав претензії до Яна, Стефана і Михайла Романовичів Загоровських та їхнього стрія Михайла за напад на монастир, який перебував у «dispozycyi protestanta», і грабунок «sibra, złota, kleynoty, perły, kamienie drogie, tak antecessorowie protestuiącego, iako tez ludzie nabozni rozni do cerkwie Przenaswiętszey Bogarodzice obrazu padali», а також церковного опорядження з двох церков – у Хорові та Василівській у Володимирі²⁸. 17 вересня 1656 р. датовано королівський мандат, згідно з яким обитель мала залишатися у володінні Миколая Петровича та його матері Барбари Загоровських²⁹. Схоже на те, що судове рішення на їхню користь не було виконане, бо в грудні 1657 р. Миколай Петрович ще раз позивав Яна, Стефана і Михайла через минулорічний напад на монастир³⁰. У той час сталися й інші напади на чернечу спільноту. Так, 20 березня 1658 р. у Володимирському гродському суді зафіксовано позов «межи Миколаем Загоровским, велкорадцою луцким, братом стрыєчне рожоным еє мл панны Рейны Загоровскоє, цорки урожоного его мл пана Андрея Загоровского, дворянина Єго Кор Мл, войта дедичного луцкого [...] поводами, а [...] Яном Загоровским, столником черниговским, позваным». Оскаржувачі свідчили, що коли Раїна Загоровська приїхала до монастиря на поховання її матері Федори з Воютина Загоровської, піддані звинуваченого «armatne osadziwszy», намагалися його захопити³¹.

Протистояння між Миколаєм і Яном Загоровськими набуло ще більшого розмаху, і 8 серпня 1658 р. Миколай скаржився «o to, iż Pan stolnik czernihowsky (Ян Загоровський. – С. Г.), nie należąc do dobr dziedzicznych (повода. – С. Г.) to iest Wolice у manastыra [...] у części w Woszczatynie [...] po gwałtownym naiachaniu, w tych że dobrach rozne у rozmaite poddanem у samemu monastыrowi Zahorowskiemu czyni szkody [...] czerncom w tym manastыrze mieszkaiących, do roznych przymuszaet

²⁷ ЦДІА України у Києві, ф. 2070, оп. 1, спр. 81, арк. 837.

²⁸ Там само, спр. 94, арк. 31 зв.

²⁹ Там само, спр. 93, арк. 515 зв.-516.

³⁰ Там само, спр. 95, арк. 1459-1462 зв.

³¹ Там само, арк. 1798-1800.

nieależnych terminow»³². Наступного дня вже Ян заніс супліку до володимирських гродських книг «iako kollator monastyrza Zahorowskiego y dobr do niego należą-cych [...] y drugich panow collatorow tegoż manastyrza Zahorowskiego, tudzież [...] оуца Melenty Lubecky, ihumen manastyrza Zahorowskiego [...] y drugich оуцов zakon-nych przeciwko [...] Миколаіові Zahorowskiemu». Спочатку згадали батька Ми-колая – Петра Загоровського, який ще 1629 р. взяв в ігумена Захарія 100 «czer-wonych, ktore zostawali Ich Msci Pana Andrzeja Suchodolskiego, starosty Litynskiego, od ktorych prowisia szła na manastyr Zahorowsky». Після смерти цього ігумена – «оуца Zachary, ihumena Zahorowskiego, przez lat trzy nie był podany ihumen, tylko sam Ich Msc Pan Podśadek Włodzimiersky dobrami manastyrza Zahorowskiego Wolica y Woszczatynem dysponowały za dyspozytiefy swoiey pszenice z gumna, do manastyrza należącego, łasztow trzy we Gdansku przedawszy, łaszt po złotych trzysta trzydziесіu, subminował się te peniędze na dachowkę cerkwie manastyrza Zahorowskiego obroci-c, ktorych nie obrocił, przez со в cerkwi Zahorowskiej wielka ruina dzieie się». Крім того, Миколая Петровича звинуватили в тому, що його мати не повернула пози-чені 1656 р. в одного послушника 100 золотих. Йому також нагадали про «ex-cesa, ktore Pan Mikołay Zahorowsky w manastyre czynił: w nocy wpadszy do manas-tyra, okna powybiał wszystkie cztery оуца ihumenowi [...], tenże oіciec ihumen ledwo uciekł w iedney tylko sukni, bez czapki y bez passa, tegoż czasu y w tey celi haydukom swoim kazał strzelac przez noc całą, a odbiwszy sklep manastyrski, piwo pszeniczne cebrem kazał nosic y przez całą noc pił, nazbierawszy chłopow, diakonowi głuchemu w cerkwi przed obrazem Naswiętszey Panny brodę wytargał [...], kapłana, na imie Isaia, obuchem kilka raz uderzył y sukno na nim podrał w iego własney celi [...]; оуца Jozefa, także kapłana, wziąwszy z sobą z manastyrza w Łucku, berdyszem mało nie rozcił [...], одігwszy klucze od klucznika manastyrskiego, niedał iesc оуцем przez cały dzien [...], czerncow bez zadney przyczyny z monastyrza Pani Podśadkowa powygoniała [...] pod czas odpusta, przyiachawszy piany [...], haydukow z strzelbą postawił w bramie, zeby nie puszcзали ludzi, аз poki mu kos złożyли peniędzy y szlachcianek z cel powyganiali, pod czas teyże uroczystosci одбіł sam sklep manastyrski, kazał nosic piwo pszeniczne, y kto chciał y się pozwolił, potym upiwszy się kazał haydukowi zwonіć z wieczera, zkąd się wszyscy [...] rozumieіac, ze na gwałt zwonіł»³³.

У липні 1659 р. ігумен і ченці позивали Миколая з його матір'ю, які пози-чили 600 золотих ще в настоятеля Феофілакта (приблизно між 1645-1653 рр.) і не віддали боргу³⁴. А на початку осени того ж року монахи висунули обви-нувачення дружині Миколая Петровича. 19-го числа, «gdy z roznych miejsc wielu ludu, tak stanu szlacheckiego, iako y plebeia conditionis na nabozenstwo do cudow-ного obrazu Nayswiętszey Panny monastera Zahorowskiego zgromadzili się», під-дані відповідачки напали на монастир, «obraza cudownego [...] dobywszy», потім

³² ЦДІА України у Києві, ф. 2070, оп. 1, спр. 95, арк. 450.

³³ Там само, арк. 451 зв.-453 зв.

³⁴ Там само, спр. 96, арк. 1325-1326 зв.

розбили бочку у «miód na ziemię wylali», побивши двох послушників³⁵. Відома ще одна скарга ченців від 6 квітня 1660 р. на Миколая Загоровського, його матір і волинського каштеляна Станіслава Казимира Беневського. Її підставами було відібрання духовних маєтків сс. Волиці і Вошчатина та примушування підданих працювати на їхні потреби, а також те, що 19 грудня 1658 р. «w same srogie mrozy zimna zamieci Ichmsc Pan Wołyński z potęgą do Chorowa, do przerzeczoney Ichmsc Paniey Podśądkowey Włodzimierskiey, matki swey, przyiechawszy z polną radą czeladzi y tatarow kilkanascie koni do manastyra nastła, rozkazując, aby do Chorowa zakonnicy ociec ihumen z drugą bracią iachali, a gdy przerzeczoni zakonnicy przyniewoleni przyiechali, Ichmsc Pan Wołyński bez wszelkiego respectu rewerencyey stanowi zakonniemu, kapłanskiemi y szlacheckiemu słowami nieucciwemi zdishonorował, obuchem koło zebow kiwał protestantow kiemi zbic, zabic, z manastyra wygnac obiecował, który zamysł swoy wykonywaiąc, oycza Melentego Lubickiego, ihumena, z iego bracią zakonnikow pobożnych przez nastan-cow swych wszystkie mrozy y zimno z manastyra przerzeczonego gwałtownie wygnał y zimnem srogim uciężył»³⁶.

Отже, тривалий конфлікт між Загоровськими щодо володіння обителлю виник ще на початку 30-х рр. XVII ст. Кожна із конкуруючих сторін використовувала майно Церкви для власних потреб, тому за цією боротьбою неважко помітити банальну матеріальну зацікавленість. Водночас, навіть обережно трактуючи повідомлення про заподіяні монастиреві збитки, можемо ствердити, що впродовж цього протистояння він зазнавав усе більше збитків. Напади на обитель негативно впливали і на його релігійний авторитет, адже вони супроводжувалися відбиранням чудотворної ікони і сваволею над іноками.

Назагал монастир був непогано укріплений. 1629 року при поділі між Петром і Андрієм Загоровськими батькових володінь згадано «strzelby, przez Jego Msc Pana naszego samego do manastyra dla obrony od nieprzyiaciela koronnego i postronnego padaneu»³⁷. Ця зброя також фігурує в супліці Миколая Загоровського на Яна Загоровського, коли його піддані 6 грудня 1656 р., «забравши стрелбу з манастыра Загоровского, поводов власную [...] з тою стрелбою», напали на двір позивача у Вошчатині³⁸. Не дивно, що у добре захищеному місці світські особи могли зберігати своє майно. Наприклад, 8 березня 1645 р. возний їздив до обителі, «арештуючи скрын две пана Войтеха, раз Грабовским, а другий раз Садовицким называючого се, урядника загоровского, в тым тут краях неосе-лого», до того часу, доки той не розрахується з Петром Загоровським³⁹.

Монастирську церкву відвідували мешканці навколишніх сіл (і не тільки), у ній вінчали мирян. Так, зокрема, 22 лютого 1650 р. «Орыцка Дорогичанка, жена

³⁵ ЦДІА України у Києві, ф. 2070, оп. 1, спр. 96, арк. 408 зв.-409 зв.

³⁶ Там само, спр. 97, арк. 208-211.

³⁷ Там само, спр. 63, арк. 354 зв.

³⁸ Там само, спр. 95, арк. 1611-1611 зв.

³⁹ Там само, спр. 81, арк. 315.

першого Левка Олексеня, подданого валовицького, през Орду в неволю взятого, з добре воли своєе другому мужови, помененому Кондратеняти [...], в монастыре Загоровском при бытности велю людей послюбившы»⁴⁰.

Отже, монастир забезпечував також духовні потреби місцевої людности. Протягом досліджуваного періоду обитель залишалася православною. Наведене свідчення про позичку в 1656 р. дружиною Петра Загоровського у ченця 100 золотих дає підстави припускати, що місцеві монахи, вірогідно, провадили напівпустельницьке життя. Про чисельність чорноризців маємо лише одну згадку – 1662 р. в монастирі перебували ігумен і 12 послушників⁴¹.

Землеволодіння

Село Волиця Монастирська або Загорівська. Найдавнішу вістку про Волицю знаходимо у незасвідченій копії XVIII ст. акта розподілу в 1500 р. володінь між Петром та Іваном Загоровськими. Перший з них отримав село «Wola przeciwko monastera, chałup kilka». Згодом він відписав це село монастиреві, проте коли саме, невідомо. Деякі дослідники припускають, що 1566 р. О. Добротворський, натомість, уважав, що обитель набула маєтність у 1567 р.⁴² Текст, який наводить дослідник, збігається з фундушним записом (у деяких пізніших документах його названо заповітом), котрий загорівський ігумен у 1661 р. вніс до володимирських гродських книг. Відповідно до нього, Петро Богданович із дружиною надали «monastyrowi moiemu ouczysznomu Zahorowskiemu sióło Wolą Monasterską pod tymże monastyrem»⁴³. Однак з цього запису не зрозуміло, коли саме вони це зробили. Станом на 1567 р. обитель володіла поселенням уже принаймні один рік, бо 15 липня 1566 р. Петро Загоровський позивав кн. Дмитра Козеку, згадуючи «жита и пшеницы, засеяные промежку Колоное и Воли манастыря Загоровского по обеим сторонам дороги»⁴⁴. Межові суперечки між Загоровськими і кн. Козеками стосовно ґрунтів Колонного та Волиці тривали до 1611 р. У 1568 р. Дмитро Андрійович Козека скаржився про побиття його людей підданими з «Воли Хоровское манастырское»⁴⁵, а в 1570 р. він і Петро Богданович домовилися про створення комісії, яка мала виїхати «на тые ґрунты [...] тых именей наших Колоное и Воли манастырское»⁴⁶. Ймовірно, обом сторонам вдалося дійти згоди, бо впродовж кільканадцяти років про ці конфлікти нічого не чути. Проте у вересні 1581 р.

⁴⁰ Архив ЮЗР, ч. VIII, т. 3, с. 622.

⁴¹ ЦДІА України у Києві, ф. 2070, оп. 1, спр. 82, арк. 1.

⁴² Там само, спр. 4, арк. 1; *Десятисотлетие...*, ч. 1, с. 106; А. Добротворский. Загоровский монастырь... // *Вестник ЮЗР*, кн. 1, від. 2. Киев 1863, с. 2. Добротворський писав, що не бачив цього запису в оригіналі, але мав його польськомовну копію, виявлену в монастирському інвентарі 1769 р.

⁴³ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 98, арк. 262 зв.

⁴⁴ Там само, спр. 79, арк. 94 зв.

⁴⁵ Там само, спр. 3, арк. 81.

⁴⁶ Там само, ф. 27, оп. 1, спр. 3, арк. 80-81.

Михайло Петрович Загоровський знову виступив з претензією до Дмитра Козеки, піддані котрого напали на його «властный грунт [...] Загоровский, за Волицу манастырскую»⁴⁷. Лише груднем 1606 р. датована наступна з відомих нам скарг кн. Януша Козеки на Олександра Загоровського, який вимагав «учинене границ добрам того повода Колоною з добр верностю твоей Загоровом албо Хоровом и Волицею Загоровскою албо Хоровскою»⁴⁸. А у вересні 1608 р. вже Олександр Загоровський позивав кн. Януша Козеку, Юрія Сокольського і Криштофа Збараського, «dziedzicew wsi Kołonney», які «розкопали» копці, що розмежовували Колонне і Волицю⁴⁹. З 17 жовтня 1611 р. маємо квіт Януша Козеки Олександрові Загоровському, котрим він визнавав, «iz co miałem zaciągi prawne z Panem Alexandrem Zahorowskim [...], między majątnosciami mnie Koziki Kołomną, a Panem Alexandra Zahorowskiego siótem Zahorowem i Wolicą Monasterską», але тепер усі непорозуміння залагоджувалися⁵⁰.

Важливі наслідки для обителі мали не стільки межові спори з сусідніми землевласниками, як конфлікти між самими Загоровськими щодо володіння селом. 8 лютого 1579 р. Федір Петрович подав супліку на рідних братів Михайла, Андрія й Олександра, які цього дня з багатьма підданими «наєхали до имени Загорова» і «приселки моцно гвалтом отняли, так же село Загайцы и село Волю Манастырскую, ку тому двору прислухаючие, под послушенство все взяли и меня дей спокойного держаня выбили, вси пожитки, доходы, платы на себе обернули»⁵¹. Бачимо їх власниками села і в жовтні того ж року, а Михайла – також у 1581 р. 1584 року права Федора Петровича на обитель було відновлено⁵². Мабуть, на початку XVII ст. зостався в живих лише Олександр, бо у згаданих справах 1606 і 1611 рр. саме він виступає як власник Волиці.

У 30-х рр. XVII ст. починаються аналогічні непорозуміння між Петром і Андрієм Олександровичами. Кожен із Загоровських намагався використати прибутки з цього монастирського села на власні потреби. Їхні нащадки – Миколай Петрович і Роман Андрійович – продовжили боротьбу за обитель і, відповідно, її маєтки. Якщо в 1630-х рр. Петро позивав Андрія за примушування підданих з Волиці виконувати повинності на свою користь⁵³, то пізніше вже онуки Андрія – Ян, Стефан і Михайло, оскаржували Миколоя Петровича, котрий у 1653 р. «poddanych w siele Wolcy będących z mocy u posłuszenstwa Ouców u duchownych Ritus Graeci manastyra Zahorowskiego [...], do robot swych pociąganie ciężkimi robotami [...] u pozytki s tych poddanych [...] dobr sioła Wolicy za odjęciem

⁴⁷ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 14, арк. 351.

⁴⁸ Там само, ф. 27, оп. 1, спр. 17, арк. 119.

⁴⁹ Там само, ф. 2070, оп. 1, спр. 4, арк. 86-86 зв.

⁵⁰ Там само, арк. 77.

⁵¹ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 12, арк. 68.

⁵² Там само, спр. 14, арк. 351; ф. 2070, оп. 1, спр. 4, арк. 9-9 зв.; спр. 98, арк. 30.

⁵³ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 76, арк. 492.

nie tylko poddanych, ale u samego sioła Wolicy wybieraiąc»⁵⁴. 30 липня 1659 р. ігумен Феофан з «collatorami u podawcami Wolicy» Яном, Стефаном і Михайлом Загорівськими їздили до села, яке перебувало «w trzymaniu niesłusznym» Миколая Загорівського, «dla podania podług dekreta trybunalskiego Lubelskiego zakonników monastera Zahorowskiego do posessyi»⁵⁵. У скарзі 8 квітня 1661 р. ігумена та ченців названі імена 19 підданих з Волиці, яких «bezpprawnie gwałtem [...] do maiętnosci swey wsi Połoney pod Łuckiem [...] zaprowadziwszy, w więzieniu [...] na mrozie okowanego kaydanami w głodzie przez niedziel szesc trzymał». За тарифом подимного, у 1629 р. село налічувало 11 димів⁵⁶.

Частина с. Воцатин. До 60-х рр. XVI ст. маєтність належала Обухам Воцатинським. В описі Володимирського замку (1545 р.) вказана «Воцатинська городня Грицка Обуховича с Воцатына»⁵⁷. На початку 60-х рр. XVI ст. представники роду передали свою частину поселення у заставу або продали господарському маршалкові Петру Богдановичу Загорівському. Так, 8 липня 1561 р. господарський зем'янин Олехно Григорович Обух Воцатинський з дружиною Марією Михайлівною Несвіцькою (Неснецькою) відступили Петрові Загорівському третину володіння в с. Воцатин, яку Олехно отримав при розподілі зі своїми братами⁵⁸. А 14 липня Олехно Григорович передав у заставу власність за 200 кіп литовських грошів цьому ж Петрові ті дві третини його частини, котрі залишилися в нього. 14 травня 1562 р. датовано заставний лист, яким його брат Мартин Григорович віддав у володіння Петрові Загорівському за 300 кіп литовських грошів дві третини від своєї частини в селі⁵⁹. А вже 16 травня Мартин ствердив, що продав Воцатина «третью част [...] за полтораста коп грошей литовских Петру Богдановичу Загоровскому»⁶⁰.

1563 року Олехно і Мартин свідчили, що при продажу своїх частин Воцатина вони «ludzi tych oyczystych swoich niemogliśmy zaraz JEMCI (Загорівському. – С. Г.) w dzierzanie podac [...] dla tey przyczyny, iz iakoby maczocha nasza tę dwie służbie ludzi naszych miała trymac w wianie we dwudziestu kopach pieniędzy od męża swego pierwszego, nieboszczyka Nryhorya Obucha, оуса naszogo». У 1561 р. вони заплатили їй 20 кіп грошей, і хоча «мачоха» не хотіла повертати цих людей, все ж передали П. Загорівському двох слуг⁶¹. Якщо взяти вказану вартість однієї служби у Воцатині за орієнтир, то можна обережно припустити, що частина, куплена в Олехна, мала до 10 служб, а в Мартина – трохи більше.

У вже цитованому фундушевому записі (заповіті ?) Петра Богдановича монастиреві від 1567 р. зазначено: «Tez na ten monaster [...] trzecią czesc w siele

⁵⁴ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 95, арк. 1858 зв.

⁵⁵ Там само, спр. 96, арк. 258.

⁵⁶ Там само, спр. 98, арк. 259 зв.; О. Баранович. *Залюднення...*, с. 59.

⁵⁷ *Памятники*, т. 4, від. 2, с. 26.

⁵⁸ ЦДІА України у Києві, ф. 2070, оп. 1, спр. 2, арк. 8-9.

⁵⁹ Там само, спр. 29, арк. 5-7 зв.

⁶⁰ Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 4, арк. 86.

⁶¹ Там само, ф. 2070, оп. 1, спр. 2, арк. 15.

Woszczatynie [...], którą ja wespół z małżonką moją Xzną Theodorą Sanguszkowną u Martyна у Olechna Obuchowiczow Woszczatynskich [...] kupił»⁶². Як і у випадкові з с. Волиця, ми точно не знаємо, коли обитель отримала частину Воцатина, однак напевне це сталося між 1562 і 1567 рр.

20 лютого 1584 р. Федора, Андрія й Олександра Петровичів Загоровських викликали до Володимирського земського суду у зв'язку зі скаргою на них Тимофія, Івана, Яцка і Федора Григоровичів Обухів Воцатинських. Позивачі пояснювали, що їхні старші брати Мартин і Олехно служили Петрові Загоровському, а після смерти Мартина його частину Воцатина успадкував Олехно. Пізніше він позичив у Петра Богдановича 20 кіп литовських грошів і передав йому в заставне володіння як свою частину села, так і частину Мартина. Після смерти Петра Загоровського його сини відмовилися брати гроші і повертати цю заставу, до того ж Олехно отримав більшу частину Воцатина, ніж йому належало. До кінця XVI ст. залагодити справу не вдалося. Брати Обухи Воцатинські позивали Загоровських до Володимирського земського суду з цього приводу в 1589 і 1590 рр., а 1597 р. – Григорій Олехнович⁶³. Ймовірно, зазначену частину Воцатина Обухам Воцатинським так і не віддали. Здогадно, Загоровські записали її монастиреві, оскільки опрацьовані нами джерела дають підстави припускати, що ченцям було передано всі воцатинські володіння Загоровських. Правда, в 1593 р. Кіндрат Хребтович Богуринський скаржився, що 15 січня «пан Федор Загоровський, наславши моцно гвалтом тивона або врядника свого воцатинского и при нем немало слуг и подданных своих воцатинских и дегтевских» на божанецький фільварок позивача, які пограбували його, і наказав відвезти награбоване майно «до имени и до двора своего воцатинского»⁶⁴. Можливо, в цьому документі Федора Загоровського (ймовірно, ініціатора нападу) згадано як одного з дідичів частини Воцатина, а також обителі.

У 1575 р. сталася перша відома межова суперечка між власниками Воцатина і луцьким римо-католицьким єпископом щодо розмежування воцатинських і хотячівських «біскупських» ґрунтів. Цього року Обухи Воцатинські подали до суду на латинського єрарха з капітулою за відібрання їхніх володінь⁶⁵. Цей конфлікт продовжувався до середини XVII ст. Так, у 1595 р. луцький єпископ Бернард Мацейовський заніс супліку на Федора Загоровського, котрий зі своїми озброєними підданими напав на хотячівський ґрунт⁶⁶. Наступного року він ще декілька разів позивав «учасников» воцатинських, тобто власників села, серед яких фігурує і загорівський ігумен. Наприклад, до Володимирського земського суду 13 лютого 1596 р. викликали Федора, Олександра й Андрія Загоровських, «с предков ваших дедичов и подавцов манастыра Загоровского, до

⁶² ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 98, арк. 263 зв.

⁶³ Там само, ф. 2070, оп. 1, спр. 10, арк. 5-5 зв., 7-7 зв., 8-8 зв.; спр. 28, арк. 10-10 зв.

⁶⁴ Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 43, арк. 208.

⁶⁵ Там само, ф. 2070, оп. 1, спр. 7, арк. 2-2 зв.

⁶⁶ Там само, спр. 20, арк. 1-2.

котрого певная част в селе Вощатине належит, так же Денису, игумену манастыра Загоровского»⁶⁷. У квітні 1596 р. возний «положил есми десет позвов земских володимерских до имени Вощатина и уткнул есми пят позвов у стену двора их мл панов Загоровских», котрих разом з ігуменом єпископ оскаржував у зв'язку з «отниманем ґрунту хотячовского»⁶⁸. Масштаби цього конфлікту, який не міг не впливати на прибутки обителі, зафіксовані численними джерелами. Так, на латинського єрарха з капітулою скаржилися 6 разів у 1619 р., двічі – 1625 р., по одному разу – в 1628 і 1639 рр., тричі – 1640 р., двічі – 1644 р., тричі – 1645 р., раз – 1646 р., тричі – 1647 р., по одному разу – в 1650 і 1652 рр.⁶⁹ Відповідно луцький єпископ з капітулою позивалися на Загорівських та інших вощатинських «учасников»: 1619 р. – двічі, 1620 р. – 4 рази, 1626 р. – двічі, по одному разу – 1628 і 1644 рр., 1646 р. – двічі й один раз – у 1647 р.⁷⁰

Знаємо також про тривалі (впродовж 1603-1611 рр.) межові суперечки за ґрунти сс. Вощатин і Бортнів. Власник Бортнова Каспар Ходзинський звинувачував Андрія й Олександра Загорівських у руйнуванні копців у 1603 р., захопленні бортнівських земель у 1604 і 1606 рр. Існують аналогічні супліки К. Ходзинського на Загорівський монастир 1610 р. і власників Вощатина 1611 р.⁷¹

З 1653 р. розгорівся конфлікт між Миколаєм Петровичем, з одного боку, та Яном, Стефаном і Михайлом Загорівськими, з іншого. Брати оскаржували Миколая Загорівського за те, що він змусив духовних підданих з Вощатина працювати для своїх потреб і забрав у них «pożytki wszystkie y wszelakie»⁷². У 1656 р. цей Миколай з дружиною Ганною виступили з претензією до Яна Загорівського, котрий 6 грудня того року, «гды поводе в селе Вощатине [...], то ест в дворку своим власным, през родича поводов выбудованым, спокойне триманым, ничого на себе злого не сподиваючыс, толко звычайное челяди зоставали, теды Вм пан Загоровский [...], забравши стрелбу з манастыра Загоровского, поводов власную [...] з тою стрелбою» напав на вощатинський двір позивачів⁷³.

⁶⁷ ЦДІА України у Києві, ф. 27, оп. 1, спр. 10, арк. 109-110 зв.

⁶⁸ Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 49, арк. 275 зв.-276.

⁶⁹ Там само, ф. 27, оп. 1, спр. 26, арк. 51 зв.-53, 856-858 зв.; спр. 36, арк. 865-866; спр. 37, арк. 58-61; спр. 40, арк. 408-411; ф. 28, оп. 1, спр. 51, арк. 568 зв.-570; спр. 81, арк. 384-386; спр. 83, арк. 570 зв.-574; спр. 88, арк. 194-196 зв.; ф. 2070, оп. 1, спр. 6, арк. 8-8 зв., 10-11 зв.; спр. 7, арк. 27; спр. 8, арк. 17; спр. 12, арк. 12-13; спр. 18, арк. 37-38; спр. 20, арк. 55-57 зв.; спр. 19, арк. 8-9 зв.; спр. 28, арк. 33-33 зв., 36-36 зв., 62-65, 67-67 зв.; спр. 108, арк. 1-1 зв.; ф. 2073, оп. 1, спр. 2, арк. 14-17 зв.

⁷⁰ Там само, ф. 27, оп. 1, спр. 26, арк. 455 зв.-456 зв., 976-979 зв.; спр. 29, арк. 298; спр. 39, арк. 584-585 зв.; спр. 40, арк. 297-299 зв., 754-754 зв.; ф. 28, оп. 1, спр. 51, арк. 992 зв.-993; спр. 52, арк. 1532 зв.-1533 зв.; спр. 53, арк. 79 зв.-81 зв.; спр. 60, арк. 775 зв.; ф. 2070, оп. 1, спр. 7, арк. 15; спр. 20, арк. 51-54 зв.; ф. 2073, оп. 1, спр. 2, арк. 7-8.

⁷¹ Там само, ф. 27, оп. 1, спр. 16, арк. 95 зв.-97 зв.; спр. 20, арк. 119 зв.-121 зв.; ф. 2070, оп. 1, спр. 4, арк. 65-66, 73-76; спр. 11, арк. 11-11 зв.

⁷² Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 95, арк. 60 зв.-61.

⁷³ Там само, арк. 1611-1614.

30 липня 1659 р. возний «za żądaniem» ігумена Феофана і всієї братії вирушив до монастирської частини Воцатина, яка тоді перебувала «w trzymaniu niesłusznym» Миколая Загоровського, для «wzięcia u podania tych dobr do possessey czerncow»⁷⁴. 8 квітня 1661 р. послухники позивали Миколая Загоровського і Станіслава Казимира Беневського через відібрання «dobr monastera Woszczatyna», підданих «z zonami, dzicmi, konmi, wołami, dobyczami [...] rozegnali, a drugich poddanych, kturych iescie się zatrzymuią, nie tylko ciężkimi roboczniami nad zwyczaj [...], ale do Chorowa y do dalszych maiętnosci swych na roboty ony ukazuią y zaledwie w tydzień do domu puszczaią», а п'ятьох підданих примусово переселили до с. Полонного під Луцьком⁷⁵.

Збереглося небагато свідчень про господарську діяльність у Воцатині. Відомо, що в монастирській його частині був двір, який документується 1563 р.: «Дворец его (Петра Богдановича Загоровського. – С. Г.) воцатинский»⁷⁶. Можливо, мова тут про фільварок, котрий існував у 1583 р., коли Загоровські запропонували о. Дионісію, загорівському священикові, стати ігуменом і передали йому у володіння обитель «z folwarkem y ludzmi Woszczatynskiemі»⁷⁷. 5 травня 1612 р. ігумен скаржився на Яна Соколовського: «Тебе позывает о то, иж будучи ему от отца игумена и всее брати чернцов манастира Загоровского послаными до имени части Восчатина (йдеться про отца Софронія, ченця обителі. – С. Г.), которую от урожоных Андрея, подсудка луцкого, и Александра Загоровских в держаню ку выживаню и обрядом церковных мают, для пилнованя работ с подданных вшеляких пожитков и порядку в дворе Восчатинском, теды ты маючи теж там в том же селе певную част [...], обачивши з двора своего телята и ягнята, так чернцов помененых, яко и подданных на тот час державы их восчатинских на власных полях державы их приналежачи», послав своїх слуг і забрав худобу. Соколовський, своєю чергою, звинуватив «подданных их мл панов Загоровских у Восчатине, держаня tych чернцов загоровских», у тому, що вони в травні «быдло свое дворное телята, ягнята наганяти на жито пана Соколовского»⁷⁸. Цього ж місяця возний засвідчив: «Былем на справе [...] пана Яна Соколовского у Восчатине в част[...] Андрея и Александра Загоровских з листом упоминальным [...] в жалобе менованого пана Соколовского до их мл, так и до отца игумена [...], там у Восчатине в дворцу самых их мл панов Загоровских ани отца игумена [...] не застали, толко чернца там мешкаючого Супруна»⁷⁹.

Про ставок у Воцатині згадує в травні 1610 р. ігумен, котрий подав до суду на Войцеха Заньковського за те, що чорноризець, який «был посланный от старшого нашего и от брати нашео на послушенство для опатрениа маетности нашео

⁷⁴ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 96, арк. 256 зв.-258 зв.

⁷⁵ Там само, спр. 98, арк. 259-259 зв.

⁷⁶ Там само, ф. 2070, оп. 1, спр. 18, арк. 17.

⁷⁷ Там само, спр. 110, арк. 2 зв.

⁷⁸ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 44, арк. 338-338 зв.

⁷⁹ Там само, арк. 356.

монастырское до Воцатина, которую маємо зубополне з сябрами тамошними, там же ставок ест новозасыпанный сполне з ними, которые не мели ловити без ведомости старшого нашего, кгдаж в том ставку две части наше, а гды будучи мне там засталем челяд пана Занковского, в ставе нашем рыбу ловячих». Сам Занковский, мешкаючи неподалік ставка, зі своїми слугами спочатку ляв ченців і «монастирських» людей, а потім побив їх⁸⁰.

Від 22 вересня 1599 р. зберігся запис, яким Андрій і Олександр Загорівські передали Миколаю Липському за 150 золотих в орендне володіння на один рік «*część imienia naszego manasterskiego, przezywaiąca Wosczatyn*», котрий здобув право «*w tey maiętności gorzałki kurzyć, piwo waryć y szynkować*»⁸¹. 1 січня 1601 р. ці ж Загорівські віддали в оренду дільницю Воцатина М. Липському на тих самих умовах. Орендар знову міг «горелку курити, пиво варити, шинковати». Згідно з угодою, оплата за це мала відбутися в Загорівській обителі⁸².

Отже, впродовж досліджуваного часу монастирська частина Воцатина, за винятком декількох років, постійно перебувала у володінні братії.

Грунти. Перша згадка про монастирські «грунти» виявлена у записі про розподіл маєтків між Петром та Іваном Загорівськими у 1500 р. У незацвідченій копії цього документа (з 1818 р.) вказано, що Петро отримав «*nowy ostrowek mały za Dubowcem, Dubowiec podług dawnych inwentarzow klasztornych nazywa się kawałek lasu dąbowego, pasmem ciągnący ku goscincowi Hryhowickiemu (Hrybowickiemu. – С. Г.) i Poryskiemu, więc za nim leżący ostrowek mały był własnością Piotra, a potem przez niego na klasztor oddany*»⁸³. Іван Загорівський у заповіті від 14 лютого 1548 р. відписав обителі «*поля дворные [...], почонши от ставу моего долиною и до груши, а от груши тое аж до новин моих, и сеножат тая, которая под монастырем*»⁸⁴. У 1567 р. Петро Загорівський у фундушному записі занотував, що дав братії «*stawek pod tym ze monastyrem y drugy staw, który leży ku stawu memu wielkiemu Chorowskiemu, ku temu tez pole [...] za tym ze monastyrem, które się mnie po śmierci niebozczyka brata mego Pana Iwana Zahorowskiego na działku zostało, to jest nowiny stare Zahorowskie*»⁸⁵.

Монастирські ґрунти зазначені при розподілі в 1611 р. володінь між Олександром та Іваном Загорівськими: «*Od rogu gaju, który zaraz pod monastyrem przy scianie, która dzieli gront monasterski tam na roznych kopcow dwa pod ieden, który po lewey stronie idąc na zachud strona dzieli gronty Zahorowskie, a drugi, co po prawiey stronie, dzieli gront Monasterski*»⁸⁶. У 1663 р. Миколай Петрович Загорівський скаржився на ченців, які відібрали фундуш, «*przez przodkow manifestującego się a*

⁸⁰ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 42, арк. 373 зв.-374.

⁸¹ Там само, ф. 2070, оп. 1, спр. 28, арк. 19-20.

⁸² Там само, арк. 23-23 зв.

⁸³ Там само, спр. 98, арк. 3.

⁸⁴ Там само, ф. 27, оп. 1, спр. 5, арк. 220 зв.

⁸⁵ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 98, арк. 263.

⁸⁶ Там само, ф. 2070, оп. 1, спр. 5, арк. 36 зв.

teraz monasterowi Zahorowskiemu służący u nadany», а саме «stawek z młynkiem, pod dworem Zahorowskim będący, w staw wielki Chorowski wpadaiaący»⁸⁷. Обитель мала пасіку, котра згадується 1636 р. в супліці Петра Загоровського на свого брата Андрія і котра існувала і в жовтні 1641 р.⁸⁸

Пожертви вірних

До нашого часу дійшло чимало свідчень не лише про земельні надання, але й про інші жертви на монастир. Так, у 1492 р. Олександр Юрійович Загоровський разом з дружиною Анастасією подарували обителі дзвони⁸⁹. Кн. Федір Андрійович Сангушко, чия донька Федора була дружиною Петра Богдановича Загоровського, у духовниці 1547 р. відписав чернечій братії 10 кіп литовських грошів⁹⁰. Таку саму суму заповів Іван Богданович Загоровський 14 лютого 1548 р., зауваживши, що «саблю мою сребром и паски мает продано быти, а с того мает быти вроблей [?!] до тоє ж церкви»⁹¹.

Петро Богданович Загоровський у 1563 р. подарував монастиреві *Апостол*⁹². У його тестаменті 1566 р. читаємо: «Monastyr w Zahorowie nechay z tych penezey, kotoryi zyd moy Zelman берет myto w misteczku, tak też y z humna, prodajuczi zboże, albo z inszych dochodow, do konca budet domurowan, aby to na duszi mojej ne leżało. Desiatina po staromu z wsiakoho zboża, z oziminy i jariny, niechay budet dawana na monastyr každoho hoda»⁹³. Крім цього, в 1567 р. він підтвердив надання обителі десятини збіжжя із Загорівського двору «za przodków i ojca jego» (батько Петра, Богдан Михайлович, фігурує під 1525 р.⁹⁴). Петро Богданович Загоровський, воздаючи Цариці Небесній за одужання в дитинстві, замість маленької дерев'яної монастирської церкви побудував кам'яну, а також дерев'яний будинок для ченців (спорудження було завершено в 1576 р.)⁹⁵. У цитованій скарзі 1663 р. Миколая Петровича Загоровського на монахів щодо фондушу, наданого його предками, йдеться про «dsiesięcine s pol Zahorowskich, dziesiąta kopę każdego zboża, tak ozimego, iakoz jarego, dziesiąta grieda w ogrodzie dwornym Zahorowskim, dziesiąte runo z owies»⁹⁶. 1665 року він повторно визнав право послушників користуватися його млинами: «Koło we młynach moich Chorowskich jedne ze czterech aby codziennie ma monastyr pomieniony Zahorowski, nie naruszaiąc dawnego prawa niedzieli, fundusza nie obwarowanego»⁹⁷.

⁸⁷ ЦДІА України у Києві, ф. 2070, оп. 1, спр. 15, арк. 4.

⁸⁸ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 71, арк. 789 зв.; спр. 76, арк. 479 зв., 492.

⁸⁹ *Девятисотлетие...*, ч. 1, с. 107.

⁹⁰ *AS*, т. 4, с. 563.

⁹¹ ЦДІА України у Києві, ф. 27, оп. 1, спр. 5, арк. 220 зв.

⁹² І. Мицько. *Острозька...*, с. 10.

⁹³ *Monografia XX. Sanguszków...*, т. 2, ч. 1, с. 27.

⁹⁴ Там само, с. 5.

⁹⁵ *Девятисотлетие...*, ч. 1, с. 108.

⁹⁶ ЦДІА України у Києві, ф. 2070, оп. 1, спр. 15, арк. 4.

⁹⁷ Там само, спр. 97, арк. 20.

Іван Данилович Вориський у духівниці від 10 вересня 1579 р. заповів монастиреві 10 кіп литовських грошів, а також «слугам церковним того ж манастыра Загоровского, к убогим братъи моеї милой, маєт быти роздано и розшафовано шест коп грошей»⁹⁸. У 1609 р. Олександр Загорівський домовився з маляром Іваном Ставровичем про виконання ікон для Загорівської обителі і дав йому 50 золотих завдатку, проте майстер не дотримався умов угоди, переїхавши працювати до Анни Гойської⁹⁹. Катерина Шацька у тестаменті від 30 червня 1614 р. відписала монахам 15 золотих, а також «летник мой адамашковый на ризи» для того, аби «сорокоуст оправовано и поминано душу мою»¹⁰⁰. Перед 1629 р. Петро або Андрій Олександрович Загорівський надав обителі «strzelby [...] dla obrony od nieprzyiacela koronnego i postronnego» і на цей час монастир одержав від літинського старости Анджея Суходольського 100 «czerwonych»¹⁰¹; Малуша Павловичова Михайлова Гулевичівна у заповіті від 20 травня 1635 р. виділила послушникам 100 золотих «za dusze moie y grzychy moie niechay corka moia do manastyra Zahorowskiego złotych sto polskich da, za ktore czercy Pana Boga prosząc, niechay za duszę moie odprawuią y insze modlitwy wedle uwazenia starszego humena ich niechay czynią»¹⁰². Костюшковичова Хоболтовська Петрова Ядвіга з Пузова 13 серпня 1643 р. відписала обителі 15 золотих, а Загорівська Романова Федора «с Карачова» у духівниці від 28 лютого 1647 р. – 180 золотих. Останнім відомим нам жертводавцем був володимирський війський Філон Єловицький, який у 1651 р. заповів 300 золотих¹⁰³.

Отже, більшість офір монастир отримав від своїх патронів Загорівських (одне належало родичу патрона). Відзначимо, що досить багато (порівняно з іншими досліджуваними монастирями) було пожертв – шість – від осіб, які не перебували у родинних зв'язках із Загорівськими (принаймні нам вони невідомі), троє з них заповіли поховати їх в обителі. Свідчення про інші пожертви знаходимо в духівницях, укладачі яких хотіли, аби за спасіння їхніх душ молилися ченці Загорівської обителі, котра впродовж першої половини XVII ст. дуже шанувалася місцевим людям.

Шпиталі

З фундушного запису Петра Загорівського 1567 р. довідуємося, що з десятини двірського збіжжя братія мала давати на монастирський шпиталь 10 мац жита, 2 маці ячменю і 2 маці гречки. Крім того, він призначив на притулок зі свого двору «corocznie wiecznymi czasy mięsa połci 4, sadeł 2, masła garncy 2, serów poł kopy, wefny wrun 20 na siermięgi; na koszule zaś, buty i inne potrzeby corocznie

⁹⁸ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 12, арк. 448 зв.

⁹⁹ В. Александрович. Словник малярів Волині XVI–XVII століть // *Волинська ікона: питання історії, дослідження та реставрації. Науковий збірник. Матеріали V наукової конференції, м. Луцьк, 27-28 серпня 1998 року*. Луцьк 1998, с. 59.

¹⁰⁰ ЦДІА України у Києві, ф. 27, оп. 1, спр. 23, арк. 178 зв.

¹⁰¹ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 63, арк. 354 зв.; спр. 95, арк. 452 зв.

¹⁰² Там само, спр. 72, арк. 274.

¹⁰³ Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 261, арк. 499; ф. 28, спр. 78, арк. 1174 зв.; спр. 87, арк. 503 зв.

3 kopy groszy lit[ewskich]. Nadto w młynie Chorowskim 2 koła na monastyr, a 2 na szpital, dobę całą niedzielną mleć powinny w każdym tygodniu i miarki, aby należały, tak do klastoru, jak i do szpitala»¹⁰⁴. У документі від 1799 р. підтверджується існування монастирського шпиталю: «Pierwiastkowym funduszem przy tymże klasztorze zafundowany iest szpital dla ubogich»¹⁰⁵.

Поховання

В обителі поховати себе заповідали Іван Богданович Загоровський (запис від 14 лютого 1548 р.), Гаврило Іванович Загоровський (запис від 11 лютого 1571 р.), Іван Данилович Вориський (запис від 10 вересня 1579 р.)¹⁰⁶, Федора Загоровська Янова Боговитинівна (запис від 21 березня 1590 р.), Михайло Іванович Загоровський (запис від 11 травня 1592 р.)¹⁰⁷, Федір Петрович Загоровський (запис від 5 березня 1599 р.: «Поховати во имену моим отчизнем Порску albo теж где бы его их милости (його брати. – С. Г.) налелей здало, хотя и при манастыре Загоровском, толко бы не в церкви, а ни перед церковю в муре, але на могиле високой у каменя, крижа каменного, у манастыре Загоровском»)»¹⁰⁸. Таке саме побажання висловили у своєму тестаменті Анна Черневська Андрієва з Линевських (запис від 2 червня 1608 р.), Катерина Шацька Янова Павловичівна (запис від 9 лютого 1614 р.), луцький земський підсудок Андрій Петрович Загоровський (запис від 8 травня 1616 р.), «Маруша зе Збаража кнежна Воронежская Станиславовая Млодзяновская» (запис від 13 квітня 1619 р.), Малуша Павловичова Михайлова Гулевичівна (запис від 20 травня 1635 р.), «Марина Дедеркалова Станиславовая Мровинская» (запис від 16 червня 1637 р.), «Федора с Карачова Романовая Загоровская» (запис від 28 лютого 1647 р.)¹⁰⁹.

У позові Володимирського гродського суду від 20 березня 1658 р. сказано про те, «iz gdy [...] Regina Zahorowska zaraz po smierci [...] matki swey (Федори з Воютина Загоровської. – С. Г.) na pogrzeb [...] rodzicielki swey do monastera u cerkwie Zahorowskiej ziachała»¹¹⁰. Ймовірно, Федора Загоровська померла у 1658 р. або незадовго перед тим. У засвідченому витязі з володимирських земських книг від 27 жовтня 1651 р. йдеться про духівницю батька Романа Загоровського під 8 травня 1616 р., в якій він просить поховати його у Загорівській обителі¹¹¹. У засвідченому витязі з луцьких гродських книг від 15 лютого

¹⁰⁴ *Monografia XX. Sanguszków...*, т. 2, ч. 1, с. 27.

¹⁰⁵ ЦДІА України у Києві, ф. 2070, оп. 1, спр. 104, арк. 27.

¹⁰⁶ Там само, ф. 27, оп. 1, спр. 5, арк. 220 зв.; ф. 28, оп. 1, спр. 6, арк. 15; спр. 12, арк. 448 зв.

¹⁰⁷ Там само, ф. 26, оп. 1, спр. 7, арк. 491; ф. КМФ-36, оп. 1, спр. 200, арк. 70 зв.

¹⁰⁸ Там само, ф. 26, оп. 1, спр. 13, арк. 1031 зв.

¹⁰⁹ Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 103, арк. 544 зв.; спр. 160, арк. 1319 зв.; спр. 206, арк. 657 зв.; спр. 261, арк. 499; ф. 26, оп. 1, спр. 23, арк. 178 зв.; спр. 24, арк. 1028; ф. 28, оп. 1, спр. 72, арк. 274.

¹¹⁰ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 95, арк. 1798 зв.

¹¹¹ Там само, ф. 2070, оп. 1, спр. 5, арк. 30.

1651 р. мовиться про «Декрет компромісарського суду» між братами Петром і Романом Загорівськими, де під 8 травня 1616 р. зазначено про заповіт їхнього батька, «którym naznacza położyc cialo swoje w monasterze swoim ouczystym Zahorowskim»¹¹².

Таким чином, з п'ятнадцяти відомих нам поховань дев'ять належали патронам монастиря або їхнім родичам.

Чудотворні ікони

В інвентарі монастиря 1769 р. збереглася легенда про те, що тільки заступництво Загорівської Божої Матері врятувало життя Петрові Богдановичу Загорівському, коли той ще був дитиною. Це, очевидно, сталося наприкінці XVI або на початку XVII ст. Пізніше на честь своєї покровительки Петро побудував у монастирі кам'яну церкву. Ікона перебувала тут ще наприкінці XIX ст.¹¹³ Чудотворний образ Богородиці згадується в скарзі Миколая Петровича Загорівського на Яна, Стефана і Михайла Загорівських, у зв'язку з нападом на обитель та пограбуванням її 26 вересня 1656 р.: «Na przod manastyr [...] gwałtownie u niespodzownie wbiegli, tamze w kołwiek w manastyrze zastali, zabrali osobliwie ochędotwa cerkiewne tegoz manastyrza srebra, złota, kleynoty, perły, kamienie drogie, ktore tak antecessorowie powodowie, iako tez ludzie nabozni rozni do cudownego przenaswiętszey Bogarodzice obrazu nadali»¹¹⁴.

Книгописання

У Загоріві були переписані *Пролог* (1530 р.), *Мінея* (1536 р., виконав дякон Михно, «повелением благочестиваго и христолюбиваго пана Петра Богдановича Загоровского»), *Апостол* (1554 р.), *Євангеліє* (1567 р., на замовлення П. Б. Загорівського, «надано на церков места Загоровского»)¹¹⁵, *Мінея* (1585 р., із записом: «Сия книга глаголемая мінея марта за дозволенем пана Петра Богдановича»¹¹⁶), *Мінея* (1639 р., праця мандрівного книгописця Івана, в якій є запис: «Почася сия книга писати [...] за панованя Єго Милости пана Петра Загоровского, на тот час будучого подсудка володимирского»)¹¹⁷.

¹¹² ЦДІА України у Києві, ф. 2070, оп. 1, спр. 12, арк. 33. Важко напевно назвати ім'я того Загорівського, чий заповіт під 08.05.1616 р. згадано в цих документах, рідні брати Петро і Роман нам невідомі. Вище ми згадували Петра Олександровича і його племінника Романа Андрійовича. Про якогось Романа Загорівського маємо згадку під 1619 і 1628 роками (там само, ф. 28, оп. 1, спр. 12, арк. 176; ф. 2070, оп. 1, спр. 12, арк. 12)

¹¹³ А. Добротворський. Загорівський монастирь... // *Вестник ЮЗЗР*, кн. 1, від. 2, с. 3.

¹¹⁴ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 95, арк. 2062.

¹¹⁵ В. Перетц. Отчет об экскурсии семинария русской филологии в Житомир 21-26 октября 1910 г. // *Университетские известия* (1911/10) 10, 16; В. Фрис. *Зі спостережень...*, с. 225.

¹¹⁶ В. Перетц. Отчет..., с. 17.

¹¹⁷ Там само, с. 19.

Вірогідно, більшість цих кодексів з'явилися саме в монастирі. І хоча в XVI ст. вони виготовлялися з ініціативи Петра Богдановича Загоровського, замовлення 1639 р. *Мінеї* його родичем дає змогу припустити, що традиції книгописання зберігалися в Загоріві і в першій половині XVII ст.

Друкарні

У 20–30-х рр. XVII ст. друкарство на Волині було значною мірою пов'язане з діяльністю еромонаха Павла-Домжива (Лютковича Телиці), який прийняв постриг у Києво-Печерському монастирі, а потім, ймовірно, деякий час перебував у Святодухівській обителі у Вільні, де й вивчив друкарську справу¹¹⁸. До самої смерти він працював разом із ченцем Сильвестром. Перша відома надрукована ними книга *Собрание вкратце словес от Божественнаго писанія* побачила світ 1618 р. в друкарні в Угорцях (тепер с. Нагірне, неподалік м. Самбора Львівської обл.)¹¹⁹. Близько 1624 р. вони зі своєю мандрівною друкарнею прибули до Четвертенської Спасо-Преображенської обителі (с. Четвертня в Луцькому повіті) і 1625 р. видали тут *Псалтир*. Наступна їхня книга вийшла 1628 р. в Луцькому Хрестовоздвиженському братському монастирі. Отже, до Луцька ці ченці прибули між 1625-1628 рр., але деякі дослідники конкретизують дату – 1628 р.¹²⁰ У Луцьку друкарі довго не затрималися й вирушили до с. Чорна (поблизу Гощі в Луцькому повіті), де в 1629 р. Павло (Люткович) став ігуменом місцевої Спасо-Преображенської спільноти¹²¹. Тут вони видали дві книги і невдовзі померли: Павло (Люткович) бл. 1634 р., а обраний після нього ігуменом Сильвестр – бл. 1635 р.¹²²

На титульному аркуші згаданого *Псалтиря* від 1625 р. після присвяти кн. Григорію Четвертенському записано: «Сие дило начася и свершися благословением господина отца нашего преподобнейшего кир Захарии з Святой горы, игумена манастира Рождества Пресвятыя Богородица Загоровского, и всей еже о Христе братии, молитвами и помощью тогожде манастира»¹²³. На підставі цього запису ще М. Максимович уважав, що Павло (Люткович) і Сильвестр були ченцями Загорівської обителі¹²⁴. Цієї ж думки дотримується й Іван Огієнко, який доводить, що вони, будучи загорівськими монахами, видрукували декілька книжок в Угорцях і 1622 р. переїхали до Мінська, але досить швидко повернулися до свого монастиря і саме звідси бл. 1624 р. прибули до Четвертні¹²⁵.

¹¹⁸ Я. Исаевич. *Преемники первопечатника*. Москва 1981, с. 87; І. Огієнко. *Історія українського друкарства*. Київ 1994, с. 172.

¹¹⁹ Я. Исаевич. *Преемники...*, с. 88.

¹²⁰ Там само, с. 89; І. Огієнко. *Історія українського друкарства*, с. 234.

¹²¹ Я. Исаевич. *Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми*. Львів 2002, с. 203.

¹²² *Архив ЮЗР*, ч. I, т. 6, с. 697; *Памятники*, т. 1, від. 1, с. 139.

¹²³ І. Огієнко. *Історія українського друкарства*, с. 233.

¹²⁴ М. Максимович. Книжная старина Южно-русская // його ж. *Собр. соч.*: в 3 т., т. 3. Киев 1880, с. 672.

¹²⁵ І. Огієнко. *Історія українського друкарства*, с. 172, 233.

Настоятелі

Дионісій: став ігуменом 6 жовтня 1583 р., а до цього був священиком Успенської церкви в с. Загорів¹²⁶.

Денис: найдавніша згадка – 13 лютого 1596 р.¹²⁷, остання – 9 листопада 1597 р.¹²⁸ (у цьому записі сказано про ігумена Дионісія; можливо, *Денисом* у 1596 р. названо саме Дионісія, який став настоятелем у 1583 р.).

Захарій: найдавніша згадка – 1 травня 1610 р.¹²⁹, остання – в копії листа від 10 червня 1625 р. Петра Загорівського до луцького римо-католицького єпископа Станіслава Любінського¹³⁰.

Захарій: найдавніша згадка – 6 березня 1625 р., остання – 31 травня 1630 р.¹³¹

Мина: фігурує під 5 квітня 1635 року¹³².

Серафіон (Белзький) («игумен и наместник»): нотується 5 січня і 27 липня 1639 р.¹³³

Єзикиїль: найдавніша згадка – 30 червня 1640 р.; остання – 15 лютого 1647 р.¹³⁴ Не цілком зрозумілим є зміст цього запису 1647 р. і ще двох під 1646 р., коли Єзикиїль називається в скаргах луцького римо-католицького єпископа Анджея Гембіцького. На нашу думку, в них єпископ позивав Загорівських з ігуменом за напади на його хочачівські ґрунти, які сталися раніше, за кілька років перед цим, коли старшим обителі могла бути інша особа. Таким чином, останню відому нам достовірну згадку про Єзикиїля датовано 5 травня 1645 р.¹³⁵

Феофан: зафіксований під 18 лютого 1643 р. [його підпис є в листі київського православного митрополита Петра (Могили)]¹³⁶.

Феофілакт (Гриневський, Грінцевський?) («иеромонах»): найдавніша згадка – 23 березня 1644 р., остання – 1653 р.¹³⁷

Мелетій (Любичький): найдавніша згадка – 1656 р., остання – 19 грудня 1658 р.¹³⁸

¹²⁶ ЦДІА України у Києві, ф. 2070, оп. 1, спр. 110, арк. 2.

¹²⁷ Там само.

¹²⁸ Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 52, арк. 767 зв.; ф. 2070, оп. 1, спр. 21, арк. 11 зв.

¹²⁹ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 42, арк. 373 зв.

¹³⁰ Там само, ф. 2070, оп. 1, спр. 108, арк. 1.

¹³¹ Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 142, арк. 335; ф. 26, оп. 1, спр. 35, арк. 480.

¹³² Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 70, арк. 529.

¹³³ Там само, ф. 27, оп. 1, спр. 36, арк. 865; ф. 28, оп. 1, спр. 74, арк. 23 зв.

¹³⁴ Там само, ф. 2070, оп. 1, спр. 7, арк. 27; спр. 20, арк. 51.

¹³⁵ Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 243, арк. 67 зв.

¹³⁶ С. Голубев. *Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники*: в 2 т., т. 2. Киев 1898, с. 266 (Приложения). Дата суперечить даним щодо ігумена Єзикиїля; пояснити це наявним матеріалом ми не можемо.

¹³⁷ ЦДІА України у Києві, ф. 25, оп. 1, спр. 95, арк. 452 зв.; спр. 159, арк. 589 зв.

¹³⁸ Там само, спр. 95, арк. 453; спр. 97, арк. 210.

Феофан (Белецький): найдавніша згадка – 14 липня 1659 р., остання – 11 жовтня 1663 р.¹³⁹

Митрофан (Судовський): фігурує під 28 липня 1665 р.¹⁴⁰

Ченці

Рафаїл («свещенноинок»): нотується під 1 травня 1610 р.¹⁴¹

Софроній: найдавніша згадка – 1 травня 1610 р., остання – 21 травня 1612 р.¹⁴²

Супрун: задокументований 1 травня 1610 р.¹⁴³

Андрій (Загорівський): згадується 1613 р.¹⁴⁴

Сильвестр: можна гіпотетично припускати про його короточасне перебування в монастирі незадовго до 1624 р.¹⁴⁵

Павло Домжив (Люткович Телиця): ймовірно, жив деякий час в обителі незадовго до 1624 р.¹⁴⁶

Стефан (Ткач): відомо, що 26 жовтня 1641 р. змушений був залишити обитель; документ фіксує його як «в том же манастыре Загоровском законника, лет килканадцет мешкаючего, и в том же манастыре пострыжоного»¹⁴⁷.

Дорофей (Мандзевич): занотований 23 березня 1644 р.¹⁴⁸

Йосиф (Харкевич): згадується 23 березня 1644 р.¹⁴⁹

Ісайя (святиц.): був між 1645 і 1653 рр.¹⁵⁰

Йосиф (святиц.): був між 1645 і 1653 рр.¹⁵¹

Антоній (Радивилівський) («казнодея»): найдавніша згадка з 1653 р., остання – від 14 липня 1655 р.¹⁵² Визначний богослов і практик ораторського мистецтва, автор двох великих збірок проповідей. У 40-х рр. XVII ст. навчався в Києво-Могилянській академії. По закінченні студій прийняв чернечий постриг (можливо, у Загорівській обителі 1656 р.), був проповідником у Києво-Печерському монастирі¹⁵³.

¹³⁹ ЦДДА України у Києві, ф. 25, оп. 1, спр. 95, арк. 453; спр. 97, арк. 210.

¹⁴⁰ Там само, ф. 2070, оп. 1, спр. 15, арк. 4; спр. 39, арк. 5.

¹⁴¹ ЦДДА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 42, арк. 373 зв.

¹⁴² Там само, спр. 44, арк. 338.

¹⁴³ Там само, спр. 42, арк. 384.

¹⁴⁴ В. Перетц. Отчет..., с. 19.

¹⁴⁵ М. Максимович. Книжная старина..., с. 672; І. Огієнко. *Історія українського друкарства*, с. 172.

¹⁴⁶ Там само.

¹⁴⁷ ЦДДА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 76, арк. 479 зв.

¹⁴⁸ Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 159, арк. 589.

¹⁴⁹ Там само.

¹⁵⁰ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 95, арк. 453.

¹⁵¹ Там само.

¹⁵² Там само, спр. 91, арк. 466; спр. 95, арк. 452 зв.

¹⁵³ *Києво-Могилянська академія в іменах XVII–XVIII ст.: Енциклопедичне видання*. Київ 2001, с. 451.

Софроній (Підгаєцький): згадується 1653 р.¹⁵⁴

Спиридон: фігурує під 1653 р.¹⁵⁵

Мелетій (Чебнецький): згадується під 1656 р.

Мелетій (Чарноцький): у записі від 8 серпня 1658 р. про нього сказано як про «*nie dawno zesłego*»; припускаємо, що попередній чернець і він насправді є однією й тою ж особою.

Варнава (Ясинський): фіксується 19 вересня 1659 р.

Йосиф (Устрицький): згадується 19 вересня 1659 р.

Митрофан (Судовський) («*kaznodzieia starszy*»): зазначений під 6 квітня 1660 р.

Сильвестр (Яневич): фігурує 31 грудня 1660 р.¹⁵⁶

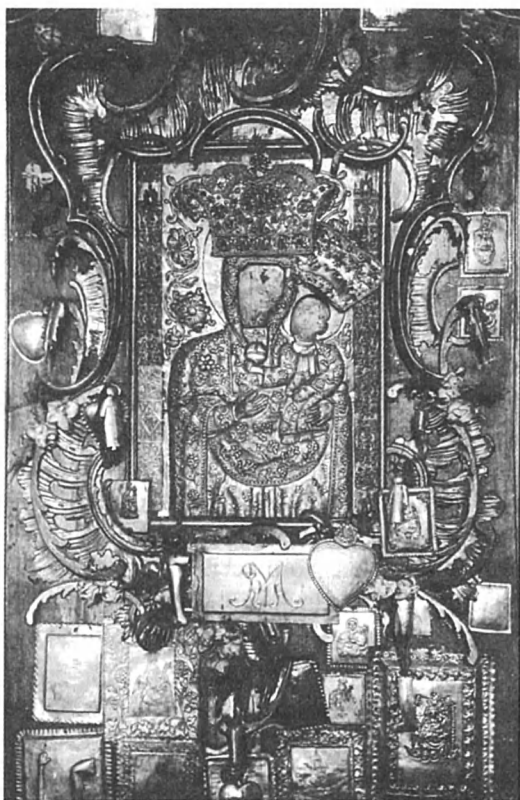
Священики

Лазар: занотований 22 грудня 1567 р.

Хома: згадується під 9 листопада 1579 р. (як місцевий парох «от часу немалого»).

Феодор Русовецький: вказаний під 8 серпня 1658 р. як священик у с. Загоріві¹⁵⁷.

Ілюстрація 7.
Загорівська чудотворна
ікона Пресвятої Богородиці
в шаті XVIII ст.
Світлина кінця XIX ст.

¹⁵⁴ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 95, арк. 452 зв.

¹⁵⁵ Там само.

¹⁵⁶ Там само, арк. 449 зв., 453; спр. 96, арк. 409 зв.; спр. 97, арк. 208; спр. 98, арк. 21.

¹⁵⁷ Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 52, арк. 767; ф. 28, оп. 1, спр. 2, арк. 218 зв.; спр. 95, арк. 449 зв.

Зимнівський монастир Успення Пресвятої Богородиці, чоловічий

[с. Зимно; тепер – с. Зимне
Володимир-Волинського р-ну Волинської обл.]

Про заснування та початковий період існування обителі відомостей не збереглося. Деякі дослідники ототожнюють цей монастир зі Святогорським, який функціонував ще в XI ст. поблизу м. Володимира¹. Підставу для цього знаходять у *Киево-Печерському Патерику*, в записі про смерть між 1062 і 1074 рр. «блаженного» Варлаама. Він повертався з Царгорода до Києва «и въпаде в недуг лють, таже яко доиде града Вълодимера и вниде в монастыръ ту сущій близъ града, иж наричють его Святая Гора, и ту успе с миром о Господе»². Можливо, в *Патерику* справді згадується Зимнівський монастир, але чи існував він безперервно до середини XV ст. – невідомо. Саме в цей час з'являється найдавніше документальне свідчення про обитель – заповіт Якова Войни (60–70-ті рр. XV ст.), в якому він записав братії с. Марків Став і залишив «Земно у матки моеє воли, у подани и в опекани, якже было и в моеї воли»³. Як довго обитель могла існувати до цього часу? Знаємо, що 1452 р. великий князь Казимир надав Немирі Резановичу, батькові Я. Войни, декілька сіл, серед яких було Зимно («Литовижъ, сельцо Торговища [...], а к тому Земно») ⁴. М. Владимирський-Буданов уважав, що «Земно» в цьому наданні – це Зимнівський монастир (за аналогією зі згадкою в духівниці Я. Войни)⁵. На нашу думку, підстав для твердження про те, чи існувала обитель у 1452 р., немає, хоча заповіт Я. Войни і вказує на функціонування цього чернечого осередку вже до написання документа.

У 70–80-х рр. XV ст. відбувся шлюб між кн. Михайлом Васильовичем Чорторійським († до 1489 р.) і Марією Немирянкою Резановичівною, після якого Зимнівський монастир перейшов до кн. Чорторійських. Наприкінці XV ст. бачимо його серед володінь Федора Михайловича Чорторійського (†1542 р.). В описі обителі 1811 р. зазначено, що вона «fundacii JMCI Teodora Michałowicza Czartoryskiego», що «fundusz klasztoru i cerkwi pierwiastkowo nadany od JMCI xięcia Teodora Czartoryskiego, starosty łuckiego, składał się»⁶. Ймовірно, саме цей князь суттєво спричинився до покращення матеріального забезпечення монастиря. М. Теодорович

¹ Н. Петров. Краткие сведения... // ВЕВ. Часть неоф. 3 (1867) 52; Н. Теодорович. *Город Владимир...*, Почаев 1893, с. 170.

² Д. Абрамович. *Киево-Печерський патерик* / репр. вид. Київ 1991, с. 44.

³ *Архив ЮЗР*, ч. VIII, т. 4, с. 27.

⁴ Там само, с. 25.

⁵ М. Владимирский-Буданов. *Церковные имущества...*, с. 178.

⁶ ЦДДА України у Києві, ф. 2074, оп. 1, спр. 17, арк. 11 зв. (далі перераховані села, про які йтиметься далі).

стверджував (правда, без покликання на джерело), що 1495 р. Федір Чорторийський побудував кам'яну монастирську Успенську церкву⁷. За ним цю інформацію повторив польський дослідник Гіжицький⁸. Деякі сучасні науковці такі свідчення сприймають скептично. Так, Л. Крощенко зауважує, що саме цьому князеві «традиційно, хоч на те немає ніяких підстав, приписують заснування монастиря та будівництво його головних споруд»⁹.

Після Федора Михайловича Чорторийського обитель успадкували його сини – Іван і Олександр. В акті 1547 р. про розподіл між ними батьківських володінь стосовно чернечого осередку сказано: «Што ся тежъ дотычетъ манастыра Пресветое Богородици Земенского, тот маемо обадва, весполок з князем Александром его милостю, будовати, а в поданю нашомъ мети и от кривдъ посполите боронити»¹⁰. Певний час брати справді спільно опікувалися монастирем. У вже цитованому описі обители (1811 р.) віднотовано, що після смерти батька вони «nie tylko ze zatwierdzili oycowską ofiarę», але й інші маєтки «wiecznemi czasu temuż klasztorowi zapisali»¹¹.

У цей час обитель була досить відомою на Волині, в чому переконують грошові пожертви кн. Сангушків – Федора Андрійовича, Андрія Михайловича та його дружини Ганни Хребтовичівни, а також Івана Богдановича Загоровського та інших осіб. Привертає увагу згадка під 1550 р. Царських Врат у малій монастирській церкві Св. Юрія Побідоносця, яка є найдавнішим документальним свідченням про цю частину ансамблю іконостасу в історії українського мистецтва¹².

Починаючи з 60-х рр. XVI ст. інформації про монастир стає більше. Однак основне її джерело – актові книги Володимирських гродського і земського судів, де висвітлюються головним чином конфлікти обители з різними особами. Так, зокрема, у 1566 р. урядник кн. Олександра Чорторийського подав скаргу на володимирського і берестейського владика про «odjęcie pieniędzy czynszowych od monasteru Zimiaskiego»¹³. Тоді ж володимирський гродський суддя Іван Калусовський процесувався з князем, який «грунт наш власный калусовский, а хочечи привлацати к имену своему Земну и Горечови (монастирські села. – С. Г.), розказал архимандриту земенскому Перфирию» засіяти житом¹⁴. У 1567 р. архимандрит Порфирій позивав урядника кн. Миколая Андрійовича Збараського у зв'язку з крадіжкою двох волів у монастирського підданого¹⁵ і «справцу», який

⁷ Н. Теодорович. *Город Владимир... // ВЕВ. Часть неоф.* 5 (1867) 150 (прим. 2).

⁸ J. M. Giżycki. *Spis klasztorów...*, с. 126.

⁹ Л. Крощенко. Історично-архівні дослідження Зимненського монастиря на Волині. (Реконструкція підвалин) // *Записки НТШ* 241 (2001) 497.

¹⁰ *Архив ЮЗР*, ч. VIII, т. 4, с. 39.

¹¹ ЦДІА України у Києві, ф. 2074, оп. 1, спр. 17, арк. 11 зв.

¹² В. Александрович. *Джерела до історії...*, с. 23.

¹³ ЦДІА України у Києві, ф. 2076, оп. 1, спр. 7, арк. 18.

¹⁴ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 2, арк. 60 зв.

¹⁵ Там само, арк. 163.

заліз до його скрині і забрав гроші та речі¹⁶. Наступного року Прокіп Волчко Жасковський скаржився, «што дей [...] уставник манастира Земенского князя Александра его милости Чорторыского [...] с помощниками своими слугу моего [...] побил и зранил»¹⁷; у 1570 р. «поборца» Волинського воєводства позивав архимандрита Порфирія «о pieoddanie szorowego z dobr monasterskich»¹⁸, а архимандрит, зі свого боку, – хмельівського священика Федора Гораїна, який того року зі своїм братом напав на монастирського «справцу»¹⁹. У 1571 р. цей же Порфирій заявив, що послав свого «хлопца» до Володимира «для скупеня некоторых речей», а його побили і пограбували²⁰. Як бачимо, перед нами звичайні побутові конфлікти, пов'язані передовсім з господарською діяльністю монашої спільноти. Зауважимо, що кілька разів як патрона обителі названо Олександра Чорторийського й ані разу – його брата Івана. Ймовірно, це було результатом непорозуміння між ними, що призвело до ігнорування Олександром прав Івана на монастир. У копіярії документів Зимнівського василіянського монастиря (ймовірно, з XIX ст.) під 20 січня 1570 р. знаходимо запис: «W xięgach ziemskich Włodz[imirskich] od sądu ziemskiego Włodz[imirskiego] w sprawie Anny Zasławskiego Iwanowey Czartoryskiej i synow iey z xięciem Alexandrem Fedorowiczem Czartoryskim o postępienie połowicy dobr monastera Zimianskiego wsią Łazina, Horyczowa u innych folwarkow, upominalny list»²¹. У супліці від 1570 р. Ганна Кузьмівна, вдова Івана Федоровича, свідчила, що його брат Олександр Федорович не дозволяв користуватися її синам – Іванові та Юрію – правами на половину обителі: «Штожь дей его милость князь воевода манастир Зименский с фолваркомъ и пашнею манастирскою его милости князю Ивану, брату своему, малжонку ее милости небожчику, з его милостью посполитый и нерозделный, зо всеми пожитки и селы, к тому манастиру здавна належачими, по животе брата своего, его милости князя Ивана [...], в моць свою возьмъшы [...], а ее дей милости и детем ее милости, братаничам своим [...], во всех пожиткохъ половицы до шафунку и уживаня поступити не хочеть»²². Отже, в січні 1570 р. кн. Олександр де-факто володів усім монастирем. Проте восени того ж року в скарзі володимирського владика Феодосія на кн. Чорторийських «о гвалтовное забране грунту пол церковных, подданных его милости села Полупанского [...] к имену их милости манастирскому селу Покропивцизне» виявлено дані про спільне володіння обителлю цими вельможами: «До манастира их милостей сполного Земенского»²³. У 80-х рр.

¹⁶ Архив ЮЗР, ч. I, т. 6, с. 57-58.

¹⁷ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 3, арк. 138.

¹⁸ Там само, ф. 2076, оп. 1, спр. 7, арк. 15.

¹⁹ Там само.

²⁰ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 6, арк. 351 зв.

²¹ Там само, ф. 2076, оп. 1, спр. 7, арк. 14 зв.

²² Архив ЮЗР, ч. VIII, т. 6, с. 275-276.

²³ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 5, арк. 255 зв.-256. Чи це було формальним зверненням до обох князів, які de jure спільно володіли монастирем, чи на цей час родичі спромоглися розв'язати конфлікт навколо обителі – не знаємо.

XVI ст., як переконаємося далі, Юрій Іванович користувався своїм правом на володіння половиною цього чернечого осередку.

М. Теодорович свого часу уважав, що Олександр Чорторійський відібрав у монастиря всі села, а його брат Іван став на захист обителі, і судовий процес між ними припинився лише зі смертю Івана Федоровича²⁴. Справді, в цитованому вже описі (1811 р.) зазначено, що «*po nastąpieniu zas dziafu (між Олександром та Іваном Федоровичами в 1547 р. – С. Г.) Xięże Alexander zagarnof cały oycowski i bratowski, zrobiony dla klasztoru, fundusz*», але подробиці цього невідомі²⁵. Дослідник припускає, що наприкінці свого життя Олександр Чорторійський помирився з братією, що, на його думку, доводить подарований тим у 1566 р. дзвін масою в 720 кг і заповіт від 1569 р., в якому князь просив поховати себе в обителі, хоча так і не повернув їй сіл²⁶. Монастиреві було надано ще один дзвін, із написом: «Сей звон маєт быти ку хвале Божьей и Пресвятой Богородици в монастырь до Зимна, дала княгиня». Припускають, що дзвін офірувала дружина Олександра Чорторійського Магдалена (Марія) Деспотівна²⁷.

Насправді як власник і патрон монастиря Олександр Чорторійський мав практично необмежену владу, і навіть у разі конфіскації ним духовних маєтків послушники нічого не могли вдіяти. Водночас позбавлення кн. Івана прав на обитель вказує, що Олександр Федорович контролював ситуацію. Таким чином, конфлікт міг відбуватися між братами, а монастир залишався під опікою Олександра, тому, мабуть, недоречно говорити про примирення патрона з ченцями.

Монастирський архітектурний комплекс у цей час складався принаймні з двох церков – Успенської та меншої, Юріївської (Георгіївської). Л. Крощенко, підсумовуючи останні дослідження збереженого Успенського храму, зробив висновок, що святиня була частково зруйнована незадовго до завершення її будівництва (згодом – внаслідок землетрусу у Львові в 1510 р.). У новій конструкції церква була вже побудована ближче до середини XVI ст. На думку дослідника, саме в цей час або дещо пізніше (в другій половині XVI ст.) зводяться кам'яні мури і вежі²⁸, на що вказують матеріял і система мурування. Зауважимо також, що отримані монастирем важкі дзвони вимагали міцної дзвіниці. Як пише Л. Крощенко, це «могла бути майже квадратна в плані будівля з грубими стінами, фундаменти якої знайдено посередині монастирського подвір'я». Дослідник підкреслює, «що такі монументальні дзвіниці – кампаніли, будовані на храмових цвинтарях, дуже поширені на Волині»²⁹.

12 січня 1567 р. кн. Олександр Федорович Чорторійський відписав своїй дружині «по моемъ животе» 10 000 золотих на певних маєтках, серед яких згадано

²⁴ Н. Теодорович. *Город Владимир...*, с. 172.

²⁵ ЦДІА України у Києві, ф. 2074, оп. 1, спр. 17, арк. 11 зв.

²⁶ Н. Теодорович. *Город Владимир...*, с. 172.

²⁷ Там само.

²⁸ Л. Крощенко. *Історично-архівні дослідження...*, с. 499-503.

²⁹ Там само, с. 497.

«подаване монастыра Земенского». Крім того, «волна будетъ кнегиня малжонка моя, кому похочеть тую суму пенезей десеть тисечей золотых полских [...] на тых вышъ помененых именах моих дати, даровати и на церковъ записати и ку своему пожитку лепъшему обернути, яко сама налпей розумеючи»³⁰. У духівниці від 17 грудня 1569 р. князь просив поховати його в Зимному, записавши дружині певні маетки («штом первой записал жоне моей [...], то и тепер записую ей, жоне моей»), серед яких «половицу монастыра отчизны моее Земенского с фолварки и селы монастырскими»³¹. Магдалена Деспотівна, дружина Олександра Чорторійського, 13 липня 1571 р. також заповідала зробити обитель своєю усипальницею, а право на «владане и справоване половици», отримане від чоловіка, передала синові Михайлу³². Ці та інші відомості також говорять про те, що наприкінці 60-х рр. XVI ст. були відновлені права нащадків і спадкоємців Івана Федоровича Чорторійського на володіння половиною монастиря.

Щодо внутрішнього життя чернечого осередку в цей період, то маємо свідчення про те, що монастирська церква як парафіяльна обслуговувала духовні потреби місцевих русинів. Так, возний стверджував, що в червні 1584 р. їздив до Зимнівської обителі у зв'язку зі справою Каспара Стужинського й запитував архимандрита «и там свещеников иных, крылошан: „Если же бы есте того вашмост были сведоми, которого часу шлюбъ брал и которого року его милост пан Александер Владычка з бывшою Халаимовою панею Ганною Ивановною Шишъчанкою Ставецкого, которую помененый Владычка з неволи с татар в неяко суме выкупил”? Отец архидякон Аврамей Янъчинский перед архимандытомъ, такъ тежъ пан Семен и панъ Янъ Горечовские, слуги монастырские, визнали тыми словы: „Было дей, пане Стужинский, иж есмо того были добре сведоми, же тут в монастыри шлюбъ брали, року не можем поминети, але ся нам так видит, року шестдесят девятого албо осмого, за архимандрыта першого, небожчика отца Порхирия”»³³.

Отже, після кн. Олександра Федоровича право на монастир успадкував його син Михайло. За час майже десятилітнього перебування обителі під його патронатом маємо лише кілька джерельних вісток про неї. У згаданому зимнівському копіярії занотовано про суперечку 1572 р. щодо «granic ziemianskich» між зимнівським архимандритом і паном Загоровським³⁴. У 1573 р. стався конфлікт між підданим кн. Януша Миколайовича Збарзького та архимандритом. Так, князівський урядник з Руснова Семен Луковський скаржився, що 9 травня служебник князя «ездил на праздник до Земна», і по дорозі назад духовні піддані його побили, пограбували і «до монастыра Земенского приведши, в сазене всадили». Коли ж пізніше урядник приїхав до обителі для з'ясування непорозумінь, то архимандрит заперечив існування наказу «до вязеня сажати», кажучи, що в

³⁰ Архив ЮЗР, ч. VIII, т. 4, с. 33.

³¹ Там само, с. 34.

³² Там само, с. 47-48.

³³ Там само, ч. VIII, т. 3, с. 417.

³⁴ ЦДІА України у Києві, ф. 2076, оп. 1, спр. 7, арк. 17.

монастирі цього служебника немає³⁵. У відповідь цього ж місяця руснівський урядник «з многими слугами своїми» напав на князівський ґрунт «под имене мое Горичово на врочище, прозываемое Садки»³⁶.

Після смерті Михайла Олександровича Чорторийського в 1582 р. його право на половину обителі успадкували дружина Софія Ходкевичівна і син Юрій. Другою ж часткою володіли нащадки Івана Федоровича – Олександра, донька старшого сина Івана (†1581 р.), і Юрій Іванович. У 80–90-х рр. XVI ст. останній разом із Софією Ходкевичівною передавав у заставне володіння деякі духовні маєтки. Записом від 27 серпня 1596 р. Олександра Іванівна продала свою частину монастиря стрію Юрію Івановичу: «А што ся дотычет манастыра Земенского у повете Володимерском зо всими до него имени, з селы и иншими принадлежностями и ґрунтами [...], тогда я того права своего вечного, отчизного, по отцу моем на мене спалого, и такого подавана с потомками нашими зступую и вечне ся вырекаю, а на его мл княжати Юря Чорторыского и потомков его мл тое право вливаю вечными часы, которое подаване того манастыра Земенского ани в жадну реч и в ниякие пожитки манастырские мы сами и потомкове наши николи вступоватися не маем»³⁷. У свою чергу, Юрій Іванович записом у 1598 р. передав «на вечност» своїй дружині кн. Олександрі Андріївні Вишневецькій окремі свої маєтки, серед яких і «половицу манастыра Земна и сел, до него здавна належачих»³⁸.

Зазначимо, що представники обох гілок кн. Чорторийських використовували обитель як укріплене місце свого помешкання. Так, зокрема, 4 листопада 1576 р. возний говорив, що «ее млст кнегиня Иванова Чорторыская (йдеться про Катерину Іванівну Чорторийську, дружину Василя Загоровського. – С. Г.) на ден светых апостолов Петра и Павла, приславши сына своего князя Юря Чорторыского з манастыра Земенского, давшы знат о великой а тяжкой хоробе своей и просечи его млст пана кашталяна браславского (Василя Загоровського. – С. Г.), жебы малжонку свою а девку ее млсти наведати так в тяжкой хоробе, ку ее млсти послал»³⁹. Значно більше свідчень маємо про використання монастиря як резиденції спадкоємцями Михайла Олександровича Чорторийського – дружиною Софією і сином Юрієм. У травні 1587 р. луцький і острозький владика Кирило (Терлецький) подав скаргу на монастирських урядника і підданих, які з «стрелбою великою» напали на фалемицький ґрунт⁴⁰. У серпні того самого року возний «уткнул есми позов депутатский судов каптуровых у ворота манастыра земенского по Его Милост князя Юря Чарторыского в жалобе [...] отца Кирила Терлецкого, епископа Луцкого и Острозкого [...], о гвалтовное наехане на ґрунт Его Милости

³⁵ ЦДДА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 7а, арк. 100.

³⁶ Там само, арк. 117 зв.-118.

³⁷ Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 47, арк. 225.

³⁸ Там само, ф. 26, оп. 1, спр. 12, арк. 217.

³⁹ Там само, ф. 25, спр. 16, арк. 483-483 зв.

⁴⁰ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 20, арк. 233 зв.

фалимицький»⁴¹. У квітні 1591 р. урядник позов «по Єє Млст панюю Рафаловую Синявскую, кашталяновую каменецькую, панюю Зофію Ходкевичовну, во имену єє милости Зимне у ворота манастырские уткнул и уставнику тамошнего манастыра Семену, а игумену Троецкому оказал, писаний в жалобе Єго Мл пана Федора Загоровского, поборцы воеводства волынского, о неотдане боргу Єго Кор Мл, в универсале описаного за рок восемьдесят девятый з ыменей Єє Мл»⁴². 9 січня 1602 р. возний відніс позов «до имени Зимна и у браму манастыра Земенского уткнул, писаний по кнежати Юря Чорторыского на Чорторыску» в скарзі Миколая Вільчопольського про заставу Маркового Ставу⁴³. Однак, якщо ці справи так чи інакше стосуються монастиря, чим можна пояснити наявність позовів в обителях (хоча позивали не ченців, а кн. Чорторійських), то наступні приклади під таке тлумачення не підпадають. Наприклад, 22 лютого 1589 р. возний «положил два позвы гродские володимерские по Их Млсти князя Юря Чорторыского а княгиню Михайловую Чорторыскую, старостиную житомирскую, панее Зофію Ходкевичовну, в манастыре Зименском в жалобе рыболовы замку Володимерском [...] о попалене чероту, колья так же о потрясене ставков и побране их, также рыб»⁴⁴. 22 вересня 1591 р. «пан Матей Хмелевский жалосне оповедал», що того дня, «будучи мне в Земне в манастыру у єє Милости панее Рафаловое Сенявское за розказанем єє Милости, также в манастыру пан Андрей Куколский безвинне звязнивши ся на мене [...], словы неучтивыми [...] шкодливими при бытности на тот час в манастыру немало зацных людей мене лаял»⁴⁵. А 30 квітня 1597 р. урядник «позвов головных трибуналских два [...] отнесши до имени Земна и уткнул их у ворота манастыра Земенского, писаные по [...] кнежати Юря Олгирдовича Чорторыского в жалобе [...] пана Юря Овлучимского, писара земского володимерского, обадва о неотдане на рок сумы пенезей четырех сот золотых полских»⁴⁶. 7 травня 1598 р. возний їздив до Зимна «до их млстей велможных кнежати Юря Чорторыского, панее матки єго млсти єє милости панее Зофии Ходкевичовны [...] з листом урядовым увяжчим, хотечи отправу за суму пенезей декретом трибуналским сказаную [...], гды єсмо до имени [...] Земна приехали, пытали єсмо если бы их млсти там в манастыре были»⁴⁷; 26 травня того ж року віднотовано «три позвы земских володимерских трибуналских до Земна, [...] по [...] князя Юря Чорторыского и Єє милост панею Рафаловую Сенявскую [...], в жалобе [...] Яна Модринского, два позвы слово в слово писаные ку прислуханю баницый, а третий позов так же по єго млст князя Юря Чорторыского о долгу три тисечей золотых полских»⁴⁸; 13 травня 1599 р. возний відніс «позвов чотыри

⁴¹ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 20, арк. 414.

⁴² Там само, спр. 24, арк. 394.

⁴³ Там само, спр. 34, арк. 4 зв.

⁴⁴ Там само, спр. 22, арк. 109 зв.

⁴⁵ Там само, спр. 24, арк. 952 зв.-953.

⁴⁶ Там само, спр. 30, арк. 402.

⁴⁷ Там само, спр. 31, арк. 203 зв.

⁴⁸ Там само, арк. 223 зв.

головних трибунальских [...] по их милост кнежати Юря Чорторыского и по ее милост панюю Рафаловую Сенявскую [...], однесши до монастыра Земенского [...] в жалобе пана Яна Модринского»⁴⁹. Через два тижні від Володимирського гродського суду з'явилися нові супліки «у ворота монастыра зименского Его Милости кнежати Юря Михайловича Чарторыского, старостича житомирского» (Григорій Колмовський скаржився на вельможу стосовно Літовижа)⁵⁰. 1 січня 1603 р. урядник відніс позов Люблінського трибуналу «у ворота брамы замку або монастыря Земенского [...], писаний по его млст кнежати Юря Михайловича Чорторыского на Чарторыску, припозываючи его млст до одослания на выволане от суду земского володимерского до складания на них баниции за спротивене се через его млст праву посполитому и непоступене отправки албо увязаня в добра»⁵¹. Звернемо увагу на те, що про обитель сказано як про «замок або монастыр». Згадаймо, що Михайлівський монастир у Володимирі як помешкання кн. Сангушків названо «двором» («до двора монастыра»), тимчасом Зимнівський чернечий осередок з його фортифікаційними спорудами вже відповідав статусові «замку».

Для Юрія Михайловича з матір'ю, як і для більшості тогочасних світських патронів церковних інституцій, обитель була звичайним маєтком, який вони використовували в особистих інтересах. 6 січня 1593 р. датовано запис Рафаїла Сенявського, з якого дізнаємося, що на прохання Софії Ходкевичівни він викупив із заставного володіння її «маєтност Литовиж», а коли потім «в держаню Литовижа, малжоку мою панюю Зофию Ходкевичовну за себе в стан малженский взял, теды пани малжонка моя вси маєтности свои, в повете Володимерском лежачие [...], мне яко малжонкови своєму до влады, держаня и уживаня подала». Серед них фігурує і «монастыр Земно з фолварки к нему прислухачючими, которых я будучи в держаню вшелякие пожитки на себе брал и их вживал»⁵². Отримавши компенсацію в 5 000 золотих (саме за таку суму він викупив Літовиж), Р. Сенявський повернув маєтки дружині («яко ее власност вернул»). У квітні 1589 р. Софія Ходкевичівна і Рафаїл Сенявський уже були одруженими, а маєтки повернуто в січні 1593 р. Виходить, упродовж декількох років перед цим монастир з його посілками перебував у заставному володінні Сенявського. 30 липня 1600 р. возний «ездил до маєтности Земна за декретом трибунальским на отправу сумы пенезей [...], а записом кнежати его млсти Чарторыский его млсти Адаму Прусиновскому [...] наказаное и присужоное [...], гды приехали до Земна, застали есмо там в монастыре в светлицы ее млст панюю Рафаловую Сенявскую». Їй пояснили суть справи, але вона «поведила, иж тая маєтност имене Земно и Горечов ест маєтност монастырское, до того я еще тую маєтност тримаю за записом своим од першого малжонка своего [...] в суме пенезей и доживоте, вязаня никому в тую маєтност не допущу, гды сын мой

⁴⁹ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 32, арк. 197.

⁵⁰ Там само, ф. 27, оп. 1, спр. 12, арк. 37 зв.-38.

⁵¹ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 35, арк. 36.

⁵² Там само, спр. 26, арк. 238-238 зв.

кнєжа Юрей Чарторыскый не ест жадным голотоу, маєтност свою власную особливую маєт»⁵³.

Передача обителі у заставне володіння вказує, що патрони не дуже переймалися її долею. У цей час, принаймні, монастирська церква діяла, і богослуження у ній відвідували не лише мешканці с. Зимне. Так, наприклад, Семен Бобицький і Семен Закревський повідомляли, що 24 травня 1592 р. «на день свята Сошествіє Святого Духа [...] я, Бобицький, из маткою своєю, а Закревский з малжонкою своєю, были єсмо в церкви Светое Пречистое в Земни для набоженства»⁵⁴. А урядник с. Шистів скаржився, що в 1597 р., «будучи в Зимне в манастыре на набоженстве о празнику о клеченю и гды вже з Зимна по службе Божой ишод яко человек спокойный», на нього напали і побили⁵⁵. Як бачимо, монастир зберігав свій духовний авторитет навіть у період його занепаду в 90-х рр. XVI ст. (можливо, й раніше), коли кн. Чорторійські використовували його як свою резиденцію. Незацікавленість Юрія Михайловича в обителі підтвержується тим, що 1601 р. (запис від 14 травня) він передав «маєтност Земенское, то ест замку и села Земна, двора и села Менчиц, двора и села Маркового Ставу, села Кропивщизны, села Горичова» у заставне володіння на 40 років (!) кн. Григорієві Львовичу Сангушку Кошерському за 31 000 золотих⁵⁶. Нотатка про «замок и село Земно» виявляє, що йшлося не лише про духовні села, але й саму обитель. Про це промовисто говорить скарга Юрія Івановича Чорторійського від 13 вересня 1601 р.: «Досла мене такая ведомост, же его мл велможный княжа Юрей Чорториский, братанок мой, умислил манастыр наш сполны Земенский, у повете Володимерском лежачи, зо всеми селы и принадлежностями до него належачими, вечностью продати або заставою и яким колвек способом кому иншому кром ведомости моеє завести. Чого постерегаючи, абых тож колвек за яким же колвек ведомости моеє даным в держане того манастыра Земенского и в села до него належачие не приходил и с тим ся оповедаю и протестую, же яко продкове наси, так и мы сами, потомкове их, по них зосталы, задного права до шафования тых добр манастырских сами не мели и мы не маєм поготову, водлуг прав и листов делчих продков наших, того продавати, заставовати и некоторым способом в руки обчие заводити не можем. Толко волное подане архимандрита до того манастыра продкове наши мили и нам такое ж право зоставили, а тые добра до шафования и уживаня того архимандрита, от нас сполне поданого, крилошан и вшего духовенства для фалы Божое в том манастыру при церкви Светое Пречистое мешкаючого, водлуг фундушов розными часы наданых належали и тепер належат. Што показати єсмо готов и о кривду того манастыра с каждым таковым, хто бы в держане того манастыра и в села до него належачие входити мел, хочечи его мл мовити, просил, абы тоє оповедане и протестацыя до

⁵³ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 33, арк. 366 зв.-367.

⁵⁴ Там само, спр. 25, арк. 393 зв.

⁵⁵ Там само, спр. 30, арк. 437.

⁵⁶ Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 63, арк. 508; ф. 27, оп. 1, спр. 14, арк. 525-529.

книг гродських луцких записана была»⁵⁷. Негативне ставлення Юрія Івановича до зміни власника монастиря простежується також у його заповіті від 4 грудня 1603 р., де він зазначає, що Юрій Михайлович Чорторійський, «synowiecz moy, bez wiadomosci u rozwolonia tego» передавав обитель у заставу, «o czo ode mnie są prawne processy uczynione»⁵⁸. Водночас відсутні безпосередні свідчення про опіку Юрієм Івановичем над цим монастирем. Навіть у духовниці він не зробив надання, обмежившись зверненням до своїх нащадків, аби вони забезпечили належне функціонування обителі.

Застава чернечого осередку на 40 років кн. Григорієві Сангушку фактично означала його продаж. Однак де-юре це сталося у 1604 р., коли записом від 2 червня Юрій Михайлович продав свою половину Юрієві Івановичу Чорторійському за 60 000 золотих: «Которого манастиря называемого Зимна [...] половица по зошлом [...] княжати Михайла Чорторыского, пана отца моего, мне правом вечистым, приржонным, дедичным пришла и спала, а другая половица того ж манастиря [...] княжати Юрю Чорторыскому на Клеваню, пану стрьеви моему, также по зошлом его мл княжати Ивану Чорторыскому, пану отцу его, пришла и спала, которого то ж манастиря за таковым правом. нашим вечным дедичным мы в держаню и вживаню яко власности своей, будучи я с певных причин и потреб моих припалых свою половицу розным особом и в немалых сумах позаводил и позаставовал и тепер будучи есми пилно потребный болшое сумы пенезей, а маючи волност водлуг права посполитого, ухвалы сейму Берестейского, власностю своею яко хотечи шафовати, продал есмо на вечност его мл княжати Юрю Чорторыскому на Клеваню [...] тую всю сполна половицу мою того менованого манастиря Земенского [...], то ест половицу манастиря мурованого, половицу церкви, фолварков и сел до него належачих»⁵⁹. Таким чином, у 1604 р. припинилося спільне володіння обителлю двома гілками – на Клевані та на Чорторійську – кн. Чорторійських, власниками якого залишилися Юрій Іванович з дружиною Олександрою Андріївною.

Уже через кілька днів після набуття прав власника, 20 вересня 1601 р., Григорій Сангушко склав заповіт, у якому писав: «А што се дотычет маестности Земенское, то ест замку и села Земна [...], которые маестности» передав йому в заставу за 31 000 золотих Юрій Чорторійський, – їх Сангушко записав дружині Софії Головчинській⁶⁰. Князь помер цього ж року, і його вдова залишилася заставним власником Зимнівського монастиря. У 1602 р. Лаврентій Древинський свідчив, що за цей рік певні особи не сплатили побору, і серед них згадується «державца Земна манастиря и приселков до него належачих»⁶¹ (ймовірно, йшлося про Софію Сангушковичову). 27 квітня 1603 р. возний відніс позов Люблінського трибуналу «до имени Зимна, державы на тот час ее млсти княжны Зофеи

⁵⁷ ЦДІА України у Києві, ф. 25, оп. 1, спр. 62, арк. 716 зв.-717.

⁵⁸ Там само, спр. 72, арк. 276.

⁵⁹ Там само, арк. 200 зв.

⁶⁰ Там само, ф. 27, оп. 1, спр. 14, арк. 297-303 зв.

⁶¹ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 35, арк. 488.

з Головчина Григоревой Сангушковое Кошерское першого малженства, а на тот час єе млст панєє Станиславовое Мнишковое з Великих Кунчицы, старостиное саноцкое, писаный по єе млст самую, по малжонка, яко опекуна єе млсти вышей менованого, и теж по потомков зошлого з небожчиком кнежатем Кошерским спложоных, в жалобе єе млсти панєє Зофеи Ходкевичовны Рафаловое Сенявское» про неповернення 3 000 золотих⁶². А через два дні, 29 квітня, Софія Сангушковичова «подала и поступила до моци и владности держаня [...] обычаем заставным маетност свою село Зимно з манастыром мурованым и с подданными там оселыми» Янові Лагодовському, й тоді ж урядник зробив «увязане» його у володіння обителлю на чотири роки за 9 000 золотих⁶³.

Нові заставні власники Зимна продовжували використовувати монастир як свою садибу. Коли в 1604 р. Юрій Михайлович продав право на половину обителі Юрію Івановичу і возний 12 червня приїхав до Зимна для «увязаня» його у володіння, то «там же в манастыру отозвавшисе врядник» Яна Лагодовського і повідомив, що не дозволить цього зробити, «кдыж пан мой мает за правом своим от [...] Станислава Мнишка, старосты Саноцкого [...], тот увес манастыр зо всим на все з селом Земном и зо всеми приналежностями, к тому манастыру належачими, у певной суме пенезей до отданя грошей» тримати⁶⁴. У 1611 р. возний за борги Лагодовського мав виконати «увязане» у його володіння Малхера Михайловського, краківського гродського писаря. Коли 11 січня до «маетности Земна [...], добр его мл пана Яна Лагодовского, до замку або манастыра мурованого земенского приехали [...], там же з того замку або манастыра мурованого земенского, его мл пана Лагодовского, вышол до их млстей панов судовых» заставний власник і заборонив здійснювати «ввод»⁶⁵.

Непорозуміння щодо володіння монастирем між його дідичами Чорторийськими і заставними власниками почалися після 1613 р., коли померла кн. Олександра Вишневецька, першим чоловіком якої був Юрій Іванович Чорторийський, а другим – Ян Лагодовський⁶⁶. Її сини від першого шлюбу Миколай та Андрій вирішили з'ясувати законність прав на обитель його заставних власників: Яна Лагодовського, який безпосередньо ним володів у той час, і Адама Сангушка, від якого він отримав заставне право. Під 26 жовтня 1615 р. зафіксовано позов Володимирського земського суду. Микола Юрій Юрійович Чорторийський «сам от себе и именем брата своего рожного молодшого» Андрія подав супліку на Адама Сангушка і Яна Лагодовського, «иж маетност его отчизную, дедичную и набытую [...], меновите замок мурованый монастыр Земенский, с церквами в нем будучими, с фолварком и селом Земном, Брыновцем и з селом и фолварком Горичевым зо всеми их приналежностями и пожитками от часу

⁶² ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 35, арк. 161 зв.

⁶³ Там само, арк. 174 зв.; спр. 37, арк. 808 зв.-809.

⁶⁴ Там само, спр. 36, арк. 365 зв.

⁶⁵ Там само, спр. 43, арк. 25 зв.-26 зв.

⁶⁶ Н. Яковенко. *Українська шляхта...*, с. 301.

немало, не ведати за яким правом держите [...], а поводом яко власности уступити не хочети»⁶⁷. Лагодовський зберіг за собою право на заставне володіння обителлю з її посіlostями, бо 13 березня наступного 1616 р. він «маєтност свою село Зимно з манастыром мурованым земенским» передав у заставу на три роки (в інших документах – в оренду) Броніславові Глоговському⁶⁸. Глоговський також використовував обитель як місце свого помешкання. У травні 1616 р. Маруша Збаразька Васильова Загоровська скаржилася «на подданых земенских и горечовских, державы на тот час [...] Бронислава Глоговского» у зв'язку з тим, «гды подданыє кнежны [...] суходолские в день свята русского урочистого Сошествия Светого Духа для набоженства до Земна до церкви приехали», і коли після Літургії вони вийшли з храму, їх несподівано почали бити зимнівські та горичівські селяни. Після цього «звезавши их обох, до манастыра Земенского, мешканя на сес час пана Глоговского, приведши до везеню якогос приватного до тюрмы, яко яких злочинцов усадили»⁶⁹.

Кн. Юрій Іванович, дідич монастиря, помер, ймовірно, значно раніше 1617 р.⁷⁰ На це опосередковано вказує інвентар «маєтности небожчика» Юрія Чорторийського на Клевані від 3 травня 1605 р.⁷¹ Права на обитель успадкували його сини Миколай і Андрій, але в 1618 р. молодший брат подарував Миколаю «замок с церквями Зимно, село и фолварк Бриновец, село и фолварк Горичов, село, двор и фолварк Марков Став, село, двор и фолварк Менчичи, село, двор и фолварк Кропивцизна»⁷². Проте безпосереднє володіння монастирем залишилося в руках заставних власників, які досить часто змінювалися. Так, у 1620 р. Ян Лагодовський передав Зимне в оренду Матею Суходольському за 8 000 золотих («Зимно, с двором, дворцом, фолварком, манастырем, зо всеми людми и поддаными тамошними земенскими») ⁷³. У 1622 р. Станіслав, син померлого волинського каштеляна Яна Лагодовського, згадується як «держачий» (разом з Олександром Скаржевським, «опекуном детей и маєтностей зошлого» Матея Суходольського) села, замку і двору Зимна⁷⁴. Того ж року розпочався конфлікт за Зимне між самими Суходольськими. Станіслав, Ганна, Софія і Галшка Матейовичі позивали Андрія Суходольського, який зі своїми підданими «гвалтом армата з оружем rozmaитым [...] на село, замок и двор Зимно наехали»⁷⁵. Під 18 листопада 1623 р. маємо запис Олександра й Андрія Яновичів Лагодовських, яким вони

⁶⁷ ЦДІА України у Києві, ф. 27, оп. 1, спр. 24, арк. 168 зв.

⁶⁸ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 47, арк. 717.

⁶⁹ Там само, арк. 811-811 зв.

⁷⁰ Н. Яковенко. *Паралельний світ...*, с. 51.

⁷¹ ЦДІА України у Києві, ф. 25, оп. 1, спр. 73, арк. 440 зв.-453 зв.

⁷² Там само, ф. 27, оп. 1, спр. 26, арк. 41.

⁷³ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 52, арк. 1635-1635 зв.

⁷⁴ Там само, спр. 55, арк. 938.

⁷⁵ Там само, спр. 56, арк. 875.

підтверджують позичку Гаврила Іваницького 8 000 золотих і передачу йому в заставу на три роки «maietnosc dwor i sioło Zimno z manastyrem mirowanym»⁷⁶.

Таким чином, протягом першої чверті XVII ст. монастир перебував у заставному чи орендному володінні різних осіб, що негативно вплинуло на його стан. Про занепад обителі в цей час свідчить позов від 28 червня 1624 р. Гаврила Іваницького до володимирського і берестейського унійного владики Йоакима (Мороховського) у відповідь на його скаргу. Іваницький пояснював, що в 1623 р. владики «присылалъ до мене повинного своего, пана Зеневица, трактуючи зо мною о томъ, абым ему принял подаване манастыра Зименского». Іваницький відмовився, пояснюючи, що як «светчитъ сама фундація манастыра Зименского и гробы и написы в церкви и на мурахъ, ижъ тот манастыр антиквиту ест подаваня ясне освещенных кнежат их милостей Чарторыских и держачихъ од их милостей». Отримавши відмову, єпископ заіс до володимирських гродських книг супліку на Г. Іваницького, у зв'язку з тим, що цей пан вигнав з обителі ченців, наказав «антимисы з олтаров повыкидати и подоптати». Іваницький у своїй репротестації заперечував звинувачення, переконуючи, що вже 1623 р., коли він «маетность Зимно з манастыремъ способомъ заставнымъ обнялъ», обитель стояла пустою, без послушників: «Приехали до мене гости, их милости панове Халаимове з воеводства Киевского и панъ Матияшъ Ласко Черньчицкий, и панъ Миколай Древинъский, которые для набоженъства хотели быти в церкви, з которыми и я ехалем до манастыра; в котором не застали есмо, толко одну белую голову Тацу, прозвискомъ Безручку, а попа ни, а чернъца жадного не было и овшемъ пустое было». Ця жінка пояснила прибулим, що чорноризці тут не мешкають, ключі від церкви є в неї, а «подданые Зименъские: одинъ Мацко, а другий Олешко Зончикъ, которые заведуют од килканадцати леть церковью и аппаратами церъковными». Останні розповіли, що «Мина тут был чернецъ, который великие шкоды в будованю манастырскимъ в манастыру починивъши, до села Хмелева давно прочъ пошолъ, который то Мина чернецъ, за неряд пополненный у манастыру Кулемчицькомъ од зошлого ксенъдза, владыки Холмского, з поповъства деградованый и службы Божое нигды не одправовал, але иж тут был манастыр пустками на тот час у Зимне, упустил его был велможный зошлый его милость панъ Лагодовъский, кашталянъ Волинский, до манастыра, а потом в килка лет, кгды тамъ же неряд якийсь и ексцес учинил, выгнал его преч з манастыра; а гды зас заставлено было Зимно зошлomu пану Мацееви Суходолскому, иж манастыр был пустый, пустил его был панъ Суходолский до него, и так онъ часто одходилъ и приходилъ до манастыра, а особливо на зиму одходилъ, а гды приходятъ святки Зеленые, теды се ворочал до манастыра, а то для того, абы му се на празнику што пинизей достало; а то и тепер, тое местце пустое зоставивъши, одышол, а ключи при той белой голове Безручке зоставил од церкве; але што се ткне ключовъ од скарбцу, тые мы у себе маемо в повереню. Зачим я, не хотечи, абы тое местце такъ

⁷⁶ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 56, арк. 943 зв.

пусто зоставало, розказалемъ одному с тых, Мацкови, которые о скарбцу заведуютъ, абы ехал до Хмелева до того чернца Мины, жебы до монастыра мешъкати пришол; который з гола жадною мерою у монастыру мешъкати не хотел. А в том часе веле люди зацный до монастыра на одпустъ приездзали, межи инъшими и ее милость пани Михайлова Оранъская з цоркою своею, ее милостью панею Сродзинъскою в мороз, в зимно великое приехали на одпустъ: монастыр заваленый пустый zostали, где розумеючи, же се то мною деяло, барзо нарекали и на подданных Земенских, мовечи: “Ежели пан не дбает о тое местце, чему вы вжды злые люде о тую церковъ и местце не дбаете, же такъ пусто стоит?” А затымъ тые помененые подданные Зименские, абы тот монастыр пусто не зоставалъ и шкода през злодее и иншие люди своволные в нем нестала ся, впрывадили тамъ до часу шляхетного Якуба Походинъского, человека в летех подеишлого, просечи его о то, абы там перемешъкал и доглядал до часу, нижли ся которая духовъная особа до монастыра трафит мешъкати. Который, за прозбою их, почавши од дня двадцатого месеца декабра, недел около десети там мешкал. До которого, припужоный непогодною и виялом, его милость ксендз Миколай Пашъковский, каноникъ Луцкий, дня сегого февраля позно на ночь приехал и тамъ у него ночовал у монастыру, а назавтре до мене в домъ приехал и мовил зо мною, жалуючи того, же такъ зацный монастыръ пусткою стоитъ и без набоженства. А в том часе приехал до Зимна в гостину до братъи своих рожоных чернецъ, отчичъ Зименъский, именемъ Генадий, который тамъ и перед тым в том монастыру мешъкал, которого они упросили, абы в том монастыру zostал. 12 лютого 1624 р. о. Геннадий «до того монастыра пришолъ на мешъканъе с килку чернъцов»⁷⁷.

З цього документа дізнаємося, що ігумена Мину «пустил» до обителі Ян Лагодовський, а вже через кілька років його вигнав. Лагодовський отримав у заставне володіння Зимно 1603 р.; отже, ігумена запросили пізніше. Священик Мина фігурує 1607 р., у зв'язку зі скаргою на підданого «пана Яна Лагодовского земенского Тимка Дубровского», який 5 червня «нашедши мощно гвалтом на монастыр и местце посветчоное в Земне, на дом там же в монастыру, где я яко игумен, особа духовная, уставичное мешкане свое при церкви Божой маю и не маючи до мене жадное причины [...], словами шкодливими лжил соромотил, а потом и насокою збил зранил»⁷⁸. Цитована репротестація Іваницького цікава не лише тим, що фіксує занепад упродовж першої чверти XVII ст. монастиря. Документ важливий і як доказ того, що заставні або орендні власники Зимна користувалися правами патронів обителі, яка фактично перебувала у цілковитій залежності від цих вельмож.

З періоду, коли чернечий осередок напевне не функціонував, збереглася скарга кн. Маруші Збарзкої про побиття її підданих зі с. Суходоли, які в 1616 р. «для набоженства до Земна до церкви приехали». Проте у час, коли в монастирі

⁷⁷ Архив ЮЗР, ч. I, т. 6, с. 536-540.

⁷⁸ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 39, арк. 378 зв.-379.

взагалі нікого не було або тільки епізодично з'являлися окремі духовні особи, богослуження в церкві не проводили (пригадаймо свідчення про ігумена Мину, який «службы Божое никгда не одпрововал»).

У 1625 р. кн. Адам Олександр Сангушко вирішив з'ясувати правовий статус монастиря з його маєтками. Саме тому наступного року він позивав Андрія, Марка та Олександра Яновичів Лагодовських, «потомкам и сукцесорам добр вшеляких зошлого», їхнього брата Станіслава Лагодовського і Гаврила Іваницького, «иж добра поменены замок и манастыр Зимно зо всеми того манастыра приналежностями, през освещеного кнежати Юря Чарторыйского, родичом, поводовым в суме певной заставленое, не ведати за яким правом держите и тых добр уживаете, tedy повод, будучи власным сукцесором добр по отцу своему zostалых», висунув вимогу, «абы право на тую маєтност абысте показали». За рішенням суду, Лагодовські мали повернути посілости, бо кн. Софія, мати позивача, віддала в заставу Янові Лагодовському «тую маєтност манастыр Зимно, так же и село Горичов» лише на 9 000 золотих⁷⁹. Мабуть, кн. Сангушко таки отримав обитель зі селами, бо 3 червня 1627 р. возний «был на справе [...] кнежны Его Мл Миколая на Клеваню Чарториского в селе и замку Зимне и в приселках, до него належачих [...], где кнежа Его Мл Адам Александер Сангушко, воевода подолский, водле листу своего [...] кнежати Его Мл Миколаеви Чарторискому на заступене с права своего заставного на добрах помененых [...], тые поменены добра [...] кнежати Его Мл Чарторискому, яко пану дедичному, през него, возного [...], в моц держане вечное и спокойную посесию подал и поступил»⁸⁰. Але уже в 1629 р. Миколай Юрійович Чорторійський передав Зимне у заставне володіння на три наступні роки Марціянові Доброницькому⁸¹. Не знаємо, хто отримав Зимне після 1633 р. 15 липня 1636 р. возний відніс позов Володимирського гродського суду «в жалобе панее Гелены з Макова Андреевое Крынское и пана малжонка ее, яко опекуна, по [...] панюю Настазью Киселовну Петровую Калусовскую до манастыра Зиминского однесши, у ворота брамы тамошнее уткнул и чернцови о положеню оповедил»⁸². А 5 серпня того ж року заставний власник Зимна Криштоф Ясковський передав своє право Петрові Подгороденському⁸³. Можливо, Ясковський тримав у заставі тільки якусь частину поселення. 18 жовтня 1636 р. возний зробив «увязане» Андрія Мшальського «в селе, замку и дворе Зимне», відповідно до заставного запису кн. Миколая Чорторійського, волинського каштеляна⁸⁴. У 1640 р. Олександр Мшальський скаржився на Миколая Чорторійського і волинського чашника Яна Граєвського, що князь у 1637 р. передав йому Зимно в заставу на три роки, а коли прийшла пора викупити маєтки, Чорторійський

⁷⁹ ЦДІА України у Києві, ф. 27, оп. 1, спр. 29, арк. 242 зв.-243.

⁸⁰ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 61, арк. 584.

⁸¹ Там само, ф. 27, оп. 1, спр. 30, арк. 521 зв.

⁸² Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 71, арк. 917 зв.

⁸³ Там само, ф. 27, оп. 1, спр. 34, арк. 667-667 зв.

⁸⁴ Там само, арк. 899-899 зв.

цього не зробив. За умовою, поселення мало залишитися у володінні Мшальського ще на три роки, однак Граєвський 17 лютого 1640 р. послав озброєних підданих, які захопили село⁸⁵. У цьому ж році М. Чорторийський повернув гроші Мшальському⁸⁶, а Зимно з монастирем на тривалий період перейшло волинському чашникові Яну Граєвському.

У другій чверті XVII ст. обитель функціонувала, що доводять нотатки про ігумена в 1632 р. й одного із ченців у 1636 р. У копіярії документів Зимнівського монастиря зберігся запис: «W aktach ziemskich łuckich Kapturowych od ihumena ziemiańskiego przeciwko Graiewskiemu o wygnanie z Zimna zaniesiony manifest»⁸⁷. Монаша спільнота існувала і під час повстання Хмельницького. Так, 25 липня 1650 р. Гаврило Лисович «протестовал противко Якимови, называючимсе [...] чернцови, не ведати яким способом при манастыру Зименским бывачому, о то, иж помененый чернец, ничего не помнечи на стан свой духовный, право посполитое», того ж дня «умыслне пришедши з манастыра чили скод инонд до дворка пана Яна Граевского [...], где на тот час протестанс яко слуга мешкает». Проте Лисовича у цей час не було в обителі, а коли повернувся, «тот чернец зараз без жадное причины словами карчимными, плюгавими [...] соромити почал и до кия порвавшись, юж напogотовю в руках маючого, протестанта в лоб [...] окрутне кием ударил [...], в чим протестанс оному ничего не был винен и не ест». Лисович припускав, що «тот помененый чернец своволне до Зимна пришедши и не маючи ни од жадного над собой зверхнейшего позволения и поручения до резиденции в манастыре Зименском, сам назвавшись старшим, себе людных и своволных людей, межи которыми так же чернца на имя Феодосия, ему самому лепей ведомому [...], взявши великие и незносные шкоды [...] пану протестантис, яко и подданым его мл в коморах, которых для лучшего безпеченства од каждого там в том манастыре здавна комори свои мают». Коли позивач разом з іншими покривдженими прийшов із суплікою до обителі, «теды помененый Яким названный, игумен», замість того, аби покарати винних, взявся протестуючих «посоромити, называючи их самых шкодниками»⁸⁸. Натомість інші учасники конфлікту у позові Володимирського гродського суду від 1 березня 1652 р. тлумачили події 25 липня по-своєму. «Габриелеви Лисовичови на жалобу [...] отца Иоахима Малковского, бывшего игумена зимненского, повода [...] гды протестанс пришол до двору зименского [...] для одшуканя коней своих манастырских [...], которых тех кони седмнадцатого июля, пришедши до манастыра взяли и до двору запровадивши, до тех часов на тех конех ездите»⁸⁹. В іншій судовій справі від 30 липня 1650 р. ігумен Малковський скаржився «напротивко Габриелеви Лисовичови, Семенови Данилинови, бояринови, и Кирилови,

⁸⁵ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 75, арк. 112-113 зв.

⁸⁶ Там само, арк. 696 зв.

⁸⁷ Там само, ф. 2076, оп. 1, спр. 7, арк. 17 зв.

⁸⁸ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 86, арк. 597-600.

⁸⁹ Там само, спр. 88, арк. 1070 зв.

мелникови зименському, о то, иж они, [...] зважившись напроотивко протестантові, на стан и особу его духовную не респектуючи, и на вини правные не огледаючи, арматне з стрелбою и розным оружием на манастыр Зименский нашедши, протестанта, человека спокойного, безбронного и невинного, деспектами накормили, целлю, в манастыре будущую, в которой он мешкал и речи свои мел, одбили, там же што было речей его так в избе, яко в сижинках, в способ лупу побрали, скринки поодбиявши, меновите книг самых руских за пултора ста золотых, коберец турецкий за золотых тридцат, червоных золотых сто, пултора ста талеров битых, дьяментов девет, кождый дьямент по деветы золотых коштующий, побрали и в способ лупу заграбили, другого законника, отца Феодосия Клементовича, в той то келли книг за золотых тридцат взяли, мухакру белого за десет золотых тому пограбили, перл за золотых три и камени белых, што до книг оправы належат, за золотый, притом червоный золотый у того ж Феодосия взяли»⁹⁰. Свої претензії Йоахим (Малковський) задовольнив не відразу. З позову до Володимирського гродського суду від 1 березня 1652 р. довідуємося про ще одну скаргу від нього аналогічного змісту. І тільки наприкінці 1653 р. він, уже як чернець Низкиницького монастиря, отримав забрані у нього речі і гроші⁹¹.

Складається враження, що в обителі у цей час мешкало лише двоє послушників, які, беручи до уваги їхнє особисте майно, явно не провадили спільнотне чернече життя. Натомість безпосередньо в монастирі розташувалися «комори» мешканців Зимна, які використовували добре укріплені забудови як фортецю («замок»). Ігумен Малковський через конфлікт із заставним власником поселення недовго залишався в Зимнівському монастирі після 1650 р. В уже коментованому позові з 1652 р. про нього сказано як про «бывшого игумена зименского». Чорноризці невдовзі отримали нового настоятеля. 16 квітня 1654 р. датовано позов Володимирського гродського суду «в жалобе отца Васияна Падаковича, игумена Зименского манастыра [...], о грабеж коня золотых шестдесят коштующего, лубя з луком и з стримала, золотых двадцат пят коштующих, бандолетов два, золотых тридцат шест коштующих»⁹². Навряд чи в цей період настоятельство в обителі було дуже прибутковим духовним урядом, тому, ймовірно, зимнівські ігумени розпоряджались своїм особистим майном. Присутність на ігуменстві відносно забезпечених осіб може свідчити про те, що ближче до середини XVII ст. монастир почав поступово виходити зі стану занепаду, який простежується впродовж першої чверти сторіччя, коли старшого для братії знайти було непросто. Водночас інформація зі супліки Лисовича про ігумена Малковського, котрий «своivolне до Зимна пришедши», зібрав навколо себе «своivolных» людей, виявляє кадрові проблеми православного монашества Волині. Можна навіть обережно припускати, що, крім ігумена і ченця Феодосія, в

⁹⁰ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 88, арк. 614-614 зв.

⁹¹ Там само, арк. 1072-1073 зв.; спр. 89, арк. 1037 зв.-1038 зв.

⁹² Там само, спр. 90, арк. 154.

той час у Зимнівському монастирі не було нікого. Занепад обителі у першій чверті XVII ст. головню був спричинений її передачею у заставне володіння різним особам і позбавленням бенефіціїв. Але і в другій чверті XVII ст. немає свідчень про появу в патронів монастиря зацікавлености його долею і бажання покращити економічний стан. Отже, про суттєві зміни в становищі чернечої спільноти після періоду занепаду і запустіння говорити не доводиться, хоча воно й відповідало скромному рівню матеріального достатку тогочасної православної обителі.

На долю інституції з останньої чверти XVI ст. істотно вплинув той факт, що завдяки її укріпленням (у документах вона регулярно фігурує як «замок») спочатку кн. Чорторийські, а потім заставні власники Зимна використовували цей комплекс споруд як свою резиденцію-садибу. І тільки ближче до середини наступного сторіччя ситуація змінюється. Так, зокрема, у наведеній скарзі Г. Лисовича возний стверджує, що був у його справі «в селе Зимне ве дворцу [...] пана Яна Граєвского», що, однак, не обов'язково може означати монастир. Водночас ми не маємо документованих згадок про те, що заставний власник Зимна Ян Граєвський тут мешкав. Використання обителі як добре укріпленого місця продовжувалося, але вже не в якості резиденції приватних осіб. Автор *Monografii XX. Sanguszków*, покликаючись на *Latopisiec* Й. Ерлича, відготував, що у 1652 р. частина волинської шляхти сеймикувала «w Zimnie, w monastyrze pod Włodzimierzem»⁹³.

Щодо конфесійної належності чернечого осередку в історіографії наводилися різні гіпотези. Те, що Зимнівський монастир до 1604 р. перебував під патронатом Юрія Михайловича Чорторийського, за висловом М. Довбищенка – «лідера волинських уніятів», дало підставу цьому дослідникові припустити можливий перехід обителі під зверхність Риму наприкінці XVI або на початку XVII ст. Він аргументує свою тезу тим, що тривалий період монастир стояв пустою, а коли близько 1623 р. православні ченці самовільно оселилися в ньому, володимирський унійний владика Мороховський виступив з протестом проти цього⁹⁴. Проте жодних доказів про католицтво Юрія Михайловича Чорторийського немає; ймовірно, що він залишився православним. До Унійної Церкви навернувся Юрій Іванович Чорторийський. У вже цитованому заповіті від 1603 р. він просив поховати його «z uczciwością przystoyną u zwykłymi ceremoniami Kosciola Świętego powszechnego Rzymskiego»⁹⁵. Окрім того, в записі 1619 р. Миколай Чорторийський на Клевани зазначав, що його батько Юрій Іванович був католиком⁹⁶. Як пам'ятаємо, до 1604 р. ці князі спільно володіли монастирем, отже, якщо він і був певний час унійним, то, скоріш за все, вже після цього. Загалом належність патрона до Руської Католицької або Латинської Церков не є вагомим аргументом, бо маємо достатню кількість прикладів, коли і в такому статусі опікуна монастирі залишалися православними. До того ж, досить довго в Юрія Івановича та його сина Миколая були труднощі із заставними власниками

⁹³ *Monografia XX. Sanguszków...*, т. 3, с. 264.

⁹⁴ М. Довбищенко. *Регіональна та соціальна структура...*, с. 66 (додатки).

⁹⁵ ЦДІА України у Києві, ф. 25, оп. 1, спр. 72, арк. 274.

⁹⁶ Там само, ф. 26, оп. 1, спр. 28, арк. 177 зв.

щодо реального володіння обителлю, які отримали її ще від Юрія Михайловича Чорторійського. Згадаємо пожертви на монастир і православної кн. Олени Чорторійської (див. параграф «Пожертви вірних»).

Стосовно другого аргументу, то з «репротестації» Г. Іваницького бачимо, що владику намагався здобути від нього право подавання Зимнівського монастиря («абым ему признал подаванъе манастиря Земенъского»). Г. Іваницький не погодився («тот манастир анътиквитус ест подаваня ясне освещеных кнежат их милостий Чарторыйских»), а єпископ звинуватив його в тому, що той розігнав ченців. На нашу думку, зміст цього документа не дає підстав для висновку М. Довбищенка про унійний статус обителі. М. Теодорович у цьому акті вбачає доказ належності монастиря до православ'я: «Униатский епископ Мороховский старался захватить в свое заведывание монастырь. Но против него восстал арендный владелец Зимненского имени православный дворянин Гавриил Иваницкий»⁹⁷. Водночас у цьому джерелі немає свідчень про віросповідання Г. Іваницького, як і в його духовниці від 26 квітня 1635 р.⁹⁸

З іншого боку, виявлено декілька даних про те, що впродовж першої половини XVII ст. монастир був православним. Петро Калусовський у тестаменті від 5 березня 1632 р. писав: «Малжонка моя ведлуг реестру од мене списаного мает им поплатити отцу игумену Зименскому, исповеднику моему, одказую золотых тридцат»⁹⁹. З цього ж документа випливає, що П. Калусовський сповідував православ'я. Анна Гулевичівна Криштофова Козечина в 1633 р. заповідала поховати себе у Зимнівській обителі «według [...] Religiey greckiey». Вона просила нащадків роздати певну суму грошей на святині, уточнюючи: «Na cerkwie ruskie u monastyru nie uniatkie leguie u zapisuie»¹⁰⁰. Православний Філон Єловицький («iz ia w wierze Świętey starozytney Greckiey urodzony u wychowany») у 1651 р. записав на монастир 100 золотих¹⁰¹.

Таким чином, хоча дідами Зимнівської обителі після 1604 р. були уніят Юрій Іванович та хрещений у православ'ї, а згодом католик Миколай Юрійович (†1661 р.) Чорторійські¹⁰², в цей час вона залишалася православною.

Землеволодіння

Село Бринів. У згадуваному описі монастиря (1811 р.) читаємо: «Fundusz klasztoru i cerkwi, perwiastkowo nadany od JMCI Xięcia Teodora Czartoryskiego, składał się s wsiow», серед яких названо і Бринів¹⁰³. Федір Чорторійський помер 1542 р., тобто надання мало відбутися не пізніше цього року. Село Бринів (з корчмою, ставом і млином на чотири колеса) фігурує серед духовних володінь і під

⁹⁷ Н. Теодорович. *Город Владимир...*, с. 173.

⁹⁸ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 70, арк. 804-806.

⁹⁹ Там само, спр. 67, арк. 256 зв.

¹⁰⁰ Там само, спр. 68, арк. 542, 543 зв.

¹⁰¹ Там само, спр. 87, арк. 502 зв.-503 зв.

¹⁰² Н. Яковенко. *Паралельний світ...*, с. 74.

¹⁰³ ЦДІА України у Києві, ф. 2074, оп. 1, спр. 17, арк. 11 зв.

1570 р.¹⁰⁴ Наступне підтвердження належності села чернечій братії знаходимо під 1604 р., коли кн. Ю. М. Чорторийський продав кн. Ю. І. Чорторийському свою «половицу манастыра [...] и сел до него належачих, меновите половицу [...] Бринева»¹⁰⁵. Під 1615 р. Бринів вказаний серед духовних сіл у суплїці Миколая Юрійовича Чорторийського на заставних власників обителі – Адама Сангушка і Яна Лагодовського, які, на думку позивача, не мали прав на володіння нею¹⁰⁶. Конфлікт виник через те, що в 1601 р. Юрій Михайлович Чорторийський віддав у заставу на 40 років Григорію Сангушкові, батьку Адама Олександра, свою половину монастиря разом з його селами (серед них, щоправда, Бринів відсутній, але, вірогідно, й ця маєтність перебувала серед заставлених)¹⁰⁷. Поселення перелічено разом із сс. Зимно і Горичів, які дружина Григорія Сангушка передала у заставу Я. Лагодовському в 1603 р. Остання відома нам вістка про духовне «село и фолварк Бриновец» датована 1618 р.¹⁰⁸

Село Горичів. В одному з інвентарів монастиря сказано, що с. Горичів належало ченцям «с незапамятных времен»¹⁰⁹. Найранішу письмову згадку про поселення виявляємо в заповіті Якова Войни (60–70-ті рр. XV ст.), який відписав його своїй дружині Марії¹¹⁰. В описі обителі (1811 р.) Горичів значиться серед надань, отриманих від Федора Чорторийського (†1542 р.)¹¹¹. Як духовне володіння вперше фіксується під 1564 р., у зв'язку з відібранням його від монастиря Олександром Чорторийським. У копіярії монастирських документів під цим роком згадано мандат короля Жигимонта Августа «w sprawie monasteru Zimianskiego o sioło Zimno, Horyczow i folwark wydany»¹¹² (два попередні записи також стосуються суперечки між Олександром та Іваном Федоровичами через духовні посілості). Під 1566 р. йдеться про «грунт монастирський Горичовський», а 1572 р. – про «власный грунт пана моего князя Его млсти Чорторыского, воеводича волинского, манастыра Земенского горичовский»¹¹³.

До 1600 р. нам невідомі факти передачі села в заставу або оренду, натомість уже 3 квітня цього року возний зробив «увязане» у володіння ним Андрія Шпраського, який отримав Горичів у заставу за 3 000 золотих від Юрія Михайловича Чорторийського і його матері Софії Ходкевичівни¹¹⁴. 14 червня 1600 р. урядник «положил позов головный трибунальский [...] у манастыру Земенском [...], писанный по [...] кнежати Юря Чарторыского на Чарторыску в жалобе [...] пана Григоря

¹⁰⁴ Н. Яковенко. *Українська шляхта...*, с. 292; *Архив ЮЗР*, ч. VIII, т. 6, с. 275-276.

¹⁰⁵ ЦДІА України у Києві, ф. 27, оп. 1, спр. 16, арк. 208.

¹⁰⁶ Там само, спр. 24, арк. 168 зв.

¹⁰⁷ Там само, спр. 14, арк. 525.

¹⁰⁸ Там само, спр. 26, арк. 41.

¹⁰⁹ Н. Петров. Краткие сведения... // *ВВВ. Часть неоф.* 3 (1867) 52.

¹¹⁰ *Архив ЮЗР*, ч. VIII, т. 4, с. 27.

¹¹¹ ЦДІА України у Києві, ф. 2074, оп. 1, спр. 17, арк. 11 зв.

¹¹² Там само, ф. 2076, оп. 1, спр. 7, арк. 14 зв.

¹¹³ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 2, арк. 61; спр. 7, арк. 106 зв.

¹¹⁴ Там само, спр. 33, арк. 70 зв.

Богушевича, а то ку прислуханю баниций [...] о непоступеня увязаня в село Горычов»¹¹⁵. У «Summaryszu» згадуються два записи – під 26 червня і 10 липня відповідно: «W grodzie Włodz[imierskim] o dobra wieś Horyczow monasteru zimnianskiego: w sprawie Bohuszewicza na Xciu Czartoryskim urzędowi woyskiemu eхекуци więzania niedopuszczenie» і «tamże przez Xnę Czartoryską w dobra Zimno i Horyczow Panu Prosianowskiemu eхекуци niedopuszczenie»¹¹⁶. Ймовірно, мова про борги князя зазначеним особам, які він мав, за судовим рішенням, компенсувати тимчасовою передачею цього села в їхнє володіння. Однак Юрій Чорторийський проігнорував вирок суду, заставивши Горичів Шпраському.

У 1601 р. Ю. Чорторийський передав половину поселення (разом зі своєю часткою монастиря) у заставне володіння Г. Сангушку терміном на 40 років, а вже 1603 р. кн. Софія Ярославівна Головчинська, вдова померлого Г. Сангушка, за 9 000 польських золотих заставила Горичів на чотири роки Янові Лагодовському¹¹⁷. 20 квітня 1604 р. Андрій Шпраський, який у цей час володів селом (за 3 000 золотих, терміном на три роки) «за взяне тоє сумы от пана Лагодовского с тоє маетности зуступил, права всего се зрелк и все право на [...] Яна Лагодовского улил». Того ж року Горичів названо серед духовних посілостей у купчій Ю. М. Чорторийського на свою половину обителі Ю. І. Чорторийському¹¹⁸.

У лютому 1606 р. Я. Лагодовський передав Семенові Новоселецькому в заставу на три роки за 5 000 золотих «имене заставное при Зимне село Горечов [...] зо ставком в селе и з ставком и з млыном межи городища и манастыра Земенского лежачим, з млынаром мешкаючим и зо всим домовством его, з ловенем рыб в тых ставках [...] и теж Городище под Земном, на котором млынар седит»¹¹⁹. Мабуть, фінансові справи С. Новоселецького йшли не дуже добре, бо за його борг у 1 642 золотих возний, згідно з декретом трибунальського суду, зробив 6 червня 1607 р. «увязане» на половину села «Ивашка Андреевичова Райца, мещанина володимерского». Другу половину Горичева тримала дружина С. Новоселецького¹²⁰. У наступному році «мещанин володимерский Ивашко Андреевич» скаржився на Новоселецького, який 18 лютого, «нашедши мощно гвалтом сам особою своєю з слугами и поддаными своими [...] на половицу имени нашего села Горечова [...], которую половицу мы за декретом трибуналским и за добровольным поданем его самого пана Семена Новоселецкого [...] посесии своєї мели»¹²¹. 5 червня «Ивашко Андреевич» заніс ще одну супліку з цього приводу¹²². Через

¹¹⁵ ЦДДА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 33, арк. 302 зв.

¹¹⁶ Там само, ф. 2076, оп. 1, спр. 7, арк. 15.

¹¹⁷ Там само, ф. 27, оп. 1, спр. 14, арк. 525; ф. 28, оп. 1, спр. 37, арк. 808 зв.-809.

¹¹⁸ Там само, ф. 27, оп. 1, спр. 16, арк. 209 зв.; ф. 28, оп. 1, спр. 36, арк. 353 зв.

¹¹⁹ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 38, арк. 119 зв.-120; спр. 44, арк. 99 зв.

¹²⁰ Там само, спр. 39, арк. 376-376 зв.

¹²¹ Там само, арк. 320.

¹²² Там само, спр. 40, арк. 68.

півроку, 22 січня 1609 р., возний, відповідно до постанови Люблінського трибуналу, їздив у Горичів до Семена Даниловича Новоселецького «для отобраня сумы пенезей пят тисечей золотых полских, а в неотдания на увезане в маєтности их пану Прокопу Хриницкому». Але гроші Новоселецький не повернув, тому й відбулося «увязане»¹²³.

У 1612 р. заставне володіння С. Новоселецького закінчилося; записом від 6 квітня він підтвердив, що одержав від Яна Лагодовського 5 000 золотих і повернув йому село. До 1615 р. Горичів залишався у заставному володінні волинського каштеляна Я. Лагодовського, а 15 січня цього року возний, за його свідченням, «тот двор и все имене Горечов [...] в моц владност держане уживане и посесию подал» Томашу Хлопицькому¹²⁴. 13 березня 1616 р. Я. Лагодовський передав Горичів на три роки в заставу Броніславу Глоговському, а 22 серпня 1618 р. – Еразмові Поплавському¹²⁵, діти якого через декілька років позивали синів покійного Яна Лагодовського, котрі відібрали в них «млынок з ставком под Земном», що належав до Горичева¹²⁶.

У 1625 р. кн. Адам Олександр Сангушко подав позов на нащадків Яна Лагодовського і Еразма Поплавського, «яко держачих добр села Горичова [...], до показаня през них усих прав на маєтности вышменованые»¹²⁷. За 1625-1626 рр. маємо вістки про те, що поселення тримав Марціян Доброницький, опікун дітей Е. Поплавського¹²⁸. Кн. Адам Сангушко, аби з'ясувати, хто і на якій підставі володіє селом, у 1626 р. знову скаржився на Лагодовських і М. Доброницького: «Села Горичова, до манастыра Зимна належачого, не ведати за яким правом держачому [...], през освещеного кнежати Юря Чарторыйского родичом поводовым в суме певной заставленоє, не ведати за яким правом держите и тых добр уживаєте»¹²⁹. 3 червня 1627 р. Адам Сангушко повернув Горичів разом з іншими духовними маєтностями Миколаю Юрійовичу Чорторийському: «Справа своего заставного на добрах помененых [...] тые добра кнежати его млсти Чорторискому, яко пану дедичному [...] подал и поступил»¹³⁰. Тепер уже Миколай Чорторийський розпочав судову акцію, спрямовану на повернення цих посілостей. У 1627 р. він позивав нащадків Еразма Поплавського і Марціяна Доброницького, вимагаючи від них за винагороду здійснити реституцію сс. Горичів і Зимно¹³¹.

Своєю чергою, Миколай і Лукаш Поплавські у 1628 р. скаржилися на Миколая Чорторийського за те, що той не виконав рішення Люблінського трибуналу:

¹²³ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 41, арк. 30 зв.

¹²⁴ Там само, ф. 27, оп. 1, спр. 22, арк. 481 зв.; ф. 28, оп. 1, спр. 44, арк. 178-178 зв.; спр. 47, арк. 136 зв.

¹²⁵ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 50, арк. 103 зв., 523-524 зв.

¹²⁶ Там само, ф. 27, оп. 1, спр. 28, арк. 396.

¹²⁷ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 59, арк. 929 зв.

¹²⁸ Там само, ф. 27, оп. 1, спр. 29, арк. 77, 486.

¹²⁹ Там само, арк. 272 зв.

¹³⁰ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 61, арк. 584.

¹³¹ Там само, ф. 27, оп. 1, спр. 29, арк. 637-638.

«Декретом наказано, абы верност твоя поводам пят тысяч золотых полских отдал, а маетност ведлуг запису елиберовал, а верност твоя, пропомневши того декрету, маетност село Горичов, не отдавши сумы поводом, взялес и кому иншому в посессию пустилес»¹³². Неясно, кого мали на увазі Поплавські, мовлячи, що М. Чорторийський передав Горичів у заставу, але відомо, що в грудні 1629 р. село опинилося у трилітньому заставному володінні М. Доброницького за 15 000 золотих¹³³. За іншими документами, в серпні 1629 р. Доброницький повернув Горичів Миколаю Чорторийському, «теу маіетности dziedzica, który tą маіетност chcąc wyswobodzic i wykupic»¹³⁴.

У серпні 1636 р. Криштоф Ясковський, якому належали Зимно і Горичів, делегував своє заставне право Петрові Подгороденському, котрий двома місяцями пізніше інформував, що М. Чорторийський викупив у нього ці села за 14 000 золотих. Майже відразу князь передав за 18 000 золотих Зимно і Горичів у заставне володіння Андрію Мшальському та його дружині Кристині¹³⁵. 17 лютого 1640 р. Олександр Мшальський позивав Миколая Чорторийського та Яна Граєвського. Трьома роками раніше князь передав йому обидва бенефіції у трирічну заставу, але після завершення терміну Чорторийський не викупив села і, згідно з угодою, вони мали ще впродовж трьох років залишатися у володінні Мшальського. Проте озброєні піддані Граєвського захопили бенефіції. Цього самого дня Миколай Чорторийський повернув Мшальському гроші, а той князеві – села¹³⁶.

У 1641-1642 рр.¹³⁷ Ян Граєвський згадується як посесор Горичева. 8 січня 1644 р. Мартин Коженецький одержав поселення в заставу на один рік від «Гелжбеты Волского Дуниновны Яновой Лысаковской» за 5 000 золотих¹³⁸. Упродовж 1647-1654 рр. Горичів знову тримав Я. Граєвський¹³⁹, який помер у липні 1654 р. Тоді ж свідчив возний, він був у Горичеві «на справе» володимирського плебана Станіслава Яна Гонсецького, «маетностях славной памяти [...] пана Яна Граевского [...], водлуг тестамента [...] пана Граевского помененому ксендзу, плебанови володимерскому, тудеж и костелу тутошнему Володимерскому фарному, суму пят тисечей золотых полских легованую и з тых добр [...] четвертую част Горичова и Зимна, тудеж с четвертой частью гумен в них будущими [...], до спокойной посесии держаня [...] аж до оддана той сумы пяти тисечей золотых полских подал»¹⁴⁰. Наступного дня, 31 липня, урядник «был на справе [...] Станислава Окорского и ее млсти панее Катарини Окорсчанки

¹³² ЦДІА України у Києві, ф. 27, оп. 1, спр. 31, арк. 157 зв.

¹³³ Там само, спр. 30, арк. 521 зв.

¹³⁴ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 63, арк. 1116 зв.-1118 зв.

¹³⁵ Там само, ф. 27, оп. 1, спр. 34, арк. 667-667 зв., 899-899 зв.

¹³⁶ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 75, арк. 112-113 зв., 696 зв.

¹³⁷ Там само, спр. 76, арк. 1300; спр. 77, арк. 631 зв.

¹³⁸ Там само, спр. 79, арк. 892-894.

¹³⁹ Там само, спр. 83, арк. 93 зв.; спр. 87, арк. 206 зв.; спр. 88, арк. 247 зв.; спр. 89, арк. 679.

¹⁴⁰ Там само, спр. 90, арк. 1121 зв.-1123 зв.

Стефановое Деревинское в селах Зимне и Горичове [...] по зошлом пану Яне Граевском, чешнику волынського, належачих и служачих, ровно з иншими их мл паны сукцесорами того ж пана чешника волынського, в певные части сел помеченных [...] Станислава Окорского до посесии подал»¹⁴¹. 14 вересня Казимир Ян Граевський, син волинського чашника, скаржився «противко пану Стефанови Вaskanови Деревинскому о то, иж Его млст взявши кондиктамен з ясне освещонным кнежати Их млсти Чарторыскими», після чого його озброєні піддані напали на Горичів¹⁴².

16 липня 1658 р. возний «był na potrzebie [...] Paney Maryanny Meleszkowny Stephanowey Iwanickiey, Miecznikowey Czernihowskiey, siostry rodzoney u sukcesorki dobr wszelakich zeszło niedawno z tego swiata Pana Jana Meleszka [...], we wsiach Zimniey u Horyczowie [...], zesłemu Panu Meleszkowi za pewnym wliwkiem prawa od Pana Jana Graiewskiego na trzydziestiu tysięcy złotych polskich w roku 1655 przyznanego [...], iako tey u od Pana Mikolaia Jarnowskiego za wliwkiem prawa na summe pięć tysięcy złotych polskich w roku 1655 przyznanego»¹⁴³. Відомо, що в 1658 р. Горичів належав чернігівському мечникові Стефанові Іваницькому. У позові Володимирського гродського суду від 12 жовтня 1660 р. Юрія Михайловича Чорториського названо дідичем, а Маріянну Мелешківну Стефанову Іваницьку – посесором с. Горичів. 22 жовтня 1661 р. вона за 1 200 золотих передала поселення в заставне володіння Мартинові Лашковському¹⁴⁴.

Як бачимо, починаючи з 1600 р., село постійно перебувало в заставному або орендному володінні різних осіб і, хоча де-юре воно залишалося монастирським, навряд чи обитель отримувала який-небудь зиск від цього.

Про господарське життя Горичева знаємо небагато. Під 1570 р. у ньому занотовано фільварк, орну землю і два стави. У 1577 р., згідно з податковими реєстрами, у селі було 2 ланових дими і 8 городів (з останніх збирали по 4 гроші). 1583 року маєток нараховував 5 ланів і 5 городів. За тарифом подимного 1629 р., поселення мало 32 дими, на початку 1650 р. – 27 димів, а 1655 р. у сс. Горичеві і Зимному сукупно значилося 53 дими¹⁴⁵.

Окремі аспекти щоденного побуту Горичева висвітлено в супліці Броніслава Глоговського на Яна Лагодовського, який 18 липня 1619 р., «наславши слуг своих [...] на ону державу его Горичов», забрав 120 кіп жита і 560 кіп вівса (кожна копа коштувала «по золотому литовському»), а також сіна на 150 «золотых литовских»¹⁴⁶. Щоправда, який це становило відсоток від загального урожаю, джерело не повідомляє.

¹⁴¹ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 90, арк. 985.

¹⁴² Там само, арк. 495-496.

¹⁴³ Там само, спр. 95, арк. 1076 зв.

¹⁴⁴ Там само, арк. 1273; спр. 97, арк. 685; спр. 98, арк. 1346 зв.-1347 зв.

¹⁴⁵ Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 265, арк. 255; ф. 28, оп. 1, спр. 92, арк. 190 зв.; *Архив ЮЗР*, ч. VIII, т. 6, с. 275; *Źródła dziejowe...*, т. XIX, с. 67, 124; О. Баранович. *Залюднення...*, с. 79.

¹⁴⁶ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 52, арк. 261 зв.

Село Грибовиця. В описі Зимнівського монастиря (1811 р.) згадуються сини Федора Чорторійського – Олександр та Іван, які «nie tylko ze zatwierdzili oycowską ofiarę, ale nad to wieś Grzybowicę, Gay Zdżarski i Bortnikowskie dworzyszczę wiecznemi czasy temuż klasztoru zapisali»¹⁴⁷. Цей гай фігурує також у сумарії документів Зимнівської обителі під 1564 р.: «Od tegoż Zygmunta Augusta o gay Zdżarski monasteru Zimianskiego należący w sprawie monasteru Zimianskiego Xciu Alexandrowi Czartoryskiemu wydany mandat»¹⁴⁸. Там само знаходимо дві згадки про Грибовицю. 26 лютого датовано перший запис: «W zamku Włod[zimierskim] o zabranie sioła Grybowicy monasteru Zimnianskiego przez Xięcia Alexandra Czartoryskiego poczyniona od monasteru wizya»¹⁴⁹. 30 травня – другий: «W Bielsku od Zygmunta Augusta, krola polskiego, w sprawie Xcia Iwana Fedorowicza Czartoryskiego z Xciem Alexandrem Fedorowiczem Czartoryskim o to, iz tenze Alexander Fedorowicz Czartoryski sioła Grzybowiec monasteru Zimianskiego do siebie przywłaszczył, wydany mandat»¹⁵⁰.

На 1581 р. село вже перебувало у заставному володінні: 11 вересня возний їздив «до имений Его Мл пана Станислава Фалбовского до Грибовици»¹⁵¹. Ця застава тривала недовго, бо 4 травня 1583 р. урядник відбув «до Ее Мл кнегини Михайловоє Чорторыское, старостиное житомирское, кнегини Зофеи Ходкевичовны, до имени Ее милости до двора до Грибовици»¹⁵². Через рік, 24 липня 1584 р., вона позичила 3 000 золотих «у кнегини Дмитровое Козечиноє кнегини Катерины Францьшковны Фалчевского» і передала їй Грибовицю у заставу на три роки. 25 липня 1587 р., як свідчила кн. «Дмитрова Козечина», їй повернули гроші, і «кнегиня Чорторыская [...] имене Грибовицу откупити мела»¹⁵³. Мабуть, невдовзі Чорторійські знову передали село в заставу, бо 3 липня 1588 р. задокументовано про «врядника Ее мл кнегини Дмитровое Козечиноє панее Катерины Фалчевского грибовицкого». 8 вересня 1591 р. «Вацлавовая Подорезцкая Катерина Фалчевского» позичила в Арона Подгорецького 3 000 золотих, передавши йому своє право на заставне володіння Грибовицею. Арон Подгорецький тримав село в 1592-1593 рр.¹⁵⁴, а в лютому 1597 р. Софія Ходкевичівна Рафаїлова Сенявська та її син кн. Юрій Михайлович Чорторійський передали за 3 000 золотих маєтність у заставне володіння на один рік Янові Модринському. Натомість його син Габріель у червні цього року «оповедал именем отца своего», що, маючи дозвіл від Чорторійського, передав Грибовицю в заставу за 3 000 золотих Лукашеві

¹⁴⁷ ЦДІА України у Києві, ф. 2074, оп. 1, спр. 17, арк. 11 зв.; Н. Петров. Краткие сведения... // ВЕВ. Часть неоф. 3 (1867) 54; Н. Теодорович. Город Владимир..., с. 172.

¹⁴⁸ ЦДІА України у Києві, ф. 2076, оп. 1, спр. 7, арк. 14 зв.

¹⁴⁹ Там само, арк. 16.

¹⁵⁰ Там само, арк. 14 зв., 16.

¹⁵¹ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 14, арк. 347 зв.

¹⁵² Там само, спр. 16, арк. 161.

¹⁵³ Там само, спр. 17, арк. 431 зв., 541-541 зв.; спр. 20, арк. 380.

¹⁵⁴ Там само, спр. 21, арк. 296 зв.; спр. 24, арк. 870 зв.; спр. 25, арк. 411 зв.; спр. 27, арк. 571.

Сирному¹⁵⁵. Через рік, 27 липня 1598 р., луцький ключник Миколай Семашку повідомляв, що «имене мое власное на вечност у его млсти кнежати Юря Михайловича Чорторыского за певную суму купленое и в посессию мне урядовне поданое, село Грибовицу [...] продал есми вечными часы пану Григорию Колмовскому, детем и потомкам Его милости [...] за пятнадцат тисечей золотых полских, которую суму пенезей всю сполна зараз от его мл отличивши, до рук своих взял и все право свое от его млсти кнежати Юря Чорторыского мне и потомкам моим даное» передав Колмовському¹⁵⁶. Отже, патрон обителі таки продав монастирське село, яке назавжди було відчужене від неї.

До кінця 1608 р. дідичем поселення вважався Г. Колмовський, а посесорами – Ян Модринський (1602 р.), Миколай Вільчопольський (1604 р.), Ян Радзимінський (1605 р.). У другій половині 1608 р. село, як «належащее» до Літовижа, декілька разів змінювало своїх дідичів, аж поки в квітні 1609 р. не стало власністю кн. Януша Острозького. Після його смерті в 1620 р. Грибовиця перейшла до онука кн. Владислава Домініка на Острозі Заславського (†1656 р.)¹⁵⁷.

Таким чином, Грибовиця була надана монастиреві в середині XVI ст. його патронами кн. Олександром та Іваном Федоровичами Чорторійськими. У 1581 р. село вперше фіксується як заставне володіння, яке передавалося різним особам до 1598 р., після чого було продане Миколаю Семашку. На підставі податкових реєстрів, А. Яблоновський наводить дані про народонаселення та економічний потенціал Грибовиці станом на 1577 р. (18 ланових димів, 11 городів по 2 гроші, 12 коморників по 4 гроші) і 1583 р. (23 дими, 13 городів, 6 коморників¹⁵⁸).

Село Зимно. Вказане в привілеї великого князя литовського Казимира (1452 р.), яким він надав Немирі Резановичу низку маєтків. У заповіті Якова Войни (60–70-ті рр. XV ст.) зазначено, що «Земно у матки моее воли, у подани и в опекани, як же было и у моей воли»¹⁵⁹. Вірогідно, вже тоді село було монастирським. Під 1516 р. зберігся акт розмежування володінь Володимирсько-Берестейської єпископії з «княжое земли Земенское» між владикою Пафнутієм і Федором Чорторійським, у якому належність поселення до духовних маєтків не згадується¹⁶⁰. Те, що Зимно назване в описі монастиря (1811 р.) серед надань, отриманих від Федора Чорторійського, не є достатнім доказом його статусу як церковного володіння. Щодо акта розмежування, то Ф. Чорторійський у ньому виступає як патрон (власник) монастиря, тож не було потреби окремо підкреслювати, що село є духовним.

¹⁵⁵ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 30, арк. 40 зв., 461 зв.

¹⁵⁶ Там само, спр. 31, арк. 407-407 зв.

¹⁵⁷ Там само, спр. 34, арк. 64-64 зв.; спр. 36, арк. 575; спр. 37, арк. 446; спр. 41, арк. 183-183 зв.; спр. 77, арк. 432 зв.

¹⁵⁸ *Źródła dziejowe.*, т. XIX, с. 67, 124.

¹⁵⁹ *Архив ЮЗР*, ч. VIII, т. 4, с. 25, 27.

¹⁶⁰ Там само, с. 29.

У сумарії документів Зимнівської обителі під 1564 р. вписано справу, пов'язану з відібранням поселення від монастиря Олександром Чорторийським¹⁶¹. В актах другої половини 60-х – початку 70-х рр. XVI ст. Зимно вже фігурує як духовний бенефіцій. Так, 1566 р. маємо згадку щодо «грунту монастирського Земенского»¹⁶², 1570 р. – «именю монастирском Земне»¹⁶³. 2 серпня 1572 р. зимнівський архимандрит Порфирій висловив претензії до брацлавського каштеляна Василя Загоровського, який цього дня «з многими слугами [...] наехавши мощно гвалтом на власный грунт земенский»¹⁶⁴. Є підстави уважати, що в цей час Зимно не лише де-юре, а й де-факто було духовною власністю. У справі володимирського єпископа Феодосія з кн. Чорторийськими, у зв'язку з нападом їхніх підданих на владичний маєток у 1570 р., мовилося: «Як же и стороны кнегини воеводиной ее млсти и сына ее млсти и теж кнегини Ивановое Чорторыское и сынов ее млсти посланцы и вмоцованые их млсти архимандрит земенский Перфирей, а врядник литовизский [...] а врядник клеванский»¹⁶⁵. Як бачимо, отця настоятеля названо серед урядників князівських посіlostей. Ймовірно, саме він і виконував аналогічні обов'язки в Зимному. У такому разі прибутки з села, або ж частина їх, мали йти на утримання обителі. Цей же архимандрит у 1570 р. платив «чопове» «в имену монастирском Земне»¹⁶⁶. Думку про те, що в той час село перебувало під безпосередньою духовною юрисдикцією, частково підтверджує й оповідь про ярмарок у Зимному. Священик Михайлівської церкви Федір Горайн скаржився, що 1 червня 1586 р. його підданий, «будучи на ярмарку у Земни, маючи у себе товар горелки бочку о килка сот, которую горилку за дозволенем отца архимандритовым дозволил ему водку шенковати, вже было ее невелие у бочци, пришедши подданный ее мл кнегини Ганны Чорторыской селецкий и невротинский и з немалыми помочниками своими до его стану, где он з горелкою своею стоял и людей добрых немало у себе мел», побив його і забрав гроші. Коли ж постраждалий «зараз отцю архимандриту обжаловал жал свой, отец архимандрит казал их зараз поимати»¹⁶⁷. Отже, ярмарок у Зимно контролював настоятель, тому, ймовірно, й прибуток від нього йшов на потреби монастиря. Зі скарги луцького єврея Іллі Гошковича від 1587 р. дізнаємося також, що у селі в цей час діяла корчма («до корчмита земенского Стася ступил») ¹⁶⁸.

Маємо докази того, що в 1589 і 1592 рр. Зимно не перебувало в заставному володінні, а 1598 р. возний намагався, згідно з декретом Люблінського трибуналу, «увязать» у володіння ним Яна Модринського, якому заборгував Юрій

¹⁶¹ ЦДІА України у Києві, ф. 2076, оп. 1, спр. 7, арк. 14 зв.

¹⁶² Там само.

¹⁶³ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 2, арк. 61; спр. 5, арк. 361.

¹⁶⁴ Там само, спр. 7, арк. 140.

¹⁶⁵ Там само, спр. 5, арк. 290 зв.

¹⁶⁶ Там само, арк. 360 зв.-361.

¹⁶⁷ Там само, спр. 19, арк. 203.

¹⁶⁸ Там само, спр. 20, арк. 410.

Чорторійський, але зимнівський урядник князя запобіг цьому. Через місяць, 14 червня, Петро Кукольський свідчив, «иж што есми в спокойном держаню мел маетност во имену Земне велможного кнежати Юри Чорторійского» за 850 золотих, то він передає своє заставне право Миколаєві Стемпковському. Наступного дня возний зробив «увязане» його у володіння в «певную маетност в Зимне»¹⁶⁹. 18 грудня 1598 р. урядник їздив «з листом урядовым увяжчим от вряду гродского володимерского до пана Станислава Стрелецкого, до именя Земна, хотечи отправу на маетности его за суму пенезей декретом суду гродского холмского пану Єрониму Маскеровскому з Брежа, ловчему сендомирскому» зробити (за 5 000 золотих). Але у Зимному їх зустрів Стрелецький, який «тоє сумы не заплатил и увязаня [...] в маетности свою не допустил»¹⁷⁰. У 1600 р. М. Стемпковський став посесором усього села. 1 березня того року возний ствердив, що Софія Ходкевичівна Рафаїлова Сенявська позичила в нього «пулторусот золотых полских», а за це передала йому «до посесии тую маетност свою в селе Зимне, которого от пана Куколского он, пан Стемпковский, за правом своим держит в пулдеветсот золотых полских и в той то вжо всей суме в тисечу золотых полских [...] тую всю маетност [...] до посесии подала»¹⁷¹.

Отже, монастирське село передавалось у заставне володіння без жодних ускладнень, і його статус церковного в деяких випадках навіть допомагав патрону обителі. Коли возний 30 липня 1600 р. спробував «увязать» у сс. Зимно і Горичів володимирського підкоморія Адама Прусиновського за неповернення йому боргу Юрієм Михайловичем Чорторійським, то його мати, Рафаїлова Сенявська, заборонила це робити. Одним з її аргументів було те, що «тая маетност имене Земно и Горечов ест маетност манастырское»¹⁷². Так само 28 квітня 1601 р. вона не дозволила здійснити «ввод» у володіння Зимним Григорія Колмовського¹⁷³.

У 1601 р. Юрій Михайлович Чорторійський передав половину цього бенефіцію (разом зі своєю часткою монастиря) у заставу на 40 років Григорієві Сангушку, а через два роки дружина Сангушка віддала Зимно у заставне володіння Янові Лагодовському¹⁷⁴. У цьому ж році Миколай Стемпковський, який у цей час тримав «част певную в маетности Земне» за 1 500 золотих, позичив у Лагодовського 1 050 золотих і передав йому своє заставне право на частину села («дворец Архиповский з грунты всякими, з людьми тяглыми, з засевком озимым и млинком под манастыром мурованым») ¹⁷⁵. Згідно з декретом Володимирського гродського суду,

¹⁶⁹ ЦДІА України у Києві, ф. 27, оп. 1, спр. 10, арк. 444, 534; ф. 28, оп. 1, спр. 24, арк. 394; спр. 25, арк. 556; спр. 31, арк. 203 зв.

¹⁷⁰ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 31, арк. 629 зв.

¹⁷¹ Там само, спр. 33, арк. 66.

¹⁷² Там само.

¹⁷³ Там само, арк. 367; спр. 35, арк. 82-82 зв.

¹⁷⁴ Там само, ф. 27, оп. 1, спр. 14, арк. 525; ф. 28, оп. 1, спр. 35, арк. 174 зв.

¹⁷⁵ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 35, арк. 208.

28 квітня 1604 р. возний у Зимному намагався зробити «увязане» у володіння його частиною Андрія Брезинського, якому Юрій Михайлович Чорторийський заборгував 150 золотих, однак безуспішно. Тоді ж Юрій Михайлович продав свою половину монастиря Юрію Івановичу Чорторийському, і серед духовних посіlostей у купчій назване Зимно¹⁷⁶. Наступного року кн. Софія Головчинська записом від 2 червня підтвердила, що за 9 000 золотих Янові Лагодовському в заставу на чотири роки (1603-1607) було передано «замок и село Зимно зо всим и село Горичов», принагідно позичивши в нього ще 2 000 золотих, які «до тоє сумы головное девят тисечей [...] сим записом приписую и прилучаю»¹⁷⁷.

Лагодовський передавав у заставне володіння й окремі частини Зимно. Так, 25 березня 1606 р. возний «ездил єсми з листом увяжчим до имения Зимна, до дому мешканя пана Яна Заблоцкого, хотечи водлуг права отправу за суму сто двадцат пят коп грошей литовских декретом того ж суду гродского володимерского Федору Гуковичу, мешчанину володимерскому, за гвалтовное зранене и пострелене» зробити, але Заблоцький не дозволив цього¹⁷⁸. Відомо, що Я. Лагодовський володів селом у 1610, 1612, 1613 і 1615 рр., а 13 березня 1616 р. передав Зимно в заставу на три роки Броніславі Глоговському¹⁷⁹. З його скарги на Лагодовського про умови застави в серпні цього самого року дізнаємося, що у разі неврожаю, останній «пану Брониславу Глоговскому в каждом року держаня тоє маєтности Земна и Горечова нагородити маєт». Справді, 1616 р. був сильний неврожай, Лагодовський обіцяв компенсувати втрати, але не заплатив суми, тому в березні 1618 р. Глоговський заніс до актових книг відповідну супліку¹⁸⁰.

У лютому 1618 р. Б. Глоговський ще залишався «державцею» села, а в червні цього ж року посесором маєтку знову бачимо Лагодовського¹⁸¹. 1 вересня 1619 р. датовано позов Володимирського земського суду у зв'язку зі скаргою Войцеха Станішевського на київського каштеляна Адама Олександра Сангушка «о то, иж што зошлая велможная кнежна Зофья з Головчина Сангушковна, каштелянша браславская, маючи певную суму пенезей на месте Зимно и приселки, до него належачие, даную таковую суму пенезей на тых добрах Зимне уищоную велможному Станиславу Мнишкови, старосте и войскому, записями которое право помененый староста и войский на повода взял, а верност твоя ани тоє сумы поводи отдат, ани добр тых Зимна уступит не хочете»¹⁸².

У 1620 р. Ян Лагодовський передав Зимно в оренду за 8 000 золотих Матею Суходольському. У березні 1622 р. Яна Лагодовського і Матея Суходольського

¹⁷⁶ ЦДІА України у Києві, ф. 27, оп. 1, спр. 16, арк. 209 зв.

¹⁷⁷ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 37, арк. 808 зв.-809.

¹⁷⁸ Там само, спр. 38, арк. 208 зв.

¹⁷⁹ Там само, ф. 27, оп. 1, спр. 20, арк. 10; спр. 22, арк. 53; ф. 28, оп. 1, спр. 45, арк. 289; спр. 47, арк. 465-465 зв.; спр. 50, арк. 103 зв.

¹⁸⁰ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 50, арк. 103 зв.-105.

¹⁸¹ Там само, арк. 36 зв., 350 зв.

¹⁸² Там само, ф. 27, оп. 1, спр. 26, арк. 192 зв.

вже не було серед живих, тому в актах фігурують син Лагодовського Станіслав і Олександр Скаржевський, «опекун детей и маетностей зошлого» Суходольського¹⁸³. Наприкінці 1622 р. стався конфлікт за володіння селом між Суходольськими, через що діти Матея позивали Андрія Суходольського за захоплення Зимна¹⁸⁴. 18 листопада 1623 р. Олександр та Андрій Яновичі Лагодовські позичили у Гаврила Іваницького 8 000 золотих і передали йому в заставу Зимне разом з млинами. Подробиці стосунків щодо Зимна між Суходольськими і Лагодовськими невідомі, але в 1624 р. перші скаржилися на Станіслава Лагодовського через відібрання у них села¹⁸⁵. Ймовірно, це сталося до передачі маєтку в заставу Іваницькому.

У 1625 р. Адам Сангушко, батько якого отримав у заставу від Юрія Чорторийського Зимнівський монастир з маєтками, а мати Perezаствляла їх різним особам, намагався з'ясувати, хто і на яких правах їх набув. 9 травня возний відніс позов до тогочасного посесора Г. Іваницького «до показаня през них усих прав на маетности»¹⁸⁶. Справа виявилася не такою простою, бо 20 травня 1626 р. з'явився ще один позов від кн. Сангушка до Андрія, Марка та Олександра, братів покійного Станіслава Лагодовського, а також володимирського підстарости Г. Іваницького, «абы право на тую маетност абысте показали»¹⁸⁷. Одночасно Іваницького позивали нащадки Матея Суходольського: «Иж верност твоя, ведаче добре о праве поводов заставном еше од зошлого велможного Яна Лагодовского [...] на село Зимно и по принадлежности шляхетному Матееви Суходолскому, отцevi поводов даном, належачим, не ведати яким способом ку шкоде и затрудненю [...] уживаня тых добр поводов мимо права их»¹⁸⁸.

3 червня 1627 р. Адам Сангушко повернув Зимнівську обитель разом з маєтками Миколаєві Чорторийському. Тепер уже цей князь вимагав від Марціяна Доброницького і нащадків Еразма Поплавського взяти у нього 9 000 золотих і повернути заставні села¹⁸⁹. Спроба М. Чорторийського виявилася вдалою, бо в 1629 р. він уже передав ці села в заставу Марціянові Доброницькому на три роки за 15 000 золотих. Доброницький як посесор Зимного нотується в 1630-1631 рр. Не знаємо, коли саме він помер, однак уже в грудні 1631 р. посесором села названо його сина Петра, якому належав маєток також і в листопаді 1633 р.¹⁹⁰ 5 серпня 1636 р. Криштоф Ясковський віддав село в заставу за 14 000 золотих Петрові Подгороденському. Але в цьому ж Миколай Чорторийський викупив Зимно і передав

¹⁸³ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 52, арк. 1635-1635 зв.; спр. 55, арк. 938.

¹⁸⁴ Там само, спр. 56, арк. 875.

¹⁸⁵ Там само, арк. 943 зв.; спр. 58, арк. 275-275 зв.

¹⁸⁶ Там само, спр. 59, арк. 929 зв.

¹⁸⁷ Там само, ф. 27, оп. 1, спр. 29, арк. 242 зв.-243 зв.

¹⁸⁸ Там само, арк. 273 зв.

¹⁸⁹ Там само, арк. 637 зв.-638; ф. 28, оп. 1, спр. 61, арк. 584.

¹⁹⁰ Там само, ф. 27, оп. 1, спр. 31, арк. 78 зв.-79; спр. 32, арк. 42-42 зв.; ф. 28, оп. 1, спр. 63, арк. 1431 зв.; спр. 64, арк. 57 зв.; спр. 68, арк. 1129 зв.

його в заставу за 18 000 золотих Андрієві Мшальському¹⁹¹. До 1640 р. він тримав село, а в лютому цього року висунув претензії до Миколая Чорторійського, що, за умовою застави, він повинен був тримати бенефіцій протягом трьох років, залишаючись посесором на такий самий термін у разі несвоєчасного повернення йому грошей князем. Та грошей йому не віддали, а Ян Граєвський 17 лютого 1640 р. відібрав у нього Зимно¹⁹². Щоправда, в день подання скарги Миколай Чорторійський повернув борг Мшальському, а потім передав посілість у заставу Граєвському, який володів нею до самої смерти в липні 1654 р.¹⁹³ Після цього возний зробив «увязане» володимирського латинського пароха Станіслава Яна Гонсецького у володіння четвертою частиною Зимна. У своєму заповіті Я. Граєвський записав йому 5 000 золотих, до одержання цієї суми римо-католицький священник ставав посесором частини села. Наступного дня возний «увязал» Станіслава Окорського, як «сукцесора того ж чешника вольного (Яна Граєвського. – С. Г.)», у певну частину Зимна¹⁹⁴, іншу ж тримав син Яна Граєвського – Казимир Ян. Останній скаржився на Стефана Древинського, який 14 вересня 1654 р. «з стрелбою нахавши [...], протестанта з двору зиминського и посесии родичови его мл служачоє [...] выбил»¹⁹⁵.

У грудні 1655 р. Казимир Граєвський за 30 000 золотих передав своє заставне право на Зимно і Горичів Янові Мелешку, те саме за 5 000 золотих зробив Миколай Ярновський. Уже наступного року Мелешко заставив частину Зимна за 700 золотих Янові Кошинському¹⁹⁶. Не раніше квітня 1658 р. Ян Мелешко помер, а село тримали його донька чи якась інша родичка «Марина Мелешківна» з чоловіком Стефаном Іваницьким, на котрих, як на «succesorow wszystkich dóbr Zimna u przysiołkow u folwarkow, do Zimna należących», скаржилися «xiądz Jan Fanciszcz, preor Zakonu Carmelitow Bosych Conwentu Lubelskiego, u wszystkie bracia tegoż conwentu», у зв'язку з відібранням у них частини Зимна¹⁹⁷. Маріянна Мелешківна з сестрою Кристиною, черницею луцького кляштору Св. Бригіди, володіли частиною маєтку в 1660 р.¹⁹⁸ У 1661 р., крім них, посесорами Зимна названі володимирський гродський суддя Ян Кудевич Кошинський з дружиною Ганною¹⁹⁹. Натомість дідичем села в цей час був Миколай Юрійович Чорторійський (†1661 р.).

Отже, до 1586 р. Зимно де-факто було монастирським селом. Ми не знаємо, коли вперше поселення було заставлене, але найраніша джерельна згадка про це походить

¹⁹¹ ЦДІА України у Києві, ф. 27, оп. 1, спр. 34, арк. 667-667 зв., 899-899 зв.; ф. 28, оп. 1, спр. 71, арк. 1041.

¹⁹² Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 75, арк. 112-113 зв.

¹⁹³ Там само, арк. 695 зв.-696 зв.; спр. 83, арк. 93 зв.; спр. 86, арк. 597 зв.; спр. 88, арк. 178; спр. 89, арк. 1038.

¹⁹⁴ Там само, спр. 90, арк. 985, 1121-1123 зв.

¹⁹⁵ Там само, арк. 495-496.

¹⁹⁶ Там само, спр. 93, арк. 557а зв.; спр. 95, арк. 1076 зв.

¹⁹⁷ Там само, спр. 95, арк. 462-463 зв.

¹⁹⁸ Там само, спр. 97, арк. 681, 685.

¹⁹⁹ Там само, спр. 98, арк. 1661 зв.

з 1598 р. Відтоді й до 1660-х рр. Зимно перебувало в заставному володінні різних осіб, і для обителі воно було фактично втрачене.

1577 року в селі, відповідно до поборового реєстру, налічувалося 8 ланових димів, 13 городів, 4 комірники, в 1583 р. – 8 ланів, 17 городів, 3 кола у млинах (також у 1616 р. посесор Броніслав Глоговський згадував млин на три кола). За податковим тарифом 1629 р., у Зимному був 41 дим²⁰⁰. У 1631 р. Миколай Чорторійський платив з маєтности такі «побори»: «Z włok 8 po złotemu 1, z ogrodniow 10 po groszy 6, z ogrodniow 4 po groszy 4, od popa po złotych 2, z kuł młynowych 3 po groszy 24». На початку 1650 р. в селі було 26 димів, а в 1653 р. податковий комісар нарахував тут 9 «халуп», «spustaszało chalup 7, 5 przez wymarcie y uczeyscie się poddanych, a 2, z iedney przez spalenie od żołnierzow, a z drugiey przez dopuszczenie Boze». 1655 року в Зимному і Горичеві сукупно існувало 53 дими²⁰¹. Практично протягом усього досліджуваного періоду в джерелах фіксуються зимнівські млини.

Село Кропивщина. Уперше фігурує 1570 р. в супліці володимирського єпископа Феодосія на князів Чорторійських, у зв'язку з нападом на владиче с. Полупанщину з «именю их милости монастырскому селу Покропищизне»²⁰². Наступна згадка датована 11 лютого 1592 р.: того дня возний відніс позов Володимирського гродського суду «в селе Кропивщине в дом пана Матфея Андреевича Толстяка по него самого писаный»²⁰³. З цього випливає, що на той час поселення (або певна його частина) перебувало в заставному (орендному) володінні. Під 16 січня 1595 р. відготовано запис про те, що Юрій Іванович Чорторійський позичив у Матвія Толстяковича 400 золотих, а Софія Ходкевичівна, вдова померлого в 1582 р. його двоюрідного брата Михайла Олександровича, у нього ж позичила 1 400 золотих, за що передала йому в заставу на три роки Кропивщину²⁰⁴.

У 1601 р. половина бенефіцію разом з іншими монастирськими маєтками була передана Ю. М. Чорторійським у заставу Г. Сангушкові на 40 років, а в 1604 р. продана тому ж Ю. І. Чорторійському («села Кропивщизны з будованем фолварковым») ²⁰⁵. 1604 року ця половина поселення перебувала в заставному володінні Миколая Тарнавського. Це підтверджується інформацією возного, який 12 червня 1604 р. поїхав робити «ввод» Юрія Івановича Чорторійського у володіння духовними добрами. Прибувши до Кропивщини, «которое село держит пан Микола Тарнавский и там того села половицу з людми и з грунты, к тому селу належачими», урядники намагалися передати його Чорторійському, однак Тарнавський показав заставний лист і заборонив це робити²⁰⁶.

²⁰⁰ *Źródła dziejowe...*, т. XIX, с. 67, 124; О. Баранович. *Залюднення...*, с. 79.

²⁰¹ ЦДІА України у Києві, ф. 25, оп. 1, спр. 265, арк. 255; ф. 28, оп. 1, спр. 66, арк. 1494 зв.; спр. 89, арк. 679 зв.; спр. 92, арк. 190 зв.

²⁰² Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 5, арк. 255 зв.

²⁰³ Там само, спр. 25, арк. 78.

²⁰⁴ Там само, спр. 28, арк. 562 зв.-563, 572.

²⁰⁵ Там само, ф. 27, оп. 1, спр. 14, арк. 209 зв., 525.

²⁰⁶ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 36, арк. 366.

Тарнавський із синами володіли селом упродовж більш ніж десяти років (Миколай вказаний як посесор у 1606-1607 рр.). 15 квітня 1611 р. возний відніс позов «до имени Кропивщизны [...] в жалобе пана Яна Лагодовского [...] по панов Михайла, Григоря и Матея Терновских», а з 1615 р. маємо нотатку про «подданого пана Михайла Тарновского с Кропивщизны»²⁰⁷. 25 червня 1616 р. датовано передачу Миколаєм Чорторийським за 2 400 золотих Янові Шембелю у заставу на три роки «маетност мою и моего брата Адрияна Чарторыского на Клеваню [...] двор, фолварк и село Кропивщизну». «Увязане» відбулося лише через три місяці – 30 вересня, тобто наступного дня після того, як Чорторийський повернув борг Тарновському і викупив у нього цей бенефіцій²⁰⁸. Термін заставного володіння Я. Шембеля завершувався в 1619 р., тому він як посесор села фігурує 8 червня цього року, а також у 1622 і 1625 рр.²⁰⁹

У 1627 р. Адам Сангушко повернув Миколаєві Чорторийському із заставного володіння Зимнівський монастир з маєтками, серед яких також зазначено Кропивщину, котру в цей час тримав Ян Шембель. Він продовжував володіти поселенням як посесор у 1629 і 1631 рр. У квітні 1633 р. Я. Шембель передав село в заставу Теодорові Грицьковичу Домашевському, а 6 липня 1637 р. Миколай Чорторийський викупив у нього Кропивщину²¹⁰. Натомість у жовтні 1637 р. Єва з Бережець Домашевська, дружина Теодора, свідчила «именем малжонка своего и своим» про те, що «готова суму з маетности Кропивщизны названое, которую за вливком права од уроженого пана Яна Шембеля в суме двух тисечей четырех сот золотых полских способом заставным трымаючи» взяти і повернути посілість із застави, але князь грошей їм не віддавав. Домашевським село належало до 5 лютого 1641 р., коли возний зробив «увязане» у володіння ним жовніра Андрія Лукомського. Можливо, він одержав маєток за борги Домашевського, які були швидко заплачені, бо 10 липня 1641 р. урядник відніс позов «до села Кропивщизны по пана Теодора Домашевского»²¹¹. У жовтні 1646 р. Миколай Чорторийський позивав Домашевських за те, що вони відмовлялися взяти від нього гроші й повернути село. Однак через два місяці, записом від 28 грудня, він передав Кропивщину за 3 400 золотих у заставне володіння Домашевським, які тримали бенефіцій до середини XVII ст. Теодор Грицькович вказаний як посесор 1649 р., а після його смерті селом володіла його дружина (дані 1654 і 1658 рр.)²¹².

Таким чином, ми не знаємо, хто і за яких обставин надав Кропивщину обителі, але в 1570 р. вона уже була монастирською посілістю. Перебування маєтку

²⁰⁷ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 38, арк. 285 зв.; спр. 39, арк. 428 зв.; спр. 43, арк. 214; спр. 47, арк. 107.

²⁰⁸ Там само, спр. 48, арк. 79-79 зв., 105 зв., спр. 53, арк. 998.

²⁰⁹ Там само, спр. 51, арк. 665-665 зв.; спр. 55, арк. 464, 929 зв.

²¹⁰ Там само, спр. 61, арк. 584; спр. 63, арк. 1509; спр. 66, арк. 1488 зв.; спр. 72, арк. 426 зв.; спр. 82, арк. 491-491 зв.

²¹¹ Там само, спр. 74, арк. 730-730 зв.; спр. 76, арк. 30-30 зв.; 470, 666-666 зв.

²¹² Там само, спр. 82, арк. 491-491 зв.; спр. 85, арк. 267 зв.; спр. 90, арк. 174 зв.; спр. 91, арк. 658 зв.; спр. 95, арк. 1248.

в заставі задокументовано з 1592 р., після чого воно заставлялося різним особам. За тарифом подимного 1629 р. Кропивщина налічувала 9 димів. 1631 року «поборца» Волинського воеводства Миколай Семашко наводив такі цифри про отримання «побору» зі села: «Z dymow 4 po groszy 15, z ogrodnikow dwu po groszy 6, z ogrod[nikow] 2 po groszy 2»²¹³.

Село Лазин. Згадується 1570 р. в сумарії актів Зимнівського монастиря: «W sprawie Anny Zastawskiego Iwanowey Czartoryskiej i synow iey z xięciem Alexandrem Fedorowiczem Czartoryskim o postępienie połowicy dobr monastera Zimianskiego wsią Łazina, Horyczowa u innych folwarkow upominalny list»²¹⁴. Відомо, що у 1604 р. возний поїхав до «манастыра Земенского, села Земна и всих сел, к нему належачих, для поданя у вечистое держане» Ю. І. Чорторийському. Уточнюється, що урядник зі своїми супутниками до «села Лазена прыехали и до манастыра Земенского пришли»²¹⁵. Певні сумніви щодо духовної юрисдикції в цей час села викликає те, що серед перерахованих у документі монастирських поселень Лазин не зазначено. Проте не занотоване там також і с. Бринів, належність якого до обителі має джерельне підтвердження.

Село Марків Став. Поселення було надане монастиреві Яковом Войною у 60–70-х рр. XV ст.²¹⁶ Близько 1564 р. Марків Став відібрано від обителі Олександром Чорторийським. У зв'язку з цим конфліктом, у вже згадуваному сумарії фіксується мандат, виданий Жигимонтом Августом з «odięciem siola Markowego Stawu», а під 1575 р. – «wizya», «uczyniona w sprawie Xcia Michała Alexandrowicza Czartoryskiego z wyrażeniem, iż Markostaw należy do Monasteru Ziemnianskiego»²¹⁷.

У цей період половина бенефіцію фігурує як володіння Михайла Олександровича Чорторийського. З 1570 р. маємо свідчення про «мелника маркоставского», підданого князя, а 1572 р. – «подданных его милости имени манастыра Земенского Маркова Ставу»²¹⁸. Пізніше село неодноразово заставляли. 9 лютого 1586 р. датовано запис Юрія Івановича Чорторийського і Софії Ходкевичівни, вдови покійного кн. Михайла Олександровича Чорторийського, яким вони визнають позику грошей у Григорія Лепесовицького, «в которой менованой суме я, Юрей, половицу своего имени и села Маркова Ставу сполного нашего [...], а я, Зофея [...], половицу того ж села [...] мы сами на себе и на манастыр Земенский, которого мы обоя сторона сполне а нерозделне уживаючи волными подавцами архимандрицтва манастыра Земенского и всих добр до него належачих» передали йому в заставу на один рік. За умови вчасного неповернення грошей, поселення залишалось у заставі ще на один рік²¹⁹. «Увязане» Лепесовецького у

²¹³ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 66, арк. 1488 зв.; О. Баранович. *Залюднення...*, с. 79.

²¹⁴ Там само, ф. 2076, оп. 1, спр. 7, арк. 14 зв.

²¹⁵ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 36, арк. 363 зв.

²¹⁶ *Архив ЮЗР*, ч. VIII, т. 4, с. 27.

²¹⁷ ЦДІА України у Києві, ф. 2076, оп. 1, спр. 7, арк. 16, 17.

²¹⁸ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 5, арк. 384 зв.; спр. 7, арк. 58 зв.

²¹⁹ Там само, спр. 19, арк. 102-102 зв., 116-116 зв.

володіння маєтком відбулося 13 березня 1586 р. Виглядає на те, що Марків Став перебував у заставі більш ніж рік – 14 липня 1593 р. його «державцею» названо зем'янина Берестейського повіту Григорія Лепесовицького²²⁰. Через місяць, 17 серпня, Юрій Чорторійський і Софія Ходкевичівна позичили у Григорія Сушка Лепесовицького 300 кіп литовських грошів і передали йому в заставу на три роки «имене наше манастирское» Марків Став. У 1596 р. Лепесовицький перезаставив село: «Пану Шпраскому половицу помененого именья Маркова Ставу [...] в полчварту сту копах грошей литовских подали». У серпні 1598 р. Лепесовицького і Шпраского занотовано «як держачих на сей час имения Маркова Ставу»²²¹. У вересні 1597 р. Григорій Лепесовицький за 7 000 золотих передав Марків Став у заставу Миколаю Вільчопольському (за таку суму грошей він отримав бенефіцій від «князя Чорторьского и кнегини Чорторьское») ²²². Записом від 1 грудня 1597 р. Юрій Михайлович Чорторійський підтвердив, що позичив у М. Вільчопольського 1 000 золотих, передавши йому за це в заставне володіння на три роки Марків Став, «которую маєтност перед тым урожоньй пан Грегорей Сушко Лепесовицкий и малжонка его [...] од князя Юря Чорторьского [...] пана стрья моего держали и уживали»²²³.

У 1598 р. Станіслав Кандиба Прокшич позивав до Володимирського земського суду Адама Прусиновського в межовій суперечці, представивши запис, наданий йому Юрієм Чорторійським «на занятє ставу и заливов ґрунту маркоставского»²²⁴. Ймовірно, С. Кандиба одержав якісь маркоставські ґрунти ще до 1597 р., після чого село упродовж понад 30 років належало Вільчопольським, які час від часу перезаставляли його різним особам. Зазначимо, що 1601 р. Ю. М. Чорторійський половину поселення (разом зі своєю часткою монастиря) передав у заставу на 40 років Г. Сангушкові, а 1604 р. Марків Став названо серед духовних посіlostей при продажу Ю. М. Чорторійським своєї половини обителі Ю. І. Чорторійському²²⁵.

Миколай Вільчопольський у 1599 р. отримав Марків Став від Юрія Чорторійського у заставу на 5 років. Наступного року Юрій Михайлович Чорторійський позичив у Миколая Вільчопольського «пол четверту тисячей золотых полских», а за це передав йому в заставне володіння Марків Став. Миколая бачимо «державцею» Маркового Ставу в 1600, 1602 і 1603 рр.²²⁶ Після того як у 1604 р. Юрій Іванович Чорторійський став дідичем села, возний намагався впровадити його у володіння поселенням, але дружина Абрама Лисаковського,

²²⁰ ЦДДА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 26, арк. 461 зв.

²²¹ Там само, арк. 586 зв.; спр. 29, арк. 220 зв.; спр. 30, арк. 609 зв.

²²² Там само, спр. 31, арк. 380.

²²³ Там само, спр. 30, арк. б/н (між 77 і 78).

²²⁴ Там само, ф. 27, спр. 11, арк. 61 зв.

²²⁵ Там само, спр. 14, арк. 525; спр. 16, арк. 209 зв.

²²⁶ Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 55, арк. 661 зв.; спр. 61, арк. 15; ф. 27, оп. 1, спр. 15, арк. 417; ф. 28, оп. 1, спр. 33, арк. 196 зв.; спр. 34, арк. 541.

покликаючись на те, що її чоловік отримав маєток від Юрія Михайловича Чорторійського, заборонила «увязане»²²⁷.

Миколай Вільчопольський у 1613 р. «протестовал на шляхетного Мацея Ковалского, служебника уроженого князя Януша Порицкого», який 3-10 січня цього року, за відсутності Вільчопольського в Марковому Ставі, «стал и стацию брал, учинивши се жолнером і наехавши гвалтовне» на село, пограбувавши не лише підданих, а й «у дворе его шляхецким»²²⁸. Останню вістку про М. Вільчопольського як посесора маємо з 1614 р.²²⁹ Наступного року Миколай Юрійович Чорторійський з братом Андрієм позивали «панею Миколаєвую Вилчополскую Катариную Дубровского и потомкам того то зошлого пана Миколая Вилчополского [...], иж маетност его отчизную дедичную и набытую [...], меновите село и фолварк Марков Став, зо всеми их приналежностями и пожитками от часу немалого не ведати за яким правом держите [...], а поводом яко власности их уступити не хочети»²³⁰. У 1616 р. село (або принаймні його частина) належало Катерині Вільчопольській із сином Стефаном. У лютому 1617 р. Миколай Чорторійський знову позивав її, а також «сынов, цорек и власных потомков зошлого пана Миколая Вилчополского [...] о посягнене не ведати яким правом маетности села Маркова Ставу»²³¹. Незважаючи на ці скарги, Катерина Вільчопольська в цьому ж 1617 р. передала бенефіцій у заставу на один рік Миколаю Домбровському. У 1620 р. за 4 000 золотих вона орендувала посілість Юрію Спаювському²³², а в 1622 р., видаючи заміж доньку Ганну, записом від 2 червня мала дати посаг – 3 500 золотих – Андрію Тиминському. Однак, не диспонуючи готівкою, вона оформила цю суму «на маетности небожчика малжонка моего Вилчополского и моей заставной и доживотной от княжат Их млсти Чарториских [...] селе дворе и фолварку Марковом Ставе [...] з запустами, дубровами, корчмою и шинкованем в ней вшелякого напою». Документ передбачав, що за умови неотримання від Вільчопольської в 1623 р. 3 500 золотих, село залишалося в його володінні ще на три роки²³³.

Записом від 6 травня 1625 р. Адам Сангушко «села Маркового Ставу позволяет и дает владзу волного выкупу на ясне освецоному кнежати Его милости Юреви з Острога Жаславскому [...] у пана Тиминского и малжонки его, оддавши суму пенезей, яко се быше слушная и правная з записов пана Тиминского». Через кілька днів Сангушко позивав Андрія Тиминського, «посесора тепершнего яким колвек правом добр села и двора Маркова Ставу», аби той засвідчив свої права на маєток²³⁴. У 1627 р. Сангушко передав заставне право на Марків Став

²²⁷ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 36, арк. 366.

²²⁸ Там само, спр. 45, арк. 404-404 зв.

²²⁹ Там само, спр. 46, арк. 358.

²³⁰ Там само, ф. 27, оп. 1, спр. 24, арк. 175 зв.

²³¹ Там само, спр. 25, арк. 213 зв.; ф. 28, оп. 1, спр. 49, арк. 294 зв.

²³² Там само, ф. 28, оп. 1, арк. 626 зв.; спр. 54, арк. 281 зв.-284.

²³³ Там само, ф. 27, оп. 1, спр. 27, арк. 549-550.

²³⁴ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 59, арк. 719, 929 зв.

Миколаєві Чорторийському²³⁵, і тепер уже дідич села викупив претензії (у Володимирському гродському суді 16 листопада 1627 р.) «Александрови, Миколаєви, Криштофови, лета маючими, и Прокопови, недорослому, Вилчополским и Матеєви Тиминському на тот час маєтности Маркового Ставу посесорови», вимагаючи показати заставні записи. Справу довго не могли владнати, й посесорами залишилися Вільчопольські та Тиминський²³⁶. Із запису від 31 липня 1629 р. Миколая, Олександра і Криштофа Вільчопольських дізнаємося, що в 1622 р. їхня родина змушена була передати в заставу Марків Став. На той момент двоє молодших братів були неповнолітніми, а тому за них заставний лист підписав старший брат Миколай. Тепер, досягнувши повноліття, вони підтвердили заставу. У серпні 1629 р. Миколай і Олександр Вільчопольські позичили у Станіслава Жеромського, відповідно, 200 і 220 золотих, передавши за це йому в заставу Марків Став²³⁷.

У 1631 р. Миколай Чорторийський зробив чергову спробу повернути поселення. Він подав позов Вільчопольських, Матея Тиминського і Станіслава Жеромського в «справе до поднесеня сумы пинежной сем тисечей золотых и уступеня з маєтности села Маркова Ставу»²³⁸. Ймовірно, невдовзі князеві вдалося позбавитися цих посесорів, бо більше вони у такому статусі не фігурують. Натомість у грудні 1632 р. возний «увязав» у володіння селом Яна Лисаковського, якому своє заставне право передав Фрідріх Сестревітовський²³⁹. Але і з цими посесорами у Миколая Чорторийського виникли непорозуміння. У 1635 р. він позивав Я. Лисаковського, а також Ганну з Лисакова, вдову померлого Фрідріха Сестревітовського, та його дітей «до браня и поднесеня сум пенежных и показаня прав на тые добра», тобто Марків Став²⁴⁰. Ян Лисаковський зумів зберегти поселення за собою, бо в 1639 р. його згадано як посесора²⁴¹. У травні цього ж року Миколай Чорторийський передав Марків Став в оренду Янові Граєвському, однак з його скарги 1643 р. довідуємося, що до того часу йому маєток «до посесии не подали»²⁴². Водночас з князем зумів домовитись Ян Лисаковський, який у вересні 1639 р. за 13 000 золотих одержав бенефіцій у заставу на чотири роки (як згадується в 1640 і 1643 рр. У 1646 р. за 9 500 золотих він передав своє заставне право на Марків Став кн. Станіславу Козеці, щодо котрого відомо, що він тримав поселення в 1649 р. У 1652 р. кн. Козеки вже не було серед живих, а Марків Став належав його дружині Ганні з Овлочима Козечина, вона ж була посесоркою у 1658 р.²⁴³

²³⁵ ЦДДА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 61, арк. 584.

²³⁶ Там само, ф. 27, оп. 1, спр. 29, арк. 644; спр. 30, арк. 27 зв.-28.

²³⁷ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 63, арк. 887 зв.-889, 1175.

²³⁸ Там само, ф. 27, оп. 1, спр. 31, арк. 128.

²³⁹ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 68, арк. 70-71; спр. 69, арк. 747.

²⁴⁰ Там само.

²⁴¹ Там само, спр. 70, арк. 939 зв.-940; спр. 74, арк. 450.

²⁴² Там само, ф. 27, оп. 1, спр. 38, арк. 297-299.

²⁴³ Там само, арк. 352 зв.; ф. 28, оп. 1, спр. 75, арк. 490 зв.-491; спр. 82, арк. 40; спр. 83, арк. 747; спр. 85, арк. 405 зв.; спр. 88, арк. 1056 зв.; спр. 95, арк. 1244 зв.

Таким чином, починаючи з 1586 р. село перебувало в заставному володінні різних осіб. У 1570 р. Марків Став документується з фільварком, нивами, млинами і ставами²⁴⁴, а під 1622 р. маємо згадку про корчму. У 1583 р., згідно з податковими реєстрами, тут було 3 лани, 7 городів, млин на 2 кола. Подимний тариф 1629 р. нараховував у селі 8 димів²⁴⁵. У 1631 р. «поборца» Волинського воеводства свідчив, що за цей рік отримав «z dymow 6 po groszy 15, z ogrod[ni-kow] 6 po groszy 6, z ogrodnika 1 po groszy 4, z kuł młynowych 2 po groszy 24». У 1634 р. тут було 19 димів, з яких збирали подимне, а в 1653 р., за словами «поборци», «było dymow 7, a zostało 8»²⁴⁶.

Село Менчичі. В описі монастиря (1811 р.) Менчичі фіксуються як надання Федора Чорторийського. Найраніший документ про цю духовну посілість маємо з 1570 р. У цьому ж році половина села занотована як володіння Магдалени Деспотівни, дружини Олександра Чорторийського, яка не платила з нього «чопового». Також фігурують менчицькі піддані Михайла Олександровича Чорторийського²⁴⁷.

У 1586 р. зимнівський архимандрит Андрій скаржився, що 13 травня «вночи во имену манастыра Земенского у Менчичах у подданого менчицкого Устишка выкрадена комора»²⁴⁸. Через два роки село вже виступає як заставлене: 4 липня 1588 р. возний був «в Менчихох, на справе [...] mezi паном Миколаєм Степковским, слугою Его милости пана Яна Свентицкого, ловчего земли Холмское, а mezi поддаными менчицкими, которых тепер Иля Гошкович держит»²⁴⁹. Цього ж місяця урядник відніс позов до Луцького гродського суду «по Илю Гошковича, жида луцкого, писанный в жалобе инстыгатора врядового пана Яна Шостовицкого о незвычайное и неслушное выбиране мыта в державе его в селе Менчицах»²⁵⁰.

У 1592 р. «пани Рафаловая Сенявская, кашталяновая каменецкая, пани Зофия Ходкевичовна» позичила у Яна Липського 10 000 золотих під заставу маєтку «з селом, до церкви Земенское належачим, Менчичи»²⁵¹. У сумарії документів Зимнівського монастиря під 1593 р. згадується запис «od Pana Lipskiego Janowi Sienickiemu na summę dziesięć tysięcy zł[oty]ch na dobrach Męczyusa»²⁵². Підтвердження того, що тоді посесором села або його частини був Липський, знаходимо в скарзі на Софію Ходкевичівну, у зв'язку з нападом її підданих «на власную сеножат Его Мл пана Липского [...] менчицкую»²⁵³.

²⁴⁴ Архив ЮЗР, ч. VIII, т. 6, с. 276.

²⁴⁵ *Źródła dziejowe...*, т. 19, с. 124; О. Баранович. *Залюднення...*, с. 79.

²⁴⁶ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 66, арк. 1490; спр. 69, арк. 747 зв.; спр. 89, арк. 710 зв.

²⁴⁷ Там само, спр. 5, арк. 360 зв., 384 зв.; ф. 2074, оп. 1, спр. 17, арк. 11 зв.; *Архив ЮЗР*, ч. VIII, т. 6, с. 276.

²⁴⁸ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 19, арк. 183 зв.

²⁴⁹ Там само, спр. 21, арк. 302.

²⁵⁰ Там само, арк. 358.

²⁵¹ Там само, ф. 27, оп. 1, спр. 8, арк. 91 зв.

²⁵² Там само, ф. 2076, оп. 1, спр. 7, арк. 17.

²⁵³ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 26, арк. 766.

Юрій Чорторійський 15 серпня 1594 р. позичив у свого «служебника» Федора 400 золотих і передав йому в заставне володіння Менчичі, «дворец зо всим будованем его и три дворишча с полми, сеножатми, по три руки до кожного дворишча ку тому дворцу належачими, также сеножат у посеве мостишчу, ку тому з волным мливом вшелякого збожа во млынех земенском и менчицком, до того з волным рубанем дров на потребу его дворную в запусте монастырском»²⁵⁴. У 1596 р. Софія Ходкевичівна за 237 золотих віддала Менчичі («млын, став, корчму и погребелное в том помененом имену») Матвію Толстяковичу, який того ж року передав своє заставне право в оренду володимирському євреєві Беняшу Мошковичу²⁵⁵.

Водночас Юрій Іванович Чорторійський 1 лютого 1596 р. дав село у заставу Янові Лагодовському за 2 000 золотих. Через три роки князь свідчив, що «зостали ми винен певного позычногого долгу суму пенезей три тисечи двуста злотых и в той суме пенезей зоставил» Менчичі цьому ж Лагодовському²⁵⁶. Наступного року Юрій Чорторійський і Софія Ходкевичівна позичили в Абрама Лисаковського 800 золотих, передавши йому в заставне володіння на три роки «имене наше власное дедичное село Менчичи» та дозволивши викупити право на заставу в Лагодовського. У 1601 р. Ю. М. Чорторійський заставив половину села й обителі на 40 років Г. Сангушкові, а 1604 р. Менчичі названо серед духовних володінь під час продажу Ю. М. Чорторійським монастирської частки Ю. І. Чорторійському²⁵⁷.

На початку XVII ст. Менчичі тримав Абрам Лисаковський; вістки про нього як посесора маємо з 1602-1604, 1606-1607 рр.²⁵⁸ Правда, коли в червні 1604 р. возний, після продажу половини монастиря Юрію Івановичу Чорторійському, хотів «увязать» князя у володіння селом, то Миколайова Вільчопольська не дозволила цього зробити, пояснивши, що цей маєток її чоловік одержав від Юрія Михайловича Чорторійського. Можливо, якась частина Менчичів залишилась у заставі Вільчопольських, бо в серпні 1615 р. Миколай Юрійович Чорторійський з братом Андрієм скаржилися на «панею Миколаєвую Вилчополскую Катарину Дубовского» і нащадків покійного Миколая Вільчопольського, які незрозуміло на якій підставі тримали Менчичі і не хотіли повертати поселення дідичам²⁵⁹.

У 1610 р. Абрам Лисаковський передав своє заставне право Войцеху Витвинському, який володів селом ще в 1614 р. Під 7 серпня 1618 р. маємо згадку про те, що Миколай Станіславович Палуцький, «бавечи се при матце своей в селе Менчичах, которая там в Менчичах от урожного пана Войцеха Витвинского в

²⁵⁴ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 53, арк. 885 зв.-888.

²⁵⁵ Там само, спр. 29, арк. 146 зв.; спр. 30, арк. 3.

²⁵⁶ Там само, ф. 27, оп. 1, спр. 16, арк. 469-470; ф. 28, оп. 1, спр. 32, арк. 58.

²⁵⁷ Там само, ф. 27, оп. 1, спр. 14, арк. 525; спр. 16, арк. 209 зв.; ф. 28, оп. 1, спр. 33, арк. 69-69 зв.

²⁵⁸ Там само, ф. 27, оп. 1, спр. 15, арк. 474 зв.; спр. 17, арк. 70; ф. 28, оп. 1, спр. 34, арк. 644; спр. 36, арк. 602 зв.; спр. 41, арк. 142 зв.

²⁵⁹ Там само, ф. 27, оп. 1, спр. 24, арк. 178; ф. 28, оп. 1, спр. 36, арк. 366.

певной суме и за певным правом мешкаєт»²⁶⁰. В. Витвинський перезаставляв частини свого володіння й іншим особам. Так, з позову від 13 січня 1622 р. дізнаємося про скаргу на нього «панеє Раины с Поплав Гневошовое Вербское [...] за непризнанем през его мл [...] запису своего на суму пенезей позычоную на тисечу золотых полских и на заставу в той суме певных подданных во имену Менчичах зошлomu пану Гневошеви Вербскому»²⁶¹. У травні 1623 р. Войцех Сметанка скаржився на Кіліяна, сина Войцеха Витвинського, «о то, иж он розных роков [...], не ведати если за росказанем отца своего, небожчика пана Войцеха Витвинского [...], обовезавши хлопов килку в певной суме пенезей в маєтности Менчычах [...] и оные подданые с халупами, в интерцызе имены поменеными, первой сего до посесии паней Станиславовой Палуцкой, матце протестующих, подавши, не огледаючыся ничего на заклад, в той интерцызе отца своего описаный, тым подданным розные кривды почынил и тепер чынити не переставает»²⁶². У відповідь Кіліян і Стефан Витвинські 25 червня 1624 р. позивалися на В. Сметанку з дружиною, «иж помененые малжонкове, не маючи жадного слушного и належного права до добр протестующих села Менчич, признаючи там себе яковус посесию, безправне [...] в тые добра част певную Менчичах власную протестующих материстую выступивши и оные обнявши, уживают»²⁶³. У той же час до самих Витвинських аналогічні претензії мав Адам Сангушко, який у позові від 24 березня 1625 р. заявив, «иж што верност ваша добра поводовы певным правом належачие село Менчичи [...], од часу давного осегнувши, оные не ведати за яким правом держите [...] и пожитков вшеляких з них приходячих привлацаєте»²⁶⁴.

У 1625 р. (запис від 5 червня) Кіліян Витвинський позичив у Олександра Іваницького «пулторох сот золотих», передавши йому за це на один рік у заставу «дворища своего власного, прозываемого Шагдаявского, в селе Менчичах будущего»²⁶⁵. Майже одночасно Стефан Витвинський позичив у Миколая Литоборського «пулосма ста» золотих і передав йому в заставу «подданого своего власного в селе Менчичах». Ще через декілька днів за таку саму позику він заставив Литоборському «одного подданого добре оселого на име Пилипа, в част корчмы и во два лана на три руки зо всеми того подданого повинностями»²⁶⁶.

У 1626 р. Олександр Іваницький, який отримав у Менчичах від К. Витвинського «дворище Сахдаєвское», передав своє заставне право на нього «Маруши Александровое Маковецкое, также сыну ее Петру Заленскому»²⁶⁷. Наступного

²⁶⁰ ЦДІА України у Києві, ф. 27, оп. 1, спр. 19, арк. 435 зв.; спр. 23, арк. 83 зв.; ф. 28, оп. 1, спр. 42, арк. 629; спр. 50, арк. 472 зв.

²⁶¹ Там само, ф. 27, оп. 1, спр. 27, арк. 330.

²⁶² Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 57, арк. 279 зв.-280.

²⁶³ Там само, ф. 27, оп. 1, спр. 28, арк. 32 зв.

²⁶⁴ Там само, арк. 321.

²⁶⁵ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 59, арк. 879.

²⁶⁶ Там само, арк. 892 зв., 1270 зв.

²⁶⁷ Там само, спр. 60, арк. 949 зв.

року Кіліяна і Стефана Витвинських позивав до Володимирського земського суду Миколай Чорторійський, «яко дедич и юрисквезитор права од [...] кнежати Адама Сангушка [...] на маєтност Менчичи, которую правом заставным держите, [...] абысте записи, которые на той маєтности, и сумы записные [...] показали»²⁶⁸. У 1630 р. Миколай Литоборський підтвердив, що 22 серпня він передав своє заставне право Ярошу Хлохолу на підданого, яке одержав від Стефана Витвинського записом від 9 червня 1625 р. 1631 року Миколай Чорторійський знову порушив питання про повернення йому села. 6 червня возний відніс судовий позов Кіліяну, Стефану і Галшці Витвинським «в жалобе кнежати Миколая Чарторыского на Клевани, добр села Менчич дедича, в справе до поднесения сумы пинежной пят тисечей золотых полских и уступения з маєтности»²⁶⁹. Цього разу князеві вдалося вирішити суперечку на свою користь. 18 липня цього ж року низкою записів засвідчується отримання посесорами села грошей і передача князеві своїх заставних прав. Посесорами Менчичів були пан Корбут (отримав 300 золотих); пані «Галшка Палуцкого Войтеха Сметанки малжонка», яка успадкувала заставне право на частину села від батька Станіслава Палуцького (той набув його від Войцеха Витвинського) і половину свого володіння до цього часу вже передала Ярошеві Хлохолу; пані «Реина Поплавского Гневошеваая Вербская», якій заставне право на частину маєтку передав її батько Еразм Поплавський²⁷⁰.

У 1635 р. Миколай Чорторійський позивав Яна Лисаковського і «панюю Анну з Лысакова Фрыдриховую Сестревитовскую [...] до браня и поднесения сум пенежных и показаня прав на тые добра»²⁷¹. 24 травня 1639 р. Миколай Чорторійський передав село в оренду волинському чашникові Яну Граєвському. Проте у реальне володіння він його так і не отримав (на що вказує його скарга ще в 1643 р.), бо 26 вересня 1639 р. князь заставив Менчичі Янові Лисаковському на чотири роки²⁷².

Напружені стосунки між дідичем села і його посесорами зберігалися і в наступні роки. З Миколаєм Витвинським кн. Чорторійський залагодив справу, передавши йому 8 лютого 1640 р. 5 000 золотих і повернувши таким чином частину Менчичів²⁷³. З Я. Лисаковським було складніше. У 1647 р. Миколай Чорторійський скаржився на нього у зв'язку з відмовою взяти гроші й повернути село із застави. Однак до кінця досліджуваного періоду Менчичі залишались у заставі Я. Лисаковського та його родичів. Після смерті Лисаковського маєток тримали його вдова Ельжбета Дуніновна Вольська, Якуб Лисаковський з дружиною Софією Суходольською і сином Юрієм. Як посесорів поселення, джерела простежують їх у 1650-1651, 1653-1654, 1658-1659 рр.²⁷⁴ У 1660 р. Ельжбета Дуніновна передала

²⁶⁸ ЦДДА України у Києві, ф. 27, оп. 1, спр. 29, арк. 639 зв.

²⁶⁹ Там само, спр. 31, арк. 128; ф. 28, оп. 1, спр. 64, арк. 407 зв.-408.

²⁷⁰ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 70, арк. 411-413, 414 зв.

²⁷¹ Там само, арк. 939 зв.-940.

²⁷² Там само, ф. 27, оп. 1, спр. 38, арк. 297-299; ф. 28, оп. 1, спр. 83, арк. 747.

²⁷³ Там само, ф. 27, оп. 1, спр. 36, арк. 1239-1241.

²⁷⁴ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 83, арк. 747-747 зв.; спр. 85, арк. 472 зв.; спр. 86, арк. 7 зв.-8, 37 зв.-38; спр. 87, арк. 117; спр. 89, арк. 61 зв.; спр. 90, арк. 357 зв.; спр. 95, арк. 38; спр. 96, арк. 868; спр. 98, арк. 725.

«część większą Męczyc» (з двором, підданими, 2 млинами з їхніми ставами) в оренду подружжю «Вощинських»²⁷⁵. Отже, починаючи з 1588 р. і до початку 1660-х рр. Менчичі перебували в заставному володінні різних осіб.

У 1577 р. село, за податковими реестрами, нараховувало 2 ланових дими, 8 городів, 2 коморники, а в 1583 р. – 12 ланів і 5 городів. Згідно з тарифом подимного 1629 р., бенефіцій мав 10 димів²⁷⁶. Фіксуються в тарифі подимного 1629 р. також млини і корчма.

Село Тишковичі. Перша письмова згадка про поселення датується 1450 р., коли Свидригайло надав панові Митку, племіннику луцького старости Немири, декілька сіл у Володимирському повіті, серед яких були і Тишковичі. Наступне свідчення виявляємо в заповіті Якова Войни (60–70-ті рр. XV ст.), сина Немири, котрий записав село своїй дружині Марії²⁷⁷. У монастирському описі (1811 р.) Тишковичі фігурують як надання Федора Чорторийського. Ця духовна посілість з фільварком та орною землею занотована під 1570 р., у скарзі Ганни Чорторийської на О. Ф. Чорторийського про те, що той відібрав у неї права на обитель, успадковані від покійного чоловіка, брата позваного²⁷⁸. У 1583 р. село, відповідно до податкових реєстрів, налічувало 6 ланів і 3 городи, але воно тут подано як володіння кн. «Михайлової» Чорторийської, і не виділене як монастирське²⁷⁹.

19 квітня 1591 р. возний відніс позов до Володимирського гродського суду по «Єе Мл панюю Рафаловую Синявскую, кашталянову каменецкую, панюю Зофию Ходкевичовну [...], о неотдане боргу Его Кор Мл в универсале описаного, за рок 89 з ыменей Єе Мл Бубнова, Зимна, Менчич, Тишковец, Маркова Ставу, Горечова, Былич»²⁸⁰. Тут село вказане серед духовних маєтків; ймовірно, в цей час воно належало обителі. Більше свідчень про Тишковичі як монастирське село або володіння кн. Чорторийських нами не віднайдено – вірогідно, його продали. Відзначимо, що у Володимирському повіті існувало ще одне село Тишковичі, яке належало Володимирській єпископії.

*** **

Як уже було сказано, у середині XVI ст. в обителі маєтки відібрав її патрон кн. Олександр Федорович Чорторийський. Стосовно чотирьох сіл (Горичева, Грибовиці, Зимна і Маркового Ставу) у переписаних пізніше реєстрах монастирських документів виявлено згадки про цей конфлікт. Отже, непорозуміння існувало принаймні щодо частини духовних посіlostей. Беручи до уваги повну залежність чернечої спільноти від патрона (у нашому випадкові він був її власником), потрібно обережно вживати означення «конфлікт», описуючи стосунки світського покровителя з ченцями. На нашу думку, запис про с. Грибовиця в

²⁷⁵ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 97, арк. 1085-1085 зв.

²⁷⁶ *Źródła dziejowe...*, т. XIX, с. 67, 124; О. Баранович. *Залюднення...*, с. 79.

²⁷⁷ *Архив ЮЗР*, ч. VIII, т. 4, с. 27; *AS*, т. 1, с. 45.

²⁷⁸ ЦДІА України у Києві, ф. 2074, оп. 1, спр. 17, арк. 11 зв.; *Архив ЮЗР*, ч. VIII, т. 6, с. 276.

²⁷⁹ *Źródła dziejowe...*, т. XIX, с. 124.

²⁸⁰ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 24, арк. 394.

«Summaguszu» під 1564 р. досить точно визначає сутність непорозуміння, яке виникло між патронами внаслідок позбавлення кн. Олександром свого брата Івана права на володіння монастирем з посіlostями. У зазначеній скарзі (1570 р.) дружини Івана Федоровича на Олександра Чорторійського вона також говорить про втрату її синами прерогатив на половину обителі. На те, що суперечка відбулася саме між братами, вказує скарга володимирського гродського судді Івана Калусовського на Олександра Федоровича й зимнівського архимандрита Порфирия, у зв'язку із захопленням 1566 р. ґрунту позивача: «Єго Мл Чорторійский, воевода волынский, посегаючи и одымуючи в нас ґрунт наш власный посполитый калусовский, а хотечи привлацати к имени своему Земну и Горечову, росказал архимандриту земенскому Перфирию перешодчи через землю а ґрунт хреновский и через границу, которую дей мы с Хреновом маем, в землю нашу власную ся вступовал, который дей архимандрит за росказанем Єго Милости перве сего приехавши моцне и гвалтом з слугами и поддаными пана своего и князя Єго Мл на власный ґрунт наш калусовский [...]»²⁸¹. У підсумку монастир був позбавлений своїх маєтків, але це трапилось пізніше, про що свідчить передача їх у заставне володіння різним особам упродовж 80–90-х рр. XVI ст. Цікаво, що села передавали у заставу нащадки як Олександра, так і Івана Федоровичів Чорторійських.

Пожертви вірних

У 1497 р. писар Великого князівства Литовського Федір Янушович подарував Зимнівському монастиреві *Євангеліє*²⁸². 1545 року Ганна Хребтовичівна, дружина луцького старости Андрія Михайловича Сангушка Кошерського, заповіла 100 кіп литовських грошів «на церковъ светого Николы Жидычинского, а на церковъ светое Пречистое ку Земну и на иншиє церкви, где сябы Єго Милости сыну моему видело по души моеї для памети дати»²⁸³. У 1547 р. Федір Андрійович Сангушко передав обителі 10 кіп литовських грошів, а 14 лютого 1548 р. таку саму суму в тестаменті записав Яків (Іван?) Богданович Загоровський. У 1550 р. Георгіївська церква обителі отримала від «Семена Єсифовича, старосты оубозкого оу Клевани боудучого» Царські Врата («постави царьские двери»). 4 жовтня 1560 р. Андрій Михайлович Сангушко Кошерський заповів 5 кіп литовських грошів; у 1566 р. Олександр Федорович Чорторійський подарував дзвін, а 13 липня 1571 р. його дружина Магдалена Деспотівна заповіла 10 кіп литовських грошів, вона також надала дзвін, але невідомо коли саме²⁸⁴; 21 серпня

²⁸¹ ЦДДА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 2, арк. 60 зв.-61.

²⁸² И. Матченко. *Город Владимир-Волынский* (по рукописи 1851 г.) // ІР НБУВ, ф. І, № 3897, арк. 12; Л. Крощенко. Історично-архівні дослідження..., с. 497 (автор подає ці свідчення, покликаючись на рукописний нарис І. Матченка з історії м. Володимира, написаний у середині XIX ст., де, в свою чергу, відсутня джерельна підстава про згадане надання).

²⁸³ AS, т. 4, с. 418.

²⁸⁴ ЦДДА України у Києві, ф. 27, оп. 1, спр. 5, арк. 220 зв.; *Архив ЮЗР*, ч. VIII, т. 4, с. 47; AS, т. 4, с. 563; В. Александрович. Джерела..., с. 23; Н. Теодорович. *Город Владимир...*, с. 172 (дата надання дзвону невідома); *Monografia XX. Sanguszków...*, т. 3, с. 84.

1571 р. кн. «Олена Андреевна Козечанка Богданова Хреницкая» у духівниці відписала 5 кіп литовських грошів. Припускають, що чудотворна ікона Пресвятої Богородиці була подарована Зимному Олександром Федоровичем Чорторійським або його дружиною. У 1576 р. кн. Богуш Корецький заповів монастиреві 5 кіп литовських грошів; 29 січня 1602 р. кн. Олена Іванівна Чорторійська – 10 кіп литовських грошів («жебы теж там памети отправованы и в суботнии уписано было»)²⁸⁵. Обитель фігурує в тестаменті 4 грудня 1603 р. його патрона кн. Юрія Івановича Чорторійського: «О ktory manastyr prosze pilnie małzonki moiey, Ich M PP opiekurow aby imieniem synow moich prawem czynic niezaniechali iakoby ta maiętnosc oyczysta domu naszego z ręk władzy u podawania potomstwa mego niewychodzila, a oni maia się s pilnoscia staracz, iakoby ten manastyr w pierwszy porzadek chwały Bozey według fundaczyey przodkow naszych był wprawiony u niczym potym niebuł naruszony»²⁸⁶. Петро Калусовський у заповіті від 5 березня 1632 р. згадував «отца игумена зименского, исповедника моего», якому він записав 30 золотих²⁸⁷.

У духівниці від 1 червня 1633 р. Ганна Гулевичівна Криштофова Козечина виділила на монастир, у котрому бажала бути похованою, 70 золотих, які її чоловік мав дати «przy pogrzebie ciała mego powinien będzie, a osobliwie duchownym, ktorzy na ten czas na pogrzebie ciała mego będą». Крім цього, вона просила опікунів передати її чоловікові 3 000 золотих, з яких «dziatkom siostry moiey Paniey Podhorodienskiey oddali, a co się zostanie reszty tey summy, tedy to na cerkwie ruskie u monastyru nie uniatskie leguie u zapisuie, mianowicie część pierwszą tam oddac, gdzie ciało moje będzie leżało»²⁸⁸. У цьому ж 1633 р. ігумен Паїсії (Мостицький) позивав кн. Криштофа Козеку за те, що він так і не віддав монастиреві зазначені в заповіті 70 золотих. Князь, очевидно, не поспішав розлучатися з грошима, бо 19 вересня 1634 р. возний відніс йому ще один позов аналогічного змісту²⁸⁹. У тестаменті від 13 серпня 1643 р. «Jadwiga z Puzowa Piotrowa Kostiuszkowiczowa Chobołtowska» записала на обитель 15 золотих, а володимирський війський Філон Єловицький 3 січня 1651 р. – 100 золотих²⁹⁰.

Як бачимо, пожертви на монастир здійснювали різні особи, – патрони та члени їхніх родин у нашому списку не переважають. Хоча надання від кн. Сангушків, Б. Корецького, а також І. Загоровського, мабуть, пояснюються не лише релігійним авторитетом обителі, але й родинними зв'язками. Наприклад, Федір Михайлович Чорторійський (†1542 р.) був одружений з донькою Андрія Олександровича

²⁸⁵ ЦДІА України у Києві, ф. 25, оп. 1, спр. 65, арк. 321 зв.; ф. 26, оп. 1, спр. 2, арк. 630; *Архив ЮЗР*, ч. I, т. 1, с. 97; В. Луць. Ікона Богородиці з Зимненського монастиря // *Волинська ікона: питання історії вивчення, дослідження та реставрації. Доповіді та матеріали IV наукової конференції, м. Луцьк, 17-18 грудня 1997 року*. Луцьк 1997, с. 49.

²⁸⁶ ЦДІА України у Києві, ф. 25, оп. 1, спр. 72, арк. 276.

²⁸⁷ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 67, арк. 256 зв.

²⁸⁸ Там само, спр. 68, арк. 542-543 зв.

²⁸⁹ Там само, ф. 27, оп. 1, спр. 33, арк. 177-177 зв.; ф. 28, оп. 1, спр. 69, арк. 1311.

²⁹⁰ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 78, арк. 1174 зв.; спр. 87, арк. 503 зв.

Сангушка, а Богуш Федорович Корецький (†1576 р.) – з донькою Андрія Михайловича Сангушка Кошерського Ганною († після 1546 р.)²⁹¹. Відомі нам надання від патронів обитель отримувала до останньої чверти XVI ст. (останнє свідчення – 1571 р.). Показово, що згадки про пожертви зникають приблизно в той час, коли ктитори – кн. Чорторийські – перестають опікуватися монастирем і роздають його маєтки в заставне володіння. Брак вісток про надання до 30-х рр. XVII ст. (за винятком однієї – в 1602 р.), ймовірно, зумовлений занепадом цього чернечого осередку. З відродженням обители в другій чверті XVII ст., вона знову починає набувати датки від різних осіб, але, звернімо увагу, не від патронів.

Шпиталі

Кн. Олена Іванівна Чорторийська в заповіті від 29 січня 1602 р. відписала «на шпитал земенский» 4 копи литовських грошів, а в духівниці володимирського гродського судді Дем'яна Павловича з 1604 р. читаємо: «А особно у шпиталях у Володимери, в Земни и в Локачах убозству недолужному золотых тридцат мал-жонка моя милая роздати» повинна²⁹². Ймовірно, шпиталь у Зимному мав сто-сунок до місцевого монастиря.

Поховання

У 1569 р. в обителі заповів поховати себе Олександр Федорович Чорторийський, а в 1571 р. – його дружина Магдалена Деспотівна і кн. Олена Андріївна Козечанка. М. Теодорович зазначав, що на кінець XIX ст. у монастирі зберігався надгробок із написом, що 19 вересня 1583 р. тут було поховано кн. Дмитра Андрійовича Козеку²⁹³.

6 лютого 1596 р. в обителі спочив у Бозі «панеє Гавриловоє Яковицкое». Андрій Шпраський, клієнт Юрія Михайловича Чорторийського, у тестаменті від 30 вересня 1605 р. просив поховати його «при церкви светое Пречистое Богородицы в Земне в манастыру». Із духівниці Ганни Гулевичівни Криштофової Козечиної від 1 червня 1633 р. дізнаємося, що вона також виявила бажання мати свою усипальницю в Зимному²⁹⁴.

Школи

У переписаному в монастирі 1565 р. *Номоканоні* покрайній запис вказує: «Лочах аз [...] Феодор, сын архимандрита зимненского, тогож де и учень». К. Харлампович, наводячи цю нотатку, використовував її як аргумент про те, що у цей час в обителі функціонувала школа²⁹⁵. Певні сумніви викликає тлумачення

²⁹¹ Н. Яковенко. *Українська шляхта...*, с. 294-295.

²⁹² ЦДДА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 37, арк. 286 зв.

²⁹³ Там само, ф. 26, оп. 1, спр. 2, арк. 629 зв.; *Архив ЮЗР*, ч. VIII, т. 4, с. 34, 47; Н. Теодорович. *Город Владимир...*, с. 169.

²⁹⁴ ЦДДА України у Києві, ф. 25, оп. 1, спр. 72, арк. 667; ф. 28, оп. 1, спр. 29, арк. 67, спр. 68, арк. 542.

²⁹⁵ К. Харлампович. *Западнорусские православные школы XVI и начала XVII в.* Казань 1898, с. 200.

слова «учень», якого в той час ще не було. Можливо, це помилка і мало бути «учень»?

Чудотворні ікони

Головною святинєю монастирської Успенської церкви з давніх часів була ікона Божої Матері, якою, за переказом, царгородський патріарх благословив Анну на шлюб з кн. Володимиром Великим. Проте, як стверджують окремі дослідники, стилістичний аналіз живопису дає змогу припустити, що образ був написаний у другій половині XVI ст. грецьким майстром і, вірогідно, потрапив до монастиря в 60-ті рр. того ж століття. Цей зразок руського іконопису перебував тут ще наприкінці XIX ст.²⁹⁶

Книгописання

у 1565 р. Федір, син архимандрита Зимнівської обителі, переписав *Номоканон*²⁹⁷.

Настоятелі

Порфирій: найраніша згадка – 1566 р., також фігурує під 1567, 1570 і 1573 рр.

Останнє свідчення – 26 січня 1584 рр.²⁹⁸ 11 вересня 1568 р. нотується «архимандрит дворный владыки его милости володимерского и берестейского Феодосия Порфирей», а 8 вересня 1569 р. – «Перфирей архимандрит, который в Земне архимандритом был и на он час при его млсти владыце мешкал»²⁹⁹.

Андрій: найраніша згадка – 10 червня 1584 р., остання – 13 травня 1586 р.³⁰⁰

Троєцький: фігурує під 19 квітня 1591 р.³⁰¹

Мина: найраніша згадка – 5 червня 1607 р. З наведеної раніше репротестації Г. Іваницького довідуємося, що його вигнав з монастиря Ян Лагодовський. Згодом Матей Суходольський знову запросив Мину, але невдовзі також усунув від настоятельства³⁰².

Геннадій: став настоятелем у 1624 р.³⁰³

Пайсій (Мостицький): найраніша згадка – 6 лютого 1631 р., остання – 19 вересня 1634 р.; у 1632 р. вказаний як «исповедник» Петра Калусовського³⁰⁴.

²⁹⁶ В. Луць. Ікона Богородиці..., с. 49; *Девятисотлетие...*, т. 1, с. 294.

²⁹⁷ И. Свенцицкий. *Опись музея Ставропигийского института во Львове*. Львов 1908, с. 36-37.

²⁹⁸ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 2, арк. 60 зв.; спр. 5, арк. 360 зв.; спр. 7а, арк. 100; спр. 17, арк. 28; *Архив ЮЗР*, ч. I, т. 1, с. 57.

²⁹⁹ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 3, арк. 125 зв.; спр. 4, арк. 217 зв.

³⁰⁰ Там само, спр. 19, арк. 183 зв.; *Архив ЮЗР*, ч. VIII, т. 3, с. 417.

³⁰¹ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 24, арк. 394.

³⁰² Там само, спр. 39, арк. 378 зв.; *Архив ЮЗР*, ч. I, т. 6, с. 538.

³⁰³ *Архив ЮЗР*, ч. I, т. 6, с. 539.

³⁰⁴ ЦДІА України у Києві, ф. 27, оп. 1, спр. 32, арк. 421 зв.; ф. 28, оп. 1, спр. 67, арк. 256 зв.; спр. 69, арк. 1311.

Йоаким (Малковський): найраніша згадка – 25 липня 1650 р., однак 1 березня 1652 р. настоятелем уже не був³⁰⁵.

Вас'ян (Падакович): задокументований 16 квітня 1654 р.³⁰⁶

Ченці

Авраамій (Янчинський) («отец архидякон»): згадується 10 червня 1584 року³⁰⁷. Він свідчив про події, які відбувалися в монастирі близько 1569 р. Ймовірно, що впродовж цього часу перебував в обителі.

Семен («установник манастыра»): нотується під 19 квітня 1591 р.³⁰⁸

Феодосій (Клементович): фігурує від 25 липня 1650 р.³⁰⁹

Вас'ян («namiesnik manastyra Zimienskiego»): згадується 1656 р.³¹⁰ (Можливо, це *Вас'ян (Падакович)*, який під 1654 р. подається як настоятель Зимнівської обителі).

Ілюстрація 8.
Успенська церква
Зимненського монастиря.
Світлина кінця XIX ст.

³⁰⁵ ЦДІА України у Києві, ф. 27, оп. 1, спр. 86, арк. 598 зв.; спр. 88, арк. 1070 зв.

³⁰⁶ Там само, спр. 90, арк. 154.

³⁰⁷ *Архів ЮЗР*, ч. VIII, т. 3, с. 417.

³⁰⁸ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 24, арк. 394.

³⁰⁹ Там само, спр. 86, арк. 598.

³¹⁰ Там само, спр. 93, арк. 198.

Літовизький монастир Св. Миколая Чудотворця, чоловічий

[м. Літовиж; тепер – м. Літовиж Іваничівського р-ну Волинської обл.]

Про Літовиж читаємо в данині великого князя Казимира Немирі Резановичу під 1452 р., а також у заповіті його сина Якова Войни (документ датують другою половиною XV ст.)¹. У 1508 р. Жигимонт I передав місто в заставу кн. Андрієві Олександровичу Сангушку. У цих записах про монастир не йдеться, проте він міг уже тоді існувати, а відсутність вісток про нього пов'язана з тим, що право подання обителі зазначеним особам не належало. Але на те, що чернечий осередок міг функціонувати ще в XV ст., вказує низка факторів. По-перше, до 1508 р. Літовиж перебував у заставному володінні Федора Янушовича, а він, як умовний власник, навряд чи засновував обитель. По-друге, чернечий осередок перебував у поданні великих князів литовських і, гадаємо, існував ще до того, як Літовиж перейшов під їхню владу, тобто до середини XV ст. Натомість припущення про те, що засновником обителі був хтось із монархів або ж приватна особа фондувала монастир не в своєму, а в орендному (заставному) володінні, є малоімовірними.

Найдавніше свідчення про чернечий осередок маємо під 1511 р., коли великий князь Жигимонт I надав кн. Федорові Михайловичу Чорторийському «у Володимирскомъ повете место наше на имя Литовижъ зъ войтовствомъ и манастыр святого Николы и съ селы и людми манастырскими»². Також обитель нотується в 1555, 1603 і 1608 рр.³ Після смерті в 1542 р. Федора Чорторийського Літовиж успадкували його сини Іван і Олександр, проте неясно, чи з монастирем. У 1547 р. старший брат заявляє: «Я, Иван Федорович [...], з братом моим Александром [...], по смерти отца нашего [...] зраховали все имена наши», серед яких вказано «замок Литовиж». Однак про місцевий монастир нічого не говориться, хоча згадується Зимнівський, яким брати володіли спільно⁴. Літовиж при поділі відійшов Олександрові, котрий у 1555 р. дав віновий запис дружині Магдалені Деспотівні на третю частину своїх маєтків, серед яких були «замок Литовижъ з войтовствомъ его и манастыр светого Николы»⁵. Це – єдина відома нам згадка про обитель XVI ст. після 1511 р. Вона не фігурує також і в заповітах Олександра Чорторийського (1569 р.) та Магдалени Деспотівни (1571 р.)⁶, хоча в них сказано про монаші спільноти в сс. Зимному і Чесний Хрест. Важко пояснити таку відсутність згадок за умови функціонування в цей час обителі. Можливо, це пов'язано з тим, що

¹ *Архив ЮЗР*, ч. VIII, т. 4, с. 25, 27.

² Там само, с. 57.

³ ЦДІА України у Києві, ф. 27, оп. 1, спр. 2, арк. 105-107; спр. 15, арк. 466 зв.-467; *Архив ЮЗР*, ч. VIII, т. 4, с. 30.

⁴ ЦДІА України у Києві, ф. 27, оп. 1, спр. 16, арк. 261.

⁵ *Архив ЮЗР*, ч. VIII, т. 4, с. 30.

⁶ Там само, с. 34-35, 47-49.

після 1511 р. вона залишалася в поданні великого князя, який делегував тимчасові права патронів різним особам. Натомість передачу монастиря Федорові Чорторійському і брак вісток про нього в актах можна спробувати пояснити тим, що обитель у цей час передавалася князями в заставне володіння, мабуть, з правом її подання. Однак і в такому разі монастир мали б згадати в зазначених документах. Ймовірно, чернечий осередок у цей час уже не існував, хоча таке припущення потребує документального підтвердження.

Наприкінці 60-х рр. XVI ст. Літовиж перебував у володінні кн. Олександра Чорторійського. Під 13 березня 1568 р. маємо скаргу «на подданого велможного пана князя Олександра Чорторійського, воеводи волинського, жида литовизського Давида», а під 28 березня 1570 р. – ще одну згадку про Літовиж як володіння цього князя⁷.

Після Олександра Федоровича (†1571 р.) маєток успадкував його син Михайло (†1582 р.), який у 1579 р. передав в оренду на три роки за 3 000 польських золотих «место и замок Литовиж» Станіславові Фалібовському⁸. У 1582 р. поселення успадкували дружина кн. Михайла Олександровича Софія Ходкевичівна і син Юрій, котрі згодом, у 1587 р., передали місто в заставу: «Пришедши на вряд [...] пан Криштоф Канский, державца литовизский, и поведал [...], иж кнегиня Михайлова Чарторыская, старостина житомирская, пани Зофея Ходкевичовна, заставивши имене свое Литовиж у Его Мл пана Андрея Романовского, подстаростего володимерского, в певной суме в пяти тысячах золотых полских». Як «державца литовизский» К. Канський фігурує також у 1589 р.⁹

У 1593 р. Рафаїл Сенявський свідчив, що свого часу його дружина Софія Ходкевичівна просила його викупити її «маетност Литовиж», яка тоді перебувала «в певных особ в заставе». Опісля він «на тую суму пят тисечей золотых и на заставу помененого Литовижа на особу свою одержал [...], а гды потом будучи в держаню Литовижа, малжонку мою панюю Зофию Ходкевичовну за себе в стан малженский взял, теды пани малжонка моя вси маетности свои в повете Володимерском лежачие [...] мне, яко малжонкови своєму, до влады, держаня и уживаня подала [...], которых я будучи в держаню, вшелякие пожитки на себе брал и их вживал, так иж [...] во всем за оную суму пят тисечей золотых на Литовиж даную, досыт стало и слушне се нагородило, для чего я нагороду достатечную за тую суму маючи, оное место и замок Литовиж зо всеми принадлежностями [...] малжонце моей яко еє власност вернул»¹⁰.

На початку 1597 р. Юрій Михайлович Чорторійський передав «замок и местечко Литовиж» у заставне володіння Григорію Єнковичу Колмовському за 25 000 золотих. У серпні цього ж року маємо згадку про «пана Григоря Колмовского, держачого на сес час Литовижа»¹¹. Умови застави невідомі, але 1 жовтня кн. Ю. М. Чорторійський знову передав Г. Колмовському в заставу за 25 000

⁷ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 3, арк. 30 зв.; спр. 5, арк. 59.

⁸ Там само, ф. 27, оп. 1, спр. 4, арк. 117 зв.

⁹ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 20, арк. 401; спр. 22, арк. 82 зв.

¹⁰ Там само, спр. 26, арк. 238-238 зв.

¹¹ Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 30, арк. 614; спр. 50, арк. 48.

золотих «замок и место Литовиж зо всіми передместями и зо всіми пожитками, до него належачими». Прошло менше року, і 24 серпня 1598 р. князь «именя мои дедичные [...] замок и место Литовиж зо всіми передместями и села Лешнюю и Осмиловичи, здавна до того замку и места Литовижа належачие», продав Григорію Колмовському за 35 000 золотих¹². Зауважимо, що в усіх цих записах про обитель не сказано. Як ствердив у 1608 р. Миколай Юрійович Чорторійський, купуючи Літовиж, Колмовський заборгував йому певну суму, тому кн. Чорторійські тримали місто з «приналежностями» до повернення їм грошей. З документів дізнаємося, що продаж супроводжувався деякими непорозуміннями. 25 травня 1599 р. у Володимирському земському суді Колмовський позивав Юрія Михайловича «о неставене панее матки его милости панее Зофии Ходковичовны, панее каменецкое, до выречения о прави веновное на имену Литовижу, Лешней и Осмиловичах через отца его милости [...] кнежати Михайла Чорторьского учинено»¹³. 3 листопада цього ж року Колмовський скаржить на князя, що, продаючи маєтки, той зобов'язався дати йому всі «граничные листы на тые имена», але досі не віддав. Доповнимо, що документи на маєтки Колмовський не одержав і в липні 1602 р., після вирішення на Люблінському трибуналі справи на його користь¹⁴.

Для нас важливим є визначення часу, коли кн. Чорторійські отримали Літовиж у заставу від Г. Колмовського. Знаємо, що 24 лютого 1600 р. він передав Янові Модринському в заставу на три роки Літовиж із сс. Лішня й Осмиловичі (за 8 000 золотих), і того ж дня Модринський віддав згадані володіння в оренду Колмовському (до кінця 1600 р.)¹⁵. У лютому 1602 р. занотовано «неверного Юрша Юсковича, жида володимерского, арендаря литовизского». 1603 року Г. Колмовський передав «половицу местечка Литовижа» в заставу Яну Беріловському за «полтрети тисечи золотых». Правда, маємо свідчення возного про те, що він 1 грудня 1602 р. «уткнулем позвов трибуналских чотири в броне замку Литовизского», один з яких по Юрія Чорторійського¹⁶. Отже, наприкінці 1602 р. кн. Чорторійські вже мали певні права на володіння Літовижем. Ймовірно, що з Колмовським існувала домовленість про сплату певної суми відразу, а решти – пізніше. Тому, не зумівши повернути залишку, він змушений був передати ці маєтності у заставу, тобто це мало статися через певний час, після 1598 р.

У грудні 1603 р. розпочався процес володимирського владика Іпатія (Потія) та крилосу, спрямований, як свідчать документи, на повернення під владу унійних єпископів Літовизького монастиря з його селами. Так, 1 грудня датовані два позови до Г. Колмовського. У першому позивачі скаржаться, що він «имене церковное владыцтва володимерского Лешною [...], на которого то имену менованом Лешне и грунте приселок Осмиловичи есты осажен, кром жадное слушности и незалежности,

¹² ЦДІА України у Києві, ф. 25, оп. 1, арк. 761; ф. 27, оп. 1, спр. 11, арк. 396-398 зв.

¹³ Там само, ф. 27, оп. 1, спр. 12, арк. 37 зв.-38.

¹⁴ Там само, спр. 2, арк. 456-457 зв.; спр. 14, арк. 550 зв.-551.

¹⁵ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 33, арк. 47, 68 зв.

¹⁶ Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 64, арк. 248 зв.; спр. 67, арк. 480 зв.; ф. 28, оп. 1, спр. 34, арк. 478.

с тым то приселком Осмиловичами от часу вже немалого держиш, пожитков вше-
ляких, тебе слушне не належачих, ку великой кривде и шкоде церкви Божое ужи-
ваеш», вимагаючи компенсацію в 3 000 кіп литовських грошів¹⁷. У другій супліці
мовилося: «Иж ты манастира светого Николы в местечку Литовижу, до поданя, яко
и уживаня оного владыкам володимерским належачий, знисчивши его, с подданных,
грунтов, десетин вшеляких здавна на тот манастир для фалы Божое от кролевства
наданых и уфундованых, а то все ку пожитку своему привернувши, тым поводом
уступити не хочеш»; з подальшою вимогою, «абы перед судом стал, шкоды мено-
ваные заплатил и того манастира светого Миколы в Литовижу до уживаня и пода-
ваня его зо всеми належностями, его поддаными [...] преосвященному архиепис-
коповы, яко власному упривилеваному подавцы, уступил»¹⁸. Реакція Колмовського
була миттєвою; того ж дня він ініціював два позови до кн. Юрія Михайловича Чор-
торийського. У них Колмовський зазначив, що йому продали Літовиж із селами під
заклад 35 000 золотих, а тепер до нього висуває претензії Іпатій (Потій), «яко бы тоє
имене Осмиловичи на манастиру светого Николы, в замку Литовижском будучи, так
до подаваня и уживаня оного владыкам володимерским належати, с подданных, грун-
тов, десетин и вшеляких здавна на тот манастир приналежностей на церков
владыцтва володимерского з давных часов выдана была». Друга його скарга анало-
гічного змісту стосувалася с. Лішня, яке «на церков владыцтва володимерского з дав-
ных часов [...] дана была»¹⁹, однак у ній обитель не фігурує.

Згідно з декретом Володимирського земського суду від 30 січня 1604 р., Юрій
Чорторийський був зобов'язаний виплатити Г. Колмовському заклад у 35 000 зо-
лотих. Схоже, князь не поспішав давати гроші, бо 28 жовтня 1604 р. возний «ездил
есми з листом увяжчим» до маєтку Чорторийського Зимне «для везаня пана Гри-
горя Колмовского [...] за суму пенезей тридцат пят тисечей золотых полских зак-
ладу ему на кнежати Юрю Михайловичу Чорторьскому»²⁰. Це може вказувати на
те, що в цей час Літовиж не перебував у заставному володінні кн. Чорторийських.

Останні відомі нам згадки про обитель зафіксовані в 1608 р. Спробуємо від-
творити перебіг подій. Записом від 5 липня Григорій Колмовський продав кн. Криш-
тофу Збаразькому, кременецькому старості, «замок и местечко Литовиж зо всеми
передместьями, з войтовством, з манастиром и зо всими пожитками и с селы, до того
замку и местечка Литовижа належачие, то ест Лешнею, Осмиловичами и Грибо-
вицею»²¹. 16 вересня возний подав Літовиж із селами (війтівство і монастир не
згадані) донькам Г. Колмовського – Галшці та Ганні (здобули маєтки «правом приро-
жоньим»). Кн. Миколай Юрійович Чорторийський, який тоді тримав їх у заставі за
26 000 золотих, не заперечував проти цього («паньям Лешницкой и Гротковской, яко
власным потомкам небожчика пана Колмовского, дедицтво увезаня з сыном моим не
бороню») ²². Війтівство і монастир знову не згадані.

¹⁷ ЦДІА України у Києві, ф. 27, оп. 1, спр. 15, арк. 464.

¹⁸ Там само, арк. 466 зв.-467.

¹⁹ Там само, арк. 347-350.

²⁰ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 36, арк. 666 зв.-667.

²¹ Там само, ф. 27, оп. 1, спр. 18, арк. 223-223 зв.

²² Там само, спр. 18, арк. 241 зв.-242; ф. 28, оп. 1, спр. 40, арк. 444-444 зв.

22 грудня Криштоф Збараський продав ці володіння («маєтности своєє замку и места Литовижа зо всіми передместями, з войтовством, з манастыром и зо всіми приналежностями и сел, до того замку и местечка належачих, Лешное, Осмилович и Грибовици») Гавриїлові Гойському, київському хорунжому, за 60 000 золотих. А через два дні возний здійснив «увязане» Г. Гойського у перераховані маєтки (при їх фіксації слово в слово повторено запис від 22 грудня)²³.

27 грудня Галшка, донька Г. Колмовського, свідчила, що вона не знала про продаж її батьком цих володінь кн. Збараському: «Замок и место Литовиж зо всіми передместями, з войтовством, з манастыром и з селами, до того замку и места прислухаючими, Лешною, Осмилович и Грибовицю»²⁴. Того ж дня М. Ю. Чорторийський передав у заставне володіння за 26 000 золотих «Литовиж з передместями, з войтовством, з манастыром и селами, до того замку належачими, Лешней и Осмилови и Грибовици» краківському каштелянові кн. Янушу Острозькому. У записі сказано, що при купівлі цих маєтків Г. Колмовський заборгував 26 000 золотих, тому вони до повернення цієї суми перебували у володінні Чорторийських²⁵; тепер Миколай Юрійович позичив у кн. Я. Острозького 26 000 золотих і передав йому перелічені маєтки в заставу²⁶. Наступного дня непорозуміння між двома власниками Літовижа було полагожене і Гаврило Гойський передав «на вечистую даровизну» кн. Острозькому «замок и место Литовиж с передместями, з войтовством, манастыром и з селами, до того замку и места прислухаючими, Лешною, Осмилович и Грибовицю»²⁷. 29 грудня возний подав кн. Острозькому ці маєтки до володіння (запис щодо них практично не відрізняється від попереднього). Під 29 грудня маємо ще одне свідчення возного: «при подани Єго Мл [князю Я. Острозькому. – С. Г.] замку и места Литовижа и сел, до него належачих, Лешною и Осмиловици и Грибовицю». Як бачимо, монастир не згадано²⁸. А останню нотатку про монастир маємо від 30 грудня, коли Миколай Чорторийський «подал есми моц держане» Янушові Острозькому «в двадцат шест тысячей золотых польських [...] замок и место Литовиж с передместями, з войтовством, манастыром и з селами, до того замку и места прислухаючими, Лешною, Осмилович и Грибовицю»²⁹. Після 1608 р. вісток про обитель не виявлено. Вона не зазначається і в документах, де мова йде про Літовиж із його «приналежностями»³⁰.

²³ ЦДІА України у Києві, ф. 27, оп. 1, спр. 40, арк. 511; спр. 41, арк. 77-77 зв.

²⁴ Там само, спр. 2, арк. 105-107.

²⁵ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 40, арк. 520 зв.-521 зв.

²⁶ Там само.

²⁷ Там само.

²⁸ Там само, ф. 27, оп. 1, спр. 2, арк. 107 зв.-110 зв.; спр. 67, арк. 122-122 зв.; ф. 28, оп. 1, спр. 41, арк. 183.

²⁹ Там само, ф. 27, оп. 1, спр. 2, арк. 119-119 зв.

³⁰ Наприклад, у скарзі кн. Януша Заславського на Адама Янишовського з 1622 р. мовиться про кн. Владислава Домініка, онука позивача, дідича «местечка Литовижа и села Лешное и Осмиловици, до него належачих»; у позові з 1638 р. згадано Андрія Жолкевського, «держачого и посесора места Литовижа и сел до него Лишное и Осмилович належачих» (там само, спр. 33, арк. 24; спр. 36, арк. 86; ф. 28, оп. 1, спр. 55, арк. 261 зв.).

Таким чином, протягом останньої третини XVI ст. Литовиж передавався кн. Чорторійськими у заставу різним особам. Те саме робив і новий його власник Григорій Колмовський. Цікаво, що до 1603 р. монастир не згадується, хоча, беручи до уваги характер цих актів, мав би, але зрозуміло за умови його існування. З огляду на те, що духовні села Лішня й Осмиловичі також перебували в заставному володінні, є підстави припускати, що обитель занепала і припинила функціонування у 60–70-х рр. XVI ст. На користь припущення про те, що 1603 р. монастир уже не існував, може бути інформація з судового позову від 21 грудня того ж року: «Иж гды дей тот повод, отец Исаяя будучы Вм [Г. Колмовському. – С. Г.] дедичной во имену Литовижу священником церкви светого Николы в замку Литовизском стоячое» (на цей час о. Ісайя, парох сокацький, був уже пресвітером іншого, Михайлівського, храму)³¹. Отже, на зламі XVI–XVII ст. вже діяла Миколаївська церква зі своїм душпастирем, а не обитель. Хоча, зауважимо, в цей час тут могло бути два Миколаївські храми³².

Події 1603–1604 рр. не обов'язково доводять функціонування в цей час монастиря. Цитований уже позов, у якому владика Потій скаржитися на Г. Колмовського («иж ты манастира светого Николы [...] знисчивши») можна розуміти дослівно – тобто, що на момент скарги обитель не існувала. Натомість йдеться про чергову спробу Іпатія (Потія) повернути єпархії певні монастирі й церкви або ж його маєтки. Вживання слова «монастир» аргументується тим, що, по-перше, навіть запустіла обитель певний час залишалася для сучасників чернечим осередком, особливо якщо продовжувала діяти його церква. По-друге, це давало підставу вимагати повернення Лішні й Осмиловичів, з огляду на те, що вони «здавна» належали монастиреві, котрий, як вказував позивач, перебував у подаванні володимирських владик. Отже, Іпатію (Потію) довелося «занурюватися» в минуле і згадувати обитель. Про те, що монастир уже деякий час не існував, свідчить позов від 7 грудня 1603 р., «писаного по [...] князя Юра Михайловича Чорторійского в жалобе пана Григоря Колмовского [...] о спустошене манастиря Литовизского»³³. Таким чином, «спустошене» його сталося ще за часів Юрія Чорторійського, а саме до 1598 р. Певним доказом того, що обитель уже досить давно не функціонувала, може слугувати й той факт, що Потій «згадав» про неї лише наприкінці 1603 р., хоча Іллінська чернеча спільнота привернула його увагу ще в 1596 р. Річ у тім, що тривале призупинення діяльності монастиря і, відповідно, перехід його маєтків до нових власників значно ускладнювали шанси на їхнє повернення.

³¹ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 36, арк. 103 зв.

³² Цю інформацію можна зрозуміти так: Миколаївська церква названа «дедичной» Колмовського в значенні того, що такою вона була на момент скарги, а в такому разі неможливо точно визначити час, коли Ісайя був її парохом; або ж, імовірно, о. Ісайя виконував свої душпастирські обов'язки при Миколаївському храмові за часи діда Колмовського, який, згадаймо, купив Литовиж у 1598 р. (там само).

³³ Там само, спр. 36, арк. 161 зв.-162 зв.

Щодо згадок у 1608 р., то постає питання: що саме – обитель чи церкву – названо «монастирем», і чому про храм говорили при продажу Літовижа (як пам'ятаємо в акті 1598 р. монастир не фіксується). На нашу думку, йшлося саме про храм. Навряд чи її власник, Г. Колмовський, був зацікавлений у відродженні монастиря, принаймні до кінця 1603 р. такого інтересу за ним не вбачалося. Крім того, він так і не викупив Літовиж у Чорторийських і змушений був залишити місто в їхньому володінні. Не підтверджується й гіпотеза про те, що обитель була відроджена Іпатієм (Потієм). Приклади Іллінського, Онуфріївського та Спасо-Преображенського монастирів у Володимирі доводять, що головним питанням у справі їхнього повернення єпархії було майнове. Натомість функціонування цих обителей цікавило Потія та єпархіяльний крилос значно менше. Ще більш сумнівним було б припущення, що чернечий осередок відновили кн. Чорторийські (Юрій Михайлович не приділяв уваги обителі ще тоді, коли був патроном, і навряд чи її відродження могло зацікавити його і як умовного власника Літовижа, яким він тимчасово змушений був стати). Як бачимо, існування обителі в 1608 р. є малоймовірним. Використання слова «монастир» могло бути наслідком участі Колмовського в судовому процесі стосовно храму. Іпатій (Потій) постійно вживав це окреслення, його наслідував Колмовський у скарзі на Юрія Чорторийського.

Припускаємо, Колмовський при продажу Літовижа в 1608 р. згадав монастир з декількох міркувань. З одного боку, фіксація храмів у населеному пункті при зміні його власника трапляється в документах досить часто. З іншого, чому тоді Колмовський не вказав інших святинь? Можливо, у них був інший власник? Але ж Колмовський після подій 1603-1604 рр. був зацікавлений у реєстрації храмів, аби унеможливити в подальшому різні непорозуміння навколо них. Тому не дивно, що порівняно з 1598 р. передача монастиря (церкви) новому власникові у 1608 р. була чітко регламентована. У такому разі потрібно довіряти його визначенню і під «монастирем» розуміти саме такий статус сакрального об'єкта. До того ж, обитель нотується в інших актах 1608 р. Однак повторюваність певних формулювань у цих документах дає підстави стверджувати, що вони просто переписувалися з одного акта в інший. Про необхідність обережного, критичного ставлення до обговорюваних згадок свідчить і такий приклад. Як пам'ятаємо, в липні 1608 р. Колмовський продав Літовиж із селами, вїтївством і монастирем. У вересні возний «увязав» його доньок у володіння цим маєтком, які тримали кн. Чорторийські. Як спадкоємці батька, доньки мали б одержати все те, чим він володів і що перераховано в записі, укладеному в липні. Проте при «увязаню» сестер вїтївство з обителлю не названі. У такому разі або чернечого осередку не існувало взагалі (функціонувала церква, яку могли згадати як «монастир», а могли й не згадати), або його не було у володінні Чорторийських. Але ж вони в грудні передали у заставу Янушові Острозькому Літовиж з вїтївством і монастирем, тому навряд чи отримали право на обитель уже після вересня.

Звісно, брак звісток про обитель – не доказ припинення її існування, однак у нашому випадкові їхню відсутність логічно пов'язати з тим занепадом монастиря, який простежується ще в останній третині XVI ст. Отже, щонайменше до 1511 р.

чернечий осередок перебував у подаванні великого князя, а після цього – кн. Чорторийських (до 1598 р.) і, відповідно, наступних власників (зрозуміло, за умови його існування).

Землеволодіння

Села Лішня й Осмиловичі. Першу згадку про села, належні цьому монастиреві, вдалося виявити під 1511 р., коли Жигимонт I надав Ф. М. Чорторийському місто Літовиж з війтівством і «манастыр святого Николы и съ селы и людми манастырскими»³⁴. Назви цих маєтків знаходимо у документі з 1555 р., яким О. Ф. Чорторийський відписав своїй дружині обитель «з селы манастырскими Лешнею и Осмиловичи»³⁵. Більш ранніх свідчень щодо Осмиловичів не знайдено, а Лішня зафіксована в данині (1450 р.) великого князя Свидригайла Миткові, племіннику Немири Резановича, яка в 1452 р. була підтверджена великим князем Казимиром Ягайловичем³⁶. Кн. Чорторийські успадкували володіння Немири і, ймовірно, хтось із них між 1511 і 1555 рр. надав Лішню обителі.

Про передачу Лішні Володимирській єпархії говорить Іпатій (Потій) у цитованій скарзі 1603 р. на Григорія Колмовського: «Имене церковное владыцтва володимерского Лешнюю [...], уфундуваное и наданое през зошлом Яцка Казки, а през короля Жигмонта Першого владыце володимерскому, небожчику Пахнотию, и по нем будучим владыкам володимерским на церков соборную головную володимерское Светое Пречистое упривилеваное»³⁷. З'ясувати достовірність інформації не вдалося, тому справа про надання села чернечій братії залишається відкритою.

Після 1555 р. належність Лішні та Осмиловичів до монастиря не документується. 3 травня 1574 р. кн. М. О. Чорторийський передав їх у заставне володіння за 100 кіп литовських грошів на три роки Михайлові Сербину, луцькому підкоморію³⁸, а 1579 р. Федір Солтан скаржився на «подданных осмиловских [...] и на все село Осмиловское» Богуша Зайця Лукомського, який тримав с. Лішню. У лютому 1581 р. Михайло Чорторийський за 1 200 кіп литовських грошів передав у заставу Богушові Зайцю Лукомському сс. Лішню й Осмиловичі на чотири роки. Але, як довідуємося зі супліки Зайця Лукомського на князя від 24 травня 1581 р., між ними виникли непорозуміння щодо цих посіlostей³⁹.

19 січня 1595 р. Ян Дорогичинський «сознал, иж дей штож мал в заставе от еє мл кнегини Михайловоє Чорторыское паней Зофеи Ходкевичовны имениа [...] в три тысечи польских золотых, то ест Лишнюю и Осмиловичи [...]; теды я тые имениа [...] и все право своє заставное на тые належачое его мл пану Яну Свентицкому, ловчое земли Холмское, до рук подал»⁴⁰. Наприкінці цього ж року Я. Свентицький

³⁴ *Архив ЮЗР*, ч. VIII, т. 4, с. 57.

³⁵ Там само, с. 30.

³⁶ *AS*, т. 1, с. 45, 47.

³⁷ ЦДІА України у Києві, ф. 27, оп. 1, спр. 15, арк. 464.

³⁸ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 8, арк. 79 зв.-80.

³⁹ Там само, ф. 27, оп. 1, спр. 4, арк. 94, 196-201 зв.; спр. 6, арк. 1-4 зв.; ф. 28, оп. 1, спр. 12, арк. 347.

⁴⁰ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 28, арк. 68 зв.

передав Лішню й Осмиловичі «в моц и держане» Станіславові Тиминському. Деякий час той тримав села у заставі, а записом від 3 лютого 1597 р. Софія Ходкевичівна Рафаїлова Сенявська та її син Юрій Михайлович Чорторійський дозволили Янові Модринському викупити обидва поселення⁴¹. У березні 1598 р. Модринського, котрий до того спокійно володів ними, позивав до Володимирського земського суду Адам Новоселецький, який доводив своє право на села: «Которые дей то имена Богуш Заяц Зденижский посполу з малжонкою своею Настасею Болобановою Осекровского [...] в суме пенезей тысечи двухсот копах грошей [...] держали и уживали [...] и будучое на Настасю, бывшую малжонку Богушову належала, а по смерти Богушовое Заецовое теды част тое сумы пенезей, на Лешной и Осмиловичах будучое, на Олену Голятинского, дочку и потомка власного Богушовое Заецовое, а малжонку Адама Новоселецкого», перейшла по праву спадкоємства. Мабуть, Новоселецькому не вдалося виграти свій позов, бо в серпні він знову процесувався у суді⁴².

Як відомо, в серпні 1598 р. Юрій Михайлович Чорторійський формально продав «села Лешною и Осмиловичи, здавна до того замку и места Литовижа належачие», Григорію Колмовському. Але у травні 1599 р. вони й надалі залишалися у володінні Чорторійського, на якого Григорій скаржився «о несвобожене Лешнее и Осмилович водле запису его милости». У вересні того ж року Ян Модринський передав своє заставне право на Лішню й Осмиловичі Колмовському⁴³, а наступного року одержав уже від нього поселення в трирічну заставу, з одночасною передачею їх цьому ж Колмовському в оренду на один рік.

У травні 1600 р. Адам Новоселецький зробив ще одну спробу довести свої прерогативи на згадані бенефіції, позиваючи до Володимирського земського суду Юрія Михайловича Чорторійського, Григорія Колмовського, Яна Модринського «и иным всем, хто бы за яким колвек правом своим вечистым и дочасным до имен Лешною и Осмилович быти менил ся»⁴⁴. У відповідь Колмовський спростував закиди Новоселецького і, зі свого боку, подав позов на кн. Чорторійського як такого, котрий продав йому маєтки, навколо яких постали ці непорозуміння. Суд постановив, що князь має виплатити йому 35 000 золотих закладу й 1 000 золотих як компенсацію «шкод»⁴⁵. Наприкінці 1600 р. свої претензії щодо Осмиловичів висував Тимофій Черневський. 1 грудня датовано позов на Юрія Чорторійського і Григорія Колмовського: «Иж верност ваша, не ведаючи яким способом и за яким правом, маетност имене дедичное село Осмиловичи, власное поведово, в моцю и держаню свое маете». Однак, як з'ясувалося, Черневський села не отримав⁴⁶. У січні 1602 р. Г. Колмовський передав маєтність у заставу Янові Модринському, а в листопаді 1603 р. возний «положил есми позов земский володимерский [...], писанный по пана Яна Модринского в жалобе пана

⁴¹ ЦДІА України у Києві, ф. 27, оп. 1, спр. 28, арк. 697 зв.; спр. 32, арк. 509 зв.-510.

⁴² Там само, спр. 10, арк. 339 зв.-341; спр. 11, арк. 219 зв.-222.

⁴³ Там само, спр. 12, арк. 38; ф. 28, оп. 1, спр. 32, арк. 547.

⁴⁴ Там само, ф. 27, оп. 1, спр. 13, арк. 530-532.

⁴⁵ Там само, арк. 590 зв.-591 зв., 602-603.

⁴⁶ Там само, спр. 14, арк. 7-8, 153-154 зв.

Григоря Колмовского, припозываючи его мл до обраня сумы пенезей восем тысячей золотых полских [...] и уступеня з маетностей Лешнее, Осмилович и Грибовици, в него заставлены»⁴⁷.

У жовтні 1603 р. чергову невдалу спробу заволодіти маєтком зробив Адам Новоселецький. Тоді ж про свої претензії заявив Іпатій (Потій) з крилосом, проте Лішня й Осмиловичі залишилися за Колмовським⁴⁸, який у 1608 р. продав їх кн. Криштофові Збараському. Не пізніше 1632 р. частина прибутків від Лішні та Осмиловичів була записана на латинський костел у Літовижі. Так, під 1638 р. зберігся позов до Володимирського земського суду «Владыславови Доминикови на Острогу [...], дедичови [...] а Андрееви Жолкевскому [...], держачому и посесорови места Литовижа и сел до него Лишное и Осмилович належачих» від о. Каспара Курбалі, литовизького пароха, «до заплачення поводови за неотданем десетини вытичное сноповое с пол осмиловских и лишнянских през лет шест [...], а потом и до отданя [...] поводови зо вшеляких збож урожаю за шест лет десетинь»⁴⁹.

Таким чином, з початку 70-х рр. XVI ст. монастир практично втратив сс. Лішню й Осмиловичі, котрі в документах як духовні вже не згадуються.

Священники

Ісайя: був парохом незадовго до 1603 р.⁵⁰

Ілюстрація 9. Миколаївська церква Милецького монастиря.
Сучасна світлина

⁴⁷ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 34, арк. 64-64 зв.; спр. 35, арк. 495 зв.

⁴⁸ Там само, ф. 27, оп. 1, спр. 15, арк. 221-222 зв.; спр. 17, арк. 357 зв.

⁴⁹ Там само, спр. 36, арк. 86.

⁵⁰ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 36, арк. 103 зв.

Милецький монастир Св. Миколая Чудотворця, чоловічий

[с. Мильці; тепер – с. Мильці Старовижівського р-ну Волинської обл.]

Польський дослідник Гіжицький, покликаючись на *Archiwum Sanguszków*, вказує, що монастир існував уже в середині XV ст.¹ Маємо недатований запис не знаного з імени кн. Сангушка про передачу ним своїх володінь дружині Ганці, серед яких згадується також «monastyr S. Nikolaja Milcze»². Дослідники вважають, що документ укладено до 1463 р., отже, мова йде, вірогідно, про Сангушка Федьковича (†1454 р.³), князя на Ратно і Ковелі, одруженого з кн. Ганкою.

Наступна вістка про монастир походить з 21 травня 1522 р. В угоді між Василем Михайловичем і Андрієм Олександровичем Сангушками мовиться: «А што ся дотычет манастиря Мелец, отколяж есми мел болшою кривду, я кн. Василей, маю князю Андрею его Милости поступити тот мой манастыр из людми и з наданем манастырским, што предки наши надали, как ся тот манастыр здавна сам у себе мел, а князь Андрей мает мне дати напротивку того (моего) манастиря так доброе имене, и платное у в отчизне нашей»⁴. Це дало підстави П. Вікторовському стверджувати, що обитель функціонувала вже за часів перших князів Сангушків, а, можливо, і до появи цього роду, тобто на початку XV ст. Так, у пом'янику Милецького монастиря, який наводить у своїй праці П. Вікторовський, читаємо: «Помяни, Господи, души преставлшихся благочестивых князей и княгынъ: князя Олкирда, во святом крещении Александра, князя Феодора Ратенского, князя Сангушка: во иноческом чину Иоакима»⁵. Правда, автор визнає, що на підставі цього запису неможливо з'ясувати, в якому монастирі завершив своє життя як чернець цей князь⁶. Л. Войтович у своєму дослідженні пише про князя Федора (бл. 1351 – †1431 рр.), сина кн. Любарта Дмитра Гедиміновича⁷. Вірогідно, йдеться про ту саму особу, котра фігурує в пом'янику.

Те, що монастир не нотується в акті поділу володінь 1502 р. між спадкоємцями кн. Олександра Сангушка, дає підстави думати, що він тоді належав кн. Михайлові Сангушку. Ймовірно, той отримав обитель ще в 1491 р., після смерти свого брата Олександра (брати – Василь та Івашко – померли до 1475 р.⁸). Після кн. Михайла (†1511 р.) монастир перейшов до його сина Василя Ковельського. Між ним і його двоюрідним братом Андрієм Олександровичем постійно

¹ J. M. Giżycki. *Spis klasztorów...*, с. 54.

² AS, т. 3, с. 11.

³ Н. Яковенко. *Українська шляхта...*, с. 294.

⁴ AS, т. 3, с. 231.

⁵ П. Вікторовский. *Западнорусские дворянские фамилии...*, с. 184.

⁶ Там само, с. 151.

⁷ Л. Войтович. *Генеалогія династій Рюриковичів і Гедиміновичів*. Б. м. 1992, с. 172.

⁸ Н. Яковенко. *Українська шляхта...*, с. 294.

тривали межові суперечки, аж доки в 1522 р. вони не досягли порозуміння. Але її реалізація, тобто передача монастиря синові кн. Андрія – Федору – відбулася лише 13 грудня 1531 р.: «О которыи з давных часов зайстья имении своих мели есмо, напервей о манастыр святого Николы, Мелци, а о село Соловево, а о Комарово, ино мы по своей доброй воли тыи имена променяли: я, княз Федор Андреевич, дал есми противку того манастыря, Мелец, и tych сел князю Василю Михайловичу село свое отчизное, Мостища [...], а мне княз Василей противку того имения моего, Мостищъ, дал манастыр свой Мелци с тыми селы: Соловевом, а Комаровом так, (как) ся тот манастыр сам в себе с тыми селы и в своих границах мает; а к тому теж еще село Лагодева, которое было манастырское, осталос князю Василю, а тая мена, которая ся межи нами стала, маем ей держати вечно, мы сами и потомки наши»⁹. 5 серпня 1533 р. королева Бона підтвердила цей обмін¹⁰.

Федір Андрійович опікувався монастирем, про що свідчить його фундушний запис від 23 травня 1542 р.: «Założylem cerkiew świętego wielkiego cudownego Mikolaia w Milcech et communitatem zakonney braci w monasterze ustanowiłem»¹¹. У заповіті 1547 р. князь також не оминув обитель: «А што предкове мои и я надали на манастыр святого Николы у Мелцох [...] тое вечно и непорушне ку тому манастыру записую, того жона и дети мои и никоторые потомки мои не мают отнимати», записавши йому срібло і талери для виготовлення церковного опорядження¹². До переходу під патронат Федора Сангушка монастир, ймовірно, мав одну стару церкву, без огорожі (її разом з храмом почав будувати Федір Андрійович, але на час укладення духовниці роботи ще велися) та належного інвентарю. Князь також надав обителі декілька сіл і запровадив у ній спільну кіншійну форму чернечого життя. Таким чином, протягом порівняно невеликого проміжку часу в житті монастиря відбулися помітні разючі зміни, пов'язані з благодійництвом цього вельможі. Тож для багатьох саме він і був фундатором обительі, на чому неодноразово наголошували пізніші документи.

Привертає увагу той факт, що Федір Сангушко почав опікуватися монастирем не відразу після того, як став його власником, а майже через 10 років. Л. Омелянський на пояснення цього факту наводив таку легенду. Близько 1540 р. вельможа на полюванні заблукав у лісі й випадково натрапив на обитель. Йому сподобалася мальовнича місцевість, справили приємне враження ченці, після чого князь почав надавати їм всіляку підтримку. Дослідник вказував на побудову кам'яної церкви¹³, про що згадував і Ф. Кудринський – храм на час написання його праці ще існував¹⁴. У заповіті князя занотовано, що він почав будувати «мур»,

⁹ АС, т. 3, с. 392.

¹⁰ Там само, с. 421-426.

¹¹ Архив ЮЗР, ч. I, т. 1, с. 6.

¹² АС, т. 4, с. 564.

¹³ Л. Омелянский. Некоторые сведения..., с. 46.

¹⁴ Ф. Кудринский. Мелецкий монастырь..., с. 142.

вірогідно, й церква мала бути кам'яною (в монастирському інвентарі 1593 р. також згадується мурований храм). Очевидно, в похилому віці Федір Андрійович (помер у 1547 р.), розважаючи про вічне з наближенням смерти, почав більше дбати про обитель.

Свідчення про монастир 1561 р. увиразнює виконання ігуменом особистих доручень патрона, що не стосувалися духовного життя іноків. У квітці «отца Семенов, игумена мелецкого, иж он за розказанем князя Романевым на potrzeby его мл брал фунт шафрану, фунт гвоздиков, фунт цынамону, пят фунтов имберу, полкаменя миндалов, розынков малых полкаменя, а великих полкаменя, сливок камен, кмину и медовников и повидел за полкопы грошей и цукру голову, а оксамиту пятнадцати локот и четверт»¹⁵. У 1562 р. Роман і Ярослав Федоровичі Сангушки скаржилися на підданих Францишка Фальчевського у зв'язку з порушенням ними межових знаків монастирського села Пісочне¹⁶. Таким чином, право на володіння обителлю успадкували сини Федора Андрійовича. Наступного року Роман Федорович наказав своїм урядникам, серед яких названо милецького ігумена, утриматися від межових суперечок з кн. Олександром Андрійовичем Сангушком Кошерським¹⁷. Запис дозволяє дійти висновку, що духовні маєтки, принаймні частина з них, перебували в безпосередньому управлінні ігумена, тобто їхні прибутки мали йти на потреби обителі.

Поховання в монастирі протягом першої половини 70-х рр. XVI ст. князів Сангушків та членів їхніх родин доводить, що в цей час патрони приділяли достатньо уваги братії. Про зацікавленість ктиторів у володінні монастирем може свідчити заповіт Романа Федоровича від 13 травня 1571 р.: «Потвержаю тоє єсмы, бы по моем животе сын мой княз Федор з сего света сшол, потомства по себе не оставивши, тогда даю дарую [...] князю Григорию Сангушковичу Кошерскому самому, детем и потомком его милости двадцат тисечей грошей личбы литовское на имену моем отчизном Несухоежском, замку, места и на всей волости тамошней [...], выймуючи толко манастыр мой Мелецкий отчизный [...], абы был при иншой отчизне моей в держаню того, кому то на он час будет належало, толко в такового, хто бы был закону нашего хрестиянского греческого»¹⁸.

Від Романа Федоровича право подавання перейшло до його сина Федора Романа (†1592 р.). Так, у 1582 р. кн. К. К. Острозький, опікун «детей и именей небожчика князя Романа Сангушка, воеводы браславского», скаржився на «поручника» пана Пеняжкова, який 29 липня «зо всею ротою притягнувши до именей его мл княжати Федора Сангушка, воеводича браславского, волости Несухоежское до манастыра Мелецкого стацый, якую одно сами хотели побравши, шкоды и кривды незносные поделали и девяти човеков побили и поранили»¹⁹. У 1593 р. відбувся

¹⁵ ЦДІА України у Києві, ф. 25, оп. 1, спр. 3, арк. 260.

¹⁶ Архив ЮЗР, ч. VIII, т. 6, с. 119-121.

¹⁷ *Monografia XX. Sanguszków...*, т. 3, с. 134.

¹⁸ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 15, арк. 306.

¹⁹ Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 26, арк. 831-831 зв.

згадуваний уже поділ маєтків кн. Федора Романа між його сестрами Олександрою та Федорою. У записі наголошувалося: «А што ся дотычет монастыра Мелецкого, тым мы монастыром Мелецким и селами ку тому монастыру прислухаючими», він залишив його в спільному подаванні – натомість ігумена мали призначати по черзі: «Так иж одна з нас сторона раз, а по зештю оного держачого игумена, которому то от одное з нас стороны подано будет, другая сторона другой раз кому хочечи, толко бы человекови богобоязному подат с потомки своими будет волна, и так завжды межи нами и потомками нашими тая алтерната быти маєт»²⁰.

У зв'язку з поділом маєтків між сестрами тоді ж, у квітні 1593 р., був укладений інвентар монастиря: «А черезъ насъ яко потомковъ: Александра Пронского, кашталяна Троцкого, а Федору Романовну [...] зъ одное стороны, а Януша Жаславского, воеводу Подляского, а Олександру Романовну [...], з другое стороны, зо всеми добрами и принадлежностями, до того пререченого монастыра Мелецкого прислухаючими, списаными [...]; монастырь Мелцы, збудований в пуци надъ рекою Турею. Там церковь заложеня святого Миколы мурованая, побитая, оболоны въ ней шкляные, двери двое зъ замками, присенки два деревянные, звонница посередъ монастыра, рубленая зъ дерева тесаного, гонтами побитая, на которой звоновъ деветь, то есть болшихъ шесть, а менших 3 и клепало. Подле церкви домъ старый, драницами побитый; в нем светлицъ две съ печми, двери на завесахъ железныхъ, ув одной светлицы столъ долгий, лав 3, оболоны шкляное полъ, а въ другой светлицы оболонъ шкляныхъ потлучоныхъ 2; в тыхъ светлицахъ печи простые, межи тыми светлицами сени рубленые. Подле того дому клетъ старая, драницами побитая; в тое клетки двери съ приборями, зъ защипкою железною и зъ замком. За тою клетю домъ другой на подклетехъ, входъ на гору до сали, въ ней столъ, лавы вколо. Тамъ же на горе светлочка съ коморкою малою, цеглою положонные; въ немъ столикъ столярский, лавы при стенахъ, печь поливаная, оболонъ добрыхъ шкляныхъ 2, а въ коморе оболонъ шкляныхъ малыхъ три, лавы вколо; перед светлочкою сени и ганокъ надъ рекою Турею съ коморкою. Тотъ домъ гонтами дубовыми побитый, въ немъ коминъ глиняный; подъ тымъ домомъ коморъ 3, на которыхъ тот домъ стоит. Третий домъ надъ рекою Турею, то ест изба, пекарня зъ двема печми пекарскими, съ комином мурованымъ, столъ 1, лавъ 3, в сенях огниско для робеня ести. Тотъ домъ драницами побитый. Дом четвертый, подле воротъ, драницами побитый, въ которомъ светлицъ 2 противко собе, а межи ними сень рубленая; въ тыхъ светлицахъ печи поливаные, оболонъ шкляныхъ 3, а другихъ нетъ; лавы при стенахъ, столы долги 3; у одное светлицы комора и коминъ мурованый. Пивниц 2, въ нихъ двери зъ защепками, съ приборями и клодками железными. Ворота уездные съ форткою, надъ ними ганокъ гонтами побитый, стаен рубленых 2. О тых стаенъ издебокъ чернецъкихъ зъ сенми, драницами побитых 6, а осмая в садъ; сады 2, оденъ передъ воротаы, мальый, а другой садъ великий за монастыромъ, острогомъ обострожоный, въ которыхъ дерева розного,

²⁰ ЦДІА України у Києві, ф. 25, оп. 1, спр. 8, арк. 149-149 зв.

щеповъ старыхъ и молодыхъ есть 100, такъже в заде великой огородок малый 1, а другой за манастыремъ, обадва яринами засеяны. За манастыремъ надъ рекою Турею броваръ рубленый, драницами побитый; въ немъ котель пивный, кадей великихъ две, прикадки 2, корыто одно. Подле бровару лазня зъ чорною печю. На реце Тури гребля, форостомъ занятая, на той гребли млынъ рубленый, драницами побитый, въ немъ коль мучныхъ 2, другой млынокъ вешнякъ на речце Березницы, коло въ немъ мучное 1; съ тыхъ обудвухъ млыновъ вымелки на манастырь Мелецкий идуть». Також в інвентарі перераховано духовні посілости із зазначенням кількості димів у них, подано перелік церковного опорядження, ікон, книг тощо²¹.

У 1602 р. Олександра Романівна (†1602 р.) заповіла своїм синам Олександрові (†1629 р.), Костянтину (†1615 р.) та Юрію (†1636 р.), «княжатам з Острога Заславским», маєтності й «до того дедицтво манастыра Мелецкого»²². Пізніше (мабуть, після смерті Костянтина) відбувся поділ володінь між Олександром і Юрієм. Про це дізнаємося із запису кн. Юрія Заславського від 22 вересня 1625 р., яким він продав половину монастиря кн. Адамові Олександрові Сангушко («Маєтність мою власную [...], на мне правом Божиим приржоным по зошлой кнежне Александре Сангушковне Жаславской [...], паней матце моей, припалую из розделку ровного вечистого од яснесоветоного кнежати Александра з Острога Жаславского [...], пана брата моего [...], манастыр Мелецкий зо всіми приналежностями [...], подаванем игумена тамошнего [...], Адамови Александрови Сангушкови Олгердовичови, воеводе подолскому, старосте володимерскому [...] в вечное дедицтво оддал, есми далем, даровалем и в вечное держане подал») ²³. Цей продаж супроводжувався непорозуміннями, і наступного року Адам Сангушко скаржився на Юрія Заславського, який до грудня 1626 р. не віддав йому документи, що стосувалися монастиря та його маєтків («привилея, дель и акты граничны») ²⁴.

Про функціонування обителі в цей час нам майже нічого невідомо. Збереглися тільки відомості, що в 1631 р. «поборы» з духовних маєтків платив настоятель ²⁵, а отже, ченці, очевидно, продовжували володіти своїми селами. Адам Сангушко недовго опікувався монастирем. Записом від 20 січня 1634 р. він продає його «ze wszystkimi przynależnościami» Юрію Заславському ²⁶. З огляду на це, возний повідомив, що «былем на справе [...] кнежати Его Мл Юря з Острога на Жаславю Жаславского, которого увезалем и до посесии подалем волост Несухоезскую, Стобуховскую и Милецкую [...], и в манастыр Мелецкий с подаванем до него игумена и с селами, до того манастыра належачими» ²⁷. Крім Олександри

²¹ Архив ЮЗР, ч. I, т. 1, с. 365-371.

²² ЦДІА України у Києві, ф. 27, оп. 1, спр. 14, арк. 586; ф. 28, оп. 1, спр. 34, арк. 733 зв.

²³ Там само, ф. 27, оп. 1, спр. 29, арк. 207 зв.-208 зв.

²⁴ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 60, арк. 1439-1439 зв.

²⁵ Там само, спр. 66, арк. 1488 зв.

²⁶ Там само, ф. 27, оп. 1, спр. 33, арк. 110.

²⁷ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 69, арк. 73 зв.

Романівни та її нащадків, які володіли половиною монастиря в 1593 р., право подавання на іншу його частину отримала її сестра Федора. Політику ставлення цих патронів до обителі важко простежити. Знаємо тільки, що вони поставили ігуменом її Паїсія (Іполитовича Черкавського)²⁸.

Юрій Заславський, відкупивши 1634 р. в Адама Сангушка право на володіння половиною монастиря, тоді ж отримав від Лещинського право й на решту цього духовного бенефіцію. Так, 16 серпня 1634 р. Ян Черминський від імені Юрія Заславського подав супліку на белзького воєводу Рафаїла Лещинського, котрий цього дня «вышменованому кнежати Его Мл Юреви Жаславскому, яко дедичови тых добр, през кнежати Его Мл Григоря Четвертенского, который именем Его Мл пана воєводи белзкого и малжонки Его Мл вышей менованому пану Янови Черминскому тот манастыр зо всіми его приналежностями оддавши, прав и розных справ, записов, листов, привилеев, реєстров и інших муниментов там на тен манастыр належачих, не оддал и оддати оных зборонял се, якож и не оддал»²⁹.

Після смерти в 1636 р. бездітного Юрія Заславського право подавання перейшло до сина його старшого брата Олександра – Владислава Домініка, який залишався «подавцею» обителі до самої смерти в 1656 р. Упродовж цього періоду (1636-1654 рр.) настоятелем був Йосиф (Чаплич Шпановський). Взаємини між ним і ктиторм склалася напружені. Протягом 1639-1645 рр. архимандрит, дідич с. Космачова (Степанська волость у Луцькому повіті), постійно скаржився на князя, власника Степані, через безперервні напади на маєток і намагання долучити його до степанських володінь (протягом цього часу нами виявлено 15 скарг від Чаплича Шпановського³⁰). Незважаючи на складні стосунки з патроном – вельми впливовою людиною, немає свідчень про утиски монастиря князем. По-перше, Чаплич Шпановський й далі був настоятелем, по-друге, обитель не втратила своїх маєтків, по-третє, вона зберегла й утвердила свій релігійний авторитет, залишаючись у другій чверті XVII ст. одним з найбільш впливових православних осередків Волині та сусідніх земель. На це вказує той факт, що настоятелі Милецького монастиря ставали владиками, а в окремих випадках єпископи очолювали саму архимандрію. Наприклад, Паїсій (Іполитович) у 1620 р. був хіротонізований єрусалимським патріярхом Теофаном на холмського владика, але реально посісти катедру не міг, тому перебував у Яблочинському Онуфріївському монастирі на Холмщині. Пізніше патрони Милецької обителі – Ганна Лещинська

²⁸ Першим чоловіком Федори Романівни був Станіслав Радзимінський. Від другого чоловіка, кн. Олександра Пронського, вона народила сина Олександра та доньку Ганну, котра вийшла заміж за белзького воєводу Рафаїла Лещинського (J. M. Giżycki. *Spis klasztorów...*, с. 57), 14 вересня 1620 р. Олександр Олександрович Пронський і Р. Лещинський були «введені» («подали в моц, держане и спокойное уживане») возним у володіння монастирем (його половиною) (ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 53, арк. 472-472 зв.; *Архив ЮЗР*, ч. I, т. 6, с. 510-512).

²⁹ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 69, арк. 1061-1061 зв.

³⁰ Там само, ф. 27, оп. 1, спр. 37, арк. 345; спр. 38, арк. 914 зв.; ф. 28, оп. 1, спр. 76, арк. 210 зв., 232 зв., 242 зв., 385 зв.; спр. 77, арк. 205 зв., 252, 681, 699, 764 зв., 1427; спр. 78, арк. 407; спр. 80, арк. 1095; спр. 81, арк. 890.

й Олександр Пронський – запросили владика Паїсія (Іполитовича Черкавського) бути її настоятелем (помер у Мильцях 1636 р.³¹). Найраніша документально зафіксована вістка про Паїсія як милецького ігумена датована 1624 р.³²

У 1636 р. милецьким ігуменом став Йосиф (Чаплич Шпановський) (30 жовтня відбулося його «увязане» у володіння монастирем з маєтками). У жовтні наступного року він фігурує як «игумен Милецкий и Городиский»³³. Аналогічна титулатура зберігається і надалі. Тільки в 1650 р., коли Шпановський став луцьким єпископом, з неї зникає означення «игумен Городиский», а натомість з'являється «єпископ луцкий и острозский, архимандрит милецкий» (під 22 квітня 1650 р. чи, наприклад, під 23 грудня 1651 р.³⁴). Щодо титула «игумена Городиского», то, згодом, йдеться про монастир, про який читаємо у записі від 7 липня 1580 р.: «Пани Лавриновой Иваницкой пани Мари Серановны Иваницкого, [и яка] чинечи досыт остаточной воли [...] небожчика моего, который перед часом смерти своей мне, малжонце своей, розказовал абых дом молитовный, то ест церков Божю во Иваничох, будованем, книгами, ризами и сосуды церковными, иными потребами церковными опатровала, так теж церков Пречистое Богородици манастыра Городицкого наряжавала, старцев и убозствованием мешкающих часто кармаи и пивом обсылала»³⁵. У заповіті від 8 травня 1590 р. ця ж «панее Матрена Лавриновая Иваницкая» просить поховати її «в церкви Успения Пречистое Девы Марии у манастыри Городищу над рекою Бугом у воеводстве Белзском»³⁶. У вже цитованому заповіті Ганни Гулевичівни Криштофової Козециної від 1633 р. офірувано певні грошові суми на православні святині, серед яких і «на monastyr Horodeysky»³⁷. У жовтні 1642 р. джерела фіксують ігумена обителі: «Ja, Maryna, u stanie swieckim będąc, a teraz w stanie duchownym Reguły Świętego Bazylego Wielkiego w manastyru, nazwanym Horodyszczu w woiewodstwie u powiecie Belzkim będącym, zakonnicą zastawszy [...] Оуца Jozepha Hermanowicza, ihumena pomienionego monastyra Horodyskiego»³⁸. Із запису не зрозуміло, коли саме Германович був ігуменом. Найраніша вістка про Йосифа (Чаплича Шпановського) як «игумена Городиского» походить з лютого 1638 р.³⁹ Якщо на час укладання документа він уже був настоятелем, то дещо дивує відсутність згадки про нього (хоча судячи із змісту документа, це не було обов'язковим). Можливо, о. Германович

³¹ Л. Омелянский. *Некоторые сведения...*, с. 49; J. M. Giżycki. *Spis klasztorów...*, с. 57. Дослідник В. Рожко подає дещо іншу інформацію, стверджуючи, що єпископ Паїсій (Черкавський) до своєї хіротонії вже був настоятелем Милецької обителі (В. Рожко. *Православні монастирі глибокого Полісся*. Луцьк 1999, с. 132).

³² ЦДІА України у Києві, ф. 25, оп. 1, спр. 155, арк. 430 зв.

³³ Там само, спр. 201, арк. 1364-1364 зв.; спр. 208, арк. 436.

³⁴ Там само, спр. 264, арк. 517; спр. 269, арк. 1047 зв.

³⁵ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 13, арк. 276.

³⁶ Там само, спр. 24, арк. 522.

³⁷ Там само, спр. 68, арк. 543 зв.

³⁸ Там само, спр. 77, арк. 1226-1226 зв.

³⁹ Там само, спр. 73, арк. 440 зв.

виконував функції намісника, хоча і названий ігуменом (правда, черниця обителі мала б усвідомлювати різницю між ними). Можливо, мова про ігумена монастиря, який належав Милецькій архимандрії. Про це свідчать такі означення, як «игумен манастира светого Николы Милецкого и Городиского» (1638 р.), «игумен манастира светого Миколы Мелецкого и Городиского» (1639 р.), «архимандрит милецкий, игумен городиский» (1639 р.), «игумен манастира Милецкого и Городиского» (1640 р.), «архимандрит милецкий, игумен городиский» (1641 р.)⁴⁰. Після 1641 р. Йосиф (Чаплич Шпановський) нотується як милецький архимандрит та городиський і яблочинський ігумен. Ймовірно, в 1642 р. уже існувала архимандрія, чим і пояснюється згадка про городиського ігумена Йосифа (Германовича). Зрештою, в наведеному записі від 20 жовтня 1642 р. могло йтися про якийсь інший монастир у Городищі.

Як відомо, Паїсій (Іполитович Черкавський), не маючи змоги посісти холмську катедру, на певний час зробив своєю резиденцією Яблочинську Онуфріївську обитель. Однак, чи зберіг він зв'язки з цим монастирем у подальшому, вже як милецький настоятель, невідомо. Також не простежуються зв'язки з Онуфріївським монастирем Йосифа (Чаплича Шпановського) в перші роки його настоятельства у Мильцях. Але вже в акті від 7 квітня 1642 р. сказано про «отца Юзефа Чаплица, архимандриты мелецкого, игумена городиского и яблоченского»⁴¹. Останню відому нам нотатку про нього як «игумена яблочинского» датовано лютим 1646 р.⁴² Підпорядкування Милецькій обителі двох монастирів сусідніх воеводств вказує на її значний духовний авторитет серед православних цього регіону. Ми не маємо даних про залежність Городиського та Яблочинського монастирів або їхніх патронів від кн. Владислава Домініка Заславського, та й навряд чи його як римо-католика дуже цікавила доля архимандрії, до того ж, стосунки між князем і архимандритом склалися непросто; усе сказане дає підстави вважати, що підпорядкування згаданих монастирів Милецькій обителі було, передусім, пов'язане з її релігійним авторитетом серед православного населення цього регіону. З часом о. Йосиф (Чаплич Шпановський) став владикою Луцько-Острозької єпархії (під 17 лютого 1653 р. маємо згадку про «отца Йозефа Чаплича, владыку луцкого»^{*}, хоча ще деякий час він залишався настоятелем). Після нього милецьким архимандритом був його наступник на Луцькій кафедрі – Дионісій (Балабан) (9 травня 1654 р. датовано «лист привилею» від патрона Милецького монастиря кн. Владислава Домініка Заславського «отцу Дионизему Балабанови, епископови луцкому и острозкому, на доживотное ужадане архимандрии Милецкоє»⁴³), якого в 1657 р. обрано київським митрополитом. Хто був милецьким архимандритом після 1657 р., з'ясувати не вдалося.

⁴⁰ ЦДІА України у Києві, ф. 25, оп. 1, спр. 73, арк. 440 зв.; ф. 27, оп. 1, спр. 36, арк. 586 зв.; ф. 28, оп. 1, спр. 75, арк. 82, 1410 зв.; спр. 76, арк. 210 зв.

⁴¹ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 77, арк. 205 зв.

⁴² Там само, ф. 27, оп. 1, спр. 40, арк. 284.

^{*} Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 186, арк. 401.

⁴³ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 90, арк. 918-918 зв.

У тому, що обитель була знаною серед православних не лише Волині, переконують такі події. 18 лютого 1643 р. київський митрополит Петро (Могила) звернувся із пастирським листом до православного духовенства із заборонаю ховати римо-католика пана Вільгорського за східним слов'янсько-візантійським обрядом. Представники клиру свідчили, що отримали копію цього листа від «отца Гервасия, инока милецкого». Привертає увагу перелік населених пунктів, де він передавав звернення священникам: «У Гуловци, Подорску, Черновъци, Мелници, Кашовце, Подрижу, Соколю, Розчичах, Черчичах і Микоши»⁴⁴. Навряд чи митрополит дав би це доручення ченцеві маловідомого монастирка.

У тогочасних обителях світські особи укладали між собою угоди, затверджували акти у справах, які не мали до монастиря безпосереднього відношення. Уважалося, що порушити «присягу», дану в святому місці та ще й за присутності духовної особи, є великим гріхом. Такі приклади також підкреслюють авторитет того чи іншого монастиря. Так, 16 серпня 1647 р. в Милецькій обителі «дано скрипт» між «панее Свы з Воютина Миколаевоє Быковское» з сином від першого чоловіка Юрієм Городиським, з одного боку, та Самуелем Непокочичицьким і його дружиною, з іншого: «Акту в манастыре Мелецком [...], списаную руками их мл сторон обох и их мл панов приятел, то ест его мл отца Йозефа Чаплича Шпановского, архимандриты мелецкого, и его мл пана Андрея Гораина подписаную»⁴⁵.

Очевидно, монастир відчутно не постраждав під час Хмельниччини. «Єрий Сметанка Колчинский манифестовал», зокрема, що впродовж 1648-1650 рр. «под час инкурсий козацких и татарских при зобраню худобы его ад минимум, што одно колвек мел на месцах в монастыре Милецком, за кодлем будучим, где и сам гды юж козаки абсолюте плундровали ввес тутошний край аж по Вислу заняли, здорове свое з особое ласки своей туляючи се по трстинах, пусчах, по болотах и в том же монастыре яко могл ухоронил»⁴⁶. Це дає підстави припустити, що й у наступні воєнні роки монастир, розташований у лісі, залишався порівняно спокійним місцем, на відміну від його маєтностей, які зазнавали спустошень.

Щодо віровизнання патронів обителі, то кн. Януш Заславський був охрещений за східним обрядом, потім навернений на кальвінізм, а з 1603 р. став римо-католиком. Його дружина Олександра Романівна була православною, однак пізніше, правдоподібно, стала аріяною, а їхні сини з часом навернулися в католицизм⁴⁷. Латинниками були й Адам Олександр Сангушко⁴⁸ та Юрій і Владислав Домінік Заславські.

Першим чоловіком Федори Романівни був римо-католик Станіслав Радзимінський. Від другого чоловіка, кн. Олександра Пронського, православного, який згодом перейшов на латинство, а тоді став кальвіністом, вона мала сина Олександра і доньку Ганну. Обидва були кальвіністами, як і чоловік Ганни – Рафаїл Лещинський,

⁴⁴ С. Голубев. *Киевский митрополит...*, т. 2, с. 265-266 (Приложения).

⁴⁵ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 83, арк. 1288.

⁴⁶ Там само, спр. 87, арк. 369 зв.

⁴⁷ Н. Яковенко. *Паралельний світ...*, с. 66.

⁴⁸ П. Викторовский. *Западнорусские дворянские фамилии...*, с. 175.

белзький воєвода⁴⁹. Разом з Олександром Олександровичем Пронським він був «увязан» возним у володіння Милецьким монастирем 1620 р.⁵⁰ Третім чоловіком Федори Романівни став протестант Анджей Лецинський. Таким чином, з кінця XVI ст. патронами монастиря були римо-католики і протестанти.

Землеволодіння

Село Вигнанці. В опублікованій свого часу заяві возного про передачу в 1620 р. монастиря у володіння Рафаїла Лецинського й Олександра Пронського серед духовних маєтків значиться с. Вигнанці⁵¹. Це – єдина нам відома згадка про належність села до Милецького монастиря. Проте в актовій книзі Володимирського гродського суду в цьому свідченні возного серед духовних сіл Вигнанці відсутні⁵².

Двір у с. Задиби. У 1534 р. Ганна Федорова Ласковичова продала за 300 кіп литовських грошів свою половину с. Задиби кн. Василеві Михайловичу Сангушку Ковельському⁵³. Через три роки, в листопаді 1537 р., вона зі своїми синами від першого чоловіка – «Hruckiem, Juchnem i Siemaszkciem Zadybskimi» – здійснила обмін з кн. Федором Андрійовичем Сангушком: за «połowę dóbr swoich Zadyb» отримала с. Черчиці⁵⁴. У січні наступного року Левко Ласкович Задибський продав за 500 кіп литовських грошів свою частину Задиб Василеві Михайловичу Сангушку, яку набув при поділі володінь з уже померлим на той час братом Федором⁵⁵. У цьому ж 1638 р. «князь Василей Ковелский тую половину имени Задыб, отчизны его, з двором, з людми и зо всеми пожитки, ку той половице имени належачим, князю Федору Сангушковичу пустил, а грунты имени задыбского [...] при себе zostавил»⁵⁶.

Отже, майже напевно двір у Задибах був наданий монастиреві кимось із цих вельмож. Це сталося, скоріш за все, після 1538 р. Федір Андрійович Сангушко у фундушевому записі від 1542 р. перераховує села, надані ним обителі, в т. ч. «dwor moy Zadybski, z ludzmi, ze zbożem dwornym, z czynszem pieniężnym, z daniną miodową u z młynami zadybskimi»⁵⁷. Як з'ясувалося, не всі посілости, наведені в записі як надання Федора Сангушка, були надані монастиреві цим князем. Щодо задибського двору, то, очевидно, саме він відписав його обителі в 1542 р. або дещо раніше. Як духовне володіння, задибський двір зафіксований також у заповіті Федора Андрійовича від 9 листопада 1547 р.⁵⁸

⁴⁹ Н. Яковенко. *Паралельний світ...*, с. 69.

⁵⁰ *Архив ЮЗР*, ч. I, т. 6, с. 510-512.

⁵¹ Там само, с. 511.

⁵² ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 53, арк. 472-472 зв.

⁵³ *AS*, т. 3, с. 468.

⁵⁴ Там само, т. 4, с. 94.

⁵⁵ Там само, с. 123-124. М. Теодорович помилково вважав, що 1538 р. с. Задиби поділили між собою Федір і Василь Андрійовичі Сангушки: поселення залишилися у Федора, а ґрунти – у Василя (Н. Теодорович. *Историко-статистическое описание...*, т. 5, с. 447).

⁵⁶ ЦДІА України у Києві, ф. 27, оп. 1, спр. 7, арк. 397-399. Докладний опис цього поділу знаходимо й в інших публікаціях *Archivum Sanguszków*: *AS*, т. 4, с. 167-168.

⁵⁷ *Архив ЮЗР*, ч. I, т. 1, с. 6.

⁵⁸ *AS*, т. 4, с. 564.

Упродовж більш ніж чверти сторіччя джерела практично не згадують Задиби, яке в 1547 р. успадкував Роман Федорович Сангушко. Під 1567 і 1570 рр. збереглися записи «про вряdnика его милости князя Романа Сангушка задыбского»⁵⁹. У цей час монастир продовжував володіти двором у Задибах. Так, 16 травня 1574 р. служебник володимирського владики Феодосія скаржився, «иж дей ее млст кнегиня Миколаева Збаразкая, старостиня кремянецкая, кнегиня Анна Деспотовна наславши моцно гвалтом на власный грунт мой церковный имени моего Билашовского подданных своих церковных монастыра Мелецкого задыбских»⁶⁰. За словами возного, 16 липня 1579 р. він «был на справе» Федора Романа Романовича Сангушка, у зв'язку зі суплікою урядника Турійського замку і «тивуна имени монастыра Мелецкого [...], тивуна задыбского» на підданих Данила Карповича Попеля. Останні забрали дерево, що його підготували теслі «в пуци задыбской на будоване замку турецкого [...], будоване двора задыбского и корчмы и теж на будоване монастыра Мелецкого»⁶¹.

Володіння обителлю задыбським двором упродовж 80-х рр. XVI ст. підтверджується джерельно. У 1583 р. Роман Сангушко платив «побори» із Задиб з «dzierzawy monastera [Mieleckiego]⁶² dym[ow] 10, ogrodn[ikow] 3, koł 3 d[orocznych], 1 r[emeslnik?], 1 stupnoie [koło] 1 rop»⁶³, а в 1586 р. Федір Петрович Загоровський, «поборца» Волинської землі, свідчив про отримання «побору» від Романа Сангушка, серед посіlostей якого згадано «имене монастыра Мелецкого» Задиби (димів – 7, городів – 3, священник – 1, кіл дорочних – 3, «коло ступное» – 1)⁶⁴. Це – останнє відоме нам свідчення про належність задыбського «именя» монастиреві. У записі від 12 квітня 1593 р., яким Олександра і Федора Романівни ділять володіння після смерті свого брата Романа, вказано, що Задиби відходять до Олександри. У цьому акті перераховані маетки Милецького чернеchoго осередку, але цього села тут немає⁶⁵. У 1602 р. Олександра Романівна відписала свої володіння синам: серед її маєтків у Володимирському повіті бачимо «двор и село Задыбы с фолварком», натомість у переліку монастирських сіл Задиби відсутні⁶⁶. Як знаємо, Задиби тоді отримав її син Костянтин (†1615 р.)⁶⁷, хоча з 1609 р. маємо вістку про «подданных его мл кнежати [Януша з Острога Заславського, чоловіка Олександри Романівни. – С. Г.] з села Задыб [...] на власном вже грунте кнежати его милости задыбском»⁶⁸. Князь володів поселенням також у 1617 р., коли нотуються його «подданыє [...] зо всего села Задыбы»⁶⁹.

⁵⁹ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 2, арк. 148 зв.; спр. 5, арк. 227 зв.

⁶⁰ Там само, спр. 8, арк. 89.

⁶¹ Там само, спр. 12, арк. 274-275 зв.

⁶² В оригіналі помилково «Mielnickiego».

⁶³ *Źródła dziejowe...*, т. XIX, с. 113.

⁶⁴ AP w Krakowie, Zbiór Sanguszków, № 37, с. 13.

⁶⁵ ЦДІА України у Києві, ф. 27, оп. 1, спр. 8, арк. 147 зв., 149.

⁶⁶ Там само, спр. 14, арк. 585 зв.-586.

⁶⁷ Там само, спр. 27, арк. 377-377 зв.

⁶⁸ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 41, арк. 75.

⁶⁹ Там само, ф. 27, оп. 1, спр. 25, арк. 342 зв.

У 1621 р. Юрій Заславський за 50 000 золотих продав своєму братові Олександру всі володіння, які йому перейшли від матері в 1602 р., у т. ч. «двор, фолварк и село Задыбы»⁷⁰. Після кн. Олександра Заславського (†1629 р.) цей маєток успадкували його сини Владислав Домінік, Костянтин Олександр і Януш Ісидор⁷¹. У 1636-1637 рр. Задиби перебували в заставному володінні Валеріяна Подгороденського, наступного року – Андрія Лагодовського⁷², у 1647 р. – в оренді Яна Фалібовського⁷³. Таким чином, монастир набув задибський двір від Федора Андрійовича Сангушка близько 1542 р. Опрацьовані джерела дають підстави стверджувати, що між 1586 і 1593 рр. обитель втратила цей маєток, який було відібрано її патронами.

Село Ковалі. Про належність поселення до монастиря існує лише одна згадка – в заповіті Федора Андрійовича Сангушка від 1547 р. Він зазначив: «А што продкове мои и я надали на манастыр святого Николы у Мельцох», і далі в переліку маєтків знаходимо «село Ковали»⁷⁴.

Село Комарів. У 1531 р. Василь Михайлович Сангушко передав Федору Андрійовичу Сангушку Милецький монастир, здобувши взамін с. Мостище. З документа випливає, що на час обміну обителі належало с. Комарів, яке залишилося в її володінні й після укладення угоди. Це підтверджується джерельно в 1542 і 1547 рр.⁷⁵

Кн. Ганна Деспотівна Збаразька у духівниці від 10 травня 1575 р. писала: «Єдно што сын мой небожчик кн. Роман служебником своим на именъях, которыи они держат, сумы пинезей описал, то ест Кирику Древинскому на имену Обынежу [...], Павлу Ждановичу на имену Комарове»⁷⁶. Отже, в 1575 р. село перебувало в заставному володінні щонайменше протягом чотирьох років, бо кн. Роман Федорович помер у 1571 р. Це – єдине документальне свідчення про заставу Комарова, яка, мабуть, невдовзі завершилася, бо в 1579 р. Федір Роман Романович Сангушко скаржився на братів Гулевичів, котрі приєднали ґрунти монастирського с. Комарова («дей тым именям манастырским Соловеву и Комарову») до свого маєтку⁷⁷. Звертаємо увагу на ту обставину, що визначений князем статус поселення – «монастирське», ще не ознака того, що в цей час воно не перебувало у заставному володінні.

До кінця XVI ст. маємо тільки одну вістку про належність Комарова обителі⁷⁸, а в документах першої половини XVII ст. село фігурує як духовне (записи

⁷⁰ ЦДІА України у Києві, ф. 27, оп. 1, спр. 27, арк. 388.

⁷¹ Там само, спр. 34, арк. 210.

⁷² Там само, арк. 210; спр. 35, арк. 50; спр. 36, арк. 181.

⁷³ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 83, арк. 753.

⁷⁴ AS, т. 4, с. 564.

⁷⁵ Архив ЮЗР, ч. I, т. 1, с. 6; AS, т. 3, с. 391-393; т. 4, с. 564.

⁷⁶ ЦДІА України у Києві, ф. 25, оп. 1, спр. 15, арк. 159; *Monografia XX. Sanguszków...*, т. 1, с. 425. (Нагадаємо, що першим чоловіком кн. Ганни Деспотівни був Федір Андрійович Сангушко).

⁷⁷ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 12, арк. 278 зв.-279.

⁷⁸ Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 26, арк. 781.

Олександри Романівни 1602 р. і Юрія Заславського 1625 р.). Натомість у свідченні возного про «увязане» 1620 р. у володіння монастирем О. Пронського і Р. Лещинського с. Комарів як духовний бенефіцій не зазначене⁷⁹. Поселення в складі монастирських маєтків згадане у скарзі Адама Сангушка на Юрія Заславського в 1626 р., який після купівлі Милецької обителі так і не отримав документів на свої духовні посілости, а також у тарифі подимного 1629 р. і при «увязаню» в 1634 р. у володіння монастирськими маєтками Юрія Заславського після продажу його Адамом Сангушком⁸⁰. Комарів також виступає як маєток, «до манастыра Mileckiego należącego», в акті від 28 липня 1634 р. про розмежування дібр «панеє с Кашова Сапежиное, подкомориное володимерское, местом Несухоежами и приселками до него належачими, з одноє, а маєтностями ясне освещеного кнежати его милости Юря з Острога Заславского»⁸¹.

У 1634 р. слуга кн. Юрія Заславського від його імени «и именем войта и двох з громады з села Соловева и Комарова» скаржилися на Павла Заклюцію. Той 18 червня цього ж року, «наехавши гвалтовне на помененые маєтности кнежати его милости Соловев и Комаров с хорогвею роспусчною, с трубами и бубнами, там же у подданных, в тых селах мешкаючих, килка ночлегов одправовал, стаціє незносные себе кажучи давати и оные до возов брали, еденя и напитки розмаитые вымышляли и ничего за тоє не платили»⁸². У цьому конфлікті архимандрит безпосередньої участі не брав, принаймні, в супліці його не названо. Однак низка інших справ, дотичних до монастирських маєтків, виявляють, що в ролі позивача або відповідача виступав саме настоятель. Так, 8 лютого 1644 р. Криштоф Сапіга позивав архимандрита разом з братією, які спричинили напад своїх підданих (у т. ч. з Комарова) на його володіння⁸³. У 1650 р. архимандрит скаржився на ротмістра Яна Кондратського та інших військових, які в 1649 р. зупинилися зі своїми жовнірами в духовних маєтках, у т. ч. і в Комарові, «подданым манастырским розные битя, утяжения» робили і «тые добра през недел килка спустошили». Йосиф (Чаплич Шпановський) представив королівський універсал, згідно з яким обитель «под жадные становиска ани стацыйные тежары жолнирские не належали и тепер де юре не належат»⁸⁴. Не одержавши компенсації відразу, 8 червня 1650 р. настоятель заіс до володимирських гродських книг ще одну супліку аналогічного змісту⁸⁵.

Комарів зафіксований серед монастирських бенефіцій у привілеї кн. Владислава Домініка Заславського Дионісію (Балабану) на Милецьку архимандрію

⁷⁹ ЦДДА України у Києві, ф. 27, оп. 1, спр. 14, арк. 586; спр. 29, арк. 208 зв.; ф. 28, оп. 1, спр. 53, арк. 472-472 зв.; *Архив ЮЗР*, ч. I, т. 6, с. 511.

⁸⁰ ЦДДА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 60, арк. 1439-1439 зв.; спр. 69, арк. 73 зв.; О. Баранович. *Залюднення...*, с. 77.

⁸¹ ЦДДА України у Києві, ф. 27, оп. 1, спр. 34, арк. 635-638.

⁸² Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 69, арк. 837 зв.-838.

⁸³ Там само, спр. 79, арк. 279 зв.

⁸⁴ Там само, спр. 86, арк. 183-184 зв.

⁸⁵ Там само, арк. 446-448 зв.

(1654 р.) та в судовому акті від 29 травня 1660 р.⁸⁶ Згідно з поборовим реєстром 1569 р., «село Коморово манастырское» мало 7 димів, а четверо підданих «пошли проч». У 1577 р. поселення, за податковими даними, нараховувало 3 ланових дими і 2 городи, 1583 р. – 3 дими і 2 городи, 1586 р. – 5 димів і 2 городи⁸⁷. Як бачимо, в 60–70-х рр. XVI ст. простежується певне зменшення чисельности мешканців села. Можливо, це пов'язано з перебуванням Комарова в посесії князівського служебника, який був зацікавлений отримати якомога більший матеріальний зиск у найкоротший термін. Реакцією селян на збільшення податків і повинностей могла бути втеча.

У 1593 р. у Комарові налічувалося 17 димів і 2 городи. Волинський «поборца» свідчив, що в 1601 р. зібрав податки з 3 димів і 2 городників. У 1629 р. Комарів, Неці та Солов'їв сукупно мали 80 димів, а в 1635 р. Комарів і Неці – 59 димів і 21 «пустых халупы». У скарзі архимандрита щодо наслідків постою в цьому маєт-ку 1649 р. жовнірів подані імена 13 постраждалих селян⁸⁸.

Отже, протягом досліджуваного періоду поселення вважалося монастирським і, за винятком одного випадку передачі його в посесію іншій особі, воно перебувало в безпосередньому володінні обителі.

Село Лагодовль. До вже згадуваного обміну в 1531 р. між кн. Василем Михайловичем і Федором Андрійовичем Сангушками монастир володів також с. Лагодовль. За умовою угоди, поселення залишилось у володінні Василя Сангушка і, таким чином, обитель його втратила⁸⁹.

Село Мильці. Найдавніше свідчення про належність села монашій братії є в записі від 1593 р. про поділ володінь між Олександрою і Федорою Романівнами Сангушками⁹⁰. Друга й остання вістка про духовний бенефіцій Мильці датується 1602 роком, коли Олександра Романівна передала свої маєтки синам («до того дедицтво манастыра Мелецкого [...] из селом Мелца»)⁹¹.

Село Неці. Найранішу згадку про належність села до монастиря виявлено у фундушному записі Федора Андрійовича Сангушка 1542 р., наступну – про «село Нецы манастырское» – під 1569 р.⁹² У 1578 р. милецький ігумен і несухоїзький урядник від імени кн. Федора Романа Романовича Сангушка скаржилися на братів Гулевичів – володимирського войського Василя, володимирського земського підсудка Івана і Гаврила. Їхні піддані 9 травня цього року, «пришедши подле млына Мелецкого на греблю, которая ест под манастырем на реце Тури, [...]

⁸⁶ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 90, арк. 918 зв.; спр. 97, арк. 365.

⁸⁷ Там само, ф. 44, оп. 1, спр. 1, арк. 76 зв.; AP w Krakowie, Zbiór Sanguszków, № 37, с. 13; *Źródła dziejowe*, т. XIX, с. 65, 114.

⁸⁸ ЦДІА України у Києві, ф. 25, оп. 1, спр. 65, арк. 391; спр. 197, арк. 119; ф. 28, оп. 1, спр. 86, арк. 191; *Архив ЮЗР*, ч. I, т. 1, с. 370; О. Баранович. *Залюднення...*, с. 77.

⁸⁹ AS, т. 3, с. 391-393.

⁹⁰ ЦДІА України у Києві, ф. 27, оп. 1, спр. 8, арк. 149.

⁹¹ Там само, спр. 14, арк. 586.

⁹² Там само, ф. 44, оп. 1, спр. 1, арк. 76 зв.; *Архив ЮЗР*, ч. I, т. 1, с. 6.

подданих манастырских, так и подданих замку несухоежского многих позбвали и поранили [...] з Нецов, села манастырского»⁹³.

Неці зазначене як духовний бенефіцій у 1593 р. в акті про поділ маєтностей між сестрами Олександрою та Федорою Сангушками («селом и фолварком Нецами») і в 1602 р. – при передачі Олександрою маєтків своїм синам⁹⁴. У тому самому статусі воно фігурує 1620 р., під час «увязаня» кн. О. Пронського і Р. Лещинського у володіння монастирем, 1625 р. при продажі обителі Юрієм Заславським Адамові Сангушку, 1626 р. в скарзі Ю. Заславського на А. Сангушка, у тарифі подимного за 1629 р., у 1634 р. при продажу монастиря А. Сангушком Ю. Заславському⁹⁵.

1639 року Єва Фрідріхова Сапіжина, володимирська підкоморина, виступила з претензіями до ігумена та ченців, які 19 грудня цього ж року наслали підданих своїх сіл (також з Неців) на її маєток. У 1644 р. Криштоф Сапіга подав супліку на милецького архимандрита у зв'язку з тим, що монастирські піддані, в т. ч. зі с. Неці, вивезли дерево з урочища Княжий Острів. У грудні 1646 р. возний відніс судовий позов до с. Неці з нагоди скарги Сапіги про пограбування місцевими селянами ґрунтів позивача⁹⁶. У 1648 р. село орендувалося: 15 січня кн. Криштоф Козека, «ексактор чопового повіту Володимерского», скаржився «przeciw Szmojłowi, zydowi, arendorzowi w Niecey, w maięnosci należącej do monastera Mielec[kiego]»⁹⁷.

До середини XVII ст. поселення залишалось духовною власністю. Низка документів: запис від 8 червня 1650 р. («Нецах [...] до манастыра Милецкого належачих»), привілеї Владислава Домініка Заславського від 1654 р. Дионісію (Балабану) на монастир, позов від 11 січня 1657 р. «Wasilowi Iwanowiczowi, porowi wsi Nescuw, do manastyra Mieleckiego należącej»⁹⁸, підтверджують цей статус поселення. У поборовому реєстрі 1569 р. «село Нецы манастырское» налічувало: 4 дими, 1 город, 1577 р. – 1 лановий дим і 4 городи, 1583 р. – 1 дим і 3 городи, 1586 р. – 1 дим і 3 городи. У 1593 р. в Нецах з фільварком було 6 димів і 2 городи, в 1629 р. Неці, Комарів і Солов'їв разом нараховували 80 димів, а 1635 р. Неці й Комарів – 59 димів і 21 «пустых халупы». У супліці архимандрита про наслідки постоїв жовнірів у цьому селі в 1649 р. наведені імена 6 постраждалих жителів і священика⁹⁹.

⁹³ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 11, арк. 69-69 зв.

⁹⁴ Там само, ф. 27, оп. 1, спр. 8, арк. 149; спр. 14, арк. 586.

⁹⁵ Там само, спр. 29, арк. 208 зв.; ф. 28, оп. 1, спр. 53, арк. 472; спр. 60, арк. 1439 зв.; спр. 69, арк. 73 зв.; О. Баранович. *Залюднення...*, с. 77.

⁹⁶ ЦДІА України у Києві, ф. 27, оп. 1, спр. 40, арк. 910 зв.; ф. 28, оп. 1, спр. 74, арк. 1912 зв.-1914; спр. 79, арк. 279-280 зв.

⁹⁷ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 84, арк. 626 зв.-627.

⁹⁸ Там само, спр. 86, арк. 447 зв.; спр. 90, арк. 918 зв.; спр. 94, арк. 66 зв.

⁹⁹ Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 197, арк. 119; ф. 28, оп. 1, спр. 86, арк. 188; ф. 44, оп. 1, спр. 1, арк. 76 зв; *Архив ЮЗР*, ч. I, т. 1, с. 370; *Źródła dziejowe...*, т. XIX, с. 65, 113; AP w Krakowie, Zbiór Sanguszków, № 37, s. 13; О. Баранович. *Залюднення...*, с. 77.

Загалом у досліджуваний період с. Неці залишалось духовним бенефіцієм і, за винятком одного відомого нам випадку передачі в оренду, перебувало в безпосередньому володінні обителі.

Село Підсинівка. Найдавнішу вістку про монастирське село Підсинівку маємо під 1542 р. у фундушному записі кн. Ф. А. Сангушка¹⁰⁰. До середини XVII ст. воно фігурує у складі духовних володінь (у документах про с. Неці 1593, 1602, 1620, 1626, 1629, 1639, 1644 і 1654 рр.).

У 1569 р. «село Подсыново манастырское» налічувало 4 дими, 4 городи; «Павел, мелник манастырский» платив «с трох кол с каждого кола по грошей 24»; у 1577 р. – 2 ланових дими і 1 город; 1583 р. – 2 дими; 1586 р. – 2 дими; 1593 р. – 9 димів. Волинський «поборца» вказував, що 1601 р. зібрав податки з 2 димів. У 1629 р. Підсинівка і Синів разом мали 59 димів, а в 1635 р. – 50 димів і 6 «пустых халуп». У скарзі архимандрита про наслідки постою в цьому селі у 1649 р. жовнірів подано імена 16 постраждалих жителів¹⁰¹. Декілька судових справ, які стосувалися монастирських підданих з цього села і де архимандрит виступав у ролі позивача, дають змогу зробити висновок про його реальний контроль над цим маєтком.

Про передачу села у заставне (орендне) володіння невідомо нічого. Однак, що цікаво, Підсинівку не зафіксовано серед духовних маєтків у вже аналізованих записах про продаж обителі від 1625 р. і 1634 р. Возний, ув'язуючи в 1634 р. кн. Заславського у володіння монастирськими посілками, також не згадав Підсинівку. Можливо, на цей час село не вважалося монастирським, проте у такому разі воно мало би бути відчуженим від обителі, бо застава чи оренда не позбавляли маєток статусу духовного (як, наприклад, у випадку сіл Зимнівського монастиря). Ймовірно, відсутність нотаток про Підсинівку якимось чином пов'язана з перебуванням поселення в заставі.

Село Пісочне Велике. У 1541 р. Гнівош Іванович Пісочинський продав село Федорові Андрійовичу Сангушку¹⁰², а в 1542 р. Пісочне («dwor moу Piasoczenski») числиться серед монастирських маєтків у фундушному записі цього князя¹⁰³. Отже, поселення було надане обителі Ф. А. Сангушком саме цього року. Як духовний бенефіцій, село фігурує в його заповіті під 1547 р.¹⁰⁴

На початку 1560-х рр. Роман Федорович Сангушко скаржився «на подданных пана Францышка Фалчевского, державцу чернчгородского, иж дей люди козличницкие въежчают и вступают ся во властивый грунт Их Милости имения Песочинского в Дубнов лес и в остров Замостецкий». 28 травня, «наехавши мощно

¹⁰⁰ *Архив ЮЗР*, ч. I, т. 1, с. 6.

¹⁰¹ ЦДІА України у Києві, ф. 25, оп. 1, спр. 65, арк. 391; спр. 197, арк. 119 зв.; ф. 28, оп. 1, спр. 86, арк. 185-185 зв.; ф. 44, оп. 1, спр. 1, арк. 78; AP w Krakowie, Zbiór Sanguszków, № 37, s. 13; *Архив ЮЗР*, ч. I, т. 1, с. 370; *Źródła dziejowe...*, т. XIX, с. 65, 114; О. Баранович. *Залюднення...*, с. 77.

¹⁰² AS, т. 4, с. 281.

¹⁰³ *Архив ЮЗР*, ч. I, т. 1, с. 6.

¹⁰⁴ AS, т. 4, с. 564.

гвалтом на влостный грунт Их Мл имени монастыра Мелецкого на землю Песочинскую, тивона и людей позбивали, помордовали [...], три плуги з железа и з волю побрали [...], с плугами волов двадцат»¹⁰⁵. 11 травня 1576 р. несухойський намісник «кнегини Миколаєвое Збаражское, старостиное кремянецкое, кнегини Ганны Деспотовны» від імени княгині та її онука Федора Романа Сангушка висунув претензії до підданих Івана Хрінницького та Яна Бокія зі с. Обзир, які «на власном грунте их мл панов моих монастыра Мелецкого Песочинском новины гвалтовне покопали и посеяли, пчолы подрали в деревех бортных, знамена повытесовали на врочищу за рекою Стобохвою, остров влостный села Песочинского новины палечи, пожаром выпалили, там же дей в том острове дерева бортного зо бчолами и иншого дерева, которое ся годило на борты, много пожара попалили, ку тому гоны бобровые в том же острове и в реце Стобохве тыеж обзырцы погонили, бобры побили, кожи подданных монастырских, которые на бобры ставят, порубали»¹⁰⁶. Через три роки возний був «во имену его млсти (кн. Федора Романа Сангушка. – С. Г.) монастыра мелецкого в Песочне», де після скарги князя оглядав знищені обзирськими підданими межові знаки¹⁰⁷. Село залишалося духовною власністю упродовж останньої третини XVI ст. У цьому статусі воно документується у 1584 р. і при поділі володінь між Олександром та Федорою Романівнами Сангушками у 1593 р. («двором и селом Песочным») ¹⁰⁸.

У 1598 р. Януш Заславський з дружиною Олександром Романівною за 1 000 золотих передали володимирському земському судді Андрієві Заленському в заставне володіння разом з іншими селами «имене свое Песочно» («увязане» відбулося 1 червня)¹⁰⁹. Про належність Пісочного до духовних посіlostей свідчать акти 1602, 1620 (фільварок, двір і село), 1625, 1626, 1629 і 1634 рр. (див. «Село Неці») У липні 1626 р. ігумен Паїсій (Іполитович Черкавський) «именем своим», а також кн. Олександра Олександровича Пронського з дружиною Ганною Лещинською, белзькою воеводиною («потомков зошлое велможное княжны Федоры Сангушковны, ктиторов помененого монастыра Мелецкого»), позивав кн. Юрія Заславського і луцького підкоморія Юрія Гулевича, які, «розграничаючи маестности свои», зруйнували «копцы», що визначали межі пісочинських ґрунтів, унаслідок чого «болшей, нижли на двисти лац мираы ковелское отняли и отграничили, и с тых ґрунтов выбили»¹¹⁰. Відомо, що 1633 р. село Пісочне (або його частина) перебувала в орендному володінні «жида Шмерля, мешчанина гулевского», право на яке він отримав від ігумена Паїсія (Іполитовича Черкавського)¹¹¹.

1635 року розгорівся конфлікт у зв'язку з незаконним, на думку патрона обителі Юрія Заславського, «постоем» у селі жовнірів. 15 червня возний відніс

¹⁰⁵ ЦДІА України у Києві, ф. 25, оп. 1, спр. 4, арк. 112 зв.-113; *Архив ЮЗР*, ч. VIII, т. 6, с. 119.

¹⁰⁶ ЦДІА України у Києві, ф. 25, оп. 1, спр. 16, арк. 147.

¹⁰⁷ Там само, спр. 20, арк. 179.

¹⁰⁸ Там само, ф. 27, оп. 1, спр. 8, арк. 149; спр. 31, арк. 366 зв.

¹⁰⁹ Там само, спр. 10, арк. 214 зв.-215 зв.

¹¹⁰ Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 151, арк. 61-61 зв.

¹¹¹ Там само, спр. 185, арк. 487.

позов у скарзі «пана Петра Шковича по [...] кнежати Єго Мл Жаславского, а то до прислухання се знесеня и скасованя вини баниции з ее публикацією в тыл заочне, вне ведомости повода пререченого, неправне и невинне, в суду головном трибуналском Любелском в року 1635 межи справами жолнирскими якобы о стояне в селе Пясечной, до монастыра Милецкого належачое, и о вытягане якихси стаций отрыманое»¹¹². Після 1635 р. наступні згадки про духовну посілість Пісочне датуються 1647 («с Пясечна, маєтности до монастыра Мелецкого належачое») і 1654 рр. (привілей кн. Владислава Домініка Заславського владиці Дионісію (Балабану) на обитель¹¹³).

У 1569 р. Пісочне нараховувало 20 димів і 16 городів («огородники песочинские, которые толко на огородах седают, земли не мают, на роботу ходят»), у 1577 р. – 7 ланових димів і 5 городів, у 1583 р. – 7 димів і 5 городів, у 1586 р. – 2 дими і 5 городів, у 1593 р. – 52 дими і 5 городів. У 1601 р. волинський «поборца» зібрав податки з 7 димів і 5 городників, у 1629 р. у маєтку було 82 дими. Під 15 травня 1635 р. занотовано, що «в селе Писочне дымов тылко 74, а пусток 8», а в лютому 1650 р. тут налічувалося 50 «дымов албо халуп»¹¹⁴.

Село Синів (Синів Скроби). Згідно з поділом володінь у 1502 р. між Андрієм Олександровичем Сангушком, з одного боку, і Ганною, дружиною його брата Михайла, та її сином Андрієм, з іншого, с. Синів належало першому¹¹⁵. Від кн. Андрія поселення успадкував його син Федір Андрійович. Найранішу згадку про належність Синова до монастиря знаходимо у фундушному записі Федора Андрійовича Сангушка під 1542 р.; як духовний бенефіцій воно також назване в заповіті цього князя під 1547 р.¹¹⁶ У другій половині XVI ст. село залишалося монастирським. Так, 30 жовтня 1591 р. записано: «Села Сыновки, до монастыра Мелецкого належачим»¹¹⁷. Цей його статус фіксують низка актів 1593, 1602, 1620, 1625, 1626, 1629 і 1634 рр. (див. «Село Неці»).

У 1629 р. «пан Вацлав Пелчицкий, слуга [...] отца Паисия Ипполитовича, игумена монастыра Мелецкого, именем его яко пана своего од ясневелможных [...] панее Анны з Радзимины Лещинское, воеводиное белское, и малжонка ее милости яко опекуна мл пана Рафала Лещинского, воеводы белского, и кнежати его мл Александра Октавияна Пронского, потомком зошлое [...] Федоры Сангушковны, ктиторов помененого монастыра Мелецкого», скаржився на коронного підчашого, ратенського старосту Миколая Сенявського, який 17 серпня того року наслав близько 200 своїх підданих «гвалтом на власный грунт, бор и

¹¹² ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 70, арк. 993-993 зв.

¹¹³ Там само, спр. 83, арк. 72; спр. 90, арк. 918 зв.

¹¹⁴ Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 65, арк. 391; спр. 197, арк. 119 зв.; спр. 265, арк. 616; ф. 44, оп. 1, спр. 1, арк. 75 зв.-76; AP w Krakowie, Zbiór Sanguszków, № 37, s. 13; *Архив ЮЗР*, ч. I, т. 1, с. 370; *Źródła dziejowe...*, т. XIX, с. 65, 114; О. Баранович. *Залюднення...*, с. 77.

¹¹⁵ AS, т. 1, с. 147.

¹¹⁶ *Архив ЮЗР*, ч. I, т. 1, с. 6; AS, т. 4, с. 564.

¹¹⁷ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 24, арк. 1151.

сеножати урочисчем Буянов и ширей до него прилеглых з давных часов до маетности манастырское села Сынова». Вони викосили сіно, побили і пограбували місцевих підданих, «меду полбочков шест набрали»¹¹⁸.

Після продажу кн. Юрієм Заславським Несухоїзької волости Єві з Кашова Сапіжиній розпочалися непорозуміння щодо озера Синів. Хоча в 1636 р. відбулося розмежування між несухоїзькими володіннями і маєтками вже покійного на той час Юрія Заславського, Єва Сапіжина вважала, що озеро належить до несухоїзьких маєтків, а милецький архимандрит був переконаний, що воно «здавна» є духовним. Йосиф (Чаплич Шпановський) позивав пані Єву за напад у грудні 1638 р. її підданих на «власное озеро [...] названое Сынов, до менованого манастыра Милецкого з давных старовинных часов належачое»¹¹⁹. Наступного року вже Єва Сапіжина скаржилася на милецького ігумена через напад 19 грудня того року його підданих на озеро, які пограбували її рибалок і «невод, золотых триста коштующих [...], внивец порубали»¹²⁰. У свою чергу Йосиф (Чаплич Шпановський) висунув претензії, що піддані Єви Сапіжиної приїхали до озера і спочатку «тых посланцов Его милости (милецького настоятеля. – С. Г.) законников, также возного и сторону шляхту ображали словами барзо спросными плюгавыми». Невдовзі ситуація загострилась, і представники уряду та монастиря, «видячи таковое небеспеченство здоровья своего», поїхали до обителі. Натомість «насланци Ее Мл панее подкомориное з розмаитое стрелбою [...] за ними, яко якими злочинцами, одны на саях, а другие верхами [...] аж до ворот самых помененого манастыра гонили, а потом до самого манастыра за ними, добываючи се и штурмуючи [...], през килка годин стреляли»¹²¹. Через два дні, 24 грудня, возний відніс кілька позовів до Володимирського земського суду, у зв'язку із суплікою Єви Сапіжиної на ігумена за побиття і пограбування селянами її людей на озері, а Ян Кринський скаржився щодо його побиття¹²².

З листопада 1642 р. по березень 1643 р. Йосиф (Чаплич Шпановський) чотири рази позивав братів Яна, Томаша, Криштофа й Олександра Сапігів за незаконну, на його думку, риболовлю, побиття і пограбування духовних підданих¹²³. Подобиці інциденту читаємо в скарзі архимандрита після нападу 10 січня 1643 р. гайдуків і несухоїзьких підданих «на власное озеро манастырское, названое Сынов, межи маетностями манастырскими, двумя селами названными обедеве Сынов, а третью маетностью з другого боку, также прозываемую Сынов, до староства Ратенского належачое [...], през зошлых Их Мл Сангушков на тот манастыр Мелецкий наданое од лет килкадесят, од фундованя того манастыра в спокойной посесии того ж манастыра заставаючое»¹²⁴.

¹¹⁸ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 63, арк. 1210 зв.-1211.

¹¹⁹ Там само, ф. 27, оп. 1, спр. 36, арк. 586 зв.-588.

¹²⁰ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 74, арк. 1912 зв.-1914.

¹²¹ Там само, арк. 1920-1920 зв.

¹²² Там само, спр. 75, арк. 98 зв.

¹²³ Там само, ф. 27, оп. 1, спр. 40, арк. 271-272 зв., 275-277; ф. 28, оп. 1, спр. 77, арк. 753-755.

¹²⁴ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 78, арк. 48 зв.-49.

З осені 1642 р. до весни 1643 р. виявлено лише одну скаргу братів Сапігів на архимандрита Йосифа (Чаплича Шпановського) і чернечу спільноту, спричинену тим, що 9 березня 1643 р. монастирські піддані, до яких настоятель «придавши тым всім насланцом своим [...] отца Макарого Корнилского, намесника своего тамошнего милецкого, и инших отцов законников регулы Святого Базилего Великого», ловили на озері рибу, чим завдали збитку позивачам на суму 2 000 золотих. Наприкінці 1643 р., з початком зимового періоду, знову почалися непорозуміння навколо озера. Упродовж зими 1643-1644 рр. архимандрит ініціював три скарги¹²⁵ та ще один позов пізніше з приводу подій, які сталися 29 лютого 1644 р. Тоді несухоїзькі піддані «з ручницями [...], з неводом своим и рыбаками на власное озеро манастырское, названое Сынов, под маетностю теж манастырскою, названою Сыновом», прийшли і почали ловити рибу. У свою чергу Сапіги двічі скаржилися про незаконну риболовлю і пограбування підданих¹²⁶. Наступної спокійнішої зими було подано тільки одну супліку від архимандрита з ченцями на братів Сапігів, які 29 жовтня 1644 р. послали своїх озброєних несухоїзьких підданих на озеро¹²⁷.

Якщо досі всі претензії щодо володіння озером адресувались архимандритові і ченцям, то вже в грудні 1646 р. у Володимирському земському суді Криштоф Сапіга позивав кн. Владислава та Ісидора Заславських «до заплачення закладу осмы тысячей золотых полских и нагороженя шкод од [...] отца Юзефа Чаплича, архимандриты мелецкого, и братьи [...] рационе озера Сынова»¹²⁸. Невідомо, за ким визнали право на володіння озером, однак с. Синів й надалі вважалося духовним (записи 1649 і 1654 рр.¹²⁹), причому свідчень про передачу його в заставу або оренду не виявлено.

У 1569 р. «село Сыново манастырское» мало 8 димів і 3 городи. Троє підданих «пошли проч Сынова», а стосовно двох зазначено: «Убозство, ничего не мают, ничего взят у него»¹³⁰. У 1577 р. тут було 2 дими ланових і 1 город, у 1583 р. – 2 дими і 3 городи, у 1586 р. – 2 дими і 3 городи, у 1593 р. – 12 димів, у 1601 р. волинський «поборца» зібрав податки з 2 димів і 3 городників. У 1629 р. Синів і Підсинівка разом налічували 59 димів, а в 1635 р. – 50 димів і 6 «пустых халуп». У скарзі архимандрита про наслідки постою в цьому селі 1649 р. жовнірів названі імена 18 постраждалих жителів¹³¹.

¹²⁵ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 78, арк. 19-19 зв., 582-583; спр. 79, арк. 285 зв., 513-514.

¹²⁶ Там само, ф. 27, оп. 1, спр. 39, арк. 178-179; ф. 28, оп. 1, спр. 78, арк. 644 зв.-645; спр. 79, арк. 279-280 зв.

¹²⁷ Там само, ф. 27, оп. 1, спр. 40, арк. 274-275 зв.

¹²⁸ Там само, арк. 910-911.

¹²⁹ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 86, арк. 187-187 зв.; спр. 90, арк. 918 зв.

¹³⁰ Там само, ф. 44, оп. 1, спр. 1, арк. 77 зв.

¹³¹ ЦДІА України у Києві, ф. 25, оп. 1, спр. 65, арк. 391; спр. 197, арк. 119 зв.; ф. 28, оп. 1, спр. 86, арк. 187-187 зв.; AP w Krakowie, Zbiór Sanguszków, № 37, s. 13; *Архив ЮЗР*, ч. I, т. 1, с. 370; *Źródła dziejowe...*, т. XIX, с. 65, 114; О. Баранович. *Залюднення...*, с. 77.

Село Соколища. Монастирське с. Соколища вперше згадується 1593 р. у вже коментованому поділі володінь між сестрами Олександрою та Федорою Сангушками. Належність поселення до обителі підтверджується документально в 1602 р., у зв'язку з передачею Олександрою маєтків своїм синам¹³². Упродовж тривалого періоду джерела не фіксують Соколище, і лише в супліці Єви Сапіжиної (грудень 1639 р.) на милецького архимандрита з ченцями село фігурує як духовне¹³³. До кінця досліджуваного періоду маємо лише одне свідчення про належність села до монастирських володінь – у скарзі архимандрита на ротмістра Яна Кондратського та інших військових, які в листопаді 1649 р. на певний час («недел килка») зупинилися в монастирських маєтках¹³⁴. Отже, ми не знаємо, хто і коли надав Соколище на монастир, і можемо лише робити припущення щодо відсутності згадок про село серед монастирських маєтків при продажу обителі в 1625 і 1634 рр. (див. с. Підсинівка). У 1593 р. поселення нараховувало 10 димів, а в супліці архимандрита про наслідки постою в цьому селі 1649 р. жовніврів подані імена 15 постраждалих підданих¹³⁵.

Село Солов'їв. Найдавнішу згадку про його статус як духовного бенефіцію маємо в акті про обмін володіннями в 1531 р. між Василем Михайловичем і Федором Андрійовичем Сангушками¹³⁶. Як монастирське поселення вказане у фундушному записі кн. Федора Сангушка з 1542 р. та його заповіті 1547 р. Наступне свідчення про «село манастырское Соловево» походить з 1569 р.¹³⁷ У 1578 р. милецький ігумен від імени Федора Романа Романовича Сангушка позивав урядників і підданих братів Гулевичів, які 9 травня цього року, «нашедши» на маєтки послушників, «позбивали и поранили» їхніх мешканців, а «з села манастырского Соловева Курила Грицевича зранили»¹³⁸. Конфлікт з Гулевичами мав продовження: 18 липня 1579 р. возний був «на справе» Федора Сангушка, який скаржився на них за позбавлення ґрунтів духовних сіл, у т. ч. й Солов'їва¹³⁹.

Про належність села до монастирських володінь мовиться в документах під 1593, 1602, 1620, 1625, 1626, 1629, 1634, 1649, 1650 і 1654 рр. (див. «Село Неці»). Зокрема, Солов'їв названий чернечим маєтком у скаргах Криштофа Сапіги на милецького архимандрита через напади на озеро Синів у 1639 і

¹³² ЦДІА України у Києві, ф. 27, оп. 1, спр. 8, арк. 149; спр. 14, арк. 586. У надрукованому в *Архиве Юго-Западной России* свідченні возного про «ввод» 14 вересня 1620 р. кн. О. Пронського та Р. Лещинського у володіння Милецьким монастирем серед духовних маєтків також назване с. Соколища. Однак у згаданій заяві цього урядника, занесеній до володимирських гродських книг, поселення не фігурує (ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 53, арк. 472-472 зв.; *Архив ЮЗР*, ч. I, т. 6, с. 511).

¹³³ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 74, арк. 1913.

¹³⁴ Там само, спр. 86, арк. 188-188 зв.

¹³⁵ Там само; *Архив ЮЗР*, ч. I, т. 1, с. 370.

¹³⁶ *AS*, т. 3, с. 391-393.

¹³⁷ ЦДІА України у Києві, ф. 44, оп. 1, спр. 1, арк. 77; *Архив ЮЗР*, ч. I, т. 6, с. 6; *AS*, т. 4, с. 564.

¹³⁸ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 11, арк. 69 зв.

¹³⁹ Там само, спр. 12, арк. 278 зв.-279.

1644 рр.¹⁴⁰ Не знаємо, хто і коли надав цей маєток монастиреві. Однак наявні джерела дають підстави стверджувати, що до середини XVII ст. включно Солов'їв перебував у володінні монастиря не тільки де-юре, але й де-факто. Принаймні свідчень про передачу поселення в заставу або оренду не знайдено.

У 1569 р. село налічувало 12 димів і 3 городи, а стосовно десяти підданих зазначено, що «который проч пошли, хаты пустуют». У 1577 р. тут було 3 дими ланових і 4 городи, у 1583 р. – 3 дими і 4 городи, у 1586 р. – 3 дими і 4 городи, у 1593 р. – 12 димів і 6 городів. У 1601 р. «поборца» зібрав податки з 3 димів і 4 городників, а 1629 р. Солов'їв, Комарів і Неці разом мали 80 димів. У скарзі архимандрита про наслідки постою у цьому маєтку в 1649 р. жовнірів згадані імена 20 постраждалих селян і вїт¹⁴¹.

Пожертви вірних

Крім надань нерухомости, виявлено й інші жертви на обитель. Кн. Федір Сангушко у фундушному записі 1542 р. повідомляв, що «założyłem cerkiew świętego wielkiego cudownego Mikołaja w Milcech»¹⁴². У заповіті 1547 р. він окремо підкреслив: «А што ся тъкнет манастыря святого Николы у Мельцох, в недобудовани церкви, муру и в недостатку святостей, образов, книг и риз и инших потреб церковных, тоє все водлуг потребности жона и дети мои зо всих именей моих ку той церкви мають справит[и] [...]. Ку тому теж наливки мои сребреные меньшие и дванадцат тарелей сребреных старых до манастыра Мелецкого на потребности церковные, на крестъ, на келехи, на кадилницы и на иншие потребности церковные мают даны быти»¹⁴³.

У духовниці від 4 жовтня 1560 р. кн. Андрій Михайлович Сангушко відписав монастиреві 5 кіп литовських грошів¹⁴⁴. Фрагменти заповіту кн. Романа Федоровича Сангушка 1571 р. наводять у своїй праці П. Вікторовський: «В монастыру своем отчизном Мелецком, на убозство и на шпитали розные, и к тому на церкви, на вси обиходы церковные, которые ведлуг закону нашего христианского греческого належать, мает быти дано сто пядесят коп грошей литовских»¹⁴⁵. У тестаменті від 9 квітня 1575 р. «княгиня Миколаева Збаражская, старостиня кремянецкая, кн. Ганна Деспотовна» зазначила: «на погреб тела моего (просила поховати в Милецькому монастирі. – С. Г.), то ест на церкви и на убозство мает быти дано» 200 кіп литовських грошів¹⁴⁶. Окрім того, вона

¹⁴⁰ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 74, арк. 1913; спр. 79, арк. 279 зв.; спр. 86, арк. 189 зв., 191; спр. 90, арк. 918 зв. До кінця досліджуваного періоду маємо ще три свідчення про монастирське село Солов'їв: у 1649, 1650, 1654 рр. (там само, спр. 86, арк. 189 зв.-191; спр. 90, арк. 918 зв.).

¹⁴¹ ЦДІА України у Києві, ф. 25, оп. 1, спр. 65, арк. 391; ф. 28, оп. 1, спр. 86, арк. 189 зв.-190; ф. 44, оп. 1, спр. 1, арк. 77; AP w Krakowie, Zbiór Sanguszków, № 37, s. 13; *Архив ЮЗР*, ч. I, т. 1, с. 370; *Źródła dziejowe...*, т. XIX, с. 14, 65; О. Баранович. *Залюднення...*, с. 77.

¹⁴² *Архив ЮЗР*, ч. I, т. 1, с. 6.

¹⁴³ AS, т. 4, с. 563-564.

¹⁴⁴ *Monografia XX. Sanguszków...*, т. 3, с. 84.

¹⁴⁵ П. Викторовский. *Западнорусские дворянские фамилии...*, с. 163.

¹⁴⁶ ЦДІА України у Києві, ф. 26, оп. 1, спр. 3, арк. 432 зв.

наголошувала: «Ку тому церкви Божия по всех именах в отчизне внуков моих так манастыра Мелецкого и иных церков, што будет наданя за предков и замене не мает быти ничим не рушано»¹⁴⁷. Федір Чернчицький у духівниці 1586 р. заповідав поховати його в монастирі, уточнивши, що «на обходы церковные так на погреб, яко и на сорокоусты, мает быт дано десет коп грошей»¹⁴⁸. Кн. Олександр Пронський із дружиною Федорою (з Сангушків) дали обителі 1593 р. «церковную утварь»¹⁴⁹, кн. Юрій Пузина у заповіті від 19 грудня 1648 р. відписав послушникам 100 золотих, Анна Журковська в тестаменті від 2 червня 1650 р. – 100 золотих, а в духівниці від 3 січня 1651 р. Філон Єловицький офірував братії 200 золотих¹⁵⁰.

Шпиталі

У згаданому заповіті Федора Чернчицького 1586 р. занотовано, що він дає на «шпитал и на убозство тры копы грошей литовской личбы»¹⁵¹. Ймовірно, у цьому разі йдеться саме про монастирський притулок.

Поховання

Збереглися відомості про поховання тут переважно кн. Сангушків та членів їхніх родин. 1570 року в обителі поховано Олександрю Григорівну Ходкевичівну, дружину Романа Федоровича Сангушка, у 1571 р. – самого Романа Федоровича і Лева Олександровича¹⁵². Ганна Деспотівна Збаразька у тестаменті від 9 квітня 1575 р. писала: «А тело мое грешное мает быти положону в манастыру Мелецком у светого Николи»¹⁵³. У 1586 р. заповів похоронити його в обителі Федір Чернчицький, а в травні 1597 р. тут з'явилася могила підданого кн. Сангушків зі с. Сереховичів «Федка коваля» і, врешті, Анна Жураковська у тестаменті від 1650 р. просила поховати її в цьому монастиреві¹⁵⁴.

Відомості про поховання дозволяють вважати, що до останньої чверти XVI ст. обитель явно викликала зацікавлення її патронів – кн. Сангушків. Натомість для нових опікунів, хоч вони і ставилися до обителі лояльно, вона не була родинною святинею і тим більше місцем ймовірного вічного спочинку. Підтвердженням цьому може бути факт відсутності впродовж майже 60 років (1593-1648) пожегертв монастиреві.

¹⁴⁷ ЦДІА України у Києві, ф. 25, оп. 1, спр. 15, арк. 159.

¹⁴⁸ Там само, ф. 26, оп. 1, спр. 6, арк. 234 зв.

¹⁴⁹ Л. Омелянський. *Некоторые сведения...*, с. 49.

¹⁵⁰ ЦДІА України у Києві, ф. 25, оп. 1, спр. 262, арк. 543 зв.; спр. 269, арк. 562; ф. 28, оп. 1, спр. 87, арк. 503 зв.

¹⁵¹ Там само, ф. 26, оп. 1, спр. 6, арк. 234 зв.

¹⁵² ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 6, арк. 208; АС, т. 7, с. 367, 392; П. Викторовский. *Западнорусские дворянские фамилии...*, с. 163.

¹⁵³ ЦДІА України у Києві, ф. 26, оп. 1, спр. 3, арк. 432 зв.

¹⁵⁴ Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 269, арк. 562; ф. 28, оп. 1, спр. 6, арк. 234 зв.; спр. 30, арк. 441 зв.

Настоятелі

Арсеній: згадується 23 травня 1542 р.¹⁵⁵

Семен: фігурує під 14 грудня 1561 р.¹⁵⁶

Сергій: найраніша згадка – 28 травня 1562 р., остання – 14 червня 1563 р.¹⁵⁷

Миколай (Сербин): занотований 10 травня 1578 р.¹⁵⁸

Нестер (Кузьминич): згадується 1596 р., у 1618 р. він вже фігурує як небіжчик¹⁵⁹.

Паїсій (Іполитович Черкавський): згідно з історіографічною традицією, був ігуменом у 1620 р., однак найраніша документальна вістка походить лише з 1624 р., а остання – з лютого 1632 р.; помер у 1636 р.¹⁶⁰

Йосиф (Чаплич Шпановський): став ігуменом у 1636 р., найдавніше джерельне свідчення – з 21 жовтня 1636 р., останнє – з 17 березня 1653 р.¹⁶¹

Дионісій (Балабан): номінований архимандритом 9 травня 1654 р.¹⁶²

Ченці

Філіп (Лозовський) («свещеник долзкий, наместник милецкий»): фігурує під 20 червня 1596 р.¹⁶³

Онуфрій (єромонах): занотований 4 травня 1627 р.¹⁶⁴

Стефан (Тимонши): вказаний під 9 лютого 1638 р.¹⁶⁵

Філарет (Соцевський): згадується 28 грудня 1638 р.¹⁶⁶

Варнава: фігурує під 18 лютого 1642 р.¹⁶⁷

Йоан (Криницький): найраніша згадка – 21 серпня 1642 р., остання – 4 червня 1650 р.¹⁶⁸

Феодосій (Почепящич): зазначається під 11 грудня 1642 р.¹⁶⁹

¹⁵⁵ Архив ЮЗР, ч. I, т. 1, с. 6.

¹⁵⁶ ЦДДА України у Києві, ф. 25, оп. 1, спр. 3, арк. 260.

¹⁵⁷ Там само, спр. 4, арк. 113; *Monografia XX. Sanguszków...*, т. 2, ч. 1, с. 215; т. 3, с. 134.

¹⁵⁸ ЦДДА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 11, арк. 69.

¹⁵⁹ AP w Krakowie, Zbiór Sanguszków, № 75, т. 1, s. 13; *AЗР*, т. 4, с. 149.

¹⁶⁰ ЦДДА України у Києві, ф. 25, оп. 1, спр. 155, арк. 430 зв.; спр. 182, арк. 150 зв.; Л. Омелянський. *Некоторые сведения...*, с. 49; Н. Полонська-Василенко. *Історія України /* репр. вид., т. 1. Київ 1992, с. 473.

¹⁶¹ ЦДДА України у Києві, ф. 25, оп. 1, спр. 206, арк. 263 зв.; ф. 28, оп. 1, спр. 89, арк. 632; *Ostatnie Ks. Stebelskiego prace /* вид. W. Seredyński. Kraków 1877, с. ХСVІ.

¹⁶² ЦДДА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 90, арк. 918.

¹⁶³ Там само, спр. 29, арк. 212.

¹⁶⁴ Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 153, арк. 660 зв.

¹⁶⁵ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 73, арк. 440 зв.

¹⁶⁶ Там само, арк. 1855.

¹⁶⁷ Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 229, арк. 272 зв.

¹⁶⁸ Там само, спр. 232, арк. 574; спр. 267, арк. 439 зв.

¹⁶⁹ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 77, арк. 753 зв.

Гервасій: фігурує під 18 лютого і 3 березня 1643 р.¹⁷⁰

Макарій (Корнильський) («намесник»): занотований 9 березня 1643 р.¹⁷¹

Дионісій (Тихович) («дякон и законник»): фігурує 29 лютого 1644 р.¹⁷²

Данило (Половкович): вказаний під 28 червня 1646 р.

Онисим (Паславський) («намесник»): найраніша згадка – 16 листопада 1649 р., остання – 10 лютого 1652 р.

Севастян (Селиський) («казнодея»): згадується 10 лютого 1652 р.

Гедеон («przed tym Huskocemu, w swieckim stanie będącym»): фігурує під 16 липня 1655 р.¹⁷³

У квітні 1652 р. до луцьких гродських книг занесено свідчення возного, який 25 серпня 1651 р. був «на справе» Йосифа (Чаплича Шпановського), луцького й острозького владики, милецького архимандрита та «велебных в Богу отцов законников его [...] Ивана Криницкого и отца Евфимего Сикорского архидиакона»¹⁷⁴. Подробиці справи не з'ясовані, однак знаємо, що вона стосувалася Луцького домініканського монастиря. Можливо, ці ченці походили з Луцька або ж із Милецької обителі.

Ілюстрація 10.
Церква Покрову
Богородиці
у Низкиничах.
1653 р.

¹⁷⁰ ЦДІА України у Києві, ф. 25, оп. 1, спр. 236, арк. 134 зв.; С. Голубев. *Київський митрополит...*, т. 2, с. 266 (Приложения).

¹⁷¹ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 78, арк. 19 зв.

¹⁷² Там само, спр. 79, арк. 513 зв.

¹⁷³ Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 143, арк. 438; спр. 252, арк. 410; ф. 28, оп. 1, спр. 86, арк. 184 зв.; спр. 88, арк. 874.

¹⁷⁴ Там само, спр. 69, арк. 408-409.

Низкиницький монастир Покрову Пресвятої Богородиці, чоловічий

[с. Низкиничі; тепер – с. Низкиничі Іваничівського р-ну Волинської обл.]

Традиційно датою заснування обителі вважається 1643 р., коли Адамом Кисілем укладено відповідний фундушний запис. Однак ранішу вістку про монастир знаходимо у документі, котрий стосувався братів Адама і Миколая Григоровичів Кисілів (7 квітня 1627 р.): «Iż jej Msc Pani Podśądkowa (Федора з Іванич, дружина володимирського земського підсудка Григорія Кисіля. – С. Г.) zaraz po ześciu z tego swiata P. Podśądka [...] maiętnosc wszystkie Jego Ms Panu Adamowi oddała do rąk onemu [...]. Pan Adam miał w szafunku swoim maiętnosc wszystką od daty smierci Pana Podśądka, to iest ab Anno Millessimo Sexcentesimo decimo nono ante decima octawa Aprilis do dnia y daty tey interczyz [...]. Item iz Jego Ms Pan Adam magno et proprio sumptu na miescu tym, gdzie był dwor S. P. Pana Podśądka w Niskiniczach, zbudował fortece, tedy Jego Ms Pan Mikołaj Jego Msci Pana Adama wiecznemi czasy zostawuie przy tym placu, to iest iako się w sobie zawiera dzieciniec y wał przygrodkowy z manastyrem, tudzież gumno, folwark, sady wszystkie z starą y nową pasieką [...], gai brzozowy nad stawkiem, nazwanym Koszelowka [...]; tey interczyz te wszystkie Jego Ms Pan Adam na swą część ma przyiąć część Jego Msci Pana Mikołaiową, mundam et liberam zostawuiąc. Item jesli by Jego Ms Pan Adam stawek pod manastyrem albo stawek, nazwany Koszelowką [...]»¹. Зауважимо, що в заповіті Адама Кисіля від 1 червня 1621 р. монастир у Низкиничях не зазначено. Натомість ідеться про «церкiew naszą Niskinicką, gdzie y one ciało oycy mego pogrzebłem [...], w kturey to cerkwi możnali, aby ciało moje in patrio solo przy oycowskim grobie pogrzebione było»². Зміст тестаменту вказує на те, що на час його написання монастиря в Низкиничях не було. Названий тут храм також фігурує у фундушному записі А. Кисіля 1643 р.: «Cerkwi starey z grobowiskem, gdzie są groby dawne», але поховати себе він уже просить в обителі. Отже, є всі підстави стверджувати, що чернечий осередок засновано між 1621 і 1627 рр.

Монастир не вказано у заставному записі Адама Кисіля від 16 березня 1640 р., яким він за «руїчтугнаста тysięсу» золотих передавав Низкиничі в заставне володіння Веспасіянові Русецькому, разом «z zamkem, dworem, gumnem, z ogrodami, sadami, pasiekami, stawami, młynami, mytami, karczmami»³. Відсутність нотатки про обитель можна витлумачити двояко: або вона не передавалась у заставу, або ж розглядалася складовою замку, на території якого був розташований монастир.

У вересні 1643 р. А. Кисіль уклав заповіт, але невідомо, чи згадано в ньому монастир, бо сам документ, як стверджують дослідники, не зберігся. До нашого часу

¹ ЦДДА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 61, арк. 262-263 зв.

² *Три тестаменти Адама Кисіля*, с. 59.

³ ЦДДА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 75, арк. 790-790 зв.

дійшов тестамент цього магната від 1653 р., але в ньому про обитель не сказано⁴. Вірогідно, саме брак відповідного матеріалу в цих документах не дав змоги Френку Сисину у своєму ґрунтовному дослідженні про Адама Киселя згадати цей монастир (так само, як і Миколаївський жіночий, також заснований А. Киселем)⁵.

Фундушний запис від 15 вересня 1643 р., який уміщено до володимирської гродської книги під 1660 р., був опублікований у праці С. Голубева, проте лише частково⁶. Тимчасом, як з'ясувалося, документ містить надзвичайно вартісну інформацію про обитель, тому наводимо його основну частину:

«Tedy ia, chcąc aby ten Niskynycy monaster y Dom Boży zaraz nie tylko murow swoich miał fundamenta, a y prawa pospolitego [...], w tym monasterze zawsze kwitnęła chwała Panska y zakonnikow dwunascie wiecznemi czasy tam przemieszkivali, za pozycie moje [...], a po smierci za dusze moje wielegreszney przy grobie moiem, ktorzy także chce mieć [...], y za dusze przodkow moich y rodzicow, tudziesz braciey y pokrewnych żywych y umarłych ofiara, co naprzod ten zamek Niskynyczy, w którym założony iest ten Dom Boży, wałami osypany, ze wszystką armatą w nim będącą, z winnicą, pasieką, sadami, ogrodami, pastewnikami, tak iako cirkul wału przygrodkowego, y od tego przygrodkowego wału począwszy, od stawku, pod starą cerkwą będącego, tym wałem przygrodkowym y rowem idzie do rowu, którym gumnisko stare, sad y stara pasieka y gay czereszniowy iest okopany, aż tymże rowem w row poprzeczny, który iest przywiedziony do stawu przeciwko gumna terazniejszego będącego. Te wszystką circumferentią okopaną rowami y brzegiem stawu, co pod gumnem, tudzież pod cegielniami przed groblą zamkowej, brzegiem stawu zamkowego aż do wału przygrodkowego y tego stawku pod starą cerkwią. Do tego staw z groblą y młynem pod tymże zamkiem, a terazniejszym monasterem będący, y ten drugi stawek, który iest pod cerkwią starą y wałem przygrodkowym, a w tenże staw wpada, tudzież gay Brzozowy, za starą cerkwią będący, wszystek, począwszy od wału przygrodkowego y cerkwi starey z grobowiskiem, gdzie są groby dawne, aż do goscinca y gaju Butiatickiego. W tym gaju y w obudwuch stawach, y tym cirkule opisanym monasterskim nic na swe potomki, successory moje nie zostawiając, daie, daruie, resigneie y zapisuie wiecznymi czasy na czesc y na chwałę Bożą pomienionemu monasterowi memu Nizkinickiemu Przeswiętym tytułem Przenayswiętszey Panny Pokrowa utytułowanemu, w zamku Niskinickim muruiącemu się, z tym, ze pomienionym zamkiem y budynkami w nim będącemi, y w possessię przez woznego y dwuch szlachcicow, ktorych sobie oycowie y starszy ich przysposobił wziac, dopuszczam y pozwalam. Do tego dziesięcine wiecznemi czasy, ze wydanych dwornych obsarow Nizkinieckich y sianożęci, ktore teraz są y na potym będą, samych tylko poddanych wyiawszy, łany rocznię, dziesięcine z każdorocznych czescentiey y sian za żywota mego y do smierci moiey od wszystkich potomkow, successorow, dziedzicow y dzierzawcow na wieczne czasy dziesiątą kopę y dziesiątą kopice siana daie, daruie y zapisuie. A żeby ani zakonnikom y starszemu, przy tem

⁴ Три тестаменти Адама Киселя, с. 49-68.

⁵ F. Sysyn. *Between Poland and the Ukraine...*

⁶ С. Т. Голубев. *Киевский митрополит...*, т. 2, с. 236.

monasterze będącym, ani dziedzicom y mnie samemu, poki do wołę Bozey zyc będą, żadna w oddawaniu tey dziesięciny ozimey, jarey y sianney nie działa się trudność y zamieszanie, ten porządek waruie y zapisuie. Iż kiedy kołwiek ia sam y po mnie dziedzice y dzierzawce nizkinicsci przez woznego urzędownie [...] monaster, starszy tego monastera ma pod utraceniem dziesięciny zaraz iechac abo wystac y dziesiątą kope a siana kopice, policzywszy wszystkie kopy, naznaczc sobie, a dziedzic, kozdy pan nizkinicky, ma tę dziesięcine poddanemi swemi do folwarku monasterskiego odwozic z pola, te po żniwie zadney kopy wprod aż do sianozęci siana ia sam, a po mnie koždy dziedzic nizkinicky, zbierac y zwozic niema y nie będzie mógł, aż pierwiewy wszystkie kopy, ile da Pan Bog, tak ozimę, iako iaryne y sienne od starszego monastera Nizkinickiego albo komu on poruczcy, skomputowane będą, aby się zadne oszukanie nie działo tey dziesięcine, ofiarowaney na chwałę Bożą [...]. Do tegoż monastera Nizkinyckiego dla posługi y młocenia dziesięcin tych trzy dworzyska poddanych moich nizkynickich naybliższych monastera, zaraz za stawkiem mieszkaiących, to iest perwsze dworzysko popowskie, druge podobne, trzecie worobiowskie z polami, sianozęciami tych dworzysk we wszystkie trzy ręki, z ich poddanemi, powinnościami daie, daruie, nic na się y potomki moie nie zostawuiąc, wiecznie rezygnuie y zapisuie. A iż ta moia fundatia dziesięcinna iest szczupła na wychowania y obescie tych dwunastu zakonnikow, ktorzy byc maią przy tym monasterze Nizkinickim, tedy temuż monasterowi gotową summę na wieczny czynsz y wyderkaf daie, daruie y zapisuie wiecznemi czasy pięc tysiacc talerow bitych, to iest pułtora tysiacc talerow bitych na dworze y wszystkiey maiętnosci moiey gnoienskiey, tysiacc talerow bitych na dworze y maiętnosci moiey dorohinickiey, pułtora tysiacc talerow bitych na zamku y miescie moim Hoszczy y folwarku Terenbowie, tysiacc talerow bitych na zamkach y miasteczkach moich w woiewodstwie Kijowskim leżących, Nowym Włodzimierzu y Wieprzynie y wsiach, do nich należących, które to summy tak, iako prawo y natura wyderkafu nie się czasy wiecznemi przy tym monasterze Nizkinickim perpetuus dotis Christi zostawac maią. A kto kołwiek pomienione maiętnosci ode mnie y successorow moich iakim kołwiek prawem nabywac, trzymac y uzywac będzie, z tymże ciężarem summ pomienionych y z nich płacenia wyderkafow od sta złotych po siedmiu złotych, iako prawo każe, niederoguiąc tym pomienionym specifice wyrażonym na kozdey maiętnosci monasterowi Nizkinickiemu darowanym summom, takze lubo w moim domu y potomkow moich tą summy zostawac będą, lubo w obce domy tą maiętnosci wchodzic będą, przedawane y kupowane byc nie mogą, tylko z tym ciężarem sum na dobrach resignowanych, darowanych y zapisanych. [...] Y ten monaster moy Nizkinicky nowomuruiący się y ode mnie tym zapisem fundathey monastyrowi Pieczarskiemu Kiiowskiemu y archymandrytom pieczarskim wiecznemi czasy chcąc miec ten monaster Nizkinicky filiam monastera Pieczarskiego, podaie y prawom przywileiom iego, takze zawsze zakonnicy monastera Nizkinickiego wolną electią maiąc z poszrodku siebie starszego od trzech lat do trzech lat w poszuszenstwie do archimandryty pieczarskiego po potwierdzeniu odsylac maią, iednak y summach zapisanych monasterowi memu, monasterowi Pieczarskiemu y nikomu ynszemu żadnego wstempu y praetextu niezostawuie, ale przy samym tylko ihumenie nizkinickim y bracyey to, co funduie sposobem oddzielnym od monastera Pieczarskiego, aby w zaden

folwark monastera Pieczarskiego monaster Nizkinicki y summy iego obracane nie były, miec chce. A zeby iak naswobodniey odprawowac się mogła electia pomienionego ihumena y zeby zadna pretextam juris patronatus odemnie y domu mego, tudziez następujących panow dziedzicow nizkinickich niedzielona prepeditio y zeby ci sami zakkonicy poboznego, uczonego y w cnotach zakonniczych wycwiczonego obierali sobie, tedy ia sam w osobie moiey z potomkami memi wyrzekam się jus patronatus, iednak iesli ktory z [...] domu mego będzie godny aby wprzod do tego należał, intercedor. To też wyrażam, iż między tą dwunastu zakonnikow ma byc zawsze jeden starszy kapłanem, drugi kaznodzieją kaplan, pięc do tego przezbiterow dla tego, aby na każdy dzien dwie liturgie, iedna ranna alternatą, raz w starey cerkwi przy monasterze będącey, a drugi raz w kaplicy świętego Jerzego, trzeci raz w kaplicy świętego Mikołaiia, a druga zawsze co dzien na ołtarzu wielkim odprawowała się. A czterech braciey choralistow ma byc, piąty ustawnik. Do tego co przemogą miec spiewakow, aby ciż oycowie y zakonnicy chowali dla požądniejszego odprawowania naboženstwa [...]»⁷.

20 жовтня 1643 р. возний «урядовне до реалное вечистое [...] посессии подал» ігумену низкиницьких ченців Йоїлю (Малковському) все те, що було наведено у фундушному записі⁸. Цей запис, по-перше, засвідчує підпорядкування Низкиницького монастиря архимандритові Києво-Печерської обителі. Ймовірно, це пов'язано передовсім з релігійним авторитетом цього духовного осередку, який для православних русинів (і не тільки) був найбільш шанованим святим місцем. Існувала, мабуть, ще й інша, більш прагматична причина – знайти новозаснованій обителі впливового церковного покровителя. Для тогочасних православних інституцій Володимирського повіту це мало особливе значення: у них не було «свого» місцевого єпископа, тому підтримка київських православних єрархів була вкрай важлива. Адам Кисіль як київський воевода не тільки розумів це, а й завдяки особистим зв'язкам з митрополитом Петром (Могилою), колишнім киево-печерським архимандритом, намагався таку підтримку забезпечити на практиці. По-друге, істотним моментом є відмова фундатора від права призначати настоятелів монастиря.

У документах 1643 і 1646 рр. (ним А. Кисіль підтвердив надання 1643 р.) не вказана форма чернечого життя в Низкиничях, що визначалася патроном обителі. На підтримку думки про те, що в монастирі від початку було запроваджено спільнотне життя ченців, може свідчити існування такої ж форми монашества в Києво-Печерській обителі, філією якої була Низкиницька. У записі від 27 лютого 1647 р. щодо Низкиницького монастиря занотовано, що він «регулы Святого Базилега»⁹. А в цей час ми бачимо намагання деяких фундаторів православних осередків зменшити їхню залежність від світської влади, відновити давні традиції чернецтва, взоровані на устав св. Василя Великого.

⁷ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 97, арк. 969-975; фундушний запис, правда, без його початку, міститься також у луцькій гродській книзі за 1643 р. (там само, ф. 25, оп. 1, спр. 236, арк. 551-554).

⁸ Там само, спр. 78, арк. 1194-1195.

⁹ Там само, спр. 83, арк. 1066 зв.

Фундуш 1643 р. було підтверджено записом А. Кисіля від 18 серпня 1646 р., а 26 вересня цього ж року внесено до київських гродських книг; 28 березня 1647 р. його копія була облятована у володимирських гродських книгах. Однак, як показав аналіз, запис 1646 р. дещо відрізняється від фундушу 1643 р. Так, А. Кисіль зазначає, що «*te wszystkie wysz pomienione summy z dobr wyszey mianowanych maiętnosci Gnoienskiej, maiętnosci Dorohinickiej y maiętnosci Hoskiej y maiętnosci Nowowłodzimierskiej y Wieprzynskiej znosząc tym listem zapisem moim na folwark y maiętnosci moje Nizkinicze [...], wszystkie zupolna summę pięć tysięcy talarow bitych, to iest piętnascie tysięcy złotych polskich, a nad to ieszcze znowu przydaie pięć tysięcy złotych polskich y tuż summę dwadziescia tysięcy złotych polskich monastyrowi memu Niskinickiemu na tych że Niskiniczach leguie y zapisuie*»¹⁰. 7 лютого 1647 р. возний «был на потребе Лаврентого Потрковича, игумена, и законников монастыра Низкиницкого в селе Низкиничах [...] в замку тамошнем Низкиницком, где ест монастыр», і передав настоятелю право «на провизию» (видеркаф з 20 000 золотих, записаних на місцевому маєтку)¹¹. Через три тижні, 27 лютого, ченці дали А. Кисілю «запис квитовный, тобто добровольным зознанем своим ствердивши и змоцнивши» акт 1646 р.¹²

Як відомо, Кисіль помер між 1 і 6 червня 1653 р., під час свого перебування у Бересті. Саме там було складено заповіт і внесено до берестейських актових книг, а пізніше, як витяг – до володимирських. Але ще до того, як цю книгу Володимирського гродського суду переплели, документ з неї вирвали, а тому слідів знищення немає. Утрете тестамент було внесено до житомирських гродських книг у 1756 р.¹³ Привертає увагу дата його написання – 1 травня 1653 р.¹⁴ 18 січня того ж року була також занесена «Роборация тестаменту Его Мл Пана воеводы Киевского», в якій сказано: «Пан Адам з Брусилова Кисел [...] явне, ясне и добровольне сознал, иж тестамент остатное воли своее де акту ет дата в Низкиничах, монастыру мурованым, протенционис beatиссиме Марије Виргинис в року 1653 январа месеца 16 дня списаный рукою своею власною»¹⁵. Можливо, це помилка або ж мова йшла про попередній варіант заповіту, який пізніше було змінено в Бересті. Зауважимо, що в духівниці 1653 р. монастир безпосередньо не згадано, а лише «dwog y folwark Nizkienicze», який А. Кисіль заповів дружині¹⁶.

Як видно з фундушного запису Кисіля, матеріяльне забезпечення монастиря було цілком достатнім. Проте після смерті (1653 р.) фундатора його нащадки і спадкоємці мало цікавилися обителлю і не завжди виконували умови тестаменту. 1654 року ігумен і ченці скаржаться «на паней Гелене Гилярии Киселевне Даниелевой Стемпковской, старостиной володимерской, негды велможного Его

¹⁰ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 83, арк. 1063-1066.

¹¹ Там само, арк. 118-118 зв.

¹² Там само, арк. 1066 зв.-1068 зв.

¹³ *Три тестаменти Адама Киселя*, с. 51-52.

¹⁴ Там само, с. 65.

¹⁵ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 89, арк. 489 зв.

¹⁶ *Три тестаменти Адама Киселя*, с. 62.

Мл Пана Миколая Киселя, старосты Черкаского, цорце, малжонце Єго Мл Ясне зас велможного, недавно с того света зошлого Єго Мл Пана Адама с Брусилова Киселя [...] Паном Миколаєви Киселеви, подкоморому Дербскому, Петрови Киселеви, старосте Санацкому, Вацлавови и Бенедиктови Киселем, Гелиашови Киселеви, Якубови Киселеви». Фігурують також й інші члени родини Кисілів, які, згідно з записом Адама, мали сплачувати братії щороку 1 400 золотих, але на час скарги борг обителі уже становив 11 200 золотих¹⁷. Кисілі так само не дотримувалися умов цього фондушу щодо костелу в Свойчеві: у січні 1655 р. у Володимирському гродському суді розглядалася супліка о. Адама Зембовича, свойчівського пароха, на дружину А. Кисіля та інших його родичів «о неоддане и незаплачене» 280 золотих від суми 4 000 золотих, які «водлуг запису выдеркафового» були записані Адамом костелові на сс. Тумин і Губин¹⁸. Отже, в тому, що члени родини фактично відмовилися від надань, котрими свого часу цей вельможа забезпечив церкви, віросповідання і релігійні симпатії його спадкоємців головної ролі не відігравали. Схоже, що їх взагалі не дуже хвилювали церковні справи, а тим паче матеріальна підтримка будь-якої з конфесій.

Ситуація для обителі ускладнювалася тією обставиною, що с. Низкиничі тримали в заставному володінні різні особи. Зокрема, на час смерті дружини Адама Кисіля Анастасії, тобто наприкінці 1658 р., поселенням володів Францішек Соколовський. 13 грудня цього року возний був у Низкиничях «у monastyrze w tey ze wsi będącym, który to monastyr, iako у poddanych powyż w teyze wsi będących, do tegoz monastera należących і przy bytnosci Pana Franciszka Sokołowskiego, na ten czas dzierzającego sioło Nizkinicz [...], ihumena у braci intromittował у wviazał według dawnego uzywania»¹⁹. Село і двір Низкиничі, як «mieszkania у dzierzawу» Соколовського, занотовані також у березні 1659 р.²⁰ Ми не знаємо, чи поширювалося право Ф. Соколовського як заставного власника також на духовні володіння, але у випадку з волинським каштеляном Станіславом Беневським, якого возний 17-18 січня 1659 р. «увязал» у посідання Низкиничами, саме так і було²¹. 19 лютого 1660 р. брацлавський каштелян і володимирський староста Даніель Стемпковський за 2 000 золотих передав у заставу свою частину села панові Криницькому²². Відзначимо, що володіння монастиря в Низкиничях були незначними і не вони, а щорічні грошові суми, згідно з фондушним записом А. Кисіля, мали забезпечити матеріальний достаток обителі. Так, 4 червня 1660 р. перед волинським «поборцею», «stanowszy oczewiscie robotny Misko Klizik, poddany wielebnych оycow monastyrza Nizkinickiego, ze wsi Nizkinicz pewney części», яка була надана монастиреві покійним Адамом, свідчив, що «na części Ich Msciow Оycow zakonnikow [...] na trzech dworzyskach dymow w liczbie

¹⁷ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 90, арк. 1579-1585 зв.

¹⁸ Там само, спр. 91, арк. 77 зв.-78 зв.

¹⁹ Там само, спр. 96, арк. 600-600 зв.

²⁰ Там само, арк. 163 зв.

²¹ Там само, арк. 591 зв.-592 зв.

²² Там само, спр. 98, арк. 1142 зв. (правда, ми не маємо свідчень про конфлікти заставних власників Низкинич з монастирем щодо його володінь у селі).

cztyry, co własnie manastyrskie poddane. A więcay chałup y poddanych nad cztery nimasz osiadłych»²³. Невідомо, скільки всього нараховувало димів село в 1660 р., але в жовтні 1654 р. тут було 34 дими (раніше – 43)²⁴. Відмова посесорів поселення платити щорічні 1 400 золотих дає підстави припускати, що й інші умови фондушу, вочевидь, порушувалися. Так, у лютому 1659 р. ігумен і ченці висунули претензії до Кисілів, Стемпковських і Бжозовських, у зв'язку з невплатою ними «prowiziey albo wyderkafu» від суми в 5 000 талерів і 3 000 золотих, які А. Кисіль пожертвував «na dokaczenie murow monastera Nizkinickiego»²⁵. Проте й після цього ситуація для монастиря не покращилася, бо аналогічну скаргу братії, «z przytomnosci» митрополита й киево-печерського архимандрита Дионісія (Балабана), маємо в жовтні 1660 р.²⁶

Показовим у стосунках між обителлю і заставними власниками Низкиничів є непорозуміння стосовно церковного опорядження. У жовтні 1660 р. ігумен позивав «Panię Helene z Brusitowa Kisielownie Suchodolską [...] o grabiez kuflu srebnego y kadylnicy, do wrocenia tego grabiezu», і Францішка Соколовського «do przywrocenia rzecey cerkiewnych, a przez pozwanego w sposob grabiezu zabraných»²⁷. Цього ж місяця про відібрання церковного опорядження скаржилися ще два ченці. В одній супліці позивали вже згадану Олену Суходольську «do oddania kadzielnocy srebney, kosztuiącey złotych pułtorasta, y kuszla srebnego, kosztuiącego złotych sta dwadziescia, rzecey cerkiewnych własnych, przez Wm w monastyrze Nizkinickim [...] w sposob grabiezu wziętych» (сталося це у вересні 1659 р.)²⁸. Інший позов стосувався Ф. Соколовського, який у 1658 р. «wziates Wm y pograbifes naprzod obraz naswietszey Panny, na tablicy miedzianey na łociec w oprawie na axamitach złotem haftowany, kosztował złotych piedziesiat, obraz Zbawicielow, obrazow naswietszy Panny dwa, obraz świętego Mikołaiia, obrazy Naswietszey Panny Zwiastowania, te wszystkie w złoto były oprawne, kozdy z nich kosztował po złotych szescdziesiat, krucifiksy na tablicy srebney odliwaney, złotych osmdziesiat, Antep[diu]m [...] złotogłowne szare, Atłafen zielony, w koło obłozone, za złotych sto, adamaszku łokcie trzy, karmazynowego valoris złotych osmnascie, iedwabnice szarę łokci szesc valoris złotych piennascie, Axamit... [...] karmazynowego bryłow szesnascie, w ktorých łokci osmdziesiat, łokiec po złotych osmnastu, kitayki rozney masci bryłow trzydziesci trzy, w ktorých łokci sto szescdziesiat, łokiec po złotych cztery, conterfekt ieden zeszęgo Jego Msci Pana Woiewody Kiiiewskiego, drugi samey Jej Msci Paney Woiewodziney, trzeci zeszęgo Jego Msci Pana Starosty Czerkaskiego, kozdy z nich

²³ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 97, арк. 966 зв.

²⁴ Там само, спр. 90, арк. 1079 зв. Так само не маємо даних щодо порушення посесорами Низкинич умов фондушного запису стосовно надання монастиреві десятини, користування млинами тощо.

²⁵ Там само, спр. 97, арк. 111 зв.-113.

²⁶ Там само, арк. 689 зв.-691 зв.

²⁷ Там само, арк. 650 зв.-651.

²⁸ Там само, арк. 1886-1886 зв.

kosztował po złotych szeszdziesiąt, y inszych rzeczy niemało cerkiewnych, także działa do tegoż monastera na dzwin dane, kosztowało złotych trzysta, które Wm w monastyrze Nizkinickim w Roku przeszłym 1658 pod czas trwog bezprawne zabrales»²⁹.

Виникали у монастиря конфлікти і з іншими особами. Наприклад, у позові Володимирського гродського суду від 14 жовтня 1660 р. ігумен і ченці, знову заручившись підтримкою митрополита Дионісія (Балабана), стверджували: «Maryannie Mielezskownie Stephanowey Iwanickiey, miecznikowey czernihowskiey, tudziej [...] Krystynie Mielezskownie, zakonnice zakonu Świętey Brigidy, klasztoru łuckiego, siostrom [...] do zapłacenia zakładu y szkod nagrodzenia na sto złotych polskich»³⁰.

Отже, по смерті Адама Кисіля та його дружини в обителі з'явилися проблеми, оскільки їхні нащадки не дуже цікавилися долею чернечого осідку, а заставні власники Низкиничів – тим більше. Монастиреві не тільки не виплачували щорічних грошових сум, а й відбирали його інвентар. Не допомогло братії і втручання київського митрополита Дионісія (Балабана), що за умов діючого права подавання було лише проханням-порадою патронам обителі від єрарха.

За цей період збереглася тільки одна скарга на монастир від 1 червня 1661 р. Вона допомагає краще зрозуміти механізми функціонування тогочасної обителі. Наводимо документ майже повністю: «Stanowszy osecwiscie [...] Pani Oximia Swiatohorowiczowna Michałowa Sitanska, okrutnie y niemiłosiernie przez nizey wyrazone osoby zbity y zkrwawiona, płacziwe skarżyła naprzeciwno [...] Alexandrowi Krynickiego y wielebnego w Bogu Oycu Tarasemu Buskiemu, ihumenowi monastyrza Nizkinickiego, w ten sposob, iz Jego Msc Pan Krynicki, niewiedziec z czyiego poduszczenia, czyli tez z swego własnego umysłu, z pomienionym oycem ihumenom nizkinickim, obadwa dobrze sobie podpiszy, na koniach roku 1661 pierwszego dnia miesiąca października, w dzien sobotni pod czas wieczory w iarmarek tuteyszy włodziimirski, zdawna uprzywileiowany, pod który czas kozdy zosobna człowiek prawem pospolitym y pokojem iest obwarowany, bezprawne tumulta w miescie czyniąc, potym do domu protestującey się własnego, tam w miescie Włodziimirzu będącego, wpadszy bez dania sobie zadney namnieyszey przyczyny protestantką białogłową, w stanie wdowym przystoynie zyiącą, nie respectując na stan iey białogłowski, przepomniawszy prawa pospolitego constitutiami obwarowania wszelakich iarmarkow, ze kozdy spokojnie y skromnie, nie czyniąc zadnych tumultow ani hałasow, osobliwie bicia y krwawienia kogo zastawac ma, tym wszystkim pogardiwszy y zanizac sobie mając, wysz pomienionym sposobem do domu y sieniey protestującey się wpadszy, protestantkę, w sieniach będącą, zaraz słowami uszczypliwiemi lzy poczawszy, Jego Msc Pan Krynicki na koniu, protestantkę nic sobie nie winną, kanczukiem przez łeb po oczach razem kilka niemiłosiernie» вдарив, після чого зіскочив з коня і продовжував глумитися над нею. У цей час ігумен просив пана Криницького, «aby dobrze bił, a nie folgował»³¹.

²⁹ Там само, арк. 1985-1987.

³⁰ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 97, арк. 1888-1891 зв.

³¹ Там само, спр. 98, арк. 573.

Землеволодіння

Ґрунти в с. Низкиничках. Опис цих ґрунтів маємо у фундуші А. Кисіля від 1643 р. Ще одне надання ним земельних посіlostей монастиреві зафіксоване в 1648 р.: «Iz ia, widząc grunt scisły do monastyra mego, fundowanego w Nizkiniczach, Pokrowa Naswiętszey Panny, daie obszarek pola mego, to iest Mogiłki pod gaiem tegoż monastera brzozowym az do Butiatickiego dębowego gaiu z granicą Tyszkowicką leżoncy, aż do młynka»³².

Пожертви вірних

Інформацію про надання обителі знаходимо в одному з документів за 1811 р.: «Fundusz klasztoru od JW. z Brusilowa Kisiela, Kasztelana Generala Ziem Kijowskiej i Czernihowskiej, nadany jest takowy: poddanych mięskiej płci душ 22, ґрунту орного wprost do klasztoru należącego na dni orania 45, sianożęci на kosarzow 24 i dziesięcinę snopową wszelkiego zboża tak ozimego jako i jarego z łanuw dworskich, i dziesięcinę kopic siana w sianożęci także dworskich»³³.

Як уважають дослідники, в 1648 р. Адам Кисіль офірував послушникам ґрунти в Гощі (Луцький повіт) і 1 500 золотих «на Седлищах в земле Холмской», а також дав дзвін зі своїм гербом, а в 1649 р. його брат Миколай пожертвував обителі 1 000 золотих³⁴. Важко щось твердити стосовно надань 1648 р., а щодо зробленого в 1649 р. маємо документальне підтвердження. У травні 1796 р. монастир скаржився на Казимира Цирину «о запласеніє сум», одна з яких – «tysiąc złotych z testamentu niegdy Mikołaja Kisiela». У супліці згадано декрет Люблінського трибуналу, який 24 грудня 1763 р. було внесено до володимирських ґродських книг: «Co zas do drugiey summy tysiąc zł. Mikołaja Kisiela, roku 1649 zapisany, у na summe czterdziesti tysiąc zł. na dobrach Niskieniczach będącey upewnioneу, z racyi iż summa czterdziestie tysiąc przez Mikołaja z dobr Niskienicz odebrana została, nie moconey z tych dobr żadac rzeczonych XX. Bazylianow Niskienickich»³⁵.

3 січня 1651 р. Філон Єловицький заповів чернечому осередкові 100 золотих³⁶. Цього ж року, в тестаменті від 25 травня, Миколай Кисіль, рідний брат Адама, зазначаючи, що «zawsze zostawałem w iednosci Koscioła Świętego», виділив 1 000 золотих «na Nizkinicky manastyr, to iest do kaplicy świętego Mikołaiа, gdzie ciało moie chce aby było pogrzebione [...] takowym sposobem, zeby od tego tysiąca złotych ut certius temporibus s teу summy Nizkinickiey wyderkaf szedł złotych osmdziesiąt na rok». Натомість за це в каплиці повинні були щотижня відправляти дві Служби Божі – в середу і суботу – за спасіння його душі³⁷. Надання Миколая Кисіля зафіксоване в «Сумарії документів Низкиницького монастиря» другої

³² ЦДІА України у Києві, ф. 2079, оп. 1, спр. 19, арк. 7.

³³ Там само, ф. 2074, оп. 1, спр. 17, арк. 13.

³⁴ Н. И. Петров. Краткие сведения... // ВЕВ 8 (1867) 140.

³⁵ ЦДІА України у Києві, ф. 2079, оп. 1, спр. 15, арк. 1-1 зв.

³⁶ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 87, арк. 503 зв.

³⁷ Там само, арк. 733 зв.-734.

половини XVIII ст., де під 27 липня 1651 р. подано запис: «Testamentu JM. Mikołaja Kisiela oblata. Tym Testamentem tysiąc złotych legował, ale ta przepadał»³⁸.

Анастасія Адамова Кисілева у духівниці від 3 листопада 1658 р. відписала на монастир 5 000 золотих³⁹. У декреті Коронного Трибуналу у Любліні читаємо: «Wzgle dem summy trzeciej szesc tysiąc zł. przez Anastazyja Kisielową w roku 1658 zapisaneу»⁴⁰.

2 грудня 1660 р. низкиницький ігумен подав до володимирських гродських книг заповіт уже померлої Софії Подлеської, в якому вона відписала на монастир, «на ktorem z dziecinstwa mego zasługiwała», 300 золотих, заповіданих їй Анастасією Кисілевою⁴¹.

Таким чином, усі відомі нам пожертви, крім однієї, складені фундатором монастиря та його близькими родичами. Ще одне надання здійснене особою, стосунки якої з дружиною Адама Кисіля можна визначити як клієнтарні.

Поховання

Свого часу М. Петров стверджував, що в монастирі поховано Адама Кисіля⁴². Справді, його бажання знайти вічний спочинок у цій обителі артикульоване у фундушному записі 1643 р., де мовиться, аби ченці молилися «za rozucie moie [...], a po smierci za dusze moie wielegreszney przy grobie moim»⁴³. У тестаменті 1653 р. А. Кисіль просив, щоб «ciało moie grzeszne ex vitias w iednymze grobie z miłym bratem moim chce mieć położone»⁴⁴. Так само у духівниці 1651 р. брата Адама – Миколая, є побажання бути похованим у Низкиницькому монастирі. Про намір спочити у Бозі в цій обителі читаємо також у вже згадуваному заповіті Софії Подлеської, яка померла не пізніше листопада 1660 р.⁴⁵

Отже, в монастирі зазвичай були усипальниці тих осіб, які робили для нього пожертви, – засновника, його брата і людини, яка перебувала в клієнтарних стосунках з дружиною патрона. Цікаво, що Анастасія, дружина Адама Кисіля, заповіла поховати себе в Гощанському Михайлівському монастирі, патронами якого також були Кисілі⁴⁶.

³⁸ ЦДІА України у Києві, ф. 2076, оп. 1, спр. 7, арк. 3. Зробимо уточнення, що 27 липня 1651 р. – це не дата цього заповіту, а цього дня його було внесено до володимирських гродських книг. Заповіт, як ми уже зазначали, складено 25 травня.

³⁹ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 96, арк. 636.

⁴⁰ Можливо, це помилка, а можливо, цього року Анастасія, крім запису в заповіті, зробила ще одну пожертву на монастир (ЦДІА України у Києві, ф. 2079, оп. 1, спр. 15, арк. 1-1 зв.).

⁴¹ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 97, арк. 1281-1281 зв.

⁴² Н. И. Петров. Краткие сведения... // ВЕВ 8 (1867) 140.

⁴³ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 97, арк. 970.

⁴⁴ Три тестаменти Адама Киселя, с. 65.

⁴⁵ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 97, арк. 1281.

⁴⁶ Там само, спр. 96, арк. 635 зв.

Чудотворні ікони

М. Петров вказував, що в обителі зберігалася чудотворна ікона Божої Матері⁴⁷. Як і коли вона потрапила до монастиря – невідомо.

Настоятелі

Йоїл (Малковський) («єромонаха отца Иоила Малковского, игумена»): згадується 20 жовтня 1643 р.⁴⁸, однак у лютому 1647 р. він вже фігурує лише як «zakopnik у ieromonach»⁴⁹.

Лаврентій (Петркович): згадується 7 і 27 лютого 1647 р.⁵⁰; згодом деякий час настоятелем був Феодосій (Волинець), а 19 листопада 1653 р. і 17 жовтня 1654 р. джерела знову називають ігуменом Петрковича⁵¹.

Феодосій (Волинець): занотований 1 червня 1648 р.⁵², а 18 травня 1658 р. – лише як «zakopnik»⁵³.

Сильвестр (Бузький): найраніша згадка – 18 травня 1658 р.⁵⁴, остання – 12 січня 1661 р.⁵⁵

Тарас (Бузький): згадується 1 жовтня 1661 р.⁵⁶

Ченці

Ласко Черчицький: згадується 27 лютого 1647 р.⁵⁷

Ян (Кисіль) (син чернігівського стольника Матіяша Кисіля): найраніша згадка – 28 серпня 1653 р., остання – 12 жовтня 1655 р.⁵⁸

Йоаким (Малковський) (перед цим був ігуменом Зимнівського монастиря): згадується 19 листопада 1653 р.⁵⁹

Паїсій (Серковський): фігурує під 18 травня 1658 р.⁶⁰

⁴⁷ Н. И. Петров. Краткие сведения... // ВЕВ 8 (1867) 140.

⁴⁸ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 78, арк. 1194 зв.

⁴⁹ Там само, спр. 83, арк. 1068 зв.

⁵⁰ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 83, арк. 118, 1068 зв.

⁵¹ Там само, спр. 89, арк. 1037 зв.; спр. 90, арк. 1581.

⁵² Там само, ф. 2079, оп. 1, спр. 19, арк. 5.

⁵³ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 95, арк. 301.

⁵⁴ Там само, арк. 300 зв.

⁵⁵ Там само, спр. 98, арк. 1670 зв.

⁵⁶ Там само, арк. 573.

⁵⁷ Там само, спр. 83, арк. 1068 зв.

⁵⁸ Там само, спр. 89, арк. 1338 зв.; спр. 92, арк. 168.

⁵⁹ Там само, спр. 89, арк. 1037 зв.

⁶⁰ Там само, спр. 95, арк. 301.

Монастир Св. Миколая Чудотворця у с. Попів Млин, жіночий

[с. Попів Млин; тепер не існує,
локалізовано у Турійському р-ні Волинської обл.]

Відомостей про цю обитель збереглося небагато. Навіть щодо року її заснування висловлювалися різні думки. М. Петров, покликаючись на документи з архіву Низкиницького монастиря, припускав можливість її існування вже в 1646 р., вважаючи, що вона заснована Адамом Кисілем для своєї матери Євфросинії, яка була ігуменею і померла перед 1653 р. Натомість М. Теодорович датував фундацію цього чернечого осередку 1643 роком, а В. Зверинський обережно припускав, що він з'явився в першій половині XVII ст.¹ Тільки в 1897 р. це питання було закрите – після публікації *Описания Архива Западнорусских униатских митрополитов*, де під 22 вересня 1646 р. наведена «Выпись из гродских книг киевского воеводства фундушowego листа каштеляна киевской земли Адама Киселя на женский Николаевский Гноинский монастырь, Владимирского повета». Подаємо стислий зміст документа: «Адам Кисіль, вспоминая религиозность своих предков, замыслил в своем имени «гноенском», в воеводстве Волынском, Владимирском повете, уфундувать монастырь, для чего дарит: остров между рекой Турией и речкой от деревни Киселя Могильной из могильнянского болота, выходящей и впадающей в Турию; на этом острове деревенька Попов Млын. Остров дается монастырю со ставами и млынами по р. Турии. Кроме того, на дворе Гноенском и селениях Гноине, Могилне, Смоляне и Турии Кисель записывает монастырю 10 000 злотых польских, по 700 злотых ежегодно»². Це, фактично, вся інформація, яку досі можна було знайти про обитель³.

Згаданий фундушний запис Адама Кисіля від 18 серпня 1646 р. виявлено у книгах Володимирського гродського суду:

«Ja, Adam z Brusifowa Kisiel [...], przesadziwszy wieka mego czterdziesci szesc lat [...], zeznam jawnie, jasnie y dobrowolnie tym wiecznym zapisem wieczney fundaciey moiey, iz zostaiac in vita religione starozytnych za łaską Boga przodkow moich, ktorzy z Włodzimierzem, monarcha Sarmaciey Ruskich, Krzest Święty przyeli [...], że w terazniejszym wieku wiele zacney krwie szlacheckiey matron y panien nabozenstwa Greckiego, wstępując w zakon święty y szlub służby Bozey monastyrow y klasztorow mało mają ufundowanych y sporządzonych, umysliłem w maiętnosci moiey Gnoien-skiey dziedzicznej [...], mając miejsce sposobne, takowy monastyr ufundowac [...], de

¹ Н. И. Петров. Краткие сведения... // ВЕВ 8 (1867) 146; В. В. Зверинский. *Материал для историко-топографического исследования...*, т. 3, с. 95; Н. И. Теодорович. *Город Владимир Волынской губернии...*, Почаев 1893, с. 166.

² *Описание документов Архива Западнорусских униатских митрополитов*, т. 1, с. 282.

³ Цю обитель, як і Низкиницьку, не згадує в своєму дослідженні Френк Сисин (F. Sysyn. *Between Poland and the Ukraine...*).

facto tym wiecznym funduszem moim funduią ostrow ieden między rzeką Turją, a rzeczką ode wsi moiey Mogilna y szerokiego błota Mogilenskiego wychodzącą, a w tez rzekę Turją u staw wpadaiącą, na ktorым ostrowie wioska, nazwana Popow Młyn, antiquitus była y tą moią fundatią tak wyrazam, ograniczam y zapisuie, naprzod yz ten wszystek pomieniony ostrow, nazwany Popow Młyn, między rzeką Turją a błoty Mogilenskimi od granice Owadenskiej poczynaiąc, a koncząc z rowu między wsią moiey Turją a tym ostrowem w sposob wieczney granice przebiłem ad błot Mogilenskich do rzeki Turiey z stawami, groblą y młynami na tey ze rzece Turiey, niwami, borami, sianozęciami tak, iako się w sobie zawiera ta wioska siedłyscie albo ostrow temu monasterowi założenia Świętego Mikołaiia, Patrona y zakonnicom tego monastera, na wieczne y potomne czasy daie daruie z dobr klucza mego Gnoienskiego [...]; tez wolny temuz monastyrowi w puszczech moich tractu Gnoienskiego na samę tylko opał monastyra tego y oprawę budynkow, przedawania zadnego drew y drzewa nie pozwalaiąc, wieczne daie y zapisuie, a przy tym chcąc z siebie początek uczynic summy, do ktorey by posagi y uniesienia swoje przykładaiąc, pomienione zakonnice iako nayprzystoynieysie wyzywienie miec mogli, temuz monastyrowi memu na zakonnice fundowanego zapisuie na dworze moim Gnoienskim y wsiach moich Gnoynie, Mogilnie, Smolanie y Turiey summę dziesięc tysiąc złotych polskich prawem wyderkafowym, aby na kozdy rok złotych siedmset polskich ode mnie, potomka y succesora, a dobr pomienionych possessora, oddawane były do rąk starszey ihumeny, to iest [...] w dzien Świętego Mikołaiia Patrona [...]. W tymze monastyrze mam da Pan Boze cerkiew zbudowac albo zmurowac y należnemi opatrzyć apparatusami, ze zas fundatią moią tak declaruie, yz ten monastyr y te zakonnice maią bydz zawsze pod rządem y posłuszenstwem wielebnych oycow archimandrytow Kiewskiej Pieczarskiej Ławry, posagi tez swoje wszystkie oddawac maią do rąk starszey [...], nic w swoim depositie y szafunku niemaiąc, z iednego stołu za iednym porządkiem starszey swey wszystkie byc maią, a kapłana iednego tylko poboznego dla odprawowania liturgiey świętey, spowiedzi swoich y naswiętszych atramentow administraciey miec będą y niegdzie z monastyru niewychodzic ani wyjezdzac bez błagosłowienia Reguły, we wszystkim postrzegac maią kanonow y ustaw oycow Świętych Greckich, który to fundusz moy y ten monastyr podae pod obronę Pana Zbawiciela naszego Iezusa Chrystusa»⁴. Цей фундушний запис датовано тим самим днем, що й підтвердження Адамом Кисілем свого фондушу 1643 р. Низкиницькому монастиреві. Ймовірно, намір заснувати Миколаївську жіночу обитель підштовхнув його до упорядкування справ Низкиницької.

У фондуші Миколаївському монастиреві, на відміну від акту про заснування Низкиницького Покровського, визначена форма чернечого життя – кінovійна. А в документі з 1659 р. обитель ідентифікована як «Religiey Greckiey Reguły Świętego Bazylego Wielkiego»⁵. Як і Покровський, Миколаївський чернечий осередок підпорядковувався архимандритам Києво-Печерської Лаври.

⁴ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 94, арк. 317-320.

⁵ Там само, спр. 96, арк. б/н (між 1006 і 1007).

Цей жіночий монастир був матеріально забезпечений дещо гірше, ніж Низкиницький, але наданого бенефіцію мало цілком вистачити для його повноцінного функціонування. Можливо, саме тому, що обитель була невеликою і не виділялася своїм достатком (була заснована Адамом Кисілем передовсім для своєї матері, де та могла б провести останні роки свого життя), а все це певним чином впливало на релігійний авторитет монастиря серед місцевого населення, дружина Адама просила поховати її в іншому чернечому осередку, який був розташований у володіннях Кисілів, – Михайлівському в місті Гоща (Луцький повіт). Цікаво, що Гощанській обителі вона заповіла 2 000 золотих, Низкиницькій – 5 000, а Києво-Печерській Лаврі – 1 000⁶. Пригадаймо, що і клієнтка дружини А. Кисіля – Софія Подеська – висловила бажання знайти вічний спочинок не в цій жіночій, а в Низкиницькій чоловічій обителі.

Хоча Анастасія, дружина Адама Кисіля, і не зазначила Миколаївський монастир у духовниці, вона не обминала його своєю увагою й актом від 13 лютого 1657 р. передала обителі в тимчасове володіння сім своїх підданих у с. Турії⁷. Цей документ вказує на церковно-юрисдикційний статус Миколаївської жіночої спільноти. Згідно з фундушем А. Кисіля, «całe u zupełnie pod władzą wielebnego w Panu Bogu оуса ihumena Niskinickiego teraznieyszego [...], który, iako starszy duchowni, wszelakiego porządku powinni będą przestrzegac, zakonnika poboznego dla odprawowania chwały Bozey przy tym ze monastyrze chowac». Обов'язком послушниць було забезпечення цього «карїана, od оуcow Niskinickich podanego, sukniami»⁸. Не забували про монастир і деякі інші представниці з родини Кисілів, наприклад сестра Адама (див. «Пожертви вірних»).

Ми вже відзначали негативні наслідки для Низкиницького монастиря у зв'язку з передачею села Низкиничі в заставне володіння різним особам. Такі само наслідки мала для Миколаївської обителі передача в заставу сс. Турії, Гнойне, Могильне і Смолянки, на яких А. Кисіль записав їй 10 000 золотих (щорічно черниці повинні були отримувати 700 золотих). Після смерти цього вельможі згадані маєтки разом з Поповим Млином успадкувала його дружина Анастасія⁹. До 1659 р., тобто за життя Анастасії Кисілевої, перелічені поселення в заставі не перебували. Однак вже 17 березня того року згадуються «dobra protestantis (Marcina Kruszczyńskiego. – С. Г.), nazwane Turią»¹⁰. 28 травня возний с. Турію «do possessiey opiekuńskiej podał» Данієлю Стемпковському, брацлавському каштелянові та володимирському старості, «iako opiekuna dziełek swoich Gabriela, сына, у Ewy Joanny, corki, Stępkowskich, z wielmożną niegdy Heleną Kisielową [...] spłodzonych, successorow dobr [...] Adama Kisiela [...] pozostałych»¹¹. Вже

⁶ ЦДДА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 96, арк. 635-637 зв.

⁷ Там само, спр. 95, арк. 1194-1195 зв.

⁸ Там само.

⁹ Там само, спр. 90, арк. 868.

¹⁰ Там само, спр. 96, арк. 103.

¹¹ Там само, арк. 457-457 зв.

18 червня Стемпковський заставив Турію на три роки Станіславові Лиховському, володимирському бурграбію¹². У жовтні 1660 р. Стемпковські представлені дідичами, а Станіслав Лиховський – посесором «dobr Turiey». Тоді ж фігурує «Panią Justine Jalowickiego Maximilianową Brzozowską, woiewodziną Brzyską, iako possesorke dobr Gnuуna, Mohilna»¹³. У записі від 12 січня 1661 р. с. Могильне названо «dzierzawoу» Стемпковських¹⁴. У лютому того ж року за 2 000 золотих С. Лиховський передав своє заставне право на Турію Станіславові Метельському¹⁵. Результатом цих «застав» стала скарга восени 1660 р. ігумені монастиря «у wszystkich Panien Reguły у Zakonu Świętego Bazylego, założenie Świętego Mikołaiа, monasterа Popowa Młynа, z przytomnascią przewielebnego w Panu Bogu Jego Msci Oyca Metropolity Kiiowskiego». Вони позивали Стемпковських, Бжозовських та інших дідичів і посесорів «dobr Gnoina, Mogilna, Smolanki у Turу [...] о niezапłacenie summy pieniędzy siedmset złotych polskich на wyszmianowanych dobrach [...] на wyderkaf monastyrowi у powodom quotannis służący». Монастир не отримував грошей протягом 14 років, і сума боргу на момент супліки становила 9 800 золотих¹⁶. Таким чином, виплата обителі щорічних 700 золотих припинилася майже відразу після смерті Адама Кисіля.

Землеволодіння

З наведеного фондушного запису А. Кисіля дізнаємося про надання монастиреві острова з с. Попів Млин, ставків і млинів на р. Турії. Натомість Анастасія Кисілева тимчасово передала братії свої права на сімох підданих у Турії. Важливу інформацію про стан цього бенефіцію знаходимо у свідченні «robotnogo Jaroszа Czyrka, poddanego Panien zakonnych ze wsi Turiey», який 16 грудня 1658 р. «podał attestatią Panny Ihumeniey monasterа Turianskiego, Paniey swey, w te słowa pisany, wiadomo czynie tą moią attestatią, iz we wsi Turiey alias Popowego Młynа, majątnosci monasterа Turianskiego należącey, nienayduie się chałup więcey tylko szesc»¹⁷.

Пожертви вірних

16 грудня 1658 р. ігуменя «панна Серафина Яковицкая» подала до володимирських гродських книг запис «Krystyńy Anastazyi z Nowosifek Bohuszewiczowny Adamowoy Kisielowny» від 13 лютого 1657 р., де йшлося про те, «iz wyderkaf на monastyr panienski przy tey ze wsi Turyiey на uroczysku, nazwanym Popowym Młynie [...], niedochodzi od possessorow majątnosci Gnoinskich, tedy do tego monastyra poddanych w tey ze wsi Turyiey będących на imie (далі наведено прізвища семи осіб – С. Г.) wdowe przydaie у tym Pannam Zakonnym do oddania summy od Ich

¹² ЦДІА України у Києві, арк. 793-795 зв.

¹³ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 97, арк. 629-629 зв.

¹⁴ Там само, спр. 98, арк. 1662.

¹⁵ Там само, арк. 885 зв.

¹⁶ Там само, спр. 97, арк. 670-670 зв.

¹⁷ Там само, спр. 95, арк. 1265-1265 зв.

Msciow Panow dziedzicow daie y daruie [...], ze insi poddani tam będące we władzy y possessyiey moiey maią zostawac»¹⁸. У такий спосіб дружина А. Кисіля намагалася хоч якось компенсувати матеріальні втрати чернечої братії від неотримання щорічного видеркафу, який становив головне джерело прибутку обителі.

Як відомо, у 1658 р. монастир одержав 3 000 золотих від сестри А. Кисіля. У документі від 2 травня вона заявляла: «Ja, Anastazia z Brusilowa Kisielowna Janowa Xzna Drucka Lubecka [...], chcąc za zywota swego z pobożności swej chrześcianskiej oświadczyc, aby za dusze moie Pana Boga błagali, iako y za zywota mego, tedy te summe pomienionę trzy tysiący złotych polskich na dobrach wyzey mianowanych oferowaną [перед цим зазначено, що її чоловік кн. Іван Друцький Любецький записав їй цю суму, а в ній – «sioło y dwor Kozin y częśc siola Perespy y Sołowin» у Луцькому повіті, після чого згадані маєтки Анастасії «do possessyi podał y postąpił». – С. Г.] na monastyr Popow Młyn Panien Zakonnych Religij Greckiej prawosławnych [...], to wszystko [...] wlewam y transfunduję»¹⁹.

Ігумені

Євфросинія: мати Адама Кисіля, перша настоятелька обителі в 1646 р., померла бл. 1653 р.²⁰

Серафима (Яковицька): найраніша згадка – 19 вересня 1650 р., остання – 12 жовтня 1660 р.²¹ За свідченням возного, 19 червня 1659 р. він був «na sprawie [...] wielebney Panny Seraphiny Jakowickiej, ihumeniey monastera Popowmłynskiego, Panen zakonnych Religij Greckiej Reguły Świętego Bazylego Wielkiego; ten monastyr [...] za consensem Jasnie Przewielebnego Jego Mci Oycy Dyonisia Bałabana, Metropolity Kiiowskiego, Halickiego y Wszystkiej Rusi, z cerkwią, z wszystkimi budynkami tego monastera, z poddanemi na Popowym Młynie będącemi, z ich powinnosciami, z młynem także będącym, z rzeką, z polami, gruntami, sianozęciami, borami, lasami, ogrodami, sadami, pastewnikami y ze wszystkimi ogułem pozytkami y przynależnosciami w funduszu sławney pamięci Jego Msci Pana Woiewody Kiiowskiego na ten monastyr danym [...]в do possessyiey y zawiadywania pomienionej Jey Msci Pannie Seraphynie Jakowickiej, ihumeniey, podał»²². На той час Серафима (Яковицька) вже була настоятелькою щонайменше дев'ять років. Ймовірно, це «увязане» суголосне з переходом с. Турії до нового посесора, який, своєю чергою, передав монастир з його бенефіцієм ігумені.

Черниці

Олександра (Гулевичівна Дрозденська): згадується під 19 вересня 1650 р.²³

¹⁸ ЦДІА України у Києві, арк. 1194 зв.-1195 зв.

¹⁹ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 95, арк. 803 зв.-804.

²⁰ Н. И. Петров. Краткие сведения... // ВЕВ 8 (1867) 146.

²¹ ЦДІА України у Києві, ф. 25, оп. 1, спр. 267, арк. 947; ф. 28, оп. 1, спр. 97, арк. 670.

²² Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 96, арк. б/н (між 1006 і 1007).

²³ Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 267, арк. 947 зв.

Монастир у с. Старий Порицьк

[с. Старий Порицьк; тепер – с. Старий Порицьк
Іваничівського р-ну Волинської обл.]

Про обитель виявлено лише одну згадку. 21 квітня 1595 р. возний, «будучи на справе [...] пана Александра Загоровского, а то ест гды подданный з имени его Загаец проч втекли, за которыми врядник его милости Каспер Ленчицкий, гдым у погоню гонил, которых на грунте еє милости кнегини Порыцкое неподалеку села Старого Порыцка в леси недалеко монастыра Порыцкого з вежом еє милости кнегини Порыцкое знашол»¹.

Турійський монастир Св. Остафія, чоловічий

[м. Турійськ; тепер – смт. Турійськ Турійського р-ну Волинської обл.]

А. Прусевич у своєму дослідженні, наводячи перелік римо-католицьких та унійних монастирів на Волині, називає також Турійську Спаську обитель, засновану в XVI ст.² Документально підтвердити її існування не вдалося, натомість виявлено інформацію про Остафіївський монастир у тому самому місті. 27 квітня 1609 р. возний свідчив у Володимирському гродському суді про те, що цього дня їздив до Турійського замку, де «его мл пан Александер, кнежа з Острога Жаславский, кашталян вольнский, староста житомирский, поспол з его милостю кнежною Євфрузиною з Острога, панею малжонкою своєю, водлуг листу запису своего его мл пану Войцеху Лыховскому и малжонце его мл на заставу маєтности своеє, даного на монастыр за местом на передместю Туриском стоячий, названый Светого Остафия, зо всим на все, так як ся тот монастыр сам в себе маєт, с домом монастырским, з огородами, полми, сеножатми, до того волок три поля на все три руки, прозываемые Формузовские, з сеножатми и два подданных огородников в селе Ставках мешкающих, Петраша Корку Щенятя и другого Курила, и село Кулчин, до Туриска належачое, зо всема подданными, пожитками и повинностями до моци и влады и спокойного держаня и уживаня обычаєм заставным до трех лет, так як и тым записом от кнежати Его Мл пану Лыховскому даный [...], подал и поступил»³.

¹ ЦДДА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 28, арк. 440.

² А. Prusiewicz. *Klasztory Katolickie w Diecezji Łuckiej*, с. 16.

³ ЦДДА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 41, арк. 354 зв.

Щодо дати заснування монастиря, то в заповіті від 1571 р. кн. Роман Федорович Сангушко зазначає про «шпитал мой Турейский, который почат естъ в месте, в рынку, при церкви заложеня Светого Спаса»⁴. Зрозуміло, що далеко не всі шпиталі існували при монастирях, і взагалі, як свідчить увесь наведений матеріал, при православних монастирях, принаймні Володимирського повіту, шпиталі функціонували досить рідко. Однак заснування шпиталю в місті, саме при обителі, яка там вже існувала, виглядає цілком природно. Зрозуміло, фундація церковного притулку при храмові аж ніяк не доводить відсутності в цей час тут чернечого осередку. Вагомим аргументом на користь того, що тоді монастиря в Турійську ще не було, є відсутність згадки про нього при розподілі володінь у 1593 р. між доньками Романа Федоровича, які після смерти свого брата Романа успадкували маєтки свого батька⁵. Цікаво, що в цьому акті фігурують Володимирська Михайлівська і Милецька обителі. Монастир також не згадано у поборовому квітці, зі списком податків з «местечка Туриска» (тут сказано про «попов двох») і «з волости Турискоє»⁶. Таким чином, є підстави обережно припустити заснування цього чернечого осередку вже після 1593 р. Олександром Романівною Сангушко та її чоловіком Янушем Заславським або їхнім сином Олександром. Привертає увагу той факт, що Олександр передав монастир у заставу 1609 р., тобто ще за життя свого батька. Отже, в цей час власником обителі і, можливо, її фундатором, був саме Олександр.

Н. Яковенко зазначає, що до 1605 р. він, ймовірно, залишався православним⁷. Якщо цей князь справді був засновником монастиря і це сталося до 1605 р., то є підстави припускати, що й обитель була православною.

⁴ AS, т. 7, с. 398.

⁵ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 26, арк. 254 зв.-259 зв.

⁶ Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 65, арк. 388-388 зв.

⁷ Н. М. Яковенко. *Паралельний світ...*, с. 66.

Туропинський монастир Воздвиження Чесного Хреста, жіночий

[с. Туропин; тепер – с. Туропин Турійського р-ну Волинської обл.]

Про початковий період існування обителі було відомо тільки те, що вона вже функціонувала у середині XVII ст.¹ Опрацьовані нами джерела підтверджують існування монастиря у 40–50-х рр. XVII ст. Найраніший документ датовано 12 серпня 1641 р.² Наступна вістка знайдена у заповіті 1643 р. Ядвіги Петрової Костюшковичової Хоболтовської, яка записала черницям певну суму грошей³. Вона також обдарувала Загорівську і Зимнівську обителі, які на той час були православними. Отже, майже напевно залишався «в благочестії» і Туропинський монастир. З чоловіком Ядвіги пов'язана хронологічно остання виявлена нами згадка про цей чернечий осередок – у його духівниці 1654 р.⁴

Важливі свідчення про монастир маємо з березня 1649 р. Тоді «Гелжбета Мешковского, першого малжонства Самуелевая Тулковская, а второго Станиславовая Смиткивская», скаржилася «противко пану Михалови Лагановскому, економи влости Турыское и старости турыскому, маестности [...] князя Владислава Доминика на Острогу и Жаславию, граби на Тарнови, воеводы Сендомирского, луцкого старосты [...], гды року [...] тисеча шестсот чотырдесят осмого сваволя несчасного гултяйства козацкого, уж на тую сторону Луцка ку Володимиру рушывшы [...], до леса тое ж вси Туропина уехала [...], гды уж козаци на Украину поворочали [...], громада Болболская показачывшыся», й почалися напади та пограбування. Тоді Михайло Тулковський, син позивачки, «упатривши час способный [...], з милости своее сыновское взявши ее, до монастыра Туропицкого запровадил, и сам там же зоставал, а гды тыеж принципалове доведавши се, же живая скаржачая ест и в монастыре Туропинском з [...] сыном своим зостае, теды по килка разов на тот монастыр хотели находить, жебы могли скаржачую з Паном Тулковским, сыном ее, нежывити»⁵. Сатисфакції Г. Мешковська не отримала, бо 4 лютого 1650 р. у Володимирському гродському суді з'явився позов «всей громаде села Болбол, в ключу Туриском будучое». Тут позивачка заявляє, що в 1648 р., «ку Володимеру рушивши, розширилас подводка з детками своими и зо всею од мала до веля субстанциею своею, ухороняючи здоровья своего, до манастыра Туропинского, маестности Его мл пана Федора Яковицкого, зехала была, а обавляючис в том монастыре Туропинском

¹ Н. И. Петров. *Волынь...*, с. 166.

² ЦДДА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 76, арк. 976.

³ Там само, спр. 78, арк. 1174 зв.

⁴ Там само, спр. 90, арк. 961 зв.

⁵ Там само, спр. 85, арк. 4-9 зв.

зоставати [...], до села Туропина уехала»⁶. Звернемо увагу на те, що обитель названо «маєтністю» Федора Яковицького. Ельжбеті Мешковській знову не вдалося вирішити справу на свою користь, бо ще в січні 1658 р. її онуки і спадкоємці скаржилися з цього ж приводу на Боблиську громаду⁷.

Протягом майже всієї першої половини XVII ст. власниками с. Туропин були Яковицькі: 1610 р. в цьому статусі виступає Іван Яковицький, у 1615-1647 рр. – його син Федір, у 1652 р. – Ян⁸. У кінці 40-х рр. XVII ст. відбулася передача Туропина в заставне володіння. Так, 17 квітня 1654 р. зроблено «запис вливковий», яким «Alexander Rogulski, porucznik chorągwie urodzonego Jego Msci Pana Jerzego Leszowskiego, rotmistra Jego Krol. Msci», своїм правом на частину Туропина, котру він з 1646 р. тримав у заставі в 300 золотих від Федора Яковицького, поділився з рідним братом Людвіком⁹. Цього ж дня возний їздив до Туропина і, «ведлуг запису од» луцького підсудка Вацлава Гулевича, здійснив «увязане» у володіння ним (частиною?) Юзефа Браницького¹⁰. 12 квітня 1656 р. возний передав Туропин в оренду Самуелю Бартковському (набув від Й. Браницького)¹¹. 16 жовтня 1660 р. урядник відніс позов до Туропина по Вацлава Гулевича, Яна Яковицького, Юзефа Браницького і Станіслава Лиховського¹², а 3 березня 1661 р. посесором села нотується С. Лиховський¹³. Ми не знаємо, чи матеріальне забезпечення монастиря було пов'язане зі с. Туропин. Якщо так, то можна припустити, що для обителі застави й оренди цього маєтку різним особам мали негативні наслідки.

Ігумені

Серафима (Яковицька): згадується 12 серпня 1641 р. («Ja, Krystina, przed tym w stanie swieckim, a teraz Seraphina, w stanie duchownym Zakonu Świętego Bazilego, ihumenia manastyra Turopinskiego, Jakowicka»¹⁴). Ще раніше, у березні того ж року, в одному з документів вона фігурує як «велебная в Богу панна Серафима Яковицка, законничка Святого Базилега монастиря топоровского»¹⁵. Якщо це не помилка в записі, то Серафима стала ігуменею Туропинського монастиря між 7 березня і 12 серпня 1641 р. Можливо, йдеться про заснування обителі. Принаймні, видається логічним, що родичка фундатора, до того ж черниця, стає настоятелькою заснованого ним чернечого осередку.

⁶ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 86, арк. 1469 зв.

⁷ Там само, спр. 95, арк. 1352-1354.

⁸ Там само, спр. 42, арк. 6; спр. 47, арк. 302 зв.; спр. 49, арк. 31 зв.; спр. 66, арк. 1487 зв.; спр. 68, арк. 398; спр. 84, арк. 29 зв.; спр. 88, арк. 503 зв.

⁹ Там само, спр. 90, арк. 749 зв.-751.

¹⁰ Там само, арк. 932.

¹¹ Там само, спр. 93, арк. 198.

¹² Там само, спр. 97, арк. 696.

¹³ Там само, спр. 98, арк. 90 зв.

¹⁴ Там само, спр. 76, арк. 976.

¹⁵ Там само, арк. 144 зв.

Філонівський монастир Св. Филимона, чоловічий

[м. Філонів; тепер – не існує, локалізується, ймовірно,
у Ковельському р-ні Волинської обл.]

Декілька слів щодо локалізації м. Філонова. Як побачимо далі, є підстави вважати, що місто було розташоване відносно недалеко від с. Михнівки. Тож спроба локалізувати це поселення може також допомогти картографічно прив'язати і самий Філонів. А. Прусевич локалізував Михнівку у сучасному йому Ковельському повіті, тобто, згідно з поділом XVII ст., Володимирському¹. Мистецтвознавець Олег Сидор також говорить про село на «півночі Волині»². Водночас у праці Олександра Барановича згадано с. Михнівку в Кременецькому повіті, яке існує досі (Теопільський р-н Хмельницької обл.). Єловицькі – власники поселення – в другій половині XVI ст. належали до заможного кременецького землянства. Зауважимо, що Філон Єловицький титулується «на Коростови», а О. Баранович подає чотири села з такою назвою – по два в Кременецькому і Луцькому повітах³. Тому, ймовірно, Михнівка і Філонів були розташовані в Кременецькому повіті. Проте, не маючи достатніх аргументів для доведення цієї гіпотези, будемо дотримуватися усталеного погляду про локалізацію цього поселення саме у Володимирському повіті.

К. Левитський уважав, що Михнівську Стрітенську обитель було засновано 1642 р. Філоном Єловицьким. Цю інформацію він отримав з напису в *Євангелії* (1644 р.), котра свого часу належала церкві в с. Михнівка⁴. Згодом це припущення повторив О. Прусевич⁵, а в наші дні – О. Сидор. Однак документальне підтвердження існування цього монастиря знаходимо лише у виявленому нами заповіті володимирського войського Ф. Єловицького від 3 січня 1651 р.: «Iz ia, w wierze Świętey starozytney Greckiey urodzony y wychowany [...], ciało moje iako ziemie oddaie, ktore w cerkwie mieskiej przy manastyрку, przeze mnie ugruntowanym w Phiłonowie, w kaplicy, po lewey stronie wszedzsy do cerkwie założenia Patrona mego S. Phiłona, pochowano będzie [...]. Aby za dusze moje ustawiczne chwała Boza odprawowana była, terazniejszy testament zapisuie cztery tysięcy złotych na dwoch częstkach w Kaczynie, przeze mnie kupionych [...], na tych dobrach sumę mianowaną zapisawszy y w possessię podaie, ktore dobra y z summą na mianowaną kaplice cerkwie Phiłonowskiey leguie, ku temu na kelichy, Ewangelie [...], kadzilnice zapisuie, szkatule moje, srybra w niey będące, ku temu obicie moje olenderskie, prasowane y nieprasowane,

¹ А. Prusiewicz. *Klasztory Katolickie w Diecezji Łuckiej*, с. 14.

² О. Сидор. Волинське малярство XVII–XVIII ст. // *Образотворче мистецтво* 2 (1988) 18.

³ ЦДІА України у Києві, ф. 25, оп. 1, спр. 146, арк. 410; О. Баранович. *Залюднення...*, с. 124, 128; Н. М. Яковенко. *Українська шляхта...*, с. 140.

⁴ К. Левитський. Храмовоздание на Волини // *ВЕС* 12 (1916) 128.

⁵ А. Prusiewicz. *Klasztory Katolickie w Diecezji Łuckiej*, с. 14.

y pare kobiercow nowych, co zregistrowano iest. Ktorą cerkiew y kaplice z funduszami obiema wyzey wyrazonemi, y te rzeczy pomienione Ich Msc Panowie opiekunowie za przyżożeniem [...] Jego Msci Oyca metropolita, aby do tey cerkwie ihumena przystoynego przydac raczył y Braciey Reguły S. Bazilego tyle, ile ta fundatia pozywienia y odziezy wystarczy, aby ta wola moia swoy effekt ku chwale Bozey a ubłaganiu za grzychy moie skuteczny otrzymała, co iednak wszystko bractwo tamieysze uprzywileiowane w zawiadywaniu swoim miec będą, aby w tym cerkiew przez ihumeny y nikogo z duchowenstwa nieszwankowała»⁶.

З документа випливає, що Ф. Єловицький заснував монастир у Філонові. Чи фундував він також обитель у Михнівці? Навряд чи, бо Єловицький її не згадує, а пише тільки про Михнівський храм та її священика: «Do cerkwie Michnowickiey, przed dworem będącey, dałem list abo script swiszczennikowi, ktory podany do act, w zupełney władze ostawac ma»⁷.

Що ж до інформації, яку подає Левитський, то, не читавши запису в *Євангелії*, її важко коментувати. Можливо, згадка в ньому подібна до змісту заповіді, але без вказівки населеного пункту (наприклад, «надаю це Євангеліє до церкви, що при монастирі, мною заснованому»); з часом книга з храму у Філонові потрапила до Михнівської церкви, і вотивний запис міг тільки заплутати дослідника.

К. Левитський називає монастир у Михнівці «Стрітенським», бо, ймовірно, місцева церква мала титул Стрітєння Господнього. Обитель у Філонові, на нашу думку, була посвячена Св. Філону (Филимону), бо із заповіді знаємо, що Єловицький просив його поховати в церкві такої ж титулатури при монастирі. Ймовірно, то був головний (єдиний?) чернечий храм, а в такому разі й обитель була заснована на честь цього святого, який, до того ж, виступав небесним покровителем фундатора.

Філон Єловицький просив, аби київський православний митрополит «do tey cerkwie ihumena przystoynego przydac raczył». На нашу думку, це пов'язано з відсутністю володимирського неунійного владики, святительські функції якого, у т. ч. й щодо настоятелів монастирів, виконував архієпископ.

Філонівська обитель помітно поступалася своїми матеріальними статками не тільки Низкиницькій, але й у с. Попів Млин. Сама святиня була невеликою, недарма сам фундатор називав її «manastyrkom».

Іконопис

І. Дацюк наводить текст О. Сидора з його статті «Волинське малярство XVII–XVIII ст.», в якому стверджується, що «на півночі Волині у містечку Михнівка був заснований монастир, в котрому також містився один із осередків волинського малярства». Однак локалізація обителі у Філонові доводить його непричетність до згаданого осередку малярства.

⁶ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 87, арк. 502-503.

⁷ Там само, арк. 503.

Хрестовоздвиженський монастир у с. Чесний Хрест

[с. Чесний Хрест; тепер – с. Світанок
Володимир-Волинського р-ну Волинської обл.]

Був розташований на острові на річці Луга. На думку К. Левитського, цей монастир засновано ще за часів Київської Русі, точніше, за його словами, під час поділу Волині на уділи і піднесення столиць удільних князівств. М. Петров також уважав, що обитель існувала в долитовський період¹.

Перша вістка про с. Чесний Хрест теж опосередковано вказує на існування тут однойменного монастиря. Логічним буде припущення про зв'язок між титулатурою обителі та назвою села. На наш погляд, саме Хрестовоздвиженська обитель дала назву поселенню – Чесний Хрест. Відомо, що у 1452 р. великий князь Казимир надав Немирі Резановичу декілька сіл, серед них – і Чесний Хрест². Наступну згадку про цей маєток маємо в заповіті Якова Войни (60–70-ті рр. XV ст.): «Записую жоне своей Мари Стволовичи село Житани, Чесный Хрестъ, Бубнов»³.

Найдавніше безпосереднє свідчення про монастир знаходимо під 1555 р. Це – віновий запис Олександра Федоровича Чорторийського дружині Магдалені Деспотівни на третину своїх володінь, серед яких «Житани, манастыр Чесного Хреста, дворець Бубнов»⁴. Порівнюючи цей запис із виявленим у заповіті Я. Войни, бачимо ті самі посілості, але щодо «Чесного Хреста» зазначено «монастир». Це дало підставу М. Владимирському-Буданову стверджувати, що обитель (за аналогією із Зимнівською) існувала ще в 1452 р. (див. розділ «Зимнівський Успенський монастир»)⁵. Цей же Олександр Федорович у своєму тестаменті 17 грудня 1569 р. записав дружині та синові Михайлу обитель Чесного Хреста, а також «половину манастыра отчизны моее Земенского»⁶. У духівниці від 13 липня 1571 р. Магдалена Деспотівна заповіла сину Михайлові монастир Чесного Хреста і «половицу манастыра Земенского»⁷. Отже, в документах чітко простежується спільне володіння Зимнівською обителлю кн. Олександром та Іваном Федоровичами Чорторийськими, яке було обумовлене поділом володінь між ними в 1547 р.⁸ Водночас у цьому акті про такий поділ монастир Чесного Хреста не згадується, а пізніше фіксується як володіння саме Олександра Федоровича. Аргументом на

¹ К. Левитский. Храмовоздвижение на Волыни // ВЕВ. Часть неоф. 33 (1915) 514; Н. Петров. *Вольный...*, с. 24.

² *Архив ЮЗР*, ч. VIII, т. 4, с. 25.

³ Там само, с. 27.

⁴ Там само, с. 30.

⁵ М. Владимирский-Буданов. *Церковные имущества...*, с. 178.

⁶ *Архив ЮЗР*, ч. VIII, т. 4, с. 34-35.

⁷ Там само, с. 47.

⁸ Там само, с. 37-41.

користь сказаного є його запис від 1567 р., яким він передав дружині 10 000 золотих «на дворе Селце, и монастыри Чесного Хреста [...] на фолварку Бубнове и на именахъ Горскихъ [...] и на подаване монастыра Земенского»⁹. Олександр Федорович володів Зимнівським монастирем разом зі своїм братом, і тому стосовно цієї обителі зазначено «подаване». Монастир Чесного Хреста був його власністю, тож і фігурує просто як його маєток. Вірогідно, обитель була ним не успадкована від батька, який помер у 1542 р.¹⁰, а заснована. Таким чином, це мало статися між 1542 і 1555 рр.

Наступна вістка про чернечий осередок датується 14 липня 1580 р., коли Михайло Олександрович Чорторійський віддав у заставу Лазарю Іваницькому с. Чесний Хрест з обителлю (на три роки, за 400 кіп литовських грошів). Згідно із записом, він з дружиною повинні були «тот монастыр, имене наше звышпомененое зо всим на все, на себе держати и всяких пожитков, платов и доходов уживати, редити, справовати и судити». Якщо до кінця зазначеного терміну князь не поверне борг, село з монастирем залишаються у володінні Іваницького ще протягом трьох років¹¹. У цьому самому записі знаходимо цікаву інформацію і щодо самої обителі: «Имене наше влостное отчизное [...], меновите монастыр Чесный Хрест с церковью и островом всим, на котором монастыри церковъ Чесного Хреста стоит, з дворцем монастырским»¹². Чи то кн. Михайло Олександрович не повернув борг, чи то продовжив заставу, але маєток залишився у Л. Іваницького, який згодом надав його в заставу луцькому єврею Іллі (згадується під 1588 р. у свідченні волинського «поборць»: «Иля, жид луцкий, державца имене села Селца и Чесного Хреста»¹³). 18 січня 1590 р. Лазар Іваницький переписав с. Чесний Хрест дружині, яке вона «до живота своего маєт тримати»¹⁴.

12 квітня 1597 р. Софія Ходкевичівна (як пам'ятаємо, її першим чоловіком був М. О. Чорторійський) передала деякі свої маєтки синові Юрію. Названо також с. Чесний Хрест, що його свого часу їй записав чоловік, як «держачого на се[с] час пана Лазара Иваницкого»¹⁵. Цього ж дня склав свій акт Юрій Михайлович, котрим він «двор и село Чесный Хрест з островом, названым Манастирщизна» продав за 400 кіп литовських грошів Станіславу Кандибі Прокшичу¹⁶. Ще через місяць, записом від 13 травня, князь дозволив С. Кандибі Прокшичу віддати Л. Іваницькому 1 000 золотих (у такій сумі той одержав цей маєток від батька і матері Юрія Михайловича) й «имене Чесный Хрест, от мене ему вечне проданое, выкупивши, до рук своих взяти». Наведено також опис границь: «Которая гребля

⁹ *Архив ЮЗР*, ч. VIII, т. 4, с. 33.

¹⁰ ЦДІА України у Києві, ф. 27, оп. 1, спр. 10, арк. 358.

¹¹ *Памятники*, т. 1, від. 2, с. 48-56.

¹² Там само, с. 52.

¹³ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 24, арк. 594 зв.

¹⁴ Там само, ф. 27, оп. 1, спр. 7, арк. 176 зв.

¹⁵ Там само, ф. КМФ-36, оп. 1, спр. 201, арк. 133 зв.

¹⁶ Там само, ф. 27, оп. 1, спр. 10, арк. 361-364.

сыпана быти маєт, почавшы от села Чесного Хреста до острова Липовца и Манастырцизны, а от Манастырцизны до острова Межилужя (межи Лужя? – С. Г.)»¹⁷. Цей запис було занесено до актових книг Володимирського гродського суду. Отже, маємо згадки про острів «Манастирцизна». Однак до книг Володимирського земського суду цей документ потрапив дещо в іншому варіанті, і володіння визначено таким чином: «Где граница чеснохрестска з бубновскою впала просто речищом старым межи грунтом маркоставских и Острова Межилужя з манастыром Чеснохрестским»¹⁸. Звідси випливає, що обитель була розташована на острові «Манастирцизна», який утворився в результаті зміни течії Луги: між старим річищем і новим («межи Лужя»). Це підтверджується свідченням возного, котрий 17 червня 1597 р. був присутнім при передачі С. Кандибою Прокшичем грошей Л. Іваницькому, після чого зробив «увязане» Кандиби у володіння селом. Возний зафіксував: «Межи грунтов маркоставских и острова межи Лужя з манастыром Чеснохрестским, зоставуючи тот остров к Чесному Хресту»¹⁹.

Знайдено ще кілька нотаток про острів «Манастирцизна», наприклад, у скарзі С. Кандиби Прокшича на Григорія Лепесовицького і Григорія Шпраського у зв'язку з подіями 28 серпня 1597 р., тобто «о покошене гвалтовне острова моего близшого от Манастырцизны, то ест от Липовца, о выбите мене спокойного держаня»²⁰. 1 лютого 1598 р. возний «ездил з листом увязчим [...] до пана Григоря Лепесовецкого и пана Григоря Шпраского [...] на первой остров близко з манастырцизных названого Липовца во имену Чесном Хресте [...], с которого был пан Кандыба от пана Лепесовицкого и пана Шпраского спокойного держаня выбит»²¹. 28 квітня 1598 р. ці ж Г. Лепесовицький і Г. Шпраський, як скаржився С. Кандиба Прокшич, наслали своїх підданих «на грунт мой чеснохрестский, на остров близший з манастырцизною, то ест Липовец»²².

Привертає увагу те, що обитель тут фігурує не як один з об'єктів володіння: мова йде саме про острів («зоставуючи тот остров к Чесному Хресту»), на якому вона розташована. Частково це пов'язано з характером наведених свідчень – прив'язка до місцевості при визначенні володінь, перерахування островів. Водночас, якщо при описі 1597 р. ґрунтів, що належали до с. Чесний Хрест, зазначається «острів з монастирем», а не «монастир з островом», то це, на наше переконання, дозволяє говорити про, так би мовити, «непомітність» тогочасної обители, яка мала незначні земельні володіння (в усіх документах після 1580 р., де вказується чернечий осередок, нічого не сказано про духовні села, лише запис від 1580 р. про передачу обители у заставу дає змогу зробити припущення щодо володіння нею с. Чесний Хрест) і невелику кількість ченців. Таке становище,

¹⁷ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 30, арк. 691 зв.-692.

¹⁸ Там само, ф. 27, оп. 1, спр. 11, арк. 255-258 зв.

¹⁹ Там само, спр. 10, арк. 364-366.

²⁰ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 30, арк. 656.

²¹ Там само, спр. 31, арк. 29 зв.-30.

²² Там само, арк. 153.

певною мірою, могло бути наслідком перебування з 1580 р. монастиря із цим селом у заставному володінні Л. Іваницького, котрий, як і більшість заставних власників, передусім піклувався про отримання прибутку, а не про церковне опікунство. 1580 року кн. Михайло Чорторийський передавав у заставу Іваницькому «имене наше влостное отчизное [...], меновите манастыр Чесный Хрест с церковю и островом всим [...], з селом и всеми людми в селе Чесном Хресте мешкаючими». Можливо, в 1597 р. обитель уже не існувала, а залишилися «дворец манастырский» (тобто храм, помешкання ченців тощо), який за звичкою могли ще довго називати «монастирем». Тут показовим може бути вже аналізований приклад з різними варіантами записів (під 13 травня 1597 р.). Зрозуміло, що важливі об'єкти в документах зафіксовані чіткіше, до яких наша обитель (або те, що залишилося від неї), схоже, не належала. Зазначимо й те, що ми не маємо жодної інформації щодо функціонування цього чернечого осередку.

Під 1599 р. у скарзі С. Кандиби Прокшича на підданого пана Адама Прусиновського виявлено останню відому нам згадку про монастир. Цей підданий з 6 на 7 серпня, «поехавши човнами под манастыр и сад мой чеснохресский, там же дерева и щепей немало поламали и поповали, яблока потрясли и немалую шкоду учинили»²³. У 1604 р. С. Кандиба Прокшич записав дружині Ганні Михайлівні у дожиттєве володіння «именя Чесный Хрест»²⁴, а в 1622 р. Олександр Єнич, який отримав цю посілість від дружини (була донькою С. Кандиби), продав її Федору Линевському; наступного дня возний «подал и поступил» йому маєток²⁵. У цих документах монастир не фіксується. І хоча вже були наведені аналогічні за змістом документи без згадок про обитель під тими роками, коли вона, скоріш за все, функціонувала, – ймовірно, що в 1622 р. його таки не було.

Очевидно, після смерти в 1571 р. вірогідного засновника монастиря – кн. Олександра Федоровича Чорторийського – для ченців почалися скрутні часи (особливо після 1580 р.), й обитель припинила своє існування між 1599 (може, й раніше) і 1622 рр. Подана далі інформація, можливо, допоможе нам точніше визначити час занепаду обителі. Так, 17 травня 1610 р. С. Кандиба Прокшич свідчив, «иж за напоменем моим через его мл отца протопопы жаславского, свещеник его кнежеское мл пана воеводы вольнского вербовецкий Константин Пузецкий книги вси, сосуды церковные, которые, будучи во имену моем Чесном Хресте, у руках и в моци своєї мал, мне все в целости зуполна отдал»²⁶. Навряд чи в невеликому селі (у 1577 р. там налічувалося 10 димів і 4 городники²⁷) було декілька церков. Легко припустити, що йшлося про священика монастирської церкви, яка після занепаду обителі перетворилася в парафіяльну. Тут ситуація могла бути подібною до тієї, яку ми спостерігали щодо Спаського

²³ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 32, арк. 277.

²⁴ Там само, ф. 27, оп. 1, спр. 15, арк. 709 зв.

²⁵ Там само, спр. 27, арк. 80 зв., 797 зв.

²⁶ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 42, арк. 392 зв.

²⁷ *Źródła dziejowe...*, т. XIX, с. 671.

храму у Володимирі, коли він перебував у такому занедбаному стані, що його пресвітер змушений був зберігати церковне опорядження вдома (див. розділ «Володимирський Спасо-Преображенський монастир»). Залишаючи парафіяльний уряд Хрестовоздвиженської церкви, Костянтин Пузецький мусив забрати із собою церковну утвар, яку й повернув на першу вимогу. У такому разі це сталося, ймовірно, незадовго до 1610 р. або ж у цьому році. Отже, є підстави вважати, що в 1610 р. монастир уже не існував.

Землеволодіння

Згадок про монастирські маєтки не виявлено. Проте, як видається, вже коментований нами запис про передачу в 1580 р. обителі Л. Іваницькому дозволяє припустити, що послушники володіли островом, на якому був розташований їхній осідок («имене наше [...] монастыр Чесный Хрест с церковю и островом всим, на котором монастыри церков Чесного Хреста стоит, з дворцем монастырским, с полми орымими и сеножатми, з сады и всими людьми в селе Чесном Хресте мешкаючими»)²⁸. Ймовірно, що й назва острова – «Монастырщина» – пов'язана не лише з розташуванням тут обителі, а й з належністю його до духовних поселень. Вірогідно, що с. Чесний Хрест належало обителі, бо, як свідчить увесь розглянутий раніше матеріал, досить часто монастирі володіли тими маєтками, на території яких були розташовані.

Священники

Костянтин Пузецький (гіпотетично): був до 1610 р.²⁹

*** **

Маємо також кілька вісток про монастирі, які не вдалося ідентифікувати. Так, зокрема, у 1603 р. пресвітер П'ятницької церкви у Володимирі скаржився на Яна Заблоцького, який «от часу немалого [...], хочечи мя зелживост або о горло приправит», так налякав позивача, що той ходив до храму віддаленими порожніми вулицями. Зі скарги дізнаємося, що 13 листопада пресвітер був «на справе духовной» у церковній підданій Коднянки Мартинової, а коли звільнився, то «до кили у монастыр уступил спат уклася»³⁰. В якому чернечому осередкові мешкав цей пресвітер, можна тільки здогадуватися. Патронами П'ятницької церкви були Загоровські, тож можливо, що мова йде про Іллінську обитель.

10 жовтня 1654 р. датується свідчення возного, який цього дня відніс позов Люблінського трибуналу «в мешканю албо дворе на урочиску Криници подле манастира Володимерского там же у Володимеру будучим»³¹. Згідно з уже наведеними даними про монастирі, у цьому місті жоден з них у той час не функціонував. Припускаємо, що йдеться тут про запустілу обитель з числа згаданих або про ще не зафіксовану документально.

²⁸ *Памятники*, т. 1, від. 2, с. 52-53.

²⁹ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 42, арк. 392 зв.

³⁰ Там само, спр. 35, арк. 484 зв.-485.

³¹ Там само, спр. 90, арк. 541.

Частина 3

**МОНАСТИРИ
ЛАТИНСЬКОЇ ТРАДИЦІЇ
У СВІТЛІ АКТОВИХ ДЖЕРЕЛ
(історичні нариси)**

Ілюстрація 11. Ікона Пресвятої Богородиці. Перша половина XVI ст.
Церква Різдва Богородиці у Камені-Каширському

*** **

Для кращого розуміння низки проблем, пов'язаних із функціонуванням православних та унійних обителів, важливим є порівняльний аналіз чисельности та юрисдикційного статусу римо-католицьких монастирів у цьому ж регіоні. Варто наголосити, що нами використано лише ту інформацію, яку вдалося виявити в актових книгах Володимирських гродського та земського судів. Наскільки відомо, ці дані досі не були введені до наукового обігу, тимчасом як вони творять розгорнутий наратив про діяльність латинських орденів у Західній Волині.

Володимирський домініканський монастир Пресвятої Тройці

[м. Володимир; тепер – м. Володимир-Волинський]

Заснований 1497 р. великим князем литовським Олександром¹, монастир розташовувався на Спаській вулиці. Збереглося свідчення возного, який 25 серпня 1610 р. був «на справе [...] ксендза Габриеля, преора кляштора Володимирского заложеня Светое Тройцы у Володимери, и всее брати, при том кляшторе мешкающе тут у месте Володимирском на Спаской улицы»².

Землеволодіння

Село Волька Федорівська. Луцький римо-католицький єпископ Анджей Гембіцький неодноразово – 20 грудня 1639 р., 1642 р. і 1645 р. – скаржився на монастир у зв'язку з тим, що піддані з єпископських маєтків, які втекли до Вольки (володіння обителів), продовжували там мешкати³. У Володимирському гродському суді розглядалася супліка від 20 листопада 1647 р. Федора Яковицького на пріора, оскільки два «подданных велебности вашеє з Волки Хведоровца» селянина «з маєтности поводовое села Туропина выкотили» певний час тримали у себе⁴.

У судовому позові від 21 квітня 1653 р. настоятель Кипріян Стефановський висунув претензії до володимирського унійного владики Йосифа (Мокосія Баконецького), «доводечы справедливости подданным своим кляшторным Волки доминиканское [...], иж в р. 1652 разных месяцы и дней през челядь свою [...] грабежи починил»⁵. Отже, в цей час поселення (або його частина) перебувало в заставному (орендному) володінні. У березні 1656 р. у Вольці Федорівській нараховувалося 3 дими⁶.

¹ L. Królik. *Organizacja...*, с. 362.

² ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 42, арк. 559.

³ Там само, спр. 74, арк. 1744 зв.; спр. 77, арк. 1530 зв.; спр. 81, арк. 553 зв.

⁴ Там само, спр. 84, арк. 1078.

⁵ Там само, спр. 89, арк. 1264 зв.

⁶ Там само, спр. 93, арк. 369 зв.

Село Лабенчі. Половину цього маєтку і 20 золотих Якуб Лисаковський записав у своєму заповіті від 20 листопада 1623 р. на монастир⁷.

Село Радовичі. Фігурує в декількох судових епізодах. Як свідчив возний, 13 липня 1621 р. він їздив до с. Радовичі, «первей пана Петра Радосчого, а тепер отцов доминиканов, законников кляштору Володимерского, в том то сели будучим, а их милостям законником за правом их милости дедичным належачим, яко о том тые права записы их милостям отцом доминиканом законником належачие, ширей в себе обмовляю [...] при громаде всех подданных, до тоє маєтности належачих, и при бытности шляхетных пана Новоселецкого и пана Яблонского, которые ты добра за правом якимис обычаем заставы тримают, при которых то панов посесоров бытности в тые добра вси, водле запису и права отцом доминиканом служачого, обычаем права посполитого ввязалом и послушенство подданных до посесии отцом доминиканом в тые права их дедичного [...] тоє маєтности отдали»⁸. В іншому випадкові у жовтні 1623 р., «становши очевисто [...], ксенжа Доминик Шанявский, преор [...] и Дионисий Гоншовский, субпреор, старшие конвенту володимерского, консенс на продане части певное конвентови тому володимерскому правом вечистым прислухающее, в селе Радовичах лежачое»⁹. 1 березня 1624 р. «старшие конвенту володимерского» підтверджували «вечистую продажу од себе и всеє брати своеє [...] части своеє вечистое в селе Радовичах» Марціянові Ольшанському «за суму пенезей пулчварта тисеча золотых полских»¹⁰.

Село Роговичі. «Певную част в селе Роговичах с подданными всеми» записом від 4 жовтня 1620 р. подарувала монастиреві «София Грибовская Яновая Годлевская»¹¹.

Село Шистів. Найдавнішу згадку про належність обителі фільварку в Шистові виявлено під 1567 р.: «И допровадил до фолварку преорского [...] отцу преору Володимерского»¹². 15 квітня 1581 р. пан Маковецький «покладал в суду позов, с которого жаловал», що Гресь Шпиколовський минулого року «арендовал мне част имени кляштора володимерского Светое Троицы в Шистове на рок целый [...], с подписю руки небожчика Миколая Кучковского, бывшего преора володимерского». Проте тодішній «преор володимерский Миколай Лисовский на тот дворец Шистово, который ми оный Грес арендовал», наслав своїх підданих¹³. Викликає зацікавлення запис настоятеля від 17 грудня 1583 р., яким він «для будованя и иных потреб костелных и кляшторных, поратованя и не маючи ся чим иным ратовати, арендовалем пану Ивану Семеновичу Ляховскому фолварок мой костелный в Шистове з людьми и их повинностями, с полми

⁷ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 56, арк. 962.

⁸ Там само, спр. 53, арк. 699-699 зв.

⁹ Там само, спр. 56, арк. 615 зв.

¹⁰ Там само, спр. 57, арк. 183.

¹¹ Там само, ф. 26, оп. 1, спр. 30, арк. 1254-1256.

¹² Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 2, арк. 176.

¹³ Там само, спр. 14, арк. 86 зв.

засіяними засівку моего дворного жита мац одиннадцат и пшеницы мац чотыри и засевки людскими, которых десетина и вытычное прийти мает [...], и зо всеми доходы и пожитки [...], поля на три мацы овса, сеножати на три косари кошения травы, в котором фолварку моем подалем его млсти пану Ляховскому волов робочих с плугом шест, свиней пятеро, кур двоєнадцатеро, гусей десетеро, качок четверо, збожя для засіяння вешнего овса мац дванадцат, ячменю мац одну, гречки мац три, гороху мац одну [...]. К тому теж ку той аренде поступилем его млсти у млынех володимерских его королевское млсти замковых з стороны волности моеї костелное на потребу его млсти волное молоте всякого збожя, на што с которого потреба также и солодов без черги и мерки». Трирічна оренда маєтку розпочалася в 1584 р., й ченці мали отримувати «на каждый год по тридцати и пети золотых полских»¹⁴. У 1588 р. пріор знову «подал фолварк Шистовский» у заставне володіння, цього разу «пану Павлу Крусинскому»¹⁵. Під 22 серпня 1619 р. збереглася скарга настоятеля римо-католицького монастиря на Войцеха Черниховського, який «подданого его костелного з села Шистова именем Матфея Павловича, поткавши его добровольною дорогою в селе Шистове идучого, гвалтовне без жадное причины [...] збил, змордовал»¹⁶. Через декілька років він позивав до суду Федора Линевського, який з 1622 р. переховував у своєму маєтку «подданого их кляшторного з села Шистова, до фолварку их належачого»¹⁷. У травні 1624 р. возний відніс судовий позов до володимирського унійного владики Йоахима (Мороховського), котрого пріор з ченцями позивали «о гвалтовное забране грунтов, пол, сеножателей, ставов, рек, озер и иных принадлежностей, през позваных поводом здавна до третее части села Шистова правом дедичным, от людей побожных фундованое, належачих»¹⁸.

23 серпня 1625 р. римо-католицький монастир скаржився на Андрія Криницького: того самого дня «над заходом слонца послал отец преор кони свои з возом, приехавши з дороги до фолварку кляштора володимерского, а гды двор минувши его мл пана Киселя, въезджаючи на греблю млынов володимерских, он, пан Андрей Крыницкий [...], погонивши возницу кляшторного [...] з тыми конми и з возом безпечне и спокойне едучого, без вшелякого даня причины, приехавши до того возници, невинне шаблею голою бил, мордовал», і поранив коня, який коштував 300 золотих¹⁹.

Джерела нотують ще один позов латинських монахів на городельського старостича Миколая Лисаковського – за те, що в жовтні 1625 р., «гды на потребу дворную и костелную килка возов по дрова за квитом волного врубу од его мл пана Александра Лагодовского даная, которая челяд дворная и подданные

¹⁴ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 18, арк. 419-421.

¹⁵ Там само, спр. 21, арк. 124.

¹⁶ Там само, спр. 52, арк. 77 зв.

¹⁷ Там само, спр. 56, арк. 283.

¹⁸ Там само, спр. 58, арк. 186.

¹⁹ Там само, спр. 59, арк. 1349.

фолварку Шистовського, уже нарубавшы дров в пуци Коиленской, ку домови ехали доброволною дорогою», їх зустрів Лисаковський, який «загамовал, пытал и бити оных росказал был», хоча духовні піддані й пояснили, що дрова взяли в пуци Лагодовського, а не його²⁰. Пріор також скаржився на Яна Граєвського, у зв'язку з тим, що 1631 р. мешканців «села Шистова, до конвенту володимерского належачого», побили в корчмі, розташованій у маєтку відповідача²¹. Наприкінці 30-х – у середині 40-х рр. XVII ст. римо-католицький луцький єпископ Анджей Гембіцький неодноразово позивав монастир, позаяк його піддані, котрі втекли в 1636 р. «до кляшторного села Шистова», продовжували там мешкати²².

У вересні 1639 р. «на вряде гродском володимерском» розглядали конфлікт між підданими Яна Граєвського і «слугою кляштору [...], до фолварку кляшторного в Шистове идучого»²³, а наступного року – супліку пріора на руського владику Йосифа (Мокосія Баковецького), через напад єпископських селян «на подданных кляшторных, в Шистове мешкаючих»²⁴. 14 липня 1642 р. пріор намагався покарати слугу володимирського унійного владики «в кривде подданого своего [...] в селе Шистове мешкаючого»²⁵. У липні 1629 р. у частині «села Шыстова, фолварку, до конвенту володимерского регулы светого Доминика належачого», налічувалося 5 димів, а в березні 1656 р. – 9²⁶.

Грунти. У скарзі пріора на Івана Семеновича Костюшка Хоболтовського від 4 червня 1618 р. мовиться про «власную сеножат кляшторную урочисчем Лопушноє»²⁷. У грудні 1645 р. владики Баковецький позивався «о гвалтовное и безправное осягнене грунту поводового власного церковного, до Светого Спаса належачого, в заведываню и диспозиции поводов з давных часов будучого, названого Скочковского, а до грунту костелного доминиканского привласчене»²⁸. Як довго перебував цей ґрунт у володінні монастиря – невідомо.

Піддані. Збереглося кілька свідчень про духовних підданих у Володимирі, хоча не в усіх випадках зазначене місце їхнього проживання. Андрій Заленський, володимирський земський суддя, у лютому 1602 р. відписав монастиреві «двох подданных на передместю Володимерском, на Запятничу [...] з их домами, грун- тами и зо всею оселею, так же и сеножаты под местом Володимерским, над ставком попов ивановских, подле сеножати Бульжинское, и над дорогою од

²⁰ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 59, арк. 1396.

²¹ Там само, спр. 66, арк. 123-123 зв.

²² Там само, спр. 74, арк. 1743 зв.; спр. 77, арк. 1529 зв.-1530; спр. 78, арк. 1360-1361; спр. 81, арк. 550.

²³ Там само, спр. 74, арк. 1403.

²⁴ Там само, спр. 75, арк. 245.

²⁵ Там само, спр. 77, арк. 528-528 зв. Під 30 серпня 1650 р. фіксується ще одна згадка щодо «села Шыстова, фолварку, до конвенту володимерского регулы светого Доминика належичого» (там само, спр. 86, арк. 623).

²⁶ Там само, спр. 63, арк. 1530 зв.; спр. 93, арк. 369 зв.

²⁷ Там само, спр. 50, арк. 375 зв.

²⁸ Там само, ф. 27, оп. 1, спр. 40, арк. 145.

Свето́го Ива́на до места идучою, лежачою, ведле вечное даровизны своеє тых подданных и сеножат на костел володимерский Светоє Тройцы»²⁹. Через чотири роки пріор скаржився на Адама Рудецького, який пограбував «подданого нашого костельного на име Васка Моленятя, на ринку перенявши з слугами своїми, гды до него шол»³⁰. У березні 1608 р. возний оглядав «подданого кляшторного на име Семена Гребеника, збитого, зраненого» (подробиці цієї справи до нас не дійшли)³¹.

Наступного року настоятель оо. домініканців подав скаргу на володимирського єврея Козича, у зв'язку з тим, що «подданая моя кляшторная пришла была до него [...], што он мужеве єє винен», але він не тільки не віддав борг, але й побив її³². Як уже зазначалося, 1610 р. унійний владика Іпатій (Потій) обмінявся ґрунтами з кляштором, унаслідок чого домініканці отримали сімох підданих у Володимирі. У 1618 р. пріор скаржився на Абрама Дворецького, за пограбування «poddanego naszego klasztorного»; у 1640 р. – на Вацлава Загоровського, який убив духовного підданого. У 1629 р. монастир володів 5 димами у Володимирі, таку ж кількість димів «pod klasztorem» зафіксовано у березні 1656 р.³³

*** **

Таким чином, частина Шистова (як монастирський маєток фіксується з 1580 р.) та Волиця (з 1639 р.) залишалися у володінні оо. домініканців до середини XVII ст. включно. Також упродовж трьох років (1621-1624) обитель контролювала с. Радовичі, після чого продала його. Ймовірно, це ж сталося з половиною с. Лабенчі й частиною с. Роговичі, про які маємо по єдиній згадці – відповідно під 1623 і 1620 рр. В усякому разі, О. Баранович, покликаючись на реєстр подимного 1629 р., подає таку кількість димів, котрими володіли володимирські домініканці: 5 – у Володимирі, 7 – у Білих Берегах, 8 – у Шишлові (Шистові?)³⁴. У свідченні духовного підданого від 1656 р. згадані 9 «халуп» у Шистові, 3 – у Волиці, та 5 – під обителью, тобто у Володимирі. Отже, протягом досліджуваного періоду монастирське землеволодіння і чисельність підданих були незначними.

Пожертви вірних

Першу відому нам легацію на монастир фіксує «квит» від 10 травня 1597 р.: «Я, отец Антонинус, Свето́го Писма доктор, провинциял провинцией яцилкта свето́го закону казнодейского в земли Руской, восполк з братею моею, законниками кляштору володимерского ксендзом Габриелем, преором володимерским, и ксендзом Сикстом, сознаваем тым нашим квитом [...], иж што небожчик пан Миколай

²⁹ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 34, арк. 51-51 зв.

³⁰ Там само, спр. 38, арк. 163.

³¹ Там само, спр. 40, арк. 156.

³² Там само, спр. 41, арк. 31 зв.-32.

³³ Там само, спр. 50, арк. 453; спр. 76, арк. 751; спр. 93, арк. 369 зв.; О. Баранович. *Залюднення...*, с. 76.

³⁴ О. Баранович. *Залюднення...*, с. 76.

Черневский, зходечи с того света, леговал на кляштор и на костел володимерский суму пенезей семдесет золотых полских». Цю суму їм віддав Андрій, брат М. Черневського³⁵.

У тестаменті від 20 травня 1604 р. «панее Марета з Лысакова кнегиня Ивановое Соломерецкое» просила поховати її в монастирі, а син мав передати ченцям 100 золотих³⁶. У 1613 р. пріор свідчив про отримання від «Paniew Jadwigy, Kniegini Irzyny Kozieczyny, małżonki pozostałej zeyszłego Je Ms Kniazia Ierzego Koziky» 700 золотих і «podszewkę złotaǳłowową», які цей князь записав у заповіті обителі³⁷. Натомість Миколай Бусовинський у 1618 р. подарував монахам 180 золотих, а наступного року Юрій Менчина у духівниці, бажаючи бути похованим у монастирі, одірував йому 100 золотих («msze zeby odprawiali») ³⁸.

Войцех Защинський у липні 1619 р. свідчив, що свого часу позичив Вавринцю Карпинському 4 220 золотих, але той помер, не повернувши боргу, і цю суму він записав обителі³⁹. 23 травня 1620 р. пріор скаржився на Адама, Марину і Ганну, дітей Вавринця Карпинського, та Барбару Карпинську, їхню матір та опікунку, «за недопущенем чинення екзакуции на добрах своих селе и дворе Черникове за суму пенезей» 4 220 золотих⁴⁰.

Катерина Лисаковська, дружина холмського хорунжого Якуба Лисаковського, в тестаменті від 24 лютого 1620 р. просила поховати її в монастирі, пожертвувавши йому 150 золотих⁴¹. У серпні 1623 р. возний разом «з отцем того ж закону Габриелем, презвитером, посланым от отца преора и всее брати», їздив до Устилуга (володіння Лисаковських), аби отримати від Миколая Лисаковського «суму пенезей през зошлюю [...] панюю Катерину з Жулина Якубовую Лысаковскую, хоружиною земли холмское, записаную на костел и кляштор [...] тисечу золотых полских з сум зошлое паней хоружиной и од зошлого пана Якуба Лысаковского [...] на маєтностях Гнойне, Могилне и Смоленце»⁴². Того ж року возний відніс шість судових позовів «по пана Миколая, Александра, Вацлава Лысаковских [...], в жалобе отца Доминика Шанявского, преора, и всех отцов доминиканов», через невиплату грошових сум, записаних обителі Катериною та Якубом Лисаковськими (в одному документі мовилося про 200 золотих, які К. Лисаковська записала кн. Катерині Соломерецькій, а та – ченцям)⁴³. Через декілька місяців пріор скаржився на Лисаковських, які не віддавали 2 000 золотих (1 000 золотих Якуб Лисаковський передав монастиреві 5 листопада 1613 р., і таку ж

³⁵ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 31, арк. 177-177 зв.

³⁶ Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 72, арк. 288-288 зв.

³⁷ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 45, арк. 707 зв.

³⁸ Там само, спр. 50, арк. 52 зв.; спр. 51, арк. 179 зв.

³⁹ Там само, спр. 51, арк. 713-714 зв.

⁴⁰ Там само, спр. 52, арк. 1375.

⁴¹ Там само, арк. 832 зв.

⁴² Там само, спр. 56, арк. 529-529 зв.

⁴³ Там само, арк. 722 зв.-723 зв.

саму суму він свого часу позичив у ченців)⁴⁴. У травні 1625 р. до книг Володимирського гродського суду було занесено акт Головного трибуналу Київського воеводства, в якому йшлося про намагання ченців одержати від Лисаковських 2 000 золотих⁴⁵. 16 серпня 1625 р. возний відніс аж сім позовів Люблінського трибуналу у зв'язку зі скаргою Лисаковських, які не погоджувалися з висунутими проти них претензіями від монастиря щодо невиплати йому грошей⁴⁶.

У своєму записі 1633 р. королівський ротмістр Миколай і його брат Олександр Лисаковські заявили, «iz w majątnosci naszych wsi Gnoina, Mogilna, ktore [...] po zesłym stryiu naszym [...] Jakubie Łysakowskim, chorązym chełmskim, spadłe y od niegoż tychże majątnosciach cztery tysiacy złotych oycom Dominikanom Włodzimirskim są zapisane [...], y nas, potomki swoje, tymże zapisem swoim obowiązaf [...], a ponieważ ta majątnosc nasza wyszpomieniona iest w pewney sumie pieniezney obligowana Je Ms Walerianowi Podhorodenskiemu od kilka lat y do pewnego czasu według zapisow swoich trzymac będzie, tedy my obadwa spolnie pozwalamy, aby [...] Pan Walerian Podhorodensky tak zatrzymany wyderkaf, iako y oddawac na czasy y roki pewne przypadające s tey majątnosci wzwysz mianowanej klasztorowi [...] za kwitem ich ręcznym na każdy rok wedle rat w zapise opisanych oddawac, a my obadwa ten zapłacony przez Je Ms Pana Podhorodenskiego wyderkaf przy wykupnie tey majątnosci będzem powinni [...] Panu Podhorodenskiemu wrocic y zapłać»⁴⁷.

12 березня і 27 серпня 1636 р. пріор з усією братією позивали Миколая й Олександра Лисаковських, дідичів, а також волинського ловчого Андрія Кашевського, посесора сс. Гнойне і Могильне, «до оддання выдеркафу за две лете од двох сум, першоє, чотыри тисечи золотых полских през поводов антесесоров вм Панове Лысаковские и Пана Кашевский на выдеркаф даное, а другоє тисечу золотых полских през зошлого пана отца вм поводом тестаментом легованое, от тых обудвух сум на маєтностях своих дедичных, селах [...] Гнойне и Могилне [...], за каждый рок од тых обудвух сум по двуста осмдесят золотых полских»⁴⁸. У червні 1638 р. Олександр Лисаковський перевів 4 000 золотих на Устилуг, що були записані «sposobem wyderkafowym» обителі на сс. Гнойне і Могильне, з чим монастир змушений був погодитися. 1650 року пріор висунув претензії у суді до нащадків Олександра Лисаковського, які протягом п'яти останніх років не давали ченцям-домініканцям «провизии» з 5 000 золотих, записаних йому цим Лисаковським⁴⁹. Привертає увагу супліка на Ганну Лисаковську, «цорку и сукцесорку добр небожчика пана Александра Лысаковского [...], в позве менованных посесоров добр Устылога, позванных до оддання [...] пети тисечей золотых полских конвентови володимерскому, през небожчика пана Лысаковского на

⁴⁴ ЦДДА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 31, арк. 832 зв.-833.

⁴⁵ Там само, спр. 59, арк. 848-849 зв.

⁴⁶ Там само, спр. 60, арк. 514 зв.-515 зв.

⁴⁷ Там само, спр. 68, арк. 533 зв.-534.

⁴⁸ Там само, спр. 71, арк. 276-277, 975-976.

⁴⁹ Там само, спр. 73, арк. 870-871, 875-877; спр. 86, арк. 2009-2010 зв.

Устылугу способом выдеркафу записаноє»⁵⁰. У квітні й вересні 1653 р. та в 1658 р. пріор знову скаржився на Ганну Лисаковську, дідичку Устылуга, та посесорів маєтку, у зв'язку з невиплатою домініканцям «провизии рочной» з 5 000 золотих⁵¹. 27 червня 1620 р., «ставши очевисто богомыслный отец Михайло, презвитер Обынизкий заложеня Светое Пятници [...], доброволне сознал, иж он в справе своей [...] з велебным в пану Богу ксендзом Матеушом Лукашовичом, закону казнодейского преором володимерским, и всим конвентом его, поводами, в справе о долгу [...] шестдесят золотых полских през отца Обынизкого пану Миколаєви Бусовинскому на запис якобы винно зостал, а за вливком права от пана Бусовинского поменену отцу преорови и всему конвентови належачоє и служачоє»⁵².

У лютому 1624 р. ченці свідчили, що отримали від Кіліяна і Стефана Витвинських 40 золотих. Через півроку дружина Каспара Печаровського передала монастиреві 300 золотих, відписані ним (заповідав там його поховати)⁵³. Так само вчинила Софія Скленська, луцька земська підсудкова, яка, бажаючи знайти вічний спочинок у цій обителі, 24 липня відписала їй 200 золотих «sposobem wyderkafu», прохаючи, «aby przy tey że mszy, ktora za duszę pana oica mego raz w dzien odprawowana byc ma, tam ze i moia grzeszna wspomiana była»⁵⁴. Її приклад наслідував Якуб Крушинський, задекларувавши у заповіті від 10 грудня 1624 р. «na nabożestwo dac złotych pięcdziesiąt, aby oycowie zakonu Dominika S. przez naswiętsze ofiary za grzechi moie Pana Boga błagali»⁵⁵. Ян Заблоцький у тестаменті від 10 жовтня 1625 р. пожертвував домініканцям у Володимирі та бернардинцям у Сокалі певну суму (до 50 золотих), яка залишиться після виплати всіх його боргів. Юрій Будзишевський, королівський ротмістр, двічі – у 1629 і 1632 рр. – заповідав поховати його в монастирі, записавши ченцям 150 золотих «na dwa lichtarze sribnych»⁵⁶.

Під 2 листопада 1629 р. маємо духівницю невідомої пані, в якому вона просить поховати її в обителі й дарує їй 1 000 золотих «takim sposobem, iż skoro po smierci moiey [...] oycowi dominikani klasztoru [...] całą część moie w siele Rohowiczach w powiecie Włodzimirskim [...] w pomienioney summie tysiąc złotych polskich do spokoyney possessiey [...] zażywac maią [...], a iż im ta summa przez [...] Pana Mikołaja Grzybowskiego, wnuka y successora dobr moich wszystkich [...], zupełna gotowemi pieniędzmi tysiąc złotych oddana będzie». У разі, якщо ж її онук не віддасть 1 000 золотих, тоді «niechay iuż wiecznością przy oycach Dominikanach klasztoru Włodzimirskiego zostaie ta maiętnosc moia, za co oycowie Dominikani tak teraz, iako y na potym będącey kozdego tego dnia w piątek mszę świętą, a w sobote

⁵⁰ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 73, арк. 314 зв.-315.

⁵¹ Там само, спр. 89, арк. 352, 1130-1131; спр. 95, арк. 1578-1578 зв.

⁵² Там само, спр. 52, арк. 1528 зв.-1529.

⁵³ Там само, спр. 57, арк. 75; спр. 58, арк. 100-100 зв.

⁵⁴ Там само, спр. 58, арк. 90 зв.-91.

⁵⁵ Там само, спр. 59, арк. 840 зв.

⁵⁶ Там само, спр. 63, арк. 649-649 зв.; спр. 67, арк. 584 зв.

litanią za duszę moie y małżęka moiego odprawowac maia»⁵⁷. За 1632 р. зберігся також заповіт «Зофии Грибовского, першого Станиславовой Рогулской, а тепер второго малженства Яновой Годлевской», в якому вона, бажаючи знайти вічний упокій у монастирі, передала йому 500 золотих «на wszystkiey całej zupełney części mey w siele Rohowiczach [...], dworze y wszystkim budowaniem, poddanych wszystkich na tey części będących y wszystkich pożytkach z niey przychodzący»⁵⁸.

Ян Заленський, володимирський земський суддя, у своєму тестаменті від 20 січня 1630 р. зазначав: «Na pogrzebie moim Oycow Dominikanow [...] dac dwiescie złotych polskich y zosobna zeby Oycowie Dominikani za grzechi moie [...] po pięciu mszy świętych odprawił, wszystkim Oycom, yle będzie kapłanow w klasztorze, kazdemu z Ich Msc powinni będzie dac małżęka moia po złotych trzy polskich». Його нащадки мали відіслати «Oycom Dominikanom zyta siedm mac, owsa siedm mac, grochu mace, pszenice mace, ieczmenia mac pięć, hreczki mac trzy», за що ченці повинні були «Pana Boga prosic za wszystkie dusze» – як батька Яна Заленського, так і всіх його нащадків і зокрема самого Яна – «po iedney mszy na dzień»⁵⁹.

Одержував монастир легатії в заповітах і від інших осіб –

Себастьяна Павловського (28 січня 1631 р.) – 500 золотих⁶⁰;

володимирського унійного владыки Йоахима (Мороховського) (3 лютого 1631 р.) – 200 золотих, «абы за душу мою пана Бога просили»⁶¹;

Яроша Заленського (6 липня 1631 р.) – 300 золотих⁶²;

«Марианна Корманского Шимоновая Козечиная» (15 грудня 1632 р.) – 200 золотих⁶³;

Стефана Писарського (20 вересня 1640 р.) – 50 золотих⁶⁴;

Андрія Лагодовського (28 березня 1641 р.) – 1 000 золотих, які йому був винен Адам Буркацький, «kościołowi Dominikanskiemu y оуcom, w nim mieszkaiący»⁶⁵;

Андрія Високинського (13 квітня 1644 р.) – 100 золотих⁶⁶;

Дем'яна Шавловського (1647 р.) – 230 золотих⁶⁷;

«Анна з Лысакова Коморовское, судиная земская белзкая» (17 березня 1651 р.) – 100 золотих⁶⁸;

⁵⁷ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 63, арк. 1355а-1356.

⁵⁸ Там само, спр. 67, арк. 456-457.

⁵⁹ Там само, спр. 73, арк. 325 зв.

⁶⁰ Там само, спр. 75, арк. 879.

⁶¹ Архив ЮЗР, ч. I, т. 6, с. 628.

⁶² ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. ??, арк. 1663.

⁶³ Там само, арк. 1012 зв.-1013.

⁶⁴ Там само, спр. 75, арк. 1168 зв.; спр. 76, арк. 532-532 зв.

⁶⁵ Там само, спр. 76, арк. 717 зв.

⁶⁶ Там само, спр. 79, арк. 1477 зв.

⁶⁷ Там само, спр. 85, арк. 400.

⁶⁸ Там само, спр. 87, арк. 609 зв.-610.

Миколая Кисіля (25 травня 1651 р.) – 500 золотих «sposobem wyderkafo- wum» (40 золотих щорічно). Взамін щосереді мала відбуватися «msza święta w kozdy tydzien»⁶⁹;

Криштофа Линевського (7 серпня 1651 р.) – 300 золотих⁷⁰;

«Галшки з Слубич Заленского», дружини Миколая Кисіля (9 листопада 1651 р.) – 500 золотих «z summy moiey, którą mam na Laskowie y Ora- niach, a також «lichtarzow pare srybnych»⁷¹;

Андрія Заленського (24 січня 1653 р.) – 3 000 золотих «na maiętnosci swoiey dziedziczney Owadnie [...], aby w roku była dawana prowisia kosciołowi Bozemu od sta złotych po złotych siedmiu»⁷²;

Войцеха Косцевського (21 березня 1656 р.) – «uzdeczka oprawna [...], także koni szare, iednego gniadego, drugiego bachmata karego»⁷³;

Катерини Данієльової Пузовської (27 квітня 1656 р.) – 1 000 золотих «wy- derkafem rocznym contentowac [...], od kazdego złotych sta po złotych siedmi, со uczyni со rok złotych siedmdziesiąt»⁷⁴. 4 лютого 1660 р. приор скаржився на її чоловіка Данієля Пузовського у зв'язку з невплатою видеркафу з цієї суми⁷⁵;

Кристини Немировської (5 липня 1661 р.) – на «mszy swietey» за спасіння душ її та чоловіка «zasiwky moie zytą y pszenicą na gruncie Zimnianskim we wsi Zimnie lezące, pracę y kosztem moim y Pana małzonka mego zasiane y zrobione, także w ogrodach jarzyną y ogrodniną będącą [...], także wołow szesc robocznych, krow dwie z cieląty, owiec pięciero, barana, swini czworo [...], konia iednego y klacz tymze oycom oddaie»⁷⁶.

Зберігся запис від 16 травня 1631 р. «Галшки Лупницкого Самуелевой Сци- боровой», згідно з яким речі, які залишилися їй після смерти сестри «Ядвиги Липницкого Станиславовой Лиховской» (на суму близько 500 золотих), вона, «niechając obracac na pozytek swoy [...] y chcąc, aby za dusze iey zawsze w kosciołach Świętych Katolickich mszę świętą y nabozenstwa zawsze odprawowana byli», надала монастиреві⁷⁷. 14 липня 1632 р. возний «был на справе», у зв'язку зі скаргою ченців на «Зузанну с Крижанович Марциянову Добронизкую» та її сина Пет- ра, «сукцесора добр позосталых» після Марціяна Доброницького, які не відда- вали обителі «ста гривен грошей полских», пожертвуваних домініканцям⁷⁸.

⁶⁹ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 87, арк. 734-734 зв.

⁷⁰ Там само, арк. 791 зв.

⁷¹ Там само, спр. 89, арк. 649 зв.-650 зв.

⁷² Там само, арк. 548 зв.-549.

⁷³ Там само, арк. 382 зв.

⁷⁴ Там само, спр. 94, арк. 417.

⁷⁵ Там само, спр. 97, арк. 1658 зв.

⁷⁶ Там само, спр. 98, арк. 1192 зв.

⁷⁷ Там само, спр. 66, арк. 467 зв.-469 зв.

⁷⁸ Там само, спр. 67, арк. 616-616 зв.

Бенедикт Костюшко Хоболтовський у лютому 1634 р. свідчив, «iz ia summe dwiescie złotych polskich przez urodzoną zeszlą Jej Ms Panię Hańszke z Dobronią Andrzeiową Dachnowiczową testamentem ostatniej woli swey na Kosciół Włodzimirsky Świętego Dominika daną y legowaną sposobem na wyderkaf [...], na dobrach moich własnych [...], od małżaki mey Paniey Zuzanny Dachnowiczowny służący [...], mianowanemu kosciółu Włodzimierskiemu waruie». Щорічно братія мала отримувати з цієї суми 15 золотих. У травні 1650 р. пріор скаржився на нащадків Бенедикта Хоболтовського, які в останні роки не платили ченцям щорічного видеркафу в 15 золотих, записаних цим шляхтичем⁷⁹.

У вересні 1634 р. настоятель Володимирського римо-католицького монастиря двічі позивався зі шляхтичами – кн. Вацлавом Козекою щодо невиплати 300 золотих, які заповів обителі його брат Петро, та – «по панну Галшку Павловичовну и опекунов єе о неодадане сумы тестаментом на кляштор тутошний през [...] пана Павловича, отца єе мл легованое»⁸⁰. Під 17 квітня 1653 р. зберігся судовий позов у зв'язку із суплікою пріора на Вацлава Козеку «до оддання [...] себе провизии рочное од сумы выдеркафове» 300 золотих за 1651-1653 рр.⁸¹ 27 червня 1635 р. пріор з ченцями виступили з претензіями до Ганни Павловичівної, Федора Яковицького і Габрієля Подгороденського, «опекунов єе милости, тестаментом записаных, позваных [...] за попартем поводомым през декрет помененого суду головного трибуналского вины баниции [...] заплаченя през позваных поводом сумы пенезей» 700 золотих⁸². Записом від 12 листопада 1635 р. Станіслав Корозмінський з дружиною подарували обителі 500 золотих, а Ганна Склєнська, дружина Олександра Гулевича, просячи в своєму тестаменті від 2 вересня 1639 р. поховати її в цій святині, записала послушникам 1 000 золотих⁸³.

Через декілька років монастирська братія скаржилася, що вона досі не одержала 1 000 золотих, які Ганна Склєнська заповіла ченцям, передбачаючи бути похованою в монастирі⁸⁴. Тим часом в обителі мала бути «w kazdy piątek kazdego tego dnia msza święta za dusze małzonki Je Msci Pana Hulewiczowey u rodzicow»⁸⁵ У вересні 1643 р. пріор виступив з претензіями до Михайла, Яна і Фрідріха Шимковичів Склєнських, «сыном и вливным потомкам и сукцесором» померлого Криштофа Склєнського, луцького земського судді, «иж пани Анна з Шклиня Александровая Гулевичовая, цорка пана суди луцкого», передала монастиреві 1 000 золотих, які її чоловік ченцям «на провизию [...] их постановил, которая то провизия [...] през лет килка костелови належачая отдаваная была, а потом

⁷⁹ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 69, арк. 159; спр. 86, арк. 2060 зв.-2062 зв.

⁸⁰ Там само, спр. 69, арк. 1334-1334 зв.

⁸¹ Там само, спр. 89, арк. 1107.

⁸² Там само, спр. 70, арк. 1027 зв.

⁸³ Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 196, арк. 1315 зв.; ф. 26, оп. 1, спр. 43, арк. 152 зв.

⁸⁴ Там само, ф. 26, оп. 1, спр. 43, арк. 152 зв.

⁸⁵ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 74, арк. 1445-1446.

през лет две, то ест прошлого и теперешнего р[оку], тоє провизии од тоє сумы» не віддавали⁸⁶.

«Зофия з Куропатник Станиславовое Волское» уклала заповіт 5 жовтня 1644 р., де, зокрема, мовиться: «Leguię na kaplice kosciola Włodzimirskiego założenia Świętey Troycy oycow Dominikanow i przez zesłego s tego swiata małzonka Jey Ms zmurowaney, gdzie y ciało Jey Ms lezac będzie, pułtora tysiąca złotych polskich takim sposobem, iz [...] Pan Samuel Wolski ma dać synowi memu, a bratu swemu tey summę pieniędzy połowicę [...], a drugą połowicę sobie zostawic; s ktorey summy [...] ma Pan Samuel Wolski na maiętnosci swoiey, a Pan Woyciech Wolski także na maiętności swoiey [...] wyderkaf roczny dawać oycom Dominikanom Włodzimirskim od sta złotych po siedmiu złotych». Натомість за «duszę małzonka mego y za dusze moie na kozdy tydzien w kaplicy naszey msza» повинна відбуватися⁸⁷.

18 березня 1650 р. пріор подав скаргу на Барбару Кашевську і Ганну Боговитинівну Курцевичову про несплату монастиреві 100 золотих, котрі напередодні пожертвувала йому «небожка паня Теофила Курцевичовна Вацлавовая Боговитиновая, а второго малженства Хотецкоє»⁸⁸. Ця ж Ганна впродовж семи років не платила ченцям «провизии» з 400 золотих, які записав кн. Павло Курцевич⁸⁹. У 1653 р. настоятель обителі позивав дітей Самуеля Курцевича і Ганни Боговитинівни, які протягом 1650-1653 рр. не віддавали обителі щорічні оплати⁹⁰. У лютому 1655 р. у Люблінському трибуналі з'явився позов «по Яна Кашевского и Самуеля, сына, Марианну и Катарину, цорки, потомков» Яна Кашевського і Барбари Курцевичівни, на яких скаржилися діти Курцевича і Боговитинівни, через невилплату щорічної «провизии» від 400 золотих, переданих монастиреві Павлом Курцевичем⁹¹.

Реміян Гавловський у духівниці від 8 жовтня 1650 р., маючи намір знайти вічний спочинок в обителі, задекларував: «W Korytnicy leguie na domie y na płacu tym złotych [...]set, ktorychem pozyczył własnemi rękoma swemi, ktore mam zapisane u zyda Rowakowicza Lewka, mieszczanina Werytynskiego, znowu u Pana Stephana Iwanickiego pozyczyłem mu pieniędzy złotych pięć set roku 1648, ktore wziął z rąk Pana Mikołajia Kisiela z Brusilowa, chorążego nowogrodskiego, od ktorychem przez wszystkie czas nic nie wziął prowiziei y te temuz kosciolowi obliגיע, na Nachimowym domu we Włodzimierzu złotych dwiescie dwadziescia y poćzwarta, ktorychem mu pozyczył, y tę odkazuie temuz kosciolowi, znowu na Faybirowym domu złotych połtorasta, ktorychem mu pozyczył y te odkazuie, u Sięczyney na domie we Włodzimierzu złotych sto, ktorychem także pozyczył, temuz to wszystko kosciolowi, u Pana Stanisława Żychowskiego złotych szescdziesiąt y dwa, ktorychem mu pozyczył, y te odkazuie, a to

⁸⁶ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 78, арк. 373-373 зв.

⁸⁷ Там само, спр. 80, арк. 48-48 зв.

⁸⁸ Там само, спр. 86, арк. 1546-1547.

⁸⁹ Там само, арк. 2033 зв.-2034.

⁹⁰ Там само, спр. 89, арк. 1183 зв.-1184 зв.

⁹¹ Там само, спр. 91, арк. 393 зв.-394.

wszystko za dusze moie y małzonki moiey, y brata mego, iuz zmarłych, za dusze odkazuie, za te moia fundatia potrzebuie tego po tym conwienicie y miec chce wiecznymi czasy, aby msza we szrode w ieden tydzien, a w drugi tydzien w piątek za dusze brata mego Pawła Gawłowskiego y za dusze Anny Anastaziey, zony moiey» відправлялася⁹².

«Анна Козичанка, першого Андреевая Тарановское, а второго малженства Войцеховое Волское», заповідаючи 20 січня 1651 р. поховати її в монастирі, зазначала, «aby Pana Boga za dusze moie prozono z summy czterech tysięcy złotych, którą tam na Haykach od nieboszczyka małzonka mego Pana Woycecha Wolskiego sobie zapisaną, leguie y zapisuie sposobem wyderkafu pięćset złotych, od których pięciuset złotych prowisia corok ma byc płacona do Conwentu Włodzimirskiego przez successorow moich po złotych siedmi od kozdego sta złotych»⁹³. У 1653 р. пріор подавав скарги на Самуеля Вольського, який упродовж останніх років не сплачував ченцям видеркафу від суми, що її записала на с. Гайки дружина Войцеха Вольського. А 25 лютого 1651 р. Станіслав Подгороденський заповів обителі 100 золотих⁹⁴.

У червні 1653 р. пріор неодноразово скаржився на спадкоємців волинського мечника Валеріяна Подгороденського «о неоддане провизии од сумы шест тысячей золотых»⁹⁵, які заборгували монастиреві 550 золотих, і з 1652 р. не платили видеркафу з 6 000 золотих, що їх мечник записав на сс. Затурці та Шелвів⁹⁶. Через рік володимирські ченці позивали нащадків В. Подгороденського «до одданя поводом провизии албо чиншу щорочного рат трох водлуг запису выдеркафового од небожчика Пана Валерияна Подгороденского [...] на шест тысячей золотых [...], в р. 1653 не заплачоное, другое на новое лито, третее на збор ярмарок володимирских в р. 1654 приходячих, рахуючи кождою рату по золотых сто десет, што чинит триста тридцат золотых»⁹⁷. Тоді ж пріор висунув претензії до волинського ловчого Яна Шимковича Склєнського і його сина Станіслава, посесорів Затурці і Шелвова, які не заплатили видеркафу 330 золотих від суми, офіруваної В. Подгороденським⁹⁸. У зв'язку зі скаргою Яна Шимковича Склєнського на нащадків Валеріяна «о неоддане сумы осмисот осмидесят золотых полских през поводов кляшторови Володимерскому конвенту Святого Доминика выдеркафу», 22 лютого 1655 р. возний їздив до с. Затурці. У 1659 р. пріор позивав до суду Томаша Подгороденського, який з 1655 р. не платив монастиреві видеркафу з 900 золотих, що їх пожертвував домініканцям його батько Владислав⁹⁹. Через місяць настоятель обителі скаржився на синів Валеріяна

⁹² ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 87, арк. 480 зв.-481.

⁹³ Там само, арк. 488-488 зв.

⁹⁴ Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 269, арк. 371; ф. 28, оп. 1, спр. 89, арк. 1105-1106 зв.

⁹⁵ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 89, арк. 147 зв.

⁹⁶ Там само, арк. 1180-1183.

⁹⁷ Там само, спр. 90, арк. 129-131.

⁹⁸ Там само, арк. 183-183 зв.

⁹⁹ Там само, спр. 91, арк. 240-242, 337; спр. 96, арк. 1231.

Подгороденського, які продовжували не платити щорічну «провизию» ченцям, а наступного року – на Томаша Подгороденського, через невивплату видеркафу за 1658-1660 рр.¹⁰⁰

У липні 1655 р. пріор повідомляв про неотримання видеркафу з 900 золотих, що їх заповів монастиреві Ян Заленський, і 3 000 золотих від його сина Андрія. Обидві суми були записані на с. Овадно, яке на той час Ганна Пузинянка Заленська, новгородоцька хорунжина, передала в заставу панові Корчевському. У 1658 р. старший обителі знову позивав Ганну Заленську за невивплату видеркафу¹⁰¹. У 1653 р. ченці-латинники мали претензії до «Юстине, першого малженства Александровой Гулевичовой Воютинской, а теперешного, второго малженства Соколовой, писаровой Бузкой [...], яко посессорке добр першого зошлого малженка свого», котра з 1644 р. не платила щорічного видеркафу 80 золотих з суми 1 000 золотих¹⁰².

«Katarzyna z Siestrzewitowa, pierszego Stephanowa Linewska, sedzina grodska włodziwirska, a wtorego małżęstwa Stanisławowa Wolska» у тестаменті від 30 грудня 1655 р. просила поховати її в монастирі і записала йому 8 000 золотих, «summę tą, którą mam na gruncie у kamienice nieboszczyka Fedora Fortuny, przez proces prawny otrzymanу»¹⁰³. 1660 року настоятель обителі скаржився на Катерину з Іванич Лукашову Овлочимську «do oddania у zapłaćenia sobie złotych sta polskich według recognitieu w roku 1645 siedmego lipca klasztorowi [...] daney, а to względem pogrzebu sławney pamięci Jej Msci Paniey Reginy Owłuczumskiey», які повинен був віддати ченцям син Рєґіні¹⁰⁴. Тоді ж пріор позивав до суду подільського підчасного Кароля Потоцького, «do zapisu wyderkafewego od rodzica Wm Pani Podczaszyną Podolską conwentowi Dominikanskiemu Włodziwirskiemu на pięć tysięcy złotych polskich przyznanego WMS do oddania у zapłaćenia od pomienioneу summy prowisiey за rok 1659 у за rok 1660 osmiset złotych polskich»¹⁰⁵.

*** **

Свідчення про пожертви монастиреві від мирян починають більш-менш регулярно фіксуватися з другого десятиріччя XVII ст. – саме тоді, згідно з джерелами, стає помітним поширення в Західній Волині впливу латинського християнства. Багато надань, зафіксованих у заповітах, є своєрідною «компенсацією» за дозвіл поховати себе в обителі й монаші молитви за спасіння душі (своїї та родичів). Певною мірою така особливість пов'язана з тим, що до актових книг – основного джерела інформації – передовсім потрапляли заповіти й меншою мірою – записи про невеликі офіри ченцям. Були й інші легації, але нам не відомі обставини, за

¹⁰⁰ ЦДА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 91, арк. 1248 зв.-1249; спр. 98, арк. 1607-1607 зв.

¹⁰¹ Там само, спр. 91, арк. 423-423 зв.; спр. 95, арк. 1580.

¹⁰² Там само, спр. 89, арк. 1128-1129.

¹⁰³ Там само, спр. 93, арк. 318 зв.

¹⁰⁴ Там само, арк. 1629-1629 зв.

¹⁰⁵ Там само, спр. 98, арк. 1547 зв.

яких вони надавалися, – крім декількох випадків, коли певна особа переписувала на монастир борг. Зазвичай вотивні надання робилися у зв'язку з важливими подіями у житті людини, однак конкретних свідчень про це нам знайти не вдалося. Тимчасом визначення співвідношення між легаціями в заповітах та іншими пожертвами допомогло б краще зрозуміти ставлення пересічного мирянина до спільнот богопосвяченого життя, принаймні відповісти на запитання, чи про монастирі згадували переважно тоді, коли йшлося про вічне і треба було готуватися до зустрічі з Творцем (молитви ченців мали б бути швидше почуті), чи існування чернечих осередків залишалось досить «помітним» для людини XVI–XVII ст. впродовж усього її свідомого життя?

Монастиреві записували не маєтки, а головню грошові суми (менш заможні особи – майно, продукти), причому нерідко нащадки не виконували останню волю своїх батьків і не віддавали ченцям легацію. На відміну від православних та унійних обителів, котрі майже всі перебували у приватному подаванні й отримували пожертви здебільшого від своїх патронів, домініканському монастиреві у Володимирі, який мав велику популярність серед римо-католиків регіону, записи робилися різними особами з усієї Західної Волині.

Шпиталі

При Володимирському монастирі діяв шпиталь, «дозорцею» якого був пріор¹⁰⁶. У заповітах збереглися свідчення про пожертви притулкові від кн. Солонечської Іванової Марети з Лисакова (20 травня 1604 р.) – «шпиталеви полскому» 50 золотих і «руському» – 10; Юрія Менчини (13 березня 1619 р.) – «do szpitala Lackiego Włodzimirskiego swini troie, połec mięsa, saddle dwie, dwie macu zyta, dwie gęsi»; Катерини Лисаковської (24 лютого 1620 р.) – 100 золотих; Юрія Будзисhevського (7 травня 1629 р.) – 10 мац жита; Яна Заленського (20 січня 1630 р.) – «na szpitale dwa we Włodzimirzu, Lacky u Rusky, u na trzeci na przedmiesciu po piętnastu złotych na kazdy»; володимирського унійного владыки Йоахима (Мороховського) (3 лютого 1631 р.) – 100 золотих¹⁰⁷; Єви Суходольської (11 грудня 1631 р.) – 50 золотих; «Марианны Корманского Шимоновой Козечиной» (15 грудня 1632 р.) – 20 золотих; «Зофии з Куропатник Станиславовое Волское» (5 жовтня 1644 р.) – 200 золотих (з цієї суми щорічний видеркаф становив 14 золотих); «Анны з Лысакова Коморовское» (17 березня 1651 р.) – 100 золотих «takim obyczaiem, aby te pieniądze na wyderkaf był włożone»; Криштофа Линеvського (7 серпня 1651 р.) – 100 золотих; Кристины Немировської (5 липня 1661 р.) – «klacz ze zrzebięciem, owiec pięciero, iagniąt dwie, swini czworo»¹⁰⁸.

Цікавим є запис Андрія Кринського від 13 березня 1631 р.: «Iz ja summę [...], przez zeszęłego [...] оуца Joakima Morochovskiego [...] testamentem ostatniey woli

¹⁰⁶ ЦДДА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 59, арк. 861 зв.-862.

¹⁰⁷ Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 72, арк. 288 зв.; ф. 28, оп. 1, спр. 51, арк. 179 зв.; спр. 52, арк. 833; спр. 63, арк. 649 зв.; *Архив ЮЗР*, ч. I, т. 6, с. 628.

¹⁰⁸ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 67, арк. 197 зв., 1013; спр. 80, арк. 48 зв.; спр. 87, арк. 610, 791; спр. 98, арк. 1192 зв.

swoiey na szpital Rzymy przy kosciele Oycow Dominikanow będący Włodzimiersky, tą conditią, zeby ta summa na widerkaf dana była, a prowizia z niey na szpital wyszmianowany szła, a summa zeby wcale zawsze zostawał, daną y legowaną sposobem wyderkafu ku potrzebie moiey własney wszystkie spełna mianowaną sto złotych polskich od mianowanego szpitala, przez ręce wielebnego хієдза Je Msci Antoniego Susmaridesa, przeora na ten czas conwentu Włodzimierskiego, wziawszy» – за умови, що кожного року даватиме шпиталю 8 золотих¹⁰⁹. Отже, цей притулок був досить відомий серед населення: його згадано у 12 з 33 виявлених нами заповітах, де фіксувалися надання на монастир.

Поховання

Розглядаючи пожертви обителі від різних осіб, ми вже згадували про бажання певних осіб бути похованими тут. Поза тим маємо ще декілька аналогічних свідчень. Петро Іванович Доброницький у тестаменті від 27 грудня 1604 р. просив поховати себе в «костеле римском мурованом у Володимери»¹¹⁰. Знаємо також, що Войцеха Томашовського, якого вбили у 1609 р., «в костеле мурованом у Володимери погребено»¹¹¹. Намір мати свої гробівці у монастирі виявили: Олександр Вонсович – у заповіті від 19 квітня 1630 р.; «Галшка Козичанка Вацлавова Бокиєва» – у тестаменті від 16 вересня 1635 р.; Софія, дружина Станіслава Вольського, – в акті від 14 січня 1645 р.; у 1645 р. у монастирі поховано Регіну Овлочимську¹¹².

Андрій Мисевський у духівниці від 30 вересня 1650 р. писав: «А сиаło моie ma bydz pochowane w kosciele Dominikanskim w kaplicy [...] Panow Wolskich, od ktorych tam pozwolenie tam сиаło моie do deposita włożуc», призначивши 150 золотих «на рогрзєб сиаła»¹¹³. Францишек Соколовський (помер незадовго до 1661 р.) місцем свого вічного спочинку обрав монастир, але, на вимогу родичів, спочив у Бозі у фарному костелі Володимира. Адам Бурзишевський у 1660 р. заповідав поховати себе «w kosciele Włodzimirskim Oycow Ordinis» (ймовірно, йдеться про домініканський монастир)¹¹⁴. Отже, всього зафіксовано 32 згадки про поховання або намір бути похованим у цій обителі (у т. ч. родини Вольських).

Пріори

Миколай Кучковський: згадується 1580 р.¹¹⁵

Миколай Лисовський: фігурує під 2 березня 1581 р.¹¹⁶

¹⁰⁹ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 66, арк. 171 зв.

¹¹⁰ Там само, спр. 37, арк. 29 зв.

¹¹¹ Там само, спр. 41, арк. 459-459 зв.

¹¹² Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 196, арк. 1113 зв.; ф. 26, оп. 1, спр. 35, арк. 407 зв.; ф. 28, оп. 1, спр. 80, арк. 48; спр. 97, арк. 1629 зв.

¹¹³ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 86, арк. 1344-1344 зв.

¹¹⁴ Там само, спр. 98, арк. 110-111 зв., 847.

¹¹⁵ Там само, спр. 14, арк. 86 зв.

¹¹⁶ Там само.

Домінік: занотований під 26 серпня і 17 грудня 1583 р.¹¹⁷

Мацей (з Живца): найраніша згадка – 19 березня 1588 р., остання – 12 червня 1591 р.¹¹⁸

Йордан Ковалковський: зафіксований 29 серпня 1594 р.¹¹⁹

Габріель: найраніша згадка – 10 травня 1597 р., остання – 6 лютого 1602 р.¹²⁰

Віцентій Блюк: фігурує під 24 березня 1606 р.¹²¹

Станіслав Доброховський: найраніша згадка – 27 березня 1608 р., остання – 24 січня 1609 р.¹²²

Габріель: найраніша згадка – 25 серпня 1610 р., остання – 10 листопада 1614 р.¹²³

Войцех: найраніша згадка – 11 грудня 1616 р., остання – 3 січня 1617 р.¹²⁴

Теofil Калинович: занотований 4 червня 1618 р. і 2 січня 1628 р.¹²⁵

Матеуш Лукашевич: найраніша згадка – 1 липня 1619 р., остання – 29 жовтня 1622 р.¹²⁶

Домінік Шанявський («Писма Святого лицензията»): найраніша згадка – 11 липня 1623 р., остання – 20 травня 1626 р.; у лютому 1627 р. фігурує як пріор домініканського монастиря в Луцьку¹²⁷.

Гіяцинт Келчовський («Pisma Świętego licentia; w TeoŃogięy Bakalarz»): фігурує під 23 червня і 12 липня 1629 р.¹²⁸

Антоній Сусмара («Писма Святого лиценциат»): найраніша згадка – 19 серпня 1630 р., остання – 13 грудня 1631 р.¹²⁹

Августин Тарновський: найраніша згадка – 13 липня 1632 р., остання – 27 червня 1635 р.¹³⁰

Вінцент Решковський: найраніша згадка – 12 листопада 1635 р., остання – 9 червня 1638 р.¹³¹

Матеуш Боровіуш («Сакре теологе бакалавре»): найраніша згадка – 9 вересня 1639 р., остання – 12 квітня 1641 р.¹³²

¹¹⁷ ЦДІА України у Києві, ф. 25, оп. 1, спр. 30, арк. 334 зв.; ф. 28, оп. 1, спр. 18, арк. 419.

¹¹⁸ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 21, арк. 12; спр. 24, арк. 637.

¹¹⁹ Там само, спр. 27, арк. 607.

¹²⁰ Там само, спр. 31, арк. 177; спр. 34, арк. 51-51 зв..

¹²¹ Там само, спр. 38, арк. 163.

¹²² Там само, спр. 40, арк. 15; спр. 41, арк. 31 зв.

¹²³ Там само, спр. 42, арк. 558 зв.; спр. 56, арк. 830.

¹²⁴ Там само, спр. 48, арк. 325; спр. 49, арк. 3 зв.

¹²⁵ Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 158, арк. 271; ф. 28, оп. 1, спр. 50, арк. 375 зв.

¹²⁶ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 51, арк. 714; спр. 55, арк. 964.

¹²⁷ Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 153, арк. 234 зв.; ф. 28, оп. 1, спр. 56, арк. 283; спр. 60, арк. 604.

¹²⁸ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 63, арк. 827; спр. 168, арк. 94 зв.

¹²⁹ Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 147, арк. 447; ф. 28, оп. 1, спр. 64, арк. 395 зв.

¹³⁰ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 67, арк. 604; спр. 70, арк. 1027 зв.

¹³¹ Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 197, арк. 640 зв.; ф. 28, оп. 1, спр. 73, арк. 870.

¹³² Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 74, арк. 1403; спр. 76, арк. 751.

Бернард Парцевич («Бакаляр Писма Святого»): найраніша згадка – 14 липня 1642 р., остання – 4 липня 1645 р.¹³³

Ян Августин Цецишевський («Сакре теологе бакалявре»): фігурує під 21 квітня 1646 р.¹³⁴

Красовський: занотований 20 листопада 1647 р.¹³⁵

Людвік Семшицький: згадується 1649 р. (23 червня того ж року помер)¹³⁶.

Флорент Маслом'янський («Писма Светого лектор»): найраніша згадка – 14 березня 650 р., остання – 15 квітня 1651 р.¹³⁷

Кипріян Стефановський: найраніша згадка – 21 квітня 1653 р., остання – 1 липня 1655 р.¹³⁸

Гонорій Виногородський: найраніша згадка – 30 травня 1656 р., остання – 27 лютого 1658 р.¹³⁹

Чеслав Сулецький («Pisma Świętego lector»): найраніша згадка – 14 липня 1659 р., остання – 31 грудня 1660 р.¹⁴⁰

Привертає увагу той факт, що пріори змінювалися кожні три-чотири роки, відображаючи політику Домініканського ордену стосовно ротації своїх вищих достойників. Цікаво, що Адам Кисіль у своєму фундушному записі Низкиницькому монастиреві також писав про обрання нового ігумена кожні три роки.

Ченці

Августин Пестрецький: згадується 28 серпня 1594 р.¹⁴¹

Сикст: фігурує під 2 травня 1598 р.¹⁴²

Габріель («презвитер»): зазначається під 30 серпня 1623 р.¹⁴³

Діонісій Гоншовський (субпріор?): найраніша згадка – 9 жовтня 1623 р., остання – 2 березня 1624 р.¹⁴⁴

Єроним: вказаний під 22 листопада 1623 р.¹⁴⁵

Габріель Годзимирський («Писма Светого лектор и казнодея ординариуш»): найраніша згадка – 3 лютого 1624 р., остання – 18 квітня 1625 р.¹⁴⁶

¹³³ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 77, арк. 528; спр. 81, арк. 550 зв.

¹³⁴ Там само, спр. 82, арк. 185.

¹³⁵ Там само, спр. 84, арк. 1079.

¹³⁶ Там само, спр. 85, арк. 400 зв.

¹³⁷ Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 266, арк. 987 зв.; ф. 28, оп. 1, спр. 87, арк. 607.

¹³⁸ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 89, арк. 1264 зв.; спр. 91, арк. 423.

¹³⁹ Там само, спр. 93, арк. 112 зв.; спр. 95, арк. 1578.

¹⁴⁰ Там само, спр. 97, арк. 737 зв.

¹⁴¹ Там само, спр. 27, арк. 607.

¹⁴² Там само, спр. 31, арк. 177.

¹⁴³ Там само, спр. 56, арк. 529.

¹⁴⁴ Там само, арк. 615 зв.; спр. 57, арк. 183.

¹⁴⁵ Там само, спр. 56, арк. 962.

¹⁴⁶ Там само, спр. 57, арк. 75; спр. 59, арк. 648 зв.

Модвик (Людвік?): фігурує під 3 лютого 1624 р.¹⁴⁷

Адам (субпріор): згадується 14 січня 1625 р.¹⁴⁸

Грегор Мусчоновський (Мицоновський): занотований 14 січня 1625 р.¹⁴⁹

Вацлав Матушевський: зазначений під 14 січня 1625 р.¹⁵⁰

Томаш Дибалович: фігурує під 17 лютого 1625 р.¹⁵¹

Стефан Лаговський (вікарій): найраніша згадка – 23 серпня 1625 р., остання – 6 жовтня 1625 р.¹⁵²

Франциск: вказаний під 5 липня 1629 р.¹⁵³

Абрам Кореневський (вікарій): занотований 19 серпня 1630 р.¹⁵⁴

Амбросій Селецький: згадується 19 серпня 1630 р.¹⁵⁵

Олександр Оден: фігурує під 2 жовтня 1631 р.¹⁵⁶

Рафал Сурин (субпріор): занотований 19 листопада 1635 р.¹⁵⁷

Вінцент Виногородський: згадується 13 грудня 1635 р.¹⁵⁸

Кароль Щигельський: фігурує під 13 грудня 1635 р.¹⁵⁹

Якуб Ольшамовський: занотований 14 жовтня 1637 р.¹⁶⁰

Ян Павло Судовський (субпріор): згадується 9 червня 1638 р.¹⁶¹

Ян Ланцкорунський («kaznopaia»): фігурує під 9 червня 1638 р.¹⁶²

Вікторин: занотований 9 червня 1638 р.¹⁶³

Чеслав Самборський: найраніша згадка – 9 вересня 1639 р., остання – 3 жовтня 1640 р.¹⁶⁴

Фаб'ян Мислінський («Сакре Теологии бакаляреус, казнодея доминиканус, суп-пріор конвенту Доминика святого Кляштору володимерского»): згадується 17 січня 1641 р.¹⁶⁵

Яцко Петровський: фігурує під 19 травня 1645 р.¹⁶⁶

¹⁴⁷ ЦДДА України у Києві, спр. 57, арк. 75.

¹⁴⁸ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 59, арк. 46 зв.

¹⁴⁹ Там само.

¹⁵⁰ Там само.

¹⁵¹ Там само, арк. 175.

¹⁵² Там само, арк. 1392 зв., 1396.

¹⁵³ Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 171, арк. 43 зв.

¹⁵⁴ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 64, арк. 395 зв.

¹⁵⁵ Там само.

¹⁵⁶ Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 179, арк. 444.

¹⁵⁷ Там само, спр. 197, арк. 695 зв.

¹⁵⁸ Там само, арк. 759.

¹⁵⁹ Там само.

¹⁶⁰ Там само, ф. 26, оп. 1, спр. 39, арк. 442.

¹⁶¹ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 73, арк. 870.

¹⁶² Там само.

¹⁶³ Там само.

¹⁶⁴ Там само, спр. 74, арк. 1403; спр. 76, арк. 751.

¹⁶⁵ Там само, арк. 532.

¹⁶⁶ Там само, спр. 81, арк. 555.

Сигізмунд Млодзяновський (субпріор): вказаний під 23 липня 1646 р.¹⁶⁷

Хризостом Ястрембський (вікарій): занотований 23 червня 1649 р.¹⁶⁸

Юрій Копиловський: фігурує під 21 березня 1650 р.¹⁶⁹

Кресцентій Ридзицький («казнодея»): згадується 15 квітня. 1651 р.¹⁷⁰

Стефан Ганський: фігурує під 17 березня 1656 р.¹⁷¹

Фелікс Хрзановський («субпріор и вікарый»): вказаний під 24 квітня 1656 р.¹⁷²

Йозеф Вержбицький («kaznodzieia»): занотований 26 січня 1661 р.¹⁷³

Повсякденне життя

29 серпня 1594 р. «приходил на вряд [...] ксендз Юрдан Ковалковский, преор [...], оповедаючи сам от себе и иншоє брати костелноє [...] на пана Михайла Оранского». Цей шляхтич, за день перед тим, наслав підданих «своих церковных володимерских» на монастир, які «у ворота кляшторные сечи и бити почали», а коли ченці вийшли, то одного з них – Августина – поранили в голову¹⁷⁴.

У жовтні 1616 р. возний, на прохання пріора, був у Якуба Лисаковського у Володимирі, «в котором дворе небожка [...] пани Яновая Прилепская, инстигаторовая коронная, промешковала и з Володимера отъехавши, в Доросиню умерла, по которой смерти хлопец ее небожчин [...] до отца преора привезл ключ, просил, абы отец преор полотно и сукно на тело небожчинское з скринок в том дворе вынявши дал, жебы то до Доросиня отвезл, а тыє скринки абы до костела поховал и не выдавал»¹⁷⁵. Як свідчив урядник, він 26 листопада знову приїхав у монастир і звернувся до настоятеля, «абы указал ему в костеле речи вси зошлый небожки пани Яновоє Прилепское [...], а ксендз преор будучи на он час неспособного здоровья, не могучи сам до костела ити», послав іншого ченця. У цей момент куявський підचाший Ян Тхоревський, син покійної, який був разом з возним, «скринку с кленотами [...] гвалтом взял». Наступного дня вони знову прибули до обителі, вимагаючи віддати решту речей, однак пріор, «не хотечи ему тых речей выдат, иж бы му первей долг небожки матки своеє заплатит и за працу над телом небожки поднятую нагороду слушную учинил»¹⁷⁶. 11 грудня пріор скаржився на Я. Тхоревського, який «гвалтовне вшедши до костела, скриню и скринки, которые небожка, пани матка его, до костела для безпеченства лепшого впровадила», забрав¹⁷⁷. Через декілька тижнів Ян Жуковський заявив у суді, що

¹⁶⁷ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 82, арк. 377 зв.

¹⁶⁸ Там само, спр. 85, арк. 400.

¹⁶⁹ Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 265, арк. 855 зв.

¹⁷⁰ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 87, арк. 607 зв.

¹⁷¹ Там само, спр. 93, арк. 369.

¹⁷² Там само, арк. 382.

¹⁷³ Там само, спр. 98, арк. 849.

¹⁷⁴ Там само, спр. 27, арк. 607-607 зв.

¹⁷⁵ Там само, спр. 49, арк. 581 зв.-582 зв.

¹⁷⁶ Там само, арк. 584-585.

¹⁷⁷ Там само, спр. 48, арк. 325-327.

«гды был посланный от урядника доросинского [...] до двору его мл пана Лысаковского, хоружого холмского, з Доросина тут до Володимера, абы опатрил депозит позосталый по небожце панее инстигаторовой, теды мене, гдым пришол до кляштора и ознаймил о смерти небожки, панее своее [...], преор володимерский коллодкою меня заварши, так долго не пустил и в везеню тримал, аж ввес депозит и спрят домовый увес, по небожце позосталый, с того дворца выбрали»¹⁷⁸.

У грудні 1618 р. Якуб Козицький процесувався із Томашем Доманським, «иж в тых часех теразнейших будучи тут у Володимеру и продавши ми две бочки вина за сто золотых полских и оное вино мне в кляшторе тутошнем володимерском доминиканов мне указавши [...], которые обеде бочки вина и печатю моею попечатовалем», проте відповідач забрав вино з монастиря, правда, невідомо, чи з дозволу пріора¹⁷⁹. 1621 року на пріора подали супліку діти Вавринця Карпинського «до скасованя баниции на них за попартем того ж отца преора и конвенту володимерского за презысками взглядом незапачена сумы тисечи трохсот золотых и десятка золотых полских в Люблине на трибунале в р[оку] прошлом 1620 месяца июля семнадцатого дня отрыманое»¹⁸⁰. Троє ченців скаржилися на підданих Семена Витонизького із с. Окорська, які у 1625 р. побили їх; 4 квітня того ж року пріор і субпріор дали «квит» С. Витонизькому про задоволення цих претензій. 17 лютого 1625 р. монастирська братія позивала Олександра Вонсовича, в якого вона купила 30 мац жита, 10 ячменю, 5 «ягол цудне оправленых чистых», 60 гречки («усе мери володимерское»), що сукупно коштувало 475 золотих. Відповідач, одержавши гроші, збіжжя не привіз¹⁸¹.

У записі кн. Адама Сангушка від 15 березня 1625 р. згадується монастирська корчма: «Iz ia będąc proszony od Oycow Dominikanow Klasztoru Włodzimierskiego, aby im prawa y wolnosc, ktore maią od Krolow Ich Msciow Polskich, od S. Pamięci Alexandra az do Stephana, na wolnosc postanowienia karczmy na gruncie swym klasztornym y na wolne szynkowanie wszelakich trunkow, napoiow, piw przewoznych y domowych, miodow, win y małmazы, a mianowicie gorzałek prostych y przypadłych, stwierdził»¹⁸². Корчма у Володимирі нотується також у 1629 і 1635 рр.¹⁸³

¹⁷⁸ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 49, арк. 3 зв.-4.

¹⁷⁹ Там само, спр. 50, арк. 985-985 зв.

¹⁸⁰ Там само, спр. 53, арк. 703-703 зв.

¹⁸¹ Там само, спр. 59, арк. 46-47 зв., 175, 428 зв., 734-734 зв.; спр. 63, арк. 418. В актових книгах виявлено низку інших документів, пов'язаних з матеріальним становищем цього монастиря. Так, 29 жовтня 1622 р. Катерина Линевська свідчила, що отримала від пріора 60 золотих боргу за Петра Сенютю Радогощьського; 15 листопада 1623 р. настоятель з ченцями позивали Миколая, Олександра і Вацлава Лисаковських у зв'язку з неповерненням 1 300 золотих, які 10 листопада 1614 р. в обителі позичив Якуб Лисаковський (ця сума була внесена способом видеркафу на сс. Гнойне та Могильно); записом від 2 лютого 1624 р. Кіліян Витвинський позичив у послушників 40 золотих; 4 квітня 1624 р. пріор свідчив, що Данієль і Дмитро Балабани повернули 1 000 золотих «панее Гризелли Чеховской» (з документа не простежується причетність обителі до цієї суми; можливо, пріор виступав тут у ролі свідка) (там само, спр. 55, арк. 964; спр. 56, арк. 830; спр. 57, арк. 80-81 зв., 341 зв.-343).

¹⁸² Там само, спр. 59, арк. 269.

¹⁸³ Там само, спр. 63, арк. 1159; спр. 70, арк. 25 зв.

У квітні 1625 р. пріор, не маючи змоги бути присутнім на Люблінському трибуналі, передав свої повноваження ченцю Габрієлеві Годзимирському, «kaz-podzieiu», представляти там обитель. У липні 1625 р. таке саме право отримав послушник домініканського монастиря в Луцьку Олександр Заєць¹⁸⁴. У скарзі настоятеля від 27 вересня 1625 р. на Миколая Горайна фігурує монастирське кладовище: «О гвалтовное взяте през него с цвинтару кляштору [...] работников и тесле кляшторных»¹⁸⁵. У 1626 р. Андрій Линевський, волинський «поборца», висунув претензію до настоятеля «о не одданое през его мл позваного з маетности кляшторное поборов, на сейме валном прошлом Варшавском ухваленых»¹⁸⁶. Монастирська братія скаржилася на Миколая Глембоцького, який у серпні 1630 р., виходячи з костела і побачивши Андрія Кринського, «на набоженстве будучого», почав його ображати, а потім «шабли на него добывати на цвинтару, костел и цвинтар окривавил»¹⁸⁷.

Обитель здійснювала й лихварські операції. У джерелах зафіксовано численні випадки надання нею грошей у борг різним особам і зберігання там, як у відносно безпечному місці, приватного майна. Зокрема, Олександр Лагодовський у 1625 р. залишився винен пріорові 600 золотих. Кн. Юрій Заславський 20 травня 1626 р. позичив у володимирських домініканців 700 золотих. 10 вересня 1631 р. суд розглянув скаргу пріора на кн. Самуеля Курцевича Булигу «о то, иж Вмл препомнивши листу добровольного запису од зошлого урожоного пана Яна Курцевича Булыги, отца Вмл, зошлomu урожоному пану Петрови Радлинскому на сто талеров битых» не віддає¹⁸⁸. Двома роками пізніше, 30 березня 1633 р., датовано позов до Люблінського трибуналу Самуеля Курцевича Булиги, який, згідно з декретом Володимирського гродського суду, повинен був заплатити монахам 900 золотих або дозволити «увязать» їх у володіння маетком князя до повернення цієї суми. Валеріян Подгороденський у 1626 р. узяв у позику у володимирських домініканців 600 золотих, які обіцяв повернути наступного року¹⁸⁹.

28 серпня 1642 р. пріор подав скаргу на володимирських міщан, які того самого дня, «не маючи респекту на костел и конвент убогий, ку великой шкоде его ятку албо клитку, яко се в привилею кляшторном менует, наданую кляшторови од святое памети королей Их Мл полских, а особливе од короля Жигимонта Августа, жадного права до нее не маючи, оддали на костел фарный володимирский, который нигды не был их посесию на помененое ятки албо клитки, а иж то ест з великою кривдою и шкодою так костела божого, яко и провентов

¹⁸⁴ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 59, арк. 648 зв., 1225 зв.-1226.

¹⁸⁵ Там само, арк. 1392 зв.

¹⁸⁶ Там само, спр. 60, арк. 604, 993 зв.

¹⁸⁷ З цього ж приводу пріор скаржився на М. Глембоцького і в 1634 р. (там само, спр. 64, арк. 395 зв.-396; спр. 69, арк. 1334 зв.).

¹⁸⁸ Там само, спр. 59, арк. 810 зв.; спр. 66, арк. 1770.

¹⁸⁹ Там само, спр. 63, арк. 827; спр. 68, арк. 399.

кляшторных»¹⁹⁰. Пріора Володимирського домініканського монастиря названо серед осіб, яких у квітні 1646 р. позивав місцевий староста за те, що вони зі своїх володінь у Володимирі «жадное повинности [...] водлуг прав и конституций, з добр королевских кварте партис повинное, до скарбов Его Кор Мл не дают»¹⁹¹. Перебування возного 23 липня 1646 р. в обителі було пов'язано з «потребой» Миколая Гонсецького, «абы сумы урожоному Его Мл пану Янови Лысаковскому тое, которую он в кляшторе положоную мает, аж до розправы Его Мл пана Гонсецкого з Его Мл паном Лысаковским о долг собе две тысечи и двухсот золотых полских вины правное не выдали, в четыре тисечи и двухсот золотых полских арештовал и припоручил»¹⁹².

У документі від 8 червня 1661 р. читаємо про те, що пан Клошинський фінансові розрахунки з представниками пана Велогорського здійснював саме в монастирі («dla bezpeznego y spokoynego odebrania y liczenia»). У Володимирській латинській обителі у вересні 1661 р. «rycerstwo obywatela wojewodztwa Braslawskiego» також обирали депутатів від воєводства на «суди трибуналскии Петрковские Любелски»¹⁹³.

¹⁹⁰ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 77, арк. 589 зв.

¹⁹¹ Там само, спр. 82, арк. 185-186.

¹⁹² Там само, арк. 377 зв.

¹⁹³ Там само, спр. 98, арк. 319 зв., 1269-1270 зв.

Затурецький августи́нський монастир Св. Марії Магдалини (?)

[с. Затурці; тепер – с. Затурці Локачинського р-ну Волинської обл.]

Перші відомості про поселення сягають квітня 1626 р.: «В селе и замку Затурецком, частю до Луцкого, а частю до Володимирского поветов належачом»¹. Монастир засновано 1620 р. волинським каштеляном Яном Лагодовським. Фундушний запис був наданий 26 листопада: «Ja, Jan Łahodowski, czyniu wiadomo tym funduszem [...], iż fundowałem y nadałem na folwark tym zakonnikom w każdą rękę włok trzy, na poddanych włok trzy, aby na każdej włoce dwa poddani siedzieli y po trzy dni w tydzień robili, po męcy owsa, po kur pięci dawali y po groszy dwadziescia polskich. Ratione dziesięciny z folwarka Zatureckiego dawac quotannis pro festo S. Martinisz pięćdziesiąt y postaw sukna czernego albo nan złotych piętnascie, także s folwarka Szełwowskiego własnie myto y grobelne Zatureckie, ktorego iesliby Oycowie niechcieli albo niemieli sposobu wybierac go, tedy im Pan Zaturzec powinien z arędy tameczney dawac quotannis złotych pięćdziesiąt pro festo S. Michalis. Cmintarz porządnie ogrodzic y za kosciółem zaraz klasztor, w nim refectarz, izdebek trzy, kuchnia, spizarnia, piwnicę z drzewa postawic, kosciół podmurowac, w kurze sklep dla braci Zakrystyc przymurowac, pod nią sklepik successu temporis kaplice y dzwonicę [...]. Do koscióła aparaty, srebro, dzwony podług słusznosci swey sprawic [...], ogrod nad wodą dostateczny daią, w stawie wyszszym y w jezierze wolne łowienie ryb lecie y ziemie na potrzebę klasztorną y kiedy staw ten spuszczą napoły ryby tak do klasztoru, iako y do zamku maią, powo[...] sadzawka się oycom w sypie przy ich ogrodzie na sianozęci między włokami klasztornymi, dac sianozęc ustawiczną do klasztoru na kosarow osm. To wszystko ma się sporządzc tego lata y te trzy włoki samem powinien zasiac na zimę y zas potym na przyszłą wiosnę, aby zasiawszy, porządnie się Oycom oddało. A dotąd Oycowie maią dac dwu albo trzech zakonników, aby kosciół nie [...]. A ia tym powinien prowisię opatrzyć, wolnie mielenie we młynach ozdiutyczkich [...], zapisuie perpetuis temporibus samym tylko zakonnikom z wieczynskich [...] lasow kazdego tygodnia drew wozow dsiesięc, wolno im swemi poddanemi y woły wywiesc [...]. Browaru y słodownie panskiey wolno wływac [...], waruie też [...], aby oycowie przy tey fundathey tam szynkow żadnych niezaczynali ani karczmy [...]; to funduie na dziesięc zakonników, ale nic oycowie niemaią popadac, choc ich będzie osm. Oycowie powinni iedną mszę za fundatora za dusze w tydzień choc czytana odprawowac, w sobotę spiewaną o Naswiętszey Pannie, to iest Rorate [...]. Przydaie do tego siodmą włokę, na ktorey dwa poddanych osadzic powinienem, żeby ich do roboty więcey było z folwarku Wieczynskiego [...]». Крім того, монастир мав щорічно отримувати з Вічинського фільварку 20 золотих, 10 корів, 10 свиней, 30 овець, 20 гусей і 6 курей². 17 листо-

¹ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 60, арк. 506 зв.

² Там само, ф. КМФ-36, оп. 1, спр. 209, арк. 129-131 зв.

пада 1620 р. возний відвідав Затурці, де, згідно з фундушним записом Яна Лагодовського, «ввезал» чёнців «в десятины гробелные, ловене рыб в ставе, бровар, солодовню двурскую и сеножати села Затурец, в волное мелте, без мерки и черги, в млыне оздютицким, также лесы вичинские», та ченцям «до спокойной вечистой посесии подал»³. Монастирський «kosciel Mariey Magdaleny» занотовано в джерелах під 1658 р.⁴

Землеволодіння

29 липня 1639 р. возний «ходил на сеножати затурецкие», у зв'язку зі скаргою волинського мечника Валеріяна Подгороденського та пріора, «яко дедичов добр села Затурец», на кн. Владислава Домініка Заславського, дідича, і луцького земського підсудка Андрія Линевського, посесора с. Холопечі. Відомо, що 1649 р. послушники володіли фільварком у Затурцях. У 1652 р. «з села части Затурец» (володіння обителі) було нараховано 5 димів, «а спустошало другая пят»⁵. Ймовірно, до початку повстання Богдана Хмельницького 1648 р. тут було 10 димів.

Піддані. Найдавнішу згадку про монастирських селян у Затурцях виявлено у скарзі пріора на Андрія Лагодовського, який у грудні 1635 р. наслав своїх слуг «на дома подданных поводовых дедичных кляшторных затурецких». Під 1661 р. інше джерело фіксує: «U służ nad goscincem w chałupach koscielnych»⁶.

Пожертви вірних

Венедикт Полуянський у заповіті від 7 серпня 1624 р. офірував обителі «rząd biały srebrny suty [...] lubie oprawne białe we srebrze, łyżek srebrnych trzy, koberzec [...]; przy tymże kosciołowi, który ciało moje mieć będzie, pewnego długu pokazuje u pana Jendrzeia Mszalskiego złotych sto, tudzież u pana Jendrzeia Łachodowskiego dług własny za konia, za ktorego dał był złotych sto pięćdziesiąt, ktore to pieniądze obowiązując summe me pomienionych debitorow y za nieoddaniem tychże sum klasztorowi Zaturieckiemu, ktoremu ja leguie, na straszny sąd Boży powoływam. Temuż klasztorowi rzeczy przy mnie pobrane tak przez czeladz Jego Msci Pana starosty horodelskiego, jako y Jego Msci Pana Mikołajia Łysakowskiego, naprzod koń wilczaty, za ktoregom był dał złotych pułtrzeciasta, kon gniady, za ktorego dał sto pięćdziesiąt złotych, kary stepak, za ktorego był dał dwiescie złotych y trzydziscie, kon szpakowaty, za ktorego był dał sto y dwadziescie złotych, kon cisawy, za ktoregom był dał siedmdziesiąt złotych, ktore to wszystkie konie s kulbakami, ktore na nich, oprócz włączasatego, byli, y po dwoygu strzelby u kozdego konia, na koscioł Zaturzecki odkazuie. Także inszy rzeczy przy mnie pobrane, iako szable oprawną, druga prostą, bażte oprawną, ładownice oprawną, ładownie dwie prostych, welensow trzy, łuk lubie kasztowane,

³ ЦДІА України у Києві, ф. 25, оп. 1, спр. 197, арк. 785 зв.

⁴ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 95, арк. 502.

⁵ Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 186, арк. 114 зв.; ф. 28, оп. 1, спр. 75, арк. 43 зв.; спр. 85, арк. 288 зв.

⁶ Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 59, арк. 680 зв.; ф. 28, оп. 1, спр. 98, арк. 342.

srybrem ciągmonym, krotka rucznicie mosiączem nabiianą, podwięsky oprawne białe srybrne, dołoman falendiszowy łązurowy, gusikow srebrnych trzydziescie, to wszystko [...] odpisuie y leguie na koscioł Zaturecky»⁷.

11 квітня 1629 р. пріор висунув претензії до Юрія Чаплича Шпановського. Річ у тім, що свого часу Ян Лагодовський виділив монастиреві «особно золотых пятдесят полских поставой сукна муравского», якого до того часу не віддали⁸. Запис настоятеля Симона Гнатовського від 19 грудня 1632 р. також засвідчує участь обителі в фінансових операціях. Отець стверджував, що «odebrał od Jego Ms Pana Jana Zeleskiego, siędziego ziemskiego włodziimirskiego, iako starszego opiekuna, złotych polskich trzydziesciu [...] z sumy złotych polskich czterechset, którą fundował sławney pamięci Jego Ms Pan Jarosz Pawłowicz, pisarz ziemski włodziimirsky, na koscioł Zaturzecki, a to za rok 1633 co dla lepszey wiary klasztorną»⁹. У 1634 р. Андрій Лагодовський відписав обителі 3 «подданных своих дедичных», а також 15 золотих «на сукно», 50 золотих від десятини зі с. Шелвова, 20 золотих зі с. Вічини, щотижня 10 возів дров з вічинського лісу. Ченці додатково мали одержувати 50 мац жита, 5 – вівса, 5 – гречки, а також 15 возів сіна із Затурецького, Роговицького, Твориницького і Шелвівського фільварків¹⁰.

У 1640 р. Федір Білостоцький пожертвував монастиреві 1 000 золотих «sposobem wyderkaфу» на молитви за спасіння душі Олександра Білостоцького¹¹. Однак уже 1644 р. монахи скаржилися на нього, що він, «не чынячы досыт облигови запису своего на сумму тысяча золотых полских, по зошлым урожоным негды пану Александре Белостоцким позосталую и на кляштор [...] легованую [...] р[оку] 1640 месяца июня двадцат третего дня, сознаному выдеркафу суммы осмыдесят золотых полских од помененой тысечи золотых записаное [...], за рок теперешный суммы выдеркафование осмыдесят золотых полских не оддал»¹².

Як заявив Андрій Лагодовський у 1641 р., Адам Буркацький був винен йому 200 золотих, які він подарував обителі. Згідно з рішенням Володимирського гродського суду 1638 р., Лагодовському повинні були перейти у володіння до повної компенсації сс. Губин і Тумин, право на які передав монастиреві, проте відповідач не дозволив «увязать» ченців у посідання цими маєтками¹³. Валеріян Подгороденський з дружиною Мариною Тростянівною фондували кляшторові 10 000 золотих на своїх маєтках Вічини, Затурця, Качині та Шелвові, з яких йшов щорічний

⁷ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 58, арк. 105-107.

⁸ Там само, спр. 63, арк. 601-602.

⁹ Там само, спр. 68, арк. 42 зв.

¹⁰ Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 197, арк. 730 зв.; правда, в 1640 р. ченці позивали «екзекуторів» заповіту Я. Павловича, які не віддавали щорічного видеркафу (ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 75, арк. 278 зв.)

¹¹ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 75, арк. 968 зв.-969.

¹² Там само, спр. 79, арк. 419 зв.-420 зв.

¹³ Там само, спр. 76, арк. 718-719 зв.; спр. 77, арк. 258-258 зв.

видеркаф 700 золотих. У червні 1642 р. пріор отримав від Павла Орховського 100 золотих, які заповіла обителі його дружина Ізабелла Домбровська¹⁴. За джерелом 1645 р., «со Pan Łahodowsky, dziedzic ieszcze na ten czas będący zamku y sioła Zaturzec, czyniąc roboratią funduszu tak nieboszczyka świętey pamięci Jego Ms Pana оуса, iako tez y swego, zapisał był [...] trzy tysiący złotych polskich na murowanie kościoła Zaturzeckiego»; не тільки віддав цю суму, «але у swego ieszczo niemało przyłożył»¹⁵. Андрій Линевський, луцький земський суддя, 7 липня 1645 р. офірував монастиреві, де було поховано його сина Михайла, 500 золотих на с. Холопечі, натомість братія кожного понеділка мала відправляти службу «za odpuszczenie grzechow» Михайла. Також Павло Обидовський 5 грудня 1645 р. заповів монастиреві 100 золотих, аби ченці молилися за його душу¹⁶.

Волинський мечник Валеріян Подгороденський 27 червня 1646 р., «zeby się chwafa Boza nie tylko za zywota mego, ale y po smierci moiey odprawowana była, tedy na dobrach moich wieczystych siele y zamku Zaturcach», визначив обителі 100 золотих щорічно. У грудні 1649 р. пріор з ченцями виступили зі скаргою на дідичів Затурців та його посесорів, які не сплачували монастиреві щорічної суми, відписаної свого часу В. Подгороденським та його дружиною Мариною Тростянівною¹⁷. Наступного року джерела знову фіксують аналогічну супліку про невиконання умов духівниці цього шляхтича: «О неоддане гузов всих золотых и шат помененого небожчика [...], несправене келиха, триста червоных золотых коштующего, шкод две тысечи золотых; другое, о неоддане чотырох тысечи золотых полских на муроване кляштору Затурецкого [...]; третее, взглядом несправеня органов [...]; четвертый, взглядом невыставеня олтаров двох и неоздобене каплицы в костеле Затурецком [...]; пятый, о непродане шкут, тестаментом легованных, и несправене за то охендозства до костела Затурецкого»¹⁸. У зв'язку зі скаргою «Анны из Дебского Яновое Шимоновичовое Шклинское, ловчиное волынское», декретом Володимирського гродського суду від 4 квітня 1652 р. зобов'язано «Гелжбету з Подгородное, першого Филоновой Словицкой, войской володимерской, а тепер второго Станиславовой Корчминской, судиной земской володимерской», посесорку «добр Затурец и Шелхвова», платити монастиреві щорічний видеркаф¹⁹.

У квітні 1653 р. пріор з ченцями скаржилися у Володимирському гродському суді на нащадків і спадкоємців Валеріяна Подгороденського, «иж водлуг фундушу зошлых негды их мл панов Лагодовских, яко теж запису небожчика пана Валериана Подгороденского [...] на добрах Затурцах, Шелвове, Вичинах, Качине и инших маестностях» вони залишилися винні обителі 1 100 золотих²⁰.

¹⁴ ЦДДА України у Києві, ф. 25, оп. 1, спр. 233, арк. 132 зв.-137, ф. 28, оп. 1, спр. 77, арк. 1082 зв.

¹⁵ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 80, арк. 99 зв.-100 зв.

¹⁶ Там само, арк. 553-553 зв., 755 зв.

¹⁷ Там само, спр. 82, арк. 816; спр. 85, арк. 289-290.

¹⁸ Там само, спр. 86, арк. 858.

¹⁹ Там само, спр. 88, арк. 276 зв.

²⁰ Там само, спр. 89, арк. 1240 зв.-1241 зв.

Водночас монахи позивали Анну Скленську, яка зобов'язувалася видати їм 2 000 золотих, офіруваних її матір'ю «на муроване кляштору Затурецкого», а також Андрія й Петра Подгороденських, посесорів с. Вічини, на якому «выдеркаф ест записаный» (20 золотих щорічно), і «каждый воз сена по золотых три»²¹. Подібні позови про заборговані монастиреві суми пріор змушений був ініціювати і в наступні роки – 1652, 1654, 1656, 1657 і 1658²².

10 березня 1648 р. монах-августинець свідчив, що локацький староста Ян Подбильський «часу недавно гултяя з конем сивым поймавшы, од него коня взял, а за утеканем того гултяя, он того коня на кляштор Затурецкий оддал [...], коштуючого золотых полских тридцат»²³. Михаїл Тулковський у заповіті від 1 липня 1648 р. просив поховати його в цьому монастирі і відписав йому суму, з якої послушники мали отримувати щорічний видеркаф 80 золотих. 14 травня 1650 р. пріор подав супліку про не виплату ченцям тих грошей, які заповіла Богуміла Бережецька. Траплялося також, що самі жертводавці позивалися з монастирем, захищаючи свої права. Так, Войцех Гурський у Володимирському гродському суді пояснював причини несплати ним обителі грошей і срібла, пожертвованих його дружиною Богумілою Бережецькою²⁴. Він не погоджувався з рішенням суду від 22 березня 1650 р., яким його зобов'язали передати послушникам усе те, що відписала їм його дружина. Ян Кореневський 10 березня 1650 р. просив поховати його в обителі і виділив йому 300 золотих, а на богослуження – 10²⁵.

Катерина з Фулштина Чорна у липні 1650 р., з нагоди поховання в монастирі свого чоловіка Адама Чорного («w kaplicy świętey Maryey Magdałeny») офірувала обителі 1 000 золотих на с. Павловичах (щорічних 80 золотих)²⁶. У своєму тестаменті від 20 травня 1651 р. вона висловила бажання знайти вічний спочинок поряд із чоловіком, віддавши ченцям 200 золотих і визнавши, що «*tymze zakonnikom winnam za pogrzeb nieboszczyka Pana małzonka mego złotych polskich sto*»²⁷. Однак у 1661 р. Яна й Адама Чорного (синів покійного Адама) пріор позивав щодо «*nieoddania wyderkafu*» за 10 років. Миколай Окорський заповів у лютому 1651 р. монастиреві 200 золотих та додатково 300 золотих «*zapisuię sposobem wyderkafowum*». Станіслав Подгороденський у тестаменті від 25 лютого 1651 р. просив поховати його тут і дав «*па pogrzeb*» 400 золотих, відписавши, окрім цього, братії 300 золотих²⁸.

²¹ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 89, арк. 152 зв., 1151 зв.-1152, 1243 зв.

²² Там само, спр. 90, арк. 158-158 зв., 1341 зв.; спр. 93, арк. 632а зв., 635, 637 зв.-638, 640 зв.; спр. 95, арк. 502; спр. 98, арк. 494 зв.-495 зв., 661 зв., 1747-1749.

²³ Там само, спр. 84, арк. 170.

²⁴ Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 264, арк. 1444 зв.-1445; ф. 28, оп. 1, спр. 86, арк. 369 зв., 1619-1619 зв.

²⁵ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 86, арк. 1086 зв.; спр. 88, арк. 706-707.

²⁶ Там само, арк. 1362.

²⁷ Там само, спр. 87, арк. 800.

²⁸ Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 98, арк. 661 зв., 1750-1751; спр. 269, арк. 370 зв.-371; ф. 28, оп. 1, спр. 91, арк. 660-660 зв.

У березні 1653 р. пріор отримав 300 золотих від новгородоцького хорунжого Андрія Заленського, проте вже у 1661 р. він заявив у суді про невиплату ченцям цієї щорічної грошової суми за останні 10 років²⁹ та невіддання нащадками Андрія Заленського «wyderkafu od summy czterechset złotych polskich przez zeszęłego małzonka у Оуца Wmsciow na dobrach dziedzicznych wsi Mikuliczach conwentowi [...] zapisaneу, po dwudziestu osm złotych quotannis powodom płacic należącego poczawszy od roku 1653 az do roku 1661, zatrzymanego in suma dwiescie dwadziesci: у cztyry złotych polskich»³⁰. Теофілія Фаренсбахова у духівниці (вписана до володимирських гродських книг у грудні 1656 р.) просила поховати її в монастирі пожертвувавши йому 570 золотих та, крім того, 150 золотих «naznaczam tak iednak aby przez cały rok msza święta codnia odprawowana była przed obrazem Naswiętszey Panny, kładać na każdą mszę świętego po pułzłotego». Адам Калусовський заповів у січні 1660 р. обителі 200 золотих³¹.

Шпиталь

Фігурує в уже вказаному тестаменті Яна Кореневського від 10 березня 1650 р., який відписав затурецькому притулкуві 15 золотих³². Із судового позову від 7 листопада 1656 р. дізнаємося про скаргу пріора на нащадків Валеріяна Подгороденського, котрі не виконували умов його фондушу монастиреві, згідно з яким «do szpitala Zaturzeckiego quotannis zyta miary lokackiey mac cztyry, hreczki mac dwie, faskię masła у kopę syrow, a na kazde trzy lata po złotych pięc na kozuchi»³³. На 1650 р., коли шпиталь уперше нотується в джерелах, обитель уже існувала 30 років, проте упродовж цього періоду надань для нього від приватних осіб не виявлено. Можливо, це пояснюється фрагментарністю свідчень або тим, що притулок засновано незадовго до 1650 р.

Поховання

Усього відомо 11 свідчень про дійсні або ймовірні усипальниці в монастирі. Тут заповіли себе поховати Бенедикт Полуянський (07.08.1624 р.), Михайл Тулковський (01.07.1648 р.), Ян Кореневський (10.03.1650 р.), Миколай Окорський (16.02.1651 р.), Станіслав Подгороденський (25.02.1651 р.), Катерина з Фулштина, дружина Адама Чорного (20.05.1651 р.), Теофілія Фаренсбахова (заповіт внесений до володимирських гродських книг у 1656 р.)³⁴. Згадуються поховані в обителі Михайло Андрійович Линевський (до 07.07.1645 р.), Адам Чорний (до 12.07.1650 р.), матір Адама Калусовського (до 07.01.1660 р.). У 1661 р. тут знайшов свій вічний спочинок Стефан Линевський³⁵.

²⁹ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 89, арк. 660; спр. 98, арк. 661.

³⁰ Там само, арк. 1744.

³¹ Там само, спр. 93, арк. 614-614 зв.; спр. 97, арк. 904.

³² Там само, спр. 86, арк. 1086 зв.

³³ Там само, спр. 93, арк. 641-643.

³⁴ Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 264, арк. 1444 зв.-1445; спр. 269, арк. 370 зв.; ф. 28, оп. 1, спр. 58, арк. 105 зв.; спр. 86, арк. 1086 зв.; спр. 87, арк. 800; спр. 91, арк. 660; спр. 93, арк. 614 зв.

³⁵ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 80, арк. 553; спр. 86, арк. 1362; спр. 97, арк. 904 зв.; спр. 98, арк. 1848.

Пріори

Миколай Вербицький: найраніша згадка – 17 листопада 1620 р., остання – 12 січня 1622 р.³⁶

Адам Коморницький: фігурує під 31 жовтня і 23 грудня 1622 р.³⁷

Прокіп Братковський: найраніша згадка – 13 липня 1624 р., остання – 16 липня 1625 р.³⁸

Юліян Цибульський: найраніша згадка – 15 квітня 1626 р., остання – 15 травня 1627 р.³⁹

Бернард Контковський: найраніша згадка – 25 січня 1629 р., остання – 30 червня 1629 р.⁴⁰

Симон Гнатовський: занотований 19 грудня 1632 р.⁴¹

Августин Більський: відомі згадки – 10 вересня 1633 р., 7 грудня 1635 р., 7 березня 1637 р., 21 червня 1642 р.⁴²

Шимон з Ласкарева Горлинський: найраніша згадка – 25 червня 1644 р., остання – 23 січня 1645 р.⁴³

Августин Більський: найраніша згадка – 7 лютого 1648 р., остання – 5 червня 1653 р.⁴⁴

Йозеф «Унговияш»: найраніша згадка – 30 березня 1654 р., остання – 2 квітня 1654 р.⁴⁵

Петро Рогальський: найраніша згадка – 7 листопада 1656 р., остання – 2 березня 1658 р.⁴⁶

Міхал Вечоркович: занотований 20 вересня 1658 р.⁴⁷

Валентій Вітославський: найраніша згадка – 30 серпня 1661 р., остання – 6 листопада 1661 р.⁴⁸

Ченці

Яцек Красноставен: згадується 15 травня 1627 р.⁴⁹

Григорій: фігурує під 16 червня і 8 серпня 1627 р.⁵⁰

³⁶ ЦДІА України у Києві, ф. 25, оп. 1, спр. 197, арк. 785; ф. 26, оп. 1, спр. 28, арк. 279.

³⁷ Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 130, арк. 900 зв.; спр. 132, арк. 851 зв.

³⁸ Там само, спр. 118, арк. 816 зв.; ф. 28, оп. 1, спр. 59, арк. 1227.

³⁹ Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 153, арк. 727 зв.; ф. 28, оп. 1, спр. 60, арк. 363.

⁴⁰ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 63, арк. 42, 1154 зв.

⁴¹ Там само, спр. 68, арк. 42 зв.

⁴² Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 197, арк. 726; спр. 204, арк. 331 зв.; ф. 28, оп. 1, спр. 68, арк. 910 зв.; спр. 77, арк. 469 зв.

⁴³ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 79, арк. 419 зв.; спр. 80, арк. 100.

⁴⁴ Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 260, арк. 534; ф. 28, оп. 1, спр. 89, арк. 152.

⁴⁵ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 90, арк. 158, 1340.

⁴⁶ Там само, спр. 93, арк. 632а зв.; спр. 95, арк. 261.

⁴⁷ Там само, арк. 502.

⁴⁸ Там само, спр. 98, арк. 492, 1743 зв.

⁴⁹ Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 153, арк. 727 зв.

⁵⁰ Там само, спр. 157, арк. 176 зв., 513 зв.

Яцек Чарноловський: найраніша згадка – 12 серпня 1627 р., остання – 30 листопада 1628 р.⁵¹

Блажей Порембський: занотований 10 вересня 1633 р.⁵²

Миколай Стоклоса («казнодея»): згадується 7 жовтня 1634 р.⁵³

Симпліціян («закристиян»): фігурує під 7 жовтня 1634 р.⁵⁴

Матеуш «Сендомириєн»: згадується 7 вересня 1635 р.⁵⁵

Миколай Притковський: занотований 7 вересня 1635 р.⁵⁶

Миколай Притицький: вказаний 12 вересня 1637 р.⁵⁷

Станіслав «Корніціуш» («Pisma Świętego Doktor»): фігурує під 23 січня 1645 р.⁵⁸

Петро Рогальський: згадується 10 березня 1648 р.⁵⁹

Якоб: убитий у 1648 р.⁶⁰

Марціян («кантор»): убитий у 1648 р.⁶¹

Гелазій («субпреор»): фігурує 23 грудня 1449 р.⁶²

Іполит «Меновита» («казнодея»): найраніша згадка – 5 жовтня 1650 р., остання – 3 січня 1651 р.⁶³

Альфонс Домбровський («kaznodzieia»): занотований 30 серпня 1661 р.⁶⁴

У цьому перелікові привертає увагу той факт, що одного разу пріором став місцевий чернець (Петро Рогальський). Як і в домініканському монастирі у Володимирі, настоятелі змінювалися кожні кілька років, за винятком Августина Більського, який обіймав цей уряд двічі: упродовж майже десяти і чотирьох років.

Повсякденне життя

26 жовтня 1622 р. пріор подав супліку на Станіслава Яновича Лагодовського, що він, «не огледаючисе ничего на запис зошлого его мл пана отца своего, на слав» своїх затурецьких підданих «с килкадесят возов великих», які «збожа розмаитого, жита меновите стырт пят, в которых стыртах жита было коп двесте, и шостую стырту ечменя, в которой было ечменя коп сорок и килка, семую стырту овса и гречки, где было овса коп тридцат и гречки коп двадцат сем, сена

⁵¹ ЦДІА України у Києві, ф. 25, оп. 1, спр. 157, арк. 513 зв.; ф. 28, оп. 1, спр. 63, арк. 42.

⁵² Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 68, арк. 910 зв.

⁵³ Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 193, арк. 818.

⁵⁴ Там само.

⁵⁵ Там само, спр. 197, арк. 420 зв.

⁵⁶ Там само, арк. 418 зв.

⁵⁷ Там само, спр. 206, арк. 800 зв.

⁵⁸ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 80, арк. 100.

⁵⁹ Там само, спр. 84, арк. 170.

⁶⁰ Там само, спр. 85, арк. 288 зв.

⁶¹ Там само.

⁶² Там само, арк. 288.

⁶³ Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 269, арк. 3; ф. 26, оп. 1, спр. 49, арк. 87.

⁶⁴ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 98, арк. 492.

возов три» відвезли до Затурецького фільварку⁶⁵. Того самого року пріор позивав у Луцькому гродському суді Андрія, Марка, Олександра, Станіслава та Юрія Яновичів Лагодовських за невиконання ними умов фундушного запису монастиреві від їхнього батька. Як з'ясувалося, за 1621 р. з Вічинського, Затурецького і Шелвівського фільварків вони не сплатили 120 золотих десятини, «также гребелного и суконного» 80 золотих; «костела не опатрили, не подмуровали, закристий и склепов, и олтаров не помуровали, аппаратов, сребра, звонов, книг и много иных речей, до того належачых, не спорядили [...], до костела хлопов подданных, водлуг фундушу, не поосажали и не поотдавали, также и фолварку, и до фолварку повинных речей, то ест коней, овец, коров, хлевов, стайни спорядит и отдат не хочете»⁶⁶. На одного з Лагодовських – Станіслава – настоятель обителі скаржився, що він наслав своїх затурецьких підданих, які монахів «с того кляштору гвалтовне выбили и выгнали», забрали церковне опорядження і 30 золотих, котрі «дал был до схованя один шляхтич», та «збожа шест мац rozmaитого»⁶⁷.

У відповідь 16 липня 1625 р. Станіслав Лагодовський заявив «и противко всем законником [...] о то, иж помененый преор, а впрод антецесорови его, будучи старшим и того кляштору заживаючи водлуг фундушу вшеляких пожитков, водлуг повинности, фундушем на них вложеное, набоженства такового, яко сут повинни, не чинят и мшей святых в каждый тыжден за душу фундатора своего не отправают, братей в том кляшторе так веле, яко фундушом означоно ест, не ховают и болшей над чотыри особы духовные ныгды не мают и пожитки приходячие, мимо охендство костелные, не ведети где подевают, над то все его млсти пана Лагодовского правне невинне турбуют, пенези, сукна собе давати кажут, который готов бы был [...] отдавати, гды бы толко в описаным порядку тот кляштор зоставал и хвала божая не уставала»⁶⁸.

У серпні 1624 р. монастир мав суперечку із городельським старостою Станіславом Габріелем Зборовським «о неодадане речей рухомых, по небожчику пану Бенедикте Полуяновском позосталых, през пана Зборовского взятых»⁶⁹. 20 квітня 1626 р. Люблінський трибунал позивав братів Олександра, Андрія і Марка Лагодовських, а також «Галшку з Хринник», дружину Станіслава Лагодовського, «в жалобе отца Юлиана Цыбулского, преора, и всее брати [...], иж небожчик пан Станислав Лагодовский, брат рожоный менованых их мл панов Лагодовских [...], фундушови и записови пана отца своего досыт не чинил з фолварку Затурец и приселков до него належачих взглядом десятины гребелного, и за сукно за рок прошлый 1624 двухсот золотых полских ведлуг фундушу [...] не оддал»⁷⁰.

⁶⁵ ЦДІА України у Києві, ф. 25, оп. 1, спр. 130, арк. 900 зв.-901.

⁶⁶ Там само, спр. 132, арк. 851 зв.-852.

⁶⁷ Там само, спр. 130, арк. 1082 зв.-1083.

⁶⁸ Там само, спр. 59, арк. 1226 зв.-1227.

⁶⁹ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 58, арк. 107 зв.

⁷⁰ Там само, спр. 60, арк. 491-491 зв.

Через два роки піддані Миколая Борятинського «на добровольной дорозе» побили ченця, а у вересні 1633 р. на монастир напав Станіслав «з Моркович Жегота», «и не ведати чогу шукаючи, волов два, золотых тридцет коштующих, овец осмеро, золотых шеснадец коштующих, в оборе при тамтым кляшторе збудованой забрали». У листопаді 1637 р. Андрій Лагодовський звинуватив «в справе о невпробоване фундушу кляшторови», наданого його батьком Яном⁷¹. 23 грудня 1649 р. монастирська братія висунула претензії «противко всей громаде затурецкой». Як дізнаємося з документів, місцеві селяни 1648 р., «под час ребеллии козацкое а своеволи хлопское», напали на обитель, «мерлых з гробов викидали и тела тые псом на покарм дали, которые были в том костеле до гробов зложоные, меновите добродеев и фундаторов того костела, олтари посекли, поповали и внивеч обернули, окна, органы, формы и штой колвек едно оздоб в костеле зоставало, то все погрухотало; [...] ксендзов двох [...] Якоба и Марцина, кантора, законников того кляштора Затурецкого, окрутне забили и замордовали, заскочивши их в тым же конvente, збожа, быдла кляшторне [...] забравши, межи себе поделили [...], а до того в року теперешнем 1649 тые ж хлопы [...] фолварк ввес кляшторный спустошили, в котором збожа были розныя, як рочные, яко и тогорочные»⁷².

Нащадки Григорія Костюшка скаржилися «о grabież roznego zboza w siele Okarsku» в 1657 р., а 1661 р. Люблінський коронний трибунал розглядав супліку на монастир Анастасії Костюшковичівни Малаховської «w sprawie o grabiez roznego zboza»⁷³. 11 червня 1661 р. Войцех Станіслав Чермінський, парнавський підчаший, позивав ченців у справі фундушу, але вони, як виявилось, Валеріяна Подгороденського «lasy zaturzeckie funduszem eхupowane niszczą у wniwecz obracaіą, niemaiąc do nich zadnego pretextu [...], nadto w teyze maiętnosci Zaturcach szynki niezwycaayne у przeciwko funduszowi przez swoich muzykow у służ nad goscincom w chałupach koscielnych maią»⁷⁴. 19 вересня того ж року Теофілія Лісовська, дружина Казимира Голуховського, ловчого більського, подала скаргу на пріора, що при похованні в монастирі Стефана Линевського позивачка «sprawowała tamze obicia, rozne zasłony, kobierce tak do katafalku, iako у na sciany dla ozdoby actu pogrzebowego». Та коли вона забирала ці речі, то з'ясувалося, що «z między tych wszystkich rzeczy mianowicie zasłonę szkatafna tabinowa z galonem złotym, walorys złotych dwiescie, druga zasłoną zieloną kitaykową z galonem złotym у tranizą zeloną, walorys złotych sto dwadziescie, obicie bławatnę rozney masci, walorys złotych szescset, kobiercow perskich trzy, walorys złotych osmdziesiąt, Wm w sposób bezprawnego grabiezu zabrawszy, na pozytek swoy własny obraciliscie»⁷⁵.

⁷¹ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 63, арк. 42-43; спр. 68, арк. 910 зв.; спр. 72, арк. 1040-1040 зв.

⁷² Там само, спр. 85, арк. 287 зв.-288 зв.

⁷³ Там само, спр. 95, арк. 261; спр. 98, арк. 255 зв.

⁷⁴ Там само, арк. 341 зв.-342.

⁷⁵ Там само, арк. 1847-1848 зв.

Камінь-Кошарський домініканський монастир Св. Михаїла Архангела

[м. Камінь-Кошарський; тепер – м. Камінь-Каширський
Камінь-Каширського р-ну Волинської обл.]

Заснований у 1637 р. волинським воєводою кн. Адамом Олександром Григоровичем Сангушком Кошерським та його дружиною Катериною зі Служева. Фундушний запис від 30 грудня того ж року було занесено до володимирських гродських книг 20 лютого 1638 р. (його запис ми наводимо далі)¹: «Daiemy y wiecznemi czasy zapisuiemy na Konwent nasz Kamienski Oycom Dominikanom [...] plac, nazwany uroczysko Kozuch, przy ktorым oraz y ogrody dostateczne na zasiewanie jarzyn ogrodnych, ktore przed tym do folwarku Kamienskiego należały, oddaiemy (na ktorым placu koscioł y konwent swym kosztem z drzewa zbudowac podeymuiemy się z wczesnym mieszkaniem według tribu zakonnego, tenze koscioł y zakrystię ochądoztwem do odprawowania nabozenstwa ozdobiwszy) [...]. Daiemy przy tym temuz Konwentowi Kamienskiemu [...] młyny nasze na uroczysku naszym nazwanym Tychorze, na rzece nazwaney Cerze, ktora od zamku Kamienskiego płynie, z groblą od obudwu brzegow naszych, ktora tym oycom iaki nalepiey wolno będzie sobie dla mełcia dobrego naprowawac, bez zalania iednak sianozęci mieyskich y [...]azow [...], iako po te czasy była, w tymze stawku od groble na teyze rzece wolne ryb łowienie iakimkolwiek sposobem Oycowie łowic zechcą na kozdą klasztorną potrzebę pozwalamy, a to tylko od młyna Tychorskiego poczawszy, ku gorze rzeką idąc po niwe Popa Przeczyskiego Kamienskiego [...]. Tamze y sianozęci w tychze Tychorskich polach pozwalamy [...], folwark y wies Cer nazwana, w powiecie y ziemi Chełmskiej, a w woiewodstwie Ruskim, wo włości zas Hłuskiej naszej leżącę [...], zapisuiemy wies naszą, nazwaną Olble Ruskie, w powiecie Włodzimirskim leżącę (z ieziorem, pod tą ze wsią leżącym, y młynkiem starozytnym tey wsi [...]в, ze iezioro pod tą wsią w dispositiey naszej y wzywaniu do zywota naszego społne byc ma. Wolno iednak będzie lecie tilko y to drigubicami, małemi siatkami łowic ryby w tym iezierze oicom dominikanom [...]; po smierci iednak naszej, iako własni [...] tego ieziora cum omni Domino oicowie zazywac maią [...]; a we włości Kamienskiej, a iz wies nasza z drugę stronę tego ieziora lezy, nazwana Olble Ladskie, w powiecie Chełmskim waruiemy [...], na karczmach, młynach y arędach naszych kamienskich tak mieskich, iako y wszystkiey włości pieniązna pensię, to iest na kozdy rok złotych polskich pięćset [...] (wolne zacięgnięcie drzewa na budynek w puszczech wszystkich włości naszej [...], kiedy oycowie za pomocą Bożą murowac klasztor [...], aby plac na robienie cegą? y wapna porządnie wymierzony, na ktorым poty materię do murowania wolno będzie oycom robic, poty asz zmuruiąc

¹ Цей самий запис є також в інших актових книгах; так, 19 січня 1638 р. його занесено до луцьких земських книг, фрагменти з якого подаємо в круглих дужках.

kościół y klasztor) [...]; w rok pułtrzeciusta złotych na dzien Trzech Krolow Święta Rzymskiego, a drugą ratę na dzien Świętego Michała Archangioła [...], my y arędarze naszymy wiecznymi czasy niemieli we wsiach iednak klasztornych tak Olblu Ruskim, iako y Cerze wolne karczmy do szynkowania gorzalek y wszelakiego liquorzu pozwalamy [...]. Oycowie w tymze Konwiencie Kamienskim mieszkaiący powinni będą [...] wiecznymi czasy miewac mszę świętą na kozdy dzien czytana w swym kosciele, za dusze nasze requiem, procz niedziele y barzo uroczystych Święt, iednak odprawuiąc de die mszę powinni będą przecie aplicowac one, za dusze nasze we srode zas w kozdy tydzień raz usznie czytane, ale spiewane przez bracie samą requiem byc ma, a iesli by prima classis festum w którą kolwiek srodę przypadało [...] za dusze nasze na kozdę srode przed wyszpomienioną mszą spiewana mowione in verbis przez Oycow byc maią (aby raz w rok nazaiutrz po swiecie Sancti Nikołai de torentino za dusze zmarłej Xny Magdaleny Sanguszkowny (сестра Адама Олександра Сангушка, «zakonnica Świętego Franciszka Reguły trzeciej». – С. Г.) requiem odprawowali spiewane)»².

Землеволодіння

20 листопада 1638 р. ченці скаржилися на Матіяша Іваницького, який тримав від кн. Адама Олександра Сангушка у заставному володінні «маєтност село Видерт», розташоване поряд з духовним маєтком Олбле Руське. Він «протестуючим розные кривды и деспекта частократ розными часы» чинив, а в 1638 р. його піддані рубали діброву і самовільно вивозили звідтіля дерево³. Про величину цього маєтку свідчить супліка волинського «поборцы» Олександра Мровинського про невиплату податку: «Oycom dominikanom Kamienskim z dymow piętnascie ze wsi Olbla»⁴.

Пожертви вірних

Василь Богданович у тестаменті від 30 квітня 1644 р., прохаючи поховати його в монастирі, записав йому «dom moу własny z budynkami y ze wszystkimi gruntami, do tego domu należасемі»⁵. Анна Кмитянка Даджибогова Ословська у своїй духовниці 1653 р. висловила бажання знайти вічний спочинок в обителі й передала їй 1 000 золотих «s teу суму, którą mam na Kalinowce». Натомість ченці «za dusze moią we srode y w piątek cotydzien msza święta odprawowali»⁶.

Поховання

У монастирі були поховані, згідно з їхніми заповітами, Василь Богданович та Анна Кмитянка Даджибогова Ословська (1653 р.).

² ЦДІА України у Києві, ф. 26, оп. 1, спр. 40, арк. 772-781; ф. 28, оп. 1, спр. 73, арк. 402-407.

³ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 73, арк. 1739 зв.-1740.

⁴ Там само, спр. 95, арк. 1907.

⁵ Там само, спр. 98, арк. 898-899.

⁶ Там само, спр. 89, арк. 606 зв.

Пріори

Петро Бартецький: до 1661 р.⁷

Фелікс Храновський: згадується 16 березня і 27 жовтня 1661 р.⁸ (Можливо, він і субпріор домініканського монастиря у м. Володимирі Фелікс Храновський – одна й та ж особа).

Ченці

Лазар Троянович: згадується 20 листопада 1638 р.⁹

Фелікс Храновський («vicary у president Conwentu Kamienskiego»): фігурує під 4 травня 1660 р.¹⁰

Повсякденне життя

6 травня 1656 р. Брацлав Соколов позивав «противко месчаном Каменя Кашырского [...], местечку дедичное маетности» Красицьких – Адама, Казимира і Марціяна, перемишльського підчасного. Незадовго до цього, «гды протестующий, прихияючи се до универсалу Его Королевское милости, на посполитое рушене выданого, на тую дорогу диспонуючи, челяд свою в Камен Кошырском и там отцов доминиканов набоженство одправивши», на нього напали й побили, після чого «до кляштору там будучого заледве увезеный, в здровю покаличиным од смерти тыранское»¹¹.

Камінь-Кошарський францисканський монастир

[м. Камінь-Кошарський]

Якуб Піщанка («Piszanka») в духівниці від 13 червня 1632 р. передав «оусом Franciszkanом w Kamieniу w miescie Хсiа Koszyrskiego» 10 золотих. Вотивний запис засвідчив «оусiес Нуґариу Biełowski, zakonnik S. Franciszka, na ten czas starszy klasztorа Kamienskiego»¹². Інших нотаток про цей монастир в актових джерелах не виявлено.

⁷ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 98, арк. 953 зв.

⁸ Там само, арк. 683, 898.

⁹ Там само, спр. 97, арк. 311.

¹⁰ Там само, спр. 73, арк. 1739 зв.

¹¹ Там само, спр. 93, арк. 66-67.

¹² Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 183, арк. 1228 зв.

Локачинський монастир

[м. Локачі; тепер – смт. Локачі Локачинського р-ну Волинської обл.]

Монастир фігурує лише в заповіті Яна Кореневського від 10 березня 1640 р., де йому записано 20 золотих на богослужбову легацію¹.

*** **

Підсумовуючи інформацію щодо римо-католицьких монастирів, зазначимо кілька моментів. Привертає увагу велика шанованість римо-католиками Західної Волині (і не тільки) домініканського монастиря у Володимирі, що й не дивно з огляду на його давнє існування (з кінця XV ст. він тривалий час залишався єдиною латинською обителлю у цьому регіоні) і розташування у повітовому центрі. Про цю популярність свідчить велика кількість пожертв. Записи про надання починають більш-менш регулярно фіксуватися в актових книгах з другого десятиріччя XVII ст., тоді, коли вже стають помітними результати поширення «римської віри» на теренах Луцько-Берестейської дієцезії. Серед пожертв домінують грошові (зауважимо, що надання православним церковним інституціям маєтків, ґрунтів у першій половині XVII ст. є також досить рідкісним явищем). Як наслідок, описані римо-католицькі монастирі досліджуваного періоду володіли незначним числом бенефіціїв і підданих, а зосередження в їхніх руках певних грошових сум давало змогу ченцям позичати гроші приватним особам. Водночас умови заповітів, які стосувалися цих обителей (точніше записи на їхню користь), не завжди виконувалися нащадками і спадкоємцями донаторів, що нерідко спричиняло конфлікти (часом досить тривалі).

Доведено існування шпиталів при двох монастирях (у Володимирі та Затурцях), а занадто фрагментарна інформація щодо камінь-кошарських обителей та її відсутність щодо Локачинського не виключає ймовірності функціонування цих притулків також і при них. Один з шпиталів – володимирських домініканців – був добре знаним і популярним серед населення, на що вказують 12 відомих нам пожертв, зроблених у заповітах, починаючи з 1604 р. Приклад зі шпиталями є підтвердженням активної соціальної заангажованості латинських орденів.

Нам вдалося скласти досить повні переліки пріорів Володимирського і Затурецького монастирів. Згідно з документами, багато з них (а також і звичайних ченців) мали добру освіту. На жаль, майже відсутня аналогічна інформація стосовно православних іноків, хоча і серед них траплялися високоосвічені люди [згадаємо проповідника Загорівської обителі Антонія (Радивилівського)]. Зрозуміло, що таких осіб було більше, однак все одно рівень освіти (кількісний і якісний) римо-католицьких монахів був значно вищим. Зазвичай пріори змінювалися в середньому кожні 3-4 роки, що було результатом політики орденів, які

¹ ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 86, арк. 1086 зв.

провадили ротацію своїх вищих достойників. Про це, зокрема, свідчить перелік настоятелів Луцького домініканського монастиря (до 1606 р.). Тільки один пріор Северин досить довго посідав цей духовний уряд: найранішу згадку про нього маємо під 1565 р., останню – 1579 р.² Пріор Володимирського домініканського монастиря Домінік Шанявський (остання звістка про якого датується 1626 роком) пізніше очолив Луцьку обитель того ж ордену, де згадується під 1627 р. Інших відомостей про переміщення пріорів або монахів між цими чернечими осередками не виявлено. Правда, якщо ім'я луцького пріора Домініка, двічі занотоване під 1580 і 1583 рр., не належить двом різним особам, то можна припустити, що його невдовзі після 1580 р. перевели до Володимирського монастиря, де він і фігурує у 1583 р. як настоятель Домінік.

Актові джерела нерідко називають ченців-домініканців «казнодеями» (від польського «kaznodzieja», тобто проповідник). Це пояснюється, вочевидь, тим, що орден Св. Домініка був проповідницькою монашою спільнотою. Тимчасом згадки про ченців-проповідників у православних монастирях трапляються вкрай рідко (нам відомі лише три: дві – стосовно послушників Загорівської та одна – Милецької обителей). Зважаючи на неповність віднайдені нами інформації щодо православних чорноризців, все ж таки зазначимо, що руське чернецтво взагалі менше приділяло увагу «казнодействию» (особливо в аналізованій період), порівняно з католицькими орденами. Тому навряд чи варто дошукуватися монахів-проповідників у маленьких православних обителях, які, до того ж, перебували у подаванні приватних осіб, що визначало інші пріоритети їхньої діяльності. Однак ближче до середини XVII ст. вже знаходимо поодинокі згадки про їхнє перебування у найбільш авторитетних монастирях Володимирської та Луцької єпархій (як, наприклад, у Загорівському і Милецькому).

² ЦДДА України у Києві, ф. 25, оп. 1, спр. 7, арк. 331; спр. 19, арк. 240. Далі джерела послідовно згадують Домініка (1580 р.), Северина (1581 р.), Домініка (1583 р.), Валента Радзинського (1584-1586 рр.), Яна (1587 р.), Григорія Кунецького (1587-1590 рр.), Михайла Мосицького (1592-1593 рр.), Яна (1594-1596 рр.), Людвіка Яновського (1597-1598 рр.), Ігнатія Ковнацького (1599-1600 рр.), Яна (1602 р.), Мартина Млодавського (1603 р.), Яна Ястрембського (1603 р.), Августина Ястрембського (1604-1606 рр.) (можливо, два останні були однією особою) (там само, спр. 21, арк. 439; спр. 25, арк. 232; спр. 30, арк. 334 зв.; спр. 31, арк. 435; спр. 35, арк. 504; спр. 37, арк. 505 зв., 810; спр. 38, арк. 821 зв.; спр. 42, арк. 416 зв.; спр. 43, арк. 375 зв.; спр. 45, арк. 441; спр. 49, арк. 526; спр. 51, арк. 168; спр. 52, арк. 710; спр. 55, арк. 183 зв.; спр. 56, арк. 310; спр. 64, арк. 305; спр. 65, арк. 497; спр. 68, арк. 1309; спр. 70, арк. 26; спр. 76, арк. 82 зв.).

ВИСНОВКИ

Протягом другої половини XV – першої половини XVII ст. на досліджуваній території нами зафіксоване функціонування 20 православних та унійних і 5 римокатолицьких монастирів. Щодо перших, то вони діяли в різні відрізки часу і найбільша їх кількість (11) припадає на середину XVI ст., а найменша (3 або 4) – на кінець першої чверти XVII ст. 11 монастирів були розташовані в селах і 9 – у містах. Відомо, що 11 чернечих спільнот були чоловічими, 2 – жіночими, а щодо інших ми не маємо відомостей.

Зібраний матеріал уможливив загалом з'ясування динаміки чисельности монастирів східного обряду в Західній Волині. Зокрема, хоч їхнє число у першій половині XVII ст. не зросло, здатність компенсувати значні втрати внаслідок переходу місцевої знаті на латинство і поширення унії (як мінімум, вісім волинських монастирів були передані прихильникам єдности з Римом) свідчить про активізацію тут руського монастицизму в цей час, порівняно з попереднім сторіччям. Зауважимо, що третина монастирів (7) існували ще в XV ст. і більш ніж половина від усіх виявлених (11) згадуються до середини XVI ст. Додамо до цього чотири обителі, засновані або вперше зафіксовані в другій половині XVII ст., і, таким чином, на період упродовж 75 років «залишилося» п'ять чернечих осередків.

Обителі засновувалися в приватних маєтках, а це, за умови ліквідації на той час більшості монастирів у м. Володимирі та Літовизького, увиразнювало явну чисельну перевагу чернечих осідків, розташованих у сільській місцевості, навіть незважаючи на те, що у XVI ст. продовжували функціонувати шість монаших спільнот у Володимирі. Про персональний склад ченців відомо небагато, але знаємо кілька випадків, коли серед них були родичі патронів (не беручи до уваги того факту, що Адам Кисіль фундував у с. Попів Млин обитель для власної матері, яка й стала там ігуменею). Відзначимо, що декілька чернечих святинь мали непогані фортифікаційні укріплення (наприклад, Зимнівська) з гарматами (Загорівська і Низкиницька).

З восьми монастирів, які існували на початку XVI ст., три були засновані на честь Св. Миколая (Блаженицький, Літовизький і Милецький). Ще одна Миколаївська обитель (у с. Попів Млин) фундована 1646 р. Крім них, на Волині фігурують ще чотири монастирі, посвячені цьому святому: в Жидичині (згадується у XIII ст.), Клевані (занотований у середині XV ст.), Дубровиці і Татаринівцях (документується в першій чверті XVI ст.). Отже, є підстави стверджувати, що більшість (7 з 8) волинських монастирів з титулом Св. Миколая з'явилися до XVI ст. А загалом упродовж досліджуваного періоду на Волині цьому святому було присвячено помітно більше обителей, ніж будь-якому іншому (св. Михаїлу – 3, св. Василю – 2).

Щодо права подавання монастирів, то ті з них, які розташовувалися в королівщинах, надавалися монархом у довічне або на невизначений термін опікунство

приватним особам. У той же час певні привілеї на церковні інституції, верховним подавцем яких був король, належали місцевим єпископам. Однак більшість обителів перебувала в подаванні приватних осіб, які нерідко призначали настоятелів, а ще важливіше – діяли як безумовні власники духовних маєтків. Можна припускати, що це було порушенням номінальних прав монашої братії, але звичай робив цю практику узаконеною. Таким чином, «теоретична» модель патронату на Волині реалізовувалася в усіх своїх проявах, окрім найсуттєвішого – власницького, бо земля тут не належала церковним інституціям на безумовному праві, а це посилювало залежність релігійного життя від світського елементу.

Звернемо увагу й на такий момент. У XVI ст. серед патронів переважали представники князівських родів – Заславських, Порицьких, Сангушків, Чорторійських тощо. Отже, кожен впливовий у цьому регіоні князівський рід володів монастирем або й кількома. Серед патронів також бачимо Загоровських, Оранських, Солтисів. З них лише Загоровські були дідами і, ймовірно, засновниками обителів (щодо Іллінського чернечого осередку, то його, скоріш за все, фундувала якась з дружин В. Загоровського – кн. М. Збаразька або кн. К. Чорторійська). Натомість Оранські й Солтиси отримали монастирі у тимчасове володіння. У першій половині XVII ст. продовжували функціонувати обителі, які перебували у власності кн. Заславських, Чорторійських, залишалися дідами Загоровські. Проте з чотирьох нових монастирів (три заснованих і один уперше згаданий у цей час) жоден не був фундований представником князівської родини. І це не повинно дивувати, бо ми помітили явну незацікавленість з боку Заславських, Сангушків і Чорторійських до «своїх» монастирів. Не думаємо, що головна причина цього полягала в їхньому віросповіданні (католицьке або протестантське), принаймні ми не маємо доказів їхньої активної підтримки костелів і кляшторів. Хоча, певною мірою, це, мабуть, сприяло зростанню їхньої байдужості до власних православних обителів. Можна говорити й про те, що в цей час представники вищої знаті взагалі приділяли менше уваги справам Церкви, порівняно з першою половиною XVI ст., коли підтримка «віри батьків і дідів» була, фактично, обов'язком знаті.

Важливо акцентувати на ще одному моменті, характерному не тільки для монастирів Володимирського повіту, а й для усієї Волині (стосовно інших регіонів України ми досліджень не проводили). Мова йде про збільшення числа обителів зі спільною формою чернечого життя. До 20-х рр. XVII ст. з більш ніж 40 відомих нам волинських монастирів лише щодо п'ятих відомо про існування в них кіновійного життя (у 1511 р. така форма запроваджена в Жидичинському Миколаївському, незадовго до 1542 р. – Милецькому Миколаївському, 1592 р. – у Дубенському Спасо-Преображенському, 1602 р. – в Дерманському Троїцькому, 1605 р. – в Пересопницькому Різдва Богородиці¹). Щоправда, відсутні також згадки, які вказували б на практикування в інших обителях напівпустельницької форми суворого аскетизму та усамітнення (анакоретство). Однак різноманітні дані щодо

¹ ЦДДА України у Києві, ф. 25, оп. 1, спр. 75, арк. 561 зв.; *Архив ЮЗР*, ч. I, т. 1, с. 6; т. 6, с. 93; ч. VIII, т. 4, с. 289; *Памятники*, т. 4, від. 1, с. 34.

функціонування монастирів Волині переконують, що в XVI – першій чверті XVII ст. (і, напевно, в другій чверті XVII ст.) тут домінувало саме анахоретство. Проте вже починаючи з 20-х рр. XVII ст. (це те, що засвідчене документально) у низці новозаснованих монастирів патрони запроваджують кіновійне чернецтво².

Говорячи про необхідність змін, ми не маємо на увазі кризу монашества в XVI ст.³ і спробу вийти з неї в першій половині XVII ст. На нашу думку, тут усе не так однозначно, принаймні, це питання потребує спеціального аналізу. На початку XVII ст. потреби в певних змінах у руському монастицизмі ставали дедалі очевиднішими (хоча це не конче виявляє кризу або занепад), і уніяти зробили практичний крок у цьому напрямі, заснувавши 1617 р. Чин Св. Василя Великого. У його монастирях кіновійна форма чернечого життя була обов'язковою. Важливість цього аспекту для чину доводить той факт, що в «Constitutio» оо. василіян найбільшу кількість правил (22) містить розділ, присвячений саме регламентації спільної форми⁴. Реформатори Василіянського чину вважали, що тільки кіновійне життя допоможе зміцнити дисципліну в монастирях і, відповідно, підвищити моральний та інтелектуальний рівень іноків. Аналогічні проблеми стояли в той час і перед православним чернецтвом. Мабуть, не буде помилкою припустити, що приклад уніятів сприяв поширенню серед православних погляду про необхідність запровадження в обителях спільної форми богосвяченого життя. На користь цієї думки свідчить те, що зростання кількості православних монастирів з кіновійним життям інтенсифікується, починаючи з 20-х рр. XVII ст. Крім того, в цей же час взірцем чернецтва для русинів обидвох еклезіяльних юрисдикцій стає життя Василя Великого, а не Теодора Студита, статут якого мав значний вплив у Київській Русі (згадаймо запровадження Студійського статуту також із спільною формою чернечого життя в Києво-Печерському монастирі). На наш погляд у православних обителях, які в документах носять назву «закону регулы Святого Базилега Великого», було введено кіновійне послушництво⁵. Окремі свідчення про поширення, з другої чверті

² Наприклад, у Дубенському Спасо-Преображенському (1624 р.), Луцькому Хрестовоздвиженському Братському (1624 р.), Чорненському Спасо-Преображенському (1631 р.), Кременецькому Богоявленському Братському (між 1633 і 1636 рр.), Білостоцькому Св. Духа (1636 р.) тощо. Згадаємо також обителі, засновані Адамом Кисілем і Філоном Єловицьким (*Архив ЮЗР*, ч. I, т. 6, с. 642, 715; *Памятники*, т. 1, від. 1, с. 55; Н. Петров. Очерк истории базилианского ордена в бывшей Польше // *ТКДА* 2 (1870) 443; Н. Теодорович. *Историко-статистическое описание...*, т. 3, с. 27).

³ Такий погляд домінував у російській історіографії XIX ст. і залишається досить поширеним серед сучасних дослідників (В. Ульяновський. *История церкви...*, кн. 1, с. 196-197).

⁴ M. Szegda. *Działalność prawno-organizacyjna metropolity Józefa IV Welamina Rutkiego (1613-1637)*. Warszawa 1967, с. 92-93.

⁵ Найраніші відомі нам актові записи щодо деяких монастирів такі: 1636 р. – Кременецький Богоявленський Братський, 1642 р. – Милецький, 1647 р. – Низкиницький, 1651 р. – Філонівський, 1655 р. – Загорівський, 1659 р. – у с. Попів Млин (ЦДІА України у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 77, арк. 753 зв.; спр. 83, арк. 1066 зв.; спр. 87, арк. 503; спр. 91, арк. 466; спр. 96, арк. б/н (між 1006 і 1007); *Архив ЮЗР*, ч. I, т. 6, с. 719).

XVII ст. спільного життя маємо також стосовно інших регіонів Речі Посполитої, але чи було їх достатньо, аби стверджувати про певну тенденцію або ж навіть про реформу православного чернецтва⁶ – стане зрозуміло тільки після ретельних «крапкових» студій.

Щодо монастирського землеволодіння, то воно, як дізнаємося з опрацьованого матеріалу, не було великим. Лише трьом обителям належало по 7-10 сіл, решті ж – по одному, по два або в «частках» у вигляді «ґрунтів». Протягом досліджуваного періоду кількість монастирських сіл постійно зменшувалася внаслідок відбирання духовних маєтків патронами. Правда, римо-католицькі чернечі осередки також не мали великої кількості маєтків і підданих.

Виявлені дані про існування при обителях шпиталів, друкарень та шкіл дають змогу зробити висновок, що цей бік функціонування монастирів залишався малопомітним для сучасників (нагадаймо, що шпиталі існували при двох кляшторах із чотирьох нам відомих у Західній Волині). Інформація про чудотворні ікони та інші монастирські святині так само не дає підстав припускати, що їхній релігійний авторитет поширювався за межі регіону, отже – значення обителей було суто локальним (винятком були, ймовірно, Зимнівський та Милецький монастирі). Однак усе щойно сказане не зменшує сакрального значення обителей для мешканців Волині, які шанували їх як святі осередки, місця благочесного поховання, благодійного зцілення тощо.

Наскільки розглянутий матеріал допомагає краще зрозуміти явище релігійної терпимості серед місцевого люду, зважаючи на той факт, що в невеликому місті Володимирі впродовж досліджуваного періоду нами зафіксовано сім православних (унійних) й один римо-католицький монастир? Зазначимо, що нам невідомі свідчення про конфлікти в XVI ст. між православними ченцями і домініканцями. Правда, й підстав для непорозумінь між ними було небагато. Домініканський монастир функціонував у руському середовищі, де латинників було ще обмаль і де позиції Католицької Церкви не були аж занадто міцними (їхня чисельність на Західній Волині починає помітно зростати після прийняття Люблінської унії 1569 р., і лише в XVII ст. «люди римської віри» стають тут впливовою силою). Тож навряд чи буде помилковим твердження, що домініканці докладали усіх зусиль, аби уникати конфліктних ситуацій. Схоже, що і монастирі киевохристиянської традиції не виступали ініціаторами непорозумінь. На релігійному ґрунті напруження швидше могли виникнути між домініканцями і місцевими владиками, а не руськими ченцями, осідки яких перебували у приватному подаванні. На наше переконання, це не сприяло активізації і так не дуже помітної участі православних іноків у суспільному житті. Зауважимо також, що серйозні конфлікти за участі таких монастирів не могли відбуватися без хоча б мовчазної згоди їхніх патронів, які аж ніяк не сприймали ченців-латинників як форпост «ворожої» релігії. До того ж, пригадаймо, скільки існувало у Воло-

⁶ S. Senyk. *Rutskyj's Reform and Orthodox Monasticism: A Comparison Eastern Rite Monasticism in the Polish-Lithuanian Commonwealth in the Seventeenth Century // Orientalia Christiana Periodica* 48 (Roma 1982) 413.

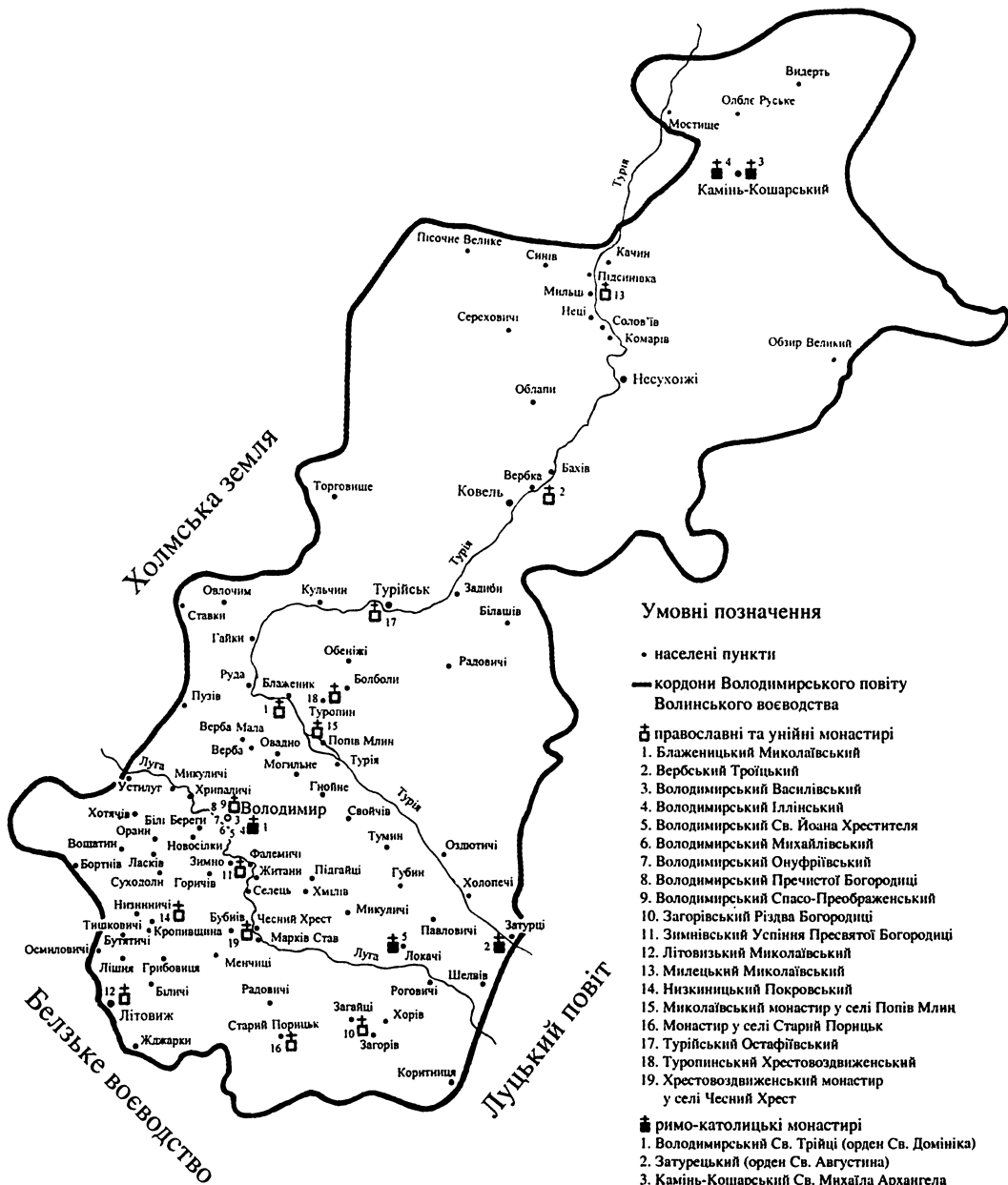
димири православних монастирів у другій половині XVI ст. і в якому стані вони перебували.

Мабуть, також не було підстав для серйозних непорозумінь навколо господарської діяльності, бо духовні маєтки розташовувалися на певній відстані один від одного (найбільш частими, як ми бачили, були межові суперечки). Крім того, кілька підданих оо. домініканців у місті навряд чи створювали вибухо-небезпечну ситуацію на цьому ґрунті. Після прийняття Берестейської унії 1596 р. у Володимирі протягом якогось десятиріччя не залишилося православних монастирів. Конфлікти між монахами-латинниками та унійними обителями могли виникнути тільки в економічній сфері діяльності. Але і таких свідчень немає, що й не дивно, беручи до уваги наведені дані про господарське життя кількох функціонуючих у той час у Володимирі унійних монастирів. Закінчуючи свої міркування щодо ймовірності непорозумінь між ченцями різних християнських конфесій у Володимирі, підкреслимо головне – відсутність згадок в актових книгах про такі протистояння в XVI ст. Це є, певною мірою, відображенням такої практики ставлення місцевих православних (а пізніше – й уніятів) до римокатоликів, яку можна визначити як релігійну толеранцію.

Ілюстрація 12.
Троїцька церква
Зимненського монастиря.
Друга половина XV ст.
Сучасна світлина

*Карта-схема. Монастирі Західної Волині
(друга половина XV – перша половина XVII століть)*

Умовні позначення

- населені пункти
- кордони Володимирського повіту
Волинського воєводства
- ☩ православні та унійні монастирі
- 1. Блаженницький Миколаївський
- 2. Вербський Троїцький
- 3. Володимирський Василівський
- 4. Володимирський Іллінський
- 5. Володимирський Св. Іоана Хрестителя
- 6. Володимирський Михайлівський
- 7. Володимирський Онуфрійський
- 8. Володимирський Пречистої Богородиці
- 9. Володимирський Спасо-Преображенський
- 10. Загорівський Різдва Богородиці
- 11. Зимнівський Успіння Пресвятої Богородиці
- 12. Літовський Миколаївський
- 13. Милецький Миколаївський
- 14. Низкинський Покровський
- 15. Миколаївський монастир у селі Попів Млин
- 16. Монастир у селі Старий Поричьк
- 17. Турійський Остафійський
- 18. Туропинський Хрестовоздвиженський
- 19. Хрестовоздвиженський монастир у селі Чесний Хрест
- ☩ римо-католицькі монастирі
- 1. Володимирський Св. Трійці (орден Св. Домініка)
- 2. Затурецький (орден Св. Августина)
- 3. Камінь-Кошарський Св. Михаїла Архангела (орден Св. Домініка)
- 4. Камінь-Кошарський (орден Св. Франциска)
- 5. Монастир у селі Локачі

БІБЛІОГРАФІЯ

ДЖЕРЕЛА

а) неопубліковані

Центральний державний історичний архів України, м. Київ

- ф. КМФ-36 (Волинська метрика), оп. 1, спр. 192, 198, 201, 209, 216
- ф. 25 (Луцький гродський суд), оп. 1, спр. 3-4, 6-8, 15-16, 19-21, 25-26, 28, 30-31, 33, 35, 37-38, 40, 42-43, 45-47, 49-53, 55-56, 58-65, 67-70, 72-73, 75-76, 85-86, 88-89, 95-98, 103, 118, 130, 132, 142-143, 147, 151, 153, 155, 157-160, 168, 171, 179, 182-183, 185-186, 193, 196-197, 201, 204, 206, 208, 229, 232-233, 236, 243, 252, 260-262, 264-267, 269
- ф. 26 (Луцький земський суд), оп. 1, спр. 1-3, 6-7, 12-13, 23-24, 28, 30, 35, 39-40, 43, 49
- ф. 27 (Володимирський земський суд), оп. 1, спр. 1-40, 86, 88, 90
- ф. 28 (Володимирський гродський суд), оп. 1, спр. 1-98
- ф. 44 (Вінницький гродський суд), оп. 1, спр. 1
- ф. 2070 (Загорівський монастир), оп. 1, спр. 2-8, 10-13, 15, 18-21, 28-29, 31, 39, 55, 63, 76, 81-82, 93-98, 103-104, 108, 110
- ф. 2071 (Жидичинський монастир), оп. 1
- ф. 2073 (Луцький монастир), оп. 1, спр. 2
- ф. 2074 (Володимирський монастир), оп. 1, спр. 17
- ф. 2076 (Зимнівський монастир), оп. 1, спр. 7
- ф. 2079 (Низкиницький монастир), оп. 1, спр. 15, 19
- ф. 2227 (Колекція документів Волинського музею), оп. 1, спр. 218, 550

Archiwum Państwowe w Krakowie

Zbiór Sanguszków, № 37, 75

б) опубліковані

- Акты, издаваемые Виленской археографической комиссией для разбора и издания древних актов*, т. XIX: *Акты, относящиеся к истории бывшей Холмской епархии*. Вильно 1892. – 668 с.; т. XX: *Акты, касающиеся города Вильно*. Вильно 1893. – 668 с.
- Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и издаваемые Археографической комиссией*, т. 1: 1340-1506 гг. Санкт-Петербург 1846. – 415 с.; т. 2: 1506-1544 гг. Санкт-Петербург 1848. – 437 с.; т. 3: 1544-1587 гг. Санкт-Петербург 1848. – 356 с.
- Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археографической комиссией*, т. 1: 1361-1598 гг. Санкт-Петербург 1863. – 301 с.
- Архив Юго-Западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов высочайше учрежденной при Киевском Военном, Подольском и Волынском генерал-губернаторе*, ч. I, т. 1: *Акты, относящиеся к истории православной церкви в Юго-Западной России*. Киев 1859. – 555 с.; т. 6: *Акты о церковно-религиозных отношениях в Юго-Западной России (1322-1648 гг.)*. Киев 1883. – 939 с.; ч. VIII, т. 4: *Акты о землевладении в Юго-Западной России в XV–XVIII вв. (1407-1579 гг.)*. Киев 1907. – 766 с.; т. 6: *Акты о землевладении в Юго-Западной России в XV–XVIII вв. (1450-1575 гг.)*. Киев 1911. – 621 с.
- Деяния Виленского собора 1509 года // Русская Историческая Библиотека, издаваемая Археографической комиссией*, т. 4. Санкт-Петербург 1878, стп. 5-18.
- Документи до історії уній на Волині і Київщині кінця XVI – першої половини XVII ст. / упор. М. В. Довбищенко*. Київ 2001. – 462 с. [= Пам'ятки. Архів Української Церкви, т. 3, вип. 1].
- Ипатьевская летопись // Полное собрание русских летописей*, т. 2. Санкт-Петербург 1843, с. 1-227.
- Описание документов Архива Западнорусских униатских митрополитов*, т. 1: (1470-1700). Санкт-Петербург 1897. – 502 с.
- Памятники, издаваемые Временной комиссией для разбора древних актов, высочайше учрежденною при Киевском Военном, Подольском и Волынском генерал-губернаторе*, т. 1. Киев 1845. – 881 с. (окр. паг.); т. 4. Киев 1859. – 978 с. (окр. паг.).
- Статут Великого князьства Литовского 1588 года. Новое издание Императорского московского общества истории и древностей Российских*. Б. м. і р. – 382 с.
- Archiwum Domu Sapiechów / опр. А. Prochaska*, т. 1. Lwów 1892. – 577 с.
- Archiwum Książąt Lubartowiczów-Sanguszków w Sławucie / підгот. Z. L. Radziwiński за участі P. Skobielski, B. Gorczak*, т. 1: (1366-1506). Lwów 1887. – 204 с.; т. 3: (1432-1534). Lwów 1890. – 554 с.; т. 4: (1535-1547). Lwów, 1890. – 647 с.; т. 7: (1554-1572). Lwów 1910. – 433 с.

ЛІТЕРАТУРА

- Абрамович Д. *Киево-Печерський патерик* / репр. вид. Київ 1991. – 278 с.
- Александрович В. Джерела до історії монументального малярства та іконопису Волині XII–XVI століть // *Родовід* 8 (Київ 1994) 20-25.
- Александрович В. Малярі та мережа малярських осередків Волині XVI століття // *Волинська ікона: питання історії вивчення, дослідження та реставрації. Тези та матеріали III Всеукраїнської наукової конференції*. Луцьк 1996, с. 5-13.
- Александрович В. Словник малярів Волині XVI–XVII століть // *Волинська ікона: питання історії, дослідження та реставрації. Науковий збірник. Матеріали V наукової конференції, м. Луцьк, 27-28 серпня 1998 року*. Луцьк 1998, с. 45-68.
- Алексій (архимандрит). Краткие сведения о Мелецком монастыре // *ВЕВ. Часть неоф.* 20 (1909) 413-415.
- Амвросий (архимандрит). *История Российской иерархии*: в 6 ч., ч. 1. Москва 1807. – 640 с.; ч. 2. Москва 1809. – 657 с.; ч. 3. Москва 1811. – 759 с.; ч. 4. Москва 1812. – 887 с.; ч. 5. Москва 1813. – 737 с.; ч. 6. Москва 1815. – 1147 с.
- Амвросий (архимандрит). *Сказание о Почаевской Лавре*. Почаев 1878. – 296 с.
- Баранович О. *Залюднення Волинського воеводства в першій половині XVII століття*. Київ 1930. – 155 с.
- Барановский С. Краткие исторические сведения о бывших на Волыни православных типографиях // *ВЕВ. Часть неоф.* 18 (1877) 763-787.
- Боянівська М. Світські переписувачі книжок в українській книгописній культурі XV – середини XVII століть // *Записки НТШ. Праці історико-філософської секції* 233 (1997) 239-250.
- Булгаков С. *Православие. Очерки учения Православной церкви*. Киев 1991. – 234 с.
- Василенко Н. П. *Очерки по истории Западной Руси и Украины*, т. 3. Киев 1916. – 589 с.
- Викторовский П. И. *Западнорусские дворянские фамилии, отпавшие от православия в конце XVI и в XVII вв.*, вип. 1. Киев 1912. – 272 с.
- Владимирский-Буданов М. Церковные имущества в Юго-Западной России в XVI в. // *Архив ЮЗР*, ч. 1, т. 4. Киев 1907, с. 3-224.
- Власовський І. *Нарис історії Української Православної Церкви* / репр. вид.: у 4 т., т. 1. Нью-Йорк–Київ–С. Бавнд Брук 1955. – 294 с.
- Войтович Л. В. *Генеалогія династій Рюриковичів і Гедиміновичів*. Б. м. 1992. – 199 с.
- Головата Н. А. *Землеволодіння та економічна діяльність православної церкви в другій половині XVI – першій половині XVII ст. на Правобережній Україні*: Дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Київ 1997. – 215 с.
- Голубев С. Т. *Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники*: в 2 т., т. 2. Киев 1898. – 524 с. + 498 с. (Приложения).
- Горін С. М. Православні монастирі на Волині в XVI – першій половині XVII ст. (аспекти чисельності) // *Збірник навчально-методичних матеріалів і наукових статей історичного факультету*, вип. 3. Луцьк 1998, с. 59-64.
- Грушевський М. *Економічний і соціальний перелом XV–XVII вв.* // *Студії з економічної історії України*. Київ 1917, с. 3-81.

- Грушевський М. *Історія України-Руси* / репр. вид.: в 11 т., т. 5. Київ 1994. – 687 с.
- Дацюк І. Волинська ікона XVII–XVIII ст. Традиції і новаторство // *Волинська ікона: питання історії вивчення, дослідження та реставрації. Доповіді та матеріали IV наукової конференції, м. Луцьк, 17-18 грудня 1997 року*. Луцьк 1997, с. 69-71.
- Дев'ятисотлетіє православ'я на Волині. 992-1892*: в 2 ч., ч. 1. Житомир 1892. – 619 с.; ч. 2. – 593 с.
- Добротворский А. Загоровский монастырь, его библиотека и сохранившийся в ней западно-русский литературный памятник XVII столетия // *Вестник ЮЗЗР* 1(2) (Київ 1863) 1-17; 2(2) 75-115; 3(2) 165-196.
- Довбищенко М. В. *Регіональна та соціальна структура уніатської церкви кінця XVI – першої половини XVII ст. (на прикладі Волинського воєводства)*: Дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Київ 1998. – 190 с.
- Довбищенко М. В. Уніатська Церква на Волині кінця XVI – першої половини XVII ст. (регіональний, соціальний та духовний аспект) // *Документи до історії унії на Волині і Київщині кінця XVI – першої половини XVII ст.* Київ 2001, с. 7-92.
- Жизнь князя Андрея Михайловича Курбского в Литве и на Волини* / підгот. Н. Д. Іванишев: в 2 т., т. 1. Київ 1849. – 335 с.; т. 2. – 364 с.
- Закревский Н. *Описание Киева*: в 2 т., т. 1. Москва 1868. – 455 с.; т. 2. – 950 с.
- Запаско Я. П., Ісаєвич Я. Д. *Пам'ятки книжкового мистецтва. Каталог стародруків, виданих на Україні*, т. 1. Львів 1981. – 135 с.
- Зверинский В. В. *Материал для историко-топографического исследования о православных монастырях в Российской империи*: в 3 т., т. 1: *Преобразование старых и учреждение новых монастырей с 1764-95 по 1 июля 1890 г.* Санкт-Петербург 1890. – 293 с.; т. 2: *Монастыри по штатам 1764, 1786 и 1795 гг.* Санкт-Петербург 1892. – 462 с.; т. 3: *Монастыри, закрытые до царствования императрицы Екатерины II.* Санкт-Петербург 1897. – 259 с.
- Иерофей (священник). *Историческая записка о Дерманском монастыре* // *ВВВ. Часть неоф.* 8-9 (1873).
- Ісаєвич Я. Д. *Премники першопечатника*. Москва 1981. – 135 с.
- Ісаєвич Я. Д. *Братства та їх роль в розвитку української культури XVI–XVII століть*. Київ 1966. – 248 с.
- Ісаєвич Я. *Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми*. Львів 2002. – 520 с.
- Карашевич П. *Очерк истории православной церкви на Волини*. Санкт-Петербург 1855. – 156 с.
- Карташов А. В. *Очерки по истории Русской Церкви* / репр. вид.: в 2 т., т. 1. Москва 1991. – 685 с.
- Кієво-Могилянська академія в іменах XVII–XVIII ст.*: Енциклопедичне видання. Київ 2001. – 734 с.
- Конский А. *Право патронатства в Юго-Западной России в XVI в.* // *ПЕВ. Часть неоф.* 15 (1869); 5-8, 11-14, 17-19 (1870).
- Корнаковский Х. *Волинь до времен Гедимина* // *Вестник ЮЗЗР* 1(2) (Київ 1863) 38-74; 2(2) 146-163; 3(2) 213-234.
- Крикун М. Г. *Чисельність населення Волинського воєводства у першій половині XVII ст.* // *Вісник Львівського університету: Серія історична* 24 (1988) 71-82.

- Крыжановский Г. Историческое и общественное значение Почаевской Лавры // *ВЕВ. Часть неоф.* 14-19, 21-28, 30-32 (1899).
- Крошенко Л. Исторично-архівні дослідження Зимненського монастиря на Волині. (Реконструкція підвалин) // *Записки НТШ. Праці Комісії архітектури та містобудування* 241 (2001) 495-510.
- Кудринский Ф. Мелецкий монастырь // *ВЕВ. Часть неоф.* 5 (1887) 140-148.
- Левитский К. Храмовдание на Волини // *ВЕВ. Часть неоф.* 2-4, 9, 12-15, 21-24 (1915); 29-46, 51-52 (1916).
- Левицький О. Внутрішній стан західно-руської церкви в Польсько-литовській державі в кінці XVI та Унія // Грушевський М., Левицький О. *Розвідки про церковні відносини на Україні-Руси XVI–XVIII вв.* / репр. вид. Львів 1991, с. 3-80.
- Ливотов Е. *Краткое сказание о Холмской чудотворной иконе Божей Матери и бывших от нее чудесах.* Холм 1899. – 40 с.
- Луць В. Ікона Богородиці з Зимненського монастиря // *Волинська ікона: питання історії вивчення, дослідження та реставрації. Доповіді та матеріали IV наукової конференції, м. Луцьк, 17-18 грудня 1997 року.* Луцьк 1997, с. 49.
- Макарий (Булгаков). *История Русской церкви* / 2-е вид.: у 12 т., т. 9. Санкт-Петербург 1879. – 689 с.; т. 10. Санкт-Петербург 1881. – 500 с.; т. 11. Санкт-Петербург 1882. – 628 с.
- Максимович М. Книжная старина Южно-русская // його ж. *Собр. соч.:* в 3 т., т. 3. Киев 1880, с. 661-716.
- Малевиц А. Древняя Жидичинская архимандрия на Волини // *ВЕВ. Часть неоф.* 22-30 (1899); 27-32, 35 (1900); 5, 11-14 (1901); 11-18, 21, 24, 27-33 (1902).
- Мицько І. З. *Острозька слов'яно-греко-латинська Академія (1576-1636).* Київ 1990. – 190 с.
- Огієнко І. І. *Історія українського друкарства.* Київ 1994. – 445 с.
- Омелянский Л. Некоторые сведения из истории Мелецкого монастыря // *Вестник ЮЗЗР* 4(2) (Киев 1863) 45-54.
- Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР с древнейших времен до конца XVII в.* / відп. ред. Э. Д. Днепров. Москва 1989. – 364 с.
- Перетц В. Н. Отчет об экскурсии семинария русской филологии в Житомир 21-26 октября 1910 г. // *Университетские известия* 10 (Киев 1911) 57-110.
- Пероговский В. Бывшие православные монастыри в г. Дубно Волинской губернии, основанные князьями Острожскими // *ВЕВ. Часть неоф.* 28-29, 31 (1880).
- Петров Н. И. *Белоруссия и Литва. Исторические судьбы Северо-Западного края.* Санкт-Петербург 1890. – 376 с.
- Петров Н. И. *Волинь. Исторические судьбы Юго-Западного края.* Санкт-Петербург 1888. – 288 с.
- Петров Н. И. Краткие сведения о монастырях Волинской епархии, в настоящее время не существующих // *ВЕВ. Часть неоф.* (1867) 2-8.
- Петров Н. И. Об учреждении Ипатием Поцеем униатской капитулы во Владимире Волинском и первоначальных ее действиях // *ТКДА* 2 (Киев 1869) 498-512; 513-539 Приложения.

- Петров Н. И. Очерк истории базилианского ордена в бывшей Польше // *ТКДА* 2-4 (1870); 1-3 (1871); 1 (1872).
- Пичета В. *Аграрная реформа Сигизмунда-Августа в Литовско-русском государстве*, ч. 1. Москва 1917. – 328 с.
- Полонська-Василенко Н. *Історія України /* репр. вид., т. 1: *До середини XVII століття*. Київ 1992. – 640 с.
- Похилевич Л. *Сказания о населенных местностях Киевской губернии*. Киев 1864. – 763 с.
- Ратшин А. *Полное собрание исторических сведений о всех бывших в древности и ныне существующих монастырях и примечательных церквах в России*. Москва 1852. – 564 с.
- Рожко В. Є. *Православні монастирі глибокого Полісся*. Луцьк 1999. – 186 с.
- Рожко В. Є. *Православні монастирі на Волині: історико-краєзнавчий нарис*. Луцьк 1997. – 347 с.
- Свенцицкий И. *Опись музея Ставропигийского института во Львове*. Львов 1908. – 215 с.
- Свенціцька В. І. Кризь віки і канони // *Образотворче мистецтво* 4 (Київ 1988) 11-19.
- Сендульский А. Загаецкий Св. Иоанна Милостивого мужской третьеклассный монастырь // *ВЕВ. Часть неоф.* 20 (1877) 845-875.
- Сендульский А. Исторические сведения о православных церквах и монастырях в г. Луцке, ныне не существующих // *ВЕВ. Часть неоф.* 11, 13 (1872).
- Сендульский А. Краткие исторические сведения о православном Валевском монастыре, ныне не существующем // *ВЕВ. Часть неоф.* 3-4 (1872).
- Сендульский А. Местечко Клевань Ровенского уезда // *ВЕВ. Часть неоф.* 13-14 (1880) 627-644.
- Сендульский А. Местечко Корец Новоградволинского уезда // *ВЕВ. Часть неоф.* 19-20 (1880).
- Сендульский А. Местечко Степань Ровенского уезда // *ВЕВ. Часть неоф.* 35 (1882) 1126-1142.
- Сендульский А. Село Пересопница Ровенского уезда // *ВЕВ. Часть неоф.* 11 (1880) 548-559.
- Сендульский А. Татаринецкий мужской монастырь, бывший вблизи с. Обычи, ныне не существующий // *ВЕВ. Часть неоф.* 14 (1873) 130-136.
- Строев П. *Списки иерархов и настоятелей монастырей Российской Церкви*. Санкт-Петербург 1877. – 1055 стп.
- Теодорович Н. И. *Архив Почаевской Лавры*, т. 1. Почаев 1915. – 346 с.
- Теодорович Н. И. *Город Владимир Волынской губернии в связи с историей волынской иерархии*. Почаев 1893. – 234 с.
- Теодорович Н. И. *Город Владимир Волынской губернии в связи с историей волынской иерархии* // *ВЕВ. Часть неоф.* 10-14, 34-36 (1892); 1-12 (1893).
- Теодорович Н. И. *Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии*: в 5 т., т. 1: *Житомирский, Новоград-Волынский, Овручский уезды*. Почаев 1888. – 430 с.; т. 2: *Ровенский, Острожский, Дубенский уезды*.

- Почаев 1889. – 684 с.; т. 3: *Кременецкий, Заславский уезды*. Почаев 1893. – 687 с.; т. 4: *Староконстантиновский уезд*. Почаев 1899. – 928 с.; т. 5: *Ковельский уезд*. Почаев 1903. – 559 с.
- Теодорович Н. И. *История города Кременца Волынской губернии* / 2-е вид. Седлец 1904. – 141 с.
- Теодорович Н. И. К истории Почаевской Лавры // *ВВВ. Часть неоф.* 11-17, 20-23, 25, 28-33, 35 (1903); 1-2, 4, 12 (1904); 3-4, 9, 16-17, 19 (1905).
- Три тестаменти Адама Киселя // *Україна* 1-2 (Київ 1918) 49-68.
- Трипольский Н. *Базилианские монастыри в Киевской губернии* // *КЕВ. Часть неоф.* 9-12, 20 (1872).
- Українська література XIV–XVI століть*. Київ 1988. – 596 с.
- Ульяновський В. І. *Історія церкви та релігійної думки в Україні: Навчальний посібник*: у 3 кн., кн. 1: *Середина XV – кінець XVI століття*. Київ 1994. – 256 с.
- Федорів Ю. *Історія церкви в Україні*. Торонто 1967. – 362 с.
- Филарет (Гумилевский). *История Русской Церкви* / 5-е вид., період 1. Москва 1888. – 273 с.; період 2. – 185 с.; період 3. – 265 с.; період 4. – 327 с.
- Фрис В. *Зі спостережень над репертуаром, історією створення і розвитком української книги XVI – першої половини XVII століть* // *Записки НТШ. Праці історико-філософської секції* 233 (1997) 215-238.
- Фритче. *Военно-статистическое обозрение Российской империи*, т. 10, ч. 3: *Волынская губерния*. Санкт-Петербург 1850. – 147 с.
- Харлампович К. *Западнорусские православные школы XVI и начала XVII в.* Казань 1898. – 524 с.
- Хойнацкий А. Ф. *Очерки из истории православной церкви и древнего благочестия на Волыни*. Житомир 1878. – 270 с.
- Хойнацкий А. Ф. *Почаевская Успенская Лавра. Историческое описание*. Почаев 1897. – 524 с.
- Ченстоховская чудотворная икона Богородицы и церковь в городе Ченстохове*. Вильна 1881. – 170 с.
- Чистович И. *Очерки истории Западно-Русской церкви*: в 2 ч., ч. 1. Санкт-Петербург 1872. – 220 с.; ч. 2. – 419 с.
- Шмеман А. *Исторический путь Православия*. Москва 1993. – 387 с.
- Щеглов М. *Историческая записка о Дубенской Крестовоздвиженской пустыни* // *ВВВ. Часть неоф.* 23-25 (1884).
- Яковенко Н. М. *Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI–XVII ст.* Київ 2002. – 415 с.
- Яковенко Н. М. *Склад шляхти-землевласників Київського воєводства напередодні визвольної війни українського народу 1648-1654 рр.* // *Феодалізм на Україні*: Зб. наук. праць. Київ 1990, с. 79-99.
- Яковенко Н. М. *Українська шляхта з кінця XVI до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна)*. Київ 1993. – 411 с.
- Яковенко Н. М. «Чоловік добрий» і «чоловік злий»: з історії ментальних установок в Україні-Русі кінця XVI – середини XVII ст. // *Mediaevalia Ucrainica: Ментальність та історія ідей* 1 (Київ 1992) 47-91.

- Baszkiewicz J. *Historia doktryn polityczno-prawnych do końca XVII wieku*. Warszawa 1968. – 294 c.
- Chodynicki K. *Kościół prawosławny a Rzeczpospolita Polska. Zarys historyczny 1370-1632*. Warszawa 1934. – 632 c.
- Giżycki J. M. *Spis klasztorów unickich Bazylianów w województwie Wołyńskim*. Kraków 1905. – 145 c.
- Janicka-Olczakowa E. Zakony żeńskie w Polsce // *Kościół w Polsce*, т. 2. Kraków 1970, c. 733-778.
- Kłoczowski J. Zakony na ziemiach polskich w wiekach średnich // *Kościół w Polsce*, т. 1. Kraków 1966, c. 375-582; т. 2. Kraków 1970, c. 485-729.
- Królik L. *Organizacja diecezji Łuckiej i Brzeskiej od XVI do XVIII wieku*. Lublin 1983. – 510 c.
- Litwin H. Dobra ziemskie Cerkwi Prawosławnej i Kościoła Katolickiego obu obrządków na Kijowszczyźnie w świetle akt skarbowych i sądowych 1569-1648 // *Rocznik Teologiczny XXXII(2)* (Warszawa 1990) 187-208.
- Łapinski A. *Żygmunt Stary a Kościół prawosławny*. Warszawa 1937. – 206 c.
- Monografia XX. Sanguszków oraz innych potomków Lubarta-Fedora Olgerdowicza X. Ratnenskogo* / опр. Z. L. Radziwiński, B. Gorczak, т. 1. Lwów 1906. – 539 c.; т. 2, ч. 1: *Linia Niesuchojezaska*. Lwów 1911. – 618 c.; т. 3: *Gałąź Koszyrska*. Lwów 1906. – 595 c.
- Niesiecki K. *Herbarz Polski* / вид. J. N. Bobrowicz, т. 10. Lipsk 1849. – 475 c.
- Ostatnie Ks. Stebelskiego prace* / вид. W. Seredyński. Kraków 1877. – 132 c.
- Polski słownik biograficzny*, т. XVIII/4, зош. 79. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1973. – 629 c.; т. XXXIV/4, зош. 143. 1993. – 640 c.
- Prusiewicz A. *Klasztory Katolickie w Diecezji Łuckiej*. Łuck 1922. – 20 c.
- Senyk S. Rutskyj's Reform and Orthodox Monasticism: A Comparison Eastern Rite Monasticism in the Polish-Lithuanian Commonwealth in the Seventeenth Century // *Orientalia Christiana Periodica* 48 (Roma 1982) 406-430.
- Senyk S. *Women's Monasteries in Ukraine and Belorussia to the Period of Suppressions*. Romae 1983. – 235 c.
- Stecki T. J. *Wołyń pod względem statystycznym, historycznym i archeologicznym*, т. 2. Lwów 1871. – 472 c.
- Sysyn F. *Between Poland and the Ukraine. The dilemma of Adam Kysil, 1600-1653*. Cambridge (Massachusetts) 1985. – 406 c.
- Szegda M. *Działalność prawno-organizacyjna metropolity Józefa IV Welamina Rutskiego (1613-1637)*. Warszawa 1967. – 215 c.
- Źródła dziejowe* / опис А. Jabłonowski, т. XIX: *Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym. Ziemie Ruskie, Wołyń i Podole*. Warszawa 1889. – 128 c.

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

Абрамович Д. 140

Авраамій (Янчинський), архидиякон Зимнівського Успенського мон-ря 40, 88, 144, 186

Адам, монах Володимирського домініканського мон-ря 269

Александрович В. 15, 54-55, 133, 141, 182

Алексей див. *Олексій, архимандрит*

Амвросій, архимандрит 12, 24

Андрій, архимандрит Зимнівського Успенського мон-ря 177, 185

Андрій, пресвітер Володимирської Іллінської церкви 73

Андрій (Загорівський), монах Загорівського Різдва Богородиці мон-ря 138

Анна, візантійська принцеса 185

Антоній (Радивилівський), монах Загорівського Різдва Богородиці мон-ря 138, 287

Антоній (Селява), київський унійний митрополит 106

Арсеній, ігумен Милецького Миколаївського мон-ря 220

Баковецький Мокосій Венедикт див. Венедикт (Мокосій Баковецький)

Баковецький Мокосій Йосиф див. Йосиф (Мокосій Баковецький)

Балабани:

– Даніель 271

– Дионісій див. Дионісій (Балабан)

– Дмитро 271

Балабанівна Настасія (1в. Заець Зденизький Богуш, 2в. Осекровський) 195

Баранович О. І. 15, 48, 50, 106, 127, 163, 171, 173, 177, 181, 210-211, 214, 216, 218, 242, 255

Бартецький Петро, пріор Камінь-Кошарського домініканського мон-ря 286

Бартковський Самуель 241

Башкевич Й. (Baszkewicz J.) 42

Безручко Таца див. Таца (Безручко)

Белецький Феофан див. Феофан (Белецький)

Белзький Серафіон див. Серафіон (Белзький)

Беліцькі:

– Шимон 106

– Шимонова Анна Мокосіївна з Новоселецьких 106

Беловський Гіларій, пріор Камінь-Кошарського францисканського мон-ря 286

Беневський Станіслав Казимир, волинський каштелян, богуславський староста 124, 130, 227

Бережецький Йона див. Йона (Бережецький)

Бересцький Юхно див. Юхно (Бересцький)

Беріловський Ян 189

Бжозовські 228, 236:

– Максиміліянова Ябловицького Юстина (Brzozowska Maximilianowa Jabłowskię Justina), воеводина 236

Биковська Миколайова Єва з Воютинських 205

Білостоцькі:

– Олександр 276

– Федір 276

Більський Августин 280-281

Блюк Віцентій, пріор Володимирського домініканського мон-ря 267

Бобицький Семен 148

Богданович Василь 285

Боговитин Козирадський Вацлав 91

Боговитинова Вацлавова Теофіла Курцевичівна 262

Богушевич Григорій 159-160

Бокієва Вацлавова Галшка Козечанка, кн. 266

Бокій Ян 213

Бона Сфорца, польська королева 63-65, 198

Борзобогатий Красенський Іван див. Йона (Борзобогатий Красенський)

Борисовичови:

– Васко 79

– Филип 79

Боровіуш Матеуш, пріор Володимирського домініканського мон-ря 267

Борятинський Миколай 283

Босикович Григорій 55

Боянівська М. 55-56

Браницький Йозеф 241

- Братковський Прокіп, пріор Затурецького августинського мон-ря 241, 280
- Брезинський Андрій 168
- Будзишевський Юрій, королівський ротмістр 258, 265
- Бузький Сильвестр див. Сильвестр (Бузький)
- Бузький Тарас див. Тарас (Бузький)
- Булгаков Макарій* див. *Макарій (Булгаков)*
- Булгаков С.* 53
- Бурзишевський Адам 266
- Буркацький Адам 259, 276
- Бусовинський Миколай 256, 258
- Бутовичова Яцкова Ганна Михайлівна з Хрінницьких, київська хорунжина 112
- Бутятицький Федір див. Солтан Бутятицький Федір
- Буцень Грицько 115
- Варлаам, ігумен Київського Дмитріївського мон-ря 140
- Варнава, монах Милецького Миколаївського мон-ря 220
- Варнава (Ясинський), монах Загорівського Рідва Богородиці мон-ря 139, 220
- Василенко М. П. (Василенко Н. П.)* 30
- Василій Великий, св., Отець Церкви 55, 69, 291
- Василій Давидович, диякон Володимирської Спасо-Преображенської церкви 101, 113
- Василій Іванович, пресвітер у с. Неці 211
- Василько Романович, волинський князь 80
- Вассіян, ігумен Володимирського Спасо-Преображенського мон-ря 105, 112, 186
- Вассіян, намісник Зимнівського Успенського мон-ря 186
- Вассіян (Падакович), ігумен Зимнівського Успенського мон-ря 156, 186
- Велогорський [Вільгорський?] 273
- Венедикт (Мокосій Баковецький) 106
- Вербицький Миколай, пріор Затурецького августинського мон-ря 280
- Вербські:
- Гнівош 178
 - Гнівошова Раїна з Поплавських 179-180
- Вержицький Юзеф, монах Володимирського домініканського мон-ря 270
- Вечоркович Міхал, пріор Затурецького августинського мон-ря 280
- Виногородський Вінцент, монах володимирського домініканського мон-ря 269
- Виногородський Гонорій, пріор Володимирського домініканського мон-ря 268
- Високинський Андрій 259
- Витвинські 179:
- Войцех, володимирський Гродський суддя 178-180
 - Галшка 180
 - Кіліян (син Войцеха) 179-180, 258, 271
 - Миколай 180
 - Стефан (син Войцеха?) 179-180, 258
- Витонизький Семен 271
- Вишневецькі, кн. 22, 76:
- Барбара Янушівна 76
 - Ганна Янушівна 76
 - Дмитро Янушович 76
 - Костянтин Костянтинович 76
 - Костянтин Янушович 76
 - Олександр Михайлович 41
 - Олександра Андріївна (1v. Чорторійський Юрій Іванович; 2v. Лагодовський Ян) 145, 149-150
 - Юрій Янушович 76
 - Януш Костянтинович 76
 - Ярема Міхал 50
- Вікторин, монах Володимирського домініканського мон-ря 269
- Вікторовський П. І. (Викторовский П. И.)* 22, 71, 81, 197, 205, 218-219
- Вільгорський 205
- Вільгорський див. Велогорський
- Вільчопольські 174, 176, 178:
- Криштоф 176
 - Миколай 146, 165, 174-176, 178
 - Миколай 176
 - Миколайова Катерина з Дубровських 175, 178
 - Олександр 176
 - Прокіп 176
 - Стефан Миколайович 175
- Вітославський Валентій, пріор Затурецького августинського мон-ря 280
- Владимирський-Буданов М. Ф. (Владимирский-Буданов М. Ф.)* 14, 29-32, 36-37, 41, 140, 244
- Владичка Олександр 144
- Власовський І.* 14, 31
- Войни:
- Лаврін 75

- Яків Немирович 26, 49, 140, 159, 165, 173, 181, 187, 244
- Якова Марія 159, 181, 244
- Войтович Л.* 197
- Войцех, пріор Володимирського домініканського мон-ря 124, 267
- Войшелк, кн. 80
- Волинець Феодосій див. Феодосій (Волинець)
- Володимир Святославович, київський великий князь 53, 185, 233
- Володислав IV, польський король і великий князь литовський 101
- Волчки:
 - Григорій 95, 96
 - Жасковська Якимовичова Ганна Василівна з Патрикіїв 107
 - Жасковський Прокіп 142
 - Жасковський Якимович 107
- Вольські 266:
 - Войцех 262-263
 - Войцехова Анна Козечанка 263
 - Самуель 262-263
 - Станіслав 266
 - Станіславова Софія з Куропатників 262, 265-266
- Вонсович Олександр 266, 271
- Вориський Іван Данилович 133-134
- Воронецький Петро Васильович 65, 67
- Воронецькі, кн.:
 - Станіславова Маруша з Млодзяновських 134
 - Юрій Федорович 89
- Воштинські 49, 104, 112
- Вошинські 181
- Гаєвський Григорій Васильович 90
- Гаєвський Павло Васильович, пресвітер Володимирської Онуфріївської церкви 90, 93
- Ганський Стефан, монах Володимирського домініканського мон-ря 270
- Гедимін, великий князь литовський 94
- Гелазій, монах Затурецького августинського мон-ря 281
- Геннадій, архимандрит Зимнівського Успенського мон-ря 153, 185
- Геннадій, володимирський і берестейський владика 32, 72
- Гервасій, монах Милецького Миколаївського мон-ря 205, 221
- Германович Йосиф див. Йосиф (Германович)
- Глосковський Якуб 44
- Гнатівський Симон, пріор Затурецького августинського мон-ря 276, 281
- Годзимирський Габріель, монах Володимирського домініканського мон-ря 268, 272
- Гойські:
 - Анна 133
 - Гаврило, київський хорунжий 191
- Головата Н.* 14
- Головичинська Софія Ярославівна, кн. (1в. Сангушко Кошерський Григорій Львович, кн.; 2в. Мнішек Станіслав) 140, 150, 160, 168
- Голубев С. Т. (Голубев С. Т.)* 137, 205, 221, 223
- Гольшанська Марія див. Курбська
- Гоншовський Дионісій, монах Володимирського домініканського мон-ря 252, 268
- Гораїни 84:
 - Андрій 205
 - Йосиф, пресвітер Володимирської церкви Свв. Йоакима та Анни, пізніше – Локацької Миколаївської церкви 82, 84
 - Миколай 272
 - Федір (син Йосифа Г.), пресвітер у с. Хмільв, пізніше – Володимирської Михайлівської церкви 44, 82-85, 87, 142, 166
- Горечовські:
 - Семен 144
 - Ян 144
- Горін С. М.* 22
- Горлинський Симон з Ласкарева, пріор Затурецького августинського мон-ря 220
- Горностаєва Остафійова Олена Іванівна з кн. Чорторійських 72, 158, 183-184
- Городиський Юрій 205
- Гостилузький Теодор див. Теодор (Гостилузький)
- Гошкович Ілля 166, 177, 245
- Грабовський (Садовицький) Войцех 124
- Гребеник Семен, монастирський підданий 255
- Грек Феофан див. Феофан Грек
- Грибовські:
 - Миколай 258

- Софія (1v. Рогульський Станіслав; 2v. Годлевський Ян) 252, 259
- Григорій, монах Затурецького августинського мон-ря 280
- Григорій Богослов, св., Отець Церкви 55
- Гриневський Феофілакт див. Феофілакт (Гриневський)
- Грицевич Кирило, солов'ївський підданий 217
- Гротковська Юрійова Галшка Григорівна з Колмовських 190
- Грушевський М. С.* 14, 29
- Гукович Федір, володимирський міщанин 168
- Гулевичі 208, 217:
 - Василь, володимирський війський 96, 210
 - Вацлав, луцький підсудок 241
 - Воютинська Олександра Юстина (1v. Гулевич Воютинський Олександр, 2v. Соколов), бузька писарова 264
 - Воютинський Олександр, бузький писар 261
 - Воютинський Семен 53
 - Гаврило 210
 - Дем'ян 95
 - Іван, володимирський земський підсудок 210
 - Олександра Ганна Криштофова з Шимковичів Склєнських 261
 - Смолиговський (Гулевич) Іван, володимирський земський підсудок 210
 - Феодосій див. Феодосій (Гулевич)
 - Юрій, луцький підкоморій 213
- Гурські:
 - Войцех 278
 - Войцехова Богуміла з Бережецьких 278
- Габріель, монах (пресвітер) Володимирського домініканського мон-ря 256, 268
- Габріель, пріор Володимирського домініканського мон-ря 251, 267
- Габріель, пріор Володимирського домініканського мон-ря 255, 267
- Гавловські:
 - Павло 263
 - Реміян 262
 - Реміянова Анна Анастасія 263
- Гедеон, монах Милецького Миколаївського мон-ря 221
- Гембіцький Анджей, луцький і берестейський єпископ 137, 251, 254
- Гіжицький Й. (Giżycki J. M.)* 94, 141, 197, 202-203
- Глембоцький Миколай 272
- Глоговський Броніслав 151, 161, 163, 168, 171
- Голуховські:
 - Казимир 283
 - Казимирова Теофілія з Лісовських 283
- Гонсецькі:
 - Анджей 107
 - Миколай 273
 - Станіслав Ян, володимирський римокатолицький пресвітер 162, 170
- Горчак Б. (Gorzak B.)* 71
- Граєвські:
 - Казимир Ян (син Яна Г.) 163, 170
 - Ян, волинський чашник 154-155, 157, 162-163, 170, 176, 180, 254
- Гумілевський Філарет див. Філарет (Гумілевський)
- Давид, підданий кн. Чорторийського О. Ф. 188
- Даменські 85:
 - Станіслав 84
- Данилин Семен 155
- Данило, володимирський і берестейський владика 73
- Данило (Половкович), монах Милецького Миколаївського мон-ря 221
- Дахновичі:
 - Андрій 61
 - Андрійова Галшка з Доброніцьких 261
 - Сусанна 261
- Дацюк І.* 243
- Дворецький Абрам 255
- Дедеркалова Станіславова Марина з Мровинських 134
- Денис, ігумен Загорівського Різдва Богородиці мон-ря 42, 129, 137
- Деспотівна Ганна (1v. Сангушко Федір Андрійович, кн.; 2v. Збараський Миколай Андрійович, кн.) 86, 88, 96, 207-208, 213, 218-219, 244
- Дибалович Томаш, монах Володимирського домініканського мон-ря 269

- Дионісій, ігумен Загорівського Різдва Богородиці мон-ря 39, 119, 130, 137
- Дионісій (Балабан), київський православний митрополит, луцький і острозький владика, архимандрит Милецького Миколаївського мон-ря 32, 204, 209, 211, 214, 220, 228-229, 237, 271
- Дионісій (Тихович), монах Милецького Миколаївського мон-ря 221
- Доброницькі:
- Марціян 154, 161-162, 169, 260
 - Марціянова Сусанна з Крижановичів 260
 - Петро Іванович 266
 - Петро Марціянович 169, 260
- Добротворський О. (Добротворский А.) 12, 117, 125, 135
- Доброховський Станіслав, пріор Володимирського домініканського мон-ря 267
- Довбищенко М. В. 14, 22, 157-158
- Доманський Томаш 271
- Домашевські 172:
- Теодор Грицькович 172
 - Теодорова Єва з Бережецьких 172
- Домбровські:
- Альфонс, монах Затурецького августинського мон-ря 281
 - Миколай 175
- Домжив Павло див. Люткович Телиця
- Домінік, пріор Володимирського домініканського мон-ря 267
- Домінік, пріор Луцького домініканського мон-ря 288
- Домінік, пріор Луцького домініканського мон-ря 288
- Дорогичинський Ян 194
- «Дорогичанка» Оріся 124
- Дорофей (Мандзевич), монах Загорівського Різдва Богородиці мон-ря 138
- Древинські 86:
- Єнко Федорович 86
 - Кирик Єнкович 86, 208
 - Лаврентій 149
 - Миколай 152, 163
 - Стефан 163, 170
 - Стефанова Катерина з Окорських 162
- Друцькі, кн.:
- Любецька Іванова Анастасія Григорівна Киселівна 237
 - Любецький Іван 237
- Дубницький Михайло, володимирський війт 74
- Дубровський Тимко, зимнівський підданий 153
- Євгеній (Каменецький), монах-василіянин Володимирського Спасо-Преображенського мон-ря 102-103, 112-113
- Євфимій (Сікорський), монах Милецького Миколаївського мон-ря? 221
- Євфросинія, ігуменя Миколаївського мон-ря у с. Попів Млин 233, 237-238
- Єзикііль, ігумен Загорівського Різдва Богородиці мон-ря 38, 137
- Єловицькі 242:
- Єльжбета з «Леженин», коронна маршалкова, ратенська старостина 106
 - Філон, володимирський війський 87, 133, 158, 183, 219, 230, 242-243, 291
- Єнич Олександр 247
- Єремія Лисятицький, пресвітер Володимирської Михайлівської церкви 83
- Єрлич Й. (Jerlicz J.) 157
- Єрмолай, монах Володимирського Спасо-Преображенського мон-ря 97, 113
- Єронім, монах Володимирського домініканського мон-ря 268
- Жданович Павло 208
- «Жегота» Станіслав з «Моркович» 283
- Жеромський Станіслав 176
- Жигимонт I, польський король і великий князь литовський 26, 34, 69, 94, 104, 110, 187, 194
- Жигимонт II Август, польський король і великий князь литовський 27, 34, 63-64, 66, 75, 95, 97, 104, 159, 164, 173, 272
- Жигимонт III Ваза, польський король і великий князь литовський 37
- Жиховський Станіслав (Żychowski Stanisław) 262)
- Жолкевський Андрій 191, 196
- Жуковський Ян 270
- Журковська Анна 219
- Заблоцький Ян 168, 258
- Заблоцький Ян, пресвітер Володимирської П'ятницької церкви 248
- Загоровський Андрій див. Андрій (Загоровський)

- Загоровські 35-36, 38-39, 43, 49, 77, 124-126, 128-133, 137, 248, 290:
- Андрій Олександрович 117
 - Андрій Олександрович, луцький війт 38, 119-121, 124, 126, 132-133
 - Андрій Петрович 121-122
 - Андрій Петрович, луцький земський підсудок 35, 38, 40-42, 69, 118, 126, 128-131, 134
 - Андрійова Федора з Воютинських 122, 134
 - Богдан Михайлович 117, 132
 - Василь Васильович 71, 119, 145
 - Василь Петрович, брацлавський каштелян 32-34, 44, 53, 55, 69-74, 76-78, 86, 96, 118, 145, 166, 290
 - Васильова Катерина Іванівна з кн. Чорторійських, брацлавська каштелянова 70-72, 86, 145, 290
 - Васильова Маруша Миколаївна з кн. Збарзьких, брацлавська каштелянова 34, 41, 70-72, 74-78, 151, 153, 290
 - Вацлав Петрович 121-122, 255
 - Гаврило Іванович 117, 134
 - Іван Богданович 117, 125, 131-132, 134, 141, 182-183
 - Іван Петрович 118-119, 131
 - Максим Васильович 71
 - Миколай Петрович 38, 119, 122-124, 126-127, 129-132, 135
 - Миколайова Ганна 88, 129
 - Михайло 38, 43, 119
 - Михайло (Андрійович?) 122
 - Михайло Іванович 134
 - Михайло Олександрович 117
 - Михайло Петрович 96, 118, 126
 - Михайло Романович 38, 122, 126-127, 129, 135
 - Михайлова Агнешка з Левицьких 118-119
 - Олександр (Олехно) Богданович 71, 117
 - Олександр Петрович 35, 38-43, 55, 69, 118-119, 126, 128-131, 133, 238
 - Олександр Юрійович 117, 132
 - Олександрова Анастасія 117, 132
 - Олександрова Олександра з Жоравницьких 118
 - Олександрова Софія Іванівна з кн. Заславських 71, 86
 - Петро Богданович, господарський маршалок 38-39, 41, 68-69, 80, 82, 117-118, 120, 125, 127-128, 130-133, 135-136
 - Петро Михайлович 121-122
 - Петро Олександрович, володимирський земський підсудок 39, 119-126, 132-133, 135, 137
 - Петрова Барбара з Удрицьких, володимирська земська підсудина 120, 122
 - Петрова Федора Федорівна Сангушківна 118, 128, 132-133
 - Раїна Андріївна 122, 134
 - Роман Андрійович 121-122, 126, 135
 - Романова Федора «Карачова» 133-134
 - Стефан Романович 38, 122, 126-127, 129, 135
 - Федір Петрович, волинський поборця 38, 40, 42, 68-69, 105, 118-119, 126, 128, 134, 146, 207
 - Ян Романович, чернігівський стольник 38, 122-124, 126-127, 129, 135
 - Янова Федора Боговигівна 134
- Задібські:
- Григорій 206
 - Ласко Левко 206
 - Ласко Федір 206
 - Семаш 206
 - Юхно 206
- Заєці:
- Зденизька Олена Богушовна (1v. Голятинський; 2v. Новоселецький Адам) 195
 - Зденизький Богуш 195
 - Лукомський Богуш 194
 - Олександр, монах Луцького домініканського мон-ря 272
- Заклиця Павло 209
- Закревський Н. В. (Закревский) 24
- Закревський Семен 148
- Заленські:
- Андрій, володимирський земський суддя 213, 254, 260, 277
 - Андрій Янович, новгородоцький хорунжий 264, 279
 - Андрійова Ганна Пузинянка, новгородоцька хорунжина 264
 - Петро 179
 - Ян, володимирський земський суддя 259, 264-265, 276

- Ярош 259
- Залузький Богдан, пресвітер Володимирської Йоанівської церкви 79
- Заньковський Войцех 44, 130-131
- Заславські, кн. 81, 85, 290:
 - Владислав Домінік Олександрович (Домінік на Острозі) 32, 45, 50, 79, 87, 165, 191, 196, 202, 204-205, 208-209, 211, 214, 216, 240, 275
 - Костянтин Олександр 208
 - Костянтин Янушович 81, 201, 207
 - Олександр Янушович, волинський каштелян 81, 85, 87, 201, 208, 239
 - Олександра Єфросинія Янушівна з кн. Острозьких 238
 - Юрій Янушович 41, 81, 85, 106, 175, 201-202, 205, 208-209, 211-215, 272
 - Януш Ісидор 208, 213, 216, 239
 - Януш Янушович, волинський і підляський воєвода, житомирський староста 81, 83-85, 87, 191, 200, 205, 207, 213, 239
 - Янушова Олександра Романівна Сангушківна 40, 81, 84-85, 196, 200-202, 205, 207, 209-211, 213, 217, 239
- Захарій, ігумен Загорівського Різдва Богородиці мон-ря 38, 120, 123, 136-137
- Захарій, монах 32, 83, 89
- Захарій Афанасій (Фурс), монах-василіанин 106
- Защинський Войцех 256
- Збараські, кн.:
 - Криштоф, кременецький староста 126, 190-191, 196
 - Маруша див. Загоровська Васильова Маруша
 - Николаєва Ганна Деспотівна 88, 96, 207-208, 213, 218-219
 - Миколай Андрійович, кременецький староста 44, 96, 141
 - Януш Миколайович 144, 200
- Зборовський Станіслав Габріель, горodelський староста 282
- Зверинський В. В. (Зверинский)* 13-14, 24, 63, 70, 117, 233
- Зельман, загорівський орендар 132
- Зембович Адам, свойчівський пресвітер 227
- Зеневич 152
- Зончик Олешко, зимнівський підданий 152
- Зубцовські:
 - Кирило, луцький городничий 65, 67
 - Кирилова Марія з кн. Полубенських 65
- Іван, переписувач книг 135
- Іван, пресвітер Володимирської Іллінської церкви 32-33, 72
- Іван (Криницький), монах (Милецького Миколаївського мон-ря) 220-221
- Іваницькі:
 - Гаврило, володимирський підстароста 152-154, 158, 169, 185
 - Лавринова Марія Серанівна 203
 - Лазар 245-248
 - Матіяш 100, 285
 - Олександр 179
 - Стефан, чернігівський мечник 163, 170, 262
 - Стефанова Маріянна Мелешківна, чернігівська мечникова 163, 170, 229
- Іванишев М. Д. (Иванишев Н. Д.)* 63, 66-67
- Ількович Гаврило 207
- Іпатій (Адам) (Потій), київський унійний митрополит, володимирський і берестейський владика 34-36, 69-72, 74-78, 91, 97-101, 104-105, 108, 111, 114-115, 189-190, 192-194, 196, 255
- Ісаєвич Я. Д.* 136
- Ісайя, ігумен Вербського Троїцького мон-ря 66-67
- Ісайя, монах Загорівського Різдва Богородиці мон-ря 123, 138
- Ісайя, пресвітер Літовизької Миколаївської церкви 192, 196
- Йоаким (Малковський), ігумен Зимнівського Успенського мон-ря 155-156, 186, 232
- Йоаким (Мороховський), володимирський і берестейський унійний владика 102-103, 105, 107-110, 112, 114, 152, 157-158, 253, 259, 265
- Йоан Золотоустий, св., Отець Церкви 55
- Йозеф «Ункговияш», пріор Затурецького августинського мон-ря 280
- Йоїл (Малковський), ігумен Низкиницького Покровського мон-ря 225, 232
- Йона, ігумен Володимирського Спасо-Преображенського мон-ря 95, 105, 112

- Йона, київський митрополит 27
- Йона (Бережецький), ігумен Володимирського Михайлівського мон-ря 82, 87, 89
- Йона (Борзобогатий Красенський), володимирський і берестейський та луцький і острозький владика 32, 68, 72
- Йосиф, монах Загорівського Різдва Богородиці мон-ря 123, 138
- Йосиф (Велямин Рутський), київський унійний митрополит 26
- Йосиф (Германович), ігумен Городиського Успенського мон-ря 203-204
- Йосиф (Мокосій Баковецький), володимирський і берестейський унійний владика 76, 91-92, 102-104, 106, 111-112, 114, 144, 251, 254
- Йосиф (Устрицький), монах Загорівського Різдва Богородиці мон-ря 139
- Йосиф (Харкевич), монах Загорівського Різдва Богородиці мон-ря 138
- Йосиф (Чаплич Шпановський), луцький і острозький православний владика, архимандрит Милецького Николаївського мон-ря 45, 202-205, 209, 215-216, 220-221
- Казимир IV, польський король і великий князь литовський 65, 140, 165, 187, 194, 244
- Казка Яцко 34, 194
- Калинович Теофіл, пріор Володимирського домініканського мон-ря 267
- Калусовські:
- Адам 279
 - Гнівोш 95-96
 - Іван, володимирський гродський суддя 95, 141, 182
 - Петро 158, 183, 185
 - Петрова Анастасія Киселівна 154
 - Ян 95
- Каменецький Євгеній див. Євгеній (Каменецький)
- Кандиби:
- Прокшич Станіслав 40, 110, 174, 245-247
 - Прокшичова Станіславова Ганна Михайлівна 247
- Канський Криштоф 188
- Карпинські:
- Адам (син Вавринця К.) 256
 - Вавринець 256, 271
 - Вавринцева Барбара 256
 - Ганна (донька Вавринця К.) 256
 - Марина (донька Вавринця К.) 256
- Карташев А. В.* 14
- Кашевські:
- Андрій, волинський ловчий 257
 - Катерина Янівна 262
 - Маріянна Янівна 262
 - Самуель Янович 262
 - Ян 262
 - Янова Барбара Курцевичівна 262
- Келчовський Гіяцинт, пріор Володимирського домініканського мон-ря 267
- Кирило, зимнівський мельник 155
- Кирило (Терлецький), луцький і острозький унійний владика 115, 145
- Кисілі 107, 113, 227-228, 231, 235:
- Адам Григорович з Брусилова, київський воєвода, чернігівський каштелян 43, 49, 56, 93, 109-111, 222-223, 225-231, 233-237, 268, 289, 291
 - Адамова Кристина Анастасія Богушевичівна, київська воєводина 227, 230-231, 235-237
 - Бенедикт 227
 - Вацлав 227
 - Гнівош 94, 227
 - Григорій Гнівшович, володимирський земський підсудок 94, 107-110, 222
 - Григорова Федора з Іваницьких, володимирська підсудина 222
 - Ілля 227
 - Марина (Киселева?) 96
 - Матіяш, чернігівський стольник 232
 - Миколай, дерптський підкоморій 227
 - Миколай Григорович, черкаський староста, новгородоцький хорунжий 102-103, 222, 226-227, 230-231, 260, 262
 - Миколайова Галшка «з Слубич» із Заленських 260
 - Петро, сяноцький староста 227
 - Якуб 227
 - Ян див. Ян (Кисіль)
- Клізик Місько (Klizek Misko), низкиницький підданий 227
- Клементович Феодосій див. Феодосій (Клементович)

- Клошинський 273
 Ковалковський Йордан, пріор Володимирського домініканського мон-ря 267, 270
 Ковальський Мацей 175
 Ковельський Василь див. Сангушко В. М.
 Ковнацький Ігнатій, пріор Луцького домініканського мон-ря 288
 Коднянка Мартинова, церковна піддана у Володимирі 248
 Коженецький Мартин (Korzenecki Marcin) 162
 Козеки, кн. 43, 125:
 – Анна (1v. Тарановський Андрій; 2v. Вольський Войцех) 263
 – Вацлав 261
 – Дмитро Андрійович 41, 125-126, 184
 – Дмитрова Катерина Францишківна з Фальчевських 164
 – Корбут Ян 102-103
 – Криштоф 183, 211
 – Криштофова Ганна Гулевичівна 158, 183-184, 203
 – Олена Андріївна Богданова Хриницького 183-184
 – Петро 62, 261
 – Станіслав 176
 – Станіславова Ганна з Овлочимських 176
 – Шимонова Маріянна з Корманських 259, 265
 – Юрійова Ядвіга 256
 – Януш 43, 126
 Козинський Михайло, луцький каштелян 73
 Козицький Якуб 271
 Козчич 255
 Колмовські:
 – Гамика Григорівна 190
 – Ганна Григорівна 190-191
 – Григорій Єнкович 34, 147, 165, 167, 188-196
 Колчинський Сметанка Юрій 205
 Коморницький Адам, пріор Затурецького августинського мон-ря 280
 Коморовська Анна з Лисаковських, белзька земська судина 259, 265
 Конахович Тишко 32-33, 70, 72-76
 Кондратський Ян, ротмистр 209, 217
 Конський А. (Конский А.) 28
 Контковський Бернад, пріор Затурецького августинського мон-ря 280
 Копиловський Юрій, монах Володимирського домініканського мон-ря 270
 Корбут 180
 Кореневський Абрам, монах Володимирського домініканського мон-ря 269
 Кореневський Ян 278-279, 287
 Корецькі, кн.:
 – Богуш Федорович 183-184
 – Богушова Ганна Андріївна Сангушковичівна Кошерська 184
 – Кароль Юхимович 50
 – Самійло Юхимович 22
 Корк Петраш, ставицький підданий 238
 Корнаковський Х. (Корнаковский) 94
 Корнильський Макарій див. Макарій (Корнильський)
 «Корніціуш» Станіслав, монах Затурецького августинського мон-ря 281
 Корозмінський Станіслав 261
 Корчевський 264
 Корчминський Станіслав, володимирський земський суддя 277
 Костюшки Хоболтовські:
 – Бенедикт 261
 – Бенедиктова Сусанна Дахновичівна 261
 – Богдан, володимирський земський суддя 68, 96
 – Гнівош Петрович 87
 – Григорій Петрович 87, 283
 – Іван Семенович 254
 – Петрова Ядвіга з Пузова 133, 183, 240
 – Федір Петрович 87
 Косцевський Войцех 260
 Кошерський Андрій 88
 Красицькі 286:
 – Адам 286
 – Казимир 286
 – Марціян, перемишльський підчаший 286
 Красноставен Яцек, монах Затурецького августинського мон-ря 280
 Красовський, пріор Володимирського домініканського мон-ря 268
 Кривопищанка Мискова Марина 115
 Крижановський Г. (Крижановский Г.) 12
 Крикун М. Г. 49-50
 Криницький Іван див. Іван (Криницький)
 Криницькі:
 – Андрій 253
 – Олександр 227, 229

Кринські:

- Андрій 265, 272
- Андрійова Гелена з Макова 154
- Ян 215, 227

Криський Щасний, коронний підканцлер 65
Кроценко Л. 141, 143, 182

Крулік Л. (*Krulik L.*) 22, 56, 251

Крусинський (Крушинський?) Павло 253

Крушинський Якуб 108, 258

Крушинський Мартин (*Kruszczyński Marcin*) 235

Кудевичі:

- Кощинська Янова Ганна, володимирська гродська судина 170
- Кощинський Ян, володимирський гродський суддя 170

Кудель Стецько, володимирський міщанин 89

Кудринський Ф. (Кудринский Ф.) 13, 63, 65, 198

Кузьминич Нестер див. Нестер (Кузьминич)

Кукольські:

- Андрій 146
- Петро 167

Кунецький Григорій, пріор Луцького домініканського мон-ря 288

Курбала Каспар, литовизький пресвітер 196

Курбські, кн.:

- Андрій Михайлович 63-67
- Андрійова Марія Юрївна з кн. Гольшанських 64, 67
- Андрійова Олександра Семашківна 65-66
- Дмитро Андрійович 65
- Миколай 84

Курцевичі Булиги, кн. 90-91:

- Дмитро Васильович 96
- Кристина (донька Самуеля К.) 262
- Маріянна (донька Самуеля К.) 262
- Павло, королівський дворянин 102-103, 112, 262
- Самуель (син Яна К.) 91, 262, 272
- Самуельова Ганна Боговитинівна 262
- Федір 100
- Федорова Овдотія «Зорон» з Оранських 106
- Ян 61-62, 272

Кучковський Миколай, пріор Володимирського домініканського мон-ря 252, 266

Лаврентій (Петркович), ігумен Низкиницького Покровського мон-ря 226, 232

Лагановський Михайло 240

Лаговський Стефан, монах Володимирського домініканського мон-ря 269

Лагодовські 154, 161, 169, 277, 282:

– Андрій Янович 151, 154, 169, 208, 259, 275-276, 282-283

– Марк Янович 154, 169, 282

– Олександр Янович 151, 154, 169, 253, 272, 282

– Станіслав Янович 151, 154, 169, 281-282

– Станіслава Галшка з Хрінницьких 282

– Юрій Янович 282

– Ян, волинський каштелян 150-154, 159-161, 163, 167-169, 172, 178, 185, 274-277, 282-283

Лазар, пресвітер Загорівського Різдва Богородиці мон-ря 139

Ланцкорунський Ян, монах Володимирського домініканського мон-ря 269

Ланіньський А. (Łapiński A.) 14

Ласки:

– Ласковичова Федорова Ганна 206

– Михайло 63

– Черчицький, монах Низкиницького Покровського мон-ря 232

– Черчицький Матіяш 152

Лашковський Мартин (*Łaskowski Marcin*) 163

Лев Данилович, галицький князь 80

Левитський К. (Левитский К.) 13, 242-244

Левицький О. 29

Лезарович Ірш 109

Ленчицький Каспар, загаєцький урядник 238

Лепесовицький Сушко Григорій 173-174, 246

Лешницька Климова Ганна Григорівна з Колмовських 190

Лешовський Ежи (*Leszowski Jerzy*), ротмістр 241

Лещинські:

– Анджей, бжесько-куявський воєвода 83, 206

– Рафаїл, белзький воєвода 41, 202, 205-206, 209, 211, 214, 217

– Рафаїлова Ганна Олександрівна з кн. Пронських, белзька воєводина 202, 205-206, 213-214

Ливотов Е. 53

Линевські:

- Андрій, луцький земський підсудок, волинський поборця 272, 275, 277
- Катерина 271
- Криштоф 260, 265
- Михайло Андрійович 277, 279
- Стефан 279, 283
- Федір 247, 253

Липські:

- Миколай 131
- Ян 177

Лисаковські 39, 83, 256-257:

- Абрам 39, 174, 178
- Вацлав 256, 271
- Ганна Олександрівна 257-258
- Катерина 256, 265
- Миколай, городельський старостич, королівський ротмістр 253-254, 256-257, 265, 271, 275
- Миколай, любачівський каштелян 61-62
- Олександр 256-257, 271
- Станіслав Миколайович 61
- Юрій Якубович 180
- Якуб, холмський хорунжий 115, 180, 256-257, 270-271
- Якуб Миколайович, королівський дворянин 34-35, 61, 83, 97-98, 115, 252
- Якубова Катерина з Жулина, холмська хорунжина 256
- Якубова Софія з Суходольських 180
- Ян 39, 176, 180, 273
- Янова Єльжбета Дуніновна з Вольських 162, 180
- Януш, холмський війський 61

Лисович Гаврило 155-157

Лисовський Миколай, пріор Володимирського домініканського мон-ря 252, 266

Лисятицький Єремія див. Єремія (Лисятицький)

Литоборський Миколай 179-180

Лиховські:

- Войцех 238
- Станіслав, володимирський бурграбій 236, 241
- Станіславова Ядвіга з Липницьких 260

Лісовська Теофілія (Lisowska Theophila) 283

Літвін Г. (Litwin H.) 50

Логановський Михайло 240

Лозовицький Григорій, володимирський протопоп 44, 111

Лозовський Филип див. Филип (Лозовський)

Локірш Шмурш 109

Лукашевич Матеуш, пріор Володимирського домініканського мон-ря 258, 267

Луковський Семен 144

Лукомський Андрій, жовнір 172

Луць В. 183, 185

Любарт, волинський князь 197

Любицький Мелетій див. Мелетій (Любицький)

Любінський Станіслав, луцький і берестейський єпископ 40, 137

Люткович Телиця Павло-Домжив див. Павло-Домжив (Люткович Телиця)

Ляховський Іван Семенович 252-253

Макарій (Булгаков) [Макарий (Булгаков)] 28

Макарій (Корнильський), намісник Милецького Николаївського мон-ря 216, 221

Маковецька Олександрова Маруша 179

Маковецький 252

Максимович М. А. 136, 138

Малафієвичі:

- Канцерович Іван 34-35, 115
- Канцеровичівна Анна Іванівна 115
- Канцеровичівна Олена Іванівна 115

Малаховська Анастасія Костюшковичівна 283

Малацинський 107

Малевич А. 13-14

Малковський Йоаким див. Йоаким (Малковський)

Малковський Йоїл див. Йоїл (Малковський)

Марина, монахиня Городиського Успенського мон-ря 203

Марціян, монах Затурецького августинського мон-ря 281, 283

Маскеровський Єроним з «Брежа», сандомирський ловчий 167

Маслом'янський Флорент, пріор Володимирського домініканського мон-ря 267

Матушевський Вацлав, монах Володимирського домініканського мон-ря 269

Матченко І. (Матченко И.) 182

- Мацей, пріор Володимирського домініканського мон-ря 267
- Мацейовський Бернард, луцький і берестейський єпископ 38, 42, 119, 128
- Мацко, зимнівський підданий 152-153
- Мелетій (Любицький), ігумен Загорівського Різдва Богородиці мон-ря 123-124, 137
- Мелетій (Хребтович Богуринський), володимирський і берестейський владика 114
- Мелетій (Чарноцький), монах Загорівського Різдва Богородиці мон-ря 139
- Мелетій (Чебнецький), монах Загорівського Різдва Богородиці мон-ря 139
- Мелешківна Кристина, монахиня Луцького мон-ря Св. Бригіди 170, 229
- Мелешко Ян 163, 170
- «Меновита» Іполит, монах Затурецького августинського мон-ря 281
- Менчина Юрій 256, 265
- Метельський Станіслав 236
- Мешковська Єльжбета (lv. Тулковський Самуель, 2v. Смитківський Самуель) 240-241
- Миколай (Сербин), ігумен Милецького Миколаївського мон-ря 220
- Мина, ігумен Загорівського Різдва Богородиці та Зимнівського Успенського мон-рів 137, 152-154, 185
- Минаковський 114
- Мисевський Андрій 266
- Мислінський Фабіян, монах Володимирського домініканського мон-ря 269
- Митко, племінник Немири Резановича 181, 194
- Митрофан (Судовський), ігумен Загорівського Різдва Богородиці мон-ря 138-139
- Михайло, пресвітер Обенізької П'ятницької церкви 258
- Михайловський Малхер, краківський гродський писар 150
- Михно, дяк 135
- Мицько І. З. 53, 132
- Млодавський Мартин, пріор Луцького домініканського мон-ря 288
- Млодзяновський Жигимонт, монах Володимирського домініканського мон-ря 270
- Мнішек Станіслав, сяноцький староста 150, 168
- Могила Петро див. Петро (Могила)
- Модвік (Людвік?), монах Володимирського домініканського мон-ря 269
- Модринські:
 - Габріель Янович 164-165
 - Ян 146-147, 164-166, 189, 195
- Мокосій Баковецький Йосиф див. Йосиф (Мокосій Баковецький)
- Моленята Васко, монастирський підданий 255
- Мороховський Йоаким див. Йоаким (Мороховський)
- Мостицькі:
 - Михайло, пріор Луцького домініканського мон-ря 288
 - Паїсій див. Паїсій (Мостицький)
- Мошковиці:
 - Бенеш 178
 - Ленко 109
 - Мордухай 109
- Мровинський Олександр, волинський борця 285
- Мусчоновський (Мщоновський) Грегор, монах Володимирського домініканського мон-ря 269
- Мшальські (Mszalscy):
 - Андрій (Andrzej) 154, 162, 170, 275
 - Андрійова Кристина 162
 - Олександр 154-155, 162
- Мщоновський Грегор див. Мусчоновський (Мщоновський) Грегор
- Немира Резанович, луцький староста 49, 61, 140, 165, 181, 187, 194, 244
- Немировська Кристина 260, 265
- Непокойчицький Самуель 205
- Несецький К. (Niesiecki K.) 81
- Нестер (Кузьминич), ігумен Милецького Миколаївського мон-ря 220
- Никита, пресвітер Володимирської Спасо-Преображенської церкви 113
- Новоселецькі:
 - Адам 195-196
 - Адамова Олена з Голятинських 195
 - Семен Данилович 160-161
- Обидовський Павло 277
- Обухи Воцатинські 127-128:

- Григорій Олехнович 127-128
- Іван Григорович 128
- Мартин Григорович 127-128
- Олехно Григорович 127-128
- Олехнова Марія Михайлівна з Неснецьких 127
- Тимофій Григорович 128
- Федір Григорович 128
- Яцко Григорович 128
- Овдотія Григорівна, племінниця пресвітера Володимирської Онуфріївської церкви 90
- Овлочимські:
 - Лукашова Катерина з Іваницьких 264
 - Регіна 264, 266
 - Юрій, володимирський земський писар 146
- Огієнко І. І.* 136, 138
- Оден Олександр, монах Володимирсько-го домініканського мон-ря 269
- Окорські:
 - Миколай 278-279
 - Станіслав 162-163, 170
- Олександр, ігумен Вербського Троїцького мон-ря 67
- Олександр, польський король і великий князь литовський 22, 26, 94, 197, 251, 271
- Олександра (Гулевичівна Дрозденська), монахиня Миколаївського мон-ря в с. Попів Млин 237
- Олексень Левко, підданий зі с. Валовичі 125
- Олексій*, архимандрит 63
- Ольґерд, великий князь литовський 197
- Ольшамовський Якуб, монах Володимирського домініканського мон-ря 269
- Ольшановський Адам 83
- Ольшанський Марціян 252
- Омельнянський Л. (Омельянский Л.)* 12, 198, 203, 219-220
- Онисим (Паславський), монах Милецького Миколаївського мон-ря 221
- Онуфрій, монах Милецького Миколаївського мон-ря 220
- Оранський Пахомій див. Пахомій (Оранський)
- Оранські 33, 35, 95-96, 104-106, 290:
 - Григорій Павлович 95, 97
 - Ілляш Павлович 40, 95, 97, 100-101, 104-106, 108
 - Ілляшева Ганна 106
 - Михайло Павлович 35, 37, 94, 102-105, 107-108, 113, 270
 - Михайлова 153
 - Павло Григорович 33, 41, 95-97, 101, 104-105, 107, 110
 - Семен Григорович 95
 - Юхно Андрійович 96
 - Якуб 102-103
- Орховські:
 - Валент 106
 - Валентова Галшка з Грабянок 106
 - Павло 277
 - Павлова Ізабелла з Домбровських 277
- Ословська Даджибогова Анна Кмитянка 285
- Острозькі, кн.:
 - Анна Алоїза Олександрівна 22
 - Василь (Костянтин) Костянтинович, київський воєвода, волинський маршалок і володимирський староста 84, 97, 199
 - Януш Васильович, краківський каштелян 22, 165, 191, 193
- Павличова Михайлова Малуша Гулевичівна 133-134
- Павло, підсинівський мельник 212
- Павло Домжив (Люткович Телиця), еромонах, друкар 56, 136, 138
- Павловичі:
 - Галшка 261
 - Дем'ян, володимирський ґродський суддя 184
 - Ян 134
 - Ярош, володимирський ґродський, пізніше – земський писар 83, 87, 276
- Павлович Матвій, шистівський підданий 253
- Павловські:
 - Андрій 96
 - Себастьян 259
- Падакович Вассіян див. Вассіян (Падакович)
- Паїсій (Іпполитович Черкавський), холмський православний влади́ка, ігумен Милецького Миколаївського мон-ря 202-204, 213-214, 220
- Паїсій (Мостицький), ігумен Зимнівського Успенського мон-ря 183, 185

- Паїсій (Серковський), монах Низкиницького Покровського мон-ря 232
- Палуцькі:
– Миколай Станіславович 178
– Станіслав 180
– Станіславова 179
- Парцевич Бернард, пріор Володимирського домініканського мон-ря 268
- Паславський Онисим див. Онисим (Паславський)
- Пафнутій, володимирський і берестейський влади́ка 34, 165, 194
- Пахомій (Оранський), архимандрит Володимирського Спасо-Преображенського мон-ря 101-104, 112
- Пашковський Миколай, луцький канонік 153
- Пельчицький Вацлав 214
- Пенкославський Станіслав, королівський ротмістр 90
- Пеняжков, поручник 199
- Перець В.* 135, 138
- Песельський Малхер 76
- Пестрецький Августин, монах Володимирського домініканського мон-ря 268, 270
- Петро (Могила), київський православний митрополит 24-25, 137, 205, 225
- Петров М. І. (Петров Н. І.)* 12, 14, 22, 25, 35, 54, 56, 63, 67, 70, 94, 115, 140, 230-233, 237, 240, 244, 291
- Петркович Лаврентій див. Лаврентій (Петркович)
- Петровський Яцко, монах Володимирського домініканського мон-ря 270
- Печаровський Каспар 258
- Пилип, менчицький підданий 179
- Писарські:
– Стефан 259
– Стефанова Ганна з Овлочимських 259
- Підгаєцький Софроній див. Софроній (Підгаєцький)
- Пісочинський Гнівш Іванович 212
- Пічета В. (Пічета В.)* 63
- Піщанка Якуб 286
- Подбильський Ян, локацький староста 278
- Подгорєцькі:
– Арон 164
– Вацлавова Катерина з Фальчевських 164
- Подгороденські:
– Андрій 278
– Валеріян, волинський мечник 208, 257, 263-264, 272, 275-277, 279, 283
– Валеріянова Марина Тростянівна, волинська мечникова 277
– Владислав 263
– Габріель 261
– Єльжбета (1v. Єловицький Філон, 2v. Корчминський Станіслав) 277
– Петро 154, 162, 169, 278
– Станіслав 263, 278-279, 282
– Томаш Владиславович 263-264
– Фрідріх, холмський підсудок 61-62
– Фрідріхова Олександра Потіївна, холмська підсудкова 62
- Подлеська Софія 231, 235
- Подоський 95
- Полонська-Василенко Н.* 220
- Полуянський Венедикт 275, 279, 282
- Попель Данило Карпович 207
- Поплавські 162:
– Еразм 161, 169, 180
– Лукаш 161
– Миколай 161
- Порембський Блажей, монах Затурецького августинського мон-ря 281
- Порицька, кн. 238
- Порицькі, кн. 290:
– Олександр Олександрович 43
– Януш 39, 43, 175
- Порфірій, архимандрит Зимнівського Успенського мон-ря 114, 116, 141-142, 144, 166, 182, 185
- Потій Адам див. Іпатій (Адам) (Потій)
- Потій Ян, економ Володимирського унійного владичтва 100, 105, 108-109, 114
- Потоцький Ян Кароль, подільський підчаший 264
- Похилевич Л. Д.* 24
- Походинський Якуб 153
- Почепящич Феодосій див. Феодосій (Почепящич)
- Приборські:
– Мартин 97, 112
– Мартинова «Куница Каплянка» 97, 112
- Прилепська Янова, коронна інстигаторова 270
- Притицький Миколай, монах Затурецького августинського мон-ря 281

- Притковський Миколай, монах Затурецького августинського мон-ря 281
- Прокіп, пресвітер Володимирської Василівської церкви 68
- Пронські, кн.:
- Олександр Октавіян Олександрович 41, 202-203, 205-206, 209, 211, 213-214, 217
 - Олександр Фрідріхович, троцький каштелян, луцький староста 81, 84, 200, 202, 205, 219
- Просьяновський (Proszanowski) 160
- Прусевич А. (*Prusiewicz A.*) 238, 242
- Прусиновський Адам, володимирський підкоморій 39-40, 147, 167, 174, 247
- Пузецький Костянтин, пресвітер у сс. Чесний Хрест і Верба 247-248
- Пузина Юрій, кн. 219
- Пузовські:
- Даніель 260
 - Даніельова Катерина 260
- Радзивици, кн. 69:
- Миколай, віленський воєвода 68-69
 - Миколай Миколайович 68
 - Ольбрихт Миколайович 68
 - Станіслав Миколайович 68
- Радзимінський З. Л. (*Radziwiński Z. L.*) 71
- Радзимінські:
- Ганна (1v. Лещинський Рафаїл; 2v. Пронський Олександр Октавіян, кн.) 213-214
 - Станіслав 202, 205
 - Ян 165
- Радзинський Валента, пріор Луцького домініканського мон-ря 288
- Радзивилівський Антоній див. Антоній (Радзивилівський)
- Радлинський Петро 272
- Радощий Петро 252
- Райц Іван Андрійович, володимирський міщанин 160
- Ратенський Федір 197
- Ратишин А. 24
- Рафаїл, монах Загорівського Різдва Богородиці мон-ря 138
- Решковський Вінцент, пріор Володимирського домініканського мон-ря 267
- Ридзицький Кресцентій, монах Володимирського домініканського мон-ря 270
- Ровакович Левко, «веритинський» міщанин 262
- Рогальський Петро, пріор Затурецького августинського мон-ря 280-281
- Рогульські:
- Олександр (*Rogulski Alexander*), поручник 241
 - Станіслав 241, 259
- Рожко В. 203
- Романовський Андрій, володимирський підстароста 188
- Рудецький Адам 255
- Рудницька Янова Катерина 105
- Рукович Євстафій, пресвітер Володимирської церкви Св. Йоана Хрестителя 79
- Русецький Веспасіян 222
- Русовичі 107
- Рутський Велямин див. Йосиф (Велямин Рутський)
- Самборський Чеслав, монах Володимирського домініканського мон-ря 269
- Самсоцький Михайло, пресвітер Володимирської П'ятницької церкви 83
- Сангушки, кн. 33, 35, 49, 81, 85-87, 94, 104, 110, 147, 183, 197, 199, 215, 219, 290:
- Андрій Олександрович, володимирський намісник 26, 80, 94, 104, 183, 187, 197-198, 214
 - Василь 197
 - Василь Михайлович, ковельський староста 63-66, 69, 88, 197-198, 206, 208, 210, 217
 - Ганна Андріївна 80, 107, 184
 - Дмитро Федорович 94
 - Івашко 197
 - Кошерська Адамова Олександрова Катерина зі Служева 284
 - Кошерська Андріївна Ганна Василівна Хребтовичівна 107, 141, 182, 184
 - Кошерська Магдалена Григоріївна, монахиня францисканського мон-ря 285
 - Кошерський Адам Олександр Григорович, володимирський староста, київський каштелян, подільський воєвода 41, 150, 154, 159, 161, 168-169, 172, 175, 178-180, 201, 205, 209, 211, 271, 284-285

- Кошерський Андрій Михайлович, луцький староста 80, 88, 141, 182, 184, 214, 218
- Кошерський Григорій Львович 84, 148-149, 159-160, 167, 171, 174, 199
- Кошерський Лев Олександрович 80, 86, 219
- Кошерський Олександр Андрійович 107, 110, 112, 199
- Михайло 65, 197
- Михайло Олександрович 80, 214
- Михайлова Ганна Копачівна 80, 214
- Олександр 80, 197
- Роман Федорович, брацлавський воевода 32, 80-82, 84-86, 89, 94, 199, 207-208, 212, 218-219, 239
- Романова Олександра Григорівна Ходкевичівна 219
- Федір 218
- Федір Андрійович 20, 43, 61-62, 64, 88, 94, 112, 132, 141, 182, 198-199, 206, 208, 210, 212, 214, 217-218
- Федір Роман Романович 40, 81-82, 84, 87-88, 199-200, 207-208, 210, 213, 217
- Федора Романівна (1в. Пронський Олександр, кн.; 2в. Лещинський Анджей; 3в. Радзимінський Станіслав) 81, 83-85, 200, 202, 205-207, 210-211, 213-214, 217, 219
- Федорова Ганна Деспотівна 86
- Федькович 197
- Федьковичова Ганка 197
- Януш Михайлович 64
- Ярослав Федорович 199
- Сапіги 45, 216:
 - Криштоф 209, 211, 215-217
 - Лев, литовський канцлер 74-75, 77
 - Олександр 215
 - Томаш 215
 - Фрідріх, вітебський воеводич 87
 - Фрідріхова Єва з Кашова, володимирська підкоморина 209, 211, 215, 217
 - Ян 215
- Свентицький Ян, холмський ловчий 177, 194
- Свенцицький *И.* (*Свенцицький І.*) 185
- Свенцицька *В.* 54
- Свидригайло Ольгердович, великий князь литовський 73, 181, 194
- Севастьян (Селиський), монах Милецького Миколаївського мон-ря 221
- Северин, пріор Луцького домініканського мон-ря 288
- Селецький Амбросій, монах Володимирського домініканського мон-ря 269
- Селиський Севастьян див. Севастьян (Селиський)
- Селява Антоній див. Антоній (Селява)
- Семашко Миколай, брацлавський каштелян, луцький староста, ключник, волинський поборця 83, 115, 165, 173
- Семен, ігумен Милецького Миколаївського мон-ря 199, 220
- Семен, монах Зимнівського Успенського мон-ря 146, 186
- Семен Йосифович, клеванський староста 182
- Семшицький Людвік, пріор Володимирського домініканського мон-ря 268
- «Сендромириен» Матеуш, монах Затурецького августинського мон-ря 281
- Сендульський О.* (*Сендульський А.*) 12
- Сеник С.* (*Senyk S.*) 292
- Сеницький (Sienicki) Ян 177
- Сенкевичі:
 - Гаврило 41
 - Гаврилова Марина Радивонівна 41
- Сенюта Радогощський Петро 271
- Сенявські:
 - Миколай, коронний підчаший, ратенський староста 214
 - Рафаїл 147, 188
 - Рафалова див. Ходкевичівна
- Серафима (Кристина) (Яковицька), ігуменя Миколаївського мон-ря в с. Попів Млин 236-237, 241
- Серафіон (Белзький), ігумен Загорівського Різдва Богородиці мон-ря 137
- Сербини:
 - Миколай 220
 - Михайло, луцький підкоморій 194
- Сергій, ігумен Милецького Миколаївського мон-ря 220
- Серковський Паїсій див. Паїсій (Серковський)
- Сестревітовські:
 - Катерина (1в. Линевський Стефан, 2в. Вольський Станіслав) 111, 264
 - Фрідріх 176

- Фрідріхова Ганна з Лисаковських 176, 180
- Сидор О. 242-243
- Сикст, монах Володимирського домініканського мон-ря 255, 268
- Сильвестр, монах 56, 136, 138
- Сильвестр (Бузький), ігумен Низкиницького Покровського мон-ря 232
- Сильвестр (Яневич), монах Загорівського Різдва Богородиці мон-ря 139
- Симеон, ігумен Вербського мон-ря 67
- Симпліціян, монах Затурецького августинського мон-ря 281
- Сирний Лукаш 164-165
- Сисин Ф. (*Sysyn F. E.*) 223, 233
- Сікорський Євфимій див. Євфимій (Сікорський)
- Сітанська Михайлова Оксімія Святогородичівна (*Sitańska Michałowa Oximia Swiatohorowiczówna*) 229
- Скаржевський Олександр 151, 169
- Скленські див. Шимковичі Скленські
- Сметанки 179:
 - Войцех 179:
 - Войцехова Галшка Станіславівна з Палуцьких 180
- Смитківський Самуель 240
- Смолиговський Іван див. Гулевич Іван
- Соколовські:
 - Францішек 227-228, 266
 - Юрій, кн. 126
 - Ян 44-45
- Соломерецькі, кн.:
 - Іванова Марета з Лисакова 256, 265
 - Катерина 256
- Солтани 61-62:
 - Бутятицький Федір, володимирський земський писар 96, 194
 - Іван Олександрович 62
 - Федір 194
- Солтиси 290
- Соцевський Філарет див. Філарет (Соцевський)
- Софроній, монах Загорівського Різдва Богородиці мон-ря 130, 138
- Софроній (Підгаєцький), монах Загорівського Різдва Богородиці мон-ря 139
- Спаювський Юрій 175
- Спиридон, монах Загорівського Різдва Богородиці мон-ря 138
- Сродзинська 153
- Ставрович Іван, маляр 129
- Станішевський Войцех 168
- Стас, зимнівський підданий 166
- Стемпковські 228, 236:
 - Габріель (син Даніеля) 255
 - Даніель, брацлавський каштелян, володимирський староста 227, 235
 - Данієльова Олена Миколаївна Киселівна, володимирська старостина 226, 235
 - Єва (донька Даніеля) 235
 - Микола (Миколай?) 167, 177
- Стефан, володимирський пресвітер 78
- Стефан Баторій, польський король і великий князь литовський 36, 94, 97, 271
- Стефан (Тимониш), монах Милецького Миколаївського мон-ря 220
- Стефан (Ткач), монах Загорівського Різдва Богородиці мон-ря 120, 138
- Стефановський Кипріян, пріор Володимирського домініканського мон-ря 251, 268
- Стоклоса Миколай, монах Затурецького августинського мон-ря 281
- Стрелецький Станіслав 167
- Строев П. (*Строев П.*) 24
- Стужинські:
 - Галшка див. Харленська
 - Каспар 144
- Судовський Митрофан див. Митрофан (Судовський)
- Судовський Ян Павло, монах Володимирського домініканського мон-ря 269
- Сулецький Чеслав, пріор Володимирського домініканського мон-ря 268
- Супрун, монах Загорівського Різдва Богородиці 130, 138
- Сурін Рафаїл, монах Володимирського домініканського мон-ря 269
- Сусмара Антоній, пріор Володимирського домініканського мон-ря 266-267
- Суходольські 151, 169:
 - Андрій, літинський староста 123, 133, 151, 169
 - Галшка Матейовна 151
 - Ганна Матейовна 151
 - Єва 265
 - Матей 151-152, 168-169, 185
 - Олена з Кисілів 228

- Софія Матейовна 151
- Станіслав Матейович 151
- Сушко Лепесовицький Григорій 174
- Сциборова Самуельова Галшка з Лупницьких 260
- Тарас (Бузький), ігумен Низкиницького Поркровського мон-ря 232
- Тарнавські:
 - Григорій Миколайович 172
 - Матей Миколайович 172
 - Миколай 171-172
 - Михайло Миколайович 172
- Тарновський Августин, пріор Володимирського домініканського мон-ря 267
- Таца (Безручко), зимнівська піддана 152
- Темлякович Федір, пресвітер Володимирської П'ятницької церкви 84
- Теодор (Гостилузький), пресвітер Володимирської Онуфрійівської церкви 91
- Теодор Студит, св. 51, 291
- Теодорович М. І. (Теодорович Н. І.)* 12-13, 34, 64, 66, 80, 82, 87, 89-90, 94, 140-141, 143, 158, 182, 184, 206, 233, 291
- Терлецький Кирило див. Кирило (Терлецький)
- Тиминські:
 - Андрій 175
 - Андрійова Ганна Миколаївна з Вільчопольських 175
 - Матей 176
 - Станіслав 195
- Тимониш Стефан див. Стефан (Тимониш)
- Тихович Дионісій див. Дионісій (Тихович)
- Ткач Стефан див. Стефан (Ткач)
- Толстякович Матвій Андрійович 171, 178
- Томашовський Войцех 266
- Трецинський Войцех 106, 111
- Трипольський М. (Трипольський Н.)* 24
- Троєцький, ігумен Зимнівського Успенського мон-ря 146, 185
- Троянович Лазар, монах Камінь-Кошарського домініканського мон-ря 286
- Тулковський Михаїл 240, 278-279
- Тхоревський Ян, куявський підчаший 270
- Тягликов Мисько 91
- Ульяновський В. І.* 14, 31, 291
- «Унговияш» Юзеф, пріор Затурецького августинського мон-ря 280
- Устим, менчицький підданий 177
- Устрицький Йосиф див. Йосиф (Устрицький)
- Фалібовські:
 - Станіслав 164, 188
 - Ян 208
- Фальчевський Францішек 164, 199, 212
- Фанцішек Ян (Fanciszek Jan), пріор Любінського конвенту кармелітів босих 170
- Фаренсбахова Теофілія (Farensbachowa Teophila) 279
- Федір, син архимандрита Зимнівського Успенського мон-ря 184-185
- Федір, служебник кн. Чорторійського Ю. М. 178
- Федько, сереховицький підданий 219
- Феодор Русовецький, пресвітер у с. Загорів 139
- Феодосій, володимирський і берестейський владика 32-33, 68, 70, 72-73, 114, 142, 166, 171, 185, 207
- Феодосій (Волинець), ігумен Низкиницького Покровського мон-ря 232
- Феодосій (Гулевич), луцький і острозький владика 112
- Феодосій (Клементович), монах Зимнівського Успенського мон-ря 156, 186
- Феодосій (Почепящич), монах Милецького Миколаївського мон-ря 220
- Феофан, єрусалимський патріарх 202
- Феофан, ігумен Загорівського Різдва Богородиці мон-ря 137
- Феофан (Белецький), ігумен Загорівського Різдва Богородиці мон-ря 127, 130, 138
- Феофан Грек, менглинський єпископ, архимандрит Жидичинського Миколаївського мон-ря 36
- Феофілакт (Гриневський), ігумен Загорівського Різдва Богородиці мон-ря 123, 137
- Филип (Лозовський), монах Милецького Миколаївського мон-ря 220
- Філарет (Гумілевський) [Филарет (Гумілевський)]* 14, 220
- Філарет (Соцевський), монах Милецького Миколаївського мон-ря 220
- Фірлей Андрій, радомишльський староста 65
- Фортуна Федір 264

- Франциск, монах Володимирського домініканського мон-ря 269
- Фрис В.* 55-56, 135
- Фрітче* 117
- Халаїми 152
- Харлампович К.* 184
- Харленські:
- Микола 61
 - Миколайова Галшка з Стужинських 61
- Хлопицький Томаш 161
- Хлохол Ярош 180
- Хмелевський Матвій 146
- Хмельницький Богдан, гетьман України 12, 155, 275
- Ходзинські:
- Каспар 38, 43, 129
 - Павло 102, 103
- Ходиницький К. (Chodynicki K.)* 14, 30-31
- Ходкевичівна Софія (1v. Чорторийський Михайло Олександрович, кн.; 2v. Сенявський Рафаїл) 145-147, 149-150, 159-160, 164, 167, 171, 173-174, 177-178, 181, 188-189, 194-195, 245
- Хойнацький А. (Хойнацкий А.)* 12
- Хома, пресвітер Загорівського Різдва Богородиці мон-ря 119, 139
- Хотецька Теофіла Курцевичівна 262
- Храновський Фелікс, пріор Камінь-Кошарського домініканського мон-ря 286
- Хребтович Богуринський Кіндрат 128
- Хребтович Богуринський Мелетій див. Мелетій (Хребтович Богуринський)
- Хрзановський Фелікс, монах Володимирського домініканського мон-ря 270, 286
- Хрінницькі:
- Іван 213
 - Прокіп 161
- Цецишевський Ян Августин, пріор Володимирського домініканського мон-ря 268
- Цибульський Юліян, пріор Затурецького августинського мон-ря 280, 282
- Цирина Казимир 230, 282
- Чапличі Шпановські:
- Йосиф див. Йосиф (Чаплич Шпановський)
 - Юрій 276
- Чарноловський Яцек, монах Затурецького августинського мон-ря 281
- Чарноцький Мелетій див. Мелетій Чарноцький
- Чебнецький Мелетій див. Мелетій (Чебнецький)
- Черкавський Паїсій Іпполитович див. Паїсій (Іпполитович Черкавський)
- Чермінські:
- Войцех Станіслав, парнавський підчаший 283
 - Ян 202
- Черневські:
- Андрієва Анна з Линевських 134, 163
 - Андрій 256
 - Миколай 255-256
 - Тимофій 195
- Черниховський Войцех, пріор Володимирського домініканського мон-ря 253
- Чернчицький Федір 219
- Четвертенський Григорій Остафійович, кн. 136, 202
- Чеховська «Гризельда» 271
- Чирко Ярмош (Czyrko Jarosz), турійський підданий 236
- Чистович И. (Чистович I.)* 14, 28
- Чорні:
- Адам 278-279
 - Адам (син Адама Ч.) 278
 - Адамова Катерина з Фулштина 278-279
 - Ян (син Адама Ч.) 278
- Чорторийські, кн. 34, 39, 41, 49, 72, 86, 140, 142, 145-146, 148-150, 152, 157-158, 163-164, 166, 171, 175, 181, 184, 189-194, 290:
- Андрій Юрійович 150-151, 172, 178
 - Ганна Іванівна 166, 181
 - Іван Іванович 86, 142, 145, 149
 - Іван Федорович 37, 47, 141-145, 159, 164-165, 182, 187, 244
 - Іванова Ганна Кузьмівна з кн. Заславських 37, 39, 142, 166, 173, 181-182
 - Катерина див. Загорівська
 - Миколай Юрій Юрійович, волинський каштелян 22, 37, 39, 150-151, 154-155, 157-159, 161-162, 169-172, 175-176, 178, 180, 189-191
 - Михайло Васильович 140
 - Михайло Олександрович, житомирський староста 37, 39, 41, 86, 144-146, 149, 171, 173, 177, 188-189, 194, 244-245, 247

- Михайлова Марія Немирянка Резановичівна 140, 146, 164, 181, 188
 - Олександр Федорович, волинський воєвода 37, 47, 141-144, 159, 164-166, 173, 177, 181-184, 187-188, 194, 244-245, 247
 - Олександра Іванівна 145
 - Олександрова Магдалена (Марія) Деспотівна 37, 143-144, 177, 182, 184, 187, 244
 - Олена Іванівна 72, 158, 183-184
 - Федір Михайлович 34, 140-141, 158-159, 164-165, 177, 181, 183, 187-188, 194
 - Юрій Іванович 41, 71-72, 74-75, 78, 86, 142-143, 145, 148-151, 154, 157-161, 168, 171, 173-174, 178, 183
 - Юрій Іванович 163
 - Юрій Михайлович 39-41, 61, 90-91, 145-150, 157, 159-160, 163-169, 171, 174-175, 178, 184, 188-190, 192-193, 195, 245
- Шавловський Дем'ян 259
- Шанявський Домінік, пріор Володимирського домініканського мон-ря 252, 256, 267, 288
- Шацька Катерина 133-134
- Sherda M. (Szegda M.)* 291
- Шембель Ян 172
- Шимковичі Склєнські:
- Криштоф, луцький земський суддя 261
 - Криштофова Софія, луцька земська підсудкова 258
 - Михайло (син Криштофа Ш.) 261
 - Станіслав Янович 263
 - Фрідріх (син Криштофа Ш.) 261
 - Ян (син Криштофа Ш.), волинський ловчий 261, 263
 - Янова Анна з «Дебського», волинська ловчина 261, 277-278
- Шишчанка Ганна Іванівна 144
- Шкович Петро 214
- Шмеман А.* 51
- Шмерль, гулевицький міщанин 213
- Шмойл, нецівський орендар 211
- Шостовицький Ян 177
- Шаповський Павло, володимирський земський підсудок 96
- Шпиколовський Гресь 252
- Шпраські:
- Андрій 159-160, 174, 184
 - Григорій 246
- Щигельський Кароль, монах Володимирського домініканського мон-ря 269
- Юскович Юрш 189
- Юстина (1v. Гулевич Воютинський Олександр, 2v. Соколов) 264
- Юхно (Бересцький), ігумен Володимирського Михайлівського мон-ря 87, 89
- Яблоновський А. (Jablonowski A.)* 106, 165
- Яблонський 252
- Яким, монах Зимнівського Успенського мон-ря 155
- Яким Васильович 95
- Якоб, монах Затурецького августинського мон-ря 281, 283
- Яковенко Н. М.* 15, 24, 50, 52, 63, 71, 80-82, 150-151, 184, 197, 205-206, 239, 242
- Яковицькі:
- Гаврилова 184
 - Іван Гаврилович 61, 241
 - Людвік Іванович 241
 - Марина 61
 - Серафима (Кристина) див. Серафима (Кристина) (Яковицька)
 - Федір Іванович 240-241, 251, 261
 - Федорова Ганна Павловичівна 261
 - Ян 241
- Ян, пріор Луцького домініканського мон-ря 288
- Ян, пріор Луцького домініканського мон-ря 288
- Ян, пріор Луцького домініканського мон-ря 288
- Ян (Кисіль), монах Низкиницького Покровського мон-ря 232
- Яневич Сильвестр див. Сильвестр (Яневич)
- Янишовський Адам 191
- Яновський Людвік, пріор Луцького домініканського мон-ря 104-105, 288
- Янушович Федір, королівський секретар 94, 182, 187
- Янчинський Авраамій див. Авраамій (Янчинський)
- Ярновський Миколай (Jarnowski Mikołaj) 163, 170

Ярославський Андрій Михайлович див.
Курбський Андрій, кн.
Ясинський Варнава див. Варнава (Ясинський)
Ясковський Криштоф 154, 162, 169
Ястрембські:

- Августин, пріор Луцького домініканського мон-ря 288
- Хризостом, монах Володимирського домініканського мон-ря 270
- Ян, пріор Луцького домініканського мон-ря 288

Bazkewicz J. див. *Башкевич Й.*

Bobrowicz J. N. див. *Бобрович Я. Н.*

Brzozowska Maximilianowa Jabłowieckiego Justina див. Бжозовська Максиміліянова
Ябловицького Юстина

Chodyncki K. див. *Ходиницький К.*

Czyrko Jarosz див. Чирко Ярмош

Giżycki J. M. див. *Гіжицький Й.*

Gorczak B. див. Горчак Б.

Jabłonowski A. див. *Яблоновський А.*

Jamowski Mikołaj див. Ярновський Миколай

Jerlicz J. див. *Єрлич Й.*

Fanciszek Jan див. Фанцішек Ян

Farensbachowa Theophila див. Фаренсбахова
Теофілія

Klizek Misko див. Клизик Місько

Korzenecki Marcin див. Коженецький Мартин

Królik L. див. Крулік Л.

Kruszczyński Marcin див. Круцинський
Мартин

Leszowski Jerzy див. Лешовський Єжи

Lisowska Theophila див. Лісовська Теофілія
Litwin H. див. *Литвін Г.*

Łapinski A. див. *Ланінський А.*

Łaszkowski Marcin див. Лашковський Мартин

Mszalski Andrzej див. Мшальський Андрій

Niesiecki K. див. *Несецький К.*

Prosianowski див. Присяновський

Prusiewicz A. див. *Прусевич А.*

Radziwiński Z. L. див. *Радзимінський З.*

Rogulski Alexander див. Рогульський Олександр

Sienicki Jan див. Сеницький Ян

Sitańska Michałowa Oxiwia Swiatohogowiczówna див. Сітанська Михайлова Оксімія Святогоровичівна

Senyk S. див. *Сеник С.*

Sysyn F. E. див. *Сисин Ф.*

Szegda M. див. *Шегда М.*

Żychowski Stanisław див. Жиховський Станіслав

ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК

- Архипівський двір з ґрунтами див. Зимно, с.
– гостинець 223
- Бахів, с. Володимирського пов. Влн 65-66
- Белзьке воєводство 203
- Белзький повіт 203
- Березк, м. Луцького пов. Влн 89
– маєток 89
- Березниця, р. 201
- Берестя, м. Брс 226
- Берестейське воєводство 11
- Берестейський повіт Брс 11, 174, 226
- Білашів, с. Володимирського пов. Влн 207
- Білий Сток, с. Луцького пов. Влн 53
- Біличі, с. Володимирського пов. Влн 181
- Білі Береги, с. Володимирського пов. Влн 255
- Блаженник, с. Володимирського пов. Влн 20, 54, 61-62
- Бобли, с. Володимирського пов. Влн 240
- Божанка, с. Володимирського пов. Влн 128
– фільварок 128
- Бортнів, с. Володимирського пов. Влн 43, 129
– ґрунти 129
– двір 164
- Брацлавське воєводство 273
- Бреж, м. 167
- Бринів, с. Володимирського пов. Влн 150-151, 158-159, 173
– корчма 158
– млин 158
– став 158
– фільварок 151, 158-159
- Брусилів, м. Житомирського пов. Квс 226-228, 233, 262
- Бубнів, с. Володимирського пов. Влн 181, 244
– двір 244
– фільварок 245
- Буг, р. 203
- Булижинська сіножать (біля м. Володимира) Влн 254
- Бутягичі, с. Володимирського пов. Влн 76
– гай 223, 230
- Буянів, урочище (Синівський маєток) Володимирського пов. Влн 215
- Василевщина, передм. див. Володимир, м.
- Василівська сіножать див. Володимир, м.
- Велике князівство Литовське (Литва) 25, 27-29, 54, 62, 65, 182
- Великі Кунчиці, с. 158
- Веприн, м. Квс 224, 226
- Верба, с. Володимирського пов. Влн 61
- Вербка, с. Володимирського пов. Влн 47, 54, 63, 65-66
- Вигнанці, с. Володимирського пов. Влн 206
- Видерть, с. Володимирського пов. Влн 285
- Війтівська сіножать (біля м. Володимир) Влн 87
- Віленська губернія 25, 54
- Вільно, м. 132, 136
- Вісла, р. 205
- Вітебська губернія 25, 54
- Вічини, с. Володимирського пов. Влн 276-278
– ліси 274-276
– фільварок 274, 282
- Волинська обл. 61, 63, 68, 117, 140, 187, 197, 222, 233, 238, 240, 242, 244, 274, 284, 287
- Волинське воєводство 11, 15, 19, 22, 24, 48-50, 56, 83, 94, 142, 173, 177, 233
- Волинь 13-14, 20, 22, 24, 31, 42, 50, 53-56, 64, 107, 136, 141, 143, 156, 202, 205, 238, 242-244, 289-292
- Волиця Монастирська або Загорівська, с. Володимирського пов. Влн 38-39, 41, 43-44, 47-48, 119-123, 125-128
– ґрунти 125
- Володимир, м. Влн 11, 13, 20-21, 26, 32-35, 40, 43-44, 48-49, 52-56, 64, 68-73, 75-77, 79-86, 88-91, 94-97, 99-104, 108, 110-112, 114-116, 119, 122, 140, 142, 147, 157, 160, 182, 184, 193, 229, 240, 248, 251, 254-255, 258, 262, 265-266, 270-271, 273, 281, 286-287, 289, 292-293

- Василівська сіножать на передм. 87
- ґрунти на о. Волослав 90-94
- замок 26, 65, 92, 94, 96, 104, 119, 123, 145, 164
- корчма (домініканського мон-ря) 271
- млини 253
- передм. Василевщина 68, 80
- передм. Залужжя 90
- передм. Зап'ятниччя 116, 254
- передм. Засмоччя 68
- передм. Івановщина 79
- передм. Іллінщина 70-72, 75-76 (двір 70-71, корчма 77, маєток 70-71, млини на р. Луга 76, школа (Іллінської церкви) 77, шпиталь (Іллінської церкви) 77)
- передм. Михайловець 79-81, 83-88 (ґрунт 82, двір 87, маєток 87, сіножать 87)
- цвинтар (домініканського мон-ря) 115, 272
- цвинтар (мон-ря Пресвятої Богородиці) 272
- шпиталь 184, 265-266, 287
- шпиталь (на передмісті) 265
- Володимир-Волинський р-н Волинської обл. 68, 140, 244
- Володимирський повіт Влн 11, 19-24, 40, 49-50, 53-55, 57, 72, 96, 107, 127, 145, 147-148, 181, 187-188, 207, 211, 225, 239, 242, 258, 274, 284, 290
- Володимирсько-Берестейське владичтво (Володимирська єпархія) 17, 19, 21, 57, 91-92, 104, 107, 165, 194, 288
- Воля, с. Володимирського пов. Влн 65
- Волька Федорівська, с. Володимирського пов. Влн 251, 255
- Ворончинський маєток 89
- Вошатин, с. Володимирського пов. Влн 38-44, 48, 118-119, 121-124, 127-131
 - ґрунт 125
 - двір 128, 130
 - фільварок 39, 126, 130
- Воютин, с. Луцького пов. Влн 122, 134, 205
- Гайки, с. Володимирського пов. Влн 263
- Глуська волость Холмської землі Рск 284
- Гноїнський ключ Володимирського пов. Влн 234
- Гнойне, с. Володимирського пов. Влн 61, 233-236, 256-257, 271
 - двір 233-234
 - маєток 224, 226
- Горичів, с. Володимирського пов. Влн 39-40, 48, 141-142, 145, 147-148, 150-151, 154, 159-163, 167-168, 170-171, 173, 181-182
 - ґрунт 39, 159
 - двір 161
 - млин 160-161
 - пашня 163
 - став 160-161, 163
 - фільварок 150-151, 163
- Городище, с. Володимирського пов. Влн 65-66, 160, 204
- Горські маєтки (Володимирського пов. Влн?) 226
- Гошин, с. Володимирського пов. Влн 65-66
- Гоща, м., замок Луцького пов. Влн 136, 224, 230, 235
 - ґрунт 230
 - маєток 226
- Грабів, с. Луцького пов. Влн 40
- Грековичі, с. Володимирського пов. Влн 43
- Грибовиця, с. Володимирського пов. Влн 41, 47, 164-165, 181, 190-191, 196
- Грушевичі, с. 114
- Губин, с. Володимирського пов. Влн 227, 276
- «Гуловець» 205
- Гданськ, м. Пмр 123
- Гродненська губернія 25, 54
- Дермань, м. Луцького пов. Влн 205
- Дідовичі, с. Луцького пов. Влн 40
- Дорогиницький двір Володимирського пов. Влн 226
- Дорогиницький маєток Володимирського пов. Влн 224, 226
- Доросин, с. Луцького пов. Влн 270-271
- Дробцин, с. 65
- Дубовець, ліс Володимирського пов. Влн 131, 212
- Дубровиця, м. Луцького пов. Влн 289
- «Дяконовщина», ґрунт Володимирської церкви Св. Пантелеймона Володимирського пов. Влн 92

- «Живець» 267
- Жидичин, с. Луцького пов. Влн 289
- Житани, с. Володимирського пов. Влн 244
- Жужарський гай (с. Жужари) Володимирського пов. Влн 164
- Загайці, с. Володимирського пов. Влн 126, 238
- Загорів, с. Володимирського пов. Влн 20, 38-39, 48, 56, 117-119, 122, 126, 132, 135-137
- ґрунти 131
 - двір 132
 - млин 132
 - поля 132
 - став 132
 - шпиталь 133-134
- Задіби, с. Володимирського пов. Влн 40, 63, 206-208
- ґрунт 206-207
 - двір 40, 206-208
 - корчма 207
 - млини 206
 - пуца 207
 - фільварок 207-208
- Залужжя, передм. див. Володимир, м.
- Замостецький острів (Пісочинський маєток) Володимирського пов. Влн 212
- Зап'ятничя, передм. див. Володимир, м.
- Засмоччя, передм. див. Володимир, м.
- Затуриці, с. Володимирського пов. Влн 56, 263, 274-277, 283, 287
- бровар 274-275
 - замок 274-275, 277
 - сіножать 274-275
 - став 275
 - фільварок 274-276, 282
 - цвинтар (августинського мон-ря) 274
 - шинки 283
 - шпиталь (августинського мон-ря) 274, 279, 287
- Західна Волинь 49, 56, 62, 251, 264-265, 287, 289, 292
- Збараж, м. 130
- Зимно, с. Володимирського пов. Влн 20, 40, 48-49, 52, 54, 91, 114, 140-141, 143-144, 146-157, 159-163, 165-171, 173, 181-185, 187, 190, 260
- Архипівський двір з ґрунтами 167
 - ґрунт 44, 166, 260
 - двір 152, 154, 170
 - замок 148, 150-151, 154, 168
 - корчма 166, 170
 - млин 167, 169, 178
 - фільварок 142, 150
 - школа (Успенського мон-ря) 184
 - шпиталь (Успенського мон-ря?) 52, 184
- Іваничі, с. (Блз?) 203, 222, 264
- Іваничівський р-н Волинської обл. 187, 222, 238
- Івановщина, передм. див. Володимир, м.
- Іллінщина, передм. див. Володимир, м.
- Калинівка, с. Володимирського пов. Влн 285
- Калусів, с. Володимирського пов. Влн
- ґрунт 141, 182
- Камінь-Кошарська волость Володимирського пов. Влн 284
- Камінь-Кошарський, м. Володимирського пов. Влн 284, 286
- замок 284
 - корчми 284
 - млини 284
 - сіножать і ставок 284
 - фільварок 284
- Карачів, с. 129
- Качин, с. Володимирського пов. Влн 276, 277
- Кашів, с. 215
- «Кашовка» (можливо, с-ще Касовці або Косівка Київського пов. Квс) 205
- Київ, м. 11, 20, 43, 140
- Київська митрополія 12, 28, 30
- Київська Русь 244, 291
- Київське воєводство 24-25, 50, 152, 224, 257
- Київщина 50, 57
- Клевань, м. Луцького пов. Влн 13, 39, 72, 149, 151, 154, 157, 172, 180, 182
- Княжий Острів, урочище біля с. Неці Володимирського пов. Влн 211
- Ковалі, с. Володимирського пов. Влн 47, 208
- Ковель, м. Володимирського пов. Влн 54, 64-65, 197
- замок 63, 65-66
 - маєтки 25, 54
 - шпиталь 64
- Ковельська губернія 25, 54
- Ковельське староство Володимирського пов. Влн 64-66

- Ковельський повіт 242
Ковельський р-н Волинської обл. 63, 242
Кожух, урочище (біля м. Камінь-Кошарський) Володимирського пов. Влн 284
Козин, с. Луцького пов. Влн 237
– двір 237
Козиради, с. 91
Коїльне, с. Володимирського пов. Влн 111
– пуца 254
Колодниця, р. (п. р. Турія) 63
Колонне, с. Володимирського пов. Влн 43, 125-126
– ґрунти 125
Колпитів, с. Володимирського пов. Влн 121
Колчин, с. Володимирського пов. Влн 238
Комарів, с. Володимирського пов. Влн 40, 48, 198, 208-211, 218
– ґрунти 208, 210
Константинополь (Царгород), м. 53, 72, 74, 140
Корець, с. Луцького пов. Влн 13
Коритниця, с. Володимирського пов. Влн 262
Корона Польська див. Польща 29
Коростова, с. Луцького пов. Влн 242
Космачів, с. Луцького пов. Влн 202
Кременець, м. 13
Кременецький повіт Влн 22-24, 242
Крижановичі, с. 260
Криниці, урочище під м. Володимир Влн 248
Кропивщина, с. Володимирського пов. Влн 47-49, 142, 148, 151, 171-173
– двір 151, 172
– фільварок 151, 171-172
Кульчин, с. Володимирського пов. Влн 47, 238
Куропатники 262, 265

Лабенчі, с. Володимирського пов. Влн 252, 255
Лагодовль (Лагодево), с. Володимирського пов. Влн 41, 65, 198, 210
Лагодлево, с. Володимирського пов. Влн 65
Лазин, с. Володимирського пов. Влн 47, 49, 142, 173
Ласкарев, с. 280
Ласків, с. Володимирського пов. Влн 106, 260
Липовець, о. на р. Луга (Чеснохрестський маєток) Володимирського пов. Влн 246
Лисаків, с. 176, 189, 256, 265
Литва див. Велике князівство Литовське
Літовиж, м. Володимирського пов. Влн 34, 94, 140, 147, 165, 187-196
– замок 37-38, 195
– маєток 147
Лішня, с. Володимирського пов. Влн 34, 37, 47, 49, 189-192, 194-196
Локачинський р-н Волинської обл. 117, 274, 287
Локачі, с. Володимирського пов. Влн 82, 184, 287
– шпиталь 184, 287
Лопушно, урочище Володимирського пов. Влн 254
Луга, р. 70, 76, 90, 244
Луцьк, м. Влн 54-55, 123, 127, 130, 136, 221, 240, 267, 272
Луцький повіт Влн 22-24, 40, 50, 53, 89, 136, 202, 230, 235, 237, 242, 274
Луцько-Берестейська римо-католицька єпархія 12, 287
Луцько-Острозьке владцтво 22, 115, 204, 288
Люблін, м. Лбн 231, 271
Львів, м. Рск 143
Львівська обл. 136

Мазовія 62
Марків Став, с. Володимирського пов. Влн 39, 48, 140, 146, 148, 151, 173-177, 181
– ґрунт 174-175, 246
– двір 148, 151, 175
– корчма 175, 177
– млини, ниви, стави 175, 177
– фільварок 151, 175, 177
Мельниця, м. Луцького пов. Влн 205
Менчичі, с. Володимирського пов. Влн 39-40, 48, 148, 151, 177-181
– двір 148, 151, 178
– корчма 178-179, 181
– млин 178, 181
– сіножать 177-178
– став 178
– фільварок 151
– Шагдаївське дворище 179
«Микоши»? 205
Микуличі, с. Володимирського пов. Влн 279
Милецька волость Володимирського пов. Влн 201

- Мильці, с. Володимирського пов. Влн 20, 40, 47, 55, 197-198, 208, 210, 218
- бровар 201
 - млин 201, 210
 - шпиталь (Миколаївського мон-ря?) 219
- Михайловець, передм. див. Володимир, м.
- Михнівка, с. Володимирського пов. Влн 242-243
- Михнівка, с. Кременецького пов. Влн 242-243
- Мінськ, м. Мнс 136
- Мінська губернія 25, 54
- Могилівська губернія 25, 54
- Могилки, ґрунт див. Низкиничі, с.
- Могильне, с. Володимирського пов. Влн 61, 233-236, 256-257, 271
- Монастирі:
- Білостоцький Св. Духа 53, 56, 291
 - Блаженицький Св. Миколая 19-20, 46, 51, 61-62, 289
 - Вербський Св. Тройці 20, 46-47, 49, 51-52, 63-67
 - Віленський Св. Духа 136
 - Володимирський домініканський Св. Тройці 52, 111, 115, 251-252, 254-255, 258, 261-267, 271, 273, 281, 286-288, 292
 - Володимирський Пресвятої Богородиці 20-21, 46, 111, 114-116, 194
 - Володимирський Св. Василя 19-20, 46, 68-69
 - Володимирський Св. Іллі 20, 32, 34-35, 41, 46, 49, 52, 70-71, 74-78, 193, 248, 290
 - Володимирський Св. Йоана Хрестителя 21, 46, 79
 - Володимирський Св. Михаїла 20, 32, 40, 46, 48, 51, 62, 64, 80-89, 147, 239
 - Володимирський Св. Онуфрія 20-21, 46, 51, 90-92, 193
 - Володимирський Спасо-Преображенський 20-21, 33, 35-36, 40-41, 46-49, 51, 62, 64, 94-97, 99-105, 107-112, 116, 136, 193, 248
 - Городиський Успення Пресвятої Богородиці 203-204
 - Гоцанський Св. Михаїла 231, 235
 - Дерманський Св. Тройці 290
 - Дубенський Спасо-Преображенський 290-291
 - Дубровицький Св. Миколая 289
 - Жидичинський Св. Миколая 13, 36, 101-102, 289-290
 - Загаєцький Св. Йоана Милостивого 12, 56
 - Загорівський Різдва Пресвятої Богородиці 12, 20-21, 38-40, 42-43, 45-49, 51-52, 54-56, 117-124, 126, 128-134, 136, 138, 240, 287-289, 291
 - Затурецький августинський 56, 274-278, 283, 287
 - Зимнівський Успення Пресвятої Богородиці 20-21, 26, 37, 39, 41, 44, 46-49, 51-54, 56-57, 62, 86, 91, 114, 140-152, 154-160, 164, 166-167, 169, 172-173, 177, 181, 182-187, 212, 232, 240, 244-245, 289, 292
 - Камінь-Кошарський домініканський Св. Михаїла 284-287
 - Камінь-Кошарський францисканський 286-287
 - Києво-Михайлівський Золотоверхий 50
 - Києво-Печерський 42, 50, 136, 138, 224-225, 234-235, 291
 - Київський Пустинно-Миколаївський 50
 - Клеванський Св. Миколая 289
 - Кременецький Богоявленський Братський 291
 - Кременецький Спасо-Преображенський 23
 - Кулемчицький 152
 - Літовизький Св. Миколая 20, 34-35, 37, 46-47, 49, 187, 189-190, 192-194, 289
 - Локачинський 287
 - Луцький домініканський Пресвятої Богородиці 221, 272, 288
 - Луцький Св. Бригіди 170, 229
 - Луцький Хрестовоздвиженський Братський 136, 291
 - Милецький Св. Миколая 12-13, 20-21, 32, 40-41, 43, 45-49, 51-52, 63-64, 81, 196-211, 213-215, 217-219, 221, 239, 288-292
 - Михнівський Стрітенський 242
 - Низкиницький Покровський 21, 46, 49, 51, 54, 56, 156, 222-231, 233-236, 243, 268, 289, 291

- Пересопницький Різдва Пресвятої Богородиці 37, 72, 290
- Полонський Успення Пресвятої Богородиці 23
- Почаївський Успення Пресвятої Богородиці 12, 56
- Св. Миколая у с. Попів Млин 21, 43, 46, 48-49, 51, 223, 233-235, 289, 291
- у с. Старий Порицьк 20-21, 46, 238
- Степанський Св. Михаїла 89
- Стожецький Спаський 24
- Татаринівський Св. Миколая 289
- Татаринецький 13
- Топорівський 241
- Туминський Хрестовоздвиженський 56
- Турійський Остафіївський 20-22, 46-47, 238
- Турійський Спаський 238
- Туропинський Хрестовоздвиженський 21-22, 46, 51, 240
- Філонівський Св. Филимона 21, 46, 51, 242-243, 291
- Хрестовоздвиженський у с. Чесний Хрест 20, 46-47, 187, 244-245, 247-248
- Четвертенський Спасо-Преображенський 136
- Чорненський Спасо-Преображенський 56, 291
- Яблочинський Св. Онуфрія 202, 204
- Монастирщина, о. на р. Луга (Чеснохрестський маєток) Володимирського пов. Влн 245-246, 248
- Монастирщина, урочище (Блаженицький маєток) Володимирського пов. Влн 62
- «Морковичі», с. 283
- Московія (Московська держава) 30-31
- Мостище, с. Володимирського пов. Влн 198, 208
- Нагірне, с. 132
- Несухойжі, м. Володимирського пов. Влн 199, 209
 - замок 199, 211
 - маєтки 215
 - присілки 215
- Несухойзька волость Володимирського пов. Влн 199, 201, 215
- Неці, с. Володимирського пов. Влн 40, 48, 210-212, 214, 217-218
 - фільварок 211
- Низкиничі, с. Володимирського пов. Влн 56, 221-222, 225-230, 235
 - винниця 223
 - гай, гумно, пасіки, сади 222-223, 230
 - городи, корчми, млини 222-223, 230
 - ґрунт Могилки 230
 - ґрунти 107, 109, 227, 230
 - двір 222, 226-227
 - замок 222-223
 - сіножать 223-224, 230
 - стави 222-224, 229
 - фільварок 222, 224-226
- Новий Володимир, м. Квс 224
 - маєток 226
- Новосілки, с. Володимирського пов. Влн 90-91, 236
 - ґрунт 92
- Обеніжі, с. Володимирського пов. Влн 208
- Обзир Великий, с. Володимирського пов. Влн 213
- Облапи, с. Володимирського пов. Влн 65-66
- Овадно, с. Володимирського пов. Влн 61, 260, 264
 - ґрунти 61, 264
- Овлочим, с. Володимирського пов. Влн 176
- Оздютицькі млини (с. Оздютичі) Володимирського пов. Влн 274-275
- Озерниця, с. Володимирського пов. Влн 65
- Окорськ, с. Луцького пов. Влн 271, 283
- Олбле Лядське, с. Холмської землі Рск 284
- Олбле Руське, с. Володимирського пов. Влн 284-285
 - млин 284
 - озеро 284
- Орани, с. Володимирського пов. Влн 260
- Осмилівичі, с. Володимирського пов. Влн 37, 47, 189-192, 194-196
- Острів на р. Стобихва (Пісочинський маєток) Володимирського пов. Влн 213
- Острів на р. Турія (на ньому розташоване с. Попів Млин) Володимирського пов. Влн 236
- Остріг, м. Володимирського пов. Влн 54, 79, 85, 165, 175, 196, 201, 209, 238, 240
- Павловичі, с. Володимирського пов. Влн 85, 278

- Пересопниця, с. Луцького пов. Влн 13, 37, 72
- Переспа, с. Луцького пов. Влн 237
- Підгайці, с. Володимирського пов. Влн 95, 98-100, 107-110
– ґрунт 41, 49, 98-101, 107-112
– земля 49, 95, 105, 107-109
- Підсинівка, с. Володимирського пов. Влн 48, 212, 217
- Пісочне Велике, с. Володимирського пов. Влн 40, 48, 199, 212-214
– ґрунт 212-213
– двір 212-213
– земля 212
– ліс 213
– фільварок 213
- Подгородня? 277
- Подорськ? 205
- Подриж, с. Луцького пов. Влн 205
- Полонне, с. Луцького пов. Влн 127, 130
- Полупанщина, с. Володимирського пов. Влн 76, 142, 171
- Польща (Корона, Корона Польська, Польсько-Литовська держава, Річ Посполита) 19, 29-31, 292
- Попів Млин, с. Володимирського пов. Влн 21, 43, 49-50, 233-237, 243, 289, 291
– бори, ниви, сіножаті 234, 237
– гребля на р. Турія 234
– ґрунти, ліси, городи, сади 237
– млини, стави 233-234, 236-237
– острів 233-234
– урочище 236
- Поплави, с. 179
- Порск, с. Володимирського пов. Влн 134
- Пузів, с. Володимирського пов. Влн 133, 183
- Радовичі, с. Володимирського пов. Влн 252, 255
- Радочиж, с. Володимирського пов. Влн 95, 98-101, 109-111
– ґрунт 40, 49, 98-101, 109-110, 112
– земля 49, 95, 110-111
- Ратенське староство Холмської землі Рск 215
- Ратне, м. Холмської землі Рск 197
- Рилавиця, с. Володимирського пов. Влн 111
- Річ Посполита див. Польща
- Рогачівка, урочище (поблизу м. Володимира) Влн 87
- Рогачівський ґрунт (поблизу м. Володимира) Влн 88
- Роговичі, с. Володимирського пов. Влн 252, 255, 258-259
– фільварок 276
- Розчичі [Рожчичі?] 205
- Російська імперія 13
- Руда, с. Володимирського пов. Влн 61
- Русовичі, с. Володимирського пов. Влн 107
- Руснів, с. Володимирського пов. Влн 144
- Русь 29, 53
- Руське воеводство 284
- Садки, урочище (Горичівський маєток) Володимирського пов. Влн 145
- Самбір, м. Львівської обл. 136
- Свойчів, с. Володимирського пов. Влн 227
- Священна Римська імперія 30
- Седиці, с. Холмської землі Рск 230
- Селець, с. Володимирського пов. Влн 245
– двір 245
- Сенютинські сіножаті (передм. м. Володимира) Влн 111-112
- Сереховичі, с. Володимирського пов. Влн 219
- Серники, с. Луцького пов. Влн 40
- Синів, о. біля с. Синів Володимирського пов. Влн 45, 48, 215-217
- Синів, с. Володимирського пов. Влн 212, 214-216
– бір 214
– ґрунт 214
– сіножаті 214
- Скочковський ґрунт Володимирського пов. Влн 111, 254
- Слубичі, с. 260
- Служів, с. 284
- Смолянка, с. Володимирського пов. Влн 233-236, 256
- Смоч, р. (п. р. Луга) 85
- Сокаль, м. Львівської землі Рск 205, 258
- Соколища, с. Володимирського пов. Влн 47-48, 217
- Соловін, с. Луцького пов. Влн 237
- Солов'їв, с. Володимирського пов. Влн 48, 198, 208-211, 217-218
- Ставки, с. Володимирського пов. Влн 238
- Старий Порицьк, с. Володимирського пов. Влн 20, 238
- Старовижівський р-н Волинської обл. 197

- Степанська волость Луцького пов. Влн 202
Степань, м. Луцького пов. Влн 13, 54, 89, 202
- Стиденський маєток 89
Стобихва, р. 213
Стобихвінська волость Володимирського пов. Влн 201, 291
Суходоли, с. Володимирського пов. Влн 153
Сучава, м. Молдавського князівства 55
Сушично 86
- Татаринівці, с. Кременецького пов. Влн 289
Твориничі, с. Володимирського пов. Влн 276
– фільварок 276
Теофіпольський р-н Хмельницької обл. 242
Теренбовецький фільварок (біля м. Гоща) Луцького пов. Влн 224
Тихор, урочище (біля м. Камінь-Кошарський) Володимирського пов. Влн 284
Тихорські млин, поля, сіножаті (біля м. Камінь-Кошарський) Володимирського пов. Влн 284
Тишковичі, с. Володимирського пов. Влн 47, 76, 181, 230
– пашня 181
– фільварок 181
Торговище, с. Володимирського пов. Влн 140
Тумин, с. Володимирського пов. Влн 227, 276
Турійськ, м. Володимирського пов. Влн 54, 238-239
– замок 207, 238
– передмістя 238
– шпиталь 239
Турійська волость Володимирського пов. Влн 239-240
Турійський ключ Володимирського пов. Влн 240
Турійський р-н Волинської обл. 61, 233, 238, 240
Турія, р. 61, 63, 67, 200-201, 210, 233-234, 236
Турія, с. Володимирського пов. Влн 233-237
Туропин, с. Володимирського пов. Влн 240-241, 251
- Угорці, с. Рск 136
Україна 11-12, 14, 29, 240
- Устилуг, с. Володимирського пов. Влн 121, 256-258
- Фалемичі, с. Володимирського пов. Влн 68
– ґрунт 68, 145
– маєток 68, 88
Філонів, м. Володимирського пов. Влн 21, 242-243
Формузівські поля (Турійський маєток) Володимирського пов. Влн 238
Фулштин, м. 278-279
- Хмельницька обл. 242
Хміль, с. Володимирського пов. Влн 44, 84, 152-153
Хоболтова, с. Володимирського пов. Влн 88
Холмська земля Рск 177, 194, 202, 230, 284
Холмський пов. Рск 284
Холмщина 202
Холопечі, с. Володимирського пов. Влн 275, 277
– гребля та сіножать 277
Хорів, с. Володимирського пов. Влн 118-119, 121-122, 124, 126, 130
– маєтність 126
– млини 132, 134
– став 131-132
Хотячів, с. Володимирського пов. Влн 43, 119
– ґрунти 119, 128, 137
Хрипаличі, с. Володимирського пов. Влн 76, 110
Хрінів, с. Володимирського пов. Влн 182
– ґрунт 182
Хрінники, с. Луцького пов. Влн 282
- Царгород див. Константинополь
Ценза, р. 284
Цер, с., фільварок Холмської землі Рск 285
Церкви:
– Блаженицька Св. Миколая 54, 62
– Вербська 54
– Володимирська Введенська 43
– Володимирська Пречистенська (соборна) 33-34, 72, 74, 90, 94, 99, 111, 114-116, 194, 197
– Володимирська П'ятницька 34-35, 83, 115, 248

- Володимирська Св. Василя 35-36, 64, 68-69, 77, 122
- Володимирська Свв. Йоакима та Анни 82, 84
- Володимирська Св. Іллі (монастирська) 32-34, 52-53, 55-56, 70-78, 101
- Володимирська Св. Йоана Золотоустого 79
- Володимирська Св. Йоана Хрестителя 79
- Володимирська Св. Михаїла (монастирська) 80, 82-88, 166
- Володимирська Св. Онуфрія (монастирська) 90-92
- Володимирська Св. Тройці (римо-католицька) 162, 255, 266, 272
- Володимирська Спасо-Преображенська (монастирська) 98, 100-103, 105, 107-108, 111-112, 116, 247
- Городиська Успення Пресвятої Богородиці (монастирська) 203
- Жидичинська Св. Миколая (монастирська) 182
- Загорівська Різдва Пресвятої Богородиці (монастирська) 39, 118, 122-123, 132, 134-135
- Загорівська Успення Пресвятої Богородиці 39, 135, 137, 182
- Затурецька монастирська Св. Марії Магдалени (римо-католицька) 275, 277
- Зимнівська Св. Георгія (монастирська) 141, 143, 182
- Зимнівська Св. Тройці 293
- Зимнівська Успення Пресвятої Богородиці (монастирська) 141, 143, 148, 177, 182, 184-185
- Іваничівська 203
- Літовизька (римо-католицька) 196
- Літовизька Св. Миколая (монастирська) 192
- Луцька Св. Йоана Богослова (соборна) 115
- Милецька Св. Миколая (монастирська) 196, 198, 200, 218
- Михнівська Стрітенська 242-243
- Низкиницька Покровська 93, 221-222
- Свойчівська (римо-католицька) 227
- Сокальська Св. Михаїла 192
- Турійська Преображення Господнього (Спаська) 239
- Філонівська Св. Филимона (монастирська) 242
- Хорівська 122
- Хрестовоздвиженська у с. Чесний Хрест (монастирська) 245, 248
- Черників, с., двір (Володимирського пов.?) Влн 256
- «Черновци» (с. Чернявці Київського пов. Квс?) 205
- Черчичі, с. Володимирського пов. Влн 205-206
- Чесний Хрест, с. Володимирського пов. Влн 20, 47, 187, 244-248
 - ґрунт 248
 - двір 248
 - сад (о. Монастирщина на р. Луга) 247
- Четвертя, с. Луцького пов. Влн 136
- Чорна, с. Луцького пов. Влн 136
- Чорторийськ, м. Луцького пов. Влн 146-147
- Шагдаївське дворище див. Менчичі, с.
- Шелвів, с. Володимирського пов. Влн 263, 276-277
 - фільварок 274, 276, 282
- Шистів, с. Володимирського пов. Влн 148, 252, 254-255, 276, 282
 - двір 252
 - фільварок 252-255
- Яблочин, с. Холмської землі Рск 252-254
- Янів, с. Володимирського пов. Влн 47-48, 95, 98-100, 104-107, 109-112
 - ґрунт 100, 104-105
 - земля 49, 104-105
 - фільварок 3999, 106, 109
- Янчинський двір Володимирського пов. Влн 40, 88

CONTENTS

<i>List of illustrations</i>	7
<i>List of abbreviations</i>	8
<i>Foreword</i>	11

Part 1 **THE MONASTICISM OF RUS OF THE VOLODYMYR WING
OF THE VOLODYMYR-BEREST EPARCHY** 17

Dynamics of the number of monasteries	19
Right of alms giving	26
Main ways	26
Ruling patron	31
Property prerogatives	36
Court representation of patrons	42
Monastery land-ownership	47
Religious-cultural significance of monasteries	51
Donations of the faithful	51
Burial	52
Hospitals	52
Schools	53
Miracle-working icons	53
Iconography	54
Writing books	55
Publishing Houses	56
Number of Religious	56

Part 2 **MONASTERIES OF THE KYIVAN CHRISTIAN TRADITION
IN LIGHT OF SOURCES OF ACTS (historical descriptions)** 59

Blazhenyk Monastery of St. Nicholas the Wonder-worker, men's	61
Verbka Monastery of the Holy Trinity, men's	63
Volodymyr Monastery of St. Basil the Great, men's	68
Volodymyr Monastery of St. Elias the Prophet, men's	70
Volodymyr Monastery of the Nativity of St. John the Baptist, men's	79
Volodymyr Monastery of St. Michael the Archangel, men's	80
Volodymyr Monastery of the Transfiguration of the Lord, men's	90
Volodymyr Monastery of the Most Holy Mother of God, men's	94
Volodymyr Monastery of St. Onufrii the Hermit, men's	114
Zahoriv Monastery of the Nativity of the Most Holy Mother of God, men's	117

Zymniv Monastery of the Dormition of the Most Holy Mother of God, men's	140
Litovyz Monastery of St. Nicholas the Wonder-worker, men's	187
Myletsk Monastery of St. Nicholas the Wonder-worker, men's	197
Nyzkynychi Monastery of the Protection of the Most Holy Mother of God, men's	222
Monastery of St. Nicholas the Wonder-worker in the village of Popiv Mlyn, women's	233
Monastery in the village of Staryi Porytsk	238
Turijsk Monastery of St. Ostafii, men's	238
Turopyn Monastery of the Exaltation of the True Cross, women's	240
Filoniv Monastery of St. Fylymon, men's	242
Exaltation of the Cross Monastery, Chesnyi Khrest	244
<i>Part 3</i>	
MONASTERIES OF THE LATIN TRADITION IN LIGHT OF SOURCES OF ACTS (historical descriptions)	249
Volodymyr Dominican Monastery of the Holy Trinity	251
Zaturtsi Augustinian Monastery of St. Mary Magdalene	274
Kamin-Kosharsk Dominican Monastery of St. Michael the Archangel	284
Kamin-Kosharsk Franciscan Monastery	286
Lokachi Monastery	287
<i>Conclusions</i>	289
<i>Bibliography</i>	295
<i>Index of names</i>	303
<i>Geographical index</i>	324

Наукове видання

Горін Сергій

**МОНАСТИРІ ЗАХІДНОЇ ВОЛИНИ
(ДРУГА ПОЛОВИНА XV – ПЕРША ПОЛОВИНА XVII СТОЛІТЬ)**

Літературна редакція: *Наталія Кім*
Коректура тексту: *Наталія Кім, Галина Ференц*
Укладення покажчиків: *Сергій Горін, Юрій Турій*
Підбір ілюстрацій: *Володимир Александрович*
Художнє оформлення: *Євген Равський*
Комп'ютерна верстка: *Ірина Дерезенець*

Підписано до друку 25.05.2007 р.
Формат 70х100/16. Папір офс. Офс. друк
Ум. друк. арк. 27.09. Ум. фарбовідб. 27.41
Зам. № 267

Інститут Історії Церкви
Українського Католицького Університету
79011 Львів, вул. І. Свенціцького, 17
Тел.: (+380-322) 762777. Факс: (+380-322) 798596
www.ichistory.org

Надруковано з готових діапозитивів
у друкарні видавництва Отців Василіян «Місіонер»
80300 Жовква Львівська обл.
вул. Василянська, 8

